ISSN 2225-7543

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ

В І С Н И К

ЧЕРНІГІВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ТЕХНОЛОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ «ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ»

НАУКОВИЙ ЗБІРНИК

№ 2 (58)

Чернігів 2012

УДК 330.14
ББК 65.12.45
В53

Друкується за рішенням вченої ради університету (протокол № 5 від 28.05.2012 р.). Вісник Чернігівського державного технологічного університету включено до нового переліку наукових фахових видань ВАК України, затвердженого постановою Президії ВАК України від 10 березня 2010 р. № 1-05/2, бюлетень ВАК України № 4, 2010.

Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія "Економічні
В53 науки": науковий збірник / Черніг. держ. технол. ун-т. – Чернігів: Черніг. держ. технол. ун-т, 2012. – № 2(58). – 355 с.

У цьому випуску "Вісника Чернігівського державного технологічного університету. Серія "Економічні науки" вміщено матеріали Міжнародної науково-практичної конференції "Модернізаційні аспекти формування людського потенціалу в системі державної служби" та статті, присвячені теоретичним проблемам розвитку національної економіки; галузевим аспектам розвитку національного господарства; проблемам менеджменту та розвитку продуктивних сил регіону, державного управління тощо.

"Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія "Економічні науки" буде корисним для науковців, аспірантів, магістрантів та студентів вищих навчальних закладів.

УДК 330.14
ББК 65.12.45

Головний редактор:
Шкарлет С.М., доктор економічних наук, професор, ректор Чернігівського державного технологічного університету.

Заступники головного редактора:
Бутко М.П., доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту та державного управління Чернігівського державного технологічного університету;
Ільчук В.П., доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів Чернігівського державного технологічного університету;
Олійченко І.М., доктор наук з державного управління, професор кафедри менеджменту та державного управління Чернігівського державного технологічного університету.

Члени редакційної колегії:
Дацій Н.В., доктор наук з державного управління, професор;
Козаченко С.В., доктор економічних наук, професор;
Корецький М.Х., доктор наук з державного управління, професор;
Левківський В.М., доктор економічних наук, професор;
Пепа Т.В., доктор економічних наук, професор;
Удовиченко В.П., доктор економічних наук, професор;
Чернюк Л.Г., доктор економічних наук, професор;
Дерій Ж.В., кандидат економічних наук, доцент;
Лень В.С., кандидат економічних наук, доцент;
Стрілець М.І., кандидат наук з державного управління, заступник голови, керівник апарату Чернігівської обласної державної адміністрації.

Заснований у 1996 році. Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 14995-3967 ПР від 05.03.2009 р.

© Колектив авторів, 2012
© Чернігівський державний технологічний університет, 2012

ISSN 2225-7543

ЗМІСТ

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Мазур А.Г. Роль центрального міста в просторовому розвитку економіки 5
Бєлошицький О.О., Самохін М.К. Аналіз розвитку освітньої галузі «Технології».....10
Гавриленко Н.І., Веремей Г.О., Рогова Г.А. Особливості управління якістю проектів.....23
Гаврилюк В.Т. Дослідження НТП за допомогою виробничих функцій.....29
Ігнатенков О.Л. Техніко-технологічна структура виробництва – представлення з позицій законодавства України та системи стандартів ISO-9000.....34
Кичко І.І. Методичні засади визначення комплексного показника рівня задоволення особистих потреб.....40
Хоменко І.О. Класифікація кластерних формувань у сучасних умовах.....47
Царик І.М., Михайловська О.В. Методика оцінки соціальних інвестицій бізнесу 54
Рогова О.В. Науково-практичний вимір єврорегіонального співробітництва на засадах публічно-приватного партнерства.....60
Мацедонська Н.В. Принципи формування моделі інформаційної системи для ефективного управління підприємством.....64
Лапінський І.Е. Методи оцінювання параметрів економічних злочинів та рівня тінізації економіки 68

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

Железняк О.О., Олещенко Л.М. Фінансування транспортних послуг пільгових категорій населення регіону.....72
Ільчук В.П., Талавіра Є.В. Проблеми фінансового забезпечення інноваційного оновлення вантажного вагонного парку.....78
Сич Є.М., Бойко О.В. Економічно-сутнісні ознаки ринку транспортних послуг.....88
Вдовенко Ю.С. Конкурентоспроможність як джерело підвищення ефективності функціонування автотранспортного ринку.....93
Скосир Ю.М., Вершняк І.Г. Особливості аналізу якості продукції на підприємствах з виробництва взуття 98
Подимова Л.А. Проблеми комерціалізації інтелектуальної власності в ВНЗ.....104
Мороз В.В. Формування основних пріоритетів державної підтримки малого підприємництва в Україні.....110
Пиріг К.М. Економічні аспекти розвитку лісового господарства в Україні 116

ПРОБЛЕМИ МЕНЕДЖМЕНТУ ТА РОЗВИТКУ ПРОДУКТИВНИХ СИЛ РЕГІОНУ

Стадницький Ю.І., Лопатовська О.В., Горун М.В. Етнотуристичний потенціал Гусятинсько-Сатанівського рекреаційного району 121
Бондаренко В.М. Ресурсний потенціал в оцінці економічного зростання регіону 125
Медвідь В.Ю. Сучасний інструментарій забезпечення регіонального розвитку.....129
Шевченко О.М., Ясько А.Г., Рябова Т.А. Стан продовольчого ринку регіону: інтеграційні виклики..... 135
Анопрієнко В.О. Оцінка регіонів України за рівнем інвестиційної привабливості рекреаційної сфери..... 144
Лисенко І.В. Перспективи створення інноваційного кластера в Чернігівському регіоні.....157
Пінчук А.О. Теоретико-концептуальні засади стратегічного управління розвитком промислового потенціалу регіонів України 171
Садчиков В.С. Рослинництво – стратегічна складова економічного розвитку регіону.....178
Коваленко В.Л. Розвиток інтеграційних процесів у сфері АПК Вінниччини.....187
Хомик О.Д. Прикладні аспекти стратегічного планування регіонального розвитку 191

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

Кравчук Г.В., Лещенко Я.О. Вплив реформування податкової системи на дохідну частину місцевих бюджетів 196
Дубина М.В. Удосконалення державного регулювання системи парабанківських посередників.....208
Журба І.О., Бєлов Б.О. Економічна природа фінансових ресурсів підприємства.....214

Панченко О.І. Основні проблеми реалізації страхового механізму економічного захисту залізничного транспорту 219
Антоненко Н.В., Біднячук О.Д. Перспективи розвитку пенсійного забезпечення в Україні 226

ОБЛІК, КОНТРОЛЬ ТА АУДИТ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Нехай В.А., Федорок І.О. Щодо класифікації витрат у бухгалтерському обліку 231
Сидоренко О.О., Зоценко Д.В. Окремі аспекти обліку біологічних активів сільськогосподарських підприємств України 235
Гончаренко І.М. Становлення управлінського обліку на сільськогосподарських підприємствах України.....243
Бірюкова А.О. Умови виникнення дебіторської заборгованості на підприємстві.....250
Короткий В.В. Відображення пільг у бухгалтерському обліку об'єднань співвласників багатоквартирних будинків.....255

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

Оліфіренко Л. Д. Інституціональні та функціональні характеристики державного регулювання розвитку корпоративних структур 260
Юрченко О.Б. Основні аспекти організації та регулювання оплати праці в органах виконавчої влади й місцевого самоврядування 268

ЗА МАТЕРІАЛАМИ МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ "МОДЕРНІЗАЦІЙНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ"

Дудла І.А., Дудла А.А., Шпак Н.А., Романов Я. В. Розвиток людського потенціалу як фактор економічного зростання 275
Каприн А.Д., Пономаренко Б.Т. Индивидуализация профессионального обучения кадров здравоохранения в условиях модернизации последипломного образования.....281
Огнева В.В. Информационная открытость органов государственного управления как фактор повышения уровня компетентности государственных служащих 285
Пономаренко Б.Т. Стратегические ориентиры профессионального развития кадров системы государственного управления.....292
Турчинов А.И. Кадровая безопасность и глобализация 297
Делия В.П., Прошина И.В. Инновационные процессы в профессиональном образовании 302
Мамичев Н.Г. Внутренние социальные факторы в управлении государственной гражданской службой субъекта Российской Федерации 309
Мурашко М.І., Коваленко Ю.М. Регіональні аспекти модернізації державної служби як механізму публічної влади в Україні.....316
Плоский К.В., Калиновська І.С. Адаптація в Україні зарубіжного досвіду оцінки потреб у навчанні кадрів публічного управління.....323
Кравченко В.В. Развитие правовой культуры государственных служащих как условие совершенствования системы государственного управления России и правовой культуры общества 328
Кантер С.В., Мельник А.А. Кадровый резерв как фактор повышения эффективности государственного управления.....333
Мамичева В.Н. Социологический анализ барьеров во взаимодействии бизнеса и государственной гражданской службы в субъекте Российской Федерации 339
Скалдуцкий С.В. Развитие кадрового потенциала государственного управления как механизма противодействия коррупции 344

ОСНОВНІ ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАЧІ РУКОПИСІВ НАУКОВИХ СТАТЕЙ 348

УДК:338.1:334.012.72(18)

А.Г. Мазур, д-р екон. наук, професор
Вінницький національний аграрний університет, м. Вінниця, Україна

РОЛЬ ЦЕНТРАЛЬНОГО МІСТА В ПРОСТОРОВОМУ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ

Розглядається еволюція міста в національній економіці, наводяться регіоноутворюючі ознаки міста-регіону та міста-мегаполісу в регіональній та глобальній економіці, визначається роль та значення сучасних суперміст у просторовому економічному розвитку.

Ключові слова: *місто, місто-регіон, місто-мегаполіс, держава, економіка, політика, глобалізація, урбанізація.*

The evolution of city is examined in a national economy, the creators of the region *signs of city-region are pointed on city-*megalopolis *in a regional and global economy a role and value of modern supercities is determined in spatial economic development.*

Key words: *city, city-region, city-*megalopolis*, state, economy, policy, globalization, urbanization.*

Постановка проблеми. Процес концентрації ділової активності в містах регіонального масштабу та супермістах світу прямо випливає із новоствореної парадигми регіонального розвитку “регіон як квазідержава”, згідно з якою протягом чверті XXI ст. відбуватиметься посилена локалізація діяльності у вибраних центрах регіональних та світових утворень, що призведе до інтенсивного зростання останніх та створення гіперурбанізованих територій.

Ця тематика є доволі актуальною, оскільки економічне значення міста-регіону і регіону-мегаполісу ми тільки починаємо розуміти, в науці ще не існує достатніх способів її ідентифікації та однозначного визначення. Це тим більш важливо, оскільки сучасні суперміста стають відносно відокремленими як від національної, так і глобальної економіки, фактично формуючи самостійні осередки розвитку, не пов’язані із задекларованими політичними нормами тих держав, де вони знаходяться.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням ролі і значення міста в регіональних утвореннях присвячені численні праці зарубіжних дослідників: П. Тейлора, М. Хайпера, Ф. Броделя, М. Кастельса, С. Сассен-Кооба та інші. Успішно студіюють цю тему і вітчизняні вчені, зокрема: Балуєва О.В., М.І. Долішній, О.П. Ковальов, О.І. Шаблій та інші. Втім сучасна регіоналістика не володіє обширними узагальненнями про цей вектор її розвитку, а тому потребує додаткових системних досліджень.

Мета статті. Метою цієї статті є узагальнення еволюції міст та їх ролі в національній економіці та визначення значення сучасних центральних міст у регіональних та глобалізованих регіональних економічних утвореннях.

Виклад основного матеріалу. З розвитком первинних економічних відносин пов’язується й історія встановлення міст як центрів організації економічного простору.

За твердженням Броделя [1], епоха встановлення міст-імперій розпочалася Ганзейським союзом у Німеччині і завершилась в Амстердамі ще тоді, коли “місто самостійно володіло справжньою імперією торгівлі та кредиту без підтримки сучасних держав”. Актуальним питанням для середньовічної Європи було те, хто з потенційних ворогів, місто чи держава, пануватиме над іншим.

У своєму зеніті міста-держави керували світовою торгівлею. Економіки цих міст були новими силами, які використовували переваги відсталості інших територій для розширення, переважання та встановлення майже монопольної влади над високими прибутками від торгівлі на великі відстані. Бродель доводить, що “в цьому не має нічого дивного: міста (з цим погоджується всі історики) були суттєвим інструментом нагромадження, двигунами економічного зростання, силами, що відповідали за весь прогресивний поділ праці”.

Але чомусь ці економіки міст – центри світової торгівлі та політичних інтриг – не змогли побороти держав-націй. Бродель припускає, що чотири чинники, або сили, ймовірно спричинили панування держав-націй.

Перший чинник – місто-держава, володіючи незначною кількістю ресурсів, давало дуже малу базу для панування над сусідніми економіками та світовими ринками. Наприкінці XVIII сторіччя, вважає Бродель, водночас зі зростанням світової економіки та початком промислової революції в Європі, така база виявилася надто малою, щоб утримати структуру виробництва і торгівлі. Самим містам бракувало контролю над сусідніми економіками, від яких залежав їхній успіх. Коли міста-держави втратили контроль, держави-нації почали переважати.

Другий чинник, який призвів до падіння міста-держави, – першість політики та перевага політики над економікою. Національні держави – політичні утворення – не були економічними системами, а лише конструкціями, утвореними в межах політичних кордонів. На думку Броделя, "економічна територія завжди простягалася далеко за межі політичних територій". Отже, держави чи національні ринки зводились усередині економічної системи, яка була більшою, ніж вони самі. Точніше, вони формувалися в опозиції до цієї системи.

Третім чинником, який призвів до остаточного тріумфу держави-нації, було поширення меркантилізму, сили, тісно пов'язаної з перевагою політики над економікою. Бродель зауважив, що "меркантилізм точно репрезентує початок усвідомлення можливостей керувати економікою країни загалом – по суті, це можна вважати першою спробою створити національний ринок". І справді, меркантилізм було охарактеризовано як перехід контролю над економічною активністю від міської громади до держави.

Можливо завдяки цьому економічне зростання було вирішальним чинником експансії та консолідації національних ринків і призвело до відокремлення економічного добробуту й політичної влади. В результаті, як вважає Бродель, "утворилася прірва між державами (як місцем зосередження влади), з одного боку, та міськими центрами (як місцем зосередження добробуту), з другого".

Верховенство політики над економікою в розвитку держави-нації – це не більше, ніж просто додаткова інформація для дослідників історії. Джерела сучасної економічної думки та теорії знаходимо в посиленні меркантилізму та централізації влади в державі нації. І справді, видатний історик економічної думки сер Олександр Грей вірив, що меркантилізм ніколи не був чимось більшим, ніж засіб для такого політичного заходу, як утворення сильної держави.

Виникнення держав-націй призвело до утворення того, що зараз називають національною економікою, маючи на увазі накладання політичних кордонів на моделі організації та розвитку ринку, що виникають. Головним зусиллям економіки та економічної політики минулого сторіччя була спроба додати раціональності та послідовності до цієї штучної економічної конструкції. За панування націоналізму межі економіки та межі нації збіглися. Нація та національна економіка стали одним цілим.

Програвши битву за кордони політиці, економіка далі вигравала війну за контроль над національними цінностями та прийняттям рішень [2]. В епоху національного меркантилізму політика переважала над економічними інтересами. Однак у XIX сторіччі тільки-но сили сучасного капіталізму витіснили меркантилізм, "економічна діяльність стала системою ринкових відносин, вільних від усіх обмежень, практичних чи моральних, вільних від усього"[3]. Наприкінці Другої світової війни економіка набула статусу "науки", і "ринок" став арбітром, об'єктивною реальністю, яка не потребувала керівництва видимої руки політики, окрім легкого "збалансування" терезів [4]. У цих умовах центральні міста регіональних і національних утворень, отримавши нове дихання, стали, як стверджує Джон Бахлер, швидко генерувати структурні зрушення, фактично формуючи особливу модель розвитку регіональної економіки. Ці процеси були замічені науковцями дещо із запізненням.

Впродовж тривалого часу, образ міста в економічних дослідженнях був непомітний. Як стверджує Джон Р. Гарріс, урбанізацію традиційно розглядали як супутника струк-

турних змін, а не як рушійну силу індустріалізації [5]. Функціям міста в процесі індустріалізації, не надавали систематичної уваги аж до п'ятдесятих років, коли новаторські статті Еріка Лампарда, Берта Гозеліза та Вілбура Томпсона зосередились на взаємозв'язку між урбанізацією та економічним зростанням і розвитком [6]. У подальшому економічна література зосередилась на місті-метрополісі як функціональній економічній одиниці, надаючи йому такі відмінні від міста риси:

– *по-перше*, метрополіс – це продуктивна територія, в якій близькі відстані, обсяги та концентрація ресурсів забезпечують ефект масштабу та конкурентну перевагу за виробничими витратами;

– *по-друге*, метрополіс – це розсадник та інкубатор підприємництва й інновацій;

– *по-третє*, метрополіс – це центр прийняття рішень, контроль за їх виконанням, інформації та комунікацій.

Таким чином, продуктивний метрополіс – реалізація агломеративної економіки, яка виходить із низки чинників. Серед них – мінімізація коштів, пов'язаних з відстанню, у тому числі транспортування, комунікації та час; загальні чинники – такі, як об'єднаний фонд кваліфікованої і некваліфікованої робочої сили та постачальників загальних матеріально-технічних ресурсів; доповнювальні стадії виробництва; координація спеціалізованої діяльності, що стає можливою через близькість; доступність капіталу.

Що стосується продуктивного образу, то метрополіс живить інновацією підприємництво, що підсилює сукупне зростання.

Контрольна функція метрополісу ґрунтується на зосередженні в міській зоні спеціалізованої інформації, комунікацій, взаємодії та поліпшеного транспортування. Просторова близькість цих функцій створює спеціалізоване середовище для головних адміністративних установ (громадських і приватних), фінансових посередників, тих, хто обробляє дані та спеціалізовані бізнесові послуги.

Концепція міського регіону як первинного центру зміни продуктивності та зростання пов'язує теорії міських центрів зростання та регіонального зростання в єдину систему.

Економічне зростання відбувається в матриці міських регіонів, у формі якої організована просторова економіка. Міста є центрами діяльності та інновацій, центральними точками транспортної та комунікаційної мереж, місцями кращої доступності, коли фірми найлегше пожинають плоди ефекту масштабу і коли індустріальні комплекси можуть досягнути економії коштом місця розташування та урбанізації. Вони заохочують спеціалізацію робочої сили, спеціалізацію територій на підставі продуктивної діяльності та ефективності у наданні послуг. Сільськогосподарські підприємства є найефективнішими поблизу міст. Особливо успішне комерційне сільське господарство оточує великі міста, тоді як територія великих міських районів характеризується відсталими, не такими прибутковими економічними системами.

Дещо споріднений підхід ми знаходимо у вітчизняному нормативному і економічному тлумаченні ролі міста в економіці. Міські поселення в Україні розрізняють, перш за все, за чисельністю населення. Так, чисельність міста має бути не менш як 10 тис. чол., а інших міських утворень (селищ міського типу) – не менше 2 тис. чол., у тому числі надвеликі – понад 500 тис. чол., великі – від 100 до 500 тис. чол. У середніх містах проживає від 50 до 100 тис. чол., у на півсередніх – від 20 до 50 тис. чол., у малих – від 10 до 20 тис. чол. [7].

Спеціалісти вважають [7], що міські населенні пункти в умовах України виконують різні функції у просторовій організації економіки (ці функції вони називають містоутворюючими). Монофункціональні міста концентрують у собі якусь одну галузь господарства чи діяльності: промисловість, транспортні послуги, оздоровчі заклади (наприклад, курортне місто). Деякі міста обслуговують тільки одне підприємство (оборонний завод, рудник, гідроелектростанцію, морський порт тощо). Найбільше розповсюджені багатофункціональні міста, які

одночасно концентрують промисловість, будівництво, транспорт, торгівлю, фінанси, заклади освіти, охорони здоров'я, культури, науки, управління. Міста, що розвиваються, утворюють агломерації, а їх злиття – мегаполіси, що вміщують у собі декілька мільйонів людей. Така класифікація міста зручна за ознакою форм розселення, але не місця і ролі в регіональній економіці. Стосовно останнього, то вона неоднозначна і проявляється по-різному.

Зворотній ефект від діяльності економіки міста-метрополісу ми отримуємо, коли місто занепадає і перестає генерувати інноваційні хвилі.

Пітер Драєр зауважує: "Репутацію і життєспроможність метрополісної території формують враження від центрального міста. Якщо дозволити центральному місту занепасти, це негативно впливає на всю метрополісну територію. Підприємство відмовляється переміщуватися, інвестувати чи просто залишатись на території, де центральне місто, характеризується високим рівнем злочинності, низьким рівнем шкільної освіти, невідповідними послугами чи ймовірністю громадських заворушень. Мабуть, по цій причині великі комерційні формування змінюють місця реєстрації своїх головних офісів, що спостерігається в економічному просторі України.

Інший, дещо споріднений підхід щодо ролі міста походить із Бюро статистики праці США, який визначає території ринку праці. Кожна територія ринку праці складається із центрального міста і територій, які прилягають до нього та економічно інтегровані в це місто. Території ринку праці можна визначити за категоріями: переважно великі території ринку праці (міста-мегаполіси), суто міські території обласного рангу (місто-регіон), середні території (вузлові міста і міста районного масштабу), невеликі території – населені пункти з населенням 5000 осіб і більше, в межах яких працівники доїжджають до місця роботи. До речі, такий, чи близький до нього підхід, реалізовують автори проекту адміністративної реформи в Україні. В ній передбачається впровадження трьохрівневої системи адміністративно-територіального устрою країни: громади (5000 чол.), райони (70000 жителів), та самих регіонів з містами-регіонами (750000 тис. чол.), що не входять до складу регіонів (рис.).

Рис. Взаємозалежність міста та області-регіону

Особливістю взаємодії міста-регіону й області-регіону полягає в тому, що вони відносяться або функціонують в єдиній регіональній економічній системі, але мають різні системи управління. В управлінській діяльності міста-райони Київ і Севастополь мають державні адміністрації, а в регіонах – містах обласного рангу – органи місцевого самоврядування.

Інший аспект цієї проблеми – виділення міст – мегаполісів згідно з існуючою європейською практикою та того ж законопроекту адміністративної реформи, де до таких відносяться міста з населенням 750 тис. населення і більше. Згідно з цією нормою в Україні можна виділити Київ, Харків, Донецьк, Одесу, Дніпропетровськ, Львів. Проте законодавчо сформованого й економічно обґрунтованого місця цих регіонів – мегаполісів у національній економіці поки ще не визначено.

Економічне та політичне обґрунтування ролі і змісту міст-мегаполісів ми знаходимо в глобалізованій економіці [8]. При цьому авторство в обґрунтуванні глобальних міст

справедливо належить С. Сассен-Кообу. На його думку, глобальні міста – це центри: зосередження керівництва організацією світової економіки; концентрації фінансів; виробництва, включаючи створення інновацій у провідних галузях економіки; ринкової торгівлі товарами і нововведеннями.

У нинішній глобальній економіці міста-мегаполіси є центрами формування регіонально-орієнтованих економічних союзів: Європейського Союзу, Північноамериканської й Азійсько-Тихоокеанської економічної зон.

Так, зона концентрації міст-мегаполісів Європейського Союзу формується по осі Антверпен, Венеція, Генуя, Лондон, Париж, Рим.

Основу Північноамериканської зони концентрації мегаполісів складають Нью-Йорк, Лос-Анджелес і Чикаго, які тісно взаємодіють з центральними містами інших країн світу.

Що стосується Азійсько-Тихоокеанської зони глобальних міст, то вона є наймолодшою за часом утворення і формується по осі Токіо-Сінгапур. Слід також відзначити стрімке зростання глобальних міст нових постіндустріальних країн цього регіону – Бангкок, Сінгапур, Санган, Саул, Тайбей та інших.

Характерною особливістю глобальних міст є те, що вони формують замкнену в єдину мережу сукупність геополітичних центрів. У них концентрується переважна частина штаб-квартир міжнародних і міждержавних організацій (ММО) та груп і міжнародних неурядових організацій (МНО). За попередніми розрахунками, на сім ключових геополітичних центрів – Нью-Йорк, Париж, Лондон, Брюссель, Женева, Вашингтон і Відень доводиться 2/3 усіх штаб-квартир ММО; лідером є Нью-Йорк з розміщенням штаб-квартири ООН та структурними підрозділами цієї організації [10].

Висновки. Матеріали цього дослідження дозволяють зробити, як мінімум, два узагальнення:

− концентрація економічної активності на урбанізованих територіях сприяє економічному зростанню як самому місту, так і прилеглих територій. Існування міста-регіону в національній економіці знаменує собою формування окремої економічної системи з відносно самостійним вектором розвитку;

− стрімкі темпи урбанізації у світі приводять до створення міст-мегаполісів, які стають центрами транснаціональних економічних утворень у глобалізованій економіці.

Список використаних джерел:

1. Bvaudel, F. (1984). Civilization and capitalism: 15 th -18 th centuvy (Vol, III,p. 91) New jork; Havpev Row.
2. Evay,A. (1931). The development of economic doctvine. New Jovk: John Wiley.
3. Bender, T. (1983, Winter). The end of the city? Democvacy, 3 (1.).
4. Thuvow. L. (1980). Zevo sum society (p. 16). New York: Basic Books.
5. Havvis, L.R. (1984) Economics: Invisible, pvoduktive and pvoblem cities. In L. Rodvin. R.M. Hollistev, New Jork: Plenum.
6. Мірзодаєва Т. Теоретично-методологічні підходи до дослідження просторового розвитку регіону / Т. Мірзодаєва // Регіональна економіка. – 2004. – № 2. – С. 18-34.
7. Коваль Я. В. Регіональна ек ономіка: навчальний посібник / Я. В. Коваль, І. Я. Антоненко. – К.: Професіонал, 2005. – 280 с.
8. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М. Кастельс; пер. с англ. под ред. науч. ред. О. И. Шпаратана. – М.: Гос. ун-т. высш. шк. экономики, 2000. – 606 с.
9. Глобализация и глобальный город: исследования Саксии Сассен // Социальные и гуманитарные науки. Отечественная и зарубежная литература (Сер. 4. Социология). – М.: ИНИОН РАН, 2006. – № 2. – С. 15-34.
10. Балуэва О.В. Урбанізаційні процеси: аналіз світових тенденцій / О. В. Балуєва // Економіка та держава. – 2011. – № 6. – С. 53-56.

УДК 330.34:37

О.О. Бєлошицький, канд. пед. наук, ст. наук. співроб. Інституту педагогіки НАПН України
М.К. Самохін, канд. пед. наук
Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

АНАЛІЗ РОЗВИТКУ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ «ТЕХНОЛОГІЇ»

У статті подано аналіз формування змісту освітньої галузі «Технології» в економічно розвинутих зарубіжних країнах.
Ключові слова: *зміст, технології, трудова підготовка, учні, технологічна грамотність, технеологічна компетентність.*
В статье подается анализ формирования содержания образовательного предмета «Технологии» в экономически развитых странах.
Ключевые слова: *содержание, технологии, трудовая подготовка, учащиеся, технологическая грамотность, технологическая компетентность.*
The offered analysis of the formation of the educational content of the countries.
Key words: *content, technology, labor training, students, technological literacy, technological cjmpetenct.*

Постановка проблеми. XX століття ознаменувалося великим впливом науково-технічного прогресу на розвиток економіки кожної держави світу. І нині розвиток техніки і науки не стоїть на місці. Для того, щоб використовувати його досягнення (навіть, на побутовому рівні), потрібні відповідні знання та уміння. Але єдиний в українській школі предмет “Трудове навчання”, що надавав інтегровані наукові і технічні знання та вміння учням, сьогодні не в змозі це зробити на відповідному рівні. В першу чергу, це пов’язано з різного роду непрофесійними реформами української школи, які призвели до нівелювання цього предмета. По-друге, це стосується невідповідності змісту запровадженого в Україні предмета “Технології” (замість раніше існуючого трудового навчання) вимогам постіндустріальної епохи. То ж яким має бути предмет “Технології”? Які знання та вміння потрібні людині високотехнологічного суспільства, щоб бути конкурентним на ринку праці? Як навчити цьому українського учня? Це ті питання, на які повинна дати відповідь педагогічна наука України, що зумовлює науковців, а саме лабораторію трудової і політехнічної творчості Інституту педагогіки НАПНУ, зробити наукові дослідження, що дадуть відповідь на поставлені питання. Лише на основі отриманих наукових даних перспективного розвитку цієї освітньої галузі стане можливим розробити структуру програм та зміст шкільного предмета “Технології” на рівні економічно розвинутих країнах світу. Адже саме школа за усіх часів була моделлю кожного суспільства, провідною силою формування людського фактора. Виховуючи і навчаючи учнів, вона збагачує та визначає долю народів і держав. Знання, їхній зміст, обсяг і загальний рівень освіти завжди будуть найважливішим показником розвитку суспільства, його інтелектуального потенціалу. Який стан виробництва в країні, суспільних відносин, духовної культури нації – така і потреба в освіті та її впровадженні в життя.

Тож досягнення розвинутих країн в економіці, науці, культурі, матеріальних умовах життя значною мірою є наслідком добре організованої системи освіти, зміст якої відповідає вимогам науково-технічного прогресу і потребам економіки країни. Тому з метою реформування такої освітньої галузі, як «Технології», першим кроком українських науковців має стати вивчення та аналіз існуючої шкільної технологічної освіти в економічно розвинутих країнах світу. Це допоможе відібрати та зробити екстраполяцію адаптивно прийнятного для України емпіричного досвіду.

Спираючись на прогностичну модель розвитку країн світу і ринку праці, ЮНЕСКО започаткувало такі проекти, як «Технологічна освіта і XXI століття», «Технологічна освіта сьогодні», «Наукова і технологічна грамотність для усіх». Крім того, були розроблені освітні програми «Проектування і технологія у початковій школі» (Англія), «Загальна організація технологічної освіти у США», «Континуум технологічної освіти», «Заняття з проектування і виготовлення» (Німеччина) та багато інших.

Пошук науковців і фахівців у галузі педагогіки було спрямовано на те, щоб зміст галузі, який розробляється, був випереджаючим, бо учні «завтрашнього дня» будуть працювати з найсучаснішою технікою.

На основі виконаних досліджень ще в кінці XX століття було запропоновано програму «наукова і технологічна грамотність для усіх», яка викликала позитивний резонанс в усіх розвинутих країнах світу. Особливий наголос для подальшого розвитку технологічної освіти у цих країнах було зроблено на школу.

Зокрема, в **Німеччині** система освіти має федеральну незалежність, але вона майже однакова, скрізь функціонують комплексні школи. Зазвичай, система освіти в цій державі складається з початкової школи і трьох типів середніх шкіл: Hauptschule (загальна середня школа); Gimnasium (середня школа підвищеного рівня); Realschule (технологічна школа). Атестат про закінчення двох перших типів шкіл дозволяє учню перейти до професійного навчання. Закінчивши школу підвищеного рівня, учень отримує право вступати до коледжу та університету.

Наукові пошуки дієвої структури і змісту технологічної освіти в школах федеральних земель закінчилися появою двох різновидів шкільних дисциплін, пов'язаних з технологічним навчанням: 1) предмет, що об'єднує усі аспекти праці і виробничого процесу; 2) предмет технологічного змісту, найчастіше поєднаний з такими предметами, як економіка домашнього господарства або домогосподарства. Перед технологічною освітою стоять такі завдання:

– фактичні знання досягаються шляхом передачі учням структурних та функціональних знань про технічні устрої і процеси з використанням конкретних приладів;

– методологічна підготовка характеризується використанням наявних технологій, методів мислення і роботи на уроках, що застосовуються в самій технології під час процесу розробки, винаходу і виробництва;

– навички оцінювання передбачають в ході технічних операцій навчити учнів оцінювати і давати критичний аналіз методам розробки, виробництва та використання технології з точки зору економічних, екологічних та соціальних аспектів.

Зміст загального технологічного навчання має декілька підрозділів різного ступеню складності: системи технології; методи мислення та методи використання технології; вплив технології та її використання у суспільстві та оточуючому середовищі.

У 90-х роках XX століття в Німеччині з'явився комплекс особливих методів викладання технологічних дисциплін. Так було зроблено з раніше існуючим у сфері ремісництва та художніх промислів «Werkaufgabe» (уроки проектування і виготовлення). Цей метод охоплює увесь процес планування, проектування та виготовлення предмета праці. Його практична реалізація виявила, що за 90 хвилин, які виділялися для цього на тиждень учням недостатньо, щоб завершити усі робочі операції. У зв'язку з цим було запропоновано нові методи, що застосовуються безпосередньо у самому навчанні: *вправи на проектування*; *вправи з виготовлення*; *технологічний експеримент*; *технологічний аналіз*; *технологічне обстеження*; *технологічне оцінювання*.

Розглянемо новий метод більш детально. Під час *виконання вправ* з *проектування* учнів навчають вирішувати технологічні задачі за допомогою винахідництва, планування, проектування та технічної творчості. Застосовуючи *вправи на виготовлення предметів праці*, учнів навчають самостійно планувати та організовувати увесь виробничий процес. На уроках, де використовують *технологічний експеримент*, учням надають такі знання, які допоможуть їм у майбутньому використати їх у процесі свого навчання. Вправи, де присутній *технологічний аналіз*, навчають учнів розглядати технічний об'єкт або технічні факти з точки зору їх компонентів або факторів. *Технологічне обстеження*, як метод запроваджено у вигляді екскурсій для вивчення техніки і технологій за межами школи. *Технологічне оцінювання* застосовується після кожної вправи

при виготовленні предметів праці з метою навчання учнів критично оцінювати результат своєї праці.

Цікавою, на наш погляд, є і сама структура технологічної освіти Німеччини. Згідно з нею учні отримують структурні знання, які охоплюють елементи і системи технології, базові функції технологічних систем і їх закономірності. Наступним етапом стає сфера діяльності (особистісна, суспільна, професійна), де розглядаються виробництво, транспорт та перевезення, забезпечення та видалення відходів, конструкторське і будівельне середовище, інформація і комунікація і т. д.

Попередні два блоки забезпечуються методичним рівнем, який розглядає способи мислення і діяльності в технологічній галузі. Це: уявлення проблеми, узагальнення, оптимізація; виготовлення та використання; оцінка.

Усі блоки структури технологічної освіти Німеччини пов'язані між собою. Крім того, кожний блок безпосередньо пов'язаний із блоком рівня оцінювання умов і впливу технології: технологічне, екологічне, особистісно-суспільне, економічне [2; 3; 5; 8].

Предмет "Трудове навчання" в **США** зазнав кардинальних змін у 1985 році, коли Міжнародна асоціація технологічної освіти (МАТО) розробила програму «Технологічна освіта: перспективи реалізації», мета якої – допомогти спеціалістам у сфері освіти перейти від змісту трудового навчання, що орієнтував педагогів готувати з учнів робітників для промисловості, до підготовки учнівської молоді жити у технологічному суспільстві. За основу було узято такі завдання технологічної освіти в загальноосвітній школі: знати та оцінювати значення технології; безпечно та ефективно використовувати засоби праці, матеріали, здійснювати технологічні процеси; виявляти та розвивати особисті здібності; застосовувати наукові методи вирішення проблем; використовувати знання з інших предметів; застосовувати творчі здібності; враховувати у своїй діяльності можливі зміни навколишнього середовища; бути розумним споживачем; бути готовим до свідомого вибору професії.

Через п'ять років МАТО конкретизує завдання технологічної освіти вже у такій формі: використовувати технологію для вирішення проблем та задоволення людських потреб; виявляти проблеми та можливості, пов'язані з технологіями; виявляти, добирати, використовувати ресурси для створення потрібних технологій; виявляти, відбирати, ефективно використовувати потрібні технологічні знання, ресурси, процеси для задоволення потреб людей; оцінювати технологічні проекти з точки зору їх позитивних та негативних, запланованих і незапланованих, швидких і відстрочених результатів.

Професор промислової освіти і технології Університету штату Айова (США) та доктор Детлеф Вольг (Німеччина), виконавчий директор секретаріату Всесвітньої Ради асоціацій технологічної освіти, вважають, що технологічна освіта має базуватися на: розвитку технологічної грамотності, яка розширює можливості тих, хто її опанував; обіймати спектр програм, спрямованих на досягнення вищеозначених цілей, починаючи з програм загальної освіти і закінчуючи спеціальними програмами професійного навчання; охоплювати формально і неформально шкільну освіту, починаючи з дитячих садків до навчання дорослих як на державному, так і на приватному рівні.

Спираючись на ці положення, професор Роберт А. Халл та доктор Марк Банатіне вважають за потрібне зробити їх тематичну кореляцію як ключа до міжнародної навчальної програми. Вказуючи, що корекція змісту навчальних дисциплін є основою міждисциплінарної навчальної програми, а взаємодія між вчителями усіх дисциплін потрібна для досягнення мети інтеграції знань в освітній галузі «Технології», взаємозв'язок елементів структури навчальної програми втрачає свій факультативний характер і вона стає потрібною для того, щоб забезпечити той тип освіти, який і потрібний учням для вступу в коледж, університет та для виходу на ринок праці у майбутньому. Це також дозволить учням, де б вони потім не працювали (в ресторані чи на високотехнологічному виробництві) застосувати на практиці те, чого вони навчилися в школі. Крім того,

вчені вважають, що комунікаційні та організаційні навички взагалі потрібні на кожному робочому місці та в різного виду навчальних закладах.

Аналізуючи розроблену науковцями систему освіти в США, можна помітити, що вона складена таким чином, що в її завання входить дати освіту, по можливості, не тільки здібним, а й усім дітям. Однак, критично аналізуючи результати такої освіти, самі американські науковці зазначають, що їм потрібно вдосконалювати викладання таких дисциплін, як математика, природничі науки і технології. Крім того, потрібно забезпечити інтеграцію математики, природничих наук і технології таким чином, щоб відбулося збалансування співвідношень усіх розділів вдосконаленого змісту.

Варте уваги і те, що завдяки зусиллям саме науковців технологічна освіта США постійно шукає як сили для оновлення, так і інструменти для свого еволюційного розвитку. Тому вони розглядають технологічну освіту у двох фундаментальних аспектах - історичному і філософському. Саме це Данкан і Біддл назвали показовими змінними, які привносять вчителі в навчальні заклади, програми та класи, де вони працюють. Це означає, що враховуються такі характеристики вчителів, як їх минуле, досвід, освіта, а також суміжні фактори, що впливають на бачення і міркування ними подій і факторів, що відбуваються. Показові змінні вчителя, доводять науковці, докорінно впливають на формування концепції і реалізації технологічної освіти США.

Так, в історичному плані загальновизнаним приймається те, що сьогоднішні вчителі та керівники організацій технологічної освіти навчалися і готувалися за програмами, в яких головна увага зосереджувалася на уроках праці, промислових технологій, виробничого навчання і професійного навчання.

У 90-х роках XX століття трактування технологічної освіти у США поступово трансформувалося в єдине загальноприйняте поняття – технологічна освіта. Однак дискусії навколо цього продовжуються і досі, зокрема, про те, яку технологію варто запроваджувати; про інтеграцію технологічної освіти на базі математики та природничих наук; про технологічну освіту у якості нового базового предмета; про місце технологічної освіти серед інших навчальних предметів школи; про те, чи є технологічна освіта окремим предметом.

Суперечки з приводу освітнього предмета «Технологія» виникають тому, що школи США мають різне підпорядкування: місцевих органів влади, штату і шкільних округів. Тому, розглядаючи проблему запровадження та реалізації програми технологічної освіти, враховують два важливі фактори. Перший враховує існуючу ситуацію з предметами трудового навчання або професійно-технічною підготовкою в навчальних закладах. Другий – які технології потрібно викладати. Також постає питання, з якого класу потрібно розпочинати вводити предмет “Технології” в школі і на якому рівні мають бути технологічні навички і знання. У зв’язку з тим, що школи США мають різний статус підпорядкування, розробляються і різні концептуальні підходи та стратегії здійснення технологічної освіти.

Зокрема, в початковій школі викладання предмета, що має технологічну освіту майже відсутнє із-за структури змісту навчальних предметів учбового розпису та недостатнього фаху вчителів для його викладу.

У деяких штатах предмет “Технологія” є обов’язковим у певному класі. Найчастіше це шостий, сьомий і восьмий клас, в яких на практиці технологія підміняється *оглядовим курсом,* замінюючи традиційне трудове навчання та основи столярної і слюсарної справи, креслення. Вважається, що технологічна освіта на такому рівні має більш коректний та приваблюючий вигляд. Крім того, відбувається плавний перехід від елементарного ознайомлення з технологією до практичного застосування технічних знань. Зміст зазначених програм будується навколо універсальних тем, що мають гнучкий характер і враховують викладання інших предметів. Тому програма технологічної освіти для середньої школи є основною компонентою технологічної освіти усієї системи навчання. Учні початкової школи, які мають обмежені знання з технології, легко переходять до

опанування змісту *оглядових курсів* технологічної освіти в середній школі. Ті ж, хто має початкові технологічні знання, стимулюються і збагачуються динамізмом і масштабністю технологічних перетворень.

Наступна зміна мети технологічної освіти в школах США відбулася у 2000 році, коли були розроблені стандарти технологічної грамотності. Спеціалістами МАТО було визначено такий зміст технологічної освіти, який потрібно опанувати учням на рівні ***розуміння*** або ***вільного володіння*** для досягнення технологічної грамотності, що потрібна кожному члену сучасного суспільства.

Концепція технологічної грамотності після прийняття стандартів мала такі положення: технологічна грамотність означає здібність розуміти та оцінювати технологію; технологічна грамотність відрізняється від технологічної компетентності тим, що технологічна грамотність потрібна усім громадянам, а технологічна компетентність – тільки окремим особистостям для життя та виконання службових обов'язків; технологічна грамотність може бути досягнута усіма членами суспільства; технологічна компетентність передбачає детальне розуміння спеціальних технологій, наприклад програмування, ремонт автомобілів тощо.

Однак технологічна грамотність не означає невміння користуватися засобами праці. Технологічно освічена людина здібна системно мислити, вступаючи у взаємодію з технічним світом, знаючи, як така взаємодія впливає на людину, суспільство, навколишнє середовище. Технологічна грамотність – це здібність використовувати, оцінювати та розуміти технологію, керувати нею. Технологічна грамотність включає знання, вміння, а також здібність застосовувати все це в конкретних ситуаціях. Вона корисна громадянину різного віку незалежно від того, в якій системі освіти вона отримана.

У стандартах технологічної грамотності виокремлено 5 сфер та визначені рівні досягнення 20 конкретних вимог.

1. Сутність технології (рівень розуміння). Учні повинні розуміти:

а) особливості та предметне поле технології;

б) основні поняття технології;

в) зв'язки між окремими технологіями, між технологією та іншими галузями знань.

2. Технологія і суспільство (на рівні розуміння). Учні повинні розуміти:

а) вплив технології в соціальній, культурній, економічній і політичній сферах;

б) вплив технологій на навколишнє середовище;

в) роль суспільства у розвитку та використанні технології.

3. Проектування. Учні повинні розуміти:

а) основні особливості проектування (як узагальненого методу досягнення мети);

б) особливості інженерного проектування (конструювання);

в) значення науково-дослідних та експериментально-конструкторських розробок, винахідництва і новаторства, експериментування у рішенні проблем.

4. Вміння для життя в технологічному світі. Учні повинні вміти:

а) застосовувати методи проектування;

б) використовувати та підтримувати технологічні продукти і системи;

в) оцінювати вплив продуктів і систем.

5. Рукотворний світ. Учні повинні розуміти і вміти осмислено:

а) добирати і застосовувати медичні технології;

б) добирати і застосовувати сільськогосподарські технології і пов'язані з ними біотехнології;

в) добирати і застосовувати технології, пов'язані з енергетичними і силовими устроями;

г) добирати і застосовувати інформаційно-комунікаційні технології;

д) добирати і застосовувати технології у сфері транспорту;

ж) добирати і застосовувати технології обробки;

з) добирати і застосовувати будівельні технології.

На основі прийнятих стандартів була розроблена сукупність інших цілей технологічної освіти, яка орієнтувалася на технологічну грамотність.

Науковці пояснюють це тим, що «… без чітко визначених цілей навчання предмет "Технологія" перетворюється в «натаскування» на здачу тестів, а результатом технологічної освіти стає опанування знань про окремі технології, а не широке розуміння технології як невід'ємної частини сучасного життя» [2; 5; 7; 13].

Наводимо 5 цілей американської системи освіти, які визначені як сукупність результату навчання технології (на рівні грамотності).

1. Характеризувати соціальні, етичні та екологічні наслідки, пов'язані із застосуванням технологій. Цей результат вважається найважливішим, тому для досягнення визначеної мети в учбовий матеріал пропонується включати в програми широке коло питань: створення та закриття робочих місць, витіснення англійською мовою інших мов, зміна статусу національних економік, використання тварин для тестування ліків, косметики та іншого, шкідливі для здоров'я компоненти їжі, етичні та екологічні наслідки технологій.

2. Грамотно використовувати технології для особистої, професійної і соціальної мети. Результатом цієї мети вивчення технології має стати вміння грамотно оцінювати товари широкого вжитку, отримувати інформацію про сировину, з якої їх виготовлено, про можливості і засоби їх переробки та наступного використання, про вплив на здоров'я технічних засобів, що ми використовуємо.

3. Застосовувати проектний підхід для вирішення технічних і технологічних проблем. Ця мета визначає, що учні на основі отриманих знань і вмінь повинні вирішувати проблеми, застосовуючи технічні і технологічні засоби на основі творчих здібностей. Це визначає, що зміст навчального матеріалу не повинен дотримуватися старих методів: технологічних карток виготовлення, один предмет праці для всіх, одна технологія і т. д.

4. Використовувати технологічні системи і устрої.

Ця мета передбачає навчати учнів використовувати не тільки найпростіші засоби праці в процесі технологічної діяльності (молоток, викрутку, ножівку, плоскогубці), а й високотехнологічні, у тому числі й електронні. Особливий наголос робиться на необхідності вивчати як принципи дії засобів праці, так і правила їх використання.

5. Використання технології для вирішення існуючих проблем. Ставлячи цю мету для отримання результату навчання учнів з предмета "Технології", науковці і практики передбачають, що хоч не усі реальні проблеми є технологічними, але більшість з них можливо вирішити на основі застосування технологій. Тому при розробці навчальних програм пропонується робити відбір видів діяльності учнів, завдяки яким буде видно практичне застосування отриманих знань з інших предметів. Незважаючи на те, що не усі теми дозволяють це зробити у повній мірі, головне, щоб учні, вирішуючи проблеми, застосовували сучасні технології, а сам процес вирішення проблем викликав у них зацікавленість [12; 13].

Технологічна освіта в **Англії** (на відміну від США) починається з початкової школи, де крім предметів мови, природничих і математики навчальним планом передбачено проектування та технологія. Починаючи з 90-х років XX століття в Англії було введено національну навчальну програму, яка передбачає, що для дітей початкової школи важливим є не тільки результат навчання, а й сам процес. Програма була прийнята на основі висновків науковців, згідно яких використання тільки спрощених форм навчання не дає можливості готувати дітей до швидкоплинного світу праці. Їх треба навчити аналізувати, вирішувати задачі та мислити творчо і критично.

На думку Роберта Фішера, у минулому англійська школа тривалий час займалася репродуктивним навчанням, але сьогодні цього недостатньо. Учні можуть знати, як працює електросхема і вимикач, але без уяви, як організувати та в якій послідовності використати деталі, матеріали та інструменти, щоб усунути пошкодження в електросхемі вони не зможуть цього зробити.

Тож загальна думка педагогів Англії ґрунтується на тому, що діти повинні вміти визначати з самого початку, які знання для них важливі та як їх здобути. Але без розвитку навичок мислення цього не зробиш. Тому управління стандартів освіти Англії, спираючись на дослідження науковців, які вважають, що навчання повинно здійснювати на основі мотивації в конкретних умовах, обрало для стимулювання розвитку мислення предмет проектування і технологію.

Завдяки цим предметам в учнів розвивається творче і критичне мислення, яке дозволяє бачити особисті помилки.

На основі 12 ключових аспектів критичного мислення та виявлення мети пізнавальної діяльності учнів, які були розроблені Робертом Епісом за таксономією Блума, було визначено шість категорій діяльності, що пов'язані з компонентами проектування і технології: знання, розуміння, практичне застосування, аналіз, синтез, оцінка.

Як результат, у початковій школі на досить високому рівні вивчаються предмети проектування і технології, а їх зміст цілком адекватно готує дітей до вивчення предметів проектування та технології на більш вищому рівні у наступних класах.

Головним завданням предмета проектування і технології у 7-9 класах визначено підготовку учнів до використання отриманих знань і вмінь у світі швидкоплинних технологій майбутнього, а навчальна діяльність учнів спрямована на покращення якості життя за допомогою технологічної освіти. У процесі роботи використовуються як індивідуальні, так і колективні форми навчання. Змістове наповнення програм, виходячи з потреб, бажань і можливостей учнів спрямовано на висування різних ідей з метою розробки та створення продуктів і систем. При цьому використовуються практичні навички разом із знаннями та робиться аналіз та їх оцінювання.

Завдяки змісту цієї дисципліни відбувається підготовка учнів до життя, а сам предмет «Технології» є один із основних предметів англійської школи як для юнаків, так і для дівчат, по закінченню якої здається екзамен, а оцінка вказується у сертифікаті про загальну освіту [2; 11].

Технологію як обов'язковий предмет у **Франції** починають вивчати з 1-го класу. Але у початковій школі конкретизований навчальний план відсутній. На уроках початкової школи зміст предмета спрямовано на надання учням знання про прості механізми, електричні схеми, виробництво енергії та виробництво у загальному вигляді. У процесі вивчення цього предмету учні навчаються виконувати нескладні проекти із застосуванням комп'ютера. У середній школі першого ступеню (вік 11-15 р.) предмет «Технологія» вивчається протягом чотирьох років.

Основна мета технологічної освіти Франції зводиться до того, щоб пояснити учням зв'язки праці з його продуктами відповідно до людських потреб та вплив технології на суспільство і культуру. Навчальним планом передбачено, що вивчаючи предмет «Технології», учні повинні навчитися бачити конкретну ситуацію, в якій вони зможуть застосувати свої знання та вміння. Така технологічна освіта надає учням наступні можливості:

– ознайомитися з технічними системами та їх застосуванням;
– навчитися правильно користуватися термінологією;
– ознайомитися зі спеціальними методами технології, які дають можливість знайти рішення нестандартних проблем;
– знати, як здійснювати експертизи та давати оцінку в різних ситуаціях для вирішення проблем;
– використовувати устаткування і системи контролю, дотримуючись правил безпечної праці і законів ергономіки;
– вивчати розвиток різних засобів виробництва і технічних рішень подібних технічних проблем;
– встановлювати зв'язок між школою і підприємством;
– виробити свою критичну точку зору і позицію на технологічний світ.

Для цього учбовим планом першої сходинки середньої школи для кожного з чотирьох років вивчення предмета «Технології» розроблено свій рівень: для шостого класу (11–12 років, підготовчий рівень); п'ятого (12–13 років, перший рівень, основний рік навчання); четвертий (13–14 років, другий рівень, основний рік навчання) і третього (14–15 років, передпрофільний рівень).

Змістове наповнення предмета передбачає вивчення виробництва, маркетингу, аналіз потреб і професій на виробництві, сервісі та інше. Учні постійно залучаються до застосування комп'ютерних програм, які допомагають розробляти проекти, робити креслення, рисунки і таке інше.

На вивчення предмета «Технології» учбовим планом передбачається від 90 до 100 хвилин на тиждень.

Цей предмет обов'язковий і для дівчат, і для хлопців. На практичну діяльність учнів відводиться до 60 годин від загального навчального часу, виділеного на цей предмет [4; 10; 12].

У **Швеції** предмет «Технології» має іншу назву – «Техніка». Основна його мета – розвинути в учнів розуміння суті техніки і впливу технології на виробництво, суспільство, навколишнє середовище та умови життя людини. Відмінністю є і те, що вивчення предмета передбачає на виході отримання учнями *технологічної компетентності*. Вивчення предмета розпочинається у початковій і продовжується у середній школі як юнаками, так і дівчатами.

Сам предмет інтегрується з історією, наукою і суспільствознавством. Вважається, що технологічну компетентність учні отримають шляхом збільшення знань про значення технологічного розвитку, історичних перспектив та аналізу рішень технологічних проблем. Також предметом передбачається розвиток здібностей учнів аналізувати та оцінювати взаємовідносини між членами одного колективу у контексті суспільства, технології і природи. Завдячуючи цьому, учні за час вивчення предмета «Техніка» навчаться розуміти шляхи використання технологій відповідно до навколишнього середовища.

Навчальним планом предмета визначено завдання і зміст навчання учнів п'ятого і дев'ятого класу. На основі цього плану здійснюється реалізація вищеозначеної мети в результаті чого і забезпечується осмислений вибір учнем своєї майбутньої професійної діяльності.

Головний акцент у методах навчання робиться на практичну та дослідницьку діяльність, де учні, виконуючи завдання, описують результати своїх спостережень, дослідів, конструювання виробів та оцінювання виконаної роботи.

Також навчальним планом вивчення предмета «Техніка» передбачено, що його зміст буде сприяти: розвитку перспектив, пов'язаних з впливом технології на людей, суспільство й природу з історичної і міжнародної точки зору; вмінню описувати взаємодію людей, технології і природи; розумінню мети технології – змінювати, зберігати та контролювати; вмінню підходити до вирішення проблем на системному рівні; розвитку конструкторської діяльності у навчальних майстернях для розробки та виготовлення виробів.

Отже, змістове наповнення предмета «Техніка» у Швеції, вказує, що формування технологічної культури, головним чином, базується на тих традиційних знаннях, які були отримані у результаті практичної діяльності людини [2; 4; 5; 6].

Виходячи з екологічних потреб країни, у **Фінляндії** підійшли до процесу трудової підготовки учнів та їх соціалізації по-своєму. На першому етапі основної школи до навчального плану введено предмет «Трудове навчання», на яке у 1–2 класі відводиться 1–2 години на тиждень та 2 години на тиждень у 3–6 класах.

У перші роки навчання (за цим предметом) учні опановують знання та вміння працювати з папером, картоном та дрібним природним матеріалом. Починаючи з 5-го класу, учні приступають до роботи з деревиною. При цьому особлива увага під час цієї діяльності приділяється вмінням, які спрямовані на виготовлення якісного виробу.

На другому етапі основної школи (7-9 клас) вже вводяться предмети політехнічного характеру, які обираються школярами самостійно. Серед них – "економіка домашнього

господарства" (у 7 класі 3 години на тиждень, а у 9 класі – 1 година на тиждень). Предмет «Праця з текстилем» вивчається 3 години на тиждень у 7 класі. До вибіркових предметів входить також «Технічна праця», «Землеробство та лісництво».

У ліцеях (3 роки навчання) навчальний план диференційований, а серед вибіркових предметів з трудової підготовки учнів запроваджено: «обчислювана техніка», «технічна праця», «робота з текстилем», «наука про домашнє господарство» та інші різні спецкурси професійного та політехнічного характеру.

На вивчення вищеозначених предметів, що викладаються у 1 та 2 класі ліцею відводиться по 2 години на тиждень, а у 3 класі – 1 година на тиждень.

Клас поділяється на 2 групи незалежно від наповнення – хлопці опановують технічну працю, а дівчата – працю з текстилем (ручне ткацтво, пошиття одягу тощо) [2].

Незважаючи на існуючу складну систему освіти в державі **Ізраїль,** там спостерігається деяка тенденція до універсалізації та стандартизації шкільної освіти. Але це не заважає ізраїльським школам мати значну автономію, яка проявляється в тому, що за законом вона може виділяти 25% навчального часу на ті предмети, які сама собі обирає.

Навчальні предмети поділяються на обов'язкові, факультативні та обрані школою з врахуванням побажань батьків (складання програм повністю в компетенції школи). Шкільна освіта поділяється на три рівні: початкова школа, неповна середня і середня школи.

Починаючи з початкової школи (1–6 класи, діти від 6 років до 12) здійснюється трудове навчання. Уроки праці в початковій школі веде сам учитель початкової школи, а починаючи з 5 класу – вчитель із спеціальною підготовкою.

До функцій трудового навчання в початковій школі входить: дати учням елементарні знання про працю й ремесла; познайомити з основними матеріалами; познайомити із простими засобами праці; познайомити з технологією обробки матеріалів.

Крім функцій трудового навчання, головна мета початкової школи спрямована не стільки на те, щоб діти запам'ятали якомога більше інформації, а щоб навчити їх самостійно думати, аналізувати, порівнювати факти.

У неповній середній школі (з сьомого по дев'ятий клас, діти 12-15 років), вивчають такі технічні дисципліни: обробка матеріалів; креслення; електрика; електроніка; домогосподарство; розкрій та пошиття предметів праці.

Метою трудової підготовки в класах неповної середньої школи є ознайомлення учнів з головними поняттями індустріального та народного господарства. Крім того, для учнів 8 класу існує своя навчальна програма «Промисловість та народне господарство Ізраїлю». Мета програми – дати учням знання про принципи організації і фінансування виробництва та збуту продукції у своїй державі.

У старших класах (середня комбінована школа, діти від 15 до 18 років) трудова підготовка учнів спрямована на підготовку професійних кадрів з високим рівнем технічних знань. У школах з технічним ухилом викладається більш широкий спектр спеціальностей. Крім шкіл з технічним ухилом, функціонують і школи, що мають сільськогосподарський напрям. Для здійснення нормального навчального процесу при таких школах існують дослідні ферми, на яких учні здобувають практичні знання і вміння з цього фаху. Для приїжджих учнів при кожній такій школі існує інтернат [1; 2; 4].

Предмет «Технологія» в шкільній освіті **Австралії** входить до восьми обов'язкових предметів, що вивчається хлопцями і дівчатами протягом 10 років. Предмет складається з чотирьох розділів і починає вивчатися з початкової школи. Програми початкової школи з цього предмета закладають ті основи технічних дисциплін, що стають продовженням його вивчення у наступних класах. Здебільшого навчання проводить сам вчитель початкових класі, але при вивченні складних тем процес навчання здійснюється разом із вчителем технології. Кількість навчальних годин, що відводиться на предмет, залежить від виду безпосередньої діяльності учнів.

Починаючи з основної школи, технологічна освіта включає ряд різних програм: сільське господарство; комп'ютерні та інформаційні технології; домашня економіка; засоби масової інформації; індустріальне та ручне виробництво; дизайн і технологія [12].

Предмет «Технологія» складається з чотирьох розділів: 1) конструювання, виготовлення та оцінювання; 2) інформація; 3) матеріали; 4) системи.

Розділи предмета взаємопов'язані між собою і є основою для моніторингу, перегляду і переформування навчального плану. Головною ідеєю навчального плану освіти Австралії є те, що суспільство постійно має справу з технологією, отже, учень повинен знати про неї все.

Зважаючи на це, загальною метою обов'язкового предмета «Технологія» є: навчити учнів реагувати на щоденні та виникаючі економічні і соціальні потреби нації, оволодіння вміннями, що дозволяють пристосуватися й адаптуватися до світу праці та життя.

Зміст технологічної освіти спрямовано на формування таких умінь: аналізувати і вирішувати проблеми; працювати з інформацією і комп'ютером; розуміти роль науки і технології в суспільстві разом з розвитком наукових і технологічних вмінь; розуміти й турбуватися про стійкий розвиток навколишнього середовища; враховувати важливість питань моралі, етики та соціальної справедливості.

За час вивчення предмета «Технологія» учні здобувають такі вміння: знаходити творчі шляхи генерації та реалізації ідеї, втілювати їх в практику; знаходити інноваційні рішення суспільних проблем; зосереджуватися на проектуванні техніки та інших виробів; знаходити рішення у невизначених ситуаціях; працювати в різних колективах; розуміти культурні відмінності; вчитися усе життя; використовувати місцеві, національні, регіональні і міжнародні зв'язки.

Розглядаючи особливості предмета «Технології» в Австралії, потрібно зазначити, що її теорія і практика інтегровані, а процес вивчення є міждисциплінарним, де предмет включає розвиток і застосування ідей та принципів з інших дисциплін, зокрема, прикладної науки, інженерної справи, бізнесу і комерції.

Програми технології структуровані і реалізуються як окремі програми або поєднуються з іншими навчальними дисциплінами.

Вивчення предмета «Технологія» в австралійських школах дасть учням можливість стати творчими і підприємливими, здібними до опанування знань, вмінь і здібностей, щоб адаптуватися до сучасного технологічного середовища.

Цікавим з точки зору розвитку технологічної освіти серед індустріально розвинутих країн світу є досвід **Нідерландів**. Серед обов'язкових 15 дисциплін, що вивчаються в школі, є і предмет «Технології». Підготовка учнів до вивчення предмета «Технології» в середній школі розпочинається з початкової школи, але не як окремого предмета, а інтегрованого із ручною працею, природничими науками і мистецтвом.

Головна мета предмета – дати учням можливість ознайомитися з досягненнями культури, взаємозв'язку людей в суспільстві; розвинути технологічні уміння учнів; здобути знання і зрозуміти значення технології та її тісної взаємодії з природничими науками; стати активними у використанні технології; навчитися розробляти та знаходити нові рішення для забезпечення людських потреб; дотримуватися безпечних методів роботи при використанні технологічного устаткування; реалізувати здібності та зацікавленість учнів у технологічній діяльності.

Предмет «Технологія» має такі основні задачі, за якими учні повинні навчитися: працювати з міждисциплінарними темами; виконувати складений план і завдання; вчитися працювати в колективі; розмірковувати про процес навчання та про майбутнє.

Структура предмета «Технології» має три основні розділи: 1) технічні вироби і системи; 2) технологія і суспільство; 3) конструювання та виготовлення виробів.

Під час вивчення цих розділів конкретизуються безпосередні задачі трудової підготовки учнів, а сам навчальний план розроблено так, що він надає рівні знання як дівчатам, так і хлопцям, відповідаючи їх інтересам.

У середній школі предмет «Технології» синтезується з математикою, наукою та вивченням суспільства. На першому і другому році навчання предмет «Технології» в середній школі вивчаються в обсязі 2-х годин на тиждень. Загальна кількість годин, що відведено на вивчення предмета «Технології» в середній школі, дорівнює 180. Закінчуючи вивчення предмета «Технології» в середній школі, учні проходять національне тестування.

Висновки. Важливою особливістю НТР є те, що наука почала відігравати ключову роль у розвитку економіки держав світу, впливаючи на розробку нових високоефективних технологій, для приведення в дію яких потрібна технологічна грамотність суспільства, творчість, технологічна компетентність, технологічна культура. Це зумовлено тим, що у XXI столітті технологія не обмежується тільки пізнанням чогось, а використовує наукові закономірності шляхом створення системи засобів і методів перетворювальної діяльності. У цьому аспекті технологія може інтерпретуватися як культурний феномен та втілення ідей технічного прогресу. Зважаючи на це, більшість країн світу відмовилися від тієї трудової підготовки учнів у школі, що існувала в індустріальну епоху, перейшовши до більш прогресивного й осучасненого змісту і методу викладання предмета «Технології», який формує технологічну культуру.

Необхідність введення в навчальну програму оновленого предмета підтверджена наступними фактами:

– технологія охоплює достатньо широкий спектр методологічних та філософських проблем, до неї відносять інструментарій наукової діяльності, аналіз техніко-технологічних знань і пізнання, рефлексивну уяву про техніко-технологічну діяльність;

– нормативна технологія трансформується в технологію дескриптивну, конструктивну, яка намагається не тільки описати, але й осмислити створені структури техніко-технологічного, екологічного та економічного знання, тенденції еволюції інтегративного характеру існуючих відношень, реальний досвід перетворюючої діяльності особистості;

– знання про техніко-технологічну реальність (з позиції спостерігача) розглядаються як обмежені та фрагментарніе;

– майбутнє технології вміщує велику кількість різних змін у просторі і часі.

Отже, сучасна техніка і технологія не обмежується тільки сферою матеріального виробництва та інженерної діяльності, а структурно розширюється – технологічна освіта стає засобом формування технологічної культури суспільства, яка починає формуватися зі школи шляхом вивчення предмета «Технології».

Світовий досвід таких економічно розвинутих країн світу, як Англія, Франція, США, Швеція, Нідерланди, Німеччина, Фінляндія, Ізраїль та інших свідчить, що підготовка учнів до трудової діяльності у різних її сферах сьогодні здійснюється за допомогою предмета «Технології», «Техніка», «Технологічна освіта». Зміст цих предметів є синтезом нових знань про природу, техніку, технологію і діяльність людини в усіх сферах свого життєзабезпечення.

Різні терміни технологічної освіти розглядаються світовою педагогічною і науковою спільнотою як синоніми однієї універсальної мети трудової підготовки – формування в учнів технологічної грамотності через розвиток: знань і розуміння технології; здібностей у сфері технології; розуміння й осмислення зв'язку між технологією і суспільством.

Таке усвідомлення великого значення технологічної освіти для осмисленого обрання підростаючим поколінням життєвого шляху втілюється в практику. Починаючи з дитячого садка та на усіх ступенях початкової і загальної середньої освіти в економічно розвинутих країнах світу предмет «Технології» здійснює трудове і політехнічне навчання та допрофесійну підготовку учнів – відповідно до потреб економіки країни. Предмет «Технології» та синоніми його назв є обов'язковими навчальними дисциплінами, за яким зда-

ється державний екзамен або національне тестування по закінченню школи. Результати цих іспитів заносяться до свідоцтва про закінчення школи.

У різних країнах навчальними планами на вивчення предмета «Технології» відводиться від 60 до 90 хвилин на тиждень.

Головною метою начальних планів технологічної освіти учнів у цих країнах є формування технологічної грамотності та технологічної компетентності.

Найбільш застосованими методами навчання предмету стала практична діяльність, яка зумовлює: планування; аналіз; творчість; винахід; виготовлення; оцінювання тощо.

У деяких зарубіжних країнах предмет «Технології» складається з чотирьох змістових розділів: 1) інформація; 2) матеріали; 3) конструювання, виготовлення та оцінювання; 4) системи.

Зазначені розділи розглядаються як взаємопов'язані і є основою для їх моніторингу, перегляду та переформування при складанні навчального плану.

Теорія і практика предмета інтегровані, а його вивчення завжди є міждисциплінарним. Програми предмета «Технології» можуть бути структуровані або реалізуватися як наступні конкретні програми. Так, після вивчення предмета «Технології» в початковій та основній школі можуть вивчатися такі програми: сільське господарство; комп'ютерні та інформаційні технології; домашня економіка; засоби масової інформацій; індустріальне і ручне виробництво; дизайн і технології та інші.

У кінцевому результаті вивчення предмета очікується, що учні стануть: творчими та ініціативними; здібними до опанування новими знаннями; здібними адаптуватися до технологічного середовища; адекватно і швидко реагувати на різні проблеми; готовими до використання швидкозмінних технологій майбутнього; здібними висувати ідеї, розробляти і створювати продукти і системи; аналізувати вплив розроблених проектів та технологій на безпеку середовища; розуміти зв'язок праці і його продуктів; осмислювати вплив технологій на суспільство і культуру; вирішувати нестандартні проблеми; здійснювати експертизи та оцінювати різні ситуації для вирішення проблем; осмислено й безпечно використовувати засоби праці і системи контролю.

В деяких зарубіжних країнах виділяють лише три змістові розділи предмета «Технології»: 1) технологія і суспільство; 2) технічні вироби і системи; 3) конструювання та виготовлення виробів.

Існують певні відмінності і у якості вивчення предмета «Технології» на рівні національного стандарту, за яким визначають технологічну грамотність і технологічну компетентність.

Під поняттям «технологічна грамотність» визначають формування умінь використовувати, керувати і розуміти технологію, а під поняттям «технологічна компетентність» визначають детальне розуміння спеціальних технологій технічними спеціалістами. На основі такого поділу визначено мету та розробляються національні стандарти предмета «Технології». Об'єм програм технологічної освіти у різних країнах різний, як детально розроблений, так і недостатньо.

Характерною тенденцією для усіх країн зарубіжжя є те, що раніше існуюча трудова підготовка учнів у школі, заснована тільки на вивченні матеріалів, засобів праці і технологічних процесах обробки матеріалів вважається недостатньою і архаїчною системою. Тому освітній процес в економічно розвинутих країнах передбачає вивчення учнями тих змін, що відбуваються у технологіях, а самі знання у цій галузі повинні бути гнучкими й забезпечувати широке поле застосування. Крім того, предмет «Технології» повинен забезпечувати розвиток творчо-технічних здібностей учнів, що стане їм основою для вирішення проблем різного характеру.

Зміст навчального предмета «Технології» розробляється за модульним принципом, а кількість модулів не обмежується і достатньо різноманітна.

Характерною особливістю вивчення предмета «Технології» для усіх країн є обов'язкове чітке визначення: мети навчання відповідно до потреб економік регіону і

країн в цілому; досягнення кінцевого результату навчання; формування адекватної самооцінки зробленого учнем.

Особливий акцент у навчальних планах зарубіжжя робиться на практичну діяльність учнів, яка включає такі методи, як: робота із засобами праці; дослідження; конструювання виробів; екскурсії і спостереження; розробка проектів; практичне оцінювання; історія розвитку технології.

Аналіз розвитку і викладання предмета «Технології» у зарубіжних країнах свідчить, що такий його зміст найбільш наближено до трудової підготовки учнівської молоді у різних сферах життєдіяльності людини в сучасному економічному середовищі.

Список використаних джерел

1. Государство Израиль. Електронна єврейська енциклопедія. Copyright o 1976-2009/
2. Международный бюллетень Юнеско по научно-техническому и экологическому образованию. – 1999. – № 4. – Том. XXIV.
3. Мельниченко Б. Д. Професійна підготовка учнів загальноосвітньої школи зарубіжних країн / Б. Д. Мельниченко // Професійно-технічна освіта. – 2003. – № 3. – С. 43.
4. Режим доступу: http://www.eleven.co.il/article/1174.
5. Хотунцев Ю. Л. Технологическое обрпазование школьников в Великобритании, Франции, США, Австралии, Швеции и Нидерландах / Ю. Л. Хотунцев, А. Ж. Насипов // Наука и школа. – 2010. – № 2. – С. 67-71.
6. Aki Rasinen. An analysis of Technology Education Curriculum of Six Countries. Journal of Technology Education. V 15. – 2003. – №1.
7. Bloom, B. (1956) Taxonomy of Educational goals, New York, David McKay.
8. Dr. Gerd Hoepken, institute Technik und Didaktik, Universitat/BildungswisseschaftlicheHochschule Flensburg.
9. Duncan, M., et Biddie, B. (1974). The Study of Teaching. New York: Halt Rinehart and Winston.
10. Fisher Robert (1990) Teaching children to think. Oxford, Blackwell.
11. Professor Clare Benson, university of central England [Електронний ресурс]. – Режим доступу: clare.benson@uce.qac.uk.
12. Sanders, M. New paradigm or old wine? The states of technology education practice in the United States. Journal of Technology Education. – 2001. – 12(2).
13. Standars for Technology literacy. Content for the Study of technology. International Technology Association and its Technology for all Americans Project, Reston, Virginia, 2000. – 248 p.

УДК 005.8:005.6

Н.І. Гавриленко, канд. техн. наук, доцент
Г.О. Веремей, аспірант
Г.А. Рогова, студентка
Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ПРОЕКТІВ

Досліджено міжнародний досвід та проблеми вітчизняних товаровиробників у сфері управління якістю проектів. Запропоновано розглядати процес управління проектною якістю з системної точки зору в контексті впливу на цей процес якості маркетингових досліджень, якості організаційно-управлінських рішень, у тому числі і в системі «постачальник-споживач» у межах концепції TQM.

Постановка проблеми. Одним із найважливіших факторів росту ефективності виробництва є покращення якості продукції, яка випускається, що є вирішальною умовою її конкурентоспроможності як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринку. Досягненню цієї мети сприяє успішно функціонуюча система якості. Склад і сутність систем якості регламентується рядом міжнародних стандартів по управлінню якістю. При цьому управління якістю розглядається як дії, що відбуваються при створенні, експлуатації чи споживанні продукції з метою встановлення, забезпечення і підтримки необхідного рівня якості [1].

Для споживачів наявність таких систем у виробників є гарантією того, що їм буде поставлена продукція в повній відповідності з контрактом. Тому нерідко споживач під час укладання угод вимагає перевірки у виробника системи забезпечення якості на відповідність її вимогам міжнародних стандартів. При цьому планування якості починається з якості проекту, тобто слід виділити дві складові якості: якість проекту і якість продукції проекту. Між цими двома складовими існує тісний взаємозв'язок [2].

В Україні менеджмент якості необхідно вивчати з позиції не тільки підвищення конкурентоспроможності вітчизняних товаровиробників, але й освоєння єдиних вимог та підходів до систем якості в умовах становлення глобальних міжнародних ринків та усунення торговельних перешкод.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням дослідження проблеми та механізму управління якістю проектів і якістю продукції присвячені праці таких сучасних науковців і дослідників, як: А.В. Глічев, В.А. Ламідус, Г.Д. Крилова, І.І. Мазур, О.П. Глудкін, Е.Краєр та ін. Незважаючи на кількісне зростання публікацій у досліджуваній галузі, окремі питання не отримали достатньої уваги, у вищезазначених дослідженнях існує ряд невирішених проблем.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Більшість авторів відзначали одним із найважливіших чинників, що впливає на ефективність проекту, якість виконання робіт, пов'язаних з його реалізацією. При цьому майже не приділялась увага процесу управління якістю проектів з системної точки зору в контексті впливу на цей процес якості маркетингових досліджень, якості організаційно-управлінських рішень, у тому числі і в системі «постачальник-споживач» у межах концепції TQM – підходу до керівництва організацією, орієнтованого на якість, основаного на участі всіх членів і спрямованого на досягнення потреб споживачів і вигоди для організації і суспільства в цілому.

Метою статті є визначення проблем, пов'язаних із системою підвищення якості проектних рішень, оскільки визначальною умовою для довгострокового завоювання ринків збуту, не говорячи вже про доходи від продажу, акціонерний капітал і капіталовкладення, є висока якість з урахування вимог споживачів, а не більш низькі ціни.

Виклад основного матеріалу. Процес управління якістю проекту об'єднує всі операції, що здійснюються в організації і що визначають політику, мету, розподіл відповідальності в галузі якості таким чином, щоб проект задовольняв ті потреби, для яких він призначений.

Управління якістю проектів здійснюється через систему управління якістю, що передбачає певні правила, процедури і процеси з планування забезпечення і контролю якості, а також операції щодо їх здійснення. Система охоплює такі елементи як: маркетинг, проектування продукції, розробку процесів закупівлі, виробництво і надання послуг, перевірку, пакування та складування продукції, її збут і продаж, монтаж і здачу в експлуатацію, технічну допомогу й обслуговування, утилізацію і вторинну переробку щодо закінчення терміну експлуатації [3]. При цьому система управління якістю повинна обов'язково розповсюджуватись на організаційно-управлінську систему.

Якщо розглядати еволюцію менеджменту якості, то першою стадією розвитку індустріального менеджменту якості була система Ф. Тейлора (1905 рік), що поклала початок управлінню якістю виробництва окремих деталей і розділяла продукцію на якісну і дефектну (брак). В 1924 р. були закладені основи статистичних методів управління якістю, перш за все, за рахунок розробки контрольних карт (В. Шухарт), а також ключових понять і таблиць вибіркового контролю якості (Х. Додж, Х. Роміг). Їх використання дозволило проводити цеховий контроль якості продукції та здійснювати контроль процесів на основі фактичних даних.

У 50-ті роки почали розвиватись системні комплексні принципи управління якістю, що отримали назву тотального управління якістю – TQC (CWQC). Ці принципи дозволили об'єднати і скоординувати оперативну роботу всіх підрозділів підприємства на основі чіткого встановлення і розподілу відповідальності, повноважень і взаємодії між ними.

У 70-ті роки розвивається концепція покращення якості, в рамках якої розробляється техніка вирішення проблем за допомогою японських статистичних методів. У 80-ті роки принципи забезпечення якості розповсюджуються на сферу проектування (методи Г. Тагутті) та активно використовуються фірмою Toyota.

У 90-ті роки робиться акцент на стадію планування якості, починається перехід від TQC до TQM та масово впроваджуються стандарти ISO [2]. TQM найбільш популярний та обґрунтований з боку методології напрям у галузі загального управління якістю. По відношенню до більшості середніх і великих компаній TQM є інтегральною і загальною концепцією успішного розвитку фірм. І, мабуть, основна концепція TQM буде ще довго зберігатися як орієнтир розвитку підприємств, організацій, можливо і політичних структур і адміністрацій різного рівня.

Стандарти ISO 9000-9004 найбільш поширені у світі, це найважливіші стандарти щодо систем якості. Вони прийняті більшістю промислово розвинених країн світу [4]. Таким чином, якість – невід'ємний елемент проекту в цілому, а не якась окрема самостійна функція управління. Якість проекту слід розглядати як систему, яка складається з підсистем.

1) Підсистема планування якості.

Ця підсистема базується на таких вхідних параметрах:

- фактори зовнішнього середовища;
- активи організаційного процесу;
- зміст проекту;
- план управління проектом.

Вихідними параметрами можуть бути:

- план управління якістю;
- результати оцінювання якості;
- процедура контролю якості;
- план удосконалення процесів;
- базовий план з якості;
- план удосконалення проекту.

Планування якості включає визначення того, які стандарти якості слід застосовувати до проекту, та пошук шляхів їх досягнення. Процес планування якості повинен виконуватися паралельно з іншими процесами планування. Наприклад, зміни в продукті проекту необхідні для приведення його у відповідність встановленим стандартам якості можуть вимагати змін у вартості або термінах, або для досягнення бажаної якості продукту може знадобитися детальний аналіз ризиків, пов'язаних з виявленою проблемою. Інструментами планування якості можуть бути: мозковий штурм, діаграми аналогічних процесів, аналіз силових полів, методи номінальних груп, матричні діаграми, діаграми залежностей і матриці призначення пріоритетів.

У результаті планування якості здійснюється план організаційно-технічних заходів щодо забезпечення системи якості проекту з урахуванням термінів проекту, відповідальних, критеріїв оцінки, бюджету.

2) Підсистема забезпечення якості.

Вхідними параметрами підсистеми є:

- план управління якістю;
- результати оцінки якості;
- план удосконалення процесів;
- результати контролю якості;
- виконані коректуючі дії;
- виконані попереджувальні дії.

Вихідні параметри підсистеми:

- рекомендовані операції, призначені для підвищення ефективності і продуктивності організацій – виконавців робіт;
- оновлені стандарти якості;
- оновлений план управління проектом.

Таким чином, забезпечення якості – це процес прийняття планових системних заходів, що забезпечують виконання всіх процесів, необхідних для того, щоб проект відповідав вимогам по якості.

3) Підсистема контролю якості.

Вхідні параметри підсистеми:

- план управління якістю;
- перелік процедур контролю якості;
- діаграми причинно-наслідкових зв'язків;
- узгоджені запити на зміни.

Вихідні параметри підсистеми:

- результати контролю якості;
- рекомендовані напрямки зміни дефектів;
- план управління якістю проекту (оновлений).

Контроль якості включає моніторинг конкретних результатів проекту для того, щоб встановити чи задовольняють вони певні стандарти, визначити шляхи усунення причин, що призводять до незадовільних результатів. При цьому стандарти якості включають у себе процеси проекту і цілі проекту. Результати проекту включають результати постачання і результати управління проектом.

Відображення якості процесів життєвого циклу проекту на якості результату може виглядати таким чином:

- процеси маркетингу та проектування $\Rightarrow$ проектна якість;
- процеси виробництва $\Rightarrow$ виробнича якість;
- процеси експлуатації $\Rightarrow$ експлуатаційна якість.

Проектна якість відображає в першу чергу процеси планування якості продукції, яке починається під час здійснення маркетингових досліджень. Якість маркетингових досліджень визначає якість майбутнього товару. Слід враховувати три принципові вимоги до маркетингових досліджень, які впливають на якість проектних рішень:

- система взаємодії проекту і ринку повинна бути «прозорою»;
- слід чітко визначити існуючі ринкові обмеження і проблеми;
- необхідно визначити поле потенційно можливих варіантів реалізації проекту.

Визначення генеральної сукупності – одне із головних питань маркетингового дослідження. При цьому може бути застосований скринінг – система фільтрації генеральної сукупності для відбору необхідних респондентів. Для інтерпретації результатів маркетингових досліджень можуть застосовуватись методи кластерного, регресійного та сукупного аналізу. Якісні маркетингові дослідження дозволяють зорієнтувати всю діяльність по маркетингу проекту в напрямі досягнення максимального ринкового результату.

Далі планування якості продовжується в процесі проектування продукції і розробки процесів. Виробнича якість відображає процеси формування якості продукції, яке починається із закупівлі матеріалів і закінчується моментом здачі продукції споживачу. Вітчизняним компаніям слід переймати міжнародний досвід у системі відносин «постачальник-споживач».

Прикладом може бути автомобільна галузь. Ще в 90-ті роки автомобільні компанії General Motors, Chrysler, а також виробники вантажних автомобілів розробили стандарт QS-9000, що встановлює вимоги до системи якості постачання. У стандарті QS-9000 представлені вимоги до постачальників по відношенню безперервного покращення продукції та процесів, зменшення їх варіацій і скорочення витрат. Успіх стандартів QS-9000 був настільки великим, що авіаційна промисловість створила свій аналог AS-9000. По цьому шляху пішли і телекомунікаційні компанії, що створили TL-9000. Компанія Motorola впровадила спеціальну програму якості – систему «шість сігм», яка сприяла розповсюдженню вимог якості та систем якості серед постачальників [2; 5].

Українські компанії поки слабко просуваються в напрямі покращення відносин «постачальник-споживач», що є сильним обмеженням загальних можливостей покращення якості продукції. Що стосується тієї ж автомобільної галузі, то однією із основних проблем, стримуючих подальший розвиток галузі, є недостатня активність потенційних інвесторів і автомобільних компаній. Це визначає відставання вітчизняної автомобільної техніки від сучасних вимог по технічному рівню, надійності, безпеці, екології і комфорту.

Підвищення конкурентоспроможності автомобільної техніки повинно досягатись шляхом розвитку автомобільних компонентів і матеріалів, застосування держстандартів, що відповідають міжнародним вимогам, у тому числі і в системі «постачальник-споживач». Підтвердження відповідності автомобільної техніки, комплектуючих виробів і запасних частин діючими стандартами повинно здійснюватись у формі обов’язкової їх сертифікації. Необхідна розробка відповідних міжнародним нормам вітчизняних стандартів, що встановлюють вимоги до автотранспортних засобів та їх компонентів. Добровільна сертифікація продукції автомобілебудування буде сприяти підвищенню показників якості, надійності, пристосованості до умов експлуатації та інших споживчих характеристик автомобільної техніки.

Розробка та виробництво автомобільних компонентів повинні здійснюватись спеціалізованими фірмами, що поставляють продукцію широкої номенклатури і різних типорозмірів виробникам автотранспортних засобів. Оптимальний обсяг продажу дозволить таким фірмам швидко окупити капіталовкладення, вкладати значні інвестиції в НДР і розширення виробництва, оперативно впроваджувати нові технології і підтримувати конкурентоздатність своїх виробів.

Повертаючись до відносин «постачальник-споживач», слід відзначити, що особливої уваги в автомобільній галузі Японії заслуговує компанія Toyota, на долю якої припадає майже 30 % виробництва, продажу й експлуатації транспортних засобів Японії, а частка у світовому виробництві автомобілів становить приблизно 8 %. Тому досвід роботи тієї компанії з постачальниками безумовно заслуговує уваги. Toyota висуває до своїх дочірніх фірм такі вимоги:

- постійне зниження вартості та підвищення якості комплектуючих за рахунок покращення організації й управління виробничими процесами, впровадження новітніх технологій та застосування методу структурування функції якості (Quality Function Deployment – QFD) під час проектування;
- просування системи TQM;
- удосконалення програмного забезпечення;
- основними критеріями вибору постачальників є вимоги системи QS-9000.

Відносини «постачальник-споживач» відносно будь-яких вимог контролю якості повинні будуватись на основи наявної у споживача інформації про якість придбаної продукції. Така інформація може, наприклад, включати:

- результати, що отримані в процесі виробництва;
- дані по системі статистичного управління процесами (SPC), у тому числі, оцінці можливостей процесів;
- дані вихідного контролю постачальника;
- історію якості постачальника;
- оцінку репутації постачальника;
- дані вхідного контролю;
- результати аудиту систем якості та виробництва обох сторін, у тому числі наявність сертифіката відповідності систем якості вимогам стандартів ISO і т. д.

Під час зростання довіри до якості продукції постачальника можна відмовитись як від вхідного, так і від вихідного контролю, акцентуючи увагу на результатах контролю продукції в процесі виробництва, в тому числі на результатах SPC (контрольні карти, діаграми Паретто і т. ін.), а також сертифікації систем якості. Така інтегрована схема дозволяє оптимально побудувати відносини «постачальник-споживач» з точки зору забезпечення якості.

Таким чином, виробнича якість пов’язана із закупівлею, виробництвом продукції, складуванням, збутом та здачею в експлуатацію. Експлуатаційна якість відображає процеси експлуатації, сервісного обслуговування та проведення ремонтів. Досвід експлуатаційної фази життєвого циклу проекту необхідний для подальшого вдосконалення продукції. План управління проектом підлягає оновленню для того, щоб відобразити зміни в плані управління якістю.

Висновки і пропозиції. Якість є одним із основних управляємих параметрів проекту в одному ряду із часом, вартістю, ресурсами. Завдання забезпечення якості проекту на відповідному рівні є провідним протягом усього життєвого циклу проекту. В основу системного управління якістю проектів покладені принципи найбільш популярного і методологічно-сильного підходу в управлінні якістю – TQM, що є інтегральною загальною концепцією успіху в бізнесі.

Проблеми якості в сучасних економічних умовах мають все більше значення. Для споживача питання якості часто важливіші за цінові. Міжнародна система якості ISO охоплює всю структуру компанії, в ній задіяні всі учасники циклів проектування, виробництва і комерційної діяльності. Наявність системи ISO є гарантом надійності підприємства, складає позитивний імідж.

В Україні існують проблеми впровадження і застосування системи ISO протягом життєвого циклу проекту, що знижує конкурентоздатність проектних рішень і продукції проектів.

Процеси управління якістю проектів слід розглядати з точки зору планування якості, забезпечення якості і контролю якості як єдину систему, приділивши особливу увагу якості маркетингових досліджень, з яких починається проектна якість, і якості відносин у системі «постачальник-споживач», перейнявши досвід провідних компаній світу, у тому числі і в автомобільній галузі.

Список використаних джерел

1. Основи управління виробництвом та якістю продукції / О. М. Величко, М. Гало, І. І. Дудич, Ш. Б. Молнар. – Ужгород: УжНУ, 2001. – 386 с.
2. Лапидус В. А. Всеобщее качество (TQM) в российских компаниях / В. А. Лапидус. – М.: ОАО «Типография «Новости», 2000. – 432 с.
3. Мазур И. И. Управление проектом: учебное пособие / И. И. Мазур, В. Д. Шапиро, Н. Г. Ольдерогге; под общ. ред. И. И. Мазура. – 2-е изд. – М.: Омега-Л, 2004. – 664 с.
4. Столярчук П. Г. Деякі погляди на можливість удосконалення методів оцінювання якості продукції / П. Г. Столярчук, В.Р. Куць. – Ужгород, 2001. – С.15-21.
5. Крылова Г. Д. Зарубежный опыт управления качеством / Г. Д. Крылова. – М.: Издательство стандартов, 2004. – 298 с.

УДК 330.341.1

В.Т. Гаврилюк, канд. екон. наук, доцент
Харківський соціально-економічний інститут, м. Харків, Україна

ДОСЛІДЖЕННЯ НТП ЗА ДОПОМОГОЮ ВИРОБНИЧИХ ФУНКЦІЙ

Здійснено побудову виробничої функції з урахуванням науково-технічного прогресу. Розглянуто характеристики цієї функції та оцінено вплив НТП на розвиток національної економіки.

Ключові слова: *науково-технічний прогрес, модель, виробнича функція, розвиток, економіка, прогноз.*

The production function with influence of scientific and technical progress was constructed. The characteristics of this function was investigation and estimated influence scientific and technical progress onto the development of national economy.

Key words: *scientific and technical progress, model, production function, development, economy, forecasting.*

Постановка проблеми та її зв'язок із найважливішими науковими та практичними завданнями. Науково-технічний прогрес є невід'ємною складовою національної економіки. Він дозволяє забезпечити її розвиток в умовах обмеженості ресурсів та сформувати передумови позитивних зрушень в умовах світових фінансових криз. Постійне прискорення НТП надає суттєві переваги підприємствам, які використовують сучасні технології з позиції збільшення їх конкурентоспроможності та завоювання лідируючих позицій на ринках. Однак, з іншого боку, результати науково-технічного прогресу в більшості випадків надають можливості всім суб'єктам господарювання однаковою мірою, тому неефективне використання їх підприємством або, взагалі, національною економікою може призвести до зниження конкурентоздатності в порівнянні з іншими підприємствами чи національними економіками. Таким чином, однією з найважливіших проблем під час дослідження НТП є оцінювання його використання на різних рівнях ієрархії. Якісна оцінка використання НТП у національній економіці дозволить виявити вузькі місця в її розвитку та сформувати ефективну стратегію національного розвитку.

Метою цього дослідження є оцінювання НТП на макроекономічному рівні за допомогою виробничих функцій, що дозволить проаналізувати його вплив на розвиток національної економіки країни та виявити шляхи збільшення ефективності його використання.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

При наявності чотирьох видів ресурсів в економіці (праця, земля, капітал та підприємницькі здібності) можна виділити два основних, які є рушійною силою національної економіки – це праця та капітал. Ці два ресурси на відміну від інших здійснюють значний вплив на розвиток національної економіки та можуть бути легко оцінені та кількісно виражені. Що стосується інших двох ресурсів, то земля, з одного боку, може бути кількісно оцінена, однак, з другого боку, її багатоцільове використання (в сільському господарстві, під час розміщення виробничих потужностей, розташування міст і населення та інше) ускладнює оцінку ефективності її використання. Безліч є прикладів, коли країни з незначними земельними ресурсами мають достатньо великий розвиток національної економіки (Нідерланди, Сінгапур, Японія та ін.). Підприємницькі здібності як ресурс ще складніші за оцінку так як поєднують у собі не тільки суто економічні характеристики, а й велику частку в цьому ресурсі займають психофізичні здібності, менталітет, соціальна позиція. Таким чином, під час дослідження розвитку економіки ґрунтуються на вивченні таких ресурсів як праця і капітал. Це знайшло відображення в розвитку такого класу економіко-математичних моделей як виробничі функції.

Виробнича функція відображає залежність обсягів виробництва на різних рівнях ієрархії від витрат праці і капіталу в досліджуваній системі. В загальному вигляді виробнича функція може бути записана таким чином [1; 2]:

$$Y = f(L, K),$$

де L – витрати праці; K – витрати капіталу.

Функціональна залежність може мати як лінійний, так і нелінійний вигляд. Найбільш поширеною в економіці для дослідження процесів виробництва є нелінійна функцій Кобба-Дугласа. Загальний вигляд її такий:

$$Y = a_0 \cdot L^{a1} \cdot K^{a2}, \quad (1)$$

де a_0, a_1, a_2 – параметри виробничої функції.

Економічною інтерпретацією параметрів виробничої функції виступає ступінь впливу кожного з чинників (ресурсів) на обсяг виробництва. Базуючись на цьому, можна зробити висновок, що, окрім прогнозування, виробнича функція спрямована на дослідження виробничих характеристик, таких як: фондоємкість, капіталоємкість, фондоозброєність, капіталоозброєність та інші.

Ця виробнича функція є статичною, вона не містить змінної часу ні в самій функції, ні в змінних праці та капіталу. Це накладає значні обмеження під час її використання та дослідженні виробничих процесів. Тому для більш якісного прогнозування використовують виробничу функцію Кобба-Дугласа-Тінбергена, яка має вигляд [1; 2].

$$Y = a_0 \cdot L^{a1} \cdot K^{a2} \cdot e^{a3 \cdot t}, \quad (2)$$

де $e^{a3 \cdot t}$ – змінна часу в виробничій функції.

Якщо проаналізувати окремо цю змінну, то ми отримаємо таку функцію $Z = e^{a3 \cdot t}$, яка схематично представлена на рисунку 1.

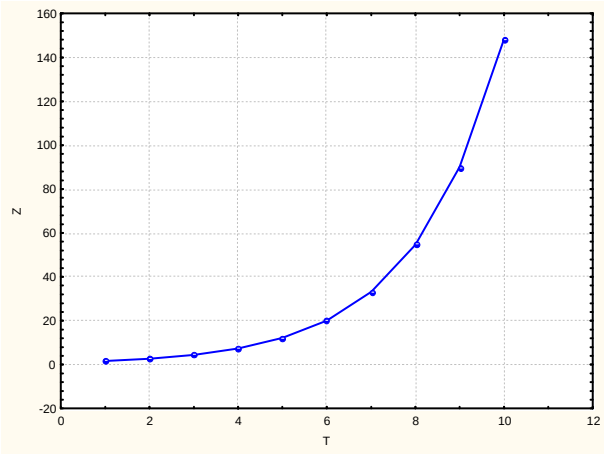

Рис. 1. Схематичне представлення змінної часу

Такий загальний вигляд змінної часу є ідентичним до розвитку НТП, тому в практиці економіко-математичного моделювання вплив, який ця змінна, називають впливом науково-технічного прогресу.

Таким чином, для дослідження впливу НТП на розвиток національної економіки доцільним є побудова та аналіз виробничих функцій. У нашому дослідженні побудуємо два види виробничих функцій:

1) виробнича функція без врахування НТП (формула 1);
2) виробнича функція з врахуванням НТП (формула 2).

Як початкові, будемо використовувати дані, наведені в таблиці 1 [3].

Таблиця 1

Початкові дані для побудови моделі

Період	ВВП, млн. грн	Кількість населення, тис. чол.	Обсяг основних виробничих фондів, млн. грн
1	2	3	4
1996	81519	51297,1	65734
1997	93365	50818,4	68796
1998	102593	50370,8	73245

Продовж. табл. 1

1	2	3	4
1999	130442	49918,1	77654
2000	170070	49429,8	828822
2001	204190	48923,2	915477
2002	225810	48457,1	964814
2003	267344	48003,5	1026163
2004	345113	47622,4	1141069
2005	441452	47280,8	1276201
2006	544153	46929,5	1568890
2007	720731	46646,0	2047364
2008	948056	46372,7	3149627
2009	913345	46143,7	3903714
2010	1082569	45962,9	6648861
2011	1316600	45778,5	8765788

Розрахунок параметрів моделі наведено в таблиці 2

Таблиця 2

Розрахунок параметрів моделі

Параметр	**Оцінювання параметра**	**t-критерій**	**p-рівень**
Модель 1 (коефіцієнт множинної кореляції 0,93)			
a0	6,314273	0,013784	0,989211
a1	0,217788	0,031949	0,974998
a2	0,622688	3,938528	0,001698
Модель 2 (коефіцієнт множинної кореляції 0,99)			
a0	13,35430	0,01264	0,990119
a1	0,93797	0,12394	0,903413
a2	-0,14065	-1,04147	0,318187
a3	0,23146	3,28762	0,006488

Детальний аналіз параметрів моделі показує, що як у моделі 1, так і в моделі 2 параметр a1 за критерієм Стьюдента є несуттєвим, це пояснюється негативною динамікою показника кількості населення, в той час як ВВП має тенденцію до збільшення, тобто в рамках національної економіки країни показник кількості населення суттєво не впливає на динаміку показника ВВП. Окрім того, в моделях є несуттєвим параметр a0, що свідчить про відсутність впливових чинників на динаміку показника ВВП, окрім уже включених у модель. Таким чином, для подальшого використання необхідно модефікувати моделі 1 та 2 без врахування показника населення (L) та вільного члена a0. Перерахунок нових параметрів наведено в таблиці 3

Таблиця 3

Параметри модифікованих моделей

Параметр	**Оцінювання параметра**	**t-критерій**	**p-рівень**
Модель 1 (коефіцієнт множинної кореляції 0,91)			
a2	0,892064	199,7206	0,00
Модель 2 (коефіцієнт множинної кореляції 0,95)			
a2	0,956537	35,88877	0,000000
a3	-0,068624	-2,38404	0,031826

Аналіз таблиці 3 показує, що для двох моделей усі параметри є статистично значущими, однак адекватність другої моделі є значно вищою. Слід зазначити, що значення

параметра, який характеризує розвиток НТП є від'ємним (а3=-0,069). Математично це свідчить про негативний вплив НТП на розвиток економіки, однак з економічної точки зору така думка не має сенсу. Паралельний аналіз двох моделей показує, що від'ємне значення параметра в другій моделі відображає мультиплікативний ефект між НТП та обсягами основних виробничих фондів. Такий ефект дозволяє зробити висновок, що темп зростання НТП є нижчим, ніж темп зростання основних виробничих фондів, тобто рівень використання НТП в економіці не відповідає розвитку та збільшенню виробництва в ній.

Для перевірки такого твердження здійснимо побудову виробничої функції адитивного виду (модель 3), яка, з урахування наведених вище модифікацій, має такий вигляд

$$Y = K^{a2} + e^{a3 \cdot t}. \quad (3)$$

Результати розрахунку параметрів моделі наведено в таблиці 4

Таблиця 4

Оцінка параметрів моделі 3

Параметр	Оцінювання параметра	t-критерій	p-рівень
Модель 3 (коефіцієнт множинної кореляції 0,95)			
a2	0,892062	25,64577	0,000000
a3	0,264943	5,00038	0,000095

Аналіз даних таблиці 4 показує, що під час дослідження валового внутрішнього продукту на підставі аналізу НТП та обсягів основних виробничих фондів у моделі, яка є достатньо адекватною (коефіцієнт множинної кореляції дорівнює 0,95), спостерігається адитивний ефект. Вплив обох чинників має позитивний характер, що не суперечить економічному сенсу та підтверджує зроблені раніше висновки.

Таким чином, виробнича функція національної економіки України має такий вигляд

$$Y = K^{0.89} + e^{0,265 \cdot t}.$$

Як визначалося раніше, виробничі функції використовуються не тільки для прогнозування обсягів виробництва в національній економіці, а й для розрахунку основних характеристик, які дозволяють робити висновки щодо її розвитку. Ця виробнича функція дозволяє оцінити такі характеристики, як:

1) вплив обсягу виробничих фондів на ВВП;
2) вплив НТП на ВВП.

Для дослідження такого впливу необхідно використовувати інструментарій похідних. Так як у моделі існує адитивна форма поєднання впливу, то в подальшому аналізі можна розглядати вплив кожної складової (обсяг основних виробничих фондів та НТП) окремо. Як показник дослідження будемо використовувати стандартний показник еластичності, який характеризує на скільки відсотків зміниться залежний показник, якщо незалежний зміниться на 1%.

Дослідження впливу обсягу основних виробничих фондів на ВВП.

Розрахунок показника еластичності має такий вигляд

$$E = \frac{M}{A},$$

де М – гранична величина показника, яка розраховується за формулою $M = \frac{\partial Y}{\partial X}$; А – середня величина показника, яка розраховується таким чином $A = \frac{Y}{X}$.

Виходячи з математичної сутності показника еластичності та характеристик виробничої функції [1; 2], параметр при незалежній змінній L чи K є показником еластичності. Таким чином, показник еластичності капіталу дорівнює 0,89.

Дослідження впливу НТП на обсяг виробництва.

У результаті розрахунку показника еластичності для НТП отримуємо таке значення $E = 0{,}265 \cdot t$. Таким чином, на відміну від показника еластичності для обсягів основних виробничих фондів, показник еластичності для НТП є змінною характеристикою, що й свідчить про економічну сутність НТП, яка полягає в його постійному зростанні.

Висновки. Проведений аналіз НТП та визначення його впливу на національну економіку за допомогою виробничих функцій дозволили зробити такі висновки:

1. Показник кількості населення є несуттєвим під час аналізу економіки України, так як він має суперечливі тенденції з розвитком національної економіки.

2. Науковий-технічний прогрес здійснює вплив на національну економіку, що було відображено в збільшенні коефіцієнта якості моделі прогнозування ВВП під час впровадження НТП у модель.

3. Результати НТП використовуються в економіці України досить повільно, що підтверджується наявністю від'ємного мультиплікативного ефекту в моделі.

4. Еластичність НТП є змінною характеристикою, про що свідчить її залежність від часу і що підтверджує економічну сутність НТП.

Список використаних джерел

1. Эконометрия на персональном компьютере: учебное пособие / Т. С. Клебанова, Н. А. Дубровина, Е. В. Раевнева [та ін.]. – Харьков, 2005. – 160 с.

2. Лукьяненко І. Г. Економетрика / І. Г. Лукьяненко, Л. І. Краснікова. – К., 1998. – 345 с.

3. Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.

УДК 338.33

О.Л. Ігнатенков, канд. техн. наук
Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

ТЕХНІКО-ТЕХНОЛОГІЧНА СТРУКТУРА ВИРОБНИЦТВА – ПРЕДСТАВЛЕННЯ З ПОЗИЦІЙ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ТА СИСТЕМИ СТАНДАРТІВ ISO-9000

Представлено основні принципи побудови техніко-технологічної системи як сукупності процесів (процесний підхід) та відповідних до них об'єктів підприємства за принципами системного аналізу відповідно до законодавства України та системи стандартів ISO-9000.

Представлены основные принципы построения технико-технологических систем, общих элементов систем в соответствии с законодательством Украины и системы стандартов ISO-9000. Технологические системы представлены как процессы (производство – технологии – операции – элементарные процессы) и как материальные объекты (предприятие – технологические линии – оборудование - устройства)

Presented basic principles of technical and technological systems, common elements of the systems in accordance with the laws of Ukraine and system standards ISO-9000. Technological systems are represented as processes (production – technologies – operations - basicprocesses) and how material objects (enterprise - production lines – equipment - devices)

Постановка проблеми. Ефективність роботи існуючих підприємств, інтенсивність їх удосконалення, виявлення вузьких місць, впровадження нових технологій та інша інноваційна діяльність значною мірою визначається рівнем технічних, економічних та інших знань персоналу, його здатністю системно сприймати техніко-технологічну структуру виробництва. Для переважної більшості виробництв на сьогодні видано велику кількість технічної літератури різного рівня, що стосується представлення відповідних технологій та обладнання, їх організації, управління тощо. Однак вказані видання переважно розраховані на працівників певної вузької галузі та не містять загальних принципів побудови техніко-технологічних систем, загальних елементів систем, закономірностей та правил, що діють у системах, тому їх використання персоналом, який не має вузькоспеціальної технічної підготовки, вельми ускладнено. Крім того, це заважає також і персоналу існуючих виробництв вийти за рамки вузькоспеціалізованих канонів задля забезпечення технічного прогресу, впровадження інновацій.

Аналіз публікацій. Як показує практика викладання дисциплін «Системи технологій», «Техніко-технологічні системи» та інших, що стосуються представлення виробництва, спрощене подання технологій та обладнання різноманітних виробництв у додатковому підручнику не забезпечує досягнення потрібної глибини матеріалу та його якості. До того ж, неможливо віддати перевагу тим чи іншим технологіям при підготовці фахівців, враховуючи розмаїття кола виробництв та питань, з якими може бути пов'язана їх діяльність. Для надання уявлення про об'єм, характер та межі техніко-технологічних систем, що використовуються у промисловості, зауважимо, що, наприклад, у хімічній галузі нараховується десятки тисяч найменувань та типорозмірів обладнання. Установка для виробництва хімічної продукції має десятки колонних апаратів, ємностей, сотні теплообмінників, насосів, печі, компресорне обладнання тощо. Її математична модель містить тисячі рівнянь, що відображають процеси системи.

Постановка завдання. Тому нагальною є потреба представлення основних принципів побудови техніко-технологічних систем, на основі чого має здійснюватись опрацювання студентами або персоналом підприємства спеціальної інформації.

Першим кроком у цій справі є знання правил представлення техніко-технологічної структури виробництва за принципами системного аналізу відповідно до законодавства України та системи стандартів ISO-9000 як системи якості та системи управління якістю. Нижче наведено співставлення визначень елементів систем, наведених у законодавчих та нормативних документах та подано загальну **структуру** як сукупність **процесів** (процесний підхід) й відповідних до них **об'єктів** підприємства.

1. Виробництво. Організація (підприємство)

Законодавчо:

виробництво, або виробничий процес – це **діяльність**, пов'язана з випуском продукції, включаючи всі стадії *технологічного процесу* та *реалізацію* продукції власного виробництва [3].

З позицій системи стандартів ISO 9000:

виробництво продукції являє собою ***процес***, тобто ***діяльність*** з використанням ***ресурсів*** для перетворення ***входів*** на ***виходи*** [9].

Ресурси – сировина, працівники, інфраструктура, виробниче середовище, інформація, постачальники та партнери, природні та фінансові ресурси [8].

Як ***процес*** за принципами системного аналізу:

виробництво – сукупність **технологій,** що взаємодіють з метою випуску та реалізації ***продукції.***

Матеріальним уособленням **виробництва** є ***організація.***

Законодавчо:

організації – підприємства, установи, організації, органи влади чи інші установи, їх підрозділи чи їх об'єднання з правами юридичної особи чи без них, громадські організації чи приватні або засновані на іншій формі власності ***підприємства,*** установи, організації, які виконують самостійні ***функції*** та мають установчий документ ***(статут***) і свою ***структуру*** управління [5]. Тобто ***підприємство*** є окремим видом організації.

За визначенням ДСТУ ISO 9000-2001 [9]:

організація – сукупність ***людей*** та ***засобів виробництва*** з розподілом відповідальності, повноважень та відносин.

Як об'єкт за принципами системного аналізу:

організація (підприємство) *– сукупність* ***технологічних ліній, ділянок, цехів,*** *що взаємодіють з метою випуску та реалізації* ***продукції****.*

2. Технологія. Технологічна лінія

Термін Технологія походить від грецького techne – мистецтво, майстерність, вміння, logos – вчення, слово.

Законодавчо:

технологія – результат інтелектуальної діяльності, сукупність систематизованих наукових знань, технічних, організаційних та інших рішень про перелік, строк, порядок та послідовність виконання операцій, процесу виробництва та/або реалізації і зберігання продукції, надання послуг [1].

З позицій системи стандартів ISO 9000:

технологія – це процес, тобто діяльність з використанням ресурсів для перетворення входів на виходи.

Таким чином, як процес за принципами системного аналізу:

технологія – сукупність **операцій,** що взаємодіють з метою випуску певного ***продукту.***

Матеріальним уособленням **технології** є **система (комплекс)** взаємодіючих пристроїв.

Таким чином, як **об'єкт (матеріально)** *за принципами системного аналізу:*

система (комплекс) – сукупність пов'язаних між собою одиниць технологічного обладнання (машин, апаратів) для обробки сировини, напівфабрикатів, виконання складових частин послуг, метою якої є випуск *певного* продукту або надання послуги.

Склад, розгалуженість, подрібненість, деталізація структурної схеми кожної конкретної технології залежить від мети її складання.

У переробних виробництвах структура технологічної системи переважно представляється у спеціальному документі – технологічному **регламенті** – переліком операцій та апаратурною схемою, або у **технологічній інструкції** – рецептурою. У складальних виробництвах технологічна система представляється комплектом технологічних **карт,** основними з яких є ***маршрутні*** та ***операційні***.

3. Технологічна операція

Згідно з законодавчим визначенням [1]:

складовою технології є частина технології, де відображено окремі елементи технології у вигляді наукових та науково-прикладних результатів, об'єктів права інтелектуальної власності, ноу-хау.

Загальноприйнято таку основну складову технології вважати ***технологічною операцією.***

Таким чином, як ***процес*** за принципами системного аналізу:

технологічна операція – сукупність ***елементарних процесів,*** метою якої є одержання певного результату.

Характерним для технологічної операції є її завершеність як частини *технологічного процесу* (не плутати з елементарним процесом) та виконання на певному робочому місці. Робочим місцем може бути ділянка виробничої площі, що обладнана не тільки для виконання певної операції, а й комплексу операцій, технологій.

Матеріальним уособленням **технологічної операції** є ***технологічне обладнання,*** *технічний пристрій, робоче місце або сукупність об'єкту обробки та виконавця.*

До складу операцій, крім основних елементарних процесів (у складальних технологіях – переходів), входять допоміжні процеси (переходи) – транспортування, встановлення заготовки, інструменту, пуск-зупинка тощо. До речі, сама операція залежно від мети системи може розглядатись як окрема технологія зі своїми операціями, процесами (переходами).

4. Процес

Згідно з ДСТУ ISO 9000-2001 [9]:

процес – сукупність взаємопов'язаних або взаємодійних видів діяльності, яка перетворює входи на виходи.

Тобто результатом перетворення є *вихідні характеристики* взаємодіючих (оброблюваного та обробляючого) середовищ (перетворена або передана енергія, швидкість, продуктивність), одержані зміною *вхідних факторів* та *характеристик* середовищ.

Стосовно технології, як ***процесу***:

елементарний процес – це взаємодія об'єкту, що діє (обробляючого) та об'єкту, над яким здійснюється дія (оброблюваного) з досягненням певних *вихідних характеристик*.

Матеріальним уособленням ***елементарного процесу*** є ***пристрій,*** причому машина, обладнання може містити комплекс пристроїв.

Характерним для ***елементарного процесу*** є можливість його подання у вигляді математичних ***залежностей*** між вхідними факторами (температурою, швидкістю, тиском) та вихідними характеристиками (продуктивністю, потребною потужністю), враховуючи характеристики (відмітні властивості) ресурсів, що використовуються (поверхня, місткість, густина тощо).

Елементарні процеси у різних виробництвах мають різні назви. Так у переробних технологіях це є, наприклад, нагрівання, нагнітання, різання, екстракція, сушіння, пресування тощо. У складальних технологіях (машинобудуванні) елементарний технологічний процес, як складова технологічних операцій має назву технологічний ***перехід.*** Причому перехід у машинобудуванні визначають як закінчену частину технологічної операції, що характеризується сталістю застосованого інструменту та поверхонь, що створюються при обробці

або з'єднаних при складанні. Перехід може бути виконаний за один чи кілька робочих ходів-***проходів***, тобто відносних переміщень інструменту та заготовки, що супроводжується зміною форми, розмірів, стану поверхні або властивостей заготовки.

Систематичне визначення процесів та їх взаємодії в організації, а також управління ними називають „процесним підходом" [9].

5. Патентно-правове представлення виробництва, технологій, операцій

Множина складових технологічної системи виробництва (технології, операції, процеси) знаходиться у взаємодії у межах правил, схем, певної ієрархії. Відсутність окремих зв'язків або елементів, порушення їх нормального функціонування може призвести до втрати працездатності системи.

Втім потрібний (аналогічний) результат технології може бути одержаний під час використання сукупності інших **операцій та процесів**, тобто при застосуванні інших **способів**. Так, наприклад, у хлібопекарській промисловості приготування тіста з пшеничного борошна може бути здійснено змішуванням інгредієнтів з подальшим бродінням (безопарний спосіб приготування тіста), а може – опарним способом: готується суміш борошна, води та дріжджів з подальшим виброджуванням (опара) і далі – замішування на опарі та бродіння тіста. Зберігання борошна може здійснюватись безтарним способом у ємкостях на відміну від тарного способу – у мішках. У машинобудівному виробництві виготовлення заготовки вала може здійснюватись способом прокатки на відміну від способу гарячого штампування. Причому переваги та недоліки різних способів є суттєвим фактором під час вибору системи для виробництва.

Сукупність способів, що винайдені, обмежена. Тому **процесне** представлення як **виробництва** в цілому, так і **технологій** та **операцій** нормативно закріплене патентним законодавством України. Останнім вказані складові представляються як такі, що можуть бути визнані як об'єкт патентного права – **процес (спосіб).** Згідно з патентним визначенням [6] **процес як об'єкт технології** – це дія або сукупність дій, виконуваних щодо продуктів та інших матеріальних об'єктів за допомогою принаймні одного продукту і спрямованих на досягнення певного технічного результату. Таким процесом, зокрема, є виготовлення, обробка, переробка продукту та контролювання його якості, перетворення речовини, енергії, даних, вимірювання параметрів, діагностування, лікування, керування процесом, який є об'єктом технології. За наявності новизни та промислової придатності об'єкт визнається як корисна модель, а за наявності винахідницького рівня – як винахід.

Патентування обєкту законодавчо забезпечує виключне право патентовласників на його використання.

6. Пристрій – машина, апарат, технологічне обладнання

Як зазначено вище, матеріальним уособленням ***елементарного процесу*** є ***пристрій,*** причому ***обладнання (машина, апарат)*** являє собою ***комплекс пристроїв.***

Визначення (представлення) пристрою (машини, апарату) здійснюється залежно від мети. Основними є три аспекти подання:

- з метою технологічної експлуатації (*технологічне*);
- з метою виготовлення (*машинобудівне*);
- з метою патентування (*патентноправове*).

З визначення елементарного процесу випливає ***технологічна*** структура обладнання – машини, апарату, пристосування, яка зумовлює визначення:

машина – це *робочі органи*, що взаємодіють з *оброблюваним середовищем* та їхні *приводи* на станіні;

апарат – має ємкість, як правило.

Меті розробки технології виготовлення пристрою на машинобудівному підприємстві відповідає ***машинобудівна*** структура:

машина – сукупність ***деталей*** (вузлів), певним чином розташованих одна відносно іншої, які взаємодіють між собою з метою виконання певних процесів, операцій, технологій. Вимоги до розташування та взаємодії деталей вказуються на *складальних кресленнях* комплекту *робочої документації*, причому креслення є основним документом, за яким встановлюють якість виготовленого виробу машинобудування.

Деталь – сукупність поверхонь, певним чином розташованих одна відносно одної, які мають певні властивості та характеристики. Деталь є базовим конструктивним елементом (елементарною складовою) машини, апарату, обладнання.

З метою патентування пристрій має бути представлений відповідно патентно-правовим вимогам [6]:

пристрій – сукупність ***конструктивних елементів, зв'язків між ними, взаємне їх розташування, форма елементів та зв'язків між ними, їхні параметри та характеристики, матеріал, середовище***, якщо воно виконує функцію елемента системи.

Крім пристрою, патентним законодавством України визнаються як об'єкти патентного права такі матеріальні об'єкти, як механізм, система (комплекс) взаємодіючих пристроїв, споруда, виріб, речовина, штам мікроорганізму, культура клітин рослини і тварини та інший біологічний матеріал, у тому числі трансгенна рослина і тварина [6] Всі ці об'єкти подаються під загальною назвою **продукт як об'єкт технології –** матеріальний об'єкт як результат діяльності людини. За умов новизни та промислової придатності такий продукт може бути визнаний як корисна модель, а за наявності винахідницького рівня – як винахід.

7. Структурна схема техніко-технологічної системи

Виходячи з викладеного вище та відповідно до основних положень системного аналізу, законодавства України та положень системи стандартів якості ISO-9000, загальна структурна схема техніко-технологічної системи (виробництва) може бути подана (рис.) як сукупність процесів (процесний підхід) та щодо відповідних процесів як сукупність матеріальних об'єктів. Причому як у першому, так і у другому поданні елементи використовують ресурси та взаємодіють між собою з метою виготовлення продукції та надання послуг.

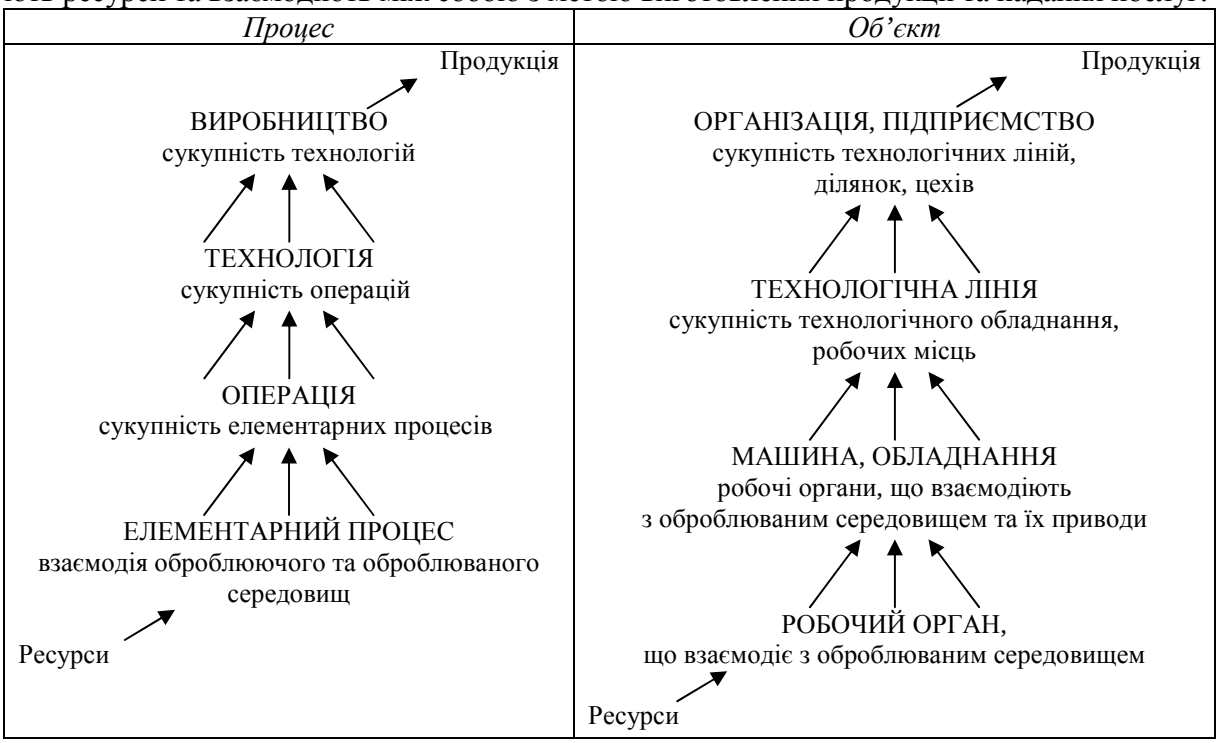

Рис. Структурна схема техніко-технологічної системи (виробництва)

Висновки. Представлення побудови техніко-технологічної системи, перш за все, має бути здійснено стосовно певного продукту (послуги) як сукупність **процесів**, причому **елементарні процеси** мають бути поєднані в **операції**, **технології** та в цілому у **виробництво**. Цій меті слугують технологічні регламенти або системи технологічних карт, довідники технолога, підручники з технології. Попередньо подаються характеристики продукції та ресурсів. Залежно від мети обирається глибина представлення системи (основні процеси або й проміжні, допоміжні, суміжні), встановлюється необхідність подання закономірностей протікання процесів, вхідних та вихідних характеристик.

На цій основі здійснюється представлення системи як **об'єкту** у вигляді опису будови та принципів дії **обладнання**, його конструктивних особливостей, показників якості, правил експлуатації тощо. Цій меті слугують технічні паспорти машин, технічні проекти обладнання, технологічних ліній та в цілому підприємства, довідники та підручники з технологічного обладнання. Глибина представлення системи, обсяг технічної документації також обирається залежно від мети.

Аналогічний підхід є найбільш ефективним також у випадку розробки нових технологій або вдосконаленні існуючих. Причому основою є патентна інформація про **процеси (способи)** та **пристрої,** а також інформація у наукових та галузевих інформаційних виданнях.

Список використаних джерел

1. Про державне регулювання діяльності в сфері трансферу технологій: Закон України № 3 від 14.09.2006 р.
2. Про захист прав споживачів: Закон України № 3161-IV від 1.12.2005 р.
3. Про ліцензування певних видів господарської діяльності: Закон України №1775-III від 01.06.2000 р.
4. Про підтвердження відповідності: Закон України № 2406-III від 17.05.2001 р.
5. Про стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповідності: Закон України № 3164-IV від 1.12.2005 р.
6. Правила складання і подання заявки на винахід та заявки на корисну модель: затверджено наказом Міністерства освіти і науки України 22.01.2001 р. № 22; зареєстровано в Міністерстві юстиції України 27.02.2001 р. за № 173/5364.
7. ДСТУ ISO 9001-2001. Системи якості та системи управління якістю. Вимоги. – Київ: Держстандарт України, 2001. – 24 с.
8. ДСТУ ISO 9004-2004. Системи якості та системи управління якістю. Настанови щодо поліпшення діяльності. – Київ: Держстандарт України, 2001. – 44 с.
9. ДСТУ ISO 9000-2001. Системи якості та системи управління якістю. Основні положення та словник. – Київ: Держстандарт України, 2001. – 27 с.

УДК 330.163.11:351.82

І.І. Кичко, канд. екон. наук, доцент
Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВИЗНАЧЕННЯ КОМПЛЕКСНОГО ПОКАЗНИКА РІВНЯ ЗАДОВОЛЕННЯ ОСОБИСТИХ ПОТРЕБ

У статті за допомогою анкетування та кластерного аналізу визначений рівень задоволення особистих потреб. Виявлені особливості рівня потреб у регіональному розрізі. На основі результатів експертної оцінки визначений ранг потреб.

Ключові слова: *потреби, рівень задоволення особистих потреб, анкетування, експертна оцінка, кластерний аналіз.*

В статье с помощью анкетирования и кластерного анализа определен уровень удовлетворения личных потребностей. Выявлены особенности уровня потребностей у региональном разрезе. На основании результатов экспертной оценки определен ранг потребностей.

Ключевые слова*: потребности, уровень удовлетворения личных потребностей, анкетирование, экспертная оценка, кластерный анализ.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Протягом майже усього періоду суверенітету в Україні не було забезпечено переходу до сталого розвитку та соціальної орієнтації економічної політики. Продовжує відбуватись втрата виробничого, науково-технічного та людського потенціалу країни, невирішеною залишається проблема спрямування державного та ринкового механізму на активізацію творчих, соціальних, духовних, екологічних та особистих потреб населення. До того ж порушений механізм формування особистих потреб у напрямку генерування споживацького способу життя, надінтенсивного використання природних ресурсів. Усвідомлення змісту завдань формування та забезпечення особистих потреб населення неможливе без висвітлення факторів та механізмів впливу на них, що за умови комплексної активізації забезпечить формування стійкої ефективної системи формування та забезпечення особистих потреб населення, а також їх реальне перетворення у «локомотив» економічного розвитку України. На формування та забезпечення особистих потреб у сучасному українському суспільстві впливає трансформація індустріального суспільства в інформаційне. Актуальність наукового дослідження проявляється у спробі автора узагальнити наявні теоретичні підходи, розробити власні концептуальні основи визначення рівня задоволення особистих потреб, що створить підґрунтя для розробки форм та методів державного регулювання особистих потреб.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Важливим під час вивчення питання щодо потреб є звернення до праць представників економічної науки – А. Сміта, Д. Рікардо, К. Маркса, К. Менгера, Ж.-Б. Сейя, Ш. Фур'є, В.С. Джевонса, Г.Г. Гессена, Ф. Листа, В. Гошера, К. Книса, Б. Гільдебранта, Л. Брентало, Г. Шоллера, В. Зомбарта, М. Вебера, К. Бюхера, які сформували різні методологічні основи аналізу основних понять економічної науки, зокрема, потреб. Питанням дослідження особистих потреб, механізму їх формування та задоволення присвячено значні теоретичні напрацювання фахівців у галузі економіки радянського періоду, таких як: М.В. Покровської, Л.М. Жиліної, О.І. Вишняка, Л.С. Філіппова, Л.І. Купріянової. Не зменшується інтерес до цієї проблеми і в період формування ринкових засад господарювання. Підтвердженням цього є фундаментальні праці В.О. Мандибури, В.О. Паламарчука, С.П. Богачева, О.М. Балико, О.Г. Леонової. Незважаючи на значну кількість досліджень, наукових праць та публікацій вітчизняних та зарубіжних учених, присвячених формуванню та забезпеченню особистих потреб населення, залишається актуальною проблема визначення рівня задоволення особистих потреб, що є передумовою для розроблення форм та методів державного регулювання особистих потреб.

Метою цієї статті є запропонувати та економічно обґрунтувати методику визначення рівня задоволення особистих потреб, в основі якої є результати анкетування, експертного опитування та кластерного аналізу.

Основні результати дослідження. Сутність запропонованої методики полягає у використанні якісних ознак, отриманих за допомогою анкетувань та експертних оцінок.

При цьому необхідне виконання таких умов: число респондентів, які братимуть участь в анкетуванні рівня задоволення особистих потреб особистості, повинно забезпечувати репрезентативність вибірки; респонденти повинні відображати різні верстви населення за такими характеристиками, як: вік, стать, рівень доходів, місце проживання тощо.

Аналіз анкетних даних дав змогу провести оцінювання структури потреб у межах України та визначити кластери, однорідні в межах заданих властивостей за рівнем задоволення потреб. Подальшим кроком у реалізації мети дослідження є обробка результатів експертних оцінок з визначення рейтингу особистих потреб.

Для оцінювання узагальненої міри узгодженості думок експертів був розрахований коефіцієнт конкордації для випадку, коли ранги експертних оцінок повторюються за формулою (1):

$$K_{кон} = \frac{\sum_{j=1}^{n} d_j^2}{\frac{1}{12}\left[m^2(n^3-n) - m\sum T_j\right]}, \qquad (1)$$

де d_j – відхилення суми рангів від середньої суми; $d_j = S_j - \frac{\sum_{j=1}^{n} S_i}{n}$; n – кількість параметрів; m – кількість експертів; S_j – сума рангів; $T_j = \sum_{l=1}^{L}\left(t_l^3 - t_l\right)$ – показник зв'язності рангів; t_l – кількість зв'язаних рангів у кожній групі; L – кількість груп зв'язаних рангів.

Чисельно коефіцієнт конкордації становить $K_{кон}$ = 0,631, що свідчить про достатньо високий рівень узгодженості думок експертів.

Статистична істотність коефіцієнта конкордації для випадку, коли ранги експертних оцінок повторюються, перевіримо за критерієм (2)

$$\chi_p^2 = \frac{\sum d_j^2}{\frac{1}{12}\left[mn*(n+1) - \frac{1}{n-1}*\sum T_i\right]}. \qquad (2)$$

Чисельно χ_p^2 = 68,87. Критичне значення критерію для ν = 39 – 1 = 38 ступенів свободи та довірчої ймовірності (P = 0,95) становить $\chi_{табл}^2$ = 36,42, що свідчить про те, що коефіцієнт конкордації статистично істотний ($\chi_p^2 > \chi_{табл}^2$). А це, у свою чергу, дає можливість використовувати результати експертних оцінок для їх узагальнення та використання під час формування комплексного показника рівня задоволення потреб.

Методика узагальнення експертного оцінювання побудована нами на визначенні середнього геометричного показника рангу для групи потреб. Схема визначення узагальненого показника рангу для групи потреб наведена в таблиці 1.

Таблиця 1

Схема визначення узагальненого показника рангу експертного оцінювання для групи потреб

Етап	***№ групи потреб***	***№ потреби***	***№ експерта***			
			1	2	…	39
1.Експертне оцінювання	1	1	$X_{1,1}$	$X_{1,2}$		$X_{1,39}$
		…				
		n	$X_{n,1}$	$X_{n,2}$		$X_{n,39}$
2.Середня оцінка експерта	1		$X_{1(ср)}$= сргеом($X_{1,1}$:$X_{n,1}$)	$X_{2(ср)}$= сргеом($X_{1,1}$:$X_{n,1}$)	…	$X_{39(ср)}$= сргеом($X_{1,39}$:$X_{n,139}$)
3.Середня оцінка групи потреб	1	$X_{(ср)1групи}$=сргеом($X_{1(ср)}$:$X_{39(ср)}$)				

Джерело: розроблено автором.

У результаті реалізації методики були отримані показники важливості (рейтингу) особистих потреб для визначених груп на основі експертних оцінок. Результати наведені в таблиці 2.

Таблиця 2

Рейтинг особистих потреб

№ групи потреб	*Групи потреб*	*Рейтинг*
8	Фізичного існування	6,84
5	Інформаційні	6,80
4	Духовно-інтелектуальні	6,20
1	Соціально-економічні	6,01
2	Сімейні	5,82
3	Соціально-комунікативні	5,57
7	Екологічні	4,48
6	Інституційні	4,09

Джерело: розроблено автором.

Дослідження показало, що ранги потреб за важливістю визначені таким чином: потреби фізичного існування та інформаційні потреби (6,84 та 6,80 балів відповідно). Наступними за рейтингом йдуть духовно-інтелектуальні потреби (6,20 бали), потім соціально-економічні (6,01 бали), сімейні потреби (5,82 бали), соціально-комунікативні (5,57 бали), екологічні (4,48 бали). На останньому місці в опитаних знаходяться інституційні потреби (4,09 бали).

Аналізуючи рівень формування, а особливо задоволення потреб особистості в територіальному розрізі, слід зазначити, що Україна являє собою надзвичайно неоднорідну систему, яка характеризується наявністю в регіональних одиницях системи притаманних тільки їм властивостей: економічних факторів, демографічних показників та економічного потенціалу, географічного положення та специфічних географічних параметрів регіону, наявність ресурсів, галузева структура регіону, регіональна інфраструктура, соціально-економічні показники тощо. Для аналізу рівня задоволення потреб у регіональному розрізі як основний інструмент був обраний кластерний аналіз [1; 2; 3; 4].

Вибірка для кластеризації сформована на основі обробки результатів анкетних опитувань і являє собою масив середніх по областям значень рівнів задоволення восьми груп потреб. Узагальнення та впорядкування результатів анкетування респондентів за рівнем задоволення особистих потреб у регіональному розрізі дало можливість виділення 6 кластерів. Узагальнені показники рівня задоволення особистих потреб покластерно зображені у таблиці 3.

Так, кластер «найгіршого» рівня задоволення потреб включає в себе Волинську та Харківську області. Відповідно, кластер «найкращого» рівня включає Сумську та Херсонську області.

Структура задоволення потреб значно відрізняється залежно від номера кластера. Так, у кластерах «найкращий» та «вище середнього» рівні задоволення потреб приблизно пропорційні, що відображається на структурі кривих, які описують відповідні області. В інших кластерах спостерігається диспропорція за групами потреб, наприклад, Закарпатська та Тернопільска область у кластері «середній» за групою сімейних та екологічних потреб (рис. 1, *в*). Більш значна диспропорція спостерігається в кластерах «низький» та «найгірший», в яких характеристики груп потреб мають значну варіацію та низьке значення середніх показників (рис. 1, *д, е*).

Таблиця 3

Узагальнені показники рівнів задоволеності потреб

Кластер	*Структура кластера (обл.)*	*Рівень задоволення, %*	*У середньому, %*	*Кластер*	*Структура кластера (обл.)*	*Рівень задоволення, %*	*У середньому, %*
«Найкращий»	Луганська	46,0	45,5	«Задовільний»	Дніпропетровська	30,5	30,8
	Полтавська	44,8			Донецька	30,1	
	Сумська	50,2			Хмельницька	31,1	
	Херсонська	42,9			Чернівецька	31,6	
	Житомирська	44,0					
«Вище середнього»	Київська	37,2	37,2	«Низький»	Одеська	29,9	22,9
	Вінницька	36,5			Запорізька	26,4	
	Львівська	37,3			Чернігівська	19,4	
	Черкаська	38,7			Миколаївська	20,2	
	Івано-Франківська	38,3			Рівненська	20,2	
«Середній»	АР Крим	35,6	33,7	«Найгірший»	Харківська	14,4	9,0
	Кіровоградська	36,1			Волинська	5,6	
	Закарпатська	28,9					
	Тернопільська	32,3					
	Київ	35,4					
	Севастополь	32,9					

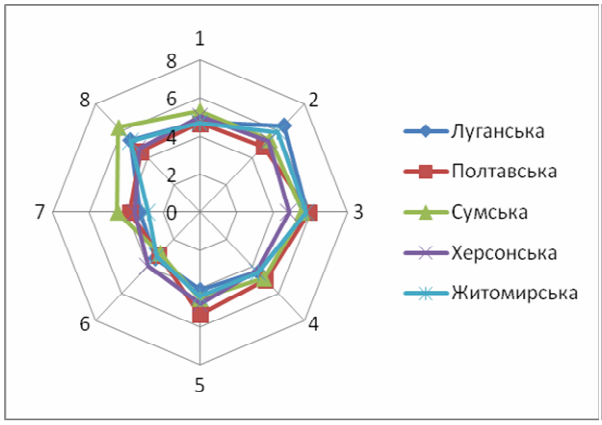

а) кластер «найкращий»

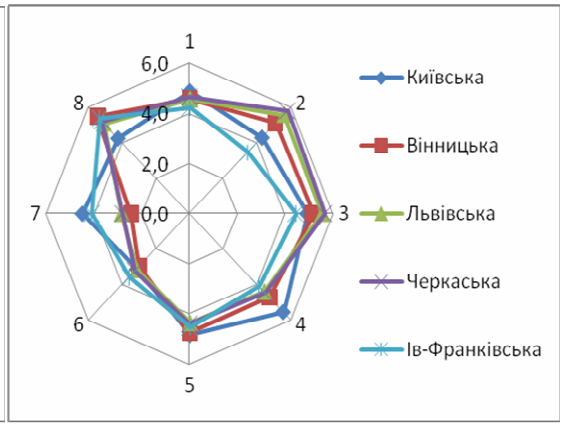

б) «вище середнього»

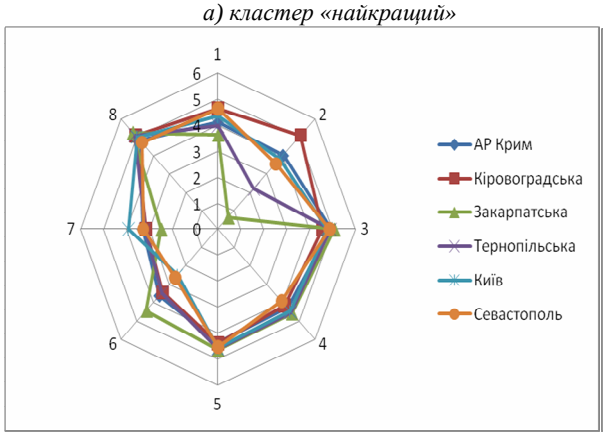

в) «середній»

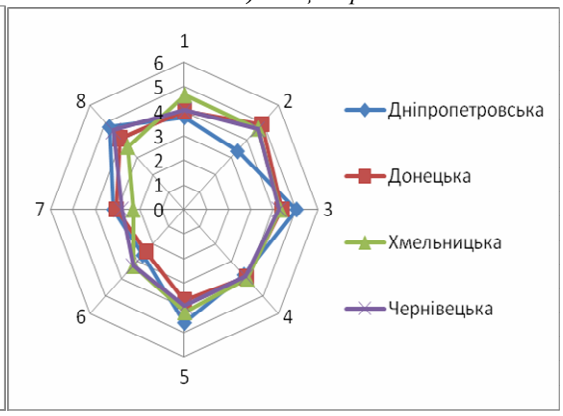

г) «задовільний»

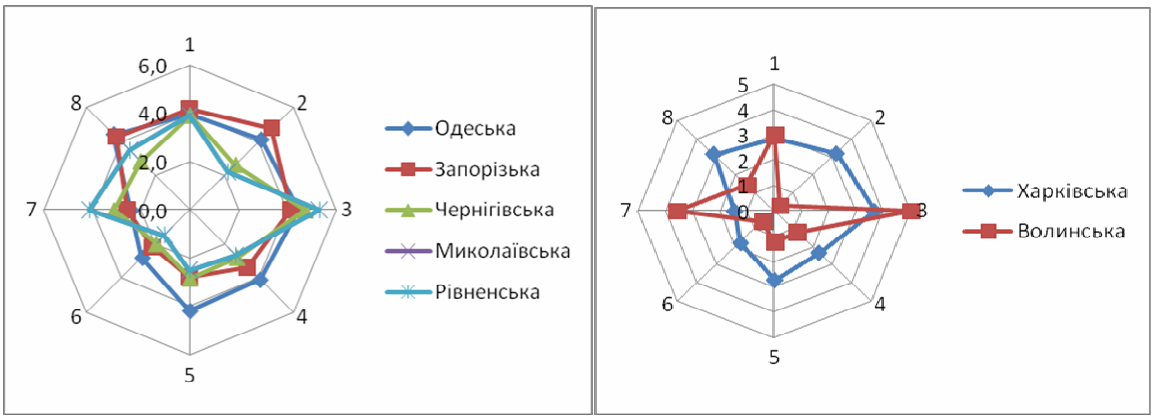

д) «низький» *е) «найгірший»*

Рис. 1. Циклограми рівнів задоволення потреб за кластерами

Проведена кластеризація регіонів України описує загальну ситуацію за рівнем задоволення потреб. Вона дає змогу констатувати, що в цілому, позитивна сумарна оцінка рівня задоволення особистих потреб характерна для приблизно 74 % регіонів.

Результати показали, що експертний рівень задоволення потреб фізичного існування становить 87,8 %, сімейних потреб – 82,96 %, соціально-комунікативних потреб – 79,57 %, соціально-економічних – 85,83 %, духовно-інтелектуальних – 88,54 %, інституційних – 58,41 %, екологічних – 68,36 % та інформаційних потреб – 87,11 %. Узагальнений середній експертний рівень задоволення потреб особистості становить 69,8 %, що на 14,5 % перевищує показник, визначений на основі анкетування респондентів. Графічне порівняння узагальнених рівнів задоволення потреб за групами із середнім рівнем, визначеним на основі експертних оцінок, наведене на рисунку 2.

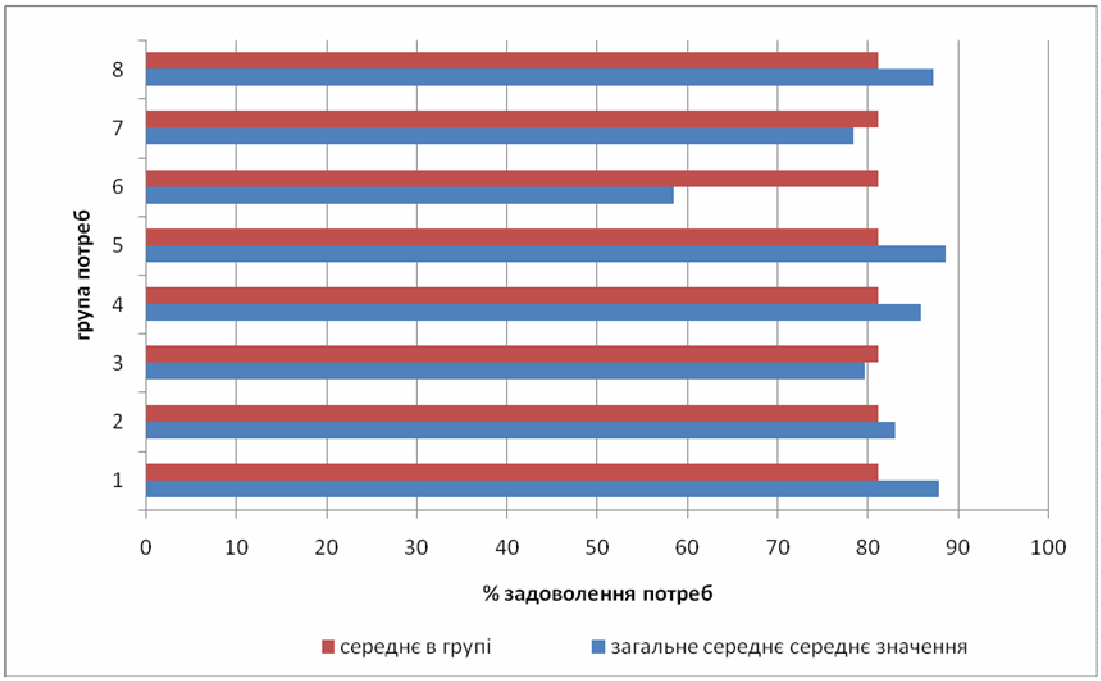

Рис. 2. Порівняння рівнів задоволення за групами особистих потреб

Для оцінювання та представлення загального рівня задоволення потреб особистості на основі експертних оцінок слід врахувати, що на відміну від анкетного опитування, яке проводилось за 7-ми бальною шкалою, група з 39-ти експертів оцінювала рівні задоволення потреб за 9-ти бальною шкалою. Тому було проведено нормування результатів з метою їх співставлення за єдиною метричною шкалою. Результати порівняння експертних та ан-

кетних оцінок рівнів задоволення потреб наведені на рисунку 3. Рівень задоволення потреб, визначений на основі анкетного опитування, становить у межах України 55,3 %, за результатами експертного оцінювання – 60,8 %. Різниця в оцінюванні становить 9,05 %.

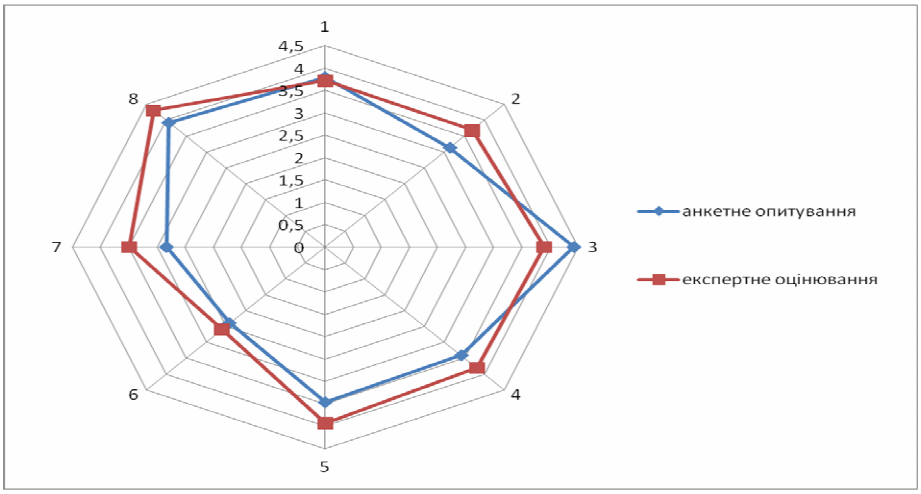

Рис. 3. Порівняльні характеристики експертних та анкетних оцінок рівнів задоволення потреб

Отримані результати кластерного аналізу, анкетного опитуванння та експертного оцінювання дають змогу сформувати ієрархічну модель рівнів задоволення особистих потреб. Зведені характеристики за пропонованою моделлю представлені на рисунку 4.

Рівень 1
Фокус

Рівень задоволення особистих потреб

Рівень 2 – вирішується питання: «Яка група потреб задовольняється найбільшою мірою, яка найменшою по Україні?»

Найнижчий
інституційні (4,09),
екологічні (4,48)

Найвищий
фізичного існування (6,84)

Рівень 3 – вирішується питання: «Який кластер має найвищий рівень задоволення потреб, який найнижчий?»

Найнижчий
Кластер 1
(4,61)

Найвищий
Кластер 6
(1,91)

Рівень 4 – вирішується питання: «Які групи потреб по Україні не потрапили у зону задоволення?»

Зона незадоволення
інституційні (4,09),
екологічні (4,38)

Зона часткового задоволення
- потреби фізичного існування;
- сімейні потреби;
- соціально-комунікативні потреби;
- потреби соціально-економічні;
- духовно-інтелектуальні потреби;
- інформаційні потреби

Зона задоволення
(-)

Рівень 5 – вирішується питання: «Рівень задоволення яких потреб та в яких регіонах потрібно негайно підняти?»

Інституційні
Київ (2,3 %), Севастополь (0,5 %), Дніпропетровська (0,5 %), Донецька (3,5 %), Запорізька (7,2 %), Чернігівська (10,2 %), Миколаївська (17,2 %), Рівненська (17,2 %), Харківська (13 %), Волинська (29,9 %)

Екологічні
Житомирська (4,7 %), Вінницька (9,6 %), Львівська (3,9 %), Черкаська (4,3 %), Закарпатська (9,3 %), Донецька (0,9 %), Хмельницька (11,6 %), Чернігівська (4,3 %), Одеська (10 %), Запорізька (8 %), Харківська (23,7 %)

Рис. 4. Зведена ієрархічна модель визначення рівня задоволення особистих потреб

На основі проведеного дослідження, можна зазначити, що інституційні та екологічні групи потреб потрапили в зону незадоволення. Тобто, респонденти вважають, що такі по-

треби, як використання власності, виконання органами влади та управління своїх функцій в інтересах особистості, доступність участі у діяльності політичних партій, доступність участі у роботі релігійних установ, потреба у чистому навколишньому середовищі, в екологічно чистих продуктах, в утилізації відходів задовольняються на дуже низькому рівні. Всі інші групи потреб (потреби фізичного існування, сімейні, соціально-комунікативні, соціально-економічні, духовно-інтелектуальні, інформаційні) потрапили у зону часткового задоволення. Жодна з груп потреб не потрапила в зону задоволення.

Використання ієрархічної моделі дослідження особистих потреб базується на поєднанні результатів анкетного опитування, кластерного аналізу та експертного оцінювання потреб, який підтверджує системний підхід до дослідження. Так, результати анкетного та експертного оцінювання дали змогу визначити рівень задоволення потреб (рівень 2), результати кластерного аналізу – визначити параметри задоволення потреб та провести групування регіонів за кластерами (рівень 3), експертне оцінювання – ранги рівнів задоволення потреб (рівень 4). На рівні 5 ієрархічної моделі наведені рекомендації щодо збільшення рівнів потреб, які мають найнижчий рівень задоволення.

Висновки. Значення рівня задоволення конкретної потреби, визначене анкетуванням, доповнюється результатами, визначеними шляхом експертних оцінок. Доцільність використання синтезу вищезгаданих методів обумовлена тим, що запропонована методика оцінки рівня задоволення тих потреб, які не мають безпосередньо кількісного виміру.

Для оцінювання рівня задоволення потреб та визначення рангу потреби за мірою необхідності був використаний самий простий спосіб визначення рейтингу – розміщення у напрямку зменшення. З цією метою була проведена експертна оцінка рейтингу особистих потреб. Дослідження показало, що найважливішими для опитаних є потреби фізичного існування та інформаційні потреби. Наступними за важливістю йдуть сімейні потреби, потім духовно-інтелектуальні, соціально-економічні, соціально-комунікативні, екологічні. На останньому рівні в опитаних знаходяться інституційні потреби.

Проведений кластерний аналіз рівня задоволення особистих потреб дав змогу визначити області з найвищим та найнижчим рівнем задоволення особистих потреб, що дасть змогу ціленаправлено коректувати регіональну політику відповідно до результатів дослідження. Кластер «найгіршого» рівня задоволення потреб включає у себе Волинську та Харківську області. До кластера з найвищим рівнем задоволення особистих потреб відносяться Сумська та Херсонська області.

Проведена кластеризація регіонів України описує загальну ситуацію за рівнем задоволення потреб. Вона дає змогу констатувати, що в цілому, позитивна сумарна оцінка рівня задоволення особистих потреб характерна для приблизно 74 % регіонів.

Результати проведених розрахунків показали, що в масштабі України рівень задоволення потреб фізичного існування становить 60,3 %, сімейних потреб – 50 %, соціально-комунікативних потреб – 70,2 %, соціально-економічних – 54,4 %, духовно-інтелектуальних – 55,1 %, інституційних – 38,2 %, екологічних – 44,7 % та інформаційних потреб – 62,4 %. Узагальнений середній рівень задоволення потреб особистості становить 55,3 %.

Список використаних джерел

1. Олдендерфер М. С. Кластерный анализ. Факторный, дискриминантный и кластерный анализ: пер. с англ. / М. С. Олдендерфер, Р. К. Блэшфилд; под. ред. И. С. Енюкова. – М.: Финансы и статистика, 1989. – 215 с.

2. Мандель И. Д. Кластерный анализ / И. Д. Мандель. – М.: Финансы и статистика, 1988. – 176 с.

3. Типология и классификация в социологических исследованиях / отв. ред. В. Г. Андреенков, Ю. Н. Толстова. – М.: Наука, 1982. – 296 с.

4. Факторный, дискриминантный и кластерный анализ: пер. с англ.; под ред. И. С. Енюкова. – М.: Финансы и статистика, 1989. – 215 с.

УДК 338.3:338.27

І.О. Хоменко, канд. екон. наук, доцент
Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

КЛАСИФІКАЦІЯ КЛАСТЕРНИХ ФОРМУВАНЬ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

У статті розглянуто класифікації кластерів, запропоновані вітчизняними та зарубіжними вченими. Запропоновано класифікацію кластерних формувань на основі системи таких ознак як життєвий цикл, ступінь сформованості, орієнтованість на ринок та ін.

В статье рассмотрены классификации кластеров, предложенные отечественными и зарубежными учеными. Предложена классификация кластерных формирований на основе системы таких признаков как жизненный цикл, степень сформированности, ориентированность на рынок и др.

Classifications of clusters, offered by domestic and foreign scientists, are considered in the article. Classification of the cluster formings is offered on the basis of the system of such signs as a life cycle, degree of formed, oriented to the market but other.

Постановка проблеми. Для вивчення функціонування та розвитку кластерів, як і будь-яких інших систем, потрібна внутрішня структурно-логічна впорядкованість. Без такої впорядкованості неможливо дослідити ефективну взаємодію підприємств у межах кластера і виробити методологію наукових досліджень. Щоб досягти необхідної впорядкованості, необхідно класифікувати кластери, тому що взаємозв'язки підприємств у складі таких формувань досить складні, а тому розробка класифікації кластерних формувань набуває особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями розробки класифікації економічних систем і кластерів присвячені роботи таких вітчизняних і закордонних науковців, як: T. Andersson, S. Schwaag, K. Pavitt, Ann Markusen, C. Karlsson, C. Mellander and Thomas, D.F. Heany and G. Weiss, Л.С. Марков, С.І. Соколенко, Д. Гарофолі, Т. Андерссон, С. Розенфельд, М. Енрайт, Ж. Марсо, О.С. Ковалевська, І. Гордон, П. МакКенн, М. Ван Дайк, А.П. Павлюк, А. Сверріссон, Г.А. Семенов, О.С. Богма, В. Чевганова, І. Брижань, Є.А. Бородіна.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Після аналізу проведених досліджень видно, що потребує розробки класифікація кластерів, враховуючи їх організаційні, економічні, політичні, національні та інші особливості.

Мета статті. Метою цієї статті є класифікація і дослідження сутності роботи підприємств, об'єднаних у транспортні кластери в сучасних умовах на ринку.

Виклад основного матеріалу статті. Існує багато видів кластерів залежно від класифікаційних ознак. Поняття «класифікація» походить від латинського classis – розряд, клас. Латинський корінь визначає «квінтесенцію» цього поняття, його основне, найсуттєвіше значення: поділ предметів певної сукупності за спільними ознаками з утворенням системи класів цієї сукупності. Отже, під класифікацією розуміють систему підпорядкованих деякій ознаці понять (класів) у певній галузі знань або діяльності людини, використовувану як засіб для встановлення взаємозв'язків між цими поняттями (класами).

При розробці системи класифікації кластерів використовують певні спільні ознаки, притаманні цим поняттям. Вони називаються ознаками класифікації і мають суттєве значення в отриманні результату класифікації кластерів. Розрізняють натуральну класифікацію, коли за ознаку класифікації беруть суттєві ознаки понять, що класифікуються (скажімо, класифікація за рівнем розвитку кластерів), і штучну класифікацію, коли для неї використовуються несуттєві ознаки (наприклад, класифікація в алфавітному порядку).

При розробці системи класифікації кластерів необхідно: проаналізувати та визначити критерії класифікації кластерів, зробити огляд існуючих систем, сформулювати комплексну систему класифікації. Існують різні підходи до розкриття сутності класифікації кластерів [7]:

− вірогідно-статистичний підхід (передбачає виділення груп, які представляють собою реалізацію випадкової величини);

− структурний підхід або кластерний аналіз (передбачає виділення компактних груп об'єктів, які віддалені один від одного);

− варіативний або нормативний підхід (передбачає розділення сукупності за одними ознаками на групи відповідно до визначених інтервалів).

Соколенко С. у своїх наукових розробках пропонує класифікувати кластери за такими групами [8]: конкурентні, стратегічні, виникаючі, зрілі, стабілізуючі.

Згідно з класифікацією K. Pavitt, за матеріалами OECD, присвячене національній системі інновацій, запропонована такна класифікація інноваційних кластерів: 1) засновані на науковій базі (фармацевтика, авіакосмос); 2) «інтенсивного розвитку» (автомобільна промисловість, харчова); 3) кластери постачальників (лісозаготівля); 4) спеціалізованих виробників (виробники комплектуючих комп'ютерної техніки).

У червні 2000 р. у рамках міжнародної конференції по інноваційній політиці і технологіям у Бразилії, була запропонована така типологія інноваційних кластерів:

1. «Залежний або обмежений» кластер включає технологічно взаємопов'язані підприємства, інколи значно розрізнені територіально, діяльність обмежена набором типових функцій (видобуток ресурсів, обробка, збагачення, відправка). Вживані технології є досить сучасними, але не передовими. Нові технології поступають на виробництво у вигляді готового до негайного використання продукту.

2. Індустріальні (стагнація) представлені групою спільно працюючих компаній, що виробляють типові продукти або послуги. Використання нових технологій обмежене сферою контролю якості й управління персоналом.

3. Інноваційно-індустріальні – це сукупність спільно працюючих компаній, що виготовляють продукти і послуги, вимагають постійного оновлення, поліпшення якості, впровадження нових функціональних можливостей. У кластері постійні і стійкі зв'язки з науково-дослідними центрами, освітніми установами.

4. Про-інноваційні при виготовленні продукції чи наданні послуг дотримується світових стандартів. Зазвичай націлені на швидке придбання необхідних знань і технологій з метою поліпшення поточної конкурентоспроможності.

5. Інноваційно-орієнтовані – кластер компаній, що визначає промислову, інвестиційну, соціальну структуру регіону. Створює динамічні групи компаній, що використовують передові знання і технології, залучає талановиті трудові ресурси зі всього світу, є споживачем і генератором венчурного капіталу, визначає і направляє напрям наукових досліджень університетів і освітніх установ.

Відповідно до обраних критеріїв Чевганова В. та Брижань І. пропонують класифікувати кластери за такими видами [11]: міжнародні, національні, регіональні (за критеріями територіального розподілу праці); міжгалузеві, галузеві (за критеріями галузевої належності); створені на базі малих та середніх підприємств, створені навколо великих компаній та концернів (за критерієм структури кластеру); виробничі, науково-технічні, змішані (за критерієм характеру зв'язків) та інші.

Згідно з класифікацією T. Andersson, S. Schwaag, виділяють кластери за циклом розвитку: агломерат або пре-кластер (у регіоні існує ряд компаній); кластер, що зароджується (у регіоні декілька компаній і ключові учасники об'єднуються довкола «ключової» сфери діяльності кластера, розширюються загальні перспективи співпраці); кластер, що розвивається (нові учасники, притягнені можливостями, приходять у регіон, виникають нові взаємозв'язки. Виникають об'єднання учасників кластера по неформальних ознаках); зрілий кластер (кластер стає зрілим після досягнення критичної маси учасників, кластер розвиває зв'язки за межами регіону, динамічно розвиваються нові фірми всередині кластера); кластер, що трансформується (із зміною ринку, технологій, відбуваються зміни в кластері, діяльність учасників направлена на використання нових

можливостей, продуктів або технологій, кластер трансформується в декілька нових або змінює основні характеристики своєї продукції).

Дослідники Волкова Н.Н. та Сахно Т.В. пропонують для ієрархічної класифікації використовувати територіальний (міждержавні, державні, регіональні, місцеві, районні кластери); процесний (конкурентоспроможні, інноваційні кластери); економічний (кластери з горизонтальною, вертикальною та іншими структурами). В перелік загальних кластерів згідно з прийнятою міжнародною кластерною класифікацією входить 40 груп кластерів [3].

Тищенко О.М. пропонує такі моделі кластерів: італійська (промисловий кластер складається з великої кількості малих фірм, які поєднуються в різні асоціації для підвищення своєї конкурентоспроможності); японська (існує фірма-лідер, що володіє високим масштабом виробництва й інтегрує велику кількість постачальників на різних стадіях технологічного ланцюжка); фінська (кластер має високий рівень інтернаціоналізації бізнесу й інновацій); північноамериканська (наявність високої конкуренції між підприємствами одного рівня, що є основним чинником розвитку кластера); індійсько-китайська (основну роль відіграють ПІІ, значний запас дешевих і легкодоступних ресурсів); радянська (ринкові відносини й конкуренція зведені до мінімуму, виробництво сконцентроване на великих фірмах).

У розробках Роджер R. Stough представлена галузева класифікація: кластери, засновані на видобутку й обробці природних ресурсів, засновані на промисловому виробництві і транспорті, кластери, засновані на наданні послуг, у т. ч. фінансових.

Ann Markusen, директором Hubert H. Humphrey Institute of Public Affairs запропоновано виділяти 4 типи індустріальних кластерів: 1) кластери Маршалла, що складаються з малих і середніх підприємств тих, що працюють у сфері сервісу, високих технологій, ремесел і т. п. Власники розміщуються в районах розташування підприємств; 2) Кластер «центру» (hub & spoke), домінуюча роль належить одній або декільком крупним фірмам, оточених великою кількістю постачальників і підрядчиків; 3) супутник-кластер, домінуюча роль належить одному, зазвичай незалежній філії, розташованому в іншому регіоні; 4) кластер державних підприємств – регіони, в яких місцеве бізнес-оточення обслуговує інтереси державного або некомерційного підприємства (університет, військова база, урядові установи і т. п.).

Згідно з досліджень Heany, D. F. and Weiss, G. у праці “Integrating Strategies for Clusters of Businesses” виділяють такі кластери за структурою взаємозв’язків: у результаті оптимізації ефективності; засновані на взаємодії ринків; на розділі виробничих процесів; на загальних технологіях і виробничому процесі; на системних взаємозв’язках; на контролі над збутом (дистрибуції); на унікальних властивостях компаній.

У науковій статті Charlie Karlsson, Charlotta Mellander and Thomas на тему «Spatial ICT Clusters in Sweden – An Empirical Method to Identify a Necessary Condition for Existence» запропонована структурно-динамічна модель класифікацій кластерів та виділяють три види кластерів: за кількістю робочих місць (мегакластер, мезокластер, мікрокластер). Модель передбачає аналіз динаміки перетворення: стабільний кластер (незначна зміна кількості робочих місць протягом року); кластер, що розвивається (кількість робочих місць і доходи збільшуються); 3) кластер, що зменшується (скорочуються чисельність робітників і обсяги виробництва).

Дослідниками Токійського інституту технологій Carlos A. Carvajal1 and Chihiro Watanabe у науковій праці «Lessons from Japan’s Clustering Behavior- Engines of the Emerging Economies in Asia - Dynamics of Manufacturing Sectors in Japan» представлена така класифікація, заснована на розподілі кластерів на два основних типи: індустріальний і інтелектуальний, де для них запропоновані різні плани розвитку, а саме: план, підготовлений для створення і розвитку інтелектуальних кластерів, розроблений Міністерством освіти, культури, спорту, науки і технологій (MEXT); план, підготовлений для реновації промисловості, створення і розвитку індустріальних кластерів, розроблений Міністерством економіки, торгівлі і промисловості (METI).

У роботах індійських професорів Dhawal Mehta (Director) і Paurav Shukla на тему «Networking Industrial Clusters: A Case Of Rajkot Diesel Engine Industry», враховуючи національну специфіку економічної системи, виділено такі кластери:

1) локальний кластер:

− основою створення кластера є материнська фірма;

− високий рівень державної підтримки кластера;

− більшість підприємців з цієї місцевості і з однієї касти;

− спільні умови ведення бізнесу у всіх партнерів;

− всі учасники кластера мають однакові конкурентні переваги;

− джерело фінансування – сім'я, первинний капітал, отриманий від сільського господарства;

− учасники кластера володіють високим рівнем знань про себе і низьким про конкурентів;

2) національний кластер:

− створення національного кластера – це результат розвитку родинного бізнесу;

− підтримка урядом незначна;

− більшість підприємців з цієї місцевості і з однієї касти;

− однакові умови співробітництва і формування конкурентоспроможності;

− джерело фінансів сім'я, банківські ресурси не залучаються;

− учасники кластера володіють незначними знаннями про себе, координація дій складна через відсутність повноважень;

3) глобальний кластер (як мета):

− обмін знаннями;

− розподіл функцій і повноважень;

− розподіл праці серед учасників;

− обмін технологіями;

− обмін і розподіл продукції та ринків.

Ю. Громико [4] виділяє такі типи кластерів: інфраструктурно-інноваційний, інфраструктурний, ультраструктурний метапромисловий і адаптаційно-технологічний. Основою класифікації є завдання формування кластера.

Класифікацію кластерів підприємств, засновану на їх здатності, активізувати економіку і покращувати процеси обміну інформацією, інноваціями, науково-технічними розробками, капіталом між учасниками агломерації запропонував С. Розенфельд [19]. Серед кластерів, виділених автором, названі такі: працюючі кластери – здатні спільно виготовляти більше продукції кращої якості; приховані кластери – синергія їх співпраці ще не реалізована, існують потенційні можливості; кластери, прагнучі бути схожими на інших ("wannabe"), – додаються певні зусилля, і притягуються інвестиції з метою формування можливостей, здатних стати основою кластера, при цьому відсутня необхідна критична маса і ключові умови для витрат капіталу.

Залежно від мети класифікації кластерів основні їх ознаки та види наведено у таблиці 1.

Таблиця 1

Класифікація кластерів

Класифікаційна ознака	***Вид кластера***	***Особливості***
1	2	3
1. За життєвим циклом	новостворені	цілі є ще нечіткими, взаємодія підприємств має нестабільний характер, структура в рамках організації залишається неформальною. Просування до наступного етапу вимагає стабільного забезпечення ресурсами. Відсутність територіальних меж
	кластери, що розвиваються	впроваджуються інновації, формується місія. Розробка і прийняття рішень стають ведучими компонентами організації. Зростає роль координаційного центру, процес прийняття рішень стає більш виваженим, консервативним. Поява нових учасників, розширення взаємозв'язків

Продовж. табл. 1

1	2	3
	зрілі	структура і механізм функціонування стабільний. Особлива увага приділяється ефективності інновацій і стабільності. Вихід із кластера окремих підприємств не викликає серйозної небезпеки. Кластер нарощує обсяги виробництва і виходить на нові ринки. Використання наявного потенціалу виявляє нові можливості розвитку
	трансформаційні	пошук шляхів утримання ринків і використання нових можливостей. Збільшується потреба в кваліфікованих працівниках. Кількість конфліктів нерідко збільшується. До керівництва приходять нові люди, які намагаються затримати занепад. Механізм розробки і прийняття рішень здійснюється через координаційний центр. Перетворення в один або декілька видів нових кластерів
2. За ступенем сформова-ності	діючі	стабільно працюють, позитивна тенденція результатів роботи кластера, активна взаємодія учасників, мають всі ознаки кластера, зокрема такі як синергізм та фрактальність
	латентні	не реалізували можливості синергії повністю, процеси формування кластерної структури відбуваються достатньо повільно та мають неявний характер
	потенційні	не мають ядра кластера та відсутня ціль і критична маса для створення, мають потенціал для зростання за рахунок окремих конкурентних переваг
	стабільні	досягли необхідного рівня розвитку для отримання певних вигод від об'єднання
	неповноцінні	мають лише окремі ознаки кластерів
3. Залежно від орієнтовності на ринок	зовнішньо-ринкові	підприємства кластера пропонують конкурентоспроможну продукцію і пропонують її на зовнішньому ринку, орієнтуючись на основні потреби споживачів. Кластер вивчає світовий ринок і розробляє маркетингову стратегію розвитку та функціонування
	внутрішньо-ринкові	реалізація продукції на внутрішньому ринку є пріоритетною. Кластер може активно прагнути до посилення своїх позицій на внутрішньому ринку. Підприємства кластера шукають потенційних споживачів на внутрішньому ринку, пропонуючи нові види продукції. Така ринкова стратегія розширення дозволяє отримати додатковий прибуток. При цьому операції на зовнішньому ринку розглядаються як другорядні
	національні	працюють тільки на національному ринку
	міжрегіональні	функціонують на декількох ринках регіону
	локальні	працюють на окремій частці ринку
	транскордонні	співробітництво між підприємствами сусідніх регіонів
4. Залежно від механізму створення	ринкові	орієнтується на попит і пропозицію
	директивні	кластер створений штучно на основі регламентації функцій, прав, обов'язків, нормативів якості, витрат, елементів формування структури в нормативних актах (накази, розпорядження, вказівки, стандарти і т. п.). Кластер формується з урахуванням системи планів, програм та завдань керівництва регіону
5. За напрямком розвитку	прогресивні	впроваджують останні досягнення НТП, активно використовують інновації
	регресивні	не слідкують за досягненнями науки і техніки
	розвинуті	включають підприємства декількох галузей
6. Залежно від структури	вертикально інтегровані	сталі зв'язки між постачальниками та споживачами, враховуючи особливості виробництва і споживання продукції, об'єднання всередині одного виробничого процесу («постачальник – виробник – реалізатор – клієнт»)
	горизонтально інтегровані	між підприємствами однієї чи декількох галузей
	лінійні	виробничі та управлінські функції зосереджені у керівника підприємства
	кільцові	керівники всіх підрозділів мають однакову владу
	зіркові	взаємопов'язаність виконуваних функцій
	ієрархічні	кожний виробничий підрозділ (відділення) кластера має свою власну, досить розгалужену структуру управління, що забезпечує його автономне функціонування. Окремі важливі функції централізовані на рівні координаційного центру
	сотові	дублювання окремих функцій у підрозділах
	матричні	поряд з лінійними керівниками кластера та функціональним апаратом управління виділяють ще й тимчасові проектні групи, які формуються зі спеціалістів постійних функціональних відділів. При цьому вони лише тимчасово підпорядковані керівнику проекту. Після завершення робіт над проектом вони повертаються до своїх функціональних підрозділів. Керівник проекту виконує роль лінійного керівника по відношенню до спеціалістів проектної групи. Одночасно він є функціональним керівником по відношенню до виробничих підрозділів підприємства, що забезпечують реалізацію проекту

Закінч. табл. 1

1	2	3
7. За характером власності	приватні	засновані на власності майна окремих громадян з правом найму робочої сили
	державні та муніципальні	державна власність
	змішані	приватна і державна власність
	змішані за участю національного капіталу	тільки національний капітал
	приватні та державні за участю іноземного капіталу	є окрема частка іноземного капіталу
8. За галузевим охопленням	одногалузеві	входять підприємства однієї галузі
	багатогалузеві	включають підприємства декількох суміжних галузей
9. За цілями об`єднання	виробничі	орієнтуються на виробництво
	збутові	ключова ціль – збут продукції
	фінансові	працюють у фінансовій сфері
	посередницькі	отримують прибуток за рахунок посередницьких операцій
	транспортні	належать до транспортної сфері
	будівельні	отримують синергетичний ефект у будівництві
	страхові	діяльність у сфері страхування
	туристичні	мають туристичну спрямованість
10. Залежно від розміру	малі	середньооблікова чисельність працюючих за звітний (фінансовий) рік не перевищує 50 (п'ятдесяти) осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за цей період не перевищує 500 000 євро
	середні	ті, що не відносяться до малих та великих
	великі	середньооблікова чисельність працюючих за звітний (фінансовий) рік перевищує 1 000 (одну тисячу) осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за рік перевищує суму 5 000 000 євро
11. За періодом роботи	постійні	працюють весь рік
	сезонні	основний дохід приходиться на окремі пори роки
12. За видом розвитку	конкурентні	ключова мета формування – підвищення конкурентоспроможності продукції та підприємств кластера
	стабілізуючі	сприяють диверсифікації ризиків і створенню нових робочих місць
	стратегічні	направлення на покращення економічних показників роботи регіону
13. Залежно від національ-них особли-востей	американський	конкурентні переваги досягаються в сукупності галузей
	канадський	працює у рамках 22 програм, що виконують 6 міністерств
	англійський	кластери входять у 12 регіональних агентств розвитку (по 10 кластерів у кожному)
	скандинавський	перехід від макроекономічного регулювання до промислової і технологічно конкурентної політики, складені кластерні карти галузей
	японський	інновації шляхом розвитку інфраструктури, забезпечення впровадження досягнень світового науково-технічного прогресу, інтеграція, різних секторів в області науки і технологій, співробітництво науки та виробництва, розвиток наукових центрів, що фінансуються за державним замовленням
	східноєвропейський	регулюються спеціальними програмами
	західноєвропейський	направлені на підвищення конкурентоспроможності підприємств, активна підтримка та фінансування владою
14. За юридичним статусом	формальні	юридично оформлені структури, мають керівний та координуючий орган
	неформальні	працюють на добровільних засадах

Розроблена класифікація дозволила виявити найхарактерніші критерії та ознаки, які лежать в основі формування конкретного типа кластерних формувань, головною особливістю яких є те, що їх діяльність направлена на отримання максимального фрактально-синергетичного ефекту від тісної взаємодії суб'єктів господарювання та організацій різних галузей та форм власності.

Висновки і пропозиції. Таким чином, на сьогодні немає єдиного методичного підходу з питання класифікації кластерів. Слід враховувати, що розподіл кластерів по тих

або інших ознаках і їх віднесення до певної групи є інколи досить умовним і залежить від конкретної ситуації.

Список використаних джерел

1. Анненкова О. В. Проблеми розробки класифікації інноваційних кластерів: теоретичні-таметодичні підходи / О. В. Анненкова, Є. В. Пономаренко // Економічний простір. – 2008. – № 18. – С. 81-87.

2. Бутенко А. І. Феномен кластера у формуванні інноваційної моделі економіки регіону [Електронний ресурс] / А. І. Бутенко, Є. В. Лазарєва // Інвестиції: практика та досвід. – 2009. – № 2. – С. 25-28. – Режим доступу: http://www.investplan.com.ua.

3. Волкова Н. Н. Промышленные кластеры / Н. Н. Волкова, Т. В. Сахно. – Полтава: АСМИ, 2005. – 270 с.

4. Громыко Ю. Что такое кластеры и как их создавать? [Электронный ресурс] / Ю. Громыко // Альманах ВОСТОК. – 2007. – № 1(42). – Режим доступу: http://www.situation.ru/app/j_art_1178.htm.

5. Кластеризация предприятий: состояние и перспективы // Альманах «Наука. Инновации. Образование»; [под. ред. Е. В. Семёнова]. – 2008. – Вып. 7. – 312 с.

6. Лавров А. А. Особенности функционирования высокотехнологичных кластеров в Китае и Японии / А. А. Лавров // Вестник Томского государственного университета. – 2009. – № 329 (дек.). – С. 182-185.

7. Мандель И. Д. Кластерный анализ / И. Д. Мандель. – М.: Финансы и статистика, 1988. – 176 с.

8. Соколенко С. Кластери в глобальній економіці / С. Соколенко. – К.: Логос, 2004. – 848 с.

9. Тищенко О. М. Класифікація промислових кластерів: типи й моделі / О. М. Тищенко // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2010. – № 4. – С. 12-18.

10. Ходикіна В. В. Просторові форми організації інноваційної інфраструктури в японській економіці / В. В. Ходикіна, Н. В. Зайцева // Вісник Донецького національного університету. Сер. “Економіка і право”. – 2011. – Вип. 1. Т. 1. – С. 333-338.

11. Чевганова В. Кластеры и их экономическое значение / В.Чевганова, И. Брижань // Экономика Украины. – 2002. – №11.– С. 35-41.

12. Pavitt, K. (1984), “Sectoral Patterns of Technology Change: Towards a Taxonomy and a Theory”, Research Policy, Vol. 13, No. 6, pp. 343-373.

13. The Cluster Policies Whitebook, 2004, T. Andersson, S. Schwaag, p. 29-30.

14. Markusen A. Are clusters the last stand? / Marty Weil. Magazine Article// The Manufacturer US Published: 16 Aug. 2004 // Режим доступу: http://www.themanufacturer.com /us/detail.html?contents_id=2632

15. Heany, D. F. and Weiss, G. (1983) Integrating Strategies for Clusters of Businesses // Journal of Business Strategy. 1983. № 4 (1). P. 3–11.

16. Pascal. WA; Eastern Washington University, Cheney // Режим доступу: http://www.uic.edu/cba/ies/2004papers/Pascal%20Schwartz-TeachLippoldt.htm.

17. Karlsson C, Mellander C and Paulsson T. Spatial ICT Clusters in Sweden – An Empirical Method to Identify a Necessary Condition for Existence. Sweden: Jonkoping International Business School; Jonkoping University. 2003 // Режим доступу : http://www.jyu.fi /ersa2003/ cdrom/papers/222.pdf#search=‘industrial%20cluster%20types.

18. Carvaja C. A., Watanabe C. Lessons from Japan’s Clustering Behavior: Engines of the Emerging Economies in Asia / Dynamics of Manufacturing Sectors in Japan Tokyo Institute of Technology, Japan.

19. Rosenfeld S. Just clusters: economic development strategies that reach more people and places // Regional Technology Strategies. — http://www.rtsinc.org.

УДК 330.111.42

І.М. Царик, канд. екон. наук
Чернігівський державний технологічний університет

О.В. Михайловська, канд. екон. наук
Чернігівський державний інститут економіки і управління

МЕТОДИКА ОЦІНКИ СОЦІАЛЬНИХ ІНВЕСТИЦІЙ БІЗНЕСУ

У статті розглянуто існуючі методи оцінки соціальних інвестицій підприємництва та виявлено їх недоліки. Авторами вдосконалено систему кількісних індексів оцінки соціальних вкладень бізнесу.

Ключові слова: *соціальні інвестиції, соціальна відповідальність бізнесу, методи оцінки, кількісні індекси.*

В статье рассмотрены существующие методы оценки социальных инвестиций предпринимательства и выявлены их недостатки. Авторами усовершенствована система количественных индексов оценки социальных вложений бизнеса.

Ключевые слова: *социальные инвестиции, социальная ответственность бизнеса, методы оценки, количественные индексы.*

The article tells about the existing valuation methods of enterprise social investment and underlines its defects. The author improves the system of quantitative valuation indexes of business social investment.

Key words: *social investment, the business social responsibility, the methods of valuation, quantitative indexes.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Соціальна відповідальність бізнесу (СВБ) на сучасному етапі суспільного розвитку є складним багатоаспектним явищем, що є запорукою ділового успіху та конкурентоспроможності підприємницьких одиниць і сприяє зростанню національної економіки.

Існують декілька основних підходів науковців та практиків до реалізації соціальної відповідальності бізнесу, а саме: неприйняття цієї концепції, декларативний, комерційний, альтруїстичний та комплексний підходи. При комерційному підході соціальні витрати підприємництва трактуються як соціальні інвестиції та розглядаються з точки зору економічної привабливості, зростання прибутковості, набуття конкурентних чи інших переваг для підприємницької установи [6, с. 21-22].

Найбільш ефективною формою впровадження СВБ є соціальні інвестиції (СІ) бізнесу, під якими розуміють спосіб реалізації корпоративної соціальної відповідальності за допомогою цільових програм, що відповідають потребам основних груп зацікавлених осіб – персоналу, споживачів, місцевих громад та ін.[1, с. 201]. Сучасний бізнес все частіше надає перевагу саме соціальним інвестиціям перед благодійністю та іншими соціальними витратами [7, с.1].

Велику складність з теоретичної та практичної точок зору являє собою оцінка економічного ефекту заходів соціальної відповідальності. Такий ефект часто буває відстроченим у часі і може проявлятися непрямим чином. Економічний ефект соціальних внесків не настільки явний, як ефект від внесків у реальний сектор економіки [5, с. 11]. Виміряти його важко, особливо враховуючи ті витрати, які несе підприємство (фінансування та організація соціальних проектів, найм відповідних спеціалістів, реорганізація корпоративного управління, публікація соціальних звітів тощо). Однак позитивний ефект такої діяльності більшість дослідників не піддають сумніву.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В економічній літературі поняття соціальних інвестицій та методи їх оцінювання є малодослідженими питаннями. Серед українських науковців значний внесок у розвиток теоретичних та практичних аспектів соціальних інвестицій зробили Д. Баюра, А. Бондаренко, О. Грішнова, Л. Омелянович, Н. Яневич, В. Шаповал та інші. Серед зарубіжних авторів значну увагу розробці теоретичних основ соціального інвестування та методів його оцінки приділяють Д. Ветропрахов, В. Вінніков, А. Шихвердієв, С. Хоняєв та інші.

Невирішені раніше частини проблеми. Існуючі на сьогодні методи оцінки соціальних інвестицій бізнесу не є досконалими та мають ряд недоліків. Зокрема, важливою їх-

ньою характеристикою є спрямованість на соціальні витрати конкретного підприємства, тобто розроблені методики дають можливість оцінки СІ на мікроекономічному рівні. Не отримала розвитку система оцінювання таких інвестицій на мезо- та макроекономічному рівнях, що є особливо актуальним і доцільним в умовах соціально-орієнтованої економіки.

Метою статті є комплексний аналіз та вдосконалення системи методів оцінювання соціальних інвестицій підприємницького сектору національної економіки.

Виклад основного матеріалу. У міжнародній практиці існує декілька підходів до оцінки соціальних інвестицій бізнесу [3, с. 133-135]. Так, методика оцінки повернення з інвестицій (Return on Investment, ROI), що використовується для розрахунків на мікроекономічному рівні, дає можливість підприємницькій одиниці оцінити величину впливу своїх соціальних інвестицій на показники бізнесової діяльності.

Результатом роботи вчених та фахівців із соціальної відповідальності бізнесу різних країн в останні роки стали нові методики оцінки соціальних інвестицій підприємництва. Найбільш значущі з них розроблені консалтинговою компанією Smith O`Brien. Їх сутність полягає у розгляді відносин підприємства із зацікавленими сторонами та аналізі впливу цих відносин на бізнес-показники.

Цікавою розробкою Smith O`Brien є інтегрована система аудиту корпоративної соціальної відповідальності Corporate Responsibility Audit (CRA), яка включена сьогодні у всі системи міжнародних рейтингів СВБ. Аудиту піддаються ціннісні та етичні аспекти підприємництва, система менеджменту та маркетингу, операційна діяльність, міра задоволення вимог і пропозицій різних зацікавлених сторін. CRA дає можливість комплексно оцінити п’ять основних соціально-економічних показників бізнес-діяльності, а саме:

1) екологічний вплив компанії, ресурсозберігаючі технології;
2) менеджмент якості товарів та послуг;
3) відносини з найманими працівниками;
4) права людини і трудові відносини;
5) взаємодію з місцевою громадою.

Методика дає можливість кількісної оцінки соціальної відповідальності бізнесу, за результатами якої вірогідні зміни стратегії фірми у позитивному напрямку, поліпшення іміджу установи, зростання продуктивності праці, покращення економічних та фінансових показників.

Крім того, компанія Smith O`Brien запропонувала індекс економетричного ефекту (Econometric Impact Index), за допомогою якого можливо визначити сумарний ефект від діяльності компанії на певній території. Цей індекс застосовується як самими підприємствами, так і органами влади для оцінки соціальної відповідальності бізнес-одиниць.

Але найбільш прийнятною для макроекономічного дослідження та адаптованою до умов економік пострадянських країн, на нашу думку, є методика вимірювання індексу соціальних інвестицій (ICI). Вона була розроблена у 2004 році колективом дослідників, що брали участь у спільному проекті ООН та Асоціації менеджерів Росії [2, с. 7-8; 3, с. 135-137; 4, с. 40-49]. У рамках зазначеної методики розраховується комплекс специфічних індексів, серед яких виділяють якісні та кількісні.

Необхідність якісної оцінки обумовлена тим, що важливими характеристиками соціальних інвестицій бізнесу є ступінь їх диференціації, юридичне оформлення різних напрямків СВБ, інформаційне забезпечення, статистична та звітна робота. Якісна оцінка дає можливість оцінити ступінь повноти та комплексності процесу соціального інвестування [4, с. 40-41], виявити недоліки організації та виконання соціальних проектів, а саме низький рівень обліку соціальних витрат, контролю та керованості процесом, надмірну концентрацію ресурсів на окремих напрямках роботи, неузгодження дій учасників, затримки фінансування тощо. Сутність якісної оцінки соціальних інвестицій бізнесу поля-

гає у виявленні наявності/відсутності певного параметра СВБ у підприємства (сукупності підприємств) з метою вдосконалення соціальної політики підприємницької установи.

Для адекватної якісної оцінки соціально-відповідальної поведінки бізнесу розроблено 12 показників, що дають більш повну характеристику соціальних інвестицій підприємництва. Вони об'єднані у три групи. Перша група характеризує інституційне оформлення соціальної політики бізнесу та включає такі ознаки:

- нормативна централізація соціальної відповідальності бізнесу (наявність спеціального документа, в якому зафіксовані основні напрямки соціальної політики компанії);
- організаційна централізація соціальної відповідальності бізнесу (наявність спецвідділу, відповідального саме за соціальні проекти);
- нормативні засади соціальної політики підприємств (наявність колективного договору).

Друга група показників дає можливість оцінити облік соціальних заходів бізнес-установ та включає такі параметри:

- наявність фінансової звітності підприємств, що відповідає міжнародним стандартам та складається щорічно;
- застосування звітів з СВБ міжнародного зразка;
- оцінка ефективності здійснених соціальних вкладень;
- інформування суспільства про рівень своєї соціальної відповідальності.

Показники третьої групи характеризують ступінь комплексності соціальних інвестицій бізнесу та дають можливість виявити надмірну концентрацію фінансування на окремих напрямках соціальної політики. До них входять:

- інвестиції у розвиток персоналу;
- охорона праці і здоров'я найманих працівників;
- екологічність процесу виробництва та продукції, ресурсозберігаючі технології;
- дотримання принципів добросовісної ділової практики і чесної конкуренції;
- розвиток та підтримка місцевого населення.

На основі зазначених показників розраховуються часткові і загальні індекси соціальних інвестицій бізнесу, а саме: якісний індекс соціальних інвестицій для *i-ої* компанії (IK_i), якісний індекс соціальних інвестицій для *j-ої* ознаки (IK_j), загальний якісний індекс соціальних інвестицій *ІК* [4, с. 48-49]. Вони приймають значення від 0 % до 100 %. Чим більш близький показник до 100 %, тим більш якісною та виваженою є соціальна політика обстежених підприємств.

Рівень комплексності СВБ певного підприємства оцінюють за допомогою якісного індексу соціальних інвестицій *i-ої* компанії (IK_i), який розраховується за формулою:

$$IK_i = \left(\frac{1}{m} \sum_{j=1}^{m} X_{ij} \right) \cdot 100\ \% \ , \qquad (1)$$

де X_{ij} – змінна, що приймає значення 1, якщо *j-й* параметр наявний у *i-ого* підприємства, та приймає значення 0, якщо відсутній;

i – кількість підприємств, що обстежуються;

m – кількість параметрів, за якими оцінюються соціальні інвестиції.

Якісний індекс соціальних інвестицій для *j-ої* ознаки (IK_j) покликаний відповісти, наскільки характерною для досліджуваної вибірки підприємств є певна ознака. Він розраховується таким чином:

$$IK_j = \left(\frac{1}{n} \sum_{i=1}^{n} X_{ij} \right) \cdot 100\ \% \ , \qquad (2)$$

де n – кількість підприємств, що досліджуються.

Для оцінки рівня комплексності соціальних інвестицій статистичної вибірки підприємств у цілому використовується загальний якісний індекс соціальних інвестицій *ІК*. Він розраховується за формулою:

$$IK_j = \left(\frac{1}{nm} \sum_{i=1}^{n} \sum_{j=1}^{m} X_{ij} \right) \cdot 100\,\% . \qquad (3)$$

Однак оцінка соціальних інвестицій бізнесу лише за допомогою якісних індексів не дає повного уявлення про їх реальний стан та має ряд недоліків [8, с. 44-45]:

1. Врахування наявності певної ознаки соціальної відповідальності підприємства не дає відповіді про масштаби її розвитку. Так, наприклад, дві компанії розвивають місцеву громаду, але одна безсистемно та рідко, а інша залучає для цього велику кількість ресурсів і має власну стратегію їх витрачання. При цьому під час оцінювання за допомогою якісних індексів обидві компанії будуть оцінені позитивно.
2. В якісних індексах не враховуються важливість та значення кожної ознаки.
3. Не оцінюється якість процесу інвестування (системність, відсутність затримок по платежах тощо).
4. Не оцінюється якість відносин із зацікавленими сторонами.
5. Не коректною є оцінка за якісними індексами сукупності підприємств малого та великого бізнесу, оскільки вони мають різний характер та напрямки соціальної відповідальності.

Більше інформації про масштаби та результативність соціальної відповідальності підприємництва дає оцінка за допомогою кількісних індексів соціальних інвестицій [2, с. 7; 3, с. 134; 4, с. 47-48]. Вони можуть застосовуватись як для одного підприємства (для оцінки соціальних інвестицій за певний період), так і для сукупності підприємств: на мезорівні (для аналізу й порівняння соціальних інвестицій окремих регіонів держави та галузей економіки), на макрорівні (для оцінки соціальних інвестицій підприємницького сектору економіки та аналізу їх динаміки).

У науковій літературі виділяється три різновиди кількісного індексу соціальних інвестицій [2, с. 7; 3, с. 134; 4, с. 47-48]. Перший з них індекс питомих соціальних інвестицій, який показує об'єм соціальних інвестицій, що припадає на одного робітника:

$$CI_{пит} = CI / ЧП , \qquad (4)$$

де *СІ* – загальний об'єм соціальних інвестицій, *ЧП* – чисельність персоналу.

Другий індекс – частка соціальних інвестицій у загальному обсязі – продажів, – розраховується за формулою:

$$CI_{ЗОП} = CI / ЗОП , \qquad (5)$$

де *ЗОП* – загальний обсяг продажів.

Співвідношення соціальних інвестицій та загального обсягу прибутку до оподаткування – третій кількісний індекс. Він розраховується таким чином:

$$CI_{ЗОПриб} = CI / ЗОПриб , \qquad (6)$$

де *ЗОПриб* – загальний обсяг прибутку підприємств до оподаткування.

Російський учений В. С. Вінніков вважає, що методика оцінки соціальних інвестицій бізнесу за допомогою зазначених індексів дає можливість оцінити їх економічну ефективність [3, с. 132, 135-137]. На нашу думку, індекси СІ характеризують їх результативність.

Слід зазначити, що під час застосування цієї методики для макроекономічного аналізу соціальних інвестицій виявляється ряд її недоліків, які потребують усунення. Так індекс питомих соціальних інвестицій, який показує об'єм СІ, що припадають на одного робітника, характеризує лише внутрішній вимір соціальної відповідальності, спря-

мований на персонал. Для більш об'ємної характеристики слід оцінити як внутрішній, так і зовнішній прояви СВБ (направлений на суспільство). Тому, крім зазначеного показника, слід ввести кількісний індекс, який показує обсяг соціальних інвестицій, що припадає на 1 жителя країни. Формула для його розрахунку така:

$$CI_{чол} = CI / КНас, \quad (7)$$

де *КНас* – кількість населення країни.

Крім того, важливо оцінювати динаміку соціальних інвестицій бізнесу у структурі внутрішнього валового продукту країни. ВВП є одним з найважливіших показників розвитку економіки країни. Розрахунок відношення соціальних інвестицій до ВВП, здійснений за декілька співставних періодів, дасть змогу оцінити, що розвивається швидшими темпами – економіка країни чи соціальні інвестиції. Формула для таких розрахунків така:

$$CI_{ЗОПриб} = CI / ВВП, \quad (8)$$

де *ВВП* – обсяг валового внутрішнього продукту країни.

Крім того, на нашу думку, дуже показовим у випадку макроекономічного дослідження є визначення обсягу соціальних інвестицій бізнесу, що припадає на 1 підприємство (організацію), що здійснюють свою діяльність на території країни:

$$CI_{підпр} = CI / КПО, \quad (9)$$

де *КПО* – кількість підприємств і організацій країни (у випадку України – кількість суб'єктів єдиного державного реєстру підприємств і організацій).

Отже, в удосконаленому вигляді система кількісних індексів оцінки соціальних інвестицій бізнесу має вигляд, представлений у таблиці, та складається із шести показників.

Таблиця

Кількісні індекси оцінки соціальних інвестицій бізнесу

№ п/п	Назва кількісного індексу	Формула для розрахунку індексу	Одиниця вимірювання
1	Індекс питомих соціальних інвестицій	$CI_{пит} = CI / ЧП$, де *СІ* – загальний об'єм соціальних інвестицій, *ЧП* – чисельність персоналу	грн/ чол.
2	Обсяг соціальних інвестицій, що припадає на 1 жителя країни	$CI_{чол} = CI / КНас$, де *Кнас* – кількість населення країни	грн/чол.
3	Частка соціальних інвестицій у загальному обсязі продажів	$CI_{ЗОП} = CI / ЗОП$, де *ЗОП* – загальний обсяг продажів	%
4	Співвідношення соціальних інвестицій та загального обсягу прибутку до оподаткування	$CI_{ЗОПриб} = CI / ЗОПриб$, де *ЗОПриб* – загальний обсяг прибутку підприємств до оподаткування	%
5	Частка соціальних інвестицій бізнесу у структурі ВВП	$CI_{ВВП} = CI / ВВП$, де *ВВП* – обсяг валового внутрішнього продукту країни	%
6	Обсяг соціальних інвестицій, що припадає на 1 підприємство (організацію)	$CI_{підпр} = CI / КПО$, де *КПО* – кількість підприємств і організацій країни (у випадку України – кількість суб'єктів єдиного державного реєстру підприємств і організацій)	млн. грн/ підприємс-тво (організа-цію)

Джерело: складено та вдосконалено автором на основі [4].

Висновки. В результаті проведеного дослідження були виявлені недоліки існуючих методів оцінювання соціальних інвестицій підприємництва як якісних, так і кількісних. Зокрема, вивчення кількісних індексів СІ показало існування лише трьох таких показників. Їх застосування не дає повної характеристики результативності соціального інвестування бізнесу. Крім того, виявлені індекси придатні лише для мікроекономічного аналізу. Запропонована у статті методика розрахунку кількісних індексів може бути застосована для макроекономічного аналізу соціальних інвестицій підприємництва. Перспективним напрямком наукової розробки є побудова системи оцінювання СІ на мезоекономічному рівні.

Список використаних джерел

1. Бондаренко А. В. Соціальне інвестування як фактор забезпечення соціально-економічного розвитку держави / А. В. Бондаренко, Л. О. Омелянович // Вісник Донбаської національної академії будівництва і архітектури. – 2009. – № 5(79). – С. 201-203.

2. Ветропрахов В. Методы оценки социальных инвестиций [Электронный ресурс] / В. Ветропрахов // Вестник ХГАЭП. – 2008. – № 4 (37). – С. 4-10. – Режим доступа: http://www.vestnik.ael.ru/tabid/892/ Default.aspx.

3. Винников В. С. Управление социальным инвестированием в корпорациях: теоретико-методологический аспект: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05 «Экономика и управление народным хазяйством» / Виталий Сергеевич Винников. – М., 2007. – 188 с.

4. Доклад о социальных инвестициях в России за 2004 год [Электронный ресурс] / [А. Р. Акопян, Е. В. Балацкий, С. В. Графский и др.]; под общ. ред. С. Е. Литовченко. – М.: Ассоциация менеджеров, 2004. – 80 с. – Режим доступа: http://www.undp.ru/ download.phtml?$350.

5. Жирков С. Ф. Инструменты и методы оценки эффективности и формирования структуры социальных инвестиций: автореф. дис. на соискание наук. степени канд. экон. наук: спец. 08.00.05 „Экономика и управление народным хозяйством” [Электронный ресурс] / С. Ф. Жирков. – Красноярск, 2006. – 20 с. – Режим доступа: http://www.sibsau.ru/science/index2.-php?option=com_docman&task=doc_view&gid=117&Itemid=94.

6. Царик І. М. Регулятивні інструменти посилення соціальної відповідальності бізнесу в системі національної економіки: монографія / І. М. Царик. – Чернігів: Чернігівський державний інститут права, соціальних технологій та праці, 2011. – 152 с.

7. Шаповал В. М. Оцінка ефективності соціальних інвестицій [Електронний ресурс] / В. М. Шаповал. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/24_NTP_2009/ Economics/ 50506.doc.htm.

8. Шихвердиев А. Качественный индекс социальных инвестиций как показатель эффективности корпоративной социальной ответственности [Электронный ресурс] / Ариф Шихвердиев, Александр Сычев // Человек и труд. – 2010. – № 1. – С. 44-48. – Режим доступа: http://www.nbrkomi.ru/page/573/.

УДК 332.1

О.В. Рогова, аспірант
Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ВИМІР ЄВРОРЕГІОНАЛЬНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА НА ЗАСАДАХ ПУБЛІЧНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА

У статті досліджуються передумови впровадження в Україні публічно-приватного механізму розвитку єврорегіонального співробітництва, вивчаються проблеми та визначаються перспективи щодо реформування формату відносин на основі міжсекторного співробітництва.

Ключові слова: *публічно-приватне партнерство, єврорегіональне співробітництво, регіональна політика.*

Постановка проблеми. Незважаючи на дискусійність та продовження досліджень, теорія публічно-приватного партнерства набула визнання, практичного застосування і сприяла вдосконаленню відносин у внутрішньополітичних і соціально-економічних системах багатьох країн.

Позитивний результат внутрішньодержавних апробацій дає підстави для вивчення можливостей застосування публічно-приватного партнерства у зовнішніх вимірах – діяльності міжнародних об'єднань, зокрема, в єврорегіональному співробітництві. Якраз публічно-приватне партнерство за застосування інноваційних підходів на двосторонньому та багатосторонньому рівнях відносин між різними суб'єктами спроможне вплинути на розширення сфер співробітництва, подолання протиріч, зростання ефективності та підвищення рівня життя населення сусідніх регіонів різних країн. Оскільки Україна прагне інтеграції у загальноєвропейський простір, аналіз головних принципів, завдань та механізмів реалізації європейської регіональної політики, можливості їх імплементації у національне законодавство, створення відповідної інфраструктури становить особливий інтерес.

Аналіз досліджень і публікацій. Вивченню сучасних напрямів регіональної політики присвячено розробки таких вітчизняних науковців, як Бутка М.П., Пили В.І., Чмиря О.С та ін. Питання формування та розвитку в Україні системи міжрегіонального та транскордонного співробітництва активно досліджують Біленький П.Ю., Мікула Н.А., Кіш Є. Щодо співробітництва прикордонних регіонів – Гонта О.І. Методи оцінки ефективності економічних відносин України та Європейського Союзу запропоновані у працях Сищика А.А.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогодні питання міжнародної інтеграції України та необхідність зміни вектору розвитку регіонів науковцями вже визначені, сформульовані основні проблеми та пріоритети. Водночас, нині наукові погляди і практичні кроки щодо можливості застосування публічно-приватного партнерства як механізму єврорегіональної співпраці не мають однозначності і потребують уточнення відповідно до мети та задекларованих завдань.

Мета статті. Тому у цьому дослідженні ставиться за мету визначити основні передумови та перешкоди розвитку єврорегіонального співробітництва в Україні, з'ясувати доцільність та адекватність застосування публічно-приватного партнерства в єврорегіональній економіці.

Виклад основного матеріалу. Як органічна складова загальнодержавної політики єврорегіональне співробітництво вихідними положеннями для формування має економічне підґрунтя прикордонних регіонів, рівень життя населення, політичне, екологічне, релігійне становище. Подальша інтеграція України до європейських структур неможлива без вироблення та реалізації такої моделі управління регіонами, яка б відповідала принципам регіональної політики Європейського Союзу, сприяла б становленню нових форм співпраці між центром і регіонами, внутрішньому міжрегіональному співробітництву та міжнародній співпраці територій.

Для розвитку єврорегіонального співробітництва важливо виявити та врахувати проблеми, які перешкоджають регіонам ефективно співпрацювати. Необхідно знайти механізми подолання протиріч як попередніх періодів, так і сучасних. У практичному вимірі модернізація економіки та управління обумовлює вирішення пріоритетних завдань як у широкому структурному форматі, так і щодо конкретних елементів.

Відносно першої позиції це означає: формування неконкурентних економічних структур інноваційного характеру; створення інтеграційних комплексів з метою більш ефективного використання природних ресурсів; створення спільних фондів, асоціацій, укладання міжрегіональних угод, що забезпечуватимуть найефективніше використання і розвиток економічних потенціалів суміжних територій; формування однорідного соціально-економічного простору на основі поглиблення міжнародної кооперації праці між підприємствами регіонів; реалізація єдиної політики щодо розбудови головних транспортних напрямів і митних переходів; узгодження політики регулювання потоків робочої сили; розвитку зовнішньоекономічних зв'язків; забезпечення законодавчого врегулювання повноважень місцевих органів влади та органів місцевого самоврядування щодо надання їм більшої самостійності у вирішенні спільних з прикордонними регіонами інших держав завдань регіонального та місцевого розвитку.

До другої, відповідно, належить – налагодження співробітництва промислових та сільськогосподарських підприємств; будівництво та ремонт регіональної системи автомагістралей, залізниць, регіональних аеропортів; розвиток спільної підприємницької діяльності, формування спільної або сумісної банківської та фінансової інфраструктури; вирішення проблем полегшення взаємних розрахунків за поставки продукції виробничо-технічного призначення; утворення міжрегіональної клірингової палати, до складу якої мають увійти впливові регіональні банки та підприємницькі структури; консолідація фінансових ресурсів на вирішенні пріоритетних завдань регіонального розвитку та спільних проблем у галузі охорони природи, відновлення лісових масивів, підтримання водно-повітряного балансу тощо; надання державної фінансової підтримки програмам і проектам розвитку транскордонного співробітництва; залучення інвестицій у пріоритетні галузі виробництва, подолання наслідків екологічних та техногенних катастроф.

У зв'язку зі зміною тенденцій щодо забезпечення соціально-економічного розвитку із застосуванням у внутрішньому вимірі європейських країн публічно-приватного партнерства та, незважаючи на відмінності ступеня застосування його елементів у пострадянських країн публічно-приватне партнерство набуватиме поширення і ставатиме домінантою єврорегіонального співробітництва. Проблемою для розвитку формату публічно-приватного партнерства в єврорегіональній співпраці України є недостатня розвиненість публічної сфери, повільне передання владою повноважень структурам громадянського суспільства та місцевому самоврядуванню.

Водночас, в Україні вдосконалюється нормативно-правова база та робляться практичні кроки щодо інтеграції в загальноєвропейські процеси. У Законі України «Про транскордонне співробітництво» визначені правові, економічні та організаційні засади, мета та принципи, сфери, органи та організаційні механізми, форми державної підтримки та фінансове забезпечення співробітництва регіонів України з регіонами сусідніх держав [1]. Розширюють можливості участі в єврорегіональних процесах Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» [2], Закон України «Про інвестиційну діяльність» [4] та Закон України «Про інноваційну діяльність» [3].

Сприятливими чинниками для розширення єврорегіональної співпраці України є географічне положення, достатньо розвинуті двосторонні зв'язки з країнами-членами ЄС, досвід участі в європейських програмах, реальні перспективи посилення програми «Східне партнерство».

Україна володіє значним геополітичним потенціалом для ефективного єврорегіонального співробітництва. Маючи спільні кордони з новими членами ЄС, вона водночас, межує з усіма прикордонними державами на східному кордоні ЄС – Росією, Білоруссю, Молдовою та Туреччиною. Волинська, Львівська, Закарпатська, Івано-Франківська і Чернівецька області відповідно до історичних обставин мають спільну основу просторового розвитку з межуючими регіонами Польщі, Словаччини, Угорщини та Румунії. Територія та транспортні системи України відіграють унікальну транзитну роль на традиційних торгівельно-транспортних шляхах як через нові кордони ЄС зі Сходу до Європи, так і вздовж них – з Півдня на Північ.

Використовувати наявний потенціал необхідно з урахуванням вітчизняного досвіду при послідовному залученні кращих європейських напрацювань.

Серед проблем – нагальна потреба перерозподілу обсягів повноважень між центральною та регіональною владою і передачі в регіони прав та повноважень самостійно вирішувати питання зовнішньоекономічної діяльності, прикордонної торгівлі, забезпечення комплексного підходу до організації взаємодії, побудованого на балансі національних, регіональних і підприємницьких інтересів [6; 7].

На сьогодні переважна частина виробничо-коопераційних зв’язків між суб’єктами господарювання прикордонних областей здійснюється на рівні регіональних угод. Такий стан речей має об’єктивне підґрунтя, оскільки значна кількість проблем носить суто регіональний характер. Однак впливають і загальні відмінності: щодо рівня економічного та соціального розвитку; різних політичних систем та розвитку громадянського суспільства; неоднакового стану прикордонної, особливо транспортної інфраструктури; істотних відмінностей у податковому законодавстві, а також діяльності фінансово кредитних систем. Значна частина проблем пов’язана з різними підходами до питань переміщенням людей, товарів, капіталу, які створюють дисбаланси та диспропорції у відносинах, перешкоджають швидшому досягненню позитивних показників. Не відповідає потребам візовий режим, що не сприяє співробітництву країн членів ЄС зі східноєвропейськими партнерами.

На єврорегіональному рівні практично не застосовуються такі форми публічно-приватного партнерства як концесії, лізинг, не створюються спільні фінансово-банківські інституції, не враховується можливий синергетичний ефект від об’єднання конкурентних переваг тощо.

Необхідно зауважити, що в єврорегіональному вимірі публічно-приватне партнерство охоплює суб’єкти, які знаходяться в різних державах у відмінному економічному просторі, з різним рівнем соціальних стандартів та проблем і можливостей. Відповідно й система зв’язків не може бути одномірною та однорівневою. Під нею варто розуміти складну, комплексну, багатокомпонентну, багатомірну, функціональну систему різнорівневих горизонтальних відносин суб’єктів влади та господарювання з наданням переваги приватному сектору, яка реалізує на взаємовигідній основі завдання соціально-економічного розвитку регіонів сусідніх держав з урахуванням особливостей територіального устрою, зовнішніх пріоритетів, економічної, соціальної і гуманітарної сфер, діяльності суб’єктів різних форм власності та відповідних повноважень місцевої влади [5].

Отже, за узагальненим означенням публічно-приватне партнерство в єврорегіональному вимірі є сукупністю відносин адміністративно-територіальних одиниць сусідніх держав, сформованих за довільною просторовою конфігурацією на взаємовигідних добровільних партнерських засадах з метою кооперації, координації, інтеграції зусиль, ресурсів, фінансів та створення механізмів необхідних для задоволення актуальних потреб на основі договірно-правової бази та засадах довіри на неформальному рівні [8].

На єврорегіональному рівні провідне місце відводиться областям та прирівняним до них адміністративно-територіальним одиницям, оскільки їх масштаби та повноваження дають можливість оперувати достатньою кількістю показників для забезпечення реалізації спільних проектів. В Україні сферу єврорегіонального співробітництва формують, приймають рішення і організовують їх виконання обласні ради та обласні державні адміністрації. Водночас, наприклад у Німеччині така роль належить органам влади земель, у Польщі – воєводств, у Чехії – округів.

Висновки і пропозиції. В Україні регіони, з низки питань не мають самостійності й виконують делеговані державою повноваження, що ускладнює узгодження питань єврорегіональної співпраці. Для забезпечення результативного залучення прикордонних регіонів України до єврорегіональної співпраці на засадах публічно-приватного партнерства необхідно вирішити завдання щодо створення ефективної правової бази та необхідної системи управління і регулювання міжрегіональних процесів; виробити ефективну фінансово-економічну складову функціонування єврорегіонів; утворити систему економічного стимулювання і збалансування інтересів сторін міжрегіонального та транскордонного співробітництва, а також забезпечити ефективні механізми зовнішньоекономічної діяльності. За розвитку процесів у межах єврорегіонального співробітництва в напрямі публічно-приватного партнерства, появи нових ознак, які видозмінюють форми, окремі сторони та принципи і впливають на кінцеві результати, уточнень потребують наукові категорії та терміни не лише щодо явища єврорегіональне публічно-приватне партнерство, а й суміжних та наближених до нього понять.

Список використаних джерел

1. Про транскордонне співробітництво: Закон України від 24.06.2004 № 1861-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 45. – Ст. 499.
2. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16.04.1991 № 959-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 29. – Ст. 377.
3. Про інноваційну діяльність: Закон України № 40-IV від 4.07.2002 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 36. – Ст. 266.
4. Про інвестиційну діяльність: Закон України № 1560-XII від 18.09.1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 47. – Ст. 646.
5. Вдовенко С. М. Єврорегіональне співробітництво: науково-практичні засади формування і розвитку / С. М. Вдовенко, Ю. С. Вдовенко // Вісник ЧДТУ. – 2009. – № 38. – С. 23-37.
6. Румянцев А. П. Зовнішньоекономічна діяльність: навчальний посібник / А. П. Румянцев. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 384 с.
7. Румянцев А. П. Міжнародна економіка: підручник / А. П. Румянцев, Г. Н. Климко, В. В. Рокоча. – К.: Знання, 2006. – 479 с.
8. Сучасна регіональна політика і транскордонне співробітництво / В. І. Пила, О. С. Чмир, О. А. Гарасюк, Т. В. Терещенко. – Хмельницький: Вид-во ХУУП. – 2006. – 412 с.

УДК 334.758:004.738.5

Н.В. Мацедонська, здобувач
Вінницький кооперативний інститут, м. Вінниця, Україна

ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ МОДЕЛІ ІНФОРМАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ ДЛЯ ЕФЕКТИВНОГО УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

Досліджено елементи моделі інформаційної системи підприємства, що мають першочергове значення під час підвищення ефективності управління підприємством.

Исследовано элементы модели информационной системы предприятия, которые имеют первоочередное значение при повышении эффективности управления предприятием.

Investigational elements of model of the informative system enterprises which have a near-term value at increase of efficiency of management an enterprise.

Постановка проблеми. Особливості управління підприємствами мають забезпечувати розвиток регіональної мережі підприємств, прозору цінову ситуацію, маркетингові дослідження, формування системи відносин між учасниками територіально-галузевих об'єднань, координацію їх діяльності на зовнішньому та внутрішньому ринках. Реалізація цих та інших проблем управління підприємствами на ринку олійно-жирової продукції забезпечить інноваційний шлях розвитку аграрного виробництва, створить умови підвищення його ефективності та конкурентоспроможності у майбутньому.

Управління у ринкових умовах виступає як науково-консультаційне забезпечення виробництва, створення найсприятливішого для ефективної діяльності товаровиробників олійно-жирової продукції інформаційного середовища. Це пов'язано з тим, що управління підприємницькими структурами у ринковому середовищі повинно мати таку організацію виробництва і просування продукції на ринок, яка забезпечує одержання якомога більшого прибутку.

Великі підприємства становлять основу економіки в Україні. Від ефективності їх функціонування залежить ефективність економіки у цілому і конкурентоспроможність країни, тому питання підвищення ефективності управління великими промисловими підприємствами, зокрема, олійно-жирової галузі, є важливими, актуальними, потребуючими свого вирішення і наукового обґрунтування з урахуванням новітніх технічних можливостей. У сучасних умовах розвиток управління підприємством неможливий без застосування стратегії використання високих інформаційних та інтернет-технологій в усіх внутрішніх і зовнішніх бізнес-процесах підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розробку зазначеної проблеми зробили такі зарубіжні автори, як: Б. Гейтс [1], Д. Еймор [2], Д. Сігел [3], М. Мак-Картні, К. Пейтел [4] та ін. Такі вітчизняні науковці, як О. Ананьєв [5], А. Береза, В. Гужва, Ф. Левченко, І. Козак [6], Л. Лігоненко [7], М. Макарова [8] та ін., які дослідили вплив інформаційних систем та технологій на процеси управління підприємствами. Однак науково-практичні розробки зарубіжних авторів потребують адаптації до умов національної економіки, а у працях вітчизняних науковців багато практичних питань щодо впровадження інформаційних систем та технологій у господарську діяльність національних підприємств залишаються поза увагою.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розробка моделі й уточнення системного опису інформаційних систем, що дозволяють формалізовано представити завдання підвищення ефективності управління великими підприємствами на ринку олійно-жирової продукції.

Виклад основного матеріалу. Нині використання інформаційних систем і технологій притаманне практично кожному підприємству. За визначенням Біла Гейтса, зазначені технології є «нервовою системою підприємства». Модель інформаційної системи будь-якого підприємства може бути розглянута як сукупність певних складових (компонентів), що зображено на рис. 1. Розглянемо складові інформаційної системі підприємства. Отже, перший елемент – мета інформаційної системи – підвищення ефективності використання ресурсів підприємства за рахунок отримання необхідної інформації, створення інформаційного і технічного середовища здійснення бізнес-процесів тощо.

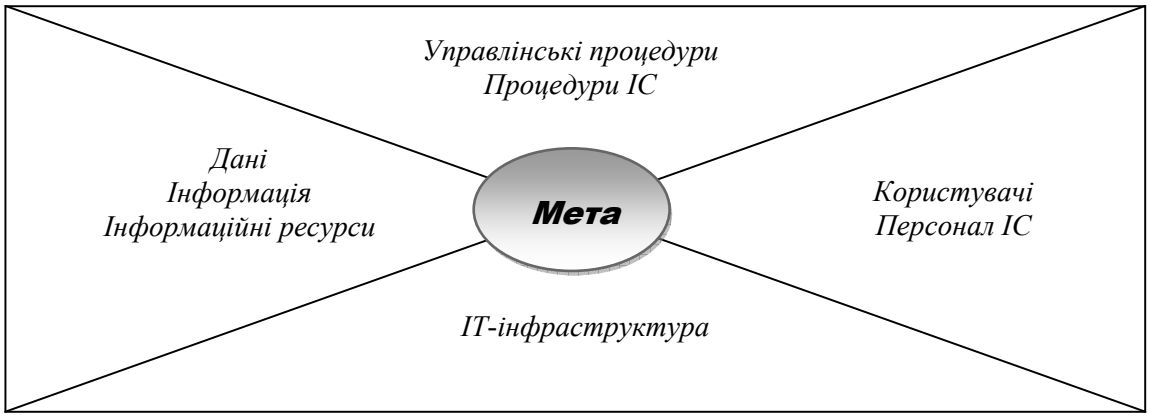

Рис. 1. Складові інформаційної системи підприємства

Другий елемент: дані, інформація, інформаційні ресурси. Дані – це первинні відомості, що отримують у результаті спостереження за подіями у контрольованому об'єкті або процесі у формі чисел, символів, знаків і слів. Інформація – це відомості, отримані після відповідної обробки даних, які розкривають зміст чисел, символів або слів, що описують ту або іншу подію, що відбулася в об'єктах, процесах тощо. Інформаційні ресурси – організаційно-оформлена і систематизована сукупність цілеспрямованих відомостей, що забезпечують взаємодію між елементами підприємства, а також між підприємством і зовнішнім середовищем для забезпечення функціонування цього підприємства.

Третій елемент: управлінські процедури, процедури інформаційної системи.

Управлінські процедури – процедури (алгоритми) рішення управлінських завдань, що визначені менеджерами підприємства. Характер здійснення цих процедур на підприємстві залежить від наявності у ній регулярного менеджменту, міри залежності підприємства від формалізованих і неформалізованих знань, рівня зрілості підприємства в цілому.

Процедури інформаційної системи – це:

− дії інформаційної системи (визначувані її програмним забезпеченням для користувачів ІТ-інфраструктури) з підтримки дій співробітників під час виконання ними своїх обов'язків (реалізації бізнес-функцій і здійсненню бізнес-процесів) на підприємстві;

− технології функціонування інформаційної системи (правила й алгоритми функціонування).

Четвертий елемент: користувачі інформаційної системи, персонал інформаційної системи.

Користувачі інформаційної системи – особи, що використовують інформаційну систему для здійснення своїх бізнес-функцій на підприємстві (вони беруть участь у процесах збору, формування і використання інформації на підприємстві). Користувачі об'єднані у різні підрозділи підприємства, створюють її організаційну структуру (бізнес-підрозділи).

Персонал інформаційної системи – особи, що забезпечують збір, формування, зберігання, поширення і використання інформації для управління, а також функціонування і розвиток інформаційної системи. Персонал інформаційної системи працює у межах ІТ-підрозділів підприємства.

П'ятий елемент: ІТ-інфраструктура.

ІТ-інфраструктура визначає правила формування власних компонентів (інфраструктура даних, технічна інфраструктура, програмна інфраструктура) і забезпечує взаємодію між ними. Інформаційна технологія може розглядатися як спосіб перетворення інформації.

З точки зору складових технологія об'єднує організаційно-методологічну компоненту (організаційні документи, методики тощо) і апаратно-програмну (засоби обчислювальної техніки, інформаційно-обчислювальні комплекси, мережі, системи зв'язку і передачі даних, загальносистемне і прикладне програмне забезпечення).

Слід зазначити, що у прив'язці до моделі інформаційної системи підприємства необхідно виходити з того, що підприємство може мати безліч інформаційних систем, а отже одним із завдань дослідження є формування пакету прикладного програмного забезпечення таких систем.

На нашу думку, структурні елементи моделі інформаційної системи підприємства можуть бути представлені таким чином (рис. 2).

Рис. 2. Структурні елементи моделі інформаційної системи підприємства

Основні принципи формування моделі інформаційної системи, що забезпечують можливість її застосування для підвищення ефективності управління підприємством, такі.

1. Функціональна повнота. Він включає властивість інформаційної системи, характеризує рівень автоматизації управлінських робіт і передбачає виконання міжнародних стандартів управлінського обліку (Manufacturing Resource Planning II (MRP-II), Enterprise Resource Planning (ERP), Customer Synchronized Resource Planning (CSRP)); автоматизація у межах системи рішення задач планування, бюджетування, прогнозування, оперативного (управлінського) обліку, бухгалтерського обліку, статистичного обліку і фінансово та економічного аналізу; формування і ведення обліку одночасно за українськими і міжнародними стандартами; кількість параметрів діяльності підприємства, що одноразово враховуються, – від 200 до 1000, кількість таблиць баз даних, що формуються, – від 800 до 3000; реєстрація вхідної, вихідної і внутрішньої документації; спрямування документів виконавцям разом з дорученнями за ними і контроль за ходом виконання; списання документів; передача справ до архіву підприємства і ведення архіву; розсилка вихідної кореспонденції; підготовка проектів документів і доручень, проведення процедур їх узгодження і затвердження; пошук за будь-яким поєднанням параметрів і видача різноманітних звітів.

2. Локалізація. Це розташування даних і програмного забезпечення в одному місці, котрі включають функціональний облік особливостей українського законодавства до системи розрахунків та лінгвістичні аспекти (інтерфейс, система допомоги і документування).

3. Надійність. Передбачає систему паролів для різноманітного доступу до даних і функцій управління, що реалізуються, та багаторівневу систему захисту даних (засоби авторизації інформації, що вводиться і коригується, реєстрація часу введення і модифікації даних).

4. Комунікативність. Це система технічних засобів, котрі дозволяють працювати в корпоративній мережі без ніяких ускладнень, обумовлених віддаленістю сервера від периферічних користувачів.

5. Адаптаційність. Це наявність інструментальних засобів системи до пристосування структури і функцій бізнес-процесів; інформаційного простору, інтерфейсів введен-

ня, перегляду і коригування інформації; організаційного і функціонального наповнення робочого місця користувача.

6. Інтегрованість. Це забезпечення обміну даними між раніше розробленими інформаційними системами та іншими програмними продуктами, які функціонують на підприємстві.

7. Консолідація інформації. Передбачається систематизація інформації, в процесі чого первинні дані об'єднуються в нові, більш укрупнені бази даних за заздалегідь визначеними критеріями.

8. Прогнозованість. Дозволяє передбачити наявність спеціальних засобів аналізу стану системи у процесі експлуатації, а саме архітектури баз даних та алгоритмів; статистики кількості обробленої інформації та виконаних операцій; внутрісистемної пошти тощо.

9. Багатоваріантність. Її параметри визначаються такими якостями системи, як простота введення у дію, масштабність, розмежування доступу користувачів і забезпечення захисту від несанкціонованого звернення до документів і функцій системи.

10. Мінімізація сукупної вартості користування. Вона досягається автоматизацією зовнішніх процесів на базі ERP-систем, інтегрованих з Інтернет. Це можуть бути CRM-функціональність (Customer Relationship Menagement або управління відносинами з клієнтами); SCM-функціональність (Supply Chain Menagement або управління ланцюжками постачань продукції) та інші.

11. Наявність референтних моделей. Референтні моделі враховують досвід впровадження провідних підприємств і включають перевірені на практиці процедури та методи ведення виробничо-господарської діяльності. Використання референтних моделей дозволяє під час впровадження інформаційної системи у діяльність підприємства заощадити час і засоби за рахунок використання відлагодженої моделі для аналогічної галузі (сфери діяльності), типу виробництва.

12. Динамічна функціональність. Цим забезпечується можливість поетапної перебудови існуючої інформаційної системи підприємства. При цьому при введенні в експлуатацію нових процесів і процедур управління не порушуються раніше впроваджені модулі системи.

Висновки і пропозиції. Уточнений у статті системний опис інформаційної системи підприємства, а також принципи формування моделі інформаційної системи, істотно полегшать керівництву підприємства ухвалювати стратегічні рішення відносно вибору програмного забезпечення, що представлені на ринку. Також представлені п'ять базових елементів моделі інформаційної системи підприємства, для яких визначені атрибути, що мають першочергове значення при підвищення ефективності управління підприємством. Саме на їх основі повинен здійснюватися подальший розвиток інформаційної системи підприємства.

Список використаних джерел

1. Гейтс Б. Бизнес со скоростью мысли: учебное пособие / Б. Гейтс. – М.: Эксмо-Пресс, 2001. – 611 с.
2. Эймор Д. Электронный бизнес: эволюция и/или революция / Д. Эймор. – М.: Вильямс, 2001. – 752с.
3. Сигел Д. Шагни в будущее. Стратегия в эпоху электронного бизнеса / Д. Сигел. − М.: Олимп-Бизнес, 2001. – 384 с.
4. Пэйтел К. Секреты успеха в электронном бизнесе. Серия: Электронная коммерция / К. Пэйтел, М. Мак-Картни; пер. с англ. В. И. Петрова. – СПб.: Питер, 2001. – 342 с.
5. Інформаційні системи і технології в комерційній діяльності: підручник / за ред. проф. О. М. Ананьєва. – Львів: Новий світ – 2000 , 2006. – 584 с.
6. Береза А. М. Електронна комерція: навчальний посібник / А. М. Береза, І. А. Козак, Ф. А. Левченко, В. М. Гужва, В.С. Трохименко. – Ірпінь: КНЕУ, 2002. – 326 с.
7. Лігоненко Л. О. Інтернет-торгівля: стан розвитку та особливості бізнес-планування / Л. О. Лігоненко // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – № 3. – С. 43-48.
8. Електронна комерція: підручник / за ред. М. В. Макарової. – К.: Академія, 2002. – 272 с.

УДК 343.37

І.Е. Лапінський, пошукач
Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

МЕТОДИ ОЦІНЮВАННЯ ПАРАМЕТРІВ ЕКОНОМІЧНИХ ЗЛОЧИНІВ ТА РІВНЯ ТІНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

У статті проаналізовані теоретичні моменти з оцінювання параметрів економічних злочинів, прийнятих у світовій практиці щодо застосування у сфері економічної безпеки.

Ключові слова: *метод оцінювання, масштаби тінізації, обсяги продажу, модель, прихована діяльність.*

Статья посвящена анализу теоретических моментов выбора методов оценивания параметров экономических преступлений, принятых в мировой практике для использования в сфере экономической безопасности.

Ключевые слова: *метод оценивания, масштабы тенизации, объёмы продаж, модель, скрытая деятельность.*

Article is dedicated to the analysis of the theoretical moments of the selection of the methods of evaluating the parameters of economic crimes, accepted in the world practice for the use in the sphere of economic safety.

Key words: *the method of estimation, the scales of shading, the volumes of sales, model, the concealed activity.*

Постановка проблеми. У країнах з перехідною економікою питання оцінювання масштабів діяльності тіньової економіки сьогодні є досить актуальним, адже недооцінка цих масштабів спричиняє значні помилки у визначенні макроекономічних показників, економічних і фінансових пропорцій та економічної політики в цілому.

Іншим аспектом формалізації оцінювання обсягів тіньової економіки є проблема, пов'язана з ухиленням від сплати податків. Несплата податків є одним із головних видів економічно-злочинного господарювання як для країн з розвинутою ринковою економікою, так і для пострадянських країн. Слід зазначити, що насамперед ухилення від сплати податків викликає дефіцит бюджетів різних рівнів та структурні деформації економіки, загострення інвестиційної кризи, соціальну стратифікацію населення за доходами через концентрацію ділової активності у галузях з високою (короткостроковою) рентабельністю і мобільністю капіталів. З огляду на це потрібно докладніше розглянути теоретичні підходи до моделювання поведінки суб'єктів тіньової діяльності у формі ухилення від оподаткування у поєднанні з мінімізацією ними обсягів інвестиційної діяльності.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. Теоретичні основи оцінювання параметрів тіньової економіки були досліджені у працях Р. Фрея, П. Ванханнамана, Д. Гіббса, А. Пономаренко, В. Мунтіяна та інших учених. На цей час проблема має всі підстави для подальшого вивчення.

Актуальні питання оцінювання масштабів тінізації економіки впливають практично на всі процеси визначення масштабів економічного життя країни та є невід'ємною частиною оцінювання рівня економічної безпеки.

Мета статті. Метою цієї статті є визначення основних теоретичних методик оцінювання масштабів тіньової економіки щодо практичного застосування у сфері економічної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Під час вироблення методики оцінювання обсягів тіньової економіки важливо враховувати, що правопорушник поводиться так само, як і звичайний законослухняний громадянин, — прагне найефективніше використовувати наявний у його розпорядженні людський і фізичний капітал. Тому необхідно оцінити прибуток агентів, що діють у межах тіньової економіки, використовуючи положення теорії максимізації доходу (прибутковості тіньової діяльності) [2, с. 518]. Нелегальна діяльність передбачає високий ступінь ризику притягнення до кримінальної чи адміністративної відповідальності. Формалізована залежність чистого доходу економічного агента, що діє в межах неофіційної економіки, від різних факторів, можливо визначити таким чином:

$$R = (1-p)S + p(S-D) = S - pD, \tag{1.1}$$

де R – дохід правопорушника; p – вірогідність покарання; S – прихована вигода правопорушника; D – величина втрат правопорушника у разі покарання.

Формалізована модель (1.1) має універсальний характер і може використовуватися для розрахунку прибутковості будь-яких видів злочинної діяльності – ухилення від податків, зумисного банкрутства, пограбування банків, демпінгу, наркоторгівлі, використання неконкурентних дій, порушення прав на об'єкти промислової власності тощо. Для оцінювання змінних, насамперед, необхідно правильно визначити обсяг втрат (D) у разі покарання. Якщо покарання передбачає штраф, то втрати правопорушника оцінюються у розмірі штрафу. Складніше розрахувати втрати злочинця, засудженого до тюремного ув'язнення. У цьому разі оцінювання ґрунтується на методі альтернативних витрат: середній рівень втраченого потенційно можливого легального заробітку, що його злочинець міг би одержувати протягом середнього терміну ув'язнення за умови перебування на волі, зменшується на середній дохід ув'язненого (середні витрати тюремної адміністрації на одного ув'язненого).

Слід зауважити, що теоретично злочинну економічну діяльність можна розглядати як різновид ризикового бізнесу. У легальній економіці його можна порівняти з грою на біржі, участю в азартних іграх, діяльністю підприємців-інноваторів. Тому максимізацію очікуваної корисності можемо формалізувати як змінну, залежну від правопорушення [1, с. 184]:

$$EU = (1-p)U(Y) + pU(Y-f) = U(Y-pf), \tag{1.2}$$

де EU – очікувана корисність від злочину, p – вірогідність засудження правопорушника; Y – дохід від злочину; U – функція корисності злочинця; f – покарання за злочин у вартісному еквіваленті.

Оскільки економічний агент-злочинець розраховує на тривалу кар'єру, то під час оцінювання доходу від тіньової діяльності він має враховувати альтернативу – дохід у легальному бізнесі. При цьому потенційний злочинець має лише дві альтернативи: він обирає злочинну кар'єру ($EU > 0$) або залишається законослухняним громадянином ($EU < 0$). Недоліком цієї формалізованої моделі є нехтування комбінованого стану, коли поєднується легальна та нелегальна діяльність економічного агента або організованого злочинного угрупування.

Існує модель, побудована Ф. Ковеллом та Дж. Гордоном, котра передбачає розгляд трьох типів поведінки фірм — «чесної», «комбінованої» і поведінки «привидів» [3, с. 192]. Припускається, що між обсягом нелегального продажу і дисконтом готівкових коштів існує лінійна залежність:

$$x = 2\frac{P-p}{\beta}, \tag{1.3}$$

а:

$$\pi_d(1+s) < 1, \tag{1.4}$$

де P – ціна продажу на легальному ринку; x – обсяг продажу на нелегальному ринку за ціною p, $p \le P$; β – величина, обернена величині розміру попиту на готівкові кошти; π_d — вірогідність перевірки фірми, що здійснює легальні операції в обсязі, більшому від нуля; π_g – вірогідність перевірки фірми, що діє у нелегальному секторі; s – частка несплаченого податку; t – період діяльності.

Визначаючи додатково до (1.3) і (1.4) параметр y виробничі потужності фірми з функцією розподілу $F(y)$ на інтервалі (y_0, y^0); параметром $C(y) = Cy$ – витрати виробництва, причому C – однакове значення для всіх фірм; і враховуючи, що для чесних економічних агентів при обмеженні $x = 0$, $X > 0$ і припущенні, що $P(1-t) > c$, максимум прибутку (Π_k) з формули досягається, коли оптимальний обсяг легального продажу дорівнює обсягу випуску $X = y$, і формалізовано можемо визначити цей факт таким чином:

$$\Pi_k = (1-t)Py - cy. \tag{1.5}$$

А для «комбінованої» поведінки економічного агента, коли поєднується легальна та нелегальна діяльність у сфері оподаткування при обмеженнях $x > 0$, $X > 0$ критичні параметри вірогідності його перевірки під час здійснення легальних операцій в обсязі, більшому від нуля досягається за такою моделлю:

$$\pi_d = \pi_h + \frac{1}{2}\beta\Theta_d x_d^2 \qquad (1.6)$$

У світовій практиці масштаби тіньової економки та економічної злочинності заведено оцінювати за кількома різними методами (метод прямих та непрямих оцінок, метод «м'якого» моделювання), порівняльний аналіз яких наведено у таблиці.

Таблиця

Порівняння рівня розвитку тіньової економіки у ринкових країнах, % до ВВП

Оцінки середніх масштабів тіньової економіки в Канаді, Німеччині, Великобританії, Італії і США у 1990-1996 рр., %	Методи оцінювання
24,4	Розбіжності між фактичними й офіційно врахованими трудовими ресурсами (discrepancy between actual and official labor force)
21,9	Аналіз обсягу операцій (transactions approach) – метод Е. Фейга
15, 5	Аналіз співвідношення готівки і депозитів (cash-deposit ration) – метод П. Гутмана
12,7	Метод обліку витрат електроенергії (physical input (electricity) approach)
8,9	Метод попиту на гроші (currency demand approach)
7,9	Моделювання (model approach) – метод Б. Фрея
6,4	Розбіжності між витратами і доходами (discrepancy between expenditure and income)
6,1	Аналіз записів податкових книг (tax auditing)
3,1	Метод вибіркових обстежень (survey method)

Підсумовуючи застосовувані у світовій практиці моделі визначення та аналізу тіньового сектору, зазначимо, що вони об'єднуються у три групи: статистичні, що використовуються на макрорівні; прямої (безпосередньої) перевірки і спеціальні економіко-правові моделі, що використовуються на мікрорівні (при виявленні та оцінюванні економічних параметрів певних правопорушень, злочинів тощо). Залежно від характеру поставлених завдань і цілей оцінювання тіньової економічної діяльності можуть бути виділені три групи моделей: обліково-статистичні (специфічних індикаторів; структурний; м'якого моделювання; експертний; балансовий; змішані); моделі опосередкованого аналізу (спеціальні економіко-правові; документального аналізу; бухгалтерського аналізу; економічного аналізу); моделі безпосередніх перевірок (соціологічні, інвентаризаційні, контролюючі).

Обліково-статистичні моделі найбільш придатні для дослідження на мікрорівні, оскільки в них використовують систему національних рахунків (СНР), а не інформацію окремих підприємств. Ці моделі забезпечують найповнішу реєстрацію тіньових економічних явищ для узагальнюючої характеристики процесу на основі виявлення і вивчення статистичних закономірностей. На нашу думку, що найбільш продуктивно використовувати моделі оцінювання прихованого виробництва легальних товарів і послуг, які є достовірнішими у зв'язку з відносно повною інформаційною базою їх дослідження. При цьому доцільне використання в цих моделях «балансового» методу та методу «перехресного» аналізу з використанням даних СНР та зовнішньоекономічної або митної статистики країн-партнерів, зважаючи на недосконалість вітчизняної системи статисти-

чного обліку, неефективність застосування методу безпосередніх перевірок унаслідок істотного рівня корумпованості, відсутність практики і неадекватність відповідей спеціальних обстежень і експертних оцінок. Додатково зазначимо, що з усіх складників тіньової економіки найточніше оцінена може бути продуктивна прихована економічна діяльність, що містить приховане виробництво, доходи і витрати на остаточне споживання та нагромадження. Тіньове виробництво товарів є основним для оцінювання обсягів тіньової економічної діяльності. Для цього можуть бути обрані різні підходи, але найбільш надійним і точним є використання традиційних статистичних методів збирання додаткової інформації й проведення спеціальних обстежень. Однак такий підхід не відтворює легальної, але незадекларованої економічної діяльності. Тому для оцінювання продуктивних видів тіньової економічної діяльності ефективним є класичний балансовий метод, що полягає у зіставленні даних із різних джерел.

Висновки. Одним з ключових аспектів оцінювання стану та наслідків тіньової економіки та економічної злочинності є насамперед, *методи оцінювання* масштабів тіньової економіки. Потрібно враховувати, що її оцінювання, яке, за визначенням, ухиляється від «обліку та контролю», саме по собі є досить складною проблемою. Оскільки розрахунки в тіньовій економіці здійснюються майже виключно готівкою, а в офіційній економіці – безготівковими грошима, то непоганим індикатором динаміки тіньових операцій є зміна кількості готівкових грошей в обігу.

Інший метод, який часто використовується на практиці, – це аналіз витрат електроенергії (електроенергія є таким виробничим ресурсом, який необхідний при багатьох видах прихованого виробництва, але при цьому приховати його витрату майже неможливо).

Важливою передумовою застосування методів з оцінювання є обмін даних з державними контрольними і правоохоронними органами.

Зауважимо, що практично всі методи мають свої недоліки і вибір методу має визначатися конкретним завданням, дуже часто вони не можуть охопити багатьох видів тіньової діяльності й дають занижені оцінки.

Список використаних джерел:

1. Becker G. S. Crime and punishment: an economic approach // Journal of Political Economy. – 1968. – Vol. 76. – № 2. – P. 169-217. – С. 170.
2. Gibbs J. Crime, Punishment and Deterrence // Southwestern Social Science Quarterly. – 1968. – Vol. 48. – March. – P. 515-530. – P. 518.
3. Cowell F. A., Gordon J. P. F. Auditing with “Ghosts” – The Economics of Organized Crime. Ed. by G. Fiorentini and S. Peltzman, 1995. – P. 185–196. – P. 192.

УДК:519.21:621.86

О.О. Железняк, д-р фіз.-мат. наук, професор
Л.М. Олещенко, аспірант
Національний авіаційний університет, м. Київ, Україна

ФІНАНСУВАННЯ ТРАНСПОРТНИХ ПОСЛУГ ПІЛЬГОВИХ КАТЕГОРІЙ НАСЕЛЕННЯ РЕГІОНУ

Здійснено аналіз пільгових категорій населення на пасажирському транспорті на прикладі Чернігівської області та запропоновано модель цільового використання коштів.

***Ключові слова**: пільгові категорії населення, рухливість населення, транспортні послуги, компенсаційна політика, модель цільового використання коштів.*

Осуществлен анализ льготных категорий населения на пассажирском транспорте на примере Черниговской области и предложена модель целевого использования средств.

***Ключевые слова**: льготные категории населения, подвижность населения, транспортные услуги, компенсационная политика, модель целевого использования средств.*

The analysis of the favourable categories of population on a passenger transport on the example of Chernihiv area has been carried out and the model of the special purpose use of facilities has been offered.

***Key words**: favourable categories of population, mobility of population, transport services, compensative policy, model of the special purpose use of facilities.*

Постановка проблеми. Чернігівська область разом з демографічною кризою має також складну ситуацію відносно перевезень пільгових категорій населення на транспорті. Компенсаційна політика держави ускладнює роботу автотранспортних підприємств внаслідок заборгованості по фінансуванню пільгових пасажирів. Особливо негативно це відображається на роботі перевізників приміських маршрутів, які не покривають витрат на перевезення. Одним з найбільш проблемних наслідків цієї ситуації є виникнення конфліктів між пасажирами, які мають право на пільговий проїзд, і водіями. Через фінансову відповідальність за пільгові перевезення транспортні підприємства не можуть ефективно розвиватися, покращувати якість послуг, вчасно виплачувати заробітну плату. Введення раціональної моделі цільового використання коштів дозволить беззбитково працювати транспортним підприємствам в умовах збільшення цін на пальне та матеріально-технічні ресурси; забезпечувати якісне надання транспортно-пасажирських послуг; вчасно оновлювати рухомий склад та підвищувати комфортність пасажирських перевезень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню пасажиропотоку, закономірностей формування транспортної рухливості населення присвячено роботи [2; 3; 7] та ін. Проблема забезпечення перевезень пільгових пасажирів у літературі розглядається недостатньо повно. Вимагають розвитку також підходи щодо оцінки пасажиропотоків і транспортної рухливості пільгових пасажирів.

Мета статті полягає в аналізі пільгових категорій населення Чернігівщини, які користуються суспільним транспортом та надання пропозицій щодо змін у компенсаційній політиці для цього регіону з урахуванням транспортної рухливості населення.

Основні результати дослідження. *1. Ситуація в Чернігівській області*. Чернігівська область займає територію площею 31,9 тис. км^2, наявне населення – 1086,6 тис. осіб (на 1 березня 2012 р.). Демографічна ситуація в Чернігівській області зумовлює найбільшу частку по областям України людей похилого віку – пенсіонерів, які користуються пільгою на безкоштовний проїзд у громадському транспорті. У 2011 р. питома вага осіб пенсійного віку у загальній чисельності постійного населення області становила 29,1 % і була найвищою серед усіх регіонів, у 2012 р. – 36 % (найбільша їх частка у Ріпкинському – 41 % та Куликівському – 39 % районах). Разом з іншими пільговими категоріями по області вони становлять у рік у середньому 45 % від усіх пасажирів. На 1 березня 2012 р. по області зареєстровано 70,2 тис. інвалідів за групами та 60,6 тис. – за видами інвалідності. Загальна кількість дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування на початок 2012 р. у Чернігівській області становила 2687 осіб.

Безкоштовний проїзд пільгових категорій населення зумовлює збитковість автотранспортних підприємств, оскільки платні пасажири не покривають витрати на транспортування. Найбільше потерпають перевізники передмістя, оскільки переважна кількість їх пасажирів – дачники-пенсіонери, які захаращують автобуси різними матеріалами дачного господарства (за даними про пасажирські перевезення за 2008-2011 роки, у середньому на приміських маршрутах було перевезено близько 70 % безплатних пасажирів) (табл. 1).

Таблиця 1

Частка безплатних пасажирів у Чернігівській області, за даними Головного управління статистики у Чернігівській області

Роки	Усього по області	За видами сполучення			
	Безплатних, у %	міське	у т. ч. в обл. центрі	приміське	міжміське
2008	44,8 %	38,6 %	36 %	72,6 %	0,03 %
2009	45,6 %	42,5 %	40,1 %	68,5 %	0,1 %
2010	49,6 %	46,7 %	44,2 %	71,6 %	0,1 %
2011	32,1 %	24,5 %	24,1 %	69,5 %	0,1 %

Розглянемо основні категорії населення, які користуються пільгами на транспорті. *Залізниця.* На залізничному транспорті України *сезонний* пільговий проїзд передбачено для: студентів вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації та учнів професійно-технічних навчальних закладів – знижка 50 % у загальних та плацкартних вагонах поїздів усіх категорій у період з 28.08 по 28.06 по території України згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 05.04.1999 р. № 541. *Протягом року:* пенсіонерів за віком – безкоштовний проїзд у поїздах приміського сполучення (у поїздах дальнього та місцевого сполучення пільги не передбачені) – згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 17.05.1993р. № 354; дітей від 6 до 14 років – оформлюється дитячий проїзний документ, який становить 75 % вартості проїзду дорослого пасажиру – згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 28.07.2004 № 976; дітям-сиротам, дітям-інвалідам, дітям загиблих шахтарів, військовослужбовців, працівників правоохоронних органів у віці до 16 років – безкоштовний проїзд по території України в загальних та плацкартних вагонах поїздів дальнього та місцевого слідування – згідно з благодійною акцією на 2008 р., яка проводиться на основі рішення Ради Укрзалізниці; дітям-сиротам, дітям-чорнобильцям – безкоштовний проїзд у поїздах приміського сполучення – згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 05.04.1994р. №226 і Закону України «Про статус та соціальний захист громадян, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи».

За 2011 р. Південно-Західна залізниця отримала 39 % компенсації за перевезення у приміському сполученні пасажирів пільгових категорій. Сума недоотриманої компенсації становила 55 млн. 213 тис. грн [5]. Лише 37 % від необхідної суми було компенсовано адміністраціями Київської області, 32% м. Києва, 38 % Вінницької, 40 % Чернігівської, 51 % Житомирської, 55 % Хмельницької, 59 % Сумської областей. Недоотримання компенсації призводить до зменшення доходів залізниці, впливає на зростання витрат для організації приміських перевезень. Найбільш численними пільговиками залізниці є: студенти – у приміських і дальніх повідомленнях; діти від 6 до 14 років – у приміських і дальніх повідомленнях; ветерани ВВВ – у передмісті безкоштовно, у дальньому повідомленні – по пред'явленню талонів на пільги (з 1 жовтня по 15 травня); інваліди всіх категорій і груп – 50 % від повної вартості квитка у дальньому повідомленні (з 1 жовтня по 15 травня), у передмісті протягом року безкоштовно; пенсіонери – у передмісті протягом року безкоштовно, на дальні повідомлення пільги не розповсюджуються. Найбільший об'єм пільгових перевезень доводиться на приміське повідомлення. Цей сектор забезпечує 86 % залізничних пасажирських перевезень і 38 % усього дорожнього пасажирообо-

роту. Питома вага пільговиків у структурі пасажирів, що перевозяться, досягає у середньому 70-80 %, тут найгостріше стоїть проблема зносу рухомого складу. Разом з недотриманням своєчасності й об'ємів компенсації збитків залізниці з боку органів державної влади, серед головних причин збитковості – недосконалий механізм надання пільг, що приводить до тотальних зловживань і масових фактів безкоштовного проїзду і неконтрольованої кількості пільгових категорій пасажирів. Існуюча система надання пільг руйнує залізничну галузь України. Вона своїм корінням йде в радянський період, коли діяла система соціальних гарантій і пільги були заохоченням певних (порівняно нечисленних) категорій громадян, що мали особливі заслуги перед країною [5].

Автотранспорт. Замовником пільгових перевезень є місцевий орган влади. Він укладає з перевізником договір, у якому прописані умови виконання перевезень та розмір компенсації автотранспортному підприємству з Державного бюджету. У Чернігові у 2011 р. була передбачена субвенція з Державного бюджету 13 млн. грн перевізникам на перевезення пільгових категорій чернігівців (тобто на кожного пільговика близько 12 грн. у місяць). Тобто кількість пасажирів пільгових категорій підганяється під суму грошей, яка виділяється державою. Ситуація ускладнюється тим, що навіть цих коштів перевізники не отримують. Міська влада не збирається закривати дачні маршрути, але і коштів для їхнього здійснення перевізникам не дає. Перевізники відмовляються возити пільговиків безкоштовно. Нерентабельність пасажирських перевезень на міських автобусних маршрутах загального користування по місту спричинена зростанням операційних витрат на паливно-мастильні матеріали та заробітну плату, питома вага яких у собівартості послуг становить майже 75 %. Змінюється цінова пропозиція на ринку нафтопродуктів. Темпи зростання вартості палива з січня 2010 р. по лютий 2011 р. становлять 16 % і продовжують зростати.

Пільгових категорій багато, вони намагаються користуватися пільгами по максимуму. Деякі ветерани праці є енергійними людьми, які їздять на ринки. Через це автобуси завжди переповнені. Наприклад, у напрямку Анісова 498 пасажирів із 1000 – пільгові категорії, майже 40 % села має право на безкоштовний проїзд. Основна частина пільгових перевезень у м. Чернігів здійснюється міським електротранспортом, а фінансове забезпечення відповідно до законодавства – за рахунок коштів державного бюджету. Недофінансування з державного бюджету приводить до зубожіння матеріально-технічної бази комунальних підприємств – надавачів послуг та накопичення у них великих боргів, у першу чергу – перед працівниками із заробітної плати та за платежами до Пенсійного фонду [4].

Компенсаційна політика держави. Основним джерелом компенсації пільгових перевезень є кошти субвенції з державного бюджету України, отримані відповідними містами та районами. Компенсація пільгових перевезень відповідних категорій громадян перевізникам здійснюється на підставі договорів між головним розпорядником бюджетних коштів та перевізниками. Договори містять замовлення, в якому визначаються види сполучень, обсяги пільгових перевезень і порядок їх компенсації. Облік пільгових пасажирів на міжміських автобусних перевезеннях здійснюється у момент придбання ними пільгового проїзного документа (квитка) у касах. Перевізник отримує від автостанцій реєстри пільгових пасажирів у міжміському сполученні. Максимальний розмір компенсації пільгових перевезень визначається як сума втрат виручки від пільгових перевезень, не вище за суму збитків (витрат) від цих перевезень. Згідно з Законом України «Автомобільний транспорт», обов'язок по перевезенню пільгових категорій покладено на перевізника із забороною безпідставної відмови від продажу квитків цим категоріям як перевізникам, так і автостанціям [6]. Безпідставна відмова від пільгового перевезення тягне за собою відповідальність згідно із законом. Держава зобов'язана відшкодовувати витрати перевізника на перевезення пільговиків, проте на практиці перевізникам відшкодовується лише незначна частина необхідних коштів. Забезпечення компенсації витрат перевізникам внаслідок перевезення

пільговиків покладено на органи виконавчої влади та місцевого самоврядування [6]. У разі здійснення перевезення пасажирів на автобусних маршрутах загального користування міських, приміських та міжміських, що не виходять за межі території області (внутрішньообласні маршрути), перевізник укладає договір про організацію перевезень пасажирів, до якого включається розмір компенсації витрат автомобільного перевізника внаслідок перевезення пільгових пасажирів [6]. На практиці цей розмір встановлюється у договорі у виключних випадках, оскільки це зручно органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування [10]. Згідно зі ст. 31 Закону України «Про автомобільний транспорт», зазначення розміру витрат під час здійснення перевезень пасажирів на приміських і міжміських автобусних маршрутах загального користування, які виходять за межі території області (міжобласні маршрути), на підставі дозволу взагалі не передбачає встановлення розміру компенсацій за надання пільгових перевезень. Звертаючи на це увагу, О. Хромов пропонує у цю статтю внести доповнення: «Після надання дозволу на здійснення перевезення пасажирів на автобусних маршрутах загального користування приміських та міжміських, які виходять за межі території області (міжобласні маршрути) органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування (залежно від компетенції на визначення перевізника на маршруті) зобов'язані укласти з перевізником договір про визначення розміру компенсації витрат автомобільного перевізника внаслідок перевезення пільгових пасажирів та механізм їх виплати» [10]. Жодним законодавчим актом не передбачено право перевізника на відмову від пільгового перевезення у разі відсутності між ним та замовником договірних відносин щодо розміру та порядку компенсації витрат на пільгові перевезення. О. Хромов пропонує також доповнити ст. 37 Закону України «Про автомобільний транспорт» уточненням: «Перевізнику дозволяється відмовитись від пільгового перевезення пасажирів у випадку відсутності договірної домовленості з замовником перевезень щодо розміру та порядку компенсації витрат на такі перевезення» [10].

2. *Шляхи вирішення проблеми.* Серед альтернативних механізмів компенсації пільгових перевезень є системи персоніфікації і монетизації пільг на принципах прозорості, упорядкованості і логічності. *Персоніфікація пільг* дозволяє врахувати матеріальне положення тих, хто реально потребує допомоги, забезпечуючи державі прозоре цільове використання бюджетних коштів. Перехід на систему персоніфікації пільг припускає їх отримання по картці, з якої знімаються гроші на проїзд [1].

Монетизація передбачає заміну існуючих пільг на грошову адресну виплату без системи контролю над їх витратами. Це дає пільговикові замість права на отримання безкоштовного проїзду компенсацію «живими грошима», пільговик сам вирішує, на що йому їх витратити: на поїздку за повну вартість або на похід у магазин. Монетизація забезпечує чітку структуризацію зобов'язань держави перед пільговиками. І залізниця, і держава дістає можливість визначити, скільки коштує перевезення пільговиків, скільки їх і де вони проживають. У такому випадку може здійснюватися покриття збитків від перевезення звичайних категорій пасажирів, у тому випадку, якщо тарифи на перевезення не покривають її собівартості.

Монетизація пільг практикується у багатьох країнах, наприклад, уведення системи монетизації на російській залізниці почалося з 1 січня 2005 р. На маршрутах, станції яких обладнані турнікетними комплексами, абонементні квитки оформляються на транспортних картах. На них у закодованому вигляді записана інформація про маршрут проходження, термін дії квитка, категорію пільги, дату оформлення проїзду. Карта розрахована на кілька поїздок, її потрібно періодично перекодувати в касі. У 2005 р. у федеральному реєстрі російського ВАТ «Российские железные дороги» пільговиків налічувалося 13,9 млн. чол. Проведена монетизація не скоротила пасажиропотоку на залізницях. Розмір збитків російської залізниці за перший рік роботи різко скоротився – до 56 млрд. руб,

компанії «Российские железные дороги» вдалося на 20 % понизити збитки від пасажирських перевезень і отримати більш-менш чітку статистику перевезень пільгових категорій громадян. У ході монетизації скоротилася кількість людей, що їздять у поїздах безкоштовно, не маючи на це ніяких прав. З середини 2005 р. федеральні пільговики могли вибрати: залишатися в числі тих, хто у 2006 р. отримуватиме послугу з безкоштовного проїзду в електричках, у складі «соцпакету», або «монетизувати» її, тобто отримати на руки грошову компенсацію. Половина пільговиків відмовилася від безкоштовного проїзду у приміських електричках, отримавши грошову компенсацію. Решта отримували цю соціальну послугу в натуральному вигляді. Для прозорості системи були встановлені турнікети на станціях. Паралельно з цим велася робота із створення приміських пасажирських компаній – окремих юридичних осіб, зацікавлених у чіткому фінансовому обліку своїх доходів і витрат. Таким чином, держава почала розуміти, які соціальні послуги вона фінансує, а до пасажира компенсації і пільги почали доходити частково [1].

Вважаємо, що оптимальним вирішенням проблеми фінансування пільгових категорій у регіоні є надання пільг шляхом виділення адресної цільової допомоги громадянам на оплату транспортних послуг з урахуванням рухливості населення. Транспортна рухливість R_T є основою моделювання пасажирських перевезень і визначається як кількість поїздок, що припадає на одного жителя на рік [7]:

$$R_T = \frac{Q}{N}, \tag{1}$$

де Q – річний об'єм перевезення пасажирським транспортом, N – загальна кількість населення у регіоні. Для районів і міст обласного значення Чернігівської області спостерігається тісний зв'язок між густиною населення та його транспортною рухливістю: коефіцієнт кореляції $r_{xy} = 0{,}88$. По області, включаючи м. Чернігів, Ніжин та Прилуки існує також тісний зв'язок між обсягами перевезених пасажирів по області та кількістю перевезених пільговиків: $r_{xy} = 0{,}85$. Найбільшими є показники рухливості у великих містах області, зі зменшенням густини населення ці показники спадають. Для того, щоб визначити кількість необхідних коштів K для пільговиків, потрібно скористатися формулою (1) та даними про рухливість усіх пільговиків $R_П$ та середню вартість проїзду на кожному маршруті:

$$K = R_П \cdot \bar{c}, \tag{2}$$

де $\bar{c}$ – усереднена вартість проїзду усіма видами транспорту на цьому маршруті. Пільгові категорії населення «рухаються» в усіх напрямках простору – з передмість у міста, з міст – в інші міста та області країни і т.д., тому вважаємо доцільним попереднє дослідження рухливості пільговиків на різних маршрутах – як міських, так і приміських та міжміських. У таблиці 2 наведені значення рухливості населення Чернігівської області та міст обласного значення.

Таблиця 2

Рухливість населення в Чернігівській області та у містах обласного значення, згідно з [8; 9] і даними Чернігівського обласного підприємства автобусних станцій

	Рухливість населення, $\bar{R}_T \approx 810 \frac{\text{поїздок}}{\text{рік·жителя}}$			
	2008	2009	2010	2011
Чернігівська область	111	110	116	111
м. Чернігів	316	320	335	340
м. Ніжин	22	23	32	37
м. Прилуки	184	156	171	54

На міжміських маршрутах пільгові категорії населення їздять переважно державним транспортом – залізницею та автобусами з автостанцій. Це добре ілюструє пасажирсько-транспортна взаємодія між містами Чернігів та Київ. Щодня з Чернігова до Києва

туди і назад перевозиться близько 8 тис. пасажирів. Державним транспортом на маршруті користуються переважно пільгові категорії пасажирів (студенти, пенсіонери, діти-сироти, інваліди та ін.), їх кількість у 2011 р. становила 239 230 пасажирів (у середньому 655 чол./день). У 2011 р. послугами автовокзалу на маршруті у прямому та зворотному напрямку скористалися 23559 чол., з них 78 % – пільговиків, у середньому за день проїхало 65 чол. (з них 50 – пільгових). За рік послугами залізниці на маршруті у прямому та зворотному напрямку скористалися 248 150 чол., з них 89 % – пільгові, у середньому за день проїхало 680 чол. (з них 605 – пільгові). Майже половину пасажирів залізниці становлять студенти. Аналогічне обстеження на усіх маршрутах області дозволить отримати загальну картину відносно рухливості пільгових категорій населення по області та необхідної суми коштів щодо їх фінансування.

Висновки і пропозиції. Дослідження рухливості населення, зокрема, пільгових категорій, дозволяє виявити, скільки поїздок на рік припадає на одного пільговика і скільки грошей у місяць йому потрібно нарахувати до пенсії або іншої соціальної допомоги, щоб він міг платити за проїзд у будь-якому виді транспорту. Оплата проїзду усіма пасажирами усуне збитковість державних, зокрема, автотранспортних підприємств, які зазнають збитків внаслідок недоотримання відповідних коштів з боку держави.

Список використаних джерел

1. Альтернативные системы организации льготных пассажирских перевозок [Електронний ресурс] // Management Consulting Group. Новости 30.01.2009 (Со старым багажом в Европу не попасть). – Режим доступу: http://www.mcg.com.ua/news/press.
2. Ваксман С. А. Влияние социально-демографических факторов на внутригородскую подвижность населения / С. А. Ваксман // Проблемы рационального природопользования и размещения производительных сил Урала. – Свердловск, 1981. – С. 48-56.
3. Варелопуло Г. А. Организация движения и перевозок на городском пассажирском транспорте / Г. А. Варелопуло. – М.: Транспорт, 1990. – 208 с.
4. Перевізники Чернігівського району вимагають компенсацію за пільговиків [Електронний ресурс] // Пік. Події і коментарі. Новини 15.11.2011 (Чернігівський громадський інформаційно-аналітичний портал). – Режим доступу: http://pik.cn.ua/novini-chernigova-novosti-chernigova.
5. Південно-Західна залізниця отримала лише 39 % компенсації за перевезення пасажирів-пільговиків за 2011 рік [Електронний ресурс] // Південно-Західна залізниця. Новини 8 лютого 2012. – Режим доступу: http://www.swrailway.gov.ua/newsline.
6. Про автомобільний транспорт: Закон України № 2344–III від 05 квітня 2001 року (із змінами і доповненнями) станом на 24 вересня 2008 // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 22. – Ст. 105.
7. Спирин И. В. Организация и управление пассажирскими автомобильными перевозками: учебник для студ. учреждений сред. проф. образования / И. В. Спирин. – 5-е изд., перераб. – М.: Академия, 2010. – 400 с.
8. Статистичний щорічник. Чернігівщина – 2011 / за ред. Д. І. Ашихміної. – Чернігів: Держ. ком. стат. України, Головне управління статистики у Чернігівській області, 2011. – 486 с.
9. Транспорт Чернігівської області. Комплексний статистичний збірник / за ред. Д. І. Ашихміної. – Чернігів: Держ. ком. стат. України, Головне управління статистики у Чернігівській області, 2011. – 74 с.
10. Хромов О. І. Компенсація витрат перевізникам, які здійснюють регулярні пасажирські перевезення пільгових категорій пасажирів автобусним транспортом (Науково-практична інтернет-конференція 15.12.2011 – Секція № 4) [Електронний ресурс] / Олександр Ігорович Хромов // Актуальна юриспунденція. Юридичні науково-практичні інтернет-конференції. – Режим доступу: http://legalactivity.com.ua.

УДК 330.322

В.П. Ільчук, д-р екон. наук, професор
Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

Є.В. Талавіра, ст. викладач
Державний економіко-технологічний університет транспорту, м. Київ, Україна

ПРОБЛЕМИ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО ОНОВЛЕННЯ ВАНТАЖНОГО ВАГОННОГО ПАРКУ

Визначені роль та завдання інноваційного розвитку залізничного транспорту на сучасному етапі ринкових відносин. Виявлені проблеми оновлення парку вантажних вагонів та інших складових процесу перевезень. Запропоновано комплексно-поетапний механізм розвитку швидкісних вантажних перевезень.

Определены роль и задачи инновационного развития железнодорожного транспорта на современном этапе рыночных отношений. Выявлены проблемы обновления парка грузовых вагонов и других составляющих процесса перевозки. Предложен комплексно-поэтапный механизм развития скоростных грузовых перевозок.

The role and tasks of innovation development of rail transport at the present stage of market relations. The problems of renovation of the park freight cars and other components of transportation process. We propose a complex-phased mechanism for development of high-speed freight.

Постановка проблеми. Інтеграція України у світове господарство, розширення торговельно-економічних зв'язків з країнами близького та далекого зарубіжжя, подальший розвиток галузей національної економіки веде до поступового зростання перевізної роботи всього транспортного комплексу, зокрема – залізничного транспорту. Рівень та якість транспортного обслуговування набуває особливого значення в нових умовах функціонування суб'єктів господарювання та є визначальним фактором конкурентоспроможності залізниць на ринку транспортних послуг.

Залізничний транспорт найбільш капіталомістка підгалузь транспортного сектору економіки і потребує значних інвестицій як для забезпечення високої якості перевізного процесу, так і для інноваційного оновлення основних фондів залізниць.

Витрати на забезпечення перевізного процесу та на відновлення основних фондів залізниць характеризуються значними обсягами та мають досить складну структуру, що створює певні проблеми технологічного переоснащення залізничної галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем фінансового забезпечення інноваційного оновлення основних фондів залізниць та визначенню перспектив розвитку залізничного транспорту України присвятили свої наукові праці відомі вітчизняні та зарубіжні вчені: Абрамов А.П., Аксьонов І.М., Бакаєв О.О., Бараш Ю.С., Богомолова Н.І., Букін В.В., Вовк А.А.,Волков Б.А., Галабурда Г.В., Колеснікова Н.М., Кулаєв Ю.Ф., Лапідус Б.М., Макаренко М.В., Орлов А.В., Сич Є.М., Смєхова, Трихунков М.Ф., Цвєтов Ю. М., Чебанова Н.В., Чорний В.В. та інші, які зробили вагомий внесок у розвиток економічної науки у сфері транспорту.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість досліджень, що стосуються проблем фінансового забезпечення інноваційного оновлення основних фондів залізниць, поки ще залишаються невирішеними завдання пошуку надійних джерел інвестиційних ресурсів, формування ефективних механізмів фінансування інноваційного розвитку залізничного транспорту, що вимагає подальших досліджень теорії і практики процесів інноваційного оновлення транспортної галузі.

Мета статті полягає у дослідженні схем залучення інвестиційних ресурсів та розробки механізму фінансування інноваційного оновлення основних фондів залізниць, зокрема парку вантажних вагонів, за умов обмеженості фінансових ресурсів

Виклад основного матеріалу. У складі основних фондів залізниць експлуатується складне технологічне обладнання, автоматизовані технологічні системи й устаткування, які забезпечують безпеку руху, автоматизацію управління перевезеннями, зв'язок і т. ін., що вимагає відповідного технічного переоснащення на сучасній науково-технологічній

базі та підготовки кадрів для їх обслуговування. Тобто якісні параметри перевізного процесу, що визначають конкурентоспроможність залізниць на ринку транспортних послуг, залежать від інноваційного оновлення основних фондів залізниць.

За умов дефіциту інвестиційних ресурсів інноваційне оновлення та розвиток основних фондів залізниць має здійснюватись за визначеними пріоритетами, що реалізуються за окремими інноваційними проектами, які спрямовані на технологічне оновлення певних складових або об'єктів залізниць, наприклад, інфраструктури (станцій, мостів, терміналів і т. ін.), окремих зразків рухомого складу (електровозів, вантажних та пасажирських вагонів тощо), які створюють певні проблеми у забезпеченні вимог споживачів щодо якості залізничних перевезень. Вибір інноваційних пріоритетів може здійснюватись за такими критеріями:

- привабливість об'єкта для зовнішніх інвесторів (економічна ефективність, термін окупності і т. ін.);
- важливість об'єкта для вирішення техніко-технологічних проблем залізничного транспорту, усунення "вузьких місць" у технологічному процесі перевезень;
- значимість об'єкта як стратегічно важливого для галузі і держави в плані безпеки та обороноздатності.

У ринкових умовах господарювання залізничний транспорт як суб'єкт ринку вступає у нові господарчі відносини з усіма виробниками товарної продукції.

Ринок надає додаткові можливості підприємствам залізничного транспорту для накопичення власних інвестиційних ресурсів на інноваційне оновлення основних фондів шляхом нарощування обсягів транспортного обслуговування, диверсифікації транспортних та супутніх їм послуг, підвищення їх якості, активізації комерційної діяльності. Підвищення конкурентоспроможності залізничних перевезень на основі вирішення якісно нових транспортно-економічних проблем потребує розробки сучасних ринкових систем та маркетингових інструментів щодо пошуку і залучення фінансових ресурсів та ефективних механізмів їх раціонального використання.

Інноваційний розвиток залізниць покликаний забезпечити вирішення таких основних завдань:

- матеріалізація новацій під час створення та впровадження нового рухомого складу, об'єктів інфраструктури та прогресивних технологій перевезень;
- розробка та впровадження ресурсозберігаючих та екологічно безпечних технологій;
- забезпечення збалансованого та комплексного інноваційного розвитку всіх складових залізничного транспорту;
- розробка та впровадження техніко-технологічних та організаційно-економічних заходів для інтеграції залізничного транспорту у світову транспортну систему;
- створення науково-виробничого потенціалу галузі, спрямованого на суттєве зростання ефективності транспортного виробництва;
- вирішення соціально-економічних питань галузі.

Підтримка з боку держави інноваційного розвитку залізничного транспорту, що сприяє підвищенню його конкурентоспроможності, забезпечує також і вирішення ряду виробничих, науково-технічних та соціально-економічних проблем деяких суміжних галузей: відтворення виробництва та подальший розвиток техніко-технологічного потенціалу машинобудівних підприємств, науково-дослідних інститутів та конструкторських бюро, які забезпечують залізниці рухомим складом; активізація будівельної індустрії, яка створює об'єкти транспортної інфраструктури; стимулювання розвитку металургійної галузі, що пов'язана з випуском металопрокату, створенням нових сплавів та матеріалів; посилення виробничої активності електротехнічної галузі, яка розширює

мережу електрифікованих залізничних шляхів і т. ін., що вирішує проблему створення нових робочих місць та реанімує ряд виробництв інших галузей економіки. Конкурентоспроможність залізниць і, відповідно, їх економічне зростання залежать від ефективного використання інноваційного потенціалу галузі.

Інноваційний потенціал охоплює такі складові:

− науково-технологічну інфраструктуру галузі (НДІ та КБ, проектно-конструкторські технологічні бюро, наукові підрозділи вищих навчальних закладів, випробувальні центри та ін.);

− інтелектуальні ресурси (банки та бази даних новацій, методи пошуку та генерації інноваційних ідей, наукові кадри та ін.);

− інноваційну інфраструктуру галузі (інноваційні центри, центри трансферу технологій, інноваційні компанії, інформаційні центри, центри експертизи, інноваційні бізнес-інкубатори, інжиніринговi та консалтингові підприємства і т. ін.);

− виробничу інфраструктуру (наявність інноваційних виробничих підприємств по випуску нових машин та обладнання і т. ін.);

− трудові ресурси (наявність професійно навченої робочої сили та інженерно-технічного персоналу).

В останні роки спостерігається певна активізація інноваційних процесів на підприємствах залізничного транспорту. Але слід відзначити недостатній зв’язок інноваційного оновлення основних фондів залізниць з останніми досягненнями науково-технічного прогресу, що проявляється у тиражуванні морально-застарілої техніки та технологій під час нарощування виробничих потужностей та розширенні виробництва.

Конкуренція різних видів транспорту вимагає від залізниць безперервного підвищення якості обслуговування споживачів транспортної продукції, підвищення рівня сервісу, впровадження нових послуг, супутніх транспортним.

Для забезпечення конкурентоспроможності перевезень залізничний транспорт повинен чітко пов’язувати конкретні потреби клієнтів у транспортних послугах зі своїми техніко-технологічними можливостями, причому завжди мати випереджаючу пропозицію щодо рівня та якості транспортного обслуговування.

При обмеженості інвестиційних ресурсів посилюються вимоги щодо визначення пріоритетів інноваційного розвитку залізниць. Визначення інноваційних пріоритетів та прийняття інвестиційних рішень пов’язано з реалізацією державних та галузевих програм науково-технічного та соціально-економічного розвитку залізничної галузі. Складові, що забезпечують технологічний процес перевезень, мають різний рівень технологічного розвитку. Поряд з новим обладнанням працюють фізично та морально зношені машини та устаткування, що створює ряд проблем в забезпеченні належної якості транспортного виробництва.

Техніко-технологічне оновлення основних фондів залізниць вимагає значних обсягів капіталовкладень. За умов обмеженості фінансових ресурсів виникає проблема пошуку доступних інвестиційних джерел, розробки ефективних механізмів інвестування та підвищення ефективності капіталовкладень.

Пропозиції залізниць на ринку транспортних послуг можуть бути конкурентоспроможними за умов доступної ціни, достатньої швидкості перевезень та належного сервісу.

Одна з головних проблем підвищення конкурентоспроможності залізниць – збільшення швидкості перевезень, що пов’язано як з модернізацією залізничних ліній, так і з створенням нового рухомого складу та об’єктів транспортної інфраструктури.

Інноваційне оновлення основних фондів залізничного транспорту можна розглядати в плані здійснення нововведень – організаційно-економічних, техніко-технологічних та інших, спрямованих на підвищення експлуатаційних можливостей залізниць. Суттєво

важливим при цьому є те, в якій послідовності та на яких об'єктах і стадіях технологічного циклу впроваджуються інновації, а також наявність взаємоузгоджених нововведень, які створюють єдиний ланцюг взаємопов'язаних технологій. Все це вимагає нових підходів до формування інноваційної стратегії розвитку залізничного транспорту, розробки нової тактики вирішення загальних проблем інноваційного оновлення залізниць.

Впровадження інновацій суттєво впливає на нарощування техніко-технологічного потенціалу залізниць, підвищення конкурентоспроможності транспортних послуг. В останні роки розвиток інформаційних та телекомунікаційних технологій дозволив суттєво підвищити рівень організації транспортного процесу. Новітні інформаційно-комп'ютерні технології, з одного боку, дають змогу суттєво поліпшити якість праці, автоматизувати ряд технологічних процесів, підвищити ефективність виробництва, а також оперативність у прийнятті управлінських рішень, а з другого – вийти на новий рівень якості транспортного обслуговування, розширити ринок транспортних послуг.

Стратегічним орієнтиром інноваційного розвитку галузі є досягнення режиму повної і навіть випереджаючої пропозиції транспортних послуг найвищої якості за умов досягнення високої безпеки руху, норм екологічної безпеки, втілення ресурсозберігаючих та безвідходних технологій.

У світлі нових вимог до якості транспортних послуг та пріоритетів розвитку матеріально-технічної бази залізниць має бути сформована нова концепція інноваційного розвитку залізничного транспорту, яка повинна враховувати системний підхід до вирішення нагальних проблем галузі, а саме:

- визначення планових горизонтів якісно нових перспективних інноваційних перетворень матеріально-технічної бази під впливом існуючих техніко-технологічних, організаційно-економічних, екологічних, соціально-політичних та інших чинників;
- вибір цільових орієнтирів інноваційного розвитку з обґрунтуванням пріоритетів для кожної складової залізничної галузі як у визначенні конкретних об'єктів, так і черговості їх інноваційного оновлення;
- використання внутрішніх резервів та пошук нових організаційно-економічних механізмів вирішення проблем інноваційного розвитку залізниць;
- економічне обґрунтування завдань з розробки та впровадження таких нововведень, які спроможні забезпечити перехід залізничних підприємств на новий рівень транспортного обслуговування, і, відповідно, підвищити конкурентоспроможність транспортних послуг залізниць;
- застосування ефективних механізмів управління залізничною галуззю та її структурними підрозділами, які базуються на сучасних інформаційно-комунікаційних технологіях.

Розробці концепції, перш за все, передує вивчення світових досягнень розвитку транспорту, а також проведення експертизи власних можливостей інноваційного переоснащення галузі, врахування підвищених вимог споживачів транспортних послуг до їх рівня та якості.

Концепція має враховувати потенційні можливості вітчизняної науки, науково-технологічного комплексу, необхідність створення механізмів стимулювання розробки та впровадження інновацій та їх ефективного використання. Слід орієнтуватись і на законодавчу підтримку інноваційної діяльності з боку держави, що сприяє більш швидкому впровадженню та ефективному використанню інновацій.

Ринкова економіка накопичила достатній досвід залучення та акумуляції фінансових ресурсів з метою подальшого цільового використання і має у своєму арсеналі достатньо механізмів пошуку та залучення коштів, цілий ряд нетрадиційних методів, схем та інструментів інвестування, використання яких може знизити гостроту вирішення проблеми дефіциту фінансових ресурсів.

Аналіз техніко-технологічного стану залізничного транспорту показав, що однією з проблем, що стримує нарощування обсягів вантажних перевезень, є значний фізичний і моральний знос вантажних вагонів.

На сьогодні існуючий парк вантажних вагонів залізниць майже повністю відпрацював свій ресурс. Фізичний знос вантажних вагонів інвентарного парку досягає 86 %, у т. ч. думпкарів – 97 %, обкотишовозів – 87 %, критих – 85 %, зерновозів – 82 %, цистерн – 78 %. Внаслідок старіння вантажних вагонів, їх інтенсивної експлуатації, відсутності якісних капітально-відновлюваних ремонтів і належної експлуатації через недопостачання матеріально-технічних ресурсів збільшується кількість несправних вагонів. За даними Головного управління вагонного господарства Укрзалізниці в 2009-2011 роках в інвентарному парку вантажних вагонів Укрзалізниці знаходилось понад 29 тис. вагонів з продовженим понаднормативним терміном служби, що становить 24 % загальної кількості вагонів інвентарного парку. Оновлення парку вантажних вагонів у необхідній кількості гальмується дефіцитом власних фінансових ресурсів. Формування обсягу власних коштів на оновлення парку вантажних вагонів залежить від амортизаційних відрахувань та прибутковості діяльності, які у свою чергу визначаються, відповідно, ціною вагонів і нормою амортизаційних відрахувань, що безпосередньо впливає на величину амортизаційного фонду, та рівнем тарифів за експлуатацію вагонів, що відбиваються на величині прибутку (рис. 1).

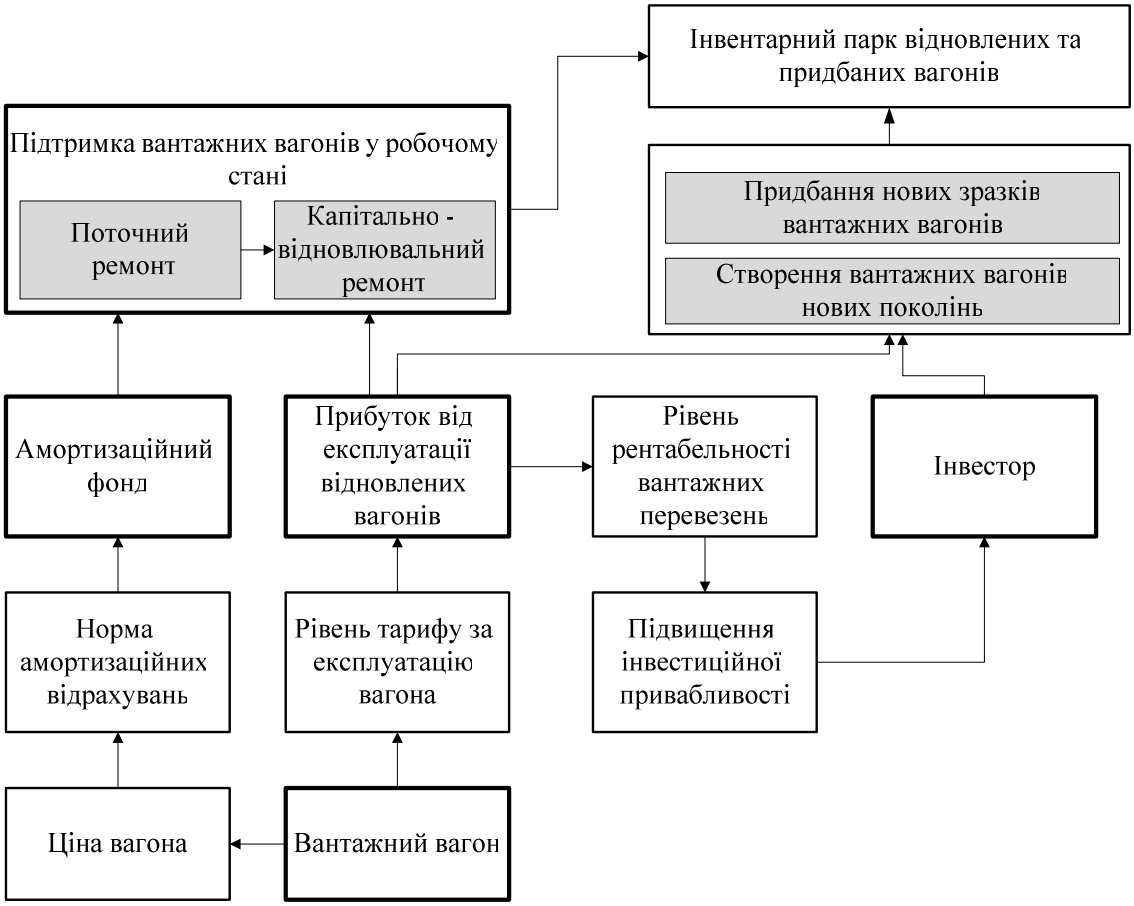

Рис. 1. Джерела формування коштів на оновлення парку вантажних вагонів

Як правило, власних коштів залізниць не вистачає навіть на підтримку існуючого інвентарного парку в належному технічному стані. Що стосується придбання нових зразків вантажних вагонів, то проблема загострюється внаслідок дефіциту фінансових

ресурсів, пошук яких пов'язаний з виходом на зовнішніх інвесторів, умови залучення коштів яких визначаються інвестиційною привабливістю об'єкта інвестування.

Роль вантажних перевезень в Україні щороку зростає. Для потреб споживачів транспортних послуг у забезпеченні зростання обсягів вантажообігу до 2020 року Укрзалізниці необхідно закупити щонайменше 111 тис. нових вантажних вагонів, тобто оновити 39 % всього парку вантажних вагонів (рис. 2.)

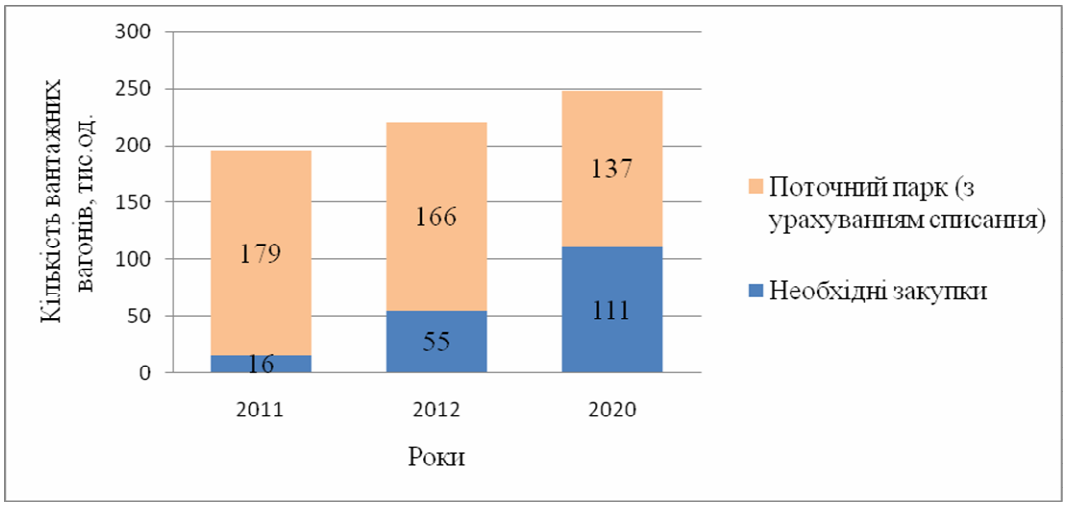

Рис. 2. Динаміка потреб парку вантажних вагонів до 2020 року

Як показує практика експлуатації вантажних вагонів, недофінансування оновлення 10 тис. вагонів, що становить приблизно 5 % парку, призводить до втрати близько 15 млрд. т-км вантажообігу і 1,6 млрд. грн виручки. Вантажні перевезення, що забезпечують прибутковість, повинні стати головним напрямком капіталовкладень як для Укрзалізниці, так і для зовнішніх інвесторів. Для підтримки частки залізничного транспорту в зростанні товарообігу на 3 % щорічно до 2020 року необхідно інвестувати 65 млрд. грн.

Як показали розрахунки спеціалістів галузі, при існуючому рівні власних джерел Укрзалізниця не в змозі реалізувати необхідний обсяг інвестицій. На сьогодні фактичний середньорічний обсяг інвестицій Укрзалізниці становить 8,463 млрд. грн, а необхідний середньорічний на період до 2020 р. – 26, 923 млрд. грн, тобто потреба перевищує наявні можливості більше, ніж у 3 рази.

Виходячи з того, що кожний відтермінований рік щодо реалізації капіталовкладень призводить до суттєвого збільшення необхідних інвестицій у майбутньому, необхідно терміново вирішувати проблему пошуку надійних джерел інвестиційних ресурсів та розробки ефективних схем і механізмів інвестування розвитку галузі. Аналіз основних джерел інвестування розвитку залізничної галузі, зокрема технічного оновлення парку вантажних вагонів, показує, що основним резервом за умов дефіциту власних коштів залізничних підприємств та проблемності отримання державних субсидій залишаються кошти приватних інвесторів (рис. 3).

Враховуючи необхідність реформування залізничної галузі України в результаті зниження конкурентних позицій залізниць на ринку транспортних послуг, значна увага має бути приділена розробці ефективних механізмів інноваційного оновлення активної частини фондів, зокрема вантажних вагонів. Трансформація діючої структури залізничного транспорту України в акціонерне товариство "Укрзалізниця" повинна створити сприятливі умови щодо залучення приватного капіталу для інноваційного оновлення всіх складових залізничного транспорту, використовуючи всі можливі резерви, ринкові механізми та маркетингові інструменти, що надає ринкова економіка в плані нарощування економічного потенціалу залізничної галузі.

Рис. 3. Основні джерела та напрями формування інвестиційних ресурсів для відновлення парку вантажних вагонів

Що стосується відновлення вантажних вагонів та забезпечення швидкісних вантажних перевезень, слід реалізувати комплексний підхід, який забезпечує концентрацію фінансових ресурсів з різних інвестиційних джерел не тільки на відновленні вантажних вагонів, а і локомотивів та залізничних колій, що в сукупності забезпечують вирішення проблеми швидкісних перевезень (рис. 4).

Рис. 4. Комплексний підхід до інвестування розвитку залізничних вантажних перевезень

Для вирішення вказаної проблеми пропонується комплексно-поетапний механізм інвестування, який охоплює всі складові, що забезпечують процес швидкісних вантажних перевезень – вантажні вагони, локомотиви та залізничні колії.

Механізм (рис. 5) має у своєму складі комплексну та інвестиційну складові, які відповідно визначають об'єкти комплексного інвестування та фінансові джерела для технологічного оновлення визначених об'єктів.

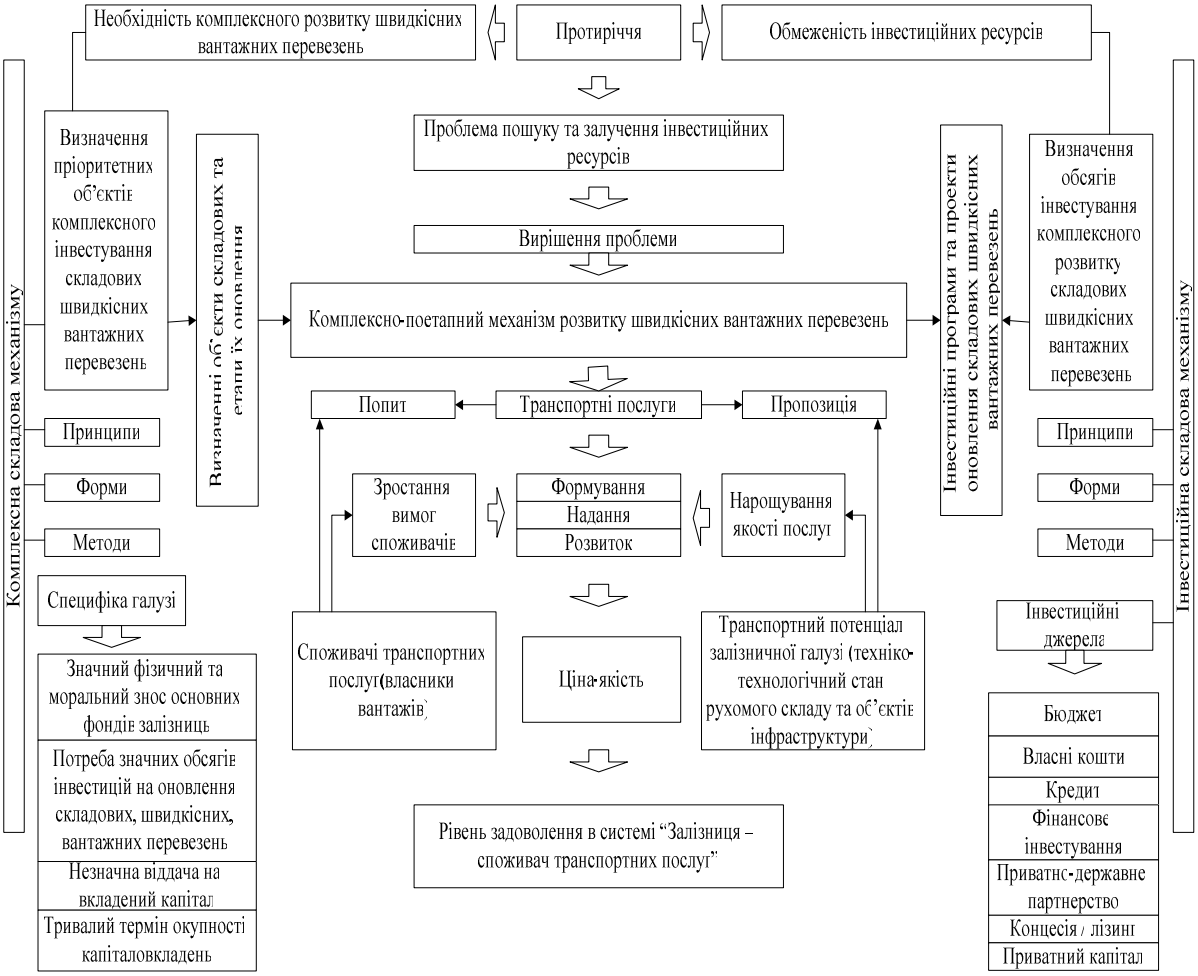

Рис. 5. Комплексно-поетапний механізм розвитку швидкісних вантажних перевезень на залізничному транспорті

Механізм спрямований на вирішення проблеми пошуку та залучення інвестиційних ресурсів для розвитку швидкісних вантажних перевезень. Він реалізує ідею поетапного комплексного оновлення складових тому, що їх тісний технологічний взаємозв'язок вимагає рівноступеневого інноваційного оновлення, завдяки якому можлива їх ефективна експлуатація в процесі реалізації швидкісних вантажних перевезень.

Приклад застосування поетапного комплексного технологічного оновлення складових швидкісних вантажних перевезень наведений у таблиці 1, де розглянуто два варіанти, перший з яких передбачає етапність відтворення при рівноступеневому фізичному та моральному зносі складових, а другий – при різноступеневому, що відбивається на послідовності реалізації певних форм відтворення, і відповідно, на обсягах фінансування визначених етапів.

Комплексна складова механізму передбачає визначення пріоритетних об'єктів та етапність їх інвестування по кожній складовій вантажних перевезень, що дозволяє зосередити кошти на головних об'єктах, інноваційне оновлення яких вирішує проблеми "вузьких місць" у технологічному процесі швидкісних вантажних перевезень. Комплексна складо-

ва механізму у визначенні пріоритетних об'єктів комплексного інвестування керується відповідними принципами, а саме: рівноступеневого технологічного розвитку; економічної доцільності; інвестиційної привабливості; інноваційної спрямованості; технологічної узгодженості. Під час визначення пріоритетних об'єктів використовуються різні методи, які базуються на експертних оцінках, моделюванні, аналітичних розрахунках і т. ін., результати яких можуть бути представлені у різних формах з врахуванням якісних та кількісних характеристик. Враховується також і специфіка галузі, що стосується значного фізичного та морального зносу основних фондів залізниць, потреби залучення на тривалий термін значних обсягів інвестиційних ресурсів, тривалого терміну їх окупності та низької віддачі на вкладений капітал. Інвестиційна складова механізму забезпечує фінансування інвестиційних проектів і програм, які реалізують інноваційні пріоритети, визначені комплексною складовою механізму. Інвестиційна складова механізму, реалізуючи свою функцію фінансування комплексного оновлення складових швидкісних вантажних перевезень, базується на таких принципах: комплексності підходу до технологічного оновлення; гарантованості постачання капіталу; безперервності вдосконалення інвестиційного процесу; контрольованості процесу інвестування; економічної ефективності; гнучкості та керованості інвестиційних потоків. Інвестиційний процес може реалізовуватись у формах як реального, так і фінансового інвестування за різними методами пошуку та залучення коштів з різних інвестиційних джерел. Інноваційне оновлення матеріально-технічної бази швидкісних вантажних перевезень спрямоване на задоволення зростаючих вимог споживачів до якості транспортного обслуговування.

Таблиця 1

Реалізація поетапного комплексного технологічного оновлення складових швидкісних вантажних перевезень

Складові швидкісних вантажних перевезень та форми їх технологічного оновлення		Етапи технологічного оновлення складових швидкісних вантажних перевезень					
Найменування складових	Форми технологічного оновлення	1-й	2-й	3-й	4-й	5-й	6-й
Вантажні вагони	Підтримка вагонів у належному робочому стані	□					
	Заміна окремих важливих вузлів та систем		□				
	Капітально-відновлювальний ремонт		∅	□			
	Модернізація				□		
	Закупівля нових сучасних вагонів			∅		□	
	Створення вантажних вагонів нових поколінь						∅/ □
Локомотиви	Підтримка локомотивів у належному робочому стані	□					
	Заміна окремих важливих вузлів та систем	∅	□				
	Капітально-відновлювальний ремонт			□			
	Модернізація		∅		□		
	Закупівля нових сучасних локомотивів				∅	□	
	Створення локомотивів нових поколінь						∅ / □
Колії	Підтримка колій у належному робочому стані	□					
	Заміна окремих вузлів та систем		□				
	Капітально-відновлювальний ремонт	∅		□			
	Модернізація			∅	□		
	Закупівля та заміна важливих вузлів та конструкцій					∅/ +	
	Створення нових зразків колій						∅/ □

Реалізація певних форм технологічного оновлення складових швидкісних вантажних перевезень

□ – за умов рівноступеневого фізичного та морального зносу складових;

∅ – за умов різноступеневого фізичного та морального зносу складових

Процес формування транспортних послуг високого рівня та якості, вдосконалення технологій їх надання, подальший розвиток транспортних технологій дозволяє за умов оптимального співвідношення параметрів "ціна-якість" задовольнити в повному обсязі зростаючий попит споживачів на всі види транспортного обслуговування.

В якості інвестиційних джерел для фінансування інвестиційних проектів та програм залізничної галузі передбачаються бюджетні кошти, власні кошти залізниць, залучення коштів за допомогою фінансових інструментів, кошти приватних інвесторів а також нетрадиційні форми інвестування: лізинг, концесія, приватно-державне партнерство і т. ін.

Висновки. Інноваційне оновлення матеріально-технічної бази залізничних перевезень, зокрема вантажних, пов'язано з вирішенням проблем пошуку і залучення інвестиційних ресурсів та розробкою механізмів інвестування з метою раціонального використання фінансових ресурсів і підвищення ефективності капіталовкладень.

Для фінансування програми створення швидкісних вантажних перевезень необхідно застосовувати комплексний підхід, який реалізується комплексно-поетапним механізмом розвитку швидкісних вантажних перевезень, що охоплює комплексну та інвестиційну складові. Механізм передбачає поетапну реалізацію комплексного підходу до інноваційного оновлення всіх складових, що забезпечують процес швидкісних вантажних перевезень.

Інвестиційна складова механізму передбачає залучення всіх доступних фінансових джерел та застосування певних форм та методів інвестування, які надає ринкова економіка. Це стосується використання як власних коштів, так і коштів з інших джерел, які залучаються за різними схемами інвестування, включаючи і нетрадиційні(лізинг, концесія, приватно-державне партнерство і т. ін.).

Застосування комплексно-поетапного механізму розвитку швидкісних вантажних перевезень дозволяє здійснити на інноваційній основі технологічне переоснащення всіх складових, що забезпечують швидкісні вантажні перевезення, підвищити конкурентоспроможність залізниць на ринку транспортних послуг та задовольнити зростаючі вимоги споживачів щодо якості транспортного обслуговування.

Список використаних джерел

1. Державна цільова програма реформування залізничного транспорту на 2010-2019 роки: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2009 р. № 1390 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 26 жовтня 2011 р. № 1106 (1106-2011-п) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1390-2009-%D0%BF.
2. Аксенов И. М. Особенности реструктуризации в современных условиях / И. М. Аксенов, В. В. Пасечник // Залізничний транспорт України. – 2001. – № 1. – С. 11-14.
3. Бараш Ю. С. Основні напрямки структурної реформи залізничного транспорту / Ю. С. Бараш // Залізничний транспорт України. – 2004. – № 2. – С. 3-5.
4. Ейтутіс Г. Д. Механізм управління підприємствами залізничного транспорту України з урахуванням регіональних умов / Г. Д. Ейтутіс // Залізничний транспорт України. – 2006. – № 3. – С. 18-21.
5. Ільчук В. П. Інноваційно-інвестиційні системи залізничного транспорту: становлення та розвиток / В. П. Ільчук; за ред. д-ра екон. наук, проф. Є. М. Сича. – К.: Логос, 2004. – 381 с.
6. Кривопишин А. М. Региональная политика железных дорог Украины в период их реформирования / А. М. Кривопишин, Г. Д. Эйтутис // Залізничний транспорт України. – 2007. – № 1. – С. 44-46.
7. Матеріали науково-практичної конференції викладачів, аспірантів та магістрів ДЕТУТ «Шляхи та напрямки структурної реформи залізничного транспорту України» (м. Київ, 23-24 лютого 2012 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.detut.edu.ua.
8. Основи управління фінансами залізничного транспорту: навчальний посібник / М. В. Макаренко, Н. М. Колесникова, Н. І. Богомолова, О. В. Андрєєва [та ін.] – К.: ДЕТУТ, 2011. – 342 с.
9. Цвєтов Ю. М. Проблеми та основні напрямки реформування залізничного транспорту України / М. Ю. Цвєтов, М. В. Макаренко. – К.: КУЕТТ, 2007. – 222 с.

УДК 330.35 (339.168.6)

Є.М. Сич, д-р екон. наук, професор
Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

О.В. Бойко, канд. екон. наук, доцент
Національний авіаційний університет, м. Київ, Україна

ЕКОНОМІЧНО-СУТНІСНІ ОЗНАКИ РИНКУ ТРАНСПОРТНИХ ПОСЛУГ

У статті досліджується ринок транспортних послуг як відкрита складна система. Розглянуті основні елементи та складові ринку транспортних послуг, сформульовані його ознаки.

Ключові слова: *ринок, транспортна послуга, система, метод, структура.*

В статье исследуется рынок транспортных услуг как открытая сложная система. Рассматриваются основные элементы и составляющие рынка транспортных услуг, сформулированы его признаки.

Ключевые слова: *рынок, транспортная услуга, система, метод, структура.*

Transportation services market as opened and complicated system is researched in this article. The main elements and components of this market are described in and its main features are reviewed.

Key words: *market, transport services, system, method, structure.*

Постановка проблеми. Формування ринкових відносин у країні становить тривалий процес, у ході якого постійно відбуваються зміни в усіх основних сферах суспільного-економічного життя та створюються різноманітні ринки. Ринкові трансформації, що відбуваються у транспортному секторі економіки, пов'язані з процесами демонополізації галузі, роздержавленням та приватизацією багатьох транспортних підприємств; це призвело до появи значної кількості самостійно господарюючих суб'єктів – як виробників транспортних послуг, так і посередників. У результаті об'єктивно створилися умови для формування ринку транспортних послуг (РТП).

Післякризові тенденції до збільшення обсягів виробництва товарної продукції, розширення господарських зв'язків між підприємствами різних регіонів і країн, зростаючі вимоги до якості транспортного обслуговування тощо вимагають від суб'єктів ринку транспортних послуг оптимізації їх взаємодії. Адже, в організаційно-економічному аспекті сучасний РТП представляє собою складну відкриту систему з одночасним перетином економічних інтересів усіх його суб'єктів. Тому у структурі національної економіки ефективно функціонуючий РТП – це основний механізм ефективного товарообігу, що представляє систему узгодження дій його учасників стосовно забезпечення процесу просторового переміщення товарів від виробників до споживачів в обумовлені терміни з мінімальними втратами кількісних й якісних товарних характеристик.

Зважаючи на суттєву роль і значення ефективності функціонування транспортного ринку в соціально-економічному розвитку країни останнім часом з'явилася достатньо велика кількість наукових публікацій. Проте переважна більшість з них стосується, здебільшого, кількісної сторони транспортно-перевізних процесів, їх динаміки, не торкаючись сутнісних ознак такого галузевого ринку. Це дає підстави стверджувати, що ступінь висвітлення теоретико-методологічних засад функціонування та розвитку ринку транспортних послуг є недостатньою та потребує подальших досліджень і розробок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями проблем формування та розвитку ринкових відносин у різних сферах діяльності займається велика кількість вітчизняних і зарубіжних учених – І. Артємьєв, В. Базилевич, Т. Гірченко, О. Дубовик, Ф. Котлер, В. Куценко, Х. Ламперт, К.Р. Макконел, С.Л. Брю, А. Матанцев, В. Онікієнко, М. Портер, Л. Страшинська та багато інших.

Значний науковий внесок у розвиток економічної науки щодо питання про транспорті послуги внесли вітчизняні та зарубіжні вчені, зокрема: І. Аксьонов, О. Бакаєв, Д. Веліканов, В. Гурнак, В. Загорулько, Л. Зайончик, Е. Кіне, В. Коба, В. Котелянець, М. Котлубай, Ю. Кулаєв, В. Лівшиць, М. Макаренко, В. Мова, Р. Нудельман, Є. Сич, С. Ушаков, Ю. Цвєтов, В. Чекаловець, В. Шинкаренко та багато ін. При цьому треба

відзначити, що наукових досліджень, які присвячені методологічним проблемам розвитку ринку транспортних послуг на Україні, поки що вкрай недостатньо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Недостатня розробка теоретико-методологічних основ формування ринкових відносин у транспортній сфері, на наш погляд, є однією з головних причин суперечливості наукових уявлень не тільки стосовно визначення сутності ринку транспортних послуг, але і відсутності цілісної концепції розвитку в умовах подальших реформ.

У зв'язку з цим виникає необхідність проведення нових наукових досліджень, що спрямовані на вивчення, узагальнення та наукову інтерпретацію тих процесів у транспортній сфері, які відбуваються з переходом України до ринкової моделі господарювання.

Метою написання статті є дослідження та розкриття сутнісних ознак ринку транспортних послуг, як складної відкритої системи у структурі ринкового господарства країни.

Виклад основного матеріалу. Загальновизнаним серед учених-економістів є підхід про діалектичний взаємозв'язок між предметом і методом наукового дослідження. Методологія як наука про метод, основні структурні елементи якого є похідною від наукового визначення предмета. Проте існує і зворотній зв'язок, а саме – методологія активно впливає на формування наукового розуміння предмета дослідження, а отже не може бути довільною і обов'язково повинна узгоджуватись з логікою, законами та закономірностями розвитку об'єкта пізнання.

Таким чином, першим кроком на шляху всебічного обґрунтування методології дослідження є з'ясування об'єкта (в тому числі предмета) дослідження, в якості якого постають процеси організаційно-економічного формування та розвитку ринку транспортних послуг.

Виклад основного матеріалу. На відміну від інших сфер економіки, в транспортній на законодавчому рівні відсутнє загальне визначення поняття «ринок транспортних послуг». Серед науковців також не має однозначності в трактуванні сутності РТП, що призводить не тільки до термінологічної різноманітності та плутанини в категоріальному апараті, а й відповідно труднощам окреслення предметної області досліджень, що у свою чергу негативно позначається на виробленні методико-практичних рекомендацій стосовно розвитку цього галузевого ринку. Ця проблема також ускладнюється і тим, що існують розбіжності навіть у трактуванні такої фундаментальної категорії як «ринок» взагалі, адже сутність РТП можливо розкрити тільки через діалектику загального, одиничного й особливого.

Проте узагальнення різних точок зору стосовно змістовної сутності поняття «ринок», дає підстави для ствердження того, що на РТП взаємодіють продавець і покупець, між якими виникають відносини щодо купівлі-продажу транспортної послуги, в результаті чого встановлюється ціна на цей специфічний «товар».

Таким чином, у самому загальному вигляді **РТП** являє собою ***систему економічних відносин,*** що виникають між ***покупцями*** та ***продавцями*** з приводу купівлі-продажу ***специфічного товару (транспортної послуги)*** у сфері обміну за допомогою ***механізму забезпечення*** цього процесу відповідно до законів товарного виробництва та грошового обігу.

Для більш повного наукового визначення поняття РТП і розкриття його галузевої сутності необхідно:

- дослідити *специфічність транспортних послуг* як *товару особливого виду;*
- враховувати зміст поняття *"система"* як фундаментальної категорії діалектики;
- чітко визначати основні елементи та підсистеми в межах «системи економічних відносин», адже змістовність визначення РТП значною мірою залежить від того, що розуміти під *економічними відносинами* та *їх структурою*;
- встановити складові *механізму забезпечення* ринково-обмінних процесів під час надання транспортних послуг;

• з'ясувати хто саме виступає в якості *продавців* і *покупців* на цьому ринку, тобто визначити основні суб'єкти між якими виникають й розвиваються економічні відносини в межах РТП.

Так, транспортна послуга (ТП), як об'єкт ринкових відносин, відрізняється від товарів, робіт чи послуг інших галузевих ринків за такою системою ознак: нематеріальний характер; нерозривність процесів виробництва та споживання; неможливість накопичення та зберігання; унікальність за своїм місцем і роллю в суспільному виробництві; особливість засобів виробництва та предметів праці, що притаманні лише господарюючим суб'єктам транспортного ринку; специфічна унікальна технологія виробництва. У зв'язку зі збігом процесів «виробництва та споживання» транспортних послуг варто розглядати їх надання одночасно та як споживання.

Таким чином, специфічність транспортних послуг як товару особливого виду зумовлена, по-перше, особливостями організації й технології перевізної діяльності стосовно переміщення у просторі та часі вантажів і пасажирів. І по-друге, ТП як товар відрізняється специфічною технологією просування та продажу послуг, що також у свою чергу зумовлює специфіку економічних відносин між суб'єктами РТП і формує сутнісні ознаки цього транспортного ринку.

Як категорія діалектики, *«система»* – означає певну сукупність елементів, між якими існують стійкі відносини та зв'язки, відбувається взаємодія, внаслідок якої виникають нові якості й властивості, не притаманні окремим елементам. Крім цього, важливим аспектом наукового розгорнутого обґрунтування категорії «система» є те, що її елементи й підсистеми, перебувають у відносинах і зв'язках не лише один з одним (одна з іншими), а й з зовнішнім середовищем. Це положення найбільшою мірою стосується систем, що самоорганізуються, а отже, відповідають вимогам синергетичного підходу. Таким чином, можна сформулювати розгорнуте визначення поняття *«система»* – це комплекс підсистем, елементів і компонентів та притаманних їм властивостей, взаємодія між якими, а також зовнішнім середовищем породжує якісно нову інтегративну цілісність.

Стосовно *структури економічних відносин*, що виникають на РТП між основними економічними суб'єктами – продавцями і покупцями з приводу купівлі-продажу послуг з урахуванням як технологічної специфіки надання, так і особливостей їх реалізації як товару, то необхідно виділити такі основні їх форми як *техніко-економічні* й *організаційно-економічні* відносини.

Основними елементами *техніко-економічних* є відносини спеціалізації, кооперації, комбінування виробництва та ін., реалізація яких дозволяє безпосередньо здійснити процес транспортування, тобто забезпечити просторове переміщення вантажів або пасажирів з урахуванням техніко-технологічної складової перевезень. З точки зору структурної організації такого ринку саме техніко-економічні відносини визначають транспортно-галузеву специфіку ринку в окремих регіонах, що пов'язана з різними формами суспільного поділу праці, а отже наявністю того чи іншого виду магістрального транспорту і формування відповідного РТП (наприклад, ринок послуг залізничного транспорту; ринок послуг автомобільного транспорту; ринок послуг морського транспорту тощо).

Важливу роль у функціонуванні РТП відіграють *організаційно-економічні відносини*, що виникають у процесі взаємодії маркетингової та інших видів управлінської діяльності; їх реалізація забезпечує залучення споживачів транспортних послуг, а також забезпечує можливість надання широкого спектра додаткових послуг, у тому числі комплексної логістичної технології «від дверей до дверей».

Крім цього, в системі економічних відносин також необхідно враховувати і *відносини економічної власності*, що формуються під час взаємодії різних суб'єктів та стосуються різних сфер суспільного відтворення та об'єктів привласнення. Такими

об'єктами на РТП можуть бути створювані у процесі праці транспортні послуги, необхідний і додатковий продукт тощо.

Досліджуючи складові *механізму забезпечення ринково-обмінних* процесів, необхідно враховувати і те, що сучасна «ринкова» економіка є змішаною, тобто базується на поєднанні та взаємодії ринкових і неринкових відносин, а отже ринкового механізму саморегулювання й державного регулювання. Тому під час дослідження процесів розвитку РТП необхідно розрізняти складові господарського механізму, у межах якого виділяють ринкові, державні та наддержавні важелі регулювання економічної діяльності, а також різні форми їх поєднання. Адже, як доводить світовий досвід, ринковий механізм, як правило, не регулює ті галузі, які визначають науково-технічний прогрес або великою мірою залежать від нього (фундаментальна наука, освіта, екологія, глобальні проблеми, розвиток людини). Тут провідну і визначальну роль відіграє держава, яка свідомо, за допомогою прямих суспільних (економічних, адміністративних, правових тощо) методів організовує, координує та регулює ці важливі напрями діяльності.

Це повною мірою стосується і транспортного сектору національної економіки, де контроль і регулюючий вплив держави є вкрай необхідним, виходячи не тільки з питань безпеки перевезень, екологічного забруднення, а й соціальної спрямованості галузі, а також невідкладних завдань (враховуючи ступінь фізичного та морального зносу її основних фондів) технічного її переозброєння і становлення високотехнологічного способу транспортного виробництва. Крім цього, економічна діяльність держави, наприклад, на залізничному транспорті, спирається на таку міцну економічну основу, як державна власність, що породжує економічні відносини, в яких держава виступає і як дійсний представник загальнонаціональних інтересів, так і суб'єкт господарювання. Так, держава, розподіляючи та перерозподіляючи транспортні ресурси, постає не тільки як адміністративний і регулюючий фактор, а й як суб'єкт господарювання, який в умовах ринку реалізує об'єктивні економічні відносини, зумовлені сучасним рівнем продуктивних сил на транспорті, ступенем розвитку транспортного виробництва тощо.

Водночас необхідно враховувати і те, що ринкові відносини відігравали і будуть відігравати велику роль у розвитку національної економіки та її окремих секторів. Власне ринкові відносини, становлять механізм саморегулювання та самоорганізації РТП, ґрунтуючись, перш за все, на конкуренції економічно відокремлених виробників транспортних услуг, дії закону попиту та пропозиції та ін.

З цих позицій РТП, як складна відкрита система, є такою, де існує постійно регульований баланс організації та самоорганізації. У випадку, коли вплив державного втручання стає нерезультативним, настає період так званого «хаосу», або невпорядкованого руху елементів системи. Рушійною її силою у такі періоди стає її самоорганізація, яка породжує нову якість системи та структуру, а отже формує нову цілісність.

Стосовно продавців і покупців, що діють на цьому ринку, тобто основних суб'єктів, то до них належать ті учасники, економічні відносини між якими виникають безпосередньо у процесі купівлі-продажу, реалізації і наданні транспортної послуги. До цієї категорії слід віднести: суб'єкти господарювання, що безпосередньо здійснюють процес просторового переміщення (транспортні перевізники); споживачі (вантажовласники, вантажоотримувачі або пасажири); транспортні посередники (наприклад, підприємства транспортної експедиції).

З урахуванням вищенаведеного **РТП** являє собою *систему відносин техніко-економічних, організаційно-економічних та відносини економічної власності*, що виникають між *суб'єктами такого ринку* з приводу *надання* та *купівлі-продажу транспортних послуг, а також механізму забезпечення цього процесу на основі взаємодії і поєд-*

нання різних форм координації та регулювання (саморегулювання й державного регулювання) відповідно до законів товарного виробництва та грошового обігу.

Висновки. Ринок транспортних послуг, як складна відкрита соціально-економічна система, має такі економічно-сутнісні ознаки:

1.РТП, з одного боку, складається із сукупності суб'єктів та інституційних елементів: виробники транспортних послуг (транспортні перевізники); клієнти-споживачі (вантажовласники, вантажоотримувачі або пасажири); посередники (підприємства транспортної експедиції); державний механізм управління галуззю та регулювання ринку.

З другого боку, РТП являє собою сукупність: господарюючих суб'єктів – виробників транспортних послуг (транспортні перевізники), клієнтів-споживачів (вантажовласники, вантажоотримувачі або пасажири), посередників (підприємства транспортної експедиції), а також організованих техніко-технологічних елементів (рухомий склад, транспортні мережі, структури ремонту, сервісу тощо), що пов'язані відповідними відносинами і дозволяють отримати властивості (здатність переміщувати вантажі або пасажира), які не притаманні елементам системи окремо.

На ринку транспортних послуг формуються не тільки техніко-економічні, організаційно-економічні відносини, відносини економічної власності, а і також соціально-економічні, техніко-технологічні та інші типи відносин, що виникають на цьому ринку стосовно організації, надання та комерційної реалізації транспортних послуг їх споживачам;

2. Всі елементи РТП, як системи, взаємопов'язані та взаємозалежні, отже система зв'язків перебуває в постійному динамічному русі. Руйнування зв'язків призводить до збоїв у всій системі економічних відносин. Така система зв'язків представлена такими основними видами: матеріальні – поставки матеріальних ресурсів і техніки; фінансові – операції з грошовими ресурсами; комерційні – продаж послуг, а також інформаційні;

3. Ринок транспортних послуг має складну організаційну структуру, що визначається галузевою належністю виробників (морський, залізничний та ін. види транспорту) та їх кількістю (монопольний, олігопольний, конкурентний ринки тощо), специфікою надання послуг, кон'юнктурою цін на послуги, асортиментом послуг тощо. Зміна структури або виникнення нових економічних відносин, веде до формування нових системних якостей і властивостей, які не можна звести до попередніх;

4. РТП, як складна система виявляє основні властивості загальних систем: прямого і зверненого зв'язку, стабільності, адаптації, синергії, емерджентності, нестаціонарності тощо.

5. У сучасних умовах ефективний розвиток ринку транспортних послуг як відкритої соціально-економічної системи, що містить різноманітність функцій керуючої і керованої підсистем, насамперед залежить від реалізації інформаційної функції, що поглинає всі інші, адже ринок, це, перш за все, інформативно-комунікаційний процес.

Список використаних джерел

1.Бойко О. В. Потенціал ринку транспортних послуг як об'єкт наукових досліджень / О. В. Бойко, І. В. Дідовець // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. – 2010. – № 41. – С. 93 -105.

2.Бойко О. В. Структура транспортного ринку / О. В. Бойко // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. – 2010. – № 44. – С. 71.

3.Мочерний С. В. Методологія економічного дослідження: монографія / С. В. Мочерний. – Львів: Світ, 2001. – 416 с.

4.Сич Є. М. Закони економіки транспорту: монографія / Є. М. Сич, В. М. Кислий. – Ніжін: Аспект-Поліграф, 2009. – 160 с.

5.Сич Є. М. Розвиток монопрофільних виробничих структур ринку: транспортно-економічний аспект: монографія / Є. М. Сич, О. В. Бойко, О. В Шишкіна. – К.: Логос, 2011. – 220 с.

УДК 338.47:339.13

Ю.С. Вдовенко, канд. екон. наук, доцент
Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ЯК ДЖЕРЕЛО ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ АВТОТРАНСПОРТНОГО РИНКУ

У статті досліджується категорія конкурентоспроможності в контексті функціонування автотранспортного ринку. Розглянуті складові конкурентоспроможності, показники її оцінювання, ризики, запропоновані цільові заходи та визначені завдання щодо підвищення ефективності діяльності на автотранспортному ринку.

В статье исследуется категория конкурентоспособности в контексте функционирования автотранспортного рынка. Рассмотрены составляющие конкурентоспособности, показатели ее оценки, риски, предложены целевые мероприятия и определены задачи по повышению эффективности деятельности на автотранспортном рынке.

The category of competitiveness in the context of functioning transport market is analyzed in this article. The components of competitiveness, indicators of its evaluation, the risks are studied, target actions are proposed and tasks for enhancing efficiency of transport market are identified.

Постановка проблеми. Аналіз ринку автотранспортних послуг свідчить про помітне порушення балансу потреб і можливостей на користь можливостей. Відносно повна відповідність потреб і можливостей притаманна плановій економіці, за якої регулятором відносин між перевізниками і споживачами є адміністративні методи. Теоретично в ринковій економіці перевага пропозиції над попитом посилює конкуренцію і призводить до поліпшення якісних показників.

Водночас, рівень задоволення потреб конкретного споживача (замовника) знижується у зв'язку з непрозорістю автотранспортного ринку, зростанням недобросовісної конкуренції, витісненням частини перевізників з ринку, проблемами з придатністю транспортних засобів до перевезень, невигідністю для перевізників виконувати нерентабельні замовлення.

Оскільки ні лібералізація ринку, ні планово-адміністративні методи не дають бажаного результату, ситуація вимагає регулювання автотранспортного ринку економічними методами, зокрема реагування на подальше зростання кількості автотранспортних засобів, особливо індивідуальних перевізників, узгоджувати його з розвитком національної і регіональної економіки та безпосередньо автотранспортного комплексу.

Регулювання має носити як попереджувальний характер засобами інформування про стан ринку і можливості знайти на ньому свою нішу, так і профілактичний та обмежувальний за рахунок ліцензування, покращення відбору перевізників за конкурсом тощо. У зв'язку з чим з боку органів влади необхідне проведення систематичного моніторингу ринку послуг та вироблення критеріїв відбору кращих перевізників.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблематика функціонування автотранспортного ринку та його окремих складових є широко досліджуваною вітчизняними науковцями. Серед відомих представників наукової школи, які працюють у цьому напрямку, слід відзначити Базилюк А.В., Дмитриченка М.Ф., Зайончика Л.Г., Котелянця В.І., Шинкаренка В.Г. Останнім часом дослідження конкурентоспроможності в контексті функціонування автотранспортного ринку набувають рис міждисциплінарності за рахунок аспектів фінансового аналізу, стратегічного управління, маркетингу, менеджменту, логістики тощо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Разом з тим, до цього часу серед дослідників не існує одностайності щодо віднесення категорії конкурентоспроможності до визначальних чинників реформування автотранспортного ринку з одночасними дискусіями відносно регуляторно-контрольної ролі держави у цьому типі відносин. Тому різноаспектне вивчення конкурентоспроможності залишається актуальним в умовах існуючої парадигми розвитку автотранспортного ринку, що об'єктивно обумовлює необхідність проведення подальших розвідок стосовно різних її складових, показників оцінювання, ризиків, впровадження відповідних заходів тощо.

Мета статті. У зв'язку з вищезазначеним, метою цієї статті є з'ясування особливостей конкурентоспроможності на автотранспортному ринку, її складових, маркетингових та управлінських факторів, а також визначення першочергових завдань із підвищення ефективності функціонування досліджуваного ринку.

Виклад основного матеріалу. Конкурентоспроможність охоплює широкий спектр технічних, технологічних, організаційних, економічних, соціальних, кадрових, правових, ідеологічних відносин, які складаються в процесі здійснення перевізного процесу. Як соціально-економічна категорія, конкурентоспроможність є здатністю досягати законним шляхом найвищих економічних та соціальних переваг порівняно з іншими учасниками ринку.

За іншим визначенням, конкурентоспроможність перевізника – це сукупність споживчих та вартісних характеристик пропонованої послуги, які визначають можливість отримати замовлення в умовах відкритої пропозиції, яка краща для споживачів, ніж пропозиції конкурентів.

На ринку автотранспортних послуг критерії конкурентоспроможності мають особливості. На рівні автотранспортної галузі вони відображають можливості конкуренції з іншими транспортними галузями, що означає здатність збільшувати показники перевезень і знижувати витрати на послуги, які відповідають вимогам споживачів і відповідним стандартам.

Найбільш вагомою складовою конкурентоспроможності є якість. Її рівень визначається технічними та технологічними перевагами; кваліфікацією кадрів; ресурсною базою; доступністю; безпечністю тощо. З цього витікає, що конкурувати – означає постійно поліпшувати показники діяльності.

Конкуренція розподіляється на цінову – отримання переваги за рахунок зниження ціни та конкуренцію на основі кращої якості послуги при сталій або середній ціні. На сучасному автотранспортному ринку цінова конкуренція втратила значення на користь нецінових методів конкурентної боротьби, оскільки межа зниження ціни існує, а межі підвищення якості практично немає. Їх вплив на досягнення відповідних параметрів конкурентоспроможності залежить як від перевізника, так і середовища, в якому він працює – регіону, території.

Можливість конкурувати на визначеному ринку залежить безпосередньо від конкурентоспроможності засобів надання потрібної кількості та номенклатури послуг і якості. Конкурентні позиції залежать також від тієї підтримки, яку перевізник отримує з боку національних державних органів та інших організацій шляхом надання субсидій, гарантій, кредитів, страхування, звільнення від податків, забезпечення інформацією про кон'юнктуру ринку тощо.

Конкурентоспроможність визначається за її складовими.

1. До числа показників, які визначають конкурентоспроможність автотранспортного підприємства, включаються:

− обсяг надання послуг;

− обсяг перевезень на одного працівника;

− обсяг перевезень на одиницю транспорту;

− номенклатура послуг;

− прибуток від надання послуг.

2. Конкурентоспроможність конкретної послуги визначається як співвідношення її ціни до «еталонної ціни», або середньозваженої ціни на даному ринку, відношення прибутку до загальної вартості послуги. Підвищення цього показника свідчить про зростання рівня конкурентоспроможності. Про спад або зростання попиту свідчить відношення можливої вартості послуги до наданої вартості. На конкурентоспроможність справляють вплив витрати обігу, які обчислюються шляхом відношення величини витрат до розмірів прибутку. Аналіз витрат обігу дозволяє вносити корективи під час перевізного процесу.

3. Конкурентоспроможність автотранспортного засобу залежить від техніко-економічних показників, які характеризують його переваги на ринку споживання послуг, зокрема:

− економічна ефективність його використання;

− потужність, амортизаційний період експлуатації;

− можливості використання в комплексі з іншими засобами;

− зручність експлуатування (технічні параметри, місткість тощо);

− зовнішній вигляд, престижність.

Оцінювання конкурентоспроможності на конкурентному ринку, або його сегменті будується на ретельному аналізі технологічних, виробничих, фінансових можливостей. Вона покликана з'ясувати потенційні можливості і заходи, які треба вжити й містить такі показники:

− потребу в капіталовкладеннях – фактичних та на перспективу, як у цілому, так і по окремих транспортних засобах;

− набір послуг, їх обсяги та вартість;

− набір ринків або їх сегментів для кожного виду послуг (ринкова диференціація);

− потребу у засобах на стимулювання діяльності;

− перелік заходів та засобів забезпечення переваги на ринку;

− створення іміджу, виконання зобов`язань за угодами щодо терміну та якості надання послуг.

За цими ж показниками оцінюються основні конкуренти.

Після цього перевізник повинен розробити маркетингові стратегії конкуренції, які дозволять краще позиціонувати свої пропозиції по відношенню до пропозицій конкурентів. Важливо правильно визначити, яка із стратегій є найкращою, враховуючи свої цілі, можливості і ресурси. Окремим питанням, яке може вплинути на кінцевий результат, є правильне оцінювання ризиків, зокрема їх впливу на кінцевий результат діяльності. До основних можливих ризиків перевізника відносяться:

− зниження платоспроможності споживачів;

− зміна потреб споживачів;

− зростання облікових ставок банку;

− підвищення цін посередниками;

− проблеми із виплатою заробітної плати;

− нестабільна ситуація на валютному ринку.

Важливим чинником, який сприяє підвищенню конкурентоспроможності, є управління і, відповідно, кваліфікація управлінської ланки та підібраний, керований, швидко і гнучко реагуючий на будь-які зміни в зовнішньому середовищі склад виконавців. Для вдосконалення цього сегмента конкурентної спроможності пропонується застосувати такі заходи:

− розробка та впровадження системи контролю;

− проведення обліку витрат по їх видах (змінні, постійні) і місцях їх виникнення;

− впровадження системи оперативного фінансово-економічного аналізу;

− введення системи планування, розробки оперативних і поточних бюджетів підприємства;

− проведення поточного корегування планів;

− розробка та вдосконалення в процесі роботи системи мотивації персоналу;

− створення необхідних виробничих умов;

− забезпечення можливостей для професійного зростання працівників.

Із поточних заходів:

− оцінювання персоналу щодо відповідності посадам шляхом підведення підсумків роботи;

− проведення інструктажів;

− організація навчання;

− взаємозв'язок оплати праці та інших винагород з отриманими результатами.

Важливим чинником підвищення конкурентної спроможності є наявність чіткого регламенту роботи та розробка посадових інструкцій, чим досягається ціла низка цілей, зокрема:

− раціональний розподіл праці;

− правильний підбір кадрів, їх розстановка і використання;

− зміцнення виконавської дисципліни;

− підвищення ефективності діяльності;

− створення організаційно-правової системи відносин на підприємстві;

− забезпечення дотримання умов трудових контрактів;

− забезпечення об'єктивності під час атестації співробітників, їх заохоченні і накладенні дисциплінарного стягнення.

− справедливе вирішення трудових суперечок.

Найважливішим аспектом підвищення конкурентоспроможності для транспортного підприємства є забезпечення якості послуг, що надаються. Тому система забезпечення якості розробляється по кожному суб'єкту діяльності (табл.).

Таблиця

Система контролю якості послуг

Об'єкт контролю	**Предмет контролю**	**Вид контролю**	**Періодичність**	**Відповідальний**
1	2	3	4	5
Автопарк	Якість зберігання техніки, своєчасність повернення з маршрутів	Спостереження та фіксація у відповідному журналі	Постійно	Служба механіків, служба охорони
Ремонтні майстерні	Швидкість та якість проведення ремонтних та профілактичних робіт	Контроль, самоконтроль	Згідно з графіками, залежно від потреби	Завідувач майстернями, водій
Головний офіс	Охайність приміщення, зручність для роботи	Спостереження	Постійно	Керівництво
Робочі місця служб	Забезпечення засобами для виконання обов'язків, професійність у роботі	Спостереження, перевірки	Постійно, періодично	Керівники підрозділів
Автотранспортний засіб	Відповідність потребі споживачів	Самоконтроль, перевірки	Постійно, періодично	Водій, адміністрація
Диспетчерська служба	Швидкість, точність, правильність обробки замовлень	Самоконтроль, перевірки	Постійно, періодично	Працівники служби, адміністрація
Зберігання товарно-матеріальних запасів	Схоронність, ведення обліку	Перевірки	Періодично	Менеджери, бухгалтерія
Своєчасність подання транспорту споживачам та робота на маршрутах	Дотримання графіків руху	Контроль, самоконтроль, спостереження	Постійно	Відділ контролю, водій

Висновки і пропозиції. Таким чином, конкурентоспроможність як багатоаспектна категорія, яка реалізується окремими суб'єктами перевізного процесу, справляє безпосередній вплив на ефективність функціонування як окремих сегментів, так і автотранспортного ринку загалом. Тому подальші дослідження за цим напрямком доцільно проводити в контексті завдань, які необхідно вирішувати для підвищення ефективності діяльності на автотранспортному ринку:

− розширення сегмента ринку за рахунок проведення іміджевих заходів, зокрема, ефективної реклами;

− стимулювання працівників за освоєння нових маршрутів або вдосконалення організації праці на діючих;

− вихід на зовнішні ринки за рахунок підвищення конкурентоспроможності;

− зниження експлуатаційних і адміністративних витрат, оптимізація структури управління, впровадження наукової організації праці;

− проведення ефективної кадрової політики, вдосконалення функціональних обов'язків;

− розробка комплексу маркетингових заходів на нові пропозиції;

− проведення активної комерційної діяльності.

Список використаних джерел

1. Албастова Л. Н. Технологія ефективного менеджменту / Л. Н. Албастова. – М.: Видавництво ПРІОР, 2006. – 288 с.
2. Бабич К. Оцінка іміджу промислового підприємства / К. Бабич, І. Лахно // Бізнес-Інформ. – 2007. – № 8. – С. 47-58.
3. Базилюк А. В. Ключові аспекти управління якістю пасажирських перевезень / А. В. Базилюк, І. О. Хоменко // Вісник Національного транспортного університету. – 2008. – №17. – С. 117-122.
4. Винокуров В. А. Організація стратегічного управління на підприємстві / В. А. Винокуров. – М.: Центр економіки й маркетингу, 1996.
5. Котелянець В. І. Маркетинг на ринку транспортних послуг в АПК / В. І. Котелянець // Вісник «Економіка. Проблеми економічного становлення». – 2010. – № 3. – С. 35-38.
6. Основи економіки транспорту: підручник / В. І. Щелкунов, Ю. Ф. Кулаєв, Л. Г. Зайончик, В. М. Загорулько [та ін.]. – К.: Кондор, 2011. – 392 с.
7. Паркінсон С. Н. Мистецтво управління / С. Н. Паркінсон, М. К. Рустомджи. – М.: Агентство «ФАИР», 2001. – 345 с.
8. Портер М. Конкуренция: пер. с англ. / М. Портер. – М.: Вильямс, 2005. – 608 с.

УДК 685.34:006.015.5

Ю.М. Скосир, канд. екон. наук
І.Г. Вершняк, студентка

ОСОБЛИВОСТІ АНАЛІЗУ ЯКОСТІ ПРОДУКЦІЇ НА ПІДПРИЄМСТВАХ З ВИРОБНИЦТВА ВЗУТТЯ

У статті розглянуто проблему контролю якості продукції на підприємствах з виробництва взуття. Описано основні процедури контролю якості готової продукції, які повинні застосовуватися на підприємствах. Запропоновано моделі для факторного аналізу якості продукції на підприємствах.

В статье рассмотрена проблема контроля качества продукции на предприятиях по производству обуви. Описаны основные процедуры контроля качества готовой продукции, которые должны применяться на предприятиях. Предложены модели для факторного анализа качества продукции на предприятиях по производству обуви.

In the article the problem of control of quality of products is considered on enterprises from a bootmaking. Basic procedures of quality, which must be used on shoe enterprises, are described. Models are offered for the factor analysis of quality of products on enterprises from a bootmaking.

Постановка проблеми. В умовах розвитку міжнародної торгівлі гарна репутація підприємства на зовнішньому і внутрішньому ринках повністю залежить від того, наскільки його продукція або послуги відповідають стандартам якості. Проблема забезпечення і підвищення якості продукції актуальна для всіх країн і підприємств. Від її вирішення значною мірою залежить успіх і ефективність національної економіки. При цьому необхідно враховувати те, що підвищення якості продукції – завдання довгострокове і безперервне. Рівень якості продукції не може бути постійною величиною. Вироби залишаються технічно прогресивними, зручними, красивими, модними до тих пір, доки їм на зміну не прийдуть нові, ще більш досконалі, що обумовлено науково-технічним прогресом у науці і техніці. Ті підприємства, які не позбулися старих стереотипів, у тому числі нехтування якістю продукції, нині зазнали відчутних втрат у конкурентній боротьбі з іноземними виробниками. Переконливим прикладом є робота взуттєвої промисловості, і взагалі всієї легкої промисловості України.

Рівень якості на кожному підприємстві визначається сукупністю організаційних, технічних, технологічних, управлінських і соціальних факторів, що здійснюються різними підрозділами. Для підвищення якості необхідно здійснювати оцінювання витрат на забезпечення якості продукції, а саме витрат від браку та рекламацій. Зменшити витрати від рекламацій можна за рахунок належного виконання договірних зобов’язань, які передбачають поставку продукції належної якості, обумовленої в договорі.

Сьогодні ринок взуття орієнтований на різноманітні верстви суспільства. Для того, щоб успішно керувати підприємством у сучасних економічних умовах, українські підприємці повинні поєднувати в собі: гарного керівника, досвідченого адміністратора, вправного бізнесмена, який не лише здатен на ризики, але і добре розуміється в нюансах специфіки справи, у зміцненні конкурентоздатності підприємства.

Перший раз клієнта можна привабити чудовою рекламою або розкішним виглядом, але вдруге – він прийде лише завдяки високій якості продукції та обслуговування, отриманого раніше.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Існують різні думки дослідників щодо визначення поняття "якість": одні вважають, що якість – це дії, які контролюються підприємством; інші дослідники заперечують, стверджуючи, що якість визначають споживачі. Вони розкривають поняття "якість" як здатність задовольняти або перевищити очікування клієнта.

Питанню виділення та застосування методів аналізу якості продукції приділяли значну увагу такі вчені, як: Н.В. Бонцевич [6], Є.М. Карпенко [4], Н.В. Немогай [6], С.П. Полишко [7], В.В. Садовський [6], В.Є. Сицко [10], Н.В.Тарасенко [11], В.Н. Фомін [12] та інші. Проте на сьогодні всі види методів економічного аналізу якості продукції потребують додатко-

вих досліджень, оскільки не визначено порядок їх використання, враховуючи внутрішньогосподарські та галузеві особливості діяльності підприємств легкої промисловості.

Метою дослідження є визначення основних завдань, інформаційного забезпечення та виділення основних етапів контролю якості для ефективного аналізу якості продукції на підприємствах легкої промисловості.

Виклад основного матеріалу досліджень. Для покращення результатів діяльності підприємства та отримання бажаних фінансових результатів будь-який господарюючий суб'єкт повинен контролювати свої витрати та прибуток, для реалізації чого слід здійснювати економічний аналіз якості продукції. Перевіряти фактичну відповідність якості продукції, що поставляється, використовувати різні організаційно-технічні процедури, форми і методи, у тому числі контроль, діагностування, випробування, аналіз причин браку, відмов, рекламацій та ін.

Одним із структурних елементів методики економічного аналізу якості продукції є визначення завдань аналізу. Дослідивши навчальну літературу, можемо виокремити основні завдання аналізу якості продукції, які досліджували вчені (табл. 1).

Таблиця 1

Основні завдання аналізу якості продукції, виділені науковцями

Вчені	Завдання
А.Д. Шеремет, Г.В. Савицька, Л.Л. Єрмолович, М.І. Баканов	Оцінювання фактичного рівня якості продукції, вивчення динаміки змін показників якості
Л.Л. Єрмолович	Визначення відповідності якісних характеристик виробів кращим вітчизняним і світовим зразкам; оцінка виконання організаційно-технічних заходів підвищення якості
А.В. Череп, В.І. Макарьєва, Г.В. Савицька, Л.Л. Єрмолович, Н.В. Тарасенко	Вивчення причин, які вплинули на зміну якості продукції (дефектів, браку)
А.Д.Шеремет, В.І. Макарьєва, Л.Л. Єрмолович, М.І. Баканов, Н.В. Тарасенко	Визначення річної ефективності виробництва, вплив зміни якості продукції на її об'єм, собівартість, прибуток, рентабельність
А. Фейгенбаум	Замість виявлення дефектів продукції ставиться завдання їх попередження
А.Д. Шеремет, Л.Л. Єрмолович, М.І. Баканов	Розроблення заходів з використання резервів для підвищення темпів приросту продукції, покращення її асортименту і якості

Отже, проаналізувавши цю таблицю можна сказати, що майже всі вчені приділили значну увагу оцінюванню фактичного рівня якості продукції та причинам, які на неї вплинули, а також визначенню річної ефективності діяльності підприємства. Поставленні завдання є насправді дуже актуальними, адже для підприємств взуттєвого виробництва важливо, щоб виготовлене взуття було якісним і користувалося попитом серед населення. А для цього потрібно звертати увагу як на якість матеріалів з яких воно виготовляється, так і на якість самого процесу виробництва.

Л.Л. Єрмолович виокремив два основні завдання якості продукції, і кожне з яких, на нашу думку, відіграє дуже важливу роль. Для того, щоб взуття приносило своєму підприємству прибуток, потрібно щоб воно було не тільки якісним (практично), а й сучасним. Адже на сьогодні однією з проблем українських взуттєвих підприємств є застарілість моделей взуття в порівнянні з зарубіжними аналогами.

У 1960 році А. Фейгенбаум зазначав, щоб замість виявлення дефектів продукції ставилося завдання їх попередження. При цьому статистичні дані доповнювалися методами метрології, збору інформації про якість, мотивації якості, стандартизації, сертифікації та ін.

На досліджуваному підприємстві якість взуття регламентується державними стандартами, технічними умовами з застосуванням спеціальних показників якості та відповідних допусків.

ГОСТ 4.12-81 «Система показників якості. Взуття. Номенклатура показників» передбачає комплекс показників, застосовуваних у нормативно-технічній документації на взуття, а також на стадії розробки і поставки продукції на виробництво.

Відповідність якості взуття вимогам нормативно-технічної документації оцінюються на двох етапах: суцільний контроль кожної одиниці продукції контролерами відділу технічного контролю з визначенням сортності і вибірковий контроль шляхом випробувань або вимірювань для визначення нормативних показників якості.

Основні показники якості, які використовуються на підприємствах з виготовлення взуття відповідно до ГОСТ 4.12-81 представлені в таблиці 2.

Таблиця 2

Показники якості продукції на підприємстві з виготовлення взуття

Група показників якості продукції	Характеристика	Показники якості
Загальні	Застосовуються для всіх груп взуття, передбачені нормативно-технічною документацією на стадіях розробки і поставки продукції на виробництво	- питома вага сертифікованої і не сертифікованої продукції для виготовлення взуття; - питома вага нового взуття в загальному випуску; - питома вага взуття вищої категорії; - питома вага взуття, що відповідає міжнародним стандартам; - питома вага взуття, що експортується
Індивідуальні	Характеризують ефективність конструкторсько-технологічних рішень, які обумовлюють властивості та загальний вигляд взуття	- міцність кріплення деталей низу; - міцність швів; - надійність; - маса взуття, лінійні розміри; - визначення гнучкості; - естетичність взуття
Спеціалізовані	Відображають взаємодію покупця з виробом та виявляються через задоволення фізіологічних та психологічних властивостей людини, що виявляються під час користування виробом	- гарантійний строк носки; - відповідність тенденціям (моді); - наявність і рівень попиту на цей вид взуття; - відсоток рекламацій

Від послідовності та правильності проведення економічного аналізу якості продукції залежить його кінцевий результат. З метою забезпеченості впевненості в тому, що підприємство здатне самостійно випускати продукцію, яка задовольняє вимоги замовника та відповідає вимогам нормативно-технічної документації, а з продукцією незадовільної якості своєчасно необхідно проводити аналіз якості виробництва продукції. Аналіз якості проводиться в декілька етапів. На кожному етапі визначаються показники якості та оформлюються відповідні документи. Досліджуване підприємство з виготовлення взуття дотримується таких етапів контролю якості та випробування продукції, які наведено в таблиці 3.

Таблиця 3

Етапи контролю якості та випробування продукції

Етапи	Показники контролю якості	Документи
1	2	3
Інструктаж робітників з вимог виконання технологічних операцій та вимог інструкції	Відсоток проведення планових інструктажів з виконання технологічних вимог	Журнал реєстрації інструк-тажів з управління якістю
Контроль виконання технологічних операцій	Показник кількості коригувальних і запобіжних дій	Журнал моніторингу обліку невідповідностей та коригувальних і запобіжних дій
Контроль готової продукції, прийнятої контролерами відділу технічного контролю	Показник кількості виявлення дефектів по кожному виду готової продукції	Акт контрольних перевірок готової продукції

Продовж. табл. 3

1	2	3
Фізико-механічні випробування	Показник кількості виробів з невідповідними фізико-механічними показниками (міцність приклеювання підошов і ниткових швів)	Протокол випробувань фізико-механічних показників
Збір та аналіз оперативної інформації про якість продукції на виробництві	Показник контрольно-вибіркової перевірки якості взуття	Протокол контрольно-вибіркової перевірки якості взуття
Аналіз рекламацій (претензій споживачів)	Показник кількості рекламацій по кож-ному виду продукції	Журнал обліку невідповідностей, повернення взуття на виправлення; Положення про покриття шкоди заподіяної працівниками

Дотримання цих етапів на підприємствах легкої промисловості, зокрема на підприємствах виготовлення взуття, є актуальним.

На першому етапі проводиться три види інструктажу: первинний (при прийомі на роботу, чи переведенні з однієї операції на іншу), повторний (один раз на півріччя) і позаплановий (у разі змін технологічних вимог, матеріалів, устаткування, під час виявлення порушень технологічної дисципліни та інших причин). Результати інструктажу фіксуються в журналі реєстрації інструктажів з управління якістю.

Контроль виконання технологічних операцій виконують посадові особи на всіх виробничих дільницях. Вони ведуть контроль деталей верху та низу взуття, напівфабрикатів, виконання технологічних операцій, готового взуття за допомогою органолептичного методу з використанням засобів вимірювання, шаблонів. Результати контрольних перевірок технологічної дисципліни, виявлені невідповідності та коригувальні дії реєструють у журналі моніторингу обліку невідповідностей, коригувальних і запобіжних дій. Журнал знаходиться у начальників підрозділу. За результатами перевірок начальники дільниць, технологи роблять коригувальні дії з ліквідації невідповідностей.

Контроль готової продукції, прийнятої контролерами відділу технічного контролю, проводиться протягом місяця. Контролери перевіряють продукцію на відповідність технічним характеристикам з метою виявлення дефектів. У кінці місяця складається акт контрольних перевірок готової продукції. Акт складається в чотирьох примірниках. Один примірник залишається у начальника ВТК, другий – у начальника дільниці, третій – у технологів для прийняття заходів, четвертий – у планово-економічний відділ для зниження оплати праці інженерно-технічних працівників і контролерів.

На етапі фізико-механічних випробувань робиться відбір проб для лабораторних випробувань взуття згідно з ГОСТ 9289-78 «Взуття. Правила приймання». Підготовка зразків взуття до випробувань та проведення випробувань повинні проводитись згідно з вимогами, які встановлено в нормативних документах, наведених у таблиці 4.

Таблиця 4

Нормативні документи для проведення випробування якості взуття

Метод випробувань	Нормативний документ
Визначення лінійних розмірів	ДСТУ 3164-95
Визначення міцності швів заготівки	ГОСТ 9290-76
Визначення міцності кріплення підошви	ГОСТ 9292-82
Визначення гнучкості	ГОСТ 9718-88
Визначення маси	ДСТУ ГОСТ 28735-2009
Визначення залишкової деформації підноска і задника	ДСТУ ГОСТ 9135-2009

Перевірку взуття за фізико-механічними показниками проводять періодично один раз у квартал. На кожний випробувальний вид взуття оформляється протокол випробу-

вань. Приймання готового взуття припиняється після отримання позитивних фізико-механічних показників.

У кінці кожного місяця начальники дільниць подають у планово-економічний відділ службову записку. В ній зазначають виявлені порушення технічної дисципліни та кількість повернутого взуття для виправлення дефектів. Якщо виявлені дефекти були спричинені некваліфікованими чи умисними діями працівників, то сума збитку утримується із заробітної плати винуватців. Утримання із заробітної плати винуватців здійснюється бухгалтерією згідно з наказом керівника підприємства та затвердженому на підприємстві порядку покриття шкоди, заподіяної працівниками.

Після розгляду процедур контролю якості продукції на підприємстві з випуску взуття необхідно визначити вплив якості взуття на економічні показники роботи підприємства. Виявлення невідповідностей у технологічному процесі та дефектів у готових виробах спричиняє додаткові витрати підприємства на підтримання якості взуття на відповідному рівні. Для аналізу цих факторів пропонуємо використовувати індекс збільшення витрат та індекс якості взуття. Розрахунок індексу збільшення витрат для підтримання відповідної якості взуття пропонуємо здійснювати за такою формулою:

$$I_в = I_{кз} \text{ x } I_д \text{ x } I_п,$$

де $I_в$ – індекс збільшення витрат необхідних для підтримання якості про-дукції окремого виду на відповідному рівні; $I_{кз}$ – індекс збільшення витрат за рахунок додаткових коригувальних і запобіжних дій; $I_д$ – індекс збільшення витрат за рахунок виправлення дефектів готової продукції; $I_{фмв}$ – індекс збільшення витрат за рахунок задоволення претензій покупців.

Індекси збільшення витрат розраховується як відношення фактичних витрат по кожній процедурі контролю якості до планових.

Для цього необхідно визначити загальний індекс якості продукції підприємства ($I_я$), який розраховується як добуток індексів якості кожного етапу контролю якості на підприємстві. Індекс розраховується таким чином:

$$I_я = I_д \text{ x } I_{фмв} \text{ x } I_{тн} \text{ x } I_п,$$

де $I_я$ – індекс якості взуття; $I_д$ – частка взуття без дефектів; $I_{фмв}$ – частка взуття з відповідними фізико-механічними показниками; $I_{тн}$ – частка взуття, яка відповідає всім технічним нормам по результатам контрольно-вибіркової перевірки; $I_п$ – частка взуття повернута споживачами.

Головним чином якість взуття впливає на загальний прибуток підприємства. Результат впливу якості на прибуток підприємства від реалізації окремого виду взуття можна розрахувати за такою формулою:

$$П = (Ц \text{ x } VРП_1 \text{ x } I_я) – (С \text{ x } VРП \text{ x } I_в),$$

де П – прибуток від реалізації взуття окремого виду, грн; Ц – ціна взуття окремого виду, грн; С – повна собівартість однієї пари взуття окремого виду, грн; VРП – об’єм реалізації взуття окремого виду, пар; $I_я$ – індекс якості взуття; $I_в$ – індекс збільшення витрат необхідних для підтримання якості продукції окремого виду на відповідному рівні.

У процесі оцінювання якості продукції необхідно проводити ретельний аналіз зміни прибутку від реалізації взуття. Особливу увагу слід приділяти дефектам, які неможливо виправити. Також велике значення має продукція, яка повернута споживачами. Її обсяг впливає не тільки на збільшення збитків підприємства, а й на репутацію торгової марки та подальший обсяг реалізації взуття.

Відсутність контролю за якістю на підприємстві призводить до зростання собівартості та як наслідок зменшення прибутку, зниження продуктивності праці і рентабельності продукції, підвищення матеріалоємності виробів.

Слід вивчити причини зниження якості продукції по місцях їх виникнення та центрах відповідальності й розробити заходи з їх усунення.

Основними причинами зниження якості продукції є низька якість сировини, низький рівень технології й організації виробництва, недостатній рівень кваліфікації працівників, аритмічність виробництва тощо.

Висновки. На основі проведеного дослідження, ми можемо сказати, що методика економічного аналізу якості продукції взуттєвих підприємств включає такі компоненти, як: завдання, групи показників, етапи контролю, інформаційну базу, організаційне й технічне забезпечення, оформлення їх результатів та оцінювання. Дотримання цих елементів та правильне їх наповнення забезпечить адекватне та достовірне проведення економічного аналізу якості продукції на підприємстві.

Було запропоновано декілька моделей для ефективного контролю за якістю продукції на взуттєвих підприємствах. По-перше, визначено індекс збільшення витрат. Він допоможе визначити як забезпечення контролю за якістю взуття впливає на збільшення витрат підприємства.

По-друге, визначено індекс якості взуття, який дає змогу проконтролювати якість продукції на кожному етапі виробництва. Використання цих моделей дасть змогу аналізувати вплив якості продукції на прибуток і забезпечить стабільний розвиток підприємства.

Список використаних джерел

1. Баканов М. И. Теория экономического анализа: учебник / М. И. Баканов, А. Д. Шеремет. – 4-е изд., дополн. и перераб. – М.: Финансы и статистика, 2001. – 416 с.
2. Грабовецький Б. Є. Економічний аналіз: навчальний посібник / Б. Є. Грабовецький. – К.: Центр навчальної літератури, 2009. – 256 с.
3. Ермолович Л. Л. Анализ эффективности хозяйственной деятельности промышленных предприятий: справочное пособие / Л. Л. Ермолович. – Минск: Высшая школа, 1979. – 272 с.
4. Карпенко Е. М. Менеджмент качества: учебное пособие / Е. М. Карпенко, С. Ю. Комков. – Минск: ИВУ Минфина, 2007. – 208 с.
5. Макарьева В. И. Анализ финансово-хозяйственной деятельности организации. / В. И. Макарьева, Л. В. Андреева. – 2-е изд., перераб. и дополн. – М.: Финансы и статистика, 2007. – 304 с.
6. Немогай Н. В. Управление качеством: учебник / Н. В. Немогай, Н. В. Бонцевич, В. В. Садовский. – Гомель: Центр исследования институтов рынка, 2006. – 361 с.
7. Полышко С. П. Управление качеством продукции / С. П. Полышко, А. Л. Козлов. – К.: Техніка, 1978. – 144 с. – (Б-ка инженера).
8. Попович П. Я. Економічний аналіз діяльності суб’єктів господарювання: підручник / П. Я. Попович. – Тернопіль: Економічна думка, 2001. – 365 с.
9. Савицкая Г. В. Анализ хозяйственной деятельности предпреятия / Г. В. Савицкая. – 5-е изд. – Минск: ООО «Новое знание», 2001. – 688 с.
10. Сыцко В. Е. Управление качеством: учеб.-метод. пособие / под общ. ред. В. Е. Сыцко. – Минск: Высш. шк., 2008. – 192 с.
11. Тарасенко Н. В. Економічний аналіз: навчальний посібник / Н. В. Тарасенко. – 3-тє вид., переробл. – Львів: Новий світ – 2000, 2004. – 344 с.
12. Фомин В. Н. Квалиметрия. Управление качеством. Сертификация: [учебное пособие] / В. Н. Фомин. – 2-е изд., перераб. и дополн. – М.: Ось-89, 2007. – 384 с.
13. Череп А. В. Економічний аналіз: навчальний посібник / А. В. Череп. – К.: Кондор, 2005. – 160 с.

УДК 339.166.5

Л.А. Подимова, мол. наук. співроб.
Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

ПРОБЛЕМИ КОМЕРЦІАЛІЗАЦІЇ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В ВНЗ

Досліджена існуюча державна система охорони прав інтелектуальної власності, нормативно-правова база у сфері інтелектуальної власності. Проаналізовані тенденції винахідницької активності в Україні. Виявлені найбільш перспективні галузі розвитку.

Ключові слова: *інтелектуальна власність, комерціалізація, винахідницька активність.*

Исследована существующая государственная система охраны прав интеллектуальной собственности, нормативно-правовая база в сфере интеллектуальной собственности. Проанализированы тенденции изобретательской активности в Украине. Выявлены наиболее перспективные области развития.

Ключевые слова: *интеллектуальная собственность, коммерциализация, изобретательская активность.*

The existing state system of intellectual property rights, legal and regulatory framework in the field of intellectual property was investigated.The tendencies of inventive activity in Ukraine were analyzed. The most promising areas of development were identified.

Key words: *intellectual property, commercialization, inventive activity.*

Постановка проблеми. Сучасна економіка характеризується спрямованістю на інноваційний розвиток. В умовах міжнародної конкуренції використання промисловістю наукомістких, заснованих на винаходах технологій, стало визначати конкурентоспроможність як окремих фірм, так і держав. Тому так важливе осмислення та набуття навичок раціонального використання національного інтелектуального капіталу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам комерціалізації та охорони прав інтелектуальної власності присвячені роботи багатьох вітчизняних дослідників, таких як: Базилевич В.Д., Жаров В.О., Кузнецов Ю.М., Паладій М.В., Потєхіна В.О., Підопригора О. Л., Цибульов П.М.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Темпи економічного зростання країн зазвичай визначаються обсягами використання науково-технічних розробок у виробництві. Розуміння та використання світового досвіду розвитку науки, техніки, організації, використання та охорони об’єктів інтелектуальної власності (ОІВ) продиктовано сучасними реаліями.

Незважаючи на велику кількість робіт у сфері інтелектуальної власності, ринок комерціалізації знаходиться у стані становлення і розгляд перспектив його розвитку вимагає більш глибинного дослідження. Також недостатньо розглянуто шляхи розвитку комерціалізації науково-дослідних робіт вищих навчальних закладів (ВНЗ).

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розгляд зарубіжного досвіду комерціалізації та впровадження ОІВ, існуючої в Україні державної системи правової охорони інтелектуальної власності, аналіз труднощів, пов’язаних з використанням та комерціалізацією об’єктів права інтелектуальної власності.

Виклад основного матеріалу. Комерціалізація наукових досліджень є об’єктивним економічним процесом і раніше чи пізніше цей процес буде опрацьований та систематизований, як це сталося в інших країнах.

Зокрема, в США патентна система й організації наукомісткого сектору (в т. ч. університети) мають вагомий вплив на економічне зростання країни. Правова охорона та комерціалізація результатів наукових розробок виступають засобом залучення, збереження та винагороди винахідників та сприяє налагодженню вигідних зв’язків з промисловістю та залученню інвестицій на наукові дослідження.

Для США ключовим моментом було прийняття закону Бея-Доула у 1981 році. До цього патенти на результати досліджень, що були фінансовані з державних коштів, належали уряду. Механізм комерціалізації практично був відсутній (підраховано, що з 28000 патентів, що належали уряду, тільки 5 % ліцензіювалися промисловістю) [1].

Закон же створив основу для типової державної патентної політики (a uniform federal patent policy), згідно з яким наукові установи (організації, фірми, університети) мають право на винаходи, створені з використанням державного фінансування. Після прийняття закону Бея-Доула в США спостерігався різкий сплеск інноваційної діяльності. Застій 1960-1970-х рр. змінився швидким ростом числа щорічно виданих патентів.

Європейськими університетами цінність інтелектуальної власності була усвідомлена у другій половині 80-90 рр. У цей час почалося зменшення державного фінансування науки. Університети стали більше орієнтуватися на ринок. Їх вже розглядають не лише як освітянські заклади, а й як національну базу наукових досліджень та базу для утворення нових технологій.

На сьогодні в Україні проведені важливі дії для розвитку інституту інтелектуальної власності. Правовідносини в цій сфері регламентуються загальним законодавством України: окремими положеннями Конституції України (ст. 41 – про право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності, ст. 54 – про захист інтелектуальної власності), нормами Цивільного кодексу України (Книга четверта «Право інтелектуальної власності»), Кримінального, Митного кодексів України, Кодексу України про адміністративні правопорушення та спеціальним законодавством України у сфері інтелектуальної власності [2-5].

У праці [6], об’єкти права інтелектуальної власності, залежно від сфери застосування, поділено на три групи (рис. 1).

Рис. 1. Класифікація об’єктів права інтелектуальної власності

В Україні діє державна система правової охорони інтелектуальної власності (рис. 2). Державна служба інтелектуальної власності України (ДСІВУ) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через міністра освіти і науки, молоді та спорту України. Основні завдання ДСІВУ – реалізація державної політики у сфері інтелектуальної власності; розробка пропозицій щодо формування державної політики у сфері інтелектуальної власності. ДСІВУ спрямовує діяльність таких закладів, як Державне підприємство «Український інститут промислової власності» (УКРПАТЕНТ), Державне підприємство «Українське агентство з авторських та сумісних прав», Інститут інтелектуальної власності і права, Державне підприємство «Інтелзахист».

Питаннями розвитку і охорони прав інтелектуальної власності займаються також і громадські організації: Всеукраїнська асоціація представників у справах інтелектуальної власності, Українська асоціація власників товарних знаків, Благодійний фонд винахідників України, Організації колективного управління, Товариство винахідників і раціоналізаторів України та інші громадські організації.

Рис. 2. Державна система правової охорони інтелектуальної власності

Права на об'єкти інтелектуальної власності виникають за фактом їх створення або внаслідок надання правової охорони уповноваженим органом. Правова охорона науково-технічних результатів, надається тільки на підставі відповідної кваліфікації спеціальним державним органом управління у вигляді охоронного документа та обмежується територією України. Охорона права на визначені об'єкти на території інших держав здійснюється тільки на підставі відповідних міжнародних договорів і конвенцій.

Згідно з даними, наведеними на офіційних сайтах Державної служби інтелектуальної власності України [7] та Державного підприємства "Український інститут промислової власності" [8], незважаючи на економічні проблеми та нестабільність, активність вітчизняних винахідників залишається постійною. Зупинимося більш детально на заявках на винаходи, корисні моделі та промислові зразки.

В Україні діють 2 види патентів: деклараційний патент (різновид патенту, що видається за результатами формальної експертизи та експертизи на локальну новизну заявки на винахід), та патент із терміном дії 20 років, що видається після проведення експертизи по суті. З 1 січня 2004 р. відповідно з Цивільним кодексом України, де обумовлено, що винаходи охороняються лише одним документом – патентом зі строком чинності 20 років, Державна служба інтелектуальної власності України (на той час Державний департамент) припинила прийом заявок на видачу деклараційних патентів на винаходи.

Саме з цим пов'язане різке зменшення поданих заявок на винахід з 2004 р., з 2007 року – поступове зменшення кількості заявок, а у 2011 році спостерігається зменшення заявок на винаходи майже на 42 % порівняно з 2010 роком (рис. 3).

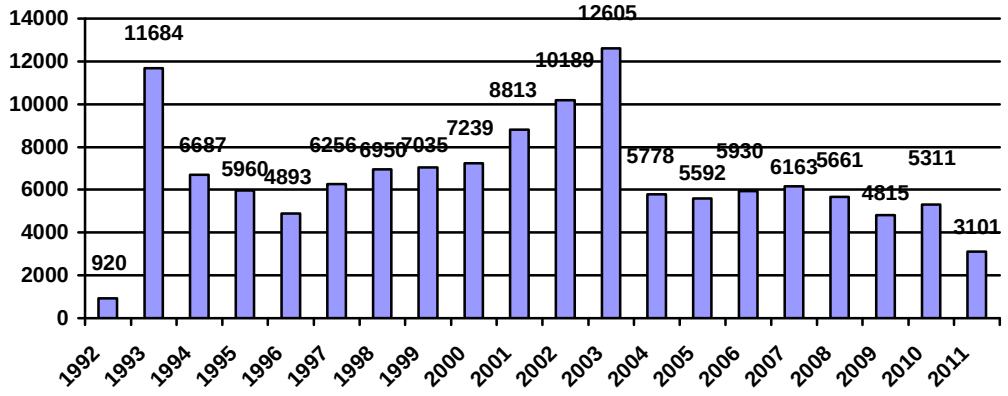

Рис.3. Надходження заявок на винаходи

У 2004 році відбулися зміни в законодавстві, відповідно до яких розширився перелік об'єктів, що охороняються як корисні моделі. Це привело до збільшення надходження заявок на корисні моделі майже у 6 разів (рис. 4), а у 2011 році також спостерігається незначне зменшення кількості заявок на корисні моделі – на 2,5 %.

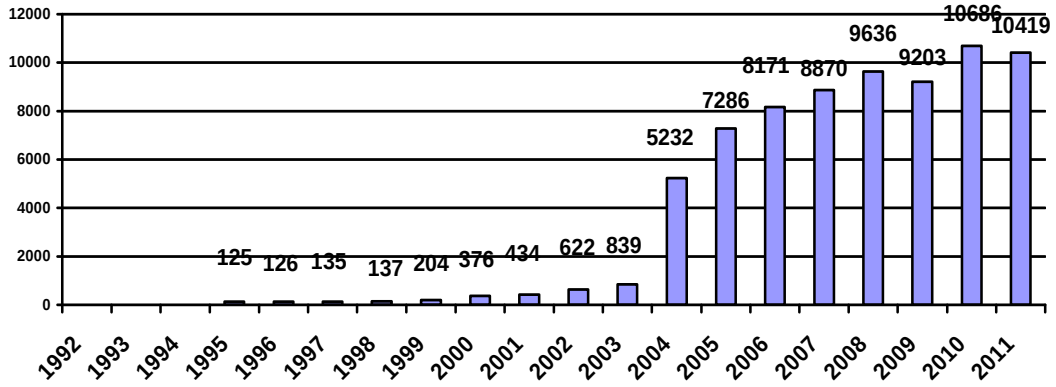

Рис.4. Надходження заявок на корисні моделі

Аналогічна ситуація і за поданими заявками на промислові зразки – поступове зменшення, починаючи з 2008 року (рис. 5).

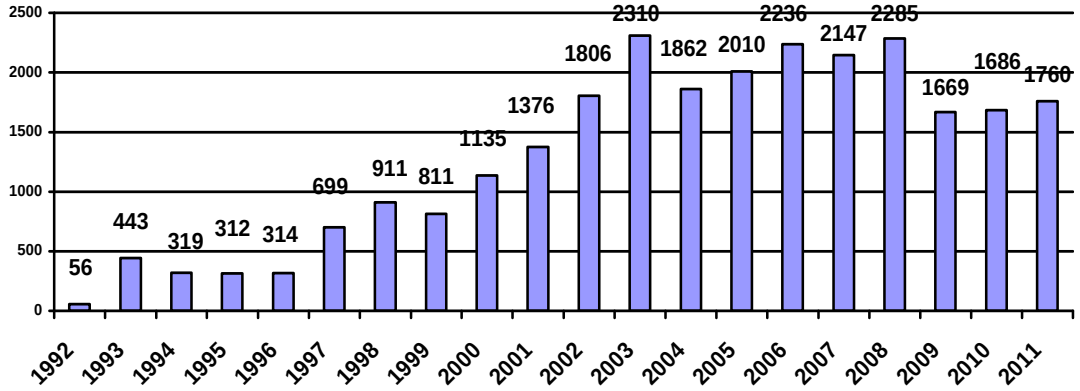

Рис.5. Надходження заявок на промислові зразки

Спостерігається такий розподіл загальної кількості заявок за галузями [7]: переважна їх більшість (майже 90 відсотків) подана підприємствами й організаціями, які належать до галузей «Освіта» і «Наука», що вказує на великий потенціал наукової школи України. Традиційно склалося (і статистичні дані це доводять), що більшість об'єктів інтелектуальної власності створюються в університетах та науково-дослідних інститутах, де накопичено значний інтелектуальний потенціал.

Але саме в цих галузях спостерігається найбільш нерозвинена структура з комерціалізації набутих наукових досягнень. Це склалося й за рахунок того, що й досі діють старі стереотипи, коли всі сфери виробництва та освіти існували в умовах адміністративно-командної системи і питання комерціалізації наукових розробок було неактуальним.

Найбільш складними під час здійснення на практиці комерціалізації інтелектуальної власності є проблеми формування ринкових відносин комерційного використання інтелектуальної власності. А саме від ступеня вдалого вирішення цих проблем залежить можливість досягнення кінцевих позитивних результатів інноваційної та інвестиційної діяльності.

Основною метою комерціалізації є отримання прибутку від використання об'єктів права інтелектуальної власності.

До основних способів комерціалізації прав на об'єкти інтелектуальної власності можна віднести:

- використання об'єктів права власності у власному виробництві;
- внесення інтелектуальної власності до статутного капіталу підприємства;
- передача (продаж) прав на об'єкти інтелектуальної власності (ОІВ);
- створення інноваційного підприємства з подальшим його продажем.

Право на ОІВ виступає як товар, тобто продукт, що виготовляється для продажу. І щоб цей продукт став товаром, необхідно визначитися з його ціною.

В Україні існує значний розрив між одержанням результатів наукових розробок (інтелектуального продукту) та його комерціалізацією.

Власники патентів і результатів наукових розробок (винахідники, підприємства й організації, і навіть держава) не мають достатніх коштів на введення у виробництво створених ОІВ. Крім цього, спостерігається низький платоспроможний попит на інтелектуальну продукцію. В результаті інноваційні розробки так і залишаються незатребуваними та не сприяють росту економіки. Навіть перспективний винахід не знаходить свого покупця. Тобто в університетах часто займаються наукою заради науки, не замислюючись над подальшим просуванням продукту розробки до потенційних покупців. Отже, потрібно гармонізувати відносини між винахідниками інтелектуального продукту та суспільством, тому що, якщо в господарстві країни існують невикористані продукти інтелектуальної праці, то втрачаються матеріальні стимули винахідників, що у свою чергу гальмує їх творчу активність.

До основних проблем комерціалізації інтелектуальної власності відносяться:

- кадрова проблема (підходи до комерціалізації): відсутні навички продажів та висококваліфіковані спеціалісти з питань інтелектуальної власності. Не всі ВНЗ мають висококваліфікованих фахівців, які спроможні провести технологічний аудит для виявлення ОІВ з метою її подальшої комерціалізації та оформити охоронні документи відповідно чинного законодавства;
- незважаючи на існуючі методи оцінювання (Постанова Кабінету Міністрів України від 03.10.2007 року № 1185 "Про затвердження Національного стандарту" № 4 "Оцінка майнових прав інтелектуальної власності") – важко оцінити реальну ринкову вартість ОІВ;
- недостатня інформаційна обізнаність ринку потенційних покупців та продавців (бази даних).

Висновки і пропозиції. Наукові дослідження при необхідному маркетинзі, вдалій рекламі, кваліфікованій охороні прав інтелектуальної власності можуть і повинні приносити фінансову вигоду.

На сьогодні, в законодавстві механізми стягнення коштів за реєстрацію права власності висвітлені краще аніж захист цього права.

В Україні, зокрема у ВНЗ, майже нерозвинений механізм комерціалізації знань і наукових розробок, а якщо й існують відділи комерціалізації, то вони не мають достатньої інформаційної бази потенційних покупців для просування наукових розробок, які були створені на базі ВНЗ. Тому гостро стає питання формування у ВНЗ відповідної ланки інноваційної інфраструктури та створення ефективного механізму у державі, розширення інформованості стосовно наукових розробок для комерціалізації знань і технологій.

Список використаних джерел

1. Аммосов Ю. П. Венчурный капитализм: от истоков до современности / Ю. П. Аммосов. – СПб.: РАВИ, 2004. – 409 с.
2. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр.
3. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=435-15.
4. Про охорону прав на винаходи і корисні моделі: Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3687-12.
5. 5. Про охорону прав на промислові зразки: Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3688-12/print1218034688041545.
6. Цибульов П. М. Основи інтелектуальної власності: навчальний посібник / П. М. Цибульов. – К.: Інститут інтелектуальної власності і права, 2005. – 112 с.
7. Офіційний сайт Державної служби інтелектуальної власності України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sips.gov.ua/.
8. Офіційний сайт Державного підприємства "Український інститут промислової власності" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrpatent.org/.

УДК 330.34.011

В.В. Мороз, аспірант
Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

ФОРМУВАННЯ ОСНОВНИХ ПРІОРИТЕТІВ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано фактичний рівень та проблеми державної підтримки малого бізнесу, вивчено зарубіжний досвід та розроблено пропозиції пріоритетних напрямків державної підтримки малих підприємств в Україні шляхом забезпечення ринків збуту, формування ефективної інформаційної і нормативно-правової бази, створення сприятливого фінансово-кредитного середовища, підготовки кадрів у сфері підприємницької діяльності.

В статье проанализирован фактический уровень и проблемы государственной поддержки малого бизнеса, изучен зарубежный опыт, а также разработаны предложения приоритетных направлений государственной поддержки малых предприятий в Украине путем обеспечения рынков сбыта, формирования эффективной информационной и нормативно-правовой базы, создания благоприятного финансово-кредитного климата, подготовки кадров в сфере предпринимательской деятельности.

Actual level and problems are analyzed, foreign experience of the state support of a small-scale business is studied, suggestions of priority directions of the state support of small enterprises in Ukraine as to the formation of effective standard-legal base, information support, provision of commodity markets, financial-credit maintenance, professional training in the sphere of entrepreneurship, are developed.

Постановка проблеми. Невід'ємною складовою ринкової системи є мале підприємництво. Малий бізнес у всьому світі підтримує високий рівень конкуренції, впливає на стабілізацію зростання цін на ринку, динамічно задовольняє різноманітні потреби споживача, володіє великим творчим потенціалом і наповнює ринок новими видами товарів, знімає соціальну напруженість і скорочує існуюче безробіття шляхом створення нових робочих місць. Так, у країнах Євросоюзу на малих підприємствах з чисельністю до 50 чоловік працює 67 мільйонів осіб або більше 50 % усього зайнятого населення. При цьому мікропідприємства з чисельністю до 10 осіб забезпечують 30 % усієї зайнятості в приватному секторі, хоча середній розмір цих підприємств становить дві особи [1]. На жаль, практика господарювання малих підприємницьких структур в Україні свідчить, що вони поки не стали могутнім сегментом вітчизняної економіки. Частка малого бізнесу в обсязі реалізованої продукції України становить 16,3 %, а збиток отримує 37,3 % малих підприємств [2]. Така ситуація майже не змінюється декілька років поспіль. Змінити ситуацію можна шляхом впровадження державної системи підтримки малого підприємництва, яка передбачає формування державними структурами правових, економічних та організаційних умов сприяння малому бізнесу, створення відповідних стимулів. При цьому об'єктами державної політики повинні стати реальні потреби та інтереси суб'єктів малого бізнесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові праці та публікації останніх років надають вагомого значення вирішенню проблем державної підтримки малого бізнесу [3-5]. О.В. Покатаєва, М.М. Хурса та І. Адамов сходяться на думці, що державна підтримка малого бізнесу в Україні, як правило, обмежується політичними заявами та ухваленням законодавчих актів, які не виконуються. Наприклад, у Постанові Кабінету Міністрів України № 404 від 03.04.1996 "Про Концепцію державної політики розвитку малого підприємництва" викладені найбільш важливі та пріоритетні напрямки державної політики у сфері малого підприємництва, серед яких: формування нормативно-правової бази, вдосконалення податкової політики, створення сприятливого фінансово-кредитного середовища, інформаційне забезпечення діяльності, впровадження передових технологій та інновацій, стимулювання зовнішньоекономічної діяльності, підготовка та перепідготовка кадрів.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Не розроблена методика реалізації державної політики розвитку малого підприємництва, що стало основним завданням цього дослідження. Пропонуються шляхи створення доступної та достовірної системи інформаційного забезпечення малого підприємництва, формування стабільної та

ефективної нормативно-правової бази, надання державних гарантій у сфері фінансово-кредитного сприяння, створення надійних ринків збуту, підготовки кадрів у сфері підприємницької діяльності.

Мета дослідження – провести критичний аналіз та зробити пропозиції щодо формування основних пріоритетів державної підтримки малого підприємництва в Україні.

Виклад основного матеріалу. Формування взаємоузгодженої та цілісної нормативно-правової бази – найголовніша передумова ефективного розвитку малого підприємництва. На сьогодні Україна має велику кількість нормативних актів, значна частина яких регулює саме підприємницьку діяльність. Основними документами є Господарський кодекс України, Закон України "Про державну підтримку малого підприємництва", Указ Президента України "Про усунення обмежень, що стримують розвиток підприємницької діяльності" тощо. Проте нормативне регулювання підприємницької діяльності залишається надто складним. Нагромадження зайвих регулюючих документів значно ускладнює як початок, так і здійснення підприємницької діяльності [6]. Малому підприємцю, який тільки збирається почати свою діяльність або планує її розвивати, важко розібратися у своїх правах та обов'язках. Альтернативним рішенням може стати створення спеціальних брошур або довідників, інтернет-сторінок, написаних доступною мовою, які містять основні положення, що регулюють діяльність малих підприємств. Єдине джерело дозволило б заощадити час і гроші підприємцям і, отже, є одним з методів інформаційної підтримки малого підприємництва.

На практиці така брошура під назвою No-Nonsense Guide успішно застосовується у Великобританії з 2003 р. як засіб допомоги підприємцям-початківцям і пояснює юридичні аспекти відкриття власного бізнесу, а також висвітлює правила і норми, які можуть вплинути на бізнес, що розвивається: починаючи від придбання нових приміщень і закінчуючи наймом на роботу [7]. Спроба створити довідник підприємця була зроблена Сумською обласною державною адміністрацією у 2007 р. [8]. Довідник був опублікований на офіційному сайті адміністрації та включав такі розділи, як: державна реєстрація суб'єктів підприємницької діяльності, ліцензування господарської діяльності, інфраструктура підтримки підприємництва Сумської області, а також списки місцевих державних та комерційних установ, що є корисною інформацією для початківців. Однак довідник більше не обновлявся, як і інтернет-представництво адміністрації.

Важливим напрямком підтримки малого бізнесу є система інформаційно-консультаційних послуг для підвищення професійного рівня підприємців. Джерелом інформації можуть виступати інформаційні організації-провайдери, орієнтовані на малий бізнес, проте частка таких фірм на ринку зовсім мала. До того ж, малий бізнес не завжди має фінансові можливості для отримання платних послуг цих провайдерів. Іншим джерелом інформації є органи державної влади, які повинні створювати сучасні інформаційні системи та інструменти оперативного доступу всіх категорій малого підприємництва до цих систем. На жаль, інфраструктура державного інформаційного забезпечення слабко розвинута в Україні. Такі прості методи розповсюдження інформації, як веб-сайти, брошури та спеціальні віконця, ще не стали загальною практикою у нашій країні, як це вже відбулося в Євросоюзі [9].

У рамках проблеми інформаційного забезпечення малого підприємництва ключовою проблемою є відсутність необхідної і своєчасної інформації щодо питань оподаткування і його поточних змін. Для збору нової інформації про податки малі підприємства витрачають багато часу і сил. Складається враження, що органи влади, і в першу чергу податкова інспекція, свідомо відмовляються надавати законодавчо-нормативну інформацію, тому що це відповідає економічним інтересам самих фінансових і податкових служб.

Для надання допомоги малому підприємництву у справі виконання своїх обов'язків перед державою ефективними є організація семінарів та тренінгів, що вже набуло по-

ширення у Данії, Естонії, Литві, Іспанії та Швеції. В Італії органи місцевої влади проводять також відеоконференції з метою повідомлення та роз'яснення поточних змін в оподаткуванні. Данія запропонувала своїм підприємцям навіть можливість передплати листів електронною поштою, в яких приводяться всі зміни в податковому законодавстві або йдеться про інші питання залежно від персонального профілю користувача [9].

Особливо заслуговує на увагу практика надання письмового підтвердження та роз'яснення податкових законів. Так, в Італії податковий закон № 212/2000, розділ 11, дає платникам податків право безкоштовно отримати наперед думку італійської податкової служби у письмовому вигляді, коли існують об'єктивні неясності щодо правильної інтерпретації права [10].

Достовірна інформація, особливо щодо податкового законодавства, є важливим ресурсом для малих підприємств, а своєчасне надання відповідних даних державними органами влади – одним з головних методів підтримки малого бізнесу. Особливо актуальним це питання постає у зв'язку з прийнятим 02.12.2010 в Україні нового Податкового кодексу обсягом 643 сторінки, який викликає багато питань у малого підприємця, як досвідченого, так і початківця. З цього приводу органам місцевої влади необхідно розробити дієву систему надання роз'яснень щодо податкових норм, орієнтованих саме на малий бізнес, яка звільнила б від додаткових витрат часу та коштів на опрацювання Податкового кодексу, окремі розділи якого виявляються дуже складними для розуміння.

Однією з великих проблем малого бізнесу є часта зміна законодавчих документів, зокрема податкових норм. Тільки малі підприємства розібралися з одним нововведенням, як в силу вступає інше. Поширеною є також практика введення нових положень "заднім числом". На відміну від великих підприємств, малий бізнес не має достатньо коштів, штатів та часу на моніторинг законодавства. Тому держава повинна звести до мінімуму поточні зміни у нормативно-правових актах.

Показовою є практика Великобританії, де встановлено два дні на рік – 6 квітня та 1 жовтня, коли набирають чинності всі нові правила та норми, що стосуються діяльності суб'єктів господарювання [9]. До того ж, на початку року міністерства зобов'язані публікувати щорічний звіт, у якому вказано перелік запланованих на поточний рік законодавчих змін, так що підприємства проінформовані заздалегідь – щонайменше за 12 тижнів щодо нововведень, і мають змогу пристосуватися до них. У результаті відпадає потреба у моніторингу законодавства для підприємств, а також це дає додаткову можливість законодавцям ще раз обміркувати своє рішення, якщо вони побачать величезний сукупний тягар нововведень. Однак цей позитивний досвід майже неможливо втілити в життя на нинішньому етапі розвитку держави, враховуючи часті політичні зміни в країні та нерегулярну роботу Верховної Ради України.

Малі підприємства потребують фінансово-кредитної підтримки держави, що зумовлено браком стартового капіталу та незначною кількістю оборотних коштів. Важливим джерелом фінансування розвитку малого бізнесу є мікрокредитування за участі банківських та небанківських структур. Треба зауважити, що українські банки прискіпливо ставляться до представників малого бізнесу і, незважаючи на численну рекламу щодо вигідних умов для малих підприємців, не охоче надають кредити. Довгострокові кредити взагалі важко отримати.

Особливої уваги заслуговує німецький досвід щодо організації роботи з фінансування стартових малих підприємств, адже саме на стадії становлення нового підприємства питання фінансування є найактуальнішими. В Німеччині реалізується програма стимулювання заощаджень для створення власної справи, відповідно до якої спеціальна фінансово-кредитна установа надає кредити у розмірі до 100 тис. € терміном до 20 років [9]. Впродовж 10 років позичальники звільняються від погашення заборгованості за

кредитом, а впродовж перших двох років після десятирічного терміну — не сплачують процентів за користування кредитом, оскільки держава відшкодовує ці кошти.

В Україні, враховуючи національні особливості ведення бізнесу, доцільно здійснювати державну підтримку кредитних ліній на більш короткий період. Це дозволить уникнути штучних ситуацій, коли по завершенню перших десяти років користування кредитом позичальники збанкрутіли та провели офіційну процедуру ліквідації підприємства з метою ухилення від повернення позики, як це спостерігалося у 90-ті роки XX ст., коли було запроваджено податкові канікули на три роки.

Ще одним напрямком підтримки малого бізнесу є забезпечення ринку збуту державними замовленнями, особливо в процесі проведення торгів, коли малий бізнес потрапляє у невигідне становище у порівнянні з великим бізнесом. Існує безліч бар'єрів, які відштовхують малих підприємців від участі в тендерах: труднощі отримання інформації, недостатні знання щодо процедури тендерів, великий розмір договорів, дуже малий період на підготовку пропозиції, витрати на підготовку пропозиції (більша частина витрат є умовно-постійними, тому малі підприємства несуть несумірно високі витрати у порівнянні з великими підприємствами), високий адміністративний тягар. Крім того, на державному рівні існує практика надання великих за розміром замовлень, для яких малі підприємці просто не мають виробничих потужностей.

Одним з напрямів державної підтримки малого бізнесу повинна стати організація професійного навчання за спеціальністю «мале підприємництво». Однак освітній процес в Україні побудований за такою системою, яка розрахована на широкі кола населення й припускає вивчення буквально всіх економічних дисциплін, але для особи, що бажає займатися саме малим бізнесом, необхідна більш вузька спеціалізація [3]. Відсутність відповідних знань призводить до того, що керівники малих підприємств не в змозі сформувати ефективну структуру управління та контролювати виконання поставлених завдань. Як наслідок, у кращому випадку стримується подальший розвиток і підвищення ефективності малого бізнесу, а в гіршому – підприємства просто ліквідовуються.

Держава в процесі розбудови малого бізнесу повинна зайняти більш активну позицію та забезпечити найбільш вагомі напрямки його державної підтримки – це спрощення нормативно-правової бази діяльності малих підприємств, інформаційне забезпечення малого бізнесу, залучення малих підприємств до виконання великих державних замовлень, фінансова підтримка стратегічних проектів розвитку малих підприємств, підготовка вузько спеціалізованих кадрів для здійснення дрібної підприємницької діяльності (рис. 1).

Спрощення нормативно-правових актів та їх адаптацію до потреб користувачів необхідно здійснювати шляхом перевірки якості юридичної мови, перш ніж закон набуде чинності, щоб малі підприємства могли з ним легко працювати. Для цієї мети потрібно залучати юристів-лінгвістів. Судячи з численних заплутаних і двозначних формулювань, які стали невід'ємною частиною вітчизняного законодавства, країні вкрай не вистачає таких фахівців.

Доступ малих підприємств до інформації можна забезпечити багатьма шляхами: надання персональних консультацій, проведення семінарів, розсилання листів електронною поштою, публікація брошур та довідників. Найцікавішим та найбільш практичним інструментом можуть стати інформаційні кластери. Під кластером розуміють клас споріднених (тих, що формують схожу за якимось властивостями групу) об'єктів серед якоїсь множини. Доцільно створити кластери інформації щодо усіх аспектів діяльності малих підприємств, починаючи від процедури реєстрації і закінчуючи загальною податковою базою.

Вирішенням цієї проблеми є створення єдиного веб-порталу, на якому б знаходилися всі норми та правила, що регулюють діяльність малих підприємств. Для цього необхідно на законодавчому рівні визначити фінансові джерела розвитку мережі загально-

доступного інформаційного забезпечення для малих підприємств. Повноваження щодо управління та координації інформаційного забезпечення необхідно надати Державному комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва, який в свою чергу доручив би Податковій інспекції та іншим державним органам за галузевою спеціалізацією розробити відповідні інформаційні кластери за своїм напрямком діяльності та передбачити штрафні санкції для державних установ, які несвоєчасно або не в повному обсязі викладають інформацію у свій кластер.

Розв'язанням проблеми розширення ринків збуту для малих підприємств є розподіл великих договорів за державним замовленням на субпідряди і розподіл їх між окремими фірмами, що співпрацюватимуть з підприємцем, який виграв тендер на координацію всього проекту. Це значно полегшить доступ до тендерів малим підприємствам як кількісно (розмір підряду може краще відповідати виробничим потужностям фірми), так і якісно (зміст підряду може краще відповідати спеціалізації фірми). До того ж, роздрібнення договорів і, як наслідок, відкриття тендерів для участі в них малого бізнесу приводить до розширення конкуренції. Така організація проекту, з одного боку, спрощує участь малих підприємств у тендерах, а з другого боку, звільняє державу від проблем координації окремих підрядів між собою (рис.).

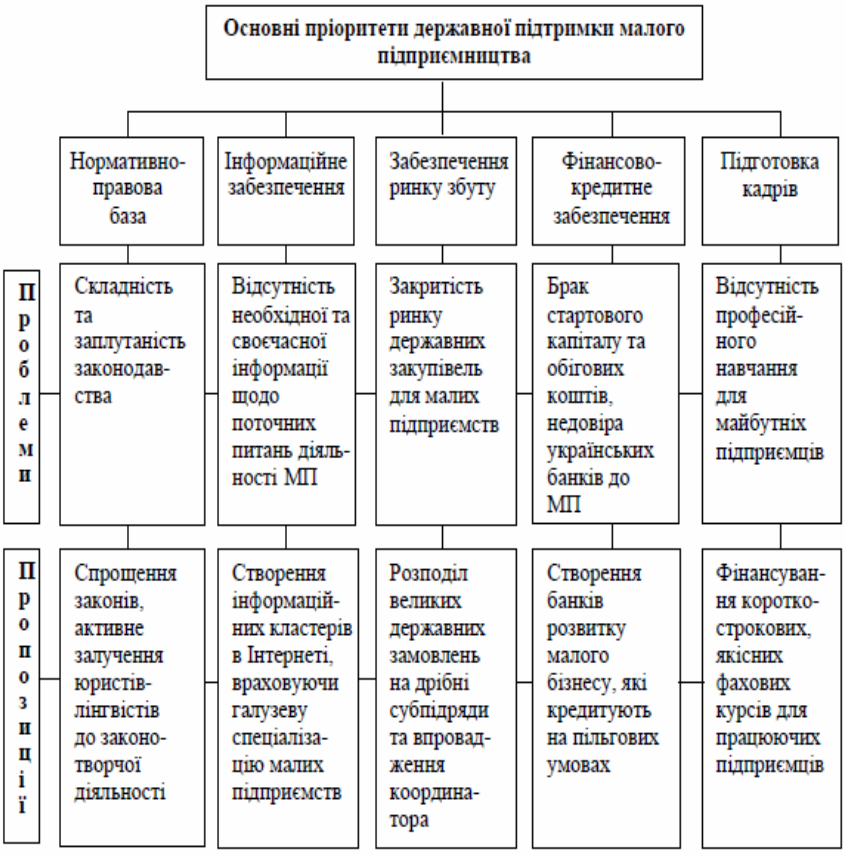

Рис. Розвиток системи державної підтримки малого підприємництва в Україні

Фінансово-кредитна підтримка малого бізнесу може виконуватися через створення банків розвитку малого бізнесу, які виконували б функцію перерозподілу коштів державного бюджету, виділених на підтримку малого бізнесу, або кредитних ресурсів міжнародних організацій-донорів: Всесвітнього банку, Європейського банку реконструкції і розвитку, різноманітних інвестиційних фондів. При цьому можна залучати до участі у процесі кредитування комерційні банки та інші кредитні організації, які б працювали як банки-посередники в межах країни.

Наведений досвід мікрокредитування можна використати на вітчизняному ринку у видозміненій формі. Зрозуміло, що надавати кредити на 20 років можуть собі дозволити тільки уряди високорозвинених країн, які мають відповідні фінансові ресурси. В Україні спостерігається брак бюджетних коштів. Тому необхідно поряд з державними фондами залучати до мікрокредитування комерційні структури, встановити термін позики не більше 3…5 років, впровадити гарантійне забезпечення, видавати кредити не одноразовою сумою, а поетапно, регулярно проводити контроль за використанням коштів, у разі необхідності – вносити корективи, що забезпечить можливість передбачити фіктивні банкрутства підприємств.

Також потребує вирішення проблема відсутності якісних освітніх послуг, розрахованих на майбутнього приватного підприємця або представника малого бізнесу, в зв'язку з чим державі доцільно фінансувати створення короткострокових якісних курсів для працюючих підприємців у галузі управління, планування, фінансування, постачання та збуту продукції.

Висновки і пропозиції. Підводячи підсумки, слід зазначити, що найбільшими проблемами малого бізнесу сучасного періоду в Україні, що потребують першочергового вирішення на рівні державних програм, є надання достовірної інформації підприємцям про умови діяльності, забезпечення стабільності цих умов, формування зрозумілого і передбачуваного податкового законодавства, надання фінансово-кредитних преференцій малим підприємствам з боку держави, але без законодавчого вирішення проблем корумпованості, тінізації економіки будь-які заходи підтримки малого бізнесу не будуть мати успіху ні в забезпеченні успішної діяльності малих підприємств, ні в процесі бюджетних надходжень, що є завданням подальших досліджень механізмів сприяння розвитку малого бізнесу.

Список використаних джерел

1. European SMEs under pressure: Annual report on EU small and medium-sized enterprises 2009 / European Commision. – Brussel, 2011. – 57 p.
2. Діяльність малих підприємств: стат. зб. – К.: Держкомстат України, 2011. – 181 с.
3. Покатаєва О. В. Державна підтримка малого бізнесу / О. В. Покатаєва // Менеджер: Вісн. Донец. держ. ун-ту упр. – 2007. – № 2 (40). – С. 167-174.
4. Хурса М. М. Мале підприємництво: економічно-організаційні аспекти діяльності: монографія / М. М. Хурса. – Полтава: РВВ ПУСКУ, 2009. – 220 с.
5. Адамов І. Малий бізнес України: дороговкази поступу: монографія / І. Адамов. – Донецьк: Юго-Восток, 2008. – 275 с.
6. Нечаєв В. П. Аналіз основних положень державної політики щодо підтримки малого бізнесу / В. П. Нечаєв, А. К. Андрюшко // Вісн. Криворіз. екон. ін.-ту / КНЕУ. – 2010. – № 1 (21). – С. 26-28.
7. No-Nonsense Guide to Government Rules and Regulations in Starting and Growing a Business // Invest in Northern Ireland. – 2011. – № 10. – 32 p.
8. Довідник підприємця. – Суми: Сумс. обл. держ. адміністрація. Голов. упр. економікою, 2007. – 134 с.
9. Models to reduce the disproportionate regulatory burden on SMEs. Report of the Expert Group / European Commission. Enterprise and Industry Directorate General. – Brussel, 2009. –59 p.
10. Disposizioni in materia di statuto dei diritti del conrtibuente, Legge 27 luglio, n. 212 // Gazzetta ufficiale (Italy). – 2000. – № 177, 31 luglio. – P. 4-12.

УДК 338.45:630

К.М. Пиріг, аспірант
Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ЛІСОВОГО ГОСПОДАРСТВА В УКРАЇНІ

У статті розглянуто економічні аспекти розвитку лісового господарства України, проаналізовано основні показники діяльності та виявлено головні проблеми та перспективи розвитку лісової галузі.

Ключові слова: *лісове господарство, лісистість, лісові ресурси, лісогосподарське виробництво.*

В статье рассмотрены экономические аспекты развития лесного хозяйства Украины, проанализированы основные показатели деятельности и выявлены основные проблемы и перспективы развития лесной отрасли.

The article focuses on economic aspects of the development of forestry in Ukraine, analyzes basic indicators of its activity and detects the main problems and prospects of the forest branch development.

Постановка проблеми. В умовах адаптації лісового господарства до ринкових відносин набуває особливої актуальності проблема збереження, відтворення і раціонального використання лісових ресурсів на засадах невиснажливого лісокористування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням ефективності лісогосподарського виробництва присвячені праці Анцукевича О.Н., Андрушко Л.В., Атрохіна В.Г., Владимирової Г.А., Вороніна І.В., Васильєва П.В., Воробйова Г.І., Воропанова П.В., Генсірука С.А., Кислової Т.А., Коваля Я.В., Костюковича Ф.Т., Лобовикова Т.С., Мельника С.О., Мішеніна Є.В., Моісєєва М.О., Молоткова П.І., Морозова Г.Ф., Нєвєрова А.В., Овчиннікова Л.В., Перехода В.І., Петрова А.П., Пірса П., Сабана Я.О., Синякевича І.М., Стойка С.М., Туниці Ю.Ю., Туркевича І.В., Уілліамса М.Р.В., Швиденка А.Й., Шинкарука О.І., Янушка А.Д. та інших авторів.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема підвищення ефективності лісогосподарського виробництва на сьогодні потребує застосування нових підходів з метою її вирішення, оскільки процес відтворення та використання лісових ресурсів України не відповідає критеріям сталого розвитку лісового господарства.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз розвитку лісового господарства в Україні, виявлення основних проблем та перспектив країни в лісовій галузі.

Виклад основного матеріалу. Лісове господарство – це первинний сектор економіки, який забезпечує охорону, захист, відтворення лісів, веде їх облік, а також задовольняє потреби народного господарства у деревині й іншій лісовій продукції. Частка лісового господарства у структурі економіки є незначною, але вплив цієї галузі на економіку та екологію є надзвичайно вагомим.

Ліси України переважно зосереджені в Поліссі, Карпатських і Кримських горах. Запас деревини в лісах оцінюється в межах 1,8 млрд. м^3. Середня щорічна зміна запасу на 1 га у лісах Державного агентства лісових ресурсів дорівнює 4 м^3 га і коливається від 5 м^3 у Карпатах до 2,5 м^3 у Степовій зоні [3, с. 6].

За даними Департаменту державного земельного кадастру України загальна площа лісового фонду з кожним роком зростає: в 2008 році вона становила 10 570,1 тис. га, в 2009 році – 10 591,9 тис. га, а в 2010 році – 10 601,1 тис. га (табл. 1). Зростає і площа, вкрита лісом: у 2008 році вона становила 9670,3 тис. га, в 2009 році – 9675,4 тис. га, а в 2010 році – 9677,2 тис. га.

Лісистість території України становить 16 %. Оптимальний рівень лісистості, науково обґрунтований для нашої держави з розрахунку на її географічне розміщення та кліматичні умови, повинен становити 20 %, тобто для того, щоб досягнути оптимального значення, площу лісів необхідно збільшити на 2394 тис. га (площа повинна становити не менше ніж 12071 тис. га).

Таблиця 1

Площа лісів України за 2008-2010 роки

Рік	Ліси та інші лісовкриті площі		
	Загальна площа, тис. га	Площа, вкрита лісом	
		тис. га	% до загальної площі території України
2008	10 570,1	9 670,3	16,02
2009	10 591,9	9 675,4	16,03
2010	10 601,1	9 677,2	16,03

Джерело: [5] та розрахунки Пиріг К.М.

У таблиці 2 наведено дані про найбільшлісисті країни Європи, серед яких знаходиться і Україна.

Таблиця 2

Лісистість країн Європи за 2010 рік

Країна	Загальна площа території країни, тис. га	Площа, вкрита лісом, тис. га	Лісистість, %
Росія	1709824	809090	49
Швеція	45029	28203	69
Фінляндія	33842	22157	73
Іспанія	50537	18173	36
Франція	55150	15954	29
Німеччина	35705	11076	32
Норвегія	32380	10065	33
Україна	60355	9705	17
Польща	31269	9337	30
Італія	30134	9149	31

Джерело: [1].

Україна за площею та запасами лісу займає восьме місце в Європі, хоча її відносний показник лісистості найнижчий і становить 17 %. Тобто, Україна має земельний потенціал зростання площі, вкритої лісом.

Збільшення площі лісів та залісення зрубів в Україні проводиться шляхом лісовідновлення і лісорозведення. Загальні обсяги відтворення лісів у 2010 році в 1,4 рази перевищили розміри суцільних рубок і відповідно склали 70,0 тис. га і 49,0 тис. га [2, с. 11].

Окрім здійснення природоохоронних функцій, лісова галузь забезпечує внутрішні потреби народного господарства необхідною кількістю деревини. Протягом 2007-2009 років спостерігалась тенденція зменшення заготівель ліквідної деревини через вплив кризових явищ (рис. 1). У 2010 році обсяг заготівлі ліквідної деревини зріс на 13,5 % у порівнянні з попереднім роком і становив 16145,6 тис. куб. м, що вказує на економічну стабілізацію лісокористування в Україні.

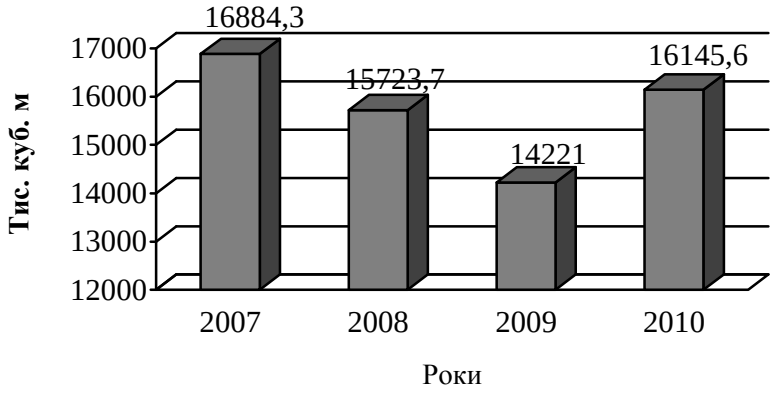

Рис. 1. Заготівля ліквідної деревини за 2008-2010 роки

Лісозаготівлі ведуться з широким запровадженням природозберігаючих технологій з урахуванням сучасних вимог природо- і ресурсозбереження. Технологічні процеси розробки лісосік базуються на раціональному поєднанні наземного, напівпідвісного і підвісного способів трелювання деревини з використанням сучасної техніки: вітчизняних колісних тракторів ЛТ-171, МТЗ-82Л, а також ТТР-401, обладнаного лебідками „Тайфун", „Фармі" або „Максвальд", білоруських МТЗ-82.2, словацьких ЛКТ-81, ЛКТ- 120. З канатного транспорту лісу впровадження набули вітчизняна повітряна установка ТЛ-4 та чеська Larix. У рівнинних лісгоспах широко застосовується лісозвозний причеп з гідроманіпулятором фірми „Веймер". Із бензомоторних пил використовуються ланцюгові пили таких фірм, як „Штіль", „Хускварна" і покращені моделі „Мотор Січ" [4].

Заготовлена деревина йде на переробку, власні потреби і на реалізацію. Деревина реалізовується як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринку лісових ресурсів.

Реалізація необробленої деревини здійснюється через аукціони з продажу необробленої деревини на біржі. За даними Міністерства аграрної політики [6] на біржовому ринку України функціонують 39 акредитованих товарних бірж, які мають право проводити аукціони з продажу необробленої деревини.

Основні споживачі деревини наведені на рисунку 2. Найбільшими споживачами деревини в Україні є переробна промисловість для виробництва пиломатеріалів, клеєної фанери і шпону, целюлози і деревної маси та будівельний комплекс. На промислове та житлове будівництво витрачається близько 60 % пиловника та будівельного лісу. Серед зарубіжних споживачів найбільше купують деревину та вироби з неї представники таких країн, як: Туреччина, Китай, Індія та ін.

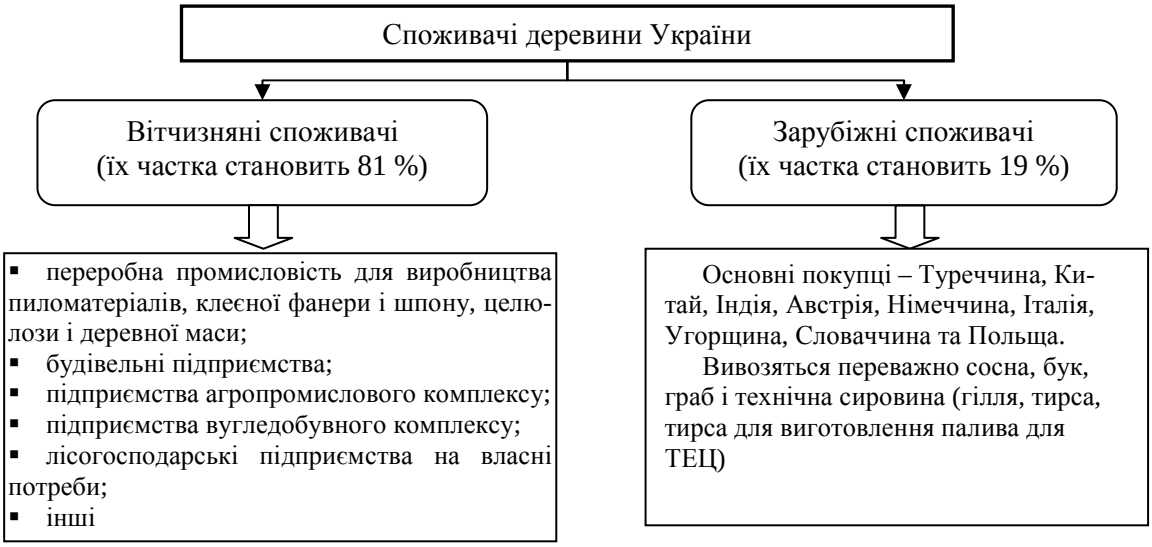

Рис. 2. Споживачі деревини України

За даними Державного комітету статистики України [3] спостерігається збільшення експорту деревини та виробів з неї. У 2009 році вартість експорту деревини та виробів з неї становила 670 млн. дол США (1,7 % у структурі загального експорту), що на 19,6 % нижче рівня попереднього періоду. Переважно експортують необроблену та паливну деревину. Так, у 2009 році було експортовано 1422 тис. тонн необробленої деревини та 924 тис. тонн паливної деревини. Така зацікавленість іноземців паливною та необробленою деревиною говорить про низький рівень ефективності використання та переробки деревини в Україні.

У 2010 році було експортовано деревини та виробів з неї на суму 828 млн. дол США (1,6 % у структурі загального експорту), що на 24,6 % вище рівня попереднього періоду. Було експортовано 2345 тис. тонн необробленої деревини, що на 64,9 % більше

ніж в 2009 році, та 1126 тис. тонн паливної деревини, що на 21,9 % більше ніж у попередньому році.

Збільшення експорту деревини та виробів з неї позитивно впливає на платіжний баланс країни, але необхідно обмежити експорт необробленої деревини, адже вигідніше експортувати готові вироби, аніж сировину. Зрозуміло, що для лісогосподарських підприємств з фінансової точки зору краще продавати необроблену деревину за кордон, бо ціни на неї вищі, але ж в Україні недостатньо лісових ресурсів і тому їх необхідно економити.

Щодо захисту вітчизняного ринку деревини України, то можна відзначити таке:

По-перше, існує заборона вивезення за межі митної території України рідкісних порід дерев (акація, берека, вишня, груша, горіх, каштан, тис ягідний, черешня, явір, ялівець) відповідно до статті 2 Закону України «Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, пов'язаної з реалізацією та експортом лісоматеріалів».

По-друге, ціни на експортну деревину вищі, ніж внутрішні ціни.

По-третє, експортне мито на деревину відсутнє. Якщо взяти зарубіжний досвід, то, наприклад, у Росії експортне мито становить 25 євро за 1 куб. м, у Білорусії – 100 євро за 1 куб. м.

Лісогосподарські підприємства поряд із нарощуванням обсягів виробництва основних видів продукції лісового господарства з деревини займаються побічним лісокористуванням (заготівля деревних соків, дикорослих плодів, ягід, горіхів, грибів, інших харчових лісових ресурсів, лікарської рослинної і технічної сировини, збір моху, лісової підстилки та опалого листя, розміщення вуликів і пасік, сінокосіння, пасіння худоби).

За даними Державного агентства лісових ресурсів за рахунок різних джерел фінансування в 2007-2010 роках в Україні збудовано 709 км нових лісових доріг. Значення лісових доріг наведено на рисунку 3. Наявна мережа лісових доріг в українських Карпатах має щільність 4-6 км на 1 тис. га при середній щільності у гірських лісах країн Європи 32,5-36 км на 1 тис. га, а в Австрії – 55-60 км на 1 тис. га.

Рис. 3. Значення лісових доріг

Рекреаційно-оздоровчі ліси, які виконують переважно рекреаційні, санітарні, гігієнічні та оздоровчі функції, розміщені на площі понад 2 млн. га і становлять майже 19 % лісового фонду. На цей час у галузі функціонують 31 музей лісу, 16 лісівничо-просвітницьких центрів, понад 400 екологічних стежок та інших рекреаційних об'єктів. Значна кількість цінних лісових ділянок традиційно використовуються населенням для масового відпочинку. Лісогосподарськими підприємствами щорічно проводиться благоустрій рекреаційних ділянок на загальній площі понад 1,2 тис. га (рекреаційні пункти вздовж автомобільних доріг, водоймищ, річок, історичних і природних пам'яток тощо) [2, с. 23].

Висновок і пропозиції. Проаналізувавши розвиток лісового господарства України, можна виділити такі проблеми:

1) низький середній рівень лісистості території країни;
2) половина лісів України є штучно створеними і потребують посиленого догляду;
3) частина площі лісів зростає у зоні радіоактивного забруднення;
4) зростання експорту необробленої деревини.

У лісовому господарстві України є потенціал подальшого розвитку сталої заготівлі, переробки і продажу деревини та іншої лісової продукції за рахунок модернізації галузі та ефективного економічного механізму інтенсифікації виробництва лісогосподарських підприємств.

Список використаних джерел

1. Global Forest Resources Assessment 2010 [Electronic resource] / Food and Agriculture Organization of the United Nations. – Rome, 2010. – Access mode: http://www.fao.org/forestry/fra/fra2010/en.
2. Буклет «Лісове господарство України» / Державне агентство лісових ресурсів України. – К.: ЕКО-інформ, 2011. – 35 с.
3. Експорт-імпорт окремих видів товарів за країнами світу [Електронний ресурс] / Державний комітет статистики України. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua.
4. Заготівля і переробка деревини [Електронний ресурс] / Державне агентство лісових ресурсів України. – Режим доступу: http://dklg.kmu.gov.ua/forest/control/uk/publish/article?art_id=32969&cat_id=32881.
5. Земельний фонд України [Електронний ресурс] / Державне агентство земельних ресурсів України. – Режим доступу: http://www.dazru.gov.ua/terra/control/uk/publish/category?cat_id=97786.
6. Список акредитованих товарних бірж [Електронний ресурс] / Міністерство аграрної політики України. – Режим доступу: http://www.minagro.gov.ua/page/?4795.

УДК 911.3

Ю.І. Стадницький, д-р екон. наук
О.В. Лопатовська, аспірант
М.В. Горун, аспірант
Хмельницький кооперативний торговельно-економічний інститут, м. Хмельницький, Україна

ЕТНОТУРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ГУСЯТИНСЬКО-САТАНІВСЬКОГО РЕКРЕАЦІЙНОГО РАЙОНУ

У статті подано опис найбільш популярних фестивалів у Гусятинсько-Сатанівському рекреаційному районі, як основного виду етнотуристичних ресурсів. Наголошено на важливості проведення культурно-мистецьких заходів для піднесення економічного рівня регіону та висвітлено значення фестивалів для розвитку етнотуризму в депресивних регіонах.

Ключові слова: *види туризму, етнотуристичні ресурси, етнотуризм.*

В статье представлено описание наиболее популярных фестивалей в Гусятинско-Сатановском рекреационном районе, как основного вида этнотуристичних ресурсов. Подчеркнута важность проведения культурных мероприятий для подъема экономического уровня региона и освещено значение фестивалей для развития этнотуризма в депрессивных регионах.

Ключевые слова: *виды туризма, этнотуристические ресурсы, этнотуризм.*

This article is about the description of the most popular festivals in Gusyatyn-Sataniv recreation area as the main form etnotouristyc resources. Emphasized the importance of cultural events to raise the economic level of the region and highlights the importance of festivals for the development etnotourism in depressed regions.

Key words: *types of tourism, etnotourystyc resources etnotourism.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі туристична галузь набуває все більшого значення у формуванні господарства нашої держави. Важливе значення для розвитку туристичної індустрії в умовах економічної кризи мають такі ресурси, які не вимагають великих фінансових затрат. На нашу думку, варто звернути увагу на етнотуристичні ресурси регіонів. Це – найбільш привабливі ресурси для підвищення культосвітнього рівня населення. Тому актуальним завданням сьогодні є дослідження наявних етнотуристичних ресурсів рекреаційних регіонів, ознайомлення із закордонним досвідом їх використання, зокрема, проведення фестивальних заходів, розвитку народних промислів та запозичення продуктивних ідей з метою активізації діяльності туристичного комплексу.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Питання теорії і методики територіальної організації господарства та характеристики основних видів туристично-рекреаційних ресурсів ґрунтовно досліджені у працях Е.Б. Алаєва, П.М. Алампієва, С.І. Дорогунцова, М.М. Колосовського, М.Д. Пістуна, В.А. Поповкіна, А.Ю. Пробста, Ю.Т. Саушкіна, С.Б. Хорєва, М.Г. Чумаченка, В.І. Азара, М.В. Багрова, О.О. Бейдика, Ю.А. Вєдєніна, М.І. Долішнього, В.К. Євдокименка, О.В. Живицького, І.В. Зоріна, О.М. Ігнатенка, Е.А. Котлярова, В.С. Кравціва, М.П. Крачила, В.І. Куценко, О.О. Мазуркевича, В.І. Мацоли, М.С. Мироненка, В.Н. Новикова, М.С. Нудельмана, Т.Ф. Панченко, І.І. Пирожника, В.С. Преображенського, І.Д. Родичкіна, І.Т. Твердохлєбова, В. Азара, П. Бернекера, К. Борисова, Дж. Боузна, В. Главацького, Л. Гринiва, О. Гулича, Б. Данилишина, М. Долішнього, Є. Бєлєнького, В. Євдокименка, І. Зоріна, В. Квартальнова, В. Кифяка, О. Любіцева, В. Мікловд, Н. Недашківської, В. Павлова, С. Харічкова, О. Шаблія та інших. Оскільки етнотуристичні ресурси не є достатньо вивченими, то на сучасному етапі постає питання про їх детальне дослідження та оцінку.

Формулювання цілей статті. Етнічний туризм — це спосіб дізнатися більше про своє коріння або вивчити історію свого народу, а також спосіб залучення інвестицій у економіку регіонів. Метою статті є аналіз етнотуристичного потенціалу Гусятинсько-Сатанівського рекреаційного району.

Виклад основного матеріалу. Необхідність з’ясування сутності етнотуризму зумовлена тим, що існує ряд наукових тверджень, у яких етнотуризм ідентифікують як зелений, сільський чи екологічний туризм або як ностальгічний. Тому не зрозуміло, який саме напрям туризму розвивати і чи дійсно перелічені виду туризму є ідентичними.

Зокрема Кифяк В.Ф., під етнотуризмом розглядає поїздки з метою побачень з рідними та близькими [5]. На нашу думку, це твердження є дискусійним, оскільки науковець у власному тлумаченні сутності етнотуризму ідентифікує останній як ностальгічний туризм.

Н. А. Малова стверджує, що «ностальгічний чи етнічний туризм (nostalgic tour) – це вид відпочинку, під час якого туристи вивчають визначену етнічну групу населення, її життя, особливості культури, побуту і т. д.» [6].

Основними напрямками роботи у сфері розвитку туризму у Гусятинсько-Сатанівському рекреаційному районі є:

Освітній туризм – організація тематичних шкільних екскурсій до музеїв та музейних кімнат.

Оздоровчий туризм – відвідування курортних місць для лікування та відпочинку; щорічно тисячі відпочиваючих покращують стан здоров'я на базі бальнеологічного санаторію «Збруч» та реабілітаційного відділення Гусятинської районної комунальної лікарні.

Екологічний туризм – різновид науково-пізнавального туризму, що здійснюється на екологічно-чистій території заповідника «Медобори». Тут функціонує три екологічних стежки «До пущі Відлюдника», «На гору Богит», «На гору Гостра». На цих маршрутах потрібно дотримуватись певних правил поведінки, зокрема, їх відвідування можливе у супроводі працівників заповідника.

Сільський зелений туризм – один із видів екологічного туризму, що має і дозвільний, і пізнавальний характер та пов'язаний з використанням сільських садиб. Центри такого туризму створено у Личківцях, Самолусківцях, Чабарівці, Гримайлові, Гусятині.

Релігійний – паломництво до святих місць: до храмів, до пущі Відлюдника, до гір Богит, Звенигора, Гольда.

Пішохідний – пішохідні подорожі до природних, історичних, культурних пам'яток, по території заповідника «Медобори». Тут розроблено вісім туристичних маршрутів: «До Збруцького ідола та пущі Відлюдника», «До Збруцького ідола і до Романівки», «До Романівки», «До пущі Відлюдника», «До села Вікно», «До пущі Відлюдника та Іванківських штолень», «До Збруцького ідола і до пущі Відлюдника» та ін.

Водний – подорожі по річці Збруч на байдарках та катамаранах.

Велосипедний – подорожі на велосипедах за маршрутом – Гусятин – Сидорів – Жабинці – Колиндяни – Дача Галілея – Чортків.

Спортивний – участь у спортивних змаганнях, відвідування цих заходів уболівальниками.

Екстремальний (спелеологічний) – участь в експедиціях до карстових печер «Перлина» та «Христинка». На цих маршрутах потрібно мати спеціальне спорядження та відповідну підготовку. Відвідування печер можливе лише у супроводі працівників заповідника «Медобори».

Автомобільний – подорожі на автомобілях за маршрутом Київ – Сатанів – Гусятин – Київ (тривалість три дні, протяжність – 860 км) [1].

Одним із видів туризму, який тільки набирає силу у межах Гусятинсько-Сатанівського рекреаційного району, є етнотуризм.

Основна мета етнічного туризму – ознайомлення із звичаями та побутом певного краю. Культурно-мистецькі заходи, присвячені певному явищу чи події, дають змогу відтворити історію регіону, його особливості. Варто зауважити, що зі збільшенням кількості таких заходів у певному регіоні зростає його популярність серед туристів [4].

У межах Гусятинсько-Сатанівського рекреаційного району проводиться ціла низка різноманітних етнофестивалів, які сприяють розвитку культури українського села, популяризації традиційної народної культури та залучення широких верств населення до участі в її відродженні. Зокрема, Всеукраїнський фестиваль – «Пісенні Медобори – мелодія краси», що проходить у селищі Гусятин. У цьому дійстві щороку бере участь велика кількість виконавців різних вікових груп. Метою проведення фестивалю є популяризація української пісні як етнобренду [2].

Ще одним цікавим заходом на теренах Гусятинського адміністративного району є Всеукраїнський фестиваль сільської молоді «Купальська феєрія». Цей захід проводиться у ніч з 6 на 7 липня у с. Чагарі. Святкове театралізоване дійство "Івана Купала" відтворюють аматорські колективи Гусятинського району. У фестивалі беруть участь кращі творчі колективи, фольклорні гурти та виконавці з Київської, Львівської, Рівненської, Хмельницької, Чернівецької областей. Фестиваль насправді набув вражаючих масштабів, адже також дарують гарний настрій і чудові пісні гостей із-за кордону.

Паралельно діє невеличкий ярмарок, святкова виставка народних художніх промислів за участю майстрів народного мистецтва району.

Головною метою фестивалю є відродження українського села, утвердження його самобутності, неповторності, популяризації кращих надбань української пісенної та інструментальної народної творчості, самобутніх обрядових та звичаєвих традицій надзбручанського краю.

Фестиваль сприяє обміну досвідом роботи, допоможе багатьом талановитим виконавцям відкрити широку панораму для культурної співпраці [3].

У межах Городоцького адміністративного району проходить не менш цікавий захід, а саме, Регіональний фестиваль-конкурс народного мистецтва «Душа землі моєї», який проводиться за сприяння управління культури, туризму і курортів Хмельницької обласної державної адміністрації; відділу культури і туризму Городоцької районної державної адміністрації.

Мета та завдання фестивалю-конкурсу:

- відродження та розвиток українських національних культурно-мистецьких традицій;
- сприяння підйому творчої активності у широких мистецьких колах та серед аматорів народного мистецтва;
- визначення перспектив розвитку народно-музичного, хореографічного та фольклорного мистецтва;
- популяризація духовної спадщини та подальший розвиток виконавської майстерності фольклорних колективів та виконавців: народної пісні, традиційного виконавства на народних інструментах, народної хореографії та слова;
- сприяння вихованню у молоді любові до рідної землі, поваги до духовної спадщини свого народу;
- налагодження творчих контактів, обмін досвідом та творчими здобутками з іншими регіонами.

Учасниками фестивалю є фольклорні, танцювальні колективи, інструментальні та вокальні ансамблі, солісти-інструменталісти та співаки, колективи з Вінницької, Волинської, Тернопільської, Луганської, Рівненської областей та 30 з районів та міст області.

У фестивалі беруть також участь майстри народного мистецтва з області та Львівщини, Тернопільщини, Вінниччини, Івано-Франківщини, які представляють на виставці-ярмарці вишивані вироби, різьблення деревини, соломо- та лозоплетіння, декоративний розпис, витинанку, бісероплетіння, гончарство, писанкарство тощо.

У програмі фестивалю:

– конкурсне прослуховування учасників регіонального фестивалю конкурсу народного мистецтва «Душа землі моєї»;

– робота етнографічних павільйонів «Вулички старого Сатанова»;

– туристично-спортивні змагання «Туристичний бум»;

– урочисте відкриття регіонального фестивалю-конкурсу «Душа землі моєї»;

– концертне дійство "Мистецьким перевеслом вінчуємо наш край" за участю фольклорних колективів України та області;

– виставка майстрів декоративно-прикладного мистецтва «З народних джерел»;

– робота містечка ремесел «Майстерня дядька Савки»: майстер-класи подільської витинанки, народних оберегів, гончарства, ковальства, ляльки-мотанки, лозоплетіння, бісероплетіння та макраме;

– свято народної кухні «Городоцькі пампухи»;

– парад ансамблів народної музики, троїстих та весільних музик «Подільська дроботуха»;
– майстер-клас подільського танцю;
– фестивальний подіум «Українська вишиванка»;
– гала - концерт переможців та гостей фестивалю-конкурсу «Душа землі моєї» [7].

Місцева влада скеровує свою діяльність і на організацію культурно-мистецьких заходів, і на збереження мережі та зміцнення матеріально-технічної бази закладів культури району і, насамперед, на забезпечення галузі висококваліфікованими спеціалістами та підвищення їхнього фахового рівня.

Успіх розвитку етнотуризму в Гусятинсько-Сатанівському рекреаційному районі залежить не тільки від наявної матеріально-технічної бази, але і від впровадження інноваційних заходів та проектів, спрямованих на використання унікальної національної культурної спадщини регіону.

Висновки. Як бачимо, програма фестивалів є насиченою, оригінальною та цікавою, і кожного року приваблює все більшу кількість туристів. Тому з кожним роком ці заходи приносять великі прибутки до місцевих бюджетів. Активна фестивальна діяльність сприяє соціально-економічному зростанню району, а також популяризації потенційних етнотуристичних ресурсів серед місцевого населення та туристів. Отже, зростання кількості фестивалів у Гусятинсько-Сатанівському рекреаційному районі є позитивним фактором для розвитку різноманітних видів туризму та рекреаційної діяльності. Реалізація програм та проектів з використання етнотуристичного потенціалу рекреаційного району з метою залучення якомога більшої кількості потенційних туристів є надзвичайно актуальною.

Таким чином, узагальнюючи результати проведеного дослідження, можна зробити висновок, що Гусятинсько-Сатанівський рекреаційний район має всі необхідні об’єктивні передумови для того, щоб перетворити Подільський регіон у центр туризму національного рівня. Однак для забезпечення туристичної галузі кваліфікованими кадрами та підвищення їх освітнього рівня необхідно на базі вищих навчальних закладів Тернопільської та Хмельницької областей організувати курси підвищення кваліфікації для всіх тих спеціалістів, які будуть опікуватися розвитком відпочинкового, етно- і фестивального, «зеленого» та сільського туризму в регіоні. Також необхідно забезпечити залучення інвестицій у будівництво нової та реконструкцію наявної туристичної інфраструктури (готельних, розважальних комплексів та баз відпочинку; приведення історичних та культурних пам’яток, які розміщені на території рекреаційного району у належний стан, підготовку до відвідування найдавніших етнічних пам’яток, музеїв та виставок). Належне вирішення цих та інших питань, які сприятимуть залученню туристів, дозволить пришвидшити розвиток туристичної сфери рекреаційного району та створити відповідну туристичну інфраструктуру, що в свою чергу призведе до збільшення кількості нових робочих місць, податкових надходжень та поліпшення соціально-економічного розвитку регіону.

Список використаних джерел

1. Види туризму на Гусятинщині [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tour.husyatyn.te.ua.
2. Всеукраїнський фестиваль – «Пісенні Медобори – мелодія краси» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.oda.te.gov.ua/husyatynska/ua/publication/print/1474.htm.
3. Всеукраїнський фестиваль сільської молоді «Купальська феєрія» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kopychyntsi.com.ua/kultura/iii-y-vseukrayinskyy-festyval-silskoyi-molodi-kupalska-feyeriya.html.
4. Дударчук К. Фестивалі як вид подієвих туристичних ресурсів / К. Дударчук // Наукові записки «Рекреаційна географія і туризм». – 2011. – № 1.
5. Кифяк В. Ф. Організація туристичної діяльності в Україні / В. Ф. Кифяк. – Чернівці: Книги-XXI, 2003. – 300 с.
6. Малова Н. А. Туризм и культурное наследие: межвузовский сборник научных трудов Н. А. Малова. Выпуск 1. – М., 2009.
7. Положення про регіональний фестиваль-конкурс народного мистецтва «Душа землі моєї» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://onmccm.org/?p=301.

УДК 339.565.92

В.М. Бондаренко, канд. екон. наук, доцент
Вінницький національний аграрний університет, м. Вінниця, Україна

РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ В ОЦІНЦІ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ РЕГІОНУ

У статті охарактеризовано роль ресурсного потенціалу в оцінці економічного зростання регіону. Проаналізовано міжгалузевий розподіл робочої сили по регіону, а також особливості інвестування в його розвиток.

Ключові слова: *ресурсний потенціал, оцінка регіону, економічне зростання, національне господарство, важелі економічного регулювання, система прогнозування.*

The article described the role of resources in the assessment of economic growth in the region. Analyzed intersectoral allocation of labor across the region and especially investment in its development.

Key words: *resource potential, assessment of the region, economic growth, national economy, the levers of economic regulation system forecasting.*

Постановка проблеми. Одним із важливих завдань, вирішенням якого сьогодні потрібно займатися державі і, більшою мірою, самим підприємствам, є завдання формування нової системи прогнозування і планування розвитку територіальних комплексів, галузей, окремих підприємств, нарешті, структурних одиниць цих підприємств. На наш погляд, акцент у вирішенні цього завдання повинен бути зміщений не вбік можливостей галузей, підприємств до виробництва товарів і послуг, що було одним із головних показників могутності потенціалу в плановій економіці, а в бік здатності задовольняти потреби і максимально враховувати інтереси всіх учасників на всіх стадіях. Крім того, більш актуальним питанням необхідно вважати не тільки здатність виробляти товари та послуги й задовольняти потреби, але і які обсяги ресурсів при цьому будуть витрачені.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кашніков В. І. [3] пропонує керувати стабільністю й небезпеками для досягнення зваженого стану системи. Трапезнікова В.А. [4] пропонує методику для аналізу ресурсного потенціалу підприємства, згідно з якою продуктивність праці представлена в комплексному співвідношенні показників фондоозброєння й рівня знань персоналу. Аналіз публікацій [5; 7] з проблем визначення відносної цінності потенціалу мають дискусійний характер, інструментарій такої оцінки залежить від авторських концепцій, констатує поточні факти без урахування розвитку потенціалу та оцінки окремих його елементів.

Як одна з найбільш вірогідних погроз економічній безпеці України, розглядається зростання нерівномірності соціально-економічного розвитку регіонів. Найважливішими чинниками цієї погрози вважаються: об’єктивно існуючі відмінності в рівні їх соціально-економічного розвитку, наявність депресивних, кризових і відсталих в економічних відносинах регіонів. Для того, щоб висвітити особливості розвитку економіки регіону ми зробили спробу на матеріалах Вінницької області, застосувавши інструментарій моделі факторного аналізу економічного зростання, запропонований Р. Солоу.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Вважаємо, що необхідність проведення моніторингу потенціалу на рівні регіонів і, особливо, на рівні підприємств обумовлена з таких підстав:

− агрегована інформація, якою є інформація про потенціал системи галузі, містить фактичні дані. Важливим є володіння прогнозними даними по кожному регіону, місту, підприємству, що дозволить виявляти негативні і позитивні тенденції у їх розвитку;

− недоліки агрегування особливо відчутні при наявності сильної диференціації в регіонах і галузях;

− відсутність інформації про реальні можливості кожного підприємства, його прихованих резервах.

Мета статті. Проведення оцінки ресурсів для економічного зростання регіону з використанням системи показників економічної, підприємницької могутності держави, галузі, підприємства, яка враховує величину накопичених ресурсів, ступінь використання потенційних можливостей. У вітчизняній практиці для оцінки економічної могутності держави використовувався показник економічний потенціал господарської системи.

Виклад основного матеріалу. Економіка регіону, є частиною національного господарства і знаходиться в тісній залежності від загального стану економіки країни. Це обумовлено, зокрема, тією обставиною, що до компетенції органів державної влади відносяться більшість важелів економічного регулювання:

- стабільність національної валюти;
- рівень інфляція;
- основна законодавча база;
- мінімальні соціальні стандарти життєвого рівня населення та ін.

Від стратегії регіонального центру, тенденцій в економіці країни в цілому, багато в чому залежать і перспективи економічного зростання регіону.

Депресивний характер економіки Вінницької області можна розглядати як результат впливу ряду об'єктивних і суб'єктивних причин. Зокрема, це може бути пояснено досить низькими стартовими умовами, в яких знаходилася економіка області, оскільки об'єм капітальних вкладень в економіку області був приблизно в 2,5 рази нижче середнього по країні.

Чинники праці і капіталу є основними змінними в моделі економічного зростання Солоу. Для оцінювання чинника праці проаналізовані показники, що характеризують демографічну ситуацію в області і положення на ринку праці. При цьому з'ясувалося:

− по-перше, з переходом від адміністративно-командної системи господарювання до ринкової у Вінницькій області, як і в країні в цілому, почалося активне формування ринку праці;

− по-друге, у зв'язку із змінами економічних стосунків і факторами політичного характеру відбуваються процеси структурної перебудови економіки області, що тягне зміну структури зайнятості населення.

Аналізуючи міжгалузевий розподіл робочої сили у Вінницькій області, можна відзначити стійку тенденцію зниження долі зайнятих матеріальному виробництві і зростання чисельності тих, що працюють у невиробничій сфері на тлі збільшення загальної кількості осіб, що мають роботу. Негативна динаміка чисельності, що працює у сфері матеріального виробництва, пов'язана, передусім, зі скороченням числа зайнятих у промисловості і будівництві. Найбільша частка доводиться на зайнятих у галузях торгівлі (оптова і роздрібна), громадського харчування – 15,1 %, сільського господарства – 14,9 %, у промисловості працює всього 13,3 %, а в будівництві – 3,9 %. У структурі ринку праці досить висока доля працівників бюджетних організацій – 52,2 %.

Для економічного моделювання визначені загальна величина капіталу виробників продукції, норма вибуття капіталу, величина амортизації та аналіз динаміки цих показників по Вінницькій області.

Структура міжгалузевого розподілу основних фондів в аналізований період зазнала значні зміни: частка торгівлі і громадського харчування знизилася, а промисловості, сільського господарства, будівництва і транспорту зросла. Ті галузі, яким вдалося зберегти значну частину об'ємів капіталовкладень і притягнути значні інвестиції, зуміли здолати кризові явища і почали поступовий підйом виробництва.

Оскільки модель Солоу розглядає норму заощаджень як величини, що визначає рівень капіталоозброєності економіки, то для аналізу динаміки накопичення капіталу оцінені тенденції розвинена інвестиційної активності і зміни в співвідношенні споживання і заощаджень економічних суб'єктів. Для цього досліджені джерела інвестицій, напрями капіталовкладень та існуючий механізм формування і використання інвестиційних потоків.

Для коректності побудови моделі необхідно обумовити деякі особливості інвестування в регіоні. Нерозвиненість ринку цінних паперів і слабка активність банківського капіталу в інвестуванні засобів в економіку Вінницької області призводять до того, що частина особистих заощаджень, що йдуть на поповнення вкладів у банках і придбання цінних паперів, практично не бере участь у розвитку регіональної економіки, а у кращому разі, працює за межами Вінницької області. Структура споживання і заощаджень у регіоні така, що на інвестування в різні сектори економіки йде та частина особистого

доходу, яка не підпадає під статистичний облік. Основні інвестиції здійснюються за рахунок засобів, отриманих у тіньовій економіці.

Отже, для визначення фактичної норми заощаджень не можна забувати також про заощадження частини особистого, що статистично не враховується у доході.

В отриманих результатах для дослідження перспектив економічного зростання у Вінницькій області представляють інтерес декілька напрямів:

− аналіз тенденцій динаміки капіталоозброєності і продуктивності;

− аналіз чинників, що впливають на накопичення капіталу і величину продуктивності;

− аналіз рівномірного випуску із рівномірною капіталоозброєністю;

− оцінювання впливу чинників, що визначають рівень продуктивності існуючих технологій.

Для повноти дослідження необхідно так само розглянути проблему визначення величини тіньової частини економіки та її легалізації як одного з джерел зростання, обсягу випуску продукції, що офіційно враховується, в регіоні. Економічне зростання країни в цілому тісно взаємопов'язано з економічним зростанням у регіонах.

Для оцінювання ефективності використання основного ресурсу застосовується група узагальнюючих і приватних показників, таких як фондовіддача, фондоємність, фондоозброєність, рентабельність. Кожний із цих показників з різних сторін характеризує ефективність основних ресурсів, залежно від того, який інтерес до них проявляється й тому немає підстав для їхнього протиставлення. Однак, якщо розглядати комплексне відбиття ефективності, тобто в сукупності використання основного й кадрового ресурсів, де показником ефективності використання останнього є продуктивність праці, у цьому випадку особливу увагу варто приділити показникам продуктивності праці, фондовіддачі й фондоозброєності, тому що саме ці три показники самим безпосереднім образом пов'язані між собою. Таке сполучення показників дозволяє забезпечити раціональні пропорції між основним і кадровим ресурсом потенціалу підприємства при різному їхньому стані [1]. Аналогічно цьому зміна в гіршу сторону кожного іншого елемента ресурсного потенціалу при необхідності одержання того самого кінцевого результату веде до приросту одного або всіх інших елементів потенціалу підприємства, тобто до інших їхніх пропорцій. Вибір, за рахунок приросту якого елемент ресурсного потенціалу забезпечує результат, залежить від багатьох факторів і вимагає різних рішень. Методика, що відображає цю залежність, описана в роботі В.А. Трапезнікова [4] і може бути успішно використана в діяльності підприємств. За цією методикою продуктивність праці представлена в комплексному співвідношенні показників фондоозброєності й рівня знань персоналу. Під час визначення пропорційності між елементами ресурсного потенціалу підприємства використаються різні методи оцінки кадрового потенціалу в рішенні різних конкретних завдань. Наприклад, вартісна модель оцінки, що базується на теорії «кадрового капіталу», розроблена вченими Капланом Р.С., Нортоном Д.П. [2]. Що стосується фондоозброєності, її зміна більше співвідноситься із проблемами розвитку, які самим безпосереднім образом пов'язані з активізацією інноваційною й інвестиційною діяльністю підприємств. У цьому випадку наявна величина потенціалу повинна прирощуватися на величину інноваційного й інвестиційного ресурсу [3].

У сучасних умовах інноваційна діяльність підприємств здобуває нові риси. Вони перестають тільки забезпечувати технічну підготовку виробництва й від чисто технічної переходять в інноваційну, орієнтовану на ринок. По-перше, розподіл ресурсного потенціалу по цим двох напрямках, по-друге, одержання синергетичного результату від раціонального вкладення ресурсного потенціалу в інновації й використання інновації для розвитку самого ресурсного потенціалу або окремих його елементів, по-третє, одержання ефекту як прибутку, отриманого від приросту виробленого підприємством продукту.

Для того щоб забезпечити максимально необхідну інформацію про стан власного ресурсу й, володіючи нею, оцінити позиції й напрямки розвитку, виходячи зі стану зовнішнього оточення, модель повинна містити досить максимальне для аналізу число показників, за необхідності здатних бути відбитими в інтеграційному процесі.

Проблема визначення оцінки ефективності управління економічними ресурсами є складною й такою, що важко формалізується. Адже кожне підприємство – це складна система, яку важко спростити, не втративши при цьому її суттєвих характеристик. Визначення оцінки управління економічними ресурсами дозволяє: визначити у вартісному вираженні загальну величину потенціалу, який зосереджений на окремому підприємстві; встановити ваги шкірного елементу й структуру потенціалу; знайти ступінь використання потенціалу. Важливим положенням управління економічними ресурсами підприємства є оцінювання ефективності того чи іншого виду ресурсу, де корисний результат діяльності підприємства порівнюється з витратами на отримання цього корисного результату. Корисний результат розглядається як ефект, який може бути економічним, у вигляді прибутку підприємства, та соціальним, у вигляді забезпечення кращого життя для людини. Загальна економічна ефективність ресурсного потенціалу підприємства визначається відношенням загального результату діяльності підприємства до витрат, які були задіяні для отримання цього результату. Кінцева результативність усіх господарських заходів, явищ та процесів, що відбуваються на підприємствах, повинні оцінюватись з позиції критеріїв і показників економічної ефективності. Вибір критеріїв оцінювання ефективності управління економічними ресурсами необхідно вести, використовуючи економічні критерії й показники, що повинні розкрити його ефективність та внесок у розвиток підприємства.

Для ефективності управління ресурсним потенціалом підприємств необхідно розробити модель, яка базується на таких системних складових: на першому етапі слід провести розрахунок складових ресурсного потенціалу підприємства (для визначення ефективності управління економічними ресурсами підприємством необхідно застосувати ряд показників, які характеризують оцінку окремих складових ресурсного потенціалу); на другому – аналіз та оцінка показника прибутку та інноваційного розвитку підприємства; на третьому – визначення рейтингової оцінки ресурсів внутрішнього середовища підприємства; на четвертому етапі проводити розрахунок складових ресурсного потенціалу підприємства за визначеними показниками; на п’ятому – розрахунок загального обсягу ресурсного потенціалу підприємства як інтегрального показника.

Таким чином, модель оцінки ефективності управління ресурсним потенціалом підприємства має ряд переваг: по-перше, вона базується на комплексному, багатомірному підході до оцінювання ефективності управління економічними ресурсами підприємства; по-друге, її характеристика дає змогу оцінити та проаналізувати внесок кожного ресурсу в розвиток всього ресурсного потенціалу підприємства. Знання всіх величин оцінювання ефективності управління економічними ресурсами підприємства дозволяє визначити величину резервних можливостей для подальшого розвитку підприємства й сприятиме створенню довгострокової й гнучкої системи управління ресурсним потенціалом підприємства.

Список використаних джерел

1. Берестов В. Л. Управління мотивацією працівників промислових підприємств / В. Л. Берестов, М. В. Буданова. – Брянськ: БГИТА, 2005. – 275 с.
2. Каплан Роберт С. Організація, орієнтована на стратегію. Як у новому бізнесі-середовищі процвітають організації, що застосовують збалансовану систему показників: пер. з англ. / Каплан Роберт С., Нортон Дейвит П. – М.: ЗАТ «Олімп-Бізнес», 2004. – 416 с.
3. Кашніков В. І. Управління стабільністю й небезпеками в системі «соціум-техніктехніко-технологічна система» / В. І. Кашніков // Машинобудівник. – 2006. – № 12. – С. 44-47.
4. Трапезнікова В. А. Управління й науково-технічний прогрес / В. А. Трапезнікова. – М.: Наука, 1983. – 224 с.
5. Гуляєва Н. М. Фінансові ресурси підприємства / Н. М. Гуляєва, О. В. Сьомко // Фінанси України. – 2003. – № 12. – С. 58-62.
6. Краснокутська Н. С. Потенціал підприємства: формування та оцінка: навч. посіб. / Н. С. Краснокутська. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 352 с.
7. Лапін Є. В. Економічний потенціал підприємств промисловості: формування, оцінка, управління: автореферат дис. … канд. екон. наук / Є. В. Лапін; Сумський державний університет. – Харків, 2006. – 36 с.

УДК 332.13

В.Ю. Медвідь, канд. екон. наук, доцент
Донбаська національна академія будівництва і архітектури, м. Макіївка, Україна

СУЧАСНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

У роботі проведено аналіз існуючих інструментів забезпечення регіонального розвитку, за допомогою яких можливе як прийняття і реалізація, так і відстежування проміжних результатів економічного та соціального розвитку відповідних процесів. Такий інструментарій забезпечує не лише формування необхідних передумов, але і сприяє їх трансформації в реальні умови. Від повноти його вживання повною мірою стає можливим власне і регіональний розвиток.

Ключові слова: *регіон, регіональний розвиток, інструменти, інструментальне забезпечення.*

В работе проведен анализ существующих инструментов обеспечения регионального развития, с помощью которых возможно как принятие и реализация, так и отслеживание промежуточных результатов экономического и социального развития соответствующих процессов. Такой инструментарий обеспечивает не только формирование необходимых предпосылок, но и содействует их трансформации в реальные условия. От полноты его применения в полной мере становится возможным собственно и региональное развитие.

Ключевые слова: *регион, региональное развитие, инструменты, инструментальное обеспечение.*

The analysis of existent instruments is in-process conducted providing of regional development, by which possibly both acceptance and realization and watching of intermediate results of economic and social development of the proper processes. Such tool is called, not only to form necessary pre-conditions but also assist their transformation in the real terms. From plenitude of his application to a full degree becomes possible actually and regional development.

Key words: *region, regional development, instruments, instrumental providing.*

Постановка проблеми. Перехід від планово-директивних методів управління суспільним виробництвом до ринкових або договірних методів істотним чином вплинув на пропорції, що склалися, в економіках окремих регіонів і спровокував посилення диференціації в основних показниках економічного і соціального розвитку. «Головними чинниками зміни територіальних пропорцій і посилення диференціації соціально-економічних показників регіонів країни на першому етапі ринкових реформ стали:

1) зміна відносних цін і їх відрив від вітчизняних витрат на виробництво;

2) зміна галузевої структури доданій вартості у напрямі значного збільшення розриву між ціною виробника і ціною кінцевого вжитку.

Формально ці чинники відносяться до галузевих, але в територіальному перерозподілі доходів вони зіграли визначальну роль» [1, с. 50].

Сукупність соціально-економічного потенціалу, як міра ефективності регіонального розвитку, піддається виміру через оцінювання людського, природно-ресурсного, виробничого, організаційного і науково-технічного потенціалів. Головним в організації розвитку регіонів повинна стати активна робота з окремими елементами економічних стосунків: природними ресурсами, майновим комплексом і фінансовими коштами; при цьому порівняння власних витрат і власного доходу повинно стати основним критерієм ефективності. Щоб забезпечити досягнення передбачуваних ефектів у регіональному розвитку необхідно якнайповніше використовувати резерви, все що є в наявності, в управлінні суспільним виробництвом. Для цього необхідно ширше застосовувати методи управління, планування, організації, стимулювання, регулювання, аналізу і контролю та ін. Таким чином, забезпечення поступального розвитку регіонів можливо за допомогою обґрунтованого вживання сучасного інструментарію. Такий інструментарій забезпечує не лише формування необхідних передумов, але і сприяє їх трансформації в реальні умови. Від повноти його вживання повною мірою стає можливим власне і регіональний розвиток.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні аспекти цієї проблематики ґрунтуються на наукових працях та розробках таких вітчизняних та зарубіжних учених, як: Братута О. [3], Горегляд В. [13], Жилєнков М. [16], Клісторін В. [10;11], Лавровський Б. [12], Лексін В. [9], Суслов В. [1], Сухарев О. [4] та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Щоб забезпечити досягнення передбачуваних ефектів у регіональному розвитку необхідно якнайповніше використовувати резерви, все що є в наявності, в управлінні суспільним виробництвом. Для цього необхідно ширше застосовувати методи управління, планування, організації, стимулювання, регулювання, аналізу і контролю та ін.

Цілі статті. Метою цієї наукової роботи є проведення теоретичного аналізу сучасного інструментарію забезпечення регіонального розвитку та визначення пріоритетних напрямків удосконалення методів управління, планування, організації, стимулювання, регулювання, аналізу і контролю управління економічним розвитком регіонів.

Виклад основного матеріалу. Управління економічним розвитком регіонів можна уявити як цілеспрямовані дії окремих суб'єктів господарювання й органів управління (на державному і місцевому рівнях), що забезпечують кількісні та якісні зміни відповідним параметрам. При цьому об'єктами управління є: продуктивні сили, техніко-економічні відносини (відносини спеціалізації, кооперації, комбінування, концентрації виробництва), організаційно-економічні відносини (маркетингова діяльність, система менеджменту та ін.), відносини економічної власності, господарський механізм. У спрощеному варіанті «...під об'єктом територіального управління розуміється весь господарський, економічний і виробничий комплекс, який формується незалежно від складу галузей і відомчої підлеглості об'єднань (підприємств), організацій і установ, розташованих на певній території» [2, с. 136-137].

Економічну суть механізму управління регіональним розвитком визначають цільова спрямованість, рівень економічної діяльності і специфіка об'єкта управління, принципи функціонування. «При цьому на форму прояву механізму управління регіональним розвитком впливають чинники як ендогенного, так і екзогенного характеру. Перші визначають поелементну структуру цього механізму і включають суб'єкти управління та їх повноваження, тип і характер їх взаємодії, форму правового й організаційно-фінансового забезпечення, склад і характер інструментів (методів) управління. Екзогенні чинники обумовлюють цільову спрямованість і конкретну форму функціонування. До основних з них можна віднести: рівень економічної сфери й об'єкт управління; тип макроекономічної системи, обумовлений співвідношеннями механізмів координації діяльності (стихійного та ієрархічного) суб'єктів господарювання; фазу господарського циклу функціонування економіки на відповідному рівні і в певному періоді» [3, с. 44].

Сучасна регіоналістика, розглядаючи регіон як автономну систему, приходить до розуміння необхідності зміни економіко-політичних методів управління регіональним розвитком – від традиційних, сфокусованих на підтримці певних напрямів діяльності в рамках регіону, до стратегії активного самозабезпечення – створення інноваційно-технологічній матриці регіону, що закладає фундамент його довгострокової конкурентоспроможності [4, с. 37]. В умовах ринку адекватною формою державних управлінських рішень, необхідних для формування і підтримки стабільного курсу економічного зростання і соціального розвитку, є управління соціальними і економічними системами (процесами), або в спільному вигляді – соціально-економічними системами [5, с. 85].

Суть будь-якої влади або системи управління полягає в тому, щоб оптимально в часі і просторі здійснити перетворення ресурсів у новий продукт вжитку. Управляти – це оптимізувати за допомогою замкнутого контуру потоки ресурсів, спрямовані на виконання місії і досягнення цілей спільної праці «голови і тіла». Оптимізація руху ресурсів відбувається за рахунок циркуляції потоків інформації і матеріалізації знань, що втілюються в технологіях і виучці людей [6, с. 37].

Будь-яка господарська підсистема, організація (інститут) представляє сформовану суспільством якусь сукупність правил, що визначають налаштування роботи всього го-

сподарського механізму, порядок дій економічних агентів. До таких правил можуть відноситися й отримані економічною та управлінською теоріями інструменти і моделі, відповідно до яких здійснюється ухвалення рішень на різних рівнях управління економікою. Прикладом є правила ціноутворення, оподаткування, визначення амортизаційних відрахувань, пільгового кредитування, антимонопольного регулювання, правила розробки і здійснення макроекономічної політики та ін. [7, с. 30]. У цих правилах відбиваються бажаний достаток об'єкта і цільова спрямованість його змін.

Таким чином, виходячи з викладеного можна передбачити, що для управління соціально-економічними системами мають бути сформульовані дві головні мети, які витікають з умов сучасного розвитку суспільства. Перша мета повинна об'єднувати вимоги корисності, справедливості і гуманізму, поширюючи оптимізацію за часом як на короткі, так і на тривалі проміжки. Математично вона формулюється як досягнення і збереження максимальної швидкості росту вжитку, шляхом раціонального використання прибутку між вжитком і розширенням виробництва. Друга мета управління повинна забезпечувати рівномірний розвиток галузей господарського комплексу країни, шляхом вирівнювання питомої вартості основних засобів. «Це досягається, по-перше, шляхом введення теоретичних оцінок землі, мінеральних і інших ресурсів. По-друге, шляхом переважних державних субсидій на розвиток основних засобів у сільському господарстві та інших сировинних галузях і відповідних заходів щодо перерозподілу кадрів. Прибуток з розрахунку на одного працівника має бути однаковим незалежно від галузі, що забезпечить дійсно взаємовигідну торгівлю і рівномірний розвиток соціально-економічної системи країни в цілому» [5, с. 89]. Тим самим здатність механізму управління економічними процесами та явищами на регіональному рівні стає визначальною умовою забезпечення поступального розвитку регіонів.

Іншим важливим інструментарієм забезпечення регіонального розвитку виступає планування. Сьогодні планування – це складова частина будь-якої економічної системи.

Спроби реанімації методів планування в системі суспільних відносин більшою мірою стосуються тих процесів, що відбуваються на стадіях розподілу й обміну, і відносяться здебільшого до методів бюджетування, квотування, субсидування, а найменше до процесів виробництва. Тим самим планування залишається як би в стороні від розробки заходів, спрямованих на формування суспільного багатства, під яким необхідно розуміти матеріалізацію основних чинників виробництва: землі, праці і капіталу.

Організація регіонального розвитку базується на особливих формах взаємодії органів влади й управління на всіх рівнях ієрархії, які фіксуються в спеціальних нормативно-правових документах. Так, наприклад «у федеральних державах принципи організації просторової структури влади закріплюються конституцією або системою договорів, тобто стійкі в часі, тому яскравіше прослідкується специфіка кожної форми. Регіональна влада вибирається, більш підконтрольна населенню і швидше, ніж центральна влада, може реагувати на проблеми соціально-економічного розвитку регіонів. Тому федеральний уряд втручається в розвиток регіонів, лише коли у них виникають проблеми соціально-економічного розвитку, з якими не справляються регіональні органи влади. Таким чином, через регіональну політику федеральний уряд надає додаткову (тимчасову) дію на розвиток регіонів» [8, с. 3].

В унітарних державах відмінності між цими формами державної участі в розвитку регіонів помітити важче. Регіональна влада призначається зверху, тому на перший погляд немає необхідності в додатковій дії центру на регіони через регіональну політику. Досить змінити функції регіональної влади і перерозподілити бюджетні кошти. Проте минулі традиції, більшість яких закріплена законами, не дозволяють дуже часто міняти просторову структуру організації державної влади. Тому в унітарних державах, також

як і у федеральних, існує другий, додатковий, канал дії на розвиток регіонів – регіональна політика [8, с. 4].

При цьому територіальний устрій держави – лише частина територіальної організації суспільства, що виконує в ній своє специфічне завдання (тобто по відношенню до територіальної організації суспільства територіальний устрій держави може розглядатися як «підсистема», «елемент»). При цьому в кожній просторовій точці на території держави одночасно діють органи влади різних територіальних утворень і загальнодержавного центру» [9, с. 61]. У зв'язку з чим «структуру системи територіального устрою держави можна визначити як відтворену сукупність взаємин між її елементами – територіальними утвореннями і територіальними органами влади. Вказану структуру утворюють специфічні правові (у тому числі договірні), управлінські і фінансово-економічні, перш за все міжбюджетні, відносини. Із структурою системи територіального устрою тісно взаємозв'язаний її «склад». Так, зміна числа елементів може привести до структурних перетворень у системі, а зрушення в структурних взаємозв'язках – до появи нових або зникнення колишніх елементів (у першу чергу «функціональних» – тих же структурних центрів)» [9, с. 62].

Таким чином, організаційна складова забезпечення регіонального розвитку відіграє важливу роль, без врахування якої можна не лише не досягти поставлених перед регіоном цілей, але і розгубити той економічний потенціал, який складався попередниками впродовж десятиліть. Саме тому на сучасному етапі зростає значення системної організації відтворення ресурсів, із взаємодії яких безпосередньо витікає необхідність розуміння регіонального розвитку як нарощування відтворювального потенціалу.

Не менш важливою умовою забезпечення регіонального розвитку є процес стимулювання господарської діяльності на відповідній території. Під стимулюванням регіонального розвитку розуміється використання відповідних методів, спрямованих на забезпечення такого режиму функціонування, при якому мінімізуються витрати виробництва і максимізується можливий дохід, а також вживання преференцій і пільг для суб'єктів господарювання, що роблять вирішальний вплив на темпи економічного і соціального розвитку регіону.

Стимулювання регіонального розвитку забезпечується за допомогою використання спеціальних інструментів, які можна класифікувати таким чином: економічні ресурси, нормативно-правові ресурси, адміністративні ресурси. Крім того, ці інструменти можна кваліфікувати відповідно до їх специфічних характеристик: стимулюючі і обмежуючі, прямі і непрямі, активні і пасивні.

Заходи зі стимулювання регіонального розвитку своєю основною метою передбачають поліпшення інвестиційного клімату. «...Регіональні органи влади повинні розглядати свої кроки по стимулюванню ділової і інвестиційної активності, тобто систему пільг і преференцій, проекти розвитку інфраструктури, вдосконалення нормативно-правової бази, підвищення прозорості своєї діяльності (перш за все, в податково-бюджетній сфері і сфері суспільних фінансів в цілому), політику в області освіти і підготовки кадрів, охорону довкілля, боротьби із злочинністю і так далі, з точки зору формування сприятливого інвестиційного клімату в регіоні» [10, с. 116].

Таким чином, важливою складовою регіонального розвитку виступає його стимулювання. Вибір конкретних форм і методів стимулювання розвитку регіонів повністю залежить від можливостей залучення необхідних інвестицій: якщо таких можливостей на регіональному рівні недостатньо – вибираються відповідні заходи (прямої і непрямої) дії. При цьому вирішальна роль у виборі заходів відводиться державі як головному учасникові економічних відносин (особливо в умовах постійного дефіциту не лише інвестиційних ресурсів окремих суб'єктів господарювання, але і бюджетних ресурсів).

Досить важливим і не менш складним для забезпечення регіонального розвитку виступає його економічне регулювання. Багато в чому проблема економічного регулювання регіонального розвитку обумовлена прагненням держави надавати відповідну підтримку менш розвиненим в економічних відносинах регіонам. Що знаходить своє втілення в так званій політиці вирівнювання. У світовій практиці вирівнювання є саме міжбюджетними відносинами, тобто фінансова підтримка регіональних і муніципальних бюджетів [11, с. 23]. При цьому «політика регіонального вирівнювання передбачає досягнення соціально-економічної рівноваги між регіонами лише як довготривалу тенденцію» [12, с. 80].

Основними способами вирівнювання економічних і соціальних можливостей різних за своїми потенціалами регіонів виступають вертикальне і горизонтальне бюджетне вирівнювання. Метою вертикального бюджетного вирівнювання є забезпечення достатньої фінансової бази для реалізації бюджетних повноважень усіх рівнів влади. Основою механізму вертикального вирівнювання бюджетної системи є законодавче закріплення за кожним бюджетним рівнем фінансування конкретних сфер діяльності, відповідних розмежуванню предметів ведення і повноважень між центром і регіонами, а також розмежування бюджетної відповідальності між центральними державними і регіональними органами влади й управління за ефективність використання бюджетних ресурсів [13, с. 24-25]. Метою горизонтального бюджетного вирівнювання є забезпечення єдиного стандартного рівня вжитку державних послуг жителями різних регіонів країни шляхом вживання єдиних формалізованих методів розподілу державної фінансової допомоги бюджетам нижчого рівня. Механізм горизонтального бюджетного вирівнювання орієнтований на рішення двоєдиного завдання, з одного боку, це вирівнювання рівня вжитку державних послуг з територій, з другого – це вирівнювання вартості державних послуг для кожного рівня влади [13, с. 36].

До складових частин регіонального регулювання можна віднести партнерство, співпрацю регіональних, місцевих органів влади й управління, а також приватного сектору економіки в цілях стимулювання розвитку економіки регіону [14, с. 54-55]: регіональні аспекти стійкого розвитку, регіональний маркетинг, електронний уряд, стратегічне регіональне планування, регіональні системи.

Таким чином, економічне регулювання регіонального розвитку на сьогодні стає чи не реальним інструментарієм, здатним забезпечувати тісну взаємодію всіх учасників суспільних відносин на певній території. Що зумовлює необхідність ретельнішого розуміння суті, місця і ролі його в системі економічних заходів, спрямованих на забезпечення поступального розвитку як окремо взятого регіону, так і всієї їх сукупності в масштабах окремої країни.

У систему методів забезпечення регіонального розвитку входить комплексне обстеження можливих результатів, засноване на аналізі і контролі реалізації запропонованих заходів. Економічний аналіз будь-якого регіону країни передбачає його вивчення з різних позицій: з точки зору освоєності території, соціально-економічної ефективності його діяльності, обсягів виробництва і ролі регіону в економіці країни [15, с. 19]. Або іншими словами регіональний аналіз соціально-економічного розвитку здійснюється з метою вирішення двох основних завдань: 1) визначення рівня інтегральної оцінки розвитку регіонів з метою визначення тих, що «ведуть» і «відстають»; 2) побудови сітки районування України по комплексу соціально-економічних характеристик з метою виділення соціально-економічних районів як цілісних утворень, які можуть використовуватися як об’єкти державної регіональної політики [16, с. 51].

Економічний контроль має забезпечувати перевірку функціонування і розвитку економіки регіону, а разом з нею і регіонального розвитку відносно вимог економічних законів, чинного законодавства, прийнятих управлінських рішень з метою їх виконання

і забезпечення суспільного відтворення [17, с. 829]. Забезпечуючи зворотний зв'язок між прийняттям і реалізацією рішень, контроль є найбільш дієвим інструментарієм у системі забезпечення регіонального розвитку. У своїй єдності аналіз і контроль дозволяють вельми ефективно здійснювати моніторинг протікання економічних і соціальних процесів на відповідній території. Особливо це важливо в умовах постійного зовнішнього і внутрішнього середовища.

Висновки і пропозиції. Таким чином, розглянута сукупність сучасних інструментів, що забезпечують регіональний розвиток, свідчить про те, що сьогодні існує широкий арсенал методів, засобів і форм, за допомогою яких можливе як прийняття і реалізація, так і відстежування проміжних результатів економічного і соціального розвитку, на основі яких можна робити висновки про характер протікання відповідних процесів і явищ.

Список використаних джерел

1. Экономика федеральных округов России: сравнительный анализ / В. И. Суслов, Ю. С. Ершов, Н. М. Ибрагимов, Л. М. Мельникова // Регион: экономика и социология. – 2003. – № 4. – С. 47-63.

2. Павлов К. Межрегиональные социально-экономические отношения: вопросы теории и оценки / К. Павлов // Общество и экономика. – 2003. – № 1. – С. 134-143.

3. Братута О. Удосконалення механізму управління депресивними регіонами / О. Братута // Економіка України. – 2002. – № 10. – С. 43-48.

4. Сухарев О. Государственное регулирование экономики: инвестиционные аспекты промышленной и региональной политики / О. Сухарев // Инвестиции в России. – 2006. – № 2. – С. 37-40.

5. Уандыкова М. Проблемы моделирования социально-экономическими системами / М. Уандыкова // Проблемы теории и практики управления. – 2005. – № 4. – С. 84-89.

6. Тудор С. Н. Система взаимодействия государства и бизнеса на территории / С. Н. Тудор, Н. П. Фомичев // Менеджмент в России и за рубежом. – 2005. – № 1. – С. 28-41.

7. Сухарев О. Функциональность и дисфункциональность хозяйственных систем: инновации, инноваторы и экономическая политика / О. Сухарев, И. Татаринцева // Инвестиции в России. – 2004. – № 3. – С. 28-37.

8. Ларина Н. И. Смена парадигмы в региональной политике / Н. И. Ларина // Регион: экономика и социология. – 2000. – № 4. – С. 3-22.

9. Лексин В. Территориальное устройство государства: попытка реализации системной методологии анализа / В. Лексин // Российский экономический журнал. – 2003. – № 1. – С. 55-74.

10. Клисторин В. И. Подходы к оценке инвестиционной активности в регионах России / В. И. Клисторин, Д. С. Сандер // Регион: экономика и социология. – 2003. – № 1. – С. 113-32.

11. Клисторин В. И. Концепция межбюджетных отношений в регионе / В. И. Клисторин, В. Е. Селиверстов, С. А. Суспицын // Регион: экономика и социология. – 2001. – № 3. – С. 21-34.

12. Поздняков А. Политика регионального выравнивания в России (основные подходы и принципы) / А. Поздняков, Б. Лавровский, В. Масаков // Вопросы экономики. – 2000. – № 10. – С. 74-91.

13. Горегляд В. Финансовые проблемы региональной политики в России / В. Горегляд // Федерализм. – 2002. – № 4. – С. 6-38.

14. Арженовский И. В. Региональные сети и региональная экономическая политика / И. В. Арженовский // Регионология. – 2003-2004. – №№ 4,1. – С. 53-59.

15. Смагин Б. И. Сущность и методика определения показателей освоенности региона / Б. И. Смагин, С. К. Неуймин // Вопросы статистики. – 2005. – № 12. – С. 19-23.

16. Жилєнкова М. М. Система показників оцінки соціально-економічного розвитку регіонів України / М. М.Жилєнкова // Статистика України. – 2005. – № 4. – С. 51-53.

17. Економічна енциклопедія: у 3-х томах. Т. 1 / редкол.: …С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Академія, 2002. – 864 с.

УДК :338.439:330.131.52

О.М. Шевченко, канд. екон. наук, доцент
Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна
А.Г. Ясько, канд. екон. наук, доцент
Т.А. Рябова, канд. екон. наук, доцент
Чернігівський державний інститут економіки і управління, м. Чернігів, Україна

СТАН ПРОДОВОЛЬЧОГО РИНКУ РЕГІОНУ: ІНТЕГРАЦІЙНІ ВИКЛИКИ

У статті розглядаються проблеми продовольчого ринку Чернігівської області, запропоновані методологічні підходи до оцінювання конкурентоспроможності та стратегічні рішення щодо покращення функціонування ринку молока і молокопродукції в умовах інтеграції України до СОТ.

The article discusses the problem of Chernihiv region food market, proposes methodological approach to competitiveness and strategic decisions to improve the functioning of the dairy products market under conditions of Ukrainian integration to World-Wide Trade Organization.

Вступ. В умовах інтеграції України до загальноєвропейських і світових структур та проникнення на вітчизняний ринок потужних іноземних транснаціональних компаній загострюється питання формування вітчизняними підприємствами конкурентних переваг і, на цій основі, досягнення ними перемоги у конкурентній боротьбі.

Жорсткі умови конкуренції на глобальних ринках вимагають від українських товаровиробників постійно підвищувати рівень конкурентоспроможності продукції АПК, що можливе лише за умови повного використання зовнішніх і внутрішніх резервів.

Вступ до Світової організації торгівлі, курс на поглиблення європейської інтеграції гостро ставлять питання якості продуктів харчування та наближення її до вимог світових стандартів. Оцінювання якості молока та дослідження його ринку доцільно проводити у комплексі з аналізом роботи молокопереробних підприємств, оскільки між цими двома виробниками-партнерами існує тісна причинно-наслідкова залежність.

Сьогодні в нашій державі виробляється 12-13 млн. тонн молока на рік. Відсоток його товарності – в межах 50 %. У радянські часи цей показник сягав 90 %. З 6 млн. т молока, що переробляється молокозаводами, лише 2 млн. т поступає з великотоварних ферм, а 4 млн закуповується у населення.

Головна причина негараздів переробників полягає в зосередженості сировинної бази в приватному секторі, порушенні технології утримання худоби та невисоких вимогах молокопереробних підприємств до якості молока. Ця ситуація характерна і для багатьох районів Чернігівської області. Так, наприклад, у Чернігівському районі молоко вищого ґатунку зовсім не виробляється. Не надходить звідти на заводи й охолоджена сировина. А жирність молока з цього району – найнижча в області і становить 3,4 %.

Щоб отримувати якісний продукт, необхідно мати відповідне доїльне обладнання, високопродуктивне й здорове стадо, сучасні ветеринарні послуги. За останнє десятиліття вимоги до молока у світі значно підвищилися. Найжорсткіші вимоги – у Сполучених Штатах і країнах Євросоюзу. Параметри якості молока, що потрапляє на переробні підприємства в Україні, м’яко кажучи, не витримують ніякої критики. Наше молоко вищого ґатунку за нормативами США непридатне для вживання, а в Європі воно відповідно класифікується як задовільне, тобто 4-го ґатунку [4].

Виробники, що орієнтують свою діяльність на зовнішні ринки, можуть отримати якісну сировину лише від сільхозпідприємств з чисельністю поголів’я не меншою за 14 голів, як це було зроблено на вимогу Євросоюзу у Польщі, або ж запроваджувати повний цикл виробництва, створюючи власні фермерські господарства.

Учасники ринку зацікавлені у поставках молочної продукції до Євросоюзу тому що це найбільш ємний у світі з ринків після США. Споживання сиру на душу населення в рік у Франції – 26 кг, в Італії – 23 кг, Німеччині – 16 кг, тоді як в Україні – 4 кг, у Росії – 4,5 кг. Також ринок ЄС зручний з точки зору логістики – у США продукція доставля-

ється два місяці у контейнерах з охолодженням, а процес доставки в Європу може займати два-три дні [1].

Необхідність збільшення обсягів виробництва молока та молочної продукції, покращення їх якості, підвищення рівня споживання населенням України та забезпечення конкурентоспроможності вітчизняного товаровиробника обумовлює актуальність досліджень таких науковців та практиків, як: М. Бутко, С. Васильчак, Л. Дейнеко, С. Захарін, М. Ільчук, С. Камілова, Л. Карпенко, О. Козак, В. Кудлай, Н. Левчук, А. Лисецький, В. Марчевський, В. Мостенська, В. Пабат, Ю. Родіонова, П. Саблук, М. Хвесика, Л. Чернюк, О. Шевельова та інших дослідників. Проте відсутні праці, в яких би в комплексі розглядалися тенденції розвитку ринку молока, проблеми підприємств молочної промисловості і шляхи підвищення їх конкурентоспроможності.

Постановка проблеми. Метою статті є аналіз стану продовольчого ринку регіону, і зокрема, ринку молока і молокопродукції Чернігівської області та визначення шляхів покращення його функціонування в умовах інтеграції України до СОТ.

Виклад основного матеріалу. Розробка концепції та стратегії регіонального розвитку як на рівні держави, так і на рівні окремих регіонів вимагає комплексних діагностичних досліджень. Діагностика є ефективним інструментом об’єктивної оцінки регіональних ситуацій і проблем та може стати одним з основних аналітичних інструментів обґрунтування управлінських рішень у процесі регулювання розвитку регіону.

Предметом регіональної діагностики прийнято вважати регіональні ситуації, регіональні проблеми та процеси розвитку всіх складових регіональної системи. Вони включають стан та основні тенденції розвитку головних компонентів регіональної соціоекономічної системи.

Сучасні економічні стратегії багатьох розвинутих країн будуються навколо ключового поняття – конкурентоспроможність, від рівня розвитку якої залежить стан країни, регіону та кожної окремої компанії.

Розробку стратегічних управлінських рішень для покращення функціонування регіонального продовольчого ринку необхідно розпочинати з діагностики районів Чернігівської області за рівнем конкурентоспроможності.

Для визначення індексу конкурентоспроможності використаємо методику, в якій інтегральний індекс розраховується на основі агрегування низки оціночних показників. Результати аналізу за інтегральними показниками конкурентоспроможності районних ринків молока та молокопродукції Чернігівської області наведено на рисунку 1.

Рис. 1. Групування районів за інтегральним показником конкурентоспроможності

За проведеним аналізом високий рівень конкурентоспроможності виявлено в Ічнянському та Менському районах. До районів з середнім рівнем відносяться Бахмацький, Бобровицький, Куликівський, Новгород-Сіверський, Прилуцький, Срібнянський. Всі інші відносяться до районів з низькою конкурентоспроможністю.

В останній час провідні вчені-економісти пов'язують підвищення конкурентоспроможності господарюючих структур і територій з кластерною теорією розвитку. Наприклад, Європейським Союзом підготовлено «Європейський кластерний меморандум» для узгодження дій країн-членів щодо їх інноваційного розвитку на основі кластерних ініціатив, широко застосовується так звана кластерна політика розвитку економіки (Cluster-Based Economic Development) з відповідним інституційним забезпеченням [10].

Кластерний підхід дає можливість одержати синергетичний ефект територіальної агломерації в результаті близькості споживача та виробника. На практиці спостерігається формування могутніх агропромислових кластерів, що поєднують в одній організаційній структурі не тільки великі фермерські господарства, але й підприємства з виробництва сільськогосподарської техніки, устаткування, переробці та збуту сільськогосподарської продукції [2].

Кластерна організація ринку молока і молокопродукції дає переваги у стратегічному плані, в плані конкурентоспроможності і в фінансово-економічному плані, а саме:

1. У стратегічному плані:

– забезпечення можливостей спільного розвитку з використанням надійної кормової й сировинної бази, що припускає безперебійність поставок за прийнятними цінами;

– раціональне використання виробничих потужностей у сенсі предметної спеціалізації підприємств, зниження витрат, закриття неефективних ділянок;

– можливість сполучення зусиль по контролю за якістю кормів і сировини, ветеринарному нагляду, проведенню сортосіменної і селекційно-племінної робіт;

– організація спільних мереж приймання сировини й збуту продукції;

– зниження комерційних ризиків.

2. У плані конкурентоздатності:

– підвищення ефективності управління шляхом підпорядкування бізнесу єдиній стратегії, зниження адміністративних і транзакційних витрат;

– зниження витрат уздовж всього ланцюжка доданої вартості, від заготовки кормів і виробництва сировини – до реалізації кінцевої продукції;

– забезпечення ефективних масштабів виробництва молочної продукції.

3. У фінансово-економічному плані:

– відносно швидке забезпечення стабільного росту бюджетних відрахувань;

– спрощення процедур контролю за наданням податкових пільг, а також розподілом одержуваного прибутку;

– злагодженість розвитку групи підприємств, що входять у єдину територіальну структуру, а також відповідної інфраструктури;

– одержання більшого ефекту, у порівнянні з окремими галузями й секторами промисловості, від фінансових інструментів, застосовуваних державою.

В умовах інтеграції ми пропонуємо трьохрівневу модель інтеграційних зв'язків ринку молока і молокопродукції Чернігівської області на основі кластерів місцевого, районного та регіонального рівня. Для місцевого кластера учасниками ринку є: сільськогосподарські підприємства, фермерські господарства, особисті підсобні господарства, кооперативи, приймальні пункти; джерелами сировини є: сировина сільськогосподарських підприємств, фермерських та особистих підсобних господарств, сільськогосподарських кооперативів;

головними споживачами продукції є: сільське населення, інші споживачі через торгівельну мережу та вільний ринок, приймальні пункти та переробні підприємства.

Для районного кластера (рис. 2) учасниками є: асоціації товаровиробників, міжгосподарські формування, переробні підприємства, приймальні пункти, органи місцевого самоврядування; джерелами сировини є: сировина, яка не перероблена на попередньому рівні, власність крупних господарств районного рівня та інших господарюючих суб'єктів; головними споживачами продукції є: населення районних центрів, споживачі інших регіонів, вільна ринкова торгівля, районні приймальні пункти та переробні підприємства.

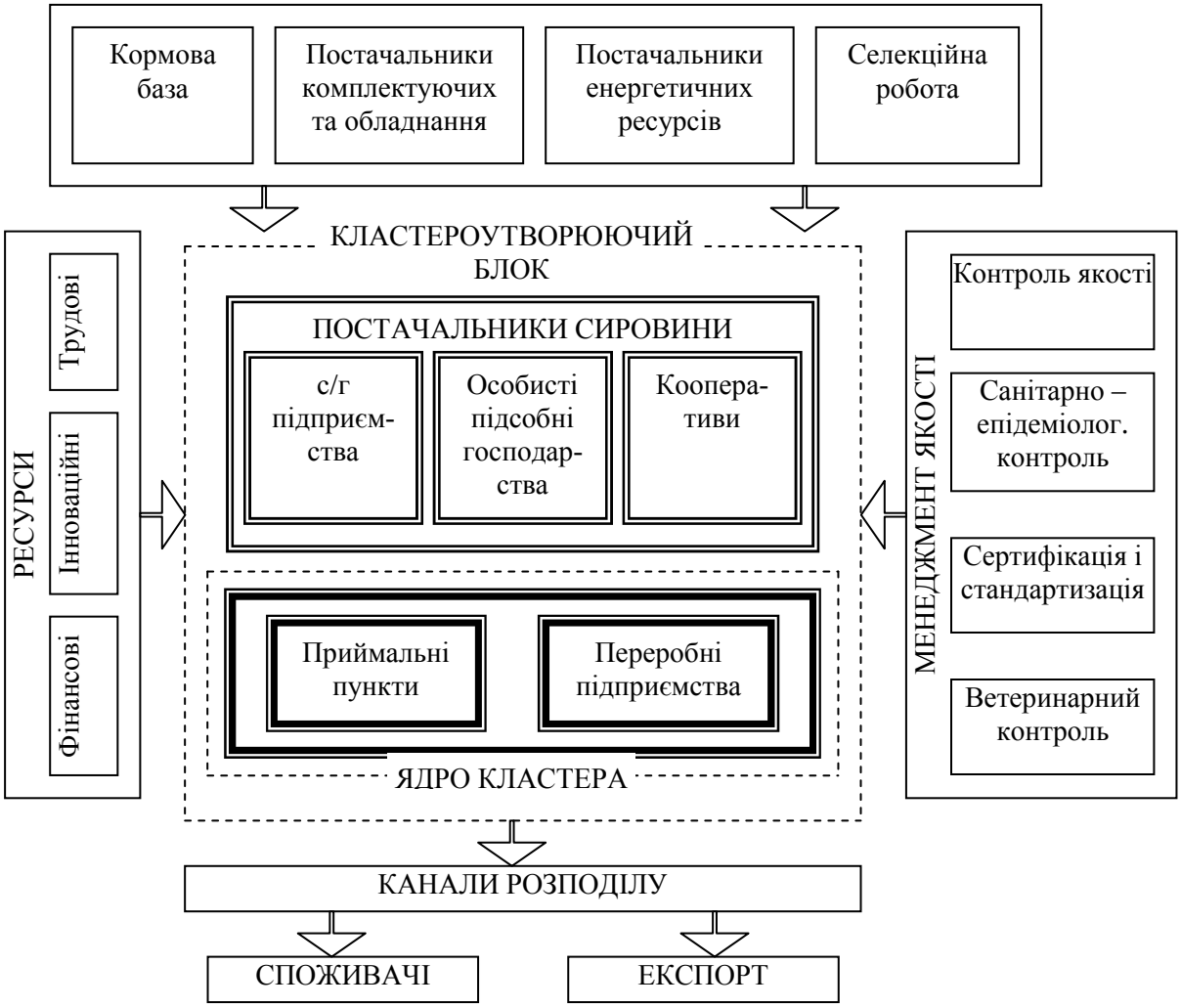

Рис. 2. Схема кластера для місцевого та районного рівнів

Для регіонального кластера учасниками є: великі переробні та інші підприємства, органи облдержадміністрації; джерелами сировини є: сировина, яка не перероблена на попередньому рівні, а також крупних господарюючих суб'єктів регіонального та міжрайонного значення; головними споживачами продукції є: міське населення промислових центрів, інші споживачі, переробні та інші підприємства регіонального рівня. Схема регіонального кластера, зображена на рисунку 3, концентрує увагу не на окремих галузях, а на зв'язках між ними, підприємствами та організаціями. Ці зв'язки сприяють розвитку виробництва і конкуренції, спрощують доступ до новітніх технологій, сумісному виходу на зовнішні ринки, організацію сумісних наукових досліджень і процеси підготовки спеціалістів тощо.

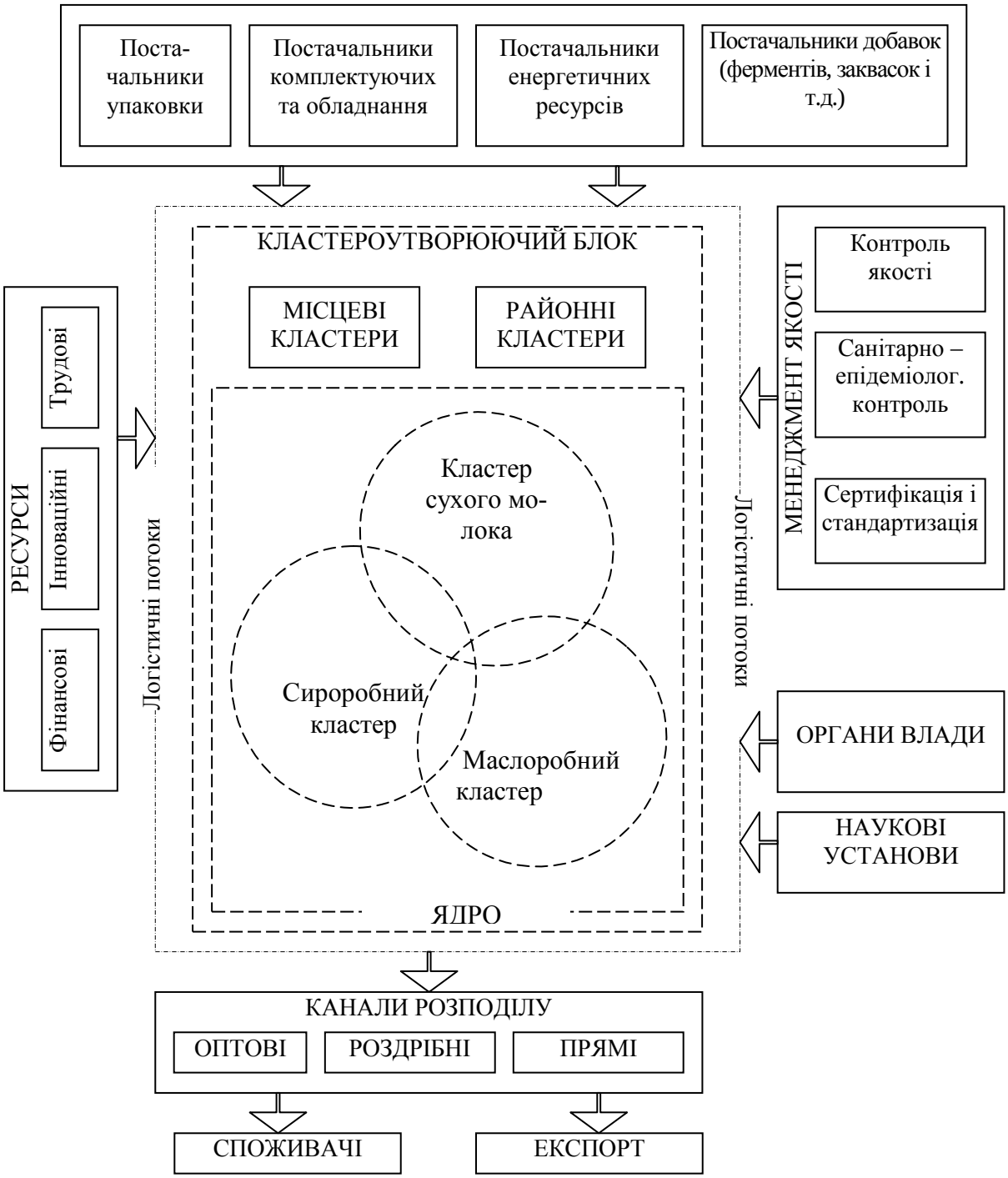

Рис. 3. Схема кластера регіонального рівня

Наведена трьохрівнева модель кластерних утворень має такі позитивні характеристики: розміщення переробки в місцях виробництва сировини скорочує її втрати; розширення сфери застосування кваліфікованої сільської праці є передумовою більш повного і рівномірного використовування трудових ресурсів та поліпшення демографічної ситуації на селі; територіально зосереджені підприємства здійснюють менше екологічне навантаження на природне середовище, забезпечення рівномірного надходження фінансових коштів у місцеві бюджети.

Трансформація особистих підсобних господарств у кооперативи дозволяє залучити в ширших масштабах у товарний обіг продовольчі ресурси регіону. Сільськогосподарські кооперативи є найбільш прийнятною організаційною формою ринкової інтеграції малого

аграрного бізнесу, мають всі необхідні передумови швидкого освоєння передових технологій, підвищення якості молочної сировини та власної продукції. Їх розвиток буде сприяти збільшенню обсягів виробництва і товарності продукції особистих господарств. У кінцевому підсумку, розвиток сільськогосподарських кооперативів буде сприяти підвищенню виробництва конкурентоспроможної продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках, росту зайнятості сільського населення.

Кластерна модель управління, побудована на основі рівновигідної інтеграції за ініціативою самих підприємств, сприятиме ефективному їх включенню у ринкове середовище [9].

Для застосування запропонованої моделі необхідно розробити стратегічні рішення, які охоплюють досить тривалий період і потребують суттєвих інвестицій. Цілі і завдання доцільно визначити за трьома етапами.

Перший етап – підготовчий. У системі першочергових заходів ставиться завдання створити необхідні умови для активізації зусиль на обласному рівні щодо розвитку ринку молока і молокопродукції. Для цього передбачається:

- розробити і реалізувати комплекс заходів, спрямованих на вдосконалення діяльності і поліпшення координації роботи органів виконавчої влади щодо розвитку і трансформації ринку молока і молокопродукції агропромислового комплексу;
- сформувати систему цільових програм та інвестиційних проектів з метою розвитку окремих складових ринку молока і молокопродукції;
- посилити стимулюючі та регулюючі функції щодо заохочення ділової активності підприємців у відродженні та розвитку сільськогосподарського виробництва, формуванні кооперативів, харчової і переробної промисловості.

Другий етап – середньостроковий. На цьому етапі забезпечується подальша реалізація основних трансформаційних процесів, спрямованих на перетворення ринку молока і молокопродукції агропромислового комплексу у високоефективну систему, здатну до стабільного прискореного розвитку. Основні завдання цього етапу передбачають:

- прискорення формування ефективної структури агропромислового виробництва з поглибленням потенціалу науково-технологічної системи;
- забезпечення реалізації інноваційної моделі розвитку сільськогосподарських підприємств та кооперативів агропромислового комплексу, створення його оптимальної інфраструктури з повним інноваційно-інвестиційним циклом;
- формування оптимальної маркетингової системи, спрямованої на розвиток підприємництва, створення умов для прибуткового господарювання в аграрному секторі, стимулювання внутрішнього попиту;
- розвиток соціальної сфери села – забезпечення підвищення життєвого рівня сільського населення як основи поліпшення демографічної ситуації та розвитку трудового потенціалу;
- розвиток ринку землі та іпотечних операцій, створення на цій основі сприятливих умов для залучення інвестицій та припливу кредитних ресурсів в аграрний сектор.

Третій етап – довгостроковий передбачає за рахунок розширеного інвестування забезпечення подальшого розвитку агропромислового виробництва та збільшення ринків збуту, насамперед зовнішніх. Третій етап розвитку полягає в наступному:

- формування технологічних кластерів пріоритетного розвитку агропромислового комплексу (рослинництво, тваринництво), здатних кардинально змінити економічний і науково-технічний потенціал сільського господарства області;
- широке запровадження нових технологій, активізація інноваційної діяльності у напрямку науково-технічного оновлення виробництва з підвищенням техніко-економіч-

них показників, зменшення енерго- і ресурсоємності виробництва, істотне підвищення продуктивності праці і соціального забезпечення працюючих;

− підвищення конкурентоспроможності та розширення ринків збуту за рахунок збільшення експорту продукції та активізації внутрішнього ринку;

− створення розгалуженої системи малого, середнього бізнесу, повна трансформація особистих підсобних господарств у кооперативи ефективне використання ринкової інфраструктури – товарних бірж, торгових будинків, виставкових комплексів, кредитних спілок;

− перетворення агропромислового комплексу області в економічну систему, що базується на використанні переважно внутрішніх джерел розвитку, має фінансові резерви, необхідні для динамічної модернізації і структурної перебудови виробництва, високий соціальний і культурний рівень життя населення.

Для покращення якості виробленої тваринницької продукції в області до 2015 року передбачається ввести в дію ще 70 доїльних залів, що загалом становитиме 91 зал та дасть можливість сільськогосподарським підприємствам спільно з реорганізованими у кооперативи особистими підсобними господарствами завантажувати потужності переробних підприємств більше ніж на 72 % високоякісною сировиною, яка відповідає вимогам Європейського Союзу. Для стимулювання цього напрямку роботи необхідно залучити додатково інвестиції з усіх джерел, розрахована потреба в яких на цей період становить орієнтовно 1,2 млрд. грн.

Очікувані результати від реалізації запропонованих стратегічних рішень наведені у таблицях 1-2.

Таблиця 1

Очікувана реалізація молока переробним підприємством

Реалізація молока переробним підприємством, тис. т								
Показники	**Факт. 2008 р.**	**Проект**						
		2009 р.	**2010 р.**	**2011 р.**	**2012 р.**	**2013 р.**	**2014 р.**	**2015 р.**
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Сільськогосподарські підприємства	138,10	152,52	174,30	220,39	236,32	261,46	307,55	385,48
Особисті підсобні господарства	265,91	227,93	189,94	151,95	113,96	75,98	37,99	0,00
Кооперативи		38,00	76,00	114,00	152,00	190,00	228,01	266,01
Загальна реалізація господарствами всіх категорій, тис. т.	**404,02**	**418,44**	**440,24**	**486,35**	**502,28**	**527,44**	**573,54**	**651,49**
Переробні підприємства								
Виробництво молока і молокопродукції у перерахунку на молоко, тис. т:								
у т. ч.								
Сухого молока, тис. т	56,16	58,16	61,19	67,60	69,82	73,31	79,72	90,56
Масла, тис. т	118,50	122,73	129,12	142,65	147,32	154,70	168,22	191,08
Сирів, тис. т	165,16	171,06	179,97	198,82	205,33	215,62	234,46	266,33
Цільномолочної продукції, тис. т	64,20	66,49	69,95	77,28	79,81	83,81	91,14	103,52

Джерело: розраховано автором.

У цілому формування і розвиток кластерів приводить до інтегральних переваг: підвищення конкурентоспроможності економіки, активізації інноваційних процесів і реальних механізмів узгодження інтересів влади, бізнесу, науки та освіти під час розробки стратегії розвитку як на рівні окремого суб’єкта господарювання, учасника кластера, так і на рівні регіону і країни.

Для вітчизняного національного господарства під час формування галузевих і регіональних кластерів, окрім вирішення проблем з названих вище причин, на першому етапі головною умовою повинно бути об'єднання інтелектуальних і підприємницьких можливостей, підтримка такого об'єднання [2].

Кінцевим етапом формування кластерів є розробка стратегії кластеризації агропромислового сектору регіону.

Таблиця 2

Очікуваний коефіцієнт завантаженості потужностей переробних підприємств та випуск продукції у натуральному вигляді

Коефіцієнт завантаженості потужностей переробних підприємств, %								
Показники	**Факт. 2008 р.**	**Проект**						
		2009р.	**2010р.**	**2011р.**	**2012р.**	**2013р.**	**2014р.**	**2015р.**
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Сільськогосподарські підприємства	15,28	16,87	19,28	24,38	26,14	28,93	34,03	42,65
Особисті підсобні господарства	29,42	25,22	21,01	16,81	12,61	8,41	4,20	0,00
Кооперативи	0,00	4,20	8,41	12,61	16,82	21,02	25,23	29,43
відсоток завантаженості якісною сировиною	15,28	21,08	27,69	37,00	42,96	49,95	59,25	72,08
Випуск продукції у натуральному вигляді, тис. т								
Сухого молока, тис.т	10,60	10,97	11,55	12,76	13,17	13,83	15,04	17,09
Масла, тис. т	5,39	5,58	5,87	6,48	6,70	7,03	7,65	8,69
Сирів, тис. т	22,17	22,96	24,16	26,69	27,56	28,94	31,47	35,75
Цільномолочної продукції,тис. т	67,93	70,36	74,03	81,78	84,46	88,69	96,44	109,55

Джерело: розраховано автором.

Висновки. У Чернігівському регіоні є багато передумов до створення агропромислового кластера: присутній достатньо розвинений сільськогосподарський сектор; є переробна промисловість; функціонують наукові й освітні інститути; є розвинена сфера торгівлі; присутні інституції державного управління. Таким чином, у регіоні є всі передумови для формування економічного зростання АПК відповідно до потреб сучасної економіки.

Для забезпечення розвитку ринку молока і молокопродукції, виходячи з повноважень органів виконавчої влади і місцевого самоврядування, визначена система цілей і запропоновані стратегічні рішення, які передбачають задіяння таких індикаторів:

– щорічне зростання виробництва молочної сировини господарствами всіх категорій у середньому на 6 %;

– збільшення виробництва якісної молочної сировини господарствами всіх категорій у середньому на 10,2 %;

– збільшення обсягу виробництва продукції молокопереробної промисловості в середньому на 6,6 %;

– зростання рівня завантаженості потужностей переробних підприємств якісною молочною сировиною в середньому на 8,1 %.

Список використаних джерел

1. Антибактериальное предупреждение [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.economica.com.ua/agro/article/620062.html.

2. Бутенко А. І. Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України. Феномен кластера у формуванні інноваційної моделі економіки регіону [Електронний ресурс] / А. І. Бутенко. – Режим доступу: www.nas.gov.ua/aboutNASU/Documents/ukr/DE.htm.

3. Бутко М. П. Молочна промисловість Чернігівської області: стан, проблеми і перспективи / М. П. Бутко, О. М. Шевченко // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства. Економічні науки. Вип. 72. – Харків: ХНТУСГ, 2008. – С. 23-31.

4. Міркуємо разом // Аграрний тиждень. Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.agroconf.org/uk/node/7110.

5. Одінцов М. М. Продовольча безпека в умовах трансформаційної економіки / М. М. Одінцов, О. М. Одінцов // Агросвіт. – 2011. – № 5. – С. 24-26.

6. Пабат О. В. Продовольча безпека як складова економічної безпеки держави / О. В. Пабат // Економіка АПК. – 2010. – № 12. – С. 86-90.

7. Саблук П. Т. Продовольча безпека України / П. Т. Саблук, О. Г. Білорус, В. І. Власов // Економіка АПК. – 2009. – № 10. – С. 3-7.

8. Суперсон В. Продовольча безпека України та деякі аспекти її формування в сучасних умовах / В. Суперсон // Економіка АПК. – 2008. – № 12. – С. 13-18.

9. Ціхановська О. Кластеризація як новий методичний механізм розвитку сільських територій / О. Ціхановська // Економіка АПК. – 2007. – № 5. – С. 153-155.

10. Шарипов С. Кооперация – основа социального развития сельских территорий / С. Шарипов // АПК: экономика, управление. – 2008. – № 2. – С. 33-35.

11. Шевченко О. М. Маркетингове дослідження ринку молока і молокопродукції / О. М. Шевченко // Актуальні проблеми економіки. – 2007. – № 11. – С. 32-38.

УДК 364.48

В.О. Анопрієнко, аспірант
Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

ОЦІНКА РЕГІОНІВ УКРАЇНИ ЗА РІВНЕМ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ РЕКРЕАЦІЙНОЇ СФЕРИ

Подано аналіз методик оцінки інвестиційної привабливості регіонів. Запропонована методика градації регіонів за рівнем інвестиційної привабливості, що включає "галузевий аспект", а саме рекреаційну сферу.

Ключові слова: *інвестиційна привабливість, фактори оцінки, ранжування регіонів, рекреаційна сфера.*

Представлен анализ методик оценки инвестиционной привлекательности регионов. Предложена методика градации регионов по уровню инвестиционной привлекательности, которая включает "отраслевой аспект", а именно рекреационную сферу.

Ключевые слова: *инвестиционная привлекательность, факторы оценки, ранжирование регионов, рекреационная сфера.*

The analysis of methodologies for assessing the investment attractiveness of regions has been carried. The technique of gradation regions at the level of attractiveness, which includes "industry aspect," and it is a recreational area has been proposed.

Key words: *investment attraction, assessment factors, the ranking of regions recreation area.*

Постановка проблеми. Стале економічне зростання регіонів можливе за умов стимулювання провідних його галузей, концентрації всіх видів ресурсів на перспективних і пріоритетних напрямках розвитку. В умовах дефіциту фінансових ресурсів виникає проблема інвестиційного забезпечення розширеного відтворення виробництва, створення на інноваційній основі нових виробничих потужностей, що вимагає додаткових зусиль щодо пошуку та залучення коштів, їх раціонального використання, підвищення ефективності капіталовкладень.

Ефективність інвестування в будь-який регіон, галузь економіки, підприємство багато в чому залежить від того, які загалом умови створені для підприємницької діяльності, який рівень інвестиційної привабливості в регіоні, де знаходиться об'єкт інвестування. Звідси одним із напрямків залучення інвестицій у розвиток виробництв певних регіонів чи галузей економіки є підвищення їх інвестиційної привабливості.

Оцінювання інвестиційної привабливості регіонів країни надає важливу інформацію для вітчизняних та зарубіжних інвесторів щодо напрямків вкладання капіталу, підвищує рівень інформаційної забезпеченості під час прийняття важливих інвестиційних рішень. Інформація щодо інвестиційної привабливості регіону, факторів, що її формують, дозволяє з одного боку визначитись з необхідністю та шляхами її підвищення для залучення потенційних інвесторів, з другого – розробити інвестиційну стратегію та приймати важливі рішення відносно реалізації інвестиційних проектів і програм соціально-економічного розвитку регіонів.

Інвестиційна привабливість регіонів – це інтегральна характеристика окремих регіонів країни з позицій інвестиційного клімату, рівня розвитку інвестиційної інфраструктури, можливостей залучення фінансових ресурсів та врахування ряду інших факторів, які суттєво впливають на формування дохідності інвестицій і мінімізацію інвестиційних ризиків [1].

Проблема достовірної оцінки інвестиційної привабливості об'єктів інвестування - регіонів, галузей, підприємств – пов'язана з пошуком найбільш ефективних підходів, раціональних схем і критеріїв оцінки, з визначенням найбільш значимих факторів і т. ін., що дозволяє отримати комплексну характеристику об'єкта інвестування і забезпечити інвесторів необхідною інформацією щодо доцільності вкладення капіталу у той чи інший об'єкт дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оцінці інвестиційної привабливості регіонів, галузей економіки, виробничих підприємств присвятили свої наукові праці такі відомі вітчизняні та зарубіжні вчені, як: Асаул А. В., Бланк І. А., Буткевич С. К., Гапак Н. М., Гомельська В. В., Васильєва Т. А., Винниченко Н.В., Гриценко Л.Л., Данилов А. І., Іванов С. В., Іванова Н. Ю., Кузьменко В. В., Мамуль Л. О., Онищенко О. А., Стеченко В. М., Хмарська І. В., Чернявська Т. А. та інші, які зробили вагомий внесок у розвиток теоретичних основ оцінки інвестиційної привабливості об'єктів інвестування,

визначили вплив ряду факторів на формування їх інвестиційного потенціалу, забезпечення умов його збереження та нарощування.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Існуючі методики оцінки інвестиційної привабливості регіонів потребують подальшого свого вдосконалення, врахування ряду факторів, які надають більш повну характеристику регіону з точки зору доцільності вкладення капіталу, що забезпечує інвестора необхідною інформацією відносно умов інвестування в об'єкти конкретного регіону, який досліджується. Вказаний підхід, крім регіональних досліджень, потребує зосередження уваги та зусиль на галузевій складовій інвестиційної привабливості, що більш повно розкриває умови підприємницької діяльності у визначеній сфері вкладення капіталу.

Метою статті є дослідження можливостей врахування галузевої складової в оцінці інвестиційної привабливості регіону на прикладі рекреаційної сфери як об'єкта вкладення капіталу.

Виклад основного матеріалу. Існують різні методи оцінки інвестиційної привабливості регіонів, які базуються на різних підходах, враховують безліч різноманітних факторів, показників, мають свої особливості, акцентують увагу на певних аспектах і характеристиках регіону, але на сьогодні відсутня єдина загальноприйнята методика, яка б задовольняла потреби інвесторів, давала вичерпну інформацію щодо доцільності вкладення капіталу в об'єкти інвестування конкретного регіону.

Існуючі підходи до оцінки інвестиційної привабливості регіонів базуються на даних, одержаних на момент проведення досліджень, і стосуються узагальнених характеристик, які розкривають переваги, недоліки і загрози відносно реалізації інвестиційного процесу, що дозволяє в першому наближенні визначити доцільність вкладення капіталу в певний регіон, з урахуванням співвідношення факторів ризику та дохідності.

Оцінка інвестиційної привабливості може проводитись за різними методиками, які залежно від глибини досліджень і поставленої мети можуть враховувати фактори впливу на макро-, мезо- або мікрорівні, що забезпечує комплексну оцінку всіх складових, які визначають інвестиційну привабливість певного об'єкта вкладення капіталу.

Аналіз існуючих методик показав, що за основоположну доцільно прийняти рейтингову методику Бланка І. О. [2], за якою інвестиційна привабливість регіонів розраховується як інтегральний показник на базі визначених п'яти груп синтетичних показників (рис. 1).

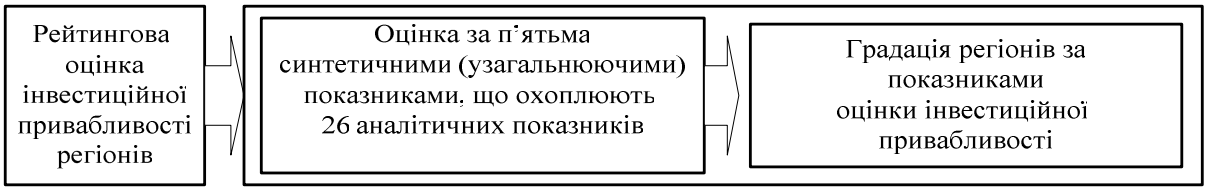

Рис. 1. Схема рейтингової оцінки інвестиційної привабливості регіонів (основоположна)

Методики оцінки інвестиційної привабливості регіонів, що ґрунтуються на рейтинговому підході, спрямовані на аналіз різних аспектів розвитку регіону та формування на їхній основі аналітичних показників і подальшу консолідацію їх у синтетичні показники за групами, на базі яких формується інтегральний показник [2; 7; 8].

Існують аналогічні методики, які дозволяють у першому наближенні оцінити інвестиційну привабливість регіону за певною кількістю різнопланових критеріїв (рис. 2)

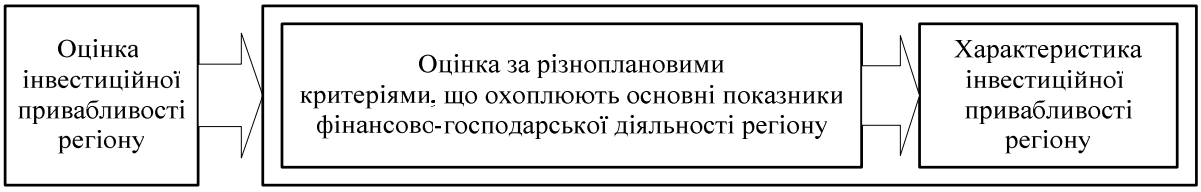

Рис. 2. Схема оцінки інвестиційної привабливості регіону за різноплановими критеріями

Як приклад, можна розглянути методику, в якій оцінюються фактори впливу за такими десятьма групами показників: природно-ресурсний потенціал, демографічна ситуація, економічний потенціал, рівень економічного розвитку, економічна активність, рівень життя населення, стан регіональних фінансів, хід економічних реформ, політична орієнтація, стійкість і впливовість регіональних структур [8]. Відома також методика рейтингової оцінки інвестиційної привабливості регіонів, де використані найважливіші фактори економічного розвитку регіону, такі як показники ринкової і фінансової інфраструктури та стану людських ресурсів. У цій методиці застосовується математична модель і методика обробки статистичних даних "Інституту реформ"[7]. Вказана методика дозволяє провести ранжуваввння регіонів за рівнем інвестиційної привабливості і виявити потенційно привабливі регіони інвестування.

Заслуговує на увагу методика оцінки інвестиційної привабливості міст та районів України, яка ілюструє загальний рейтинг інвестиційної привабливості регіонів, розроблена науковими співробітниками Київського економічного інституту. Методика враховує незалежний вплив чотирьох груп факторів: економічну групу, інфраструктурну, зовнішньо-економічну та групу трудових ресурсів (рис. 3).

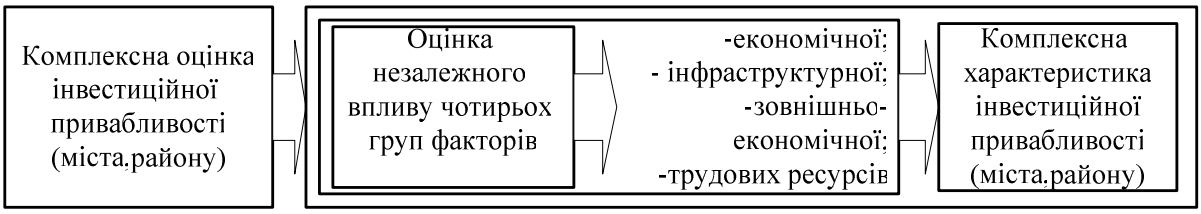

Рис. 3. Схема комплексної оцінки інвестиційної привабливості (міста, району)

Методика розрахована на комплексну оцінку інвестиційної привабливості міста або району, оскільки включає як економічні, так і неекономічні фактори.

За результатами досліджень розроблена карта інвестиційної привабливості України, яка показує загальний рейтинг інвестиційної привабливості регіонів.

Аналогічним схемам, які формалізують загальний підхід до оцінки інвестиційної привабливості регіонів за різноплановими показниками, відповідають методики, розроблені такими вченими, як: Д. М. Стеченко, С. С. Слава, Г. Грін, С. П. Сонько, В. В. Кухішов, В. І. Мустофін та інші [12; 13; 14].

Подальший розвиток методичних підходів щодо оцінки інвестиційної привабливості регіонів привів до групування системи показників за напрямками, які характеризують інвестиційний потенціал регіону або його складові, ризики інвестування з можливими їх видами, інвестиційну активність або законодавчі умови інвестування.

Досить прийнятні результати можна отримати, використовуючи методику, розроблену Інститутом реформ. Згідно з цією методикою для оцінки рівня інвестиційної привабливості регіону використовуються показники, які характеризують інвестиційний потенціал регіону, і показники рівня ризику інвестування в регіоні (рис. 4) [16].

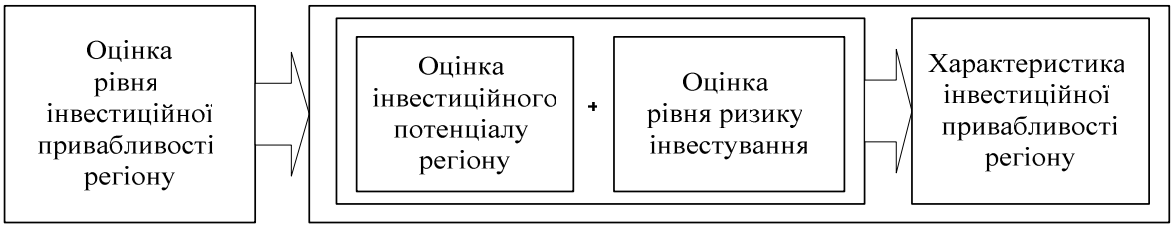

Рис. 4. Схема оцінки інвестиційної привабливості регіону з урахуванням інвестиційного потенціалу і ризику

Методика оцінки інвестиційної привабливості CAIB Securities включає фактор ризику і суттєво відрізняється від методики "Інституту реформ". Рівень ризику, що врахо-

вується в цій методиці, характеризується показниками, що розділені на групи фінансових, політичних, законодавчих та економічних ризиків [15].

Викликає також зацікавленість методика рейтингової оцінки інвестиційної привабливості регіонів та міст України [19], за якою як складові інвестиційної привабливості прийняті дві характеристики: інвестиційний потенціал, який включає інноваційну та інфраструктурну складові, та інвестиційний ризик. Тобто оцінка проводиться за такою схемою (рис. 5).

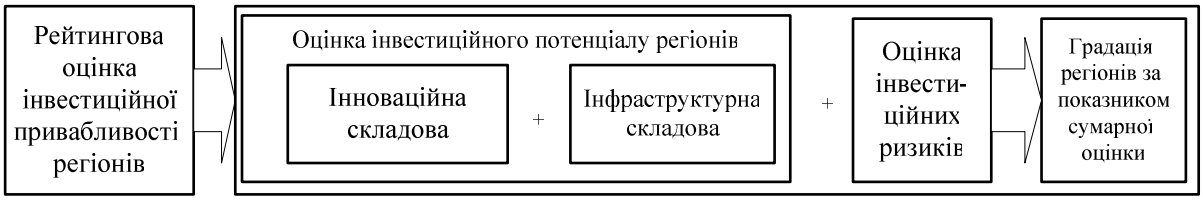

Рис. 5. Схема рейтингової оцінки інвестиційної привабливості регіонів з урахуванням складових інвестиційного потенціалу і ризиків

Інвестиційний потенціал характеризує специфіку регіону та вплив об'єктивних територіальних особливостей на сталий розвиток і включає такі потенціали: споживчий, трудовий, технічний, фінансовий, інституційний, інноваційний, інфраструктурний, інтелектуальний. Оцінка інвестиційного ризику як якісної характеристики передбачає визначення вірогідності втрати інвестицій і доходу від них. Розрахунок інвестиційного ризику охоплює такі його види: економічний, фінансовий, соціальний, демографічний, екологічний, кримінальний.

Виходячи з того, що сукупність ризиків характеризує інвестиційний клімат від найнесприятливішого до найсприятливішого, інвестиційна привабливість багато в чому залежить від інвестиційного клімату. Тобто інвестиційна привабливість "поняття більш ємне", ніж "інвестиційний клімат" і при її оцінці поряд з оцінкою інвестиційного клімату проводять оцінку і ряду інших факторів, таких як інвестиційний потенціал, рівень інвестиційної активності, оцінка законодавчих умов і т. ін.

Відома методика оцінки інвестиційної привабливості регіону, яка охоплює такі її складові як рівень інвестиційного потенціалу регіону, рівень некомерційних інвестиційних ризиків та рівень інвестиційної активності (рис. 6) [18].

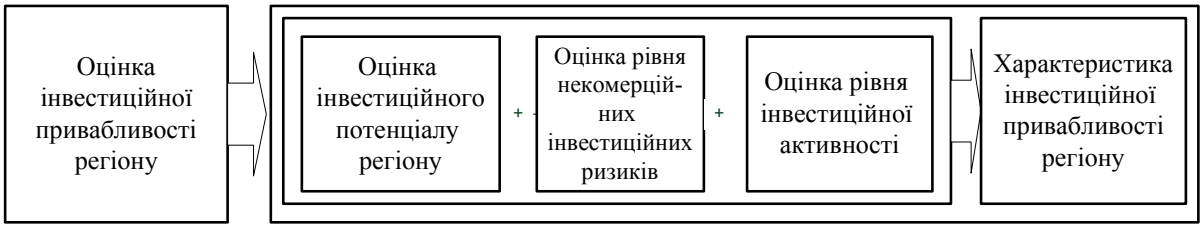

Рис.6. Схема оцінки інвестиційної привабливості регіону з урахуванням ряду інвестиційних факторів

Що стосується оцінки рівня інвестиційної активності, то в першу чергу визначається концентрація і розподіл інвестиційного капіталу, темпи впровадження нових виробничих потужностей, обсяги прямих і портфельних інвестицій. Але інвестиційна активність як фактор не може характеризувати інвестиційну привабливість регіону і є певною характеристикою практичного використання наявного інвестиційного потенціалу, його можливостей, специфіки відтворення певних галузей економіки.

Вказана методика розглядає значну кількість показників за кожною складовою інвестиційної привабливості і в той же час не надає методів їх розрахунку, що створює проблеми її використання.

Відома також методика комплексної оцінки інвестиційної привабливості регіону, яка охоплює як складові три ключові підсистеми:

− інвестиційний потенціал регіону;

– інвестиційний ризик;
– законодавчі умови інвестиційної діяльності (рис. 7) [6].

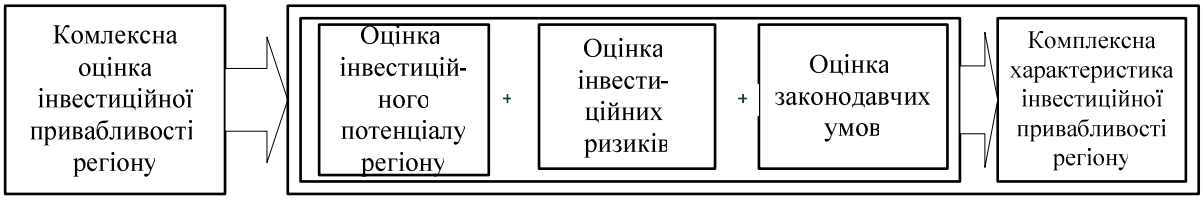

Рис. 7. Схема комплексної оцінки інвестиційної привабливості регіону

Вказана схема певною мірою перекликається з попередньою, якщо мати на увазі, що рівень інвестиційної активності багато в чому залежить від досконалості та стабільності правового поля (законодавчих умов інвестиційної діяльності).

Певною оригінальністю відзначається методика оцінки інтегрального рівня інвестиційної привабливості регіонів на основі інвестиційно-значущих показників за складовими його формування: виробничо-фінансовим потенціалом, соціально-економічним потенціалом, природно-ресурсним потенціалом та з урахуванням факторів, що негативно впливають на інвестиційний потенціал регіону (рис. 8) [7; 9].

Рис. 8. Схема визначення інтегрального рівня інвестиційної привабливості регіонів

Виходячи з того, що регіон не є ізольованою підсистемою у складі інших у системі загальнонаціонального економічного простору, оцінка його інвестиційної привабливості, особливо для зарубіжних інвесторів, на нашу думку, повинна враховувати і макроекономічні фактори (рис. 9).

Рис. 9. Схема оцінки інвестиційної привабливості регіону з урахуванням макроекономічних факторів

Найбільш прийнятними для визначення інвестиційної привабливості регіону є методики, які включають галузевий аспект [15; 17]. Як правило, інвестора (вітчизняного чи зарубіжного) цікавить певний вид діяльності в регіоні, тому галузевий аспект дає більш конкретну відповідь стосовно умов та доцільності підприємницької діяльності у певній галузі регіону. Оцінка інвестиційної привабливості регіону з урахуванням галузевого аспекту проводиться за схемою (рис. 10).

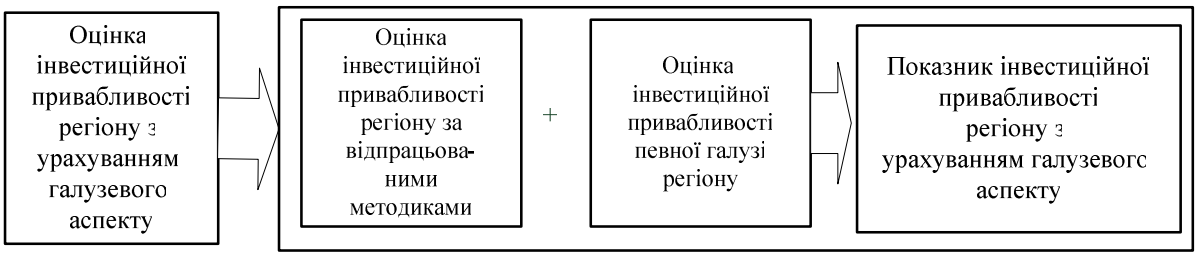

Рис. 10. Схема оцінки інвестиційної привабливості з урахуванням галузевого аспекту

Розглянуті методики реалізують рейтинговий підхід до оцінки інвестиційної привабливості. За результатами такої оцінки формується інтегральний показник, який показує місце регіону за рівнем інвестиційної привабливості серед інших регіонів країни.

Ряд інших методик, що реалізують описово-творчий підхід, оперують абсолютними показниками, з яких найбільш значущі експерт обирає з власних міркувань та формує на їх базі висновки щодо привабливості інвестиційного клімату в регіоні, який досліджується [5; 17; 22].

Деякі автори дають рекомендації щодо вибору груп показників для оцінки інвестиційної привабливості, але не пропонують методів їх розрахунку. Вказані методики не є уніфікованими, важко піддаються формалізації, результати аналізу громіздкі, що знижує ефективність їх застосування.

Проведений аналіз методик оцінки інвестиційної привабливості регіонів показав, що існує значна кількість їх різновидів, різних підходів та способів збору і обробки статистичної інформації, різних факторів та критеріїв їх економічної оцінки. Є певні спроби оцінки інвестиційної привабливості регіонів, які враховують в загальному результаті складову інвестиційної привабливості окремої галузі. При оцінці регіонів з урахуванням галузевого аспекту інвесторам надається інформація щодо доцільності капітальних вкладень у певну галузь регіону.

Для визначення інвестиційної привабливості регіонів за цільовим спрямуванням капітальних вкладень (наприклад, за певною галуззю або сферою діяльності) необхідно додатково визначитись з факторами впливу, їх значимістю, критеріями оцінки і т. ін., що передує вказаним дослідженням. Тобто повинна бути розроблена нова методика оцінки інвестиційної привабливості регіону, яка враховує специфіку досліджень, обумовлену особливостями конкретної галузі. Після проведених досліджень за розробленою методикою по кожній групі регіонів можуть бути надані рекомендації щодо доцільності інвестування за галузевими напрямками.

Оцінка інвестиційної привабливості регіону з урахуванням особливостей певної галузі має поетапний характер.

На першому етапі дослідження стосуються аналізу загальних умов підприємницької діяльності в конкретному регіоні, де плануються інвестиції, тобто оцінюється інвестиційна привабливість за відпрацьованими методиками, склад яких доповнюється певним переліком синтетичних показників, що стосуються специфіки галузі. Враховується також державна політика щодо спеціалізації розвитку регіону, використання його потенціалу та регіональних особливостей з метою забезпечення необхідних напрямків розвитку відповідно до визначених пріоритетів.

На другому етапі – досліджуються та враховуються особливості галузі, до якої відноситься об’єкт інвестування, специфічні умови ведення бізнесу.

Остаточна оцінка регіонів та їх групування за рівнем інвестиційної привабливості конкретної галузі здійснюється шляхом поєднання двох груп показників – оцінки загальних умов підприємницької діяльності в регіоні та оцінки специфічних умов галузі в єдиний інтегральний показник ведення бізнесу у певній галузі.

Базуючись на вказаному підході, схема оцінки інвестиційної привабливості регіону з урахуванням специфіки рекреаційної сфери має вигляд (рис.11).

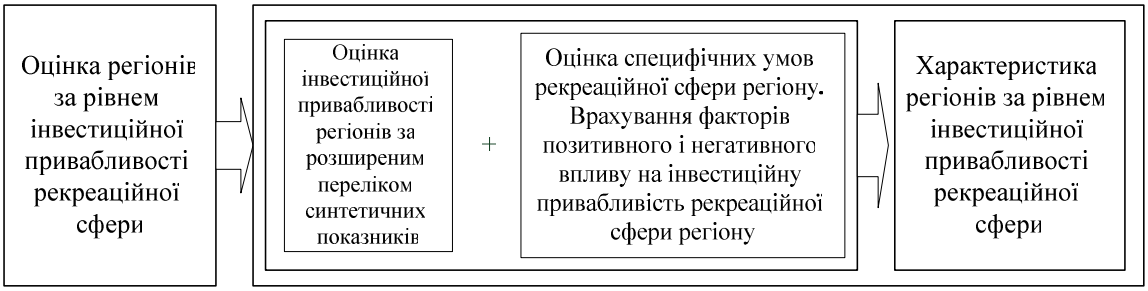

Рис. 11. Схема оцінки інвестиційної привабливості регіонів з урахуванням специфіки рекреаційної сфери

Що стосується першого етапу досліджень стосовно оцінки загальних умов підприємницької діяльності в регіоні, то за базові приймаються п'ять синтетичних (узагальнених) показників інвестиційної привабливості регіонів [2]:

− рівень загальноекономічного розвитку регіону;
− рівень розвитку інвестиційної інфраструктури регіону;
− демографічна характеристика регіону;
− рівень розвитку ринкових відносин і комерційної інфраструктури регіону;
− рівень криміногенних, екологічних та інших ризиків, які доповнюються, враховуючи визначений напрям досліджень, такими показниками:
− характеристика географічного розташування регіону;
− рівень розвитку транспортної мережі регіону.

Для визначення додаткових синтетичних показників використовуються такі аналітичні показники:

1. При оцінці характеристики географічного розташування регіону:
а) віддаленість від столичного регіону;
б) наявність спільних кордонів з зарубіжними країнами;
в) протяжність спільних кордонів з зарубіжними країнами;
г) кількість країн, з якими межує регіон;
д) наявність у регіоні морського кордону.
2. При оцінці рівня розвитку транспортної мережі регіону:
а) наявність міжнародних транспортних коридорів;
б) розвиненість мережі залізниць (густота залізниць на 1000 кв. км території);
в) розвиненість мережі автомобільних шляхів з твердим покриттям (густота автомобільних шляхів на 1000 кв. км території);
г) наявність авіаційних ліній у регіоні та авіаційних сполучень з зарубіжними країнами;
д) наявність та розвиненість водних шляхів.

Перелік аналітичних показників для перших п'яти синтетичних (узагальнених) викладений у відповідній літературі [2].

На основі кількісної оцінки семи розглянутих синтетичних показників, може бути розрахований інтегральний показник оцінки інвестиційної привабливості регіонів України. При цьому враховується, що окремі синтетичні показники відіграють різну роль у прийнятті інвестиційних рішень.

Методом експертних оцінок визначена значимість кожного базового синтетичного показника, з урахуванням додаткових, у сукупній оцінці інвестиційної привабливості регіонів:

− рівень загальноекономічного розвитку регіону – 15 %
− рівень розвитку інвестиційної інфраструктури регіону – 15 %
− демографічна характеристика регіону – 10 %
− рівень розвитку ринкових відносин і комерційної інфраструктури регіону – 15 %
− рівень криміногенних, екологічних та інших ризиків – 25 %

− характеристика географічного розташування регіону – 10 %
− рівень розвитку транспортної мережі регіону – 10 %

Розрахунок інтегрального показника оцінки інвестиційної привабливості регіону, що ґрунтується на розширеному переліку синтетичних показників здійснюється на основі визначення суми їх кількісних характеристик помножених на їх значимість (у відсотках). За даними розрахованого інтегрального показника визначається конкретне місце регіону за рівнем інвестиційної привабливості серед загальної кількості регіонів.

На другому етапі оцінюються специфічні умови функціонування і розвитку рекреаційної сфери регіону, знаходиться сума балів, які характеризують дію факторів позитивного та негативного впливу на діяльність рекреаційної сфери регіону, що дозволяє визначити регіони з привабливими умовами вкладення капіталу в підприємства рекреаційної сфери.

1. Фактори позитивного впливу на рекреаційну сферу регіону (табл. 1-8).

Таблиця 1

Наявність та рівень значущості об'єктів природно-заповідного фонду території регіону

Характеристика об'єктів	Бальна оцінка
Наявність об'єктів світового значення	3
Наявність об'єктів загальнодержавного значення	2
Наявність об'єктів місцевого значення	1
Відсутність значущих об'єктів	0

Таблиця 2

Частка площі природоохоронних об'єктів та територій від загальної території регіону

Кількісна характеристика	Бальна оцінка
Менше 3%	1
Від 3 до 5%	2
Більше 5%	3

Таблиця 3

Забезпеченість території регіону водними рекреаційними ресурсами

Характеристика забезпеченості	Бальна оцінка
Території, що мають водойми з обмеженими властивостями рекреаційного використання	1
Території, що мають відкриті водойми, придатні для сплавляння на байдарках і каное та купання	2
Території, що мають великі незабруднені водойми, придатні для всіх видів водного спорту, туризму та відпочинку	3

Таблиця 4

Наявність та освоєння родовищ лікувальних мінеральних вод

Характеристика забезпеченості родовищами лікувальних мінеральних вод	Бальна оцінка
Наявність освоєних родовищ, що експлуатуються	2
Наявність родовищ мінеральних вод, які мають потенціал використання	1
Наявність родовищ мінеральних вод не визначена	0

Таблиця 5

Забезпеченість території регіону санаторно-курортними (оздоровчими) закладами

Забезпеченість оздоровчими закладами, %	Бальна оцінка
Заклади відсутні	0
Менше 50	1
В межах 50 - 85	2
Понад 85	3

Таблиця 6

Комфортність кліматичних умов регіону

Характеристика кліматичних умов	Бальна оцінка
Комфортні	2
Задовільні	1
Некомфортні	0

Таблиця 7

Наповнення території регіону суспільно-історичними та рекреаційно-туристичними ресурсами

Наявність певних суспільно-історичних та рекреаційно-туристичних ресурсів	Бальна оцінка
Архітектурно-історичні	1
Біосоціальні	2
Подієві	3
Архітектурно-історичні та біосоціальні	4
Архітектурно-історичні та подієві	5
Архітектурно-історичні біосоціальні та подієві	6

Таблиця 8

Пріоритетність рекреаційної галузі для розвитку економіки регіону

Пріоритетність галузі	Бальна оцінка
Наявність у переліку пріоритетних	5
На рівні інших базових галузей	3
Відсутня у переліку пріоритетних	0

2. Фактори негативного впливу на рекреаційну сферу регіону (табл. 9-13).

Таблиця 9

Рівень екологічного забруднення території регіону

Рівень забруднення	Бальна оцінка
Високий	5
Підвищений	4
Середній	3
Знижений	2
Низький	1
Екологічно чиста територія	0

Таблиця 10

Частка території регіону, непридатна для рекреаційного використання

Площа території у % до загальної	Бальна оцінка
до 10	0
10-30	1
30-50	2
50-70	3
70-90	4
понад 90	5

Таблиця 11

Рівень фізичного та морального зносу основних фондів підприємств рекреаційної інфраструктури, рекреаційних об'єктів та рівень занедбаності (неупорядкованості) рекреаційних територій

Рівень зносу основних фондів (неупорядкованості територій)	Бальна оцінка
Незначний	1
Середній	3
Великий	5

Таблиця 12

Наявність у регіоні інших більш прибуткових та привабливіших порівняно з рекреаційною сферою галузей економіки

Прибутковість рекреаційної галузі відносно інших у регіоні	Бальна оцінка
Наявність більш прибуткових галузей у регіоні	5
Прибутковість інших галузей на рівні рекреаційної	3
Відсутність більш прибуткових галузей	0

Таблиця 13

Наявність регіонального кадрового резерву для залучення у рекреаційну сферу

Характеристика кадрового забезпечення	Бальна оцінка
Кадри відсутні	5
наявність 50 % від потреби	3
наявність необхідної кількості кадрів	0

Остаточна оцінка інвестиційної привабливості регіону з урахуванням рекреаційної сфери визначається сумарним значенням інтегральної оцінки, яка одержана на першому та другому етапах досліджень, що дозволяє здійснити відповідне ранжування регіонів.

Формула для інтегральної оцінки інвестиційної привабливості регіону, що враховує галузевий аспект, включає власне синтетичні показники інвестиційної привабливості регіону, доповнені переліком показників, що опосередковано враховують особливості підприємницької діяльності в регіоні, які визначаються за базовими методиками, та відповідні показники, обумовлені специфікою галузі.

З метою сумірності результатів кількісних характеристик інвестиційної привабливості регіону і галузі під час формування єдиного інтегрального показника результати бальної оцінки факторів позитивного і негативного впливу будемо враховувати у співвідношенні їх алгебраїчної суми до суми їх модулів. Вказаний підхід, крім порівнянності результатів, знижує певним чином суб'єктивний фактор бальної оцінки.

Таким чином, формула для визначення інтегрального показника інвестиційної привабливості регіону з урахуванням галузевого аспекту має вигляд (1)

$$ІП_p^г = \sum_{j=1}^{m} \frac{\sum_{i=1}^{n} Rijk}{n_1} Dj + \frac{\sum_{P=1}^{S} Y_P^П - \sum_{P=1}^{S} Y_g^Н}{\sum_{P=1}^{S} Y_P^П + \sum_{P=1}^{S} Y_g^Н}, \quad (1)$$

де $ІП_p^г$ – інтегральний показник інвестиційної привабливості регіону з урахуванням галузевого аспекту;

R_{ijk} – рейтинг k-го регіону за і-м аналітичним показником; j-ї узагальнюючої групи;

n – кількість аналітичних показників у j – й групі узагальнюючих показників;

k = 1,2 … N,

де N – кількість регіонів;

Dj – значення (у частках одиниці) відповідного узагальнюючого показника;

$Y_p^П$ – бальна оцінка p-го фактора позитивного впливу на інвестиційну привабливість рекреаційної сфери;

$Y_q^Н$ - бальна оцінка q-го фактора негативного впливу на інвестиційну привабливість рекреаційної сфери;

S,W – загальна кількість відповідно позитивних і негативних факторів впливу.

Результати розрахунків заносяться в таблицю 14, де здійснюється ранжування регіонів за рівнем інвестиційної привабливості з урахуванням рекреаційної сфери.

Таблиця 14

Ранжування регіонів за рівнем інвестиційної привабливості з урахуванням рекреаційної сфери

№ п/п	Назва регіону	Оцінка інвестиційної привабливості регіону за розширеним переліком показників	Оцінка показників інвестиційної привабливості галузі		Сумарне значення інтегральної оцінки	Ранжування регіонів
			Позитивного впливу	Негативного впливу		
1	2	3	4	5	6	7

Наступна схема розрахунку інтегрального показника інвестиційної привабливості регіону з урахуванням галузевого аспекту, а саме рекреаційної сфери, ґрунтується на описово-творчому підході і має вигляд (рис. 12).

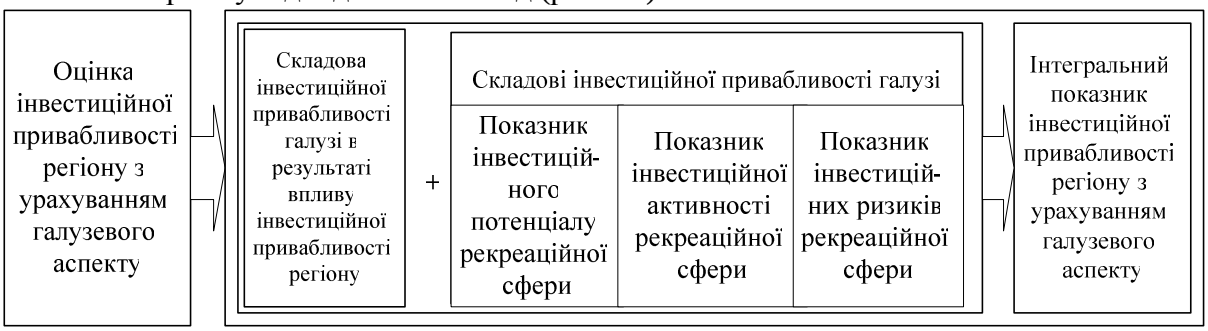

Рис.12. Схема оцінки інвестиційної привабливості регіону з урахуванням галузевого аспекту

Розрахунок показника інвестиційної привабливості регіону з урахуванням галузевого аспекту ($ІП_р^г$) може бути здійснений за формулою (2)

$$ІП_р^г = ІП_г\{X_1\} + ІА_г\{X_2\} + ІР_г\{X_3\} + G_{ІП}, \quad (2)$$

де $ІП_г$ – інвестиційний потенціал галузі;

$\{X_1\}$ – множина показників, що характеризують окремі потенціали галузі як складові сукупного інвестиційного потенціалу (фінансовий, інноваційний, інфраструктурний, трудовий, споживчий, технічний, інституційний, інтелектуальний);

$ІА_г$ – інвестиційна активність галузі;

$\{X_2\}$ – множина показників, що характеризують інвестиційну активність галузі (коефіцієнт оновлення основних фондів підприємств галузі, обсяг інвестицій у розвиток підприємств галузі, кількість інвестиційно-активних підприємств галузі, обсяг інвестицій в основний капітал, спрямований на охорону навколишнього середовища і раціональне використання природних ресурсів, темпи нарощування випуску товарів та послуги у % до попереднього року);

$ІР$ – інвестиційний ризик галузі;

$\{X_3\}$ – множина показників, що характеризують окремі ризики як складові сукупного інвестиційного ризику галузі (екологічний, кримінальний, демографічний, екологічний);

$G_{ІП}$ – складова інвестиційної привабливості галузі, що визначається величиною впливу (прямого чи опосередкованого) інвестиційної привабливості регіону:

$$G_{ІП} = ІП_{р} * К_{СП}, \quad (3)$$

де $ІП_{р}$ – показник інвестиційної привабливості регіону;

$К_{СП}$ – коефіцієнт, що визначає ступінь впливу інвестиційної привабливості регіону на інвестиційну привабливість галузі.

Кількісне значення вказаного коефіцієнта, через відсутність спеціальних досліджень може бути встановлено експертним шляхом.

До теперішнього часу вивчення позитивного впливу показника інвестиційної привабливості регіону на показник інвестиційної привабливості галузі не було предметом дослідження. Під час взаємодії ряду факторів як складових елементів, що визначають інвестиційну привабливість системи “регіон - галузь”, слід очікувати певний синергічний ефект, який виявляється у сукупному, більш високому результаті, який характеризує інвестиційну привабливість регіону з урахування галузевого аспекту.

Висновки і пропозиції. Аналіз існуючих методів оцінки інвестиційної привабливості регіонів показує, що найбільш поширеними є ті, які базуються на рейтинговому підході до обробки даних і враховують в якості складових: інвестиційний клімат, інвестиційний потенціал та законодавчі умови інвестиційної діяльності.

Методи оцінки інвестиційної привабливості регіонів та інших об’єктів інвестування дозволяють охарактеризувати умови та ефективність вкладення капіталу в різні об’єкти, визначити напрями пріоритетного інвестування й економічного розвитку, цілеспрямовано впливати на інвестиційну політику в країні.

Проблема створення універсальної методики оцінки інвестиційної привабливості об’єктів інвестування, пов’язана з необхідністю врахування значної кількості факторів впливу, специфіки умов інвестування та особливостей самого об’єкта, що викликає необхідність розробки спеціальних методик для визначення інвестиційної привабливості конкретного об’єкта інвестування.

Розроблені методики рейтингової оцінки регіонів України за рівнем інвестиційної привабливості рекреаційної сфери дозволяють визначити регіони, інвестування у рекреаційну сферу яких є найбільш ефективним.

Список використаних джерел

1. Асаул А. В. Систематизация факторов, характеризующих инвестиционную привлекательность регионов / А. В. Асаул // Регіональна економіка. – 2004. – № 2. – С. 53-62.
2. Бланк И. А. Инвестиционный менеджмент / И. А. Бланк. – К., 1995. – 448 с.
3. Бутко М. Сучасна проблематика оцінки інвестиційної привабливості регіону / М. Бутко, С. Зеленський, О. Акименко // Економіка України. – 2005. – № 11. – С. 30-37.
4. Буткевич С. А. Инвестиционная привлекательность аграрного сектора экономики / С. А. Буткевич. – К.: Изд-во Европ. ун.-та, 2003. – 251 с.
5. Гапак Н. М. Законодавчі чинники формування інвестиційної політики як складової бізнесового клімату / Н. М. Гапак // Регіональна економіка. – 2003. – № 3. – С. 71-76.
6. Гомельська В. В. Організаційно-економічні аспекти поліпшення інвестиційного клімату регіону / В. В. Гомельська // Регіональна економіка. – 2003. – № 3. – С. 62-70.
7. Дацишин М. Інвестиційний рейтинг регіонів України за підсумками 2003 року / М. Дацишин // Приорітети. – 2004. – № 9 (15). – С. 25-33.
8. Эксперт. – 2006. – 18-24 декабря (№ 49).
9. Іванов С. В. Методичні підходи до оцінки інвестиційної привабливості регіону / С. В. Іванов // Економіка: проблеми теорії та практики: зб. наук. пр. – 2004. – Т. 2. № 192. – С. 626-632.
10. Іванов С. В. Визначення інтегрального показника інвестиційної привабливості регіонів України / С. В. Іванов // Економіка: проблеми теорії та практики: зб. наук. пр. – 2004. – Т. 3. № 194. – С. 705-710.

11. Інвестиційний рейтинг регіонів України у 2002 році. – К.: Недержавний аналітичний центр інституту реформ, 2003. – 52 с.

12. Крейдич І. До питання про інвестиційну привабливість регіонів / І. Крейдич // Економіст. – 2001. – № 9. – С. 46-48.

13. Кузьменко В. В. Инвестиционная привлекательность в системе региональной экономической политики / В. В. Кузьменко, Е. А. Милованова, Т. В. Кузьменко // Региональная экономика: теория и практика. – 2007. – № 2 (41).

14. Маруль Л. О. Нові методичні підходи до аналізу інвестиційної привабливості регіонів / Л. О. Маруль, Т. А. Чернявська // Вісник економічної науки України. – 2005. – № 1 (7). – С. 83-89.

15. Онищенко О. А. Методика оцінки інвестиційної привабливості регіонів: теоретичний аспект / О. А. Онищенко // Економіка і регіон. – № 1. – С. 105-107.

16. Петіна Л. В. Інвестиційна привабливість сільського господарства південного регіону України / Л. В. Петіна // Бізнес-навігатор. – 2010. – № 3 (20). – С. 10-13.

17. Слава С. С. Місцевий економічний розвиток: сучасні концепції та методи. Вибірковий огляд досвіду США в контексті умов України / С. С. Слава, Г. Грін.- Ужгород: Мистецька лінія, 2000. – 236 с.

18. Стеченко Д. М. Розміщення продуктивних сил та регіоналістика: навч. посіб. / Д. М. Стеченко. – 2-ге вид., виправл. і доповн. – К.: Вікар, 2002. – 374 с.

19. Сонько С. П. Ринок і регіоналістика: навч. посіб. / С. П. Сонько. – 2-ге вид., виправл. і доповн. – К.: Ніка-Центр, 2002. – 395 с.

20. Хмарська І. В. Проблеми формування та оцінювання інвестиційної привабливості регіонів України / І. В. Хмарська // Регіональна економіка. – 2003. – № 3. – С. 138-146.

21. Шабардіна Ю. В. Рекреаційний потенціал як складова продуктивних сил регіонального економічного простору: автореферат дис. … канд. екон. наук / Ю. В. Шабардіна. – Чернігів, 2011. – 19 с.

22. Школа І. М. Економічний потенціал регіону: пріоритети використання: монографія / І. М. Школа, Т. М. Ореховська, І. Д. Козменко та ін.; за ред. І. М. Школи. – Чернівці, 2003. – 464 с.

23. Штофер Г. А. Подходы к определению интегральных показателей развития региона / Г. А. Штофер // Доклад научно-практической конференции Таврического Национального Университета. ООО “Восточно-Крымская фондовая компания”. – Симферополь, 2004.

УДК 332.1

І.В. Лисенко, аспірант
Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

ПЕРСПЕКТИВИ СТВОРЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО КЛАСТЕРА В ЧЕРНІГІВСЬКОМУ РЕГІОНІ

Проаналізовано перспективи формування, функціонування та розвитку інноваційного кластера в Чернігівському регіоні. Виявлено проблеми щодо формування інноваційних кластерів в регіоні та визначено (запропоновано) шляхи їх подолання.

Ключові слова: *конкурентоспроможність, регіональний розвиток, стратегія, інноваційний кластер.*

Проанализированы перспективы формирования, функционирования и развития инновационного кластера в Черниговском регионе. Выявлены проблемы формирования инновационных кластеров в регионе и предложены пути их преодоления.

Ключевые слова: *конкурентоспособность, региональное развитие, стратегия, инновационный кластер.*

The prospects of formation, operation and development of innovative clusters in Chernigov region have been analysed. The problems on the formation of innovative clusters in the region have been found and the ways of their overcoming have been proposed.

Key words: *competitiveness, regional development, strategy, innovative cluster.*

Постановка проблеми. В умовах глобалізації перед регіонами України постають нові завдання щодо інтенсивного освоєння нових підходів і прийомів ведення господарства, застосування інноваційних механізмів та інструментів стимулювання соціально-економічного розвитку територій, що позитивно зарекомендували себе у світовій практиці. Все це зумовлює необхідність пошуку інноваційних підходів до формування нових ефективних стратегій регіонального розвитку. Формування і використання інноваційних методів регіонального розвитку на основі кластеризації є однією з умов ефективного вирішення соціально-економічних проблем, оптимального використання наявних на місцевому рівні ресурсів, використання потенціалу внутрішнього ринку, активізації ініціатив підприємництва і громадськості, запровадження дієвих механізмів та інструментів стимулювання розвитку регіонів.

Серед таких підходів, що сприяють активізації регіонального розвитку, значну роль відіграє використання потенціалу кластерних утворень, які стимулюють розвиток внутрішнього ринку, посилюють економічну та соціальну складову регіону, підвищують його конкурентоспроможність. Регіональні інноваційні кластери формують міцне підґрунтя для вирішення питань зайнятості населення, стимулюють розвиток науково-виробничого потенціалу, прискорюють зростання конкурентного потенціалу території, забезпечують соціальну стабільність регіону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання запровадження кластерної моделі організації інвестиційної та інноваційної діяльності на регіональному рівні, розглядають у своїх працях провідні зарубіжні та вітчизняні науковці: А. Маршал, М. Портер, А.В. Скоч, В.В. Англічанінов, І.В. Запатріна, В.О. Оскольский, Л.С. Марков, С.І. Соколенко, З.В. Герасимчук, Л.Л. Ковальська, А.Ф. Мельник, О.І. Гуменюк, О.Ю. Кучеренко, В.А. Івченко, С.О. Біла, Я.А. Жаліло, О.В. Шевченко, В.І. Жук та ін. Ці науковці зосереджують свою увагу на принципах створення кластерів, а також можливостях стимулювання інвестиційно-інноваційних процесів у регіоні у межах кластерних утворень.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте питання формування, функціонування та розвитку інноваційного кластера, з урахуванням специфіки й тенденцій розвитку регіональної економіки, поки що не знайшли відображення в наукових публікаціях.

Мета статті. Метою статті є визначення специфіки формування, функціонування та розвитку регіонального інноваційного кластера. Проаналізувати основні проблеми запровадження кластерної моделі на регіональному рівні. Визначити основні завдання та шляхи реалізації інноваційного розвитку економіки регіону на основі кластерного підходу.

Виклад основного матеріалу. Світовий досвід показує, що темпи зростання обсягів виробництва в кластері значно вищі, ніж у середньому по країні, а тому саме кластери

доцільно розглядати як основу покращення всіх економічних показників. Сьогодні зростання конкурентоспроможності регіонів можливе за рахунок створення інноваційно-орієнтованих кластерів, як сучасних форм прискорення інноваційних процесів, поєднання інтеграції, спеціалізації та кооперації суб'єктів інноваційної сфери у межах організаційно-економічних утворень. Перспективним напрямком функціонування таких видів кластерів є розробка та впровадження інновацій в усіх стадіях виробничого процесу.

Вивчення та розгляд кластерних ініціатив щодо створення інноваційних кластерів набуває сьогодні особливої актуальності.

Активізація інноваційних процесів і зростання продуктивності більш характерні для інноваційних кластерів, ніж для окремо функціонуючих інноваційних підприємств. Участь в інноваційному кластері дозволяє отримати доступ до нових технологій, методів роботи або можливостей, швидко дізнаватися про нові комплектуючі вироби й устаткування, методи просування на ринок товарів та послуг і т. ін. Цьому сприяє взаємодія учасників кластера і особисті контакти.

Інноваційний кластер як нове науково-технологічне формування, що виникає в результаті інтеграції споріднених суб'єктів господарювання в інноваційній та відновлювальній сферах регіону, має великі потенційні можливості щодо прискорення інноваційного розвитку та технологічного оновлення основних фондів підприємств регіону. Прискорення процесів інноваційного розвитку економіки регіону, каталізатором яких є інноваційний кластер, досягається шляхом консолідації потенціалу різних наукових установ, інноваційних структур, банківських та інших фінансово-кредитних установ, які мають тісні організаційно-економічні зв'язки. Кластери завдяки горизонтальним зв'язкам його учасників, що концентрують свої зусилля в певних напрямках діяльності, мають можливість підтримувати ініціативу своїх партнерів, сприяти творчому процесу, генерувати нові ідеї, ноу-хау, винаходи, що прискорює процеси інноваційних перетворень.

Становлення інноваційних кластерів здійснюється на таких засадах:

– спрямованості на інноваційний розвиток економіки;
– оптимального використання всіх наявних ресурсів;
– сприятливого інноваційно-інвестиційного клімату;
– широкого застосування інформаційно-комунікаційних технологій;
– посилення інноваційного розвитку регіону або галузі на основі підвищення інноваційної активності підприємств.

Концепція становлення інноваційних кластерів базується на зв'язках і взаємозалежності інноваційних та інвестиційних інститутів, технологічно розвинених і інноваційно орієнтованих підприємств та установ, об'єднаних у мережеву структуру, діяльність яких може координувати певний управлінський орган.

До інноваційного кластера може входити ряд інноваційних структур з різних галузей економіки регіону, фінансово-кредитні установи, які посилюють його можливості з точки зору накопичення потенціалу інвестиційного забезпечення інноваційного оновлення матеріально-технічної бази його учасників, певних галузей та регіону в цілому.

Реально функціонуючі інноваційні кластери повною мірою реалізують свої можливості за наявності дієвих схем та механізмів фінансування інновацій, що забезпечує надійне фінансування інноваційних проектів у вигляді прямих інвестицій, мобілізованих коштів амортизаційного фонду чи тимчасово вільних коштів партнерів. У цьому випадку у більш вигідному становищі знаходяться кластери, що мають у своїй структурі капітал на спільній економічній основі. Із зростанням ефективності функціонування підприємств, які входять до кластерів, значно розширюються перспективи отримання інвестицій із зовнішніх джерел. Інвестиційне забезпечення інноваційного процесу, який реалізується під егідою інноваційних кластерів, є запорукою прискорення інноваційного оновлення економіки регіону.

За рахунок об'єднання фірм у кластер вони можуть зекономити кошти на виконанні деяких стадій інноваційного процесу, в тому числі на експерименті та випробовуванні нових зразків продукції. Як правило, більші підприємства кластера розвивають тісні взаємини з невеликими інноваційними фірмами, допомагаючи їх становленню, а потім поглинають їх, якщо ті ефективно працюють на ринку. Результатами реалізації кластерної стратегії є зростання продуктивності та інноваційної активності підприємств регіону.

Формуванню та розвитку інноваційних кластерів сприяють:

1) створення координаційного центру інноваційного розвитку, що забезпечуватиме стратегічне планування діяльності, інформаційну підтримку кожного учасника кластера і активізацію співпраці між ними;

2) розвиток механізмів підтримки інноваційних проектів та програм, спрямованих на впровадження нової техніки, прогресивних технологій, ноу-хау, а також на підвищення конкурентоспроможності регіону в цілому;

3) стимулювання розробки нових технологій, розвиток механізмів комерціалізації інновацій на підприємствах кластера;

4) активізація співпраці між науково-дослідними установами і підприємствами, стимулювання заходів щодо розвитку механізмів впровадження системи управління якістю;

5) надання податкових пільг відповідно до діючого чинного законодавства, розробка і фінансування державою регіональних проектів з виконання дослідно-конструкторських і дослідно-технологічних робіт з тематики, запропонованої учасниками кластера, фінансова підтримка прикладних досліджень у сфері інновацій, отримання професійного досвіду, знань, умінь та навиків, що забезпечують передумови для розвитку кластерних ініціатив;

6) зниження впливу обмежувальних регулятивних заходів, підтримка державою розвитку інноваційних кластерів, стимулювання інновацій, комерціалізація технологій;

7) інформаційно-аналітична, консультаційна та освітня підтримка регіональними органами влади процесів кластеризації в економіці регіону та відображення необхідності формування інноваційних кластерів;

8) обмін досвідом з аналогічними кластерами інших держав;

9) інтеграція науково-дослідних інститутів та навчальних закладів для спільної реалізації і розробки програм та проектів розвитку регіону, створення умов з організації освітнього процесу, залучення досвідчених кадрів;

10) підготовка і підвищення кваліфікації робітників підприємств, стажування на новітніх виробництвах;

11) підвищення конкурентоспроможності продукції, збільшення в регіоні частки устаткування і прогресивних технологій власного виробництва.

Основною характерною рисою інноваційних кластерів є не повне злиття компаній, а формування ефективної взаємодії, збереження статусу юридичної особи і співпраця підприємств за межами кластера. Взаємозв'язки між підприємствами інноваційного кластера здійснюються на основі вертикальної (купівля-продаж продукції) та горизонтальної взаємодії (додаткові вироби і послуги, використання новітніх технологій). Здатність ефективно використовувати внутрішні і мобілізувати зовнішні ресурси, високий рівень організації взаємодії підприємств визначають конкурентоспроможність інноваційного кластера в цілому.

Створення інноваційних кластерів забезпечить:

1) тісну співпрацю між підприємствами і науково-дослідними установами;

2) залучення цільових інвестицій до розвитку нових технологій виробництва та інноваційної інфраструктури;

3) активізацію проведення науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, співпрацю і цільову підготовку персоналу інститутами та університетами, довготермінові партнерські дослідження з розробки інноваційних проектів;

4) розробку та впровадження нових інноваційних продуктів, застосування ефективних механізмів залучення інвестицій в інноваційний розвиток регіону;

5) створення та розвиток сучасної інноваційної інфраструктури, у тому числі – бізнес-інкубаторів і технопарків, центрів трансфера технологій та інновацій;

6) сприяння активізації інноваційного процесу на підприємствах, субсидування частини витрат підприємств по створенню промислових зразків, реєстрації і правовому захисту винаходів та інших розробок інтелектуальної власності.

Чернігівська область має значний інтелектуальний потенціал, який є основою науково-технічного та інноваційного розвитку та визначає перспективний соціально-економічний стан регіону.

Інтелектуальний потенціал області представлений 22 організаціями та установами, близько половини з яких (45,5 %) належить до галузевого сектору науки, четверта частина з яких – вищі навчальні заклади, кожна п'ята організація представляє академічний сектор науки, 13,6 % – заводську науку (табл. 1).

Таблиця 1

Розподіл організацій, які виконували наукові та науково-технічні роботи, за секторами наук

Показник	**Роки**					
	2000	**2005**	**2007**	**2008**	**2009**	**2010**
Усього	25	22	22	22	22	22
Академічний	3	5	4	4	4	4
Галузевий	16	9	10	10	10	10
Вузівський	4	5	5	5	5	5
Заводський	2	3	3	3	3	3

Більшість (45,5 %) науково-дослідних установ зосереджено в м. Чернігові, 18,2 % – у м. Ніжині, 9,1 % – у м. Прилуках, решта (27,2 %) знаходиться в шести районах області.

Показники діяльності науково-інноваційної сфери Чернігівського регіону наведені в таблицях 2-4.

Таблиця 2

Обсяг наукових та науково-технічних робіт, виконаних власними силами організацій (підприємств), за видами робіт (у фактичних цінах; тис. грн)

Роки	**Усього**	**За видами робіт**			
		фундаментальні дослідження	**прикладні дослідження**	**науково-технічні розробки**	**науково-технічні послуги**
2000	10957,6	767,8	3660,8	4666,8	1862,2
2005	22527,6	2783,4	7297,5	9841,2	2605,5
2008	38214,0	4928,7	17324,1	13582,6	2378,6
2009	40936,9	5227,4	14552,3	19796,6	1360,6
2010	32373,6	5815,5	13735,3	12314,0	508,8
2011	32480,5	6071,6	15173,0	10608,5	627,4

Для реалізації стратегічних напрямів інноваційної діяльності в області необхідно здійснити такі заходи:

– впровадити нові технології щодо поліпшення стану навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів, екологічної безпеки;

– здійснити технічне і технологічне оновлення виробництв, діяльність яких відповідає пріоритетним напрямам інноваційного розвитку області;

– забезпечити взаємодію науки, освіти, виробництва, установ фінансово-кредитної сфери, адміністративних органів області у розвитку інноваційної діяльності;

– посилити ефективне використання ринкових механізмів, підтримку малого підприємництва у науково-виробничій сфері;

– створити інноваційну інфраструктуру, здатну забезпечити інноваційну діяльність підприємств;

– удосконалити інформаційне забезпечення суб'єктів інноваційної діяльності;

– поглибити міжнародну науково-технічну кооперацію, сприяти трансферу технологій, захисту вітчизняної продукції на внутрішньому ринку та її просуванню на зовнішній ринок;

– забезпечити підготовку кадрів у сфері інноваційної діяльності.

Сучасний стан кадрового потенціалу інноваційної сфери області потребує суттєвого нарощування (табл. 3).

Таблиця 3

Динаміка кадрового забезпечення інноваційної сфери області

Показники	**Роки**					
	1990	**2000**	**2005**	**2008**	**2009**	**2010**
Кількість спеціалістів, які виконували наукові та науково-технічні роботи	1898	1165	819	683	665	667
з них мали науковий ступінь						
доктори наук	8	21	9	11	11	11
кандидати наук	129	77	68	70	71	66
Кількість працівників, які виконували наукові та науково-технічні роботи за сумісництвом	34	303	191	1175	1433	1331
з них мали науковий ступінь						
доктори наук	…	23	22	66	109	88
кандидати наук	4	100	100	465	621	618

Результати роботи наукових установ та організацій області мають прикладний характер.

Науково-дослідні станції області пропонують споживачам нові сорти сільськогосподарських культур, основні характеристики яких відповідають міжнародним стандартам та перевершують існуючі світові аналоги.

В області створюється сучасна продукція машинобудівної, приладобудівної та авіакосмічної галузей, електронні системи зв'язку, комп'ютерні та телекомунікаційні технології тощо.

Науковими організаціями протягом 2010 року виконано 187 наукових робіт. З них: 35 спрямовано на створення нових технологій, 12 – нових видів продукції, 23 – нових видів матеріалів, 14 – нових видів рослин, 6 – нових видів техніки та ін. Серед створених нових технологій більше половини – ресурсозберігаючі [6].

Основні наукові роботи проводяться у сфері біологічних, геологічних, технічних, педагогічних, економічних, сільськогосподарських наук. Серед найбільш ефективних – розробки мікробіологічних засобів для захисту рослин і тварин від хвороб, створення нових сортів рослин, нових технологій та обладнання, нових видів матеріалів, техніки, ресурсо- та енергозбереження у провідних галузях господарського комплексу.

Витрати на виконання науково-дослідних робіт профінансовані, в основному, за рахунок бюджетних коштів, науково-технічних послуг – за власні кошти та кошти замовників.

Прямої державної підтримки потребує створення інфраструктури інноваційної діяльності, до якої в першу чергу входить система науково-технічної інформації, а також інноваційних структур, які сприяли б розвитку співробітництва технологічно пов'язаних між собою підприємств, наукових установ, фінансових інституцій, адміністративних органів.

Науково-технологічний потенціал області визначив такі стратегічні напрями інноваційного розвитку:

– впровадження нових технологій пошуково-розвідувального буріння, нових методів і технологій нафтогазоконденсатовилучення;

– розробка, створення та впровадження теплогенераторів і котлів, що працюють на відходах агропромислового виробництва, торфу;

– розробка та виробництво продукції для потреб авіакосмічної галузі й оборони країни;

– розробка та впровадження обладнання і техніки нового покоління для сільськогосподарської галузі;

– розробка та впровадження електронних систем зв'язку, комп'ютерних та телекомунікаційних технологій, волоконнооптичних систем;

– освоєння виробництва продукції хімічної галузі з новими властивостями широкого спектра застосування;

– розробка та впровадження нових енерго- та ресурсозберігаючих технологій, освоєння виробництва нових видів продукції у текстильній промисловості;

– селекційна робота, впровадження нових сортів сільськогосподарських культур;

– розробка та широке впровадження мікробіологічних препаратів та біотехнологій у рослинництві і тваринництві з метою підвищення урожайності, стійкості рослин до захворювань, якості сільськогосподарської продукції.

Основними проблемами розвитку інноваційної сфери Чернігівського регіону є такі (рис.1):

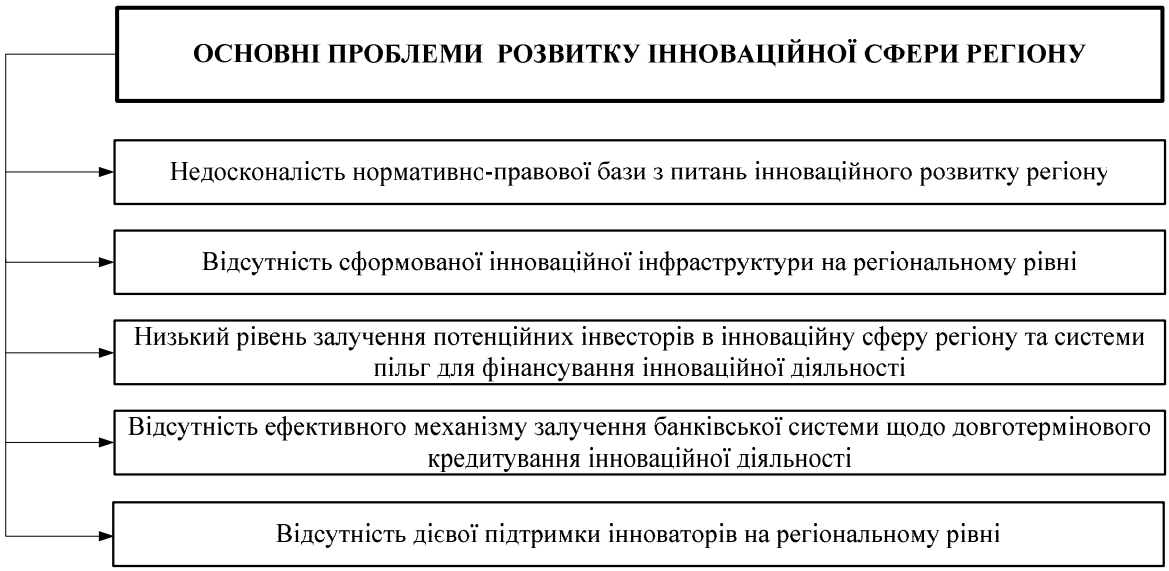

Рис. 1. Основні проблеми розвитку інноваційної сфери регіону

Необхідність забезпечення розвитку регіонів на інноваційній основі зумовлена важливістю оптимізації просторових господарських характеристик країни відповідно до особливостей розміщення наявних і потенційних ресурсів, а також необхідністю задоволення загальних і специфічних потреб населення. Вирішальну роль у забезпеченні комплексного збалансованого розвитку регіону відіграє стратегічне бачення перспектив економічного зростання, визначення внутрішніх проблем, перешкод, що гальмують цей процес та адекватна оцінка потенціалу наявних на місцевому рівні ресурсів розвитку [2].

Для вирішення проблеми підвищення інноваційної та інвестиційної активності суб'єктів господарювання необхідно здійснити такі заходи: знизити податкове навантаження; розробити дієвий механізм капіталізації прибутку; забезпечити систему державних замовлень, гарантій і програм; створити ринок ефективних інноваційних та інвестиційних проектів.

Ефективним механізмом позабюджетного фінансування інноваційної діяльності є кредитування комерційними банками суб'єктів інноваційної діяльності.

На сьогодні в області фінансово-кредитну підтримку інноваційної діяльності підприємств здійснює «Регіональний фонд підтримки підприємництва по Чернігівській

області» та його структурний підрозділ – «Ресурсний центр», який забезпечує відбір та фінансування проектів інноваційної спрямованості.

Державна політика управління і регулювання інноваційного розвитку повинна мати системний характер і сприяти побудові ефективної системи взаємодії науки, освіти, виробництва, фінансово-кредитної сфери у розвитку інноваційної діяльності. Потребує вдосконалення механізм формування структури та обсягів витрат державного бюджету на розвиток науки та підтримку інноваційних процесів, надання йому більшої прозорості та обґрунтованості.

Певної уваги вимагає і розгортання інфраструктури захисту прав інтелектуальної власності.

Одним з найбільш важливих механізмів державного впливу на забезпечення інноваційно-орієнтованої перебудови структури економіки є законодавче стимулювання інноваційної діяльності на всіх її етапах і створення нормативно-правового середовища, сприятливого для високотехнологічних галузей виробництва [7].

Визначальну роль у науковій сфері області відіграють вищі навчальні заклади, наукова діяльність яких спрямована на дослідження проблемних питань, що входять до пріоритетних напрямків розвитку науки і техніки. Науково-дослідні роботи виконуються згідно з тематичними планами та за прямими угодами з підприємствами й організаціями.

З метою вдосконалення координації та підвищення якості наукових досліджень створюються спеціалізовані науково-дослідні інститути, науково-дослідні лабораторії та центри.

Розвиток науково-технічної сфери області стикається з такими проблемами [5]:

– пропоновані наукові результати світового рівня не знаходять застосування в економіці через низьку сприйнятливість підприємницького сектору до інновацій на фоні нестачі обігових коштів;

– темпи розвитку й структура науково-технічної та інноваційної сфери не відповідають попиту на передові технології з боку господарського комплексу;

– триває відплив наукових кадрів і скорочення матеріально-технічних засобів;

– відсутній механізм дієвих економічних стимулів, які б заохочували суб'єкти господарської діяльності до здійснення технологічної модернізації підприємств шляхом активного запровадження нових науково-технічних розробок;

– зменшення кредитування господарської діяльності комерційними банками (чи практично повна його відсутність).

Пріоритетами у науково-технологічному розвитку області визначені:

– посилення конкурентоспроможності сектору наукових досліджень і розробок, забезпечення його інтеграції в Європейський дослідницький простір;

– збільшення обсягів бюджетного фінансування наукової сфери;

– спрямування регіонального науково-технічного потенціалу на забезпечення потреб інноваційного розвитку економіки регіону й організацію виробництва високотехнологічної продукції;

– підвищення ефективності інфраструктури інноваційної діяльності.

Успішна реалізація завдань структурно-інноваційної стратегії визначальною мірою залежить від ефективної системи мобілізації інвестиційних ресурсів та управління ними. Для ефективного і динамічного розвитку інноваційної сфери необхідна наявність надійного та відпрацьованого механізму фінансування інноваційної діяльності, що передбачає залучення коштів з різних інвестиційних джерел. Основні завдання та шляхи реалізації інноваційного розвитку економіки регіону на основі кластерного підходу зображено на рисунку 2.

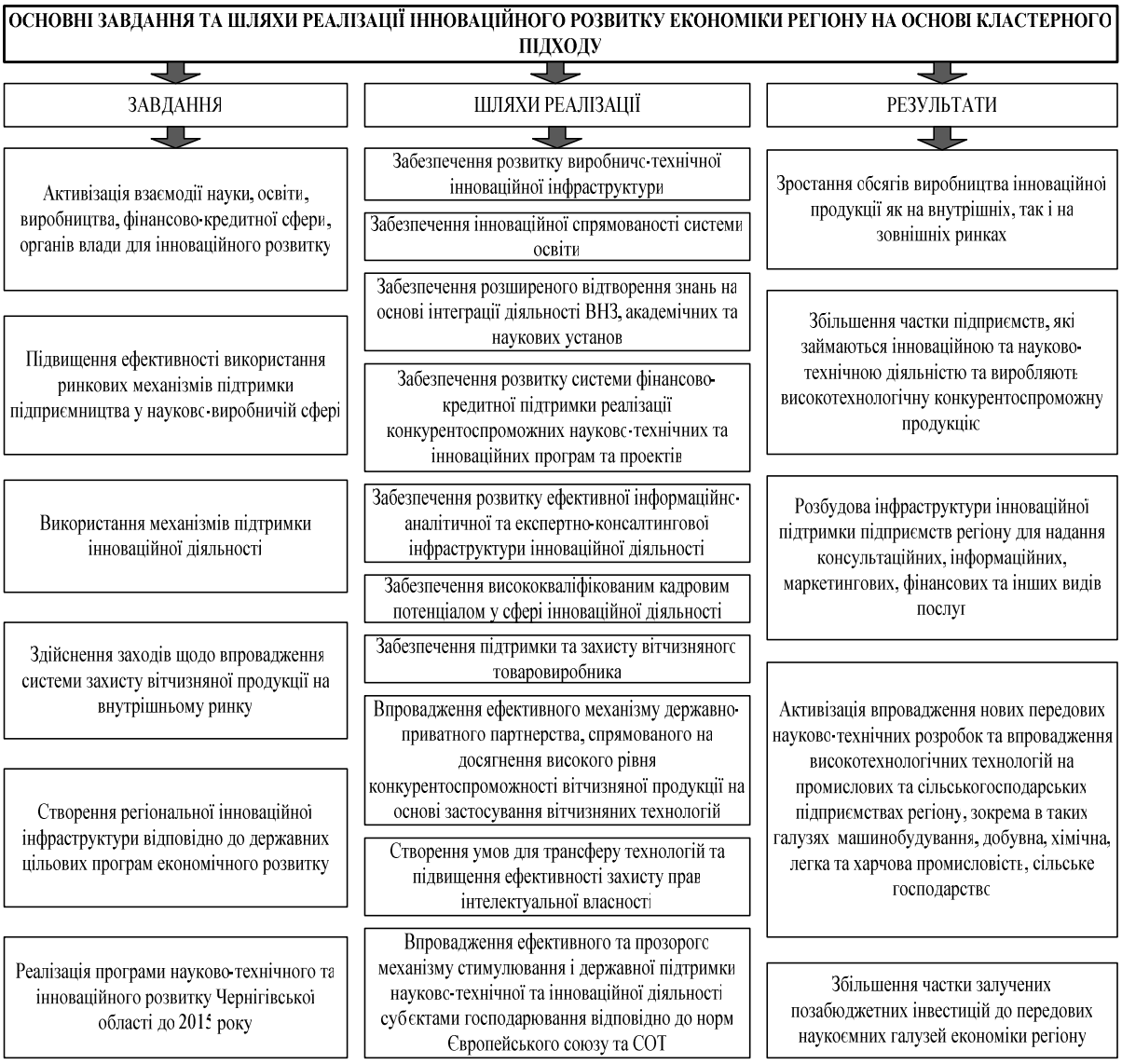

Рис. 2. Основні завдання та шляхи реалізації інноваційного розвитку економіки регіону на основі кластерного підходу

Для активізації розвитку інноваційних процесів у регіоні, залучення нових суб'єктів ринку до інноваційної діяльності, підвищення інноваційного іміджу регіону необхідно започаткувати створення інноваційних кластерів, які забезпечують взаємну узгодженість технологічних, економічних і значною мірою соціальних параметрів інноваційного зростання.

Інноваційні кластери сприяють реалізації інноваційної моделі розвитку економіки регіону на основі відтворення та ефективного використання науково-технічного потенціалу, прискореного технічного та технологічного оновлення виробництва. Створення інноваційних кластерів дасть суттєвий поштовх для вирішення проблем соціально-економічного розвитку регіону.

Інноваційний кластер, представляючи найбільш ефективною формою досягнення високого рівня конкурентоспроможності, являє собою неформальне об'єднання різних організацій (промислових компаній, дослідницьких центрів, індивідуальних підприємців, органів державного управління, громадських організацій вузів і т. ін.). Об'єднання в інноваційний кластер на основі вертикальної інтеграції формує не спонтанну концентрацію різноманітних технологічних винаходів, а орієнтовану систему поширення нових знань, технологій та інновацій. При цьому формування мережі стійких зв'язків між

всіма учасниками кластера є найважливішою умовою ефективної трансформації винаходів в інновації, а інновацій – у конкурентні переваги [4].

Інноваційна структура кластера сприяє зниженню сукупних витрат на дослідження й розробку нововведень із наступною їхньою комерціалізацією за рахунок високої ефективності виробничо-технологічної структури кластера. Це дозволяє учасникам кластера стабільно здійснювати інноваційну діяльність протягом тривалого часу. Найбільш успішні інноваційні кластери формуються там, де здійснюється або очікується прорив у галузі техніки і технології виробництва з наступним виходом на нові ринки. Тому багато країн активно використовують кластерний підхід у формуванні та регулюванні національних інноваційних програм. Наприклад, завдання формування та зміцнення регіональних інноваційних кластерів у США було поставлено в число найважливіших національних пріоритетів. При цьому особлива увага приділялась визначенню та підтримці тих інновацій, які забезпечують довгостроковий розвиток, а також створенню національної мережі центрів впровадження промислових технологій на базі університетів, що важливо для малого бізнесу, який має доступ до сучасних технологій. Інноваційні кластери, характерні для промислово розвинених країн, починають з'являтися і у країнах, що розвиваються. Це дає їм можливість розширювати інноваційну діяльність, у результаті якої на світові ринки просуваються нові конкурентоспроможні товари та послуги.

Кластери інноваційної діяльності створюють новий продукт або послугу зусиллями декількох фірм або дослідницьких інститутів, що дозволяє прискорити їхнє поширення по мережі ділових взаємозв'язків. Схема інноваційного кластера наведена на рисунку 3.

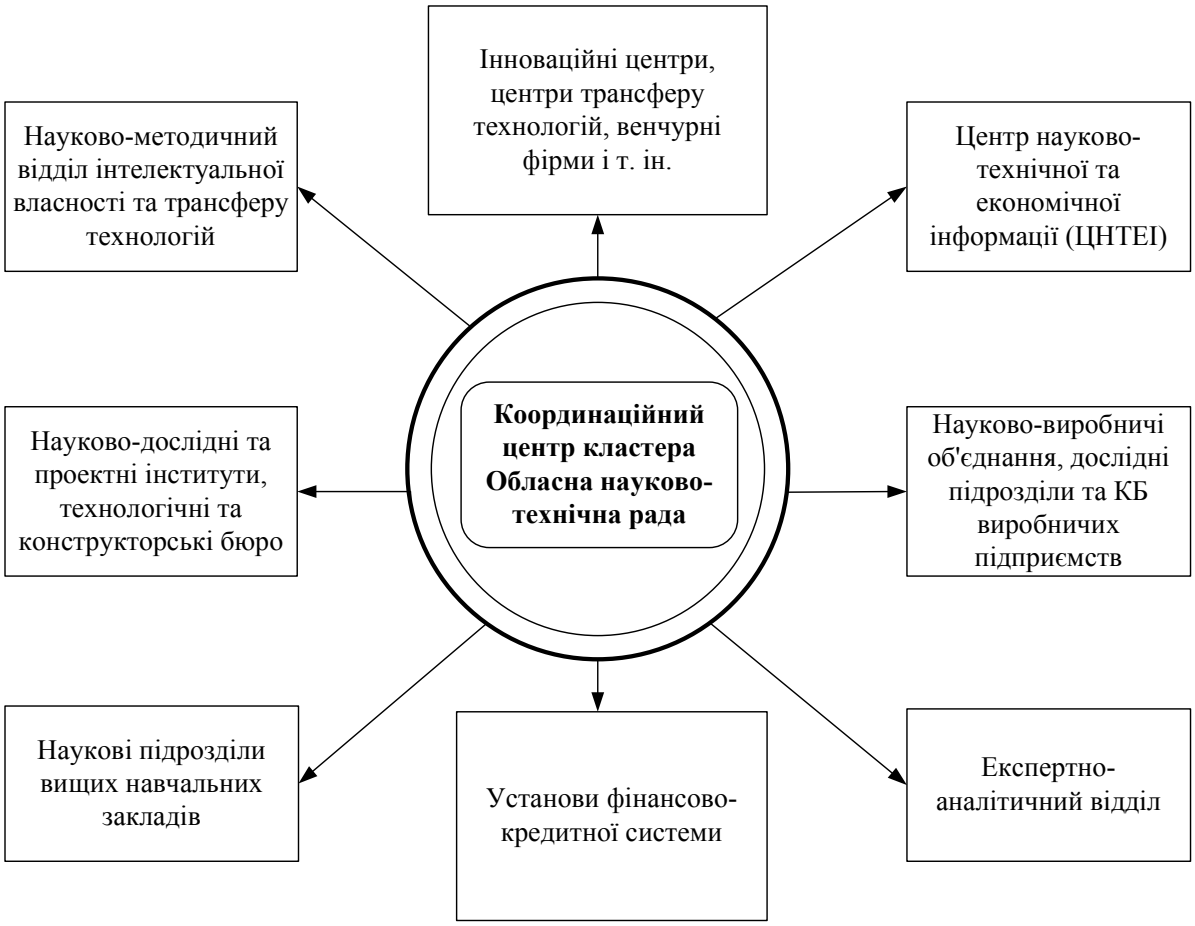

Рис. 3. Схема інноваційного кластера

Інноваційний кластер, як об'єднання різних організацій (промислових компаній, дослідницьких центрів, наукових установ, органів державного управління, профспілок,

громадських організацій та ін.), дозволяє використати переваги внутрішньофірмової координації та ринкового механізму для більш швидкого й ефективного освоєння нових знань. При цьому інновації поширюються по мережі взаємозв'язків у загальному економічному просторі, полегшуючи комбінацію факторів виробництва. Інноваційний кластер створюється на основі вже наявних і діючих підприємств і організацій через переорганізацію й нове структурування. Основним принципом формування інноваційного кластера є вибір пріоритетних напрямків науково-технічного й технологічного розвитку економіки території з обліком наукового й інноваційного потенціалу об’єктів, що залучаються для вирішення поставлених завдань. Модель регіональної інноваційної системи на основі кластера дозволяє створити умови для інтеграції науки та ВНЗ із промисловістю. Координаційна рада з інноваційного розвитку має достовірну інформацію про діяльність підприємств, про ринки збуту та трудові ресурси, що забезпечує якісне стратегічне планування, як на рівні органів влади, так і на рівні підприємств. Учасники кластера поєднують свої ресурси і ресурси фінансових інститутів для створення нової продукції, досягнення більшої економічної ефективності й одержання доступу до нових технологій і нових ринків [4].

Один з головних пріоритетів розвитку області – підвищення конкурентоспроможності промисловості, посилення її інноваційної спрямованості через впровадження систем управління якістю (стандарт ISO серії 9000, ISO серії 14000), які забезпечують якість продукції на всіх етапах її виробничого (життєвого) циклу і сприяють підвищенню результативності діяльності організації.

Динаміка інноваційного розвитку промислового комплексу (табл. 4) показує наявність проблем в інноваційній сфері регіону.

Таблиця 4

Основні показники інноваційного розвитку промислового комплексу області

Назва показника	Одиниця виміру	Роки			
		2007	2008	2009	2010
Кількість інноваційно активних підприємств	одиниць	41	42	50	40
їх частка у загальній кількості промислових підприємств	%	15,5	17,4	21,0	17,0
Впроваджено нових технологічних процесів, усього	одиниць	32	34	29	16
з них маловідходних, ресурсозберігаючих	одиниць	16	15	12	9
Придбано нових технологій	одиниць	16	19	9	1
Освоєно інноваційних видів продукції, всього	одиниць	38	58	46	40
з них нових видів машин, устаткування, приладів, апаратів	одиниць	18	19	14	23
Обсяг реалізованої інноваційної продукції	млн. грн	398,9	394,2	508,6	1084,7
Загальний обсяг інноваційних витрат	млн. грн	225,4	385,7	156,8	22,1

На середньотермінову перспективу очікується поступове зростання виробництва інновацій, темпи якого будуть залежати від відновлення повноцінної роботи машинобудування, хімічної та ряду інших галузей.

Інноваційному розвитку сприятиме спрямування інвестицій у сучасні ресурсозберігаючі, екологічно безпечні технології, виробництво нових видів конкурентоспроможної продукції.

У результаті започаткування роботи інноваційного кластера в рамках програми «Чернігівщина-2015. Спільний шлях до добробуту» [5] прогнозується збільшення обсягу реалізації інноваційної продукції, збільшення частки інноваційно-активних підприємств, технологічних процесів, а також фінансування науково-технічних розробок (рис. 4-7).

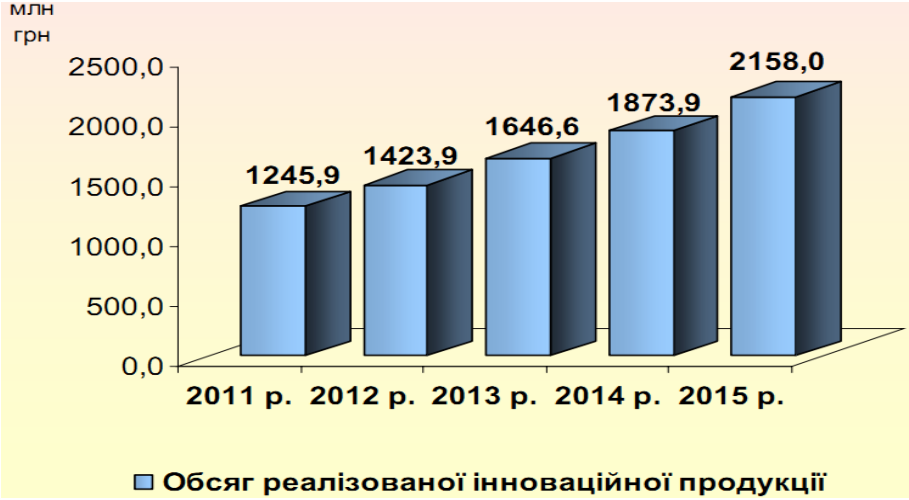

Рис. 4. Прогнозні показники збільшення обсягу реалізації інноваційної продукції в результаті функціонування інноваційного кластера

Рис. 5. Прогнозні показники збільшення частки інноваційно-активних підприємств у результаті функціонування інноваційного кластера

Рис. 6. Прогнозні показники впровадження нових технологічних процесів у результаті функціонування інноваційного кластера

Рис. 7. Прогнозні показники фінансування науково-технічних розробок у результаті функціонування інноваційного кластера

Крім того, впровадження інноваційної моделі розвитку економіки регіону та забезпечення стабільного економічного зростання буде досягнуто на основі ефективного відтворення, розвитку й використання науково-технічного потенціалу, забезпечення впровадження сучасних екологічно чистих, безпечних, енерго- та ресурсозберігаючих технологій, виробництва та реалізації нових видів конкурентоздатної продукції, запровадження державно-приватного партнерства, розвитку інноваційної інфраструктури [5].

Протягом 2012-2015 років очікується підвищення ролі машинобудівної галузі у впровадженні нових технологічних процесів, у тому числі ресурсозберігаючих та маловідходних, а також впровадження прогресивних технологій на підприємствах хімічної, целюлозно-паперової, поліграфічної, легкої, харчової та добувної промисловості.

Регіональна інноваційна політика здійснюватиметься, насамперед, шляхом реалізації стратегії інноваційного розвитку регіону на основі кластерного підходу (рис. 8), перспективних інноваційних проектів підприємств та організацій відповідно до визначених пріоритетних напрямків розвитку області, а також організаційних заходів із забезпеченням фінансової підтримки запропонованих напрямків:

– технічне і технологічне переозброєння підприємств, впровадження науково-технічних розробок у виробництво;

– створення в регіоні розвиненої інноваційної інфраструктури, сприяння трансферу технологій;

– розвиток інформаційного забезпечення науково-технічної та інноваційної діяльності;

– сприяння розвитку інноваційної діяльності у сфері малого підприємництва;

– сприяння впровадженню інновацій в аграрному секторі регіону.

Отже, об’єднані в кластери наукові, науково-технічні установи, промислові підприємства різних форм власності, які взаємопов’язані в процесі створення інноваційного продукту, отримують можливості збільшення залучення інвестицій, розширення сфери інноваційної діяльності, нарощування обсягів виробництва інноваційної продукції [1].

Варто зазначити, що безпосередня практична підтримка кластерної концепції розвитку повинна проявлятися не стільки в субсидуванні та пільговому оподаткуванні окремих видів економічної діяльності чи підприємств (державні цільові гарантії, зниження ставки податку на інноваційний прибуток, отриманий у результаті впровадження у виробництво прогресивних технологій), скільки в інфраструктурному забезпеченні, створенні дослідних розробок, впровадженні інноваційних стипендій, гарантіях на наукові програми, масштабному кредитуванні малого і середнього, а також венчурного бізнесу, прискореній амортизації основних фондів промислових підприємств [3].

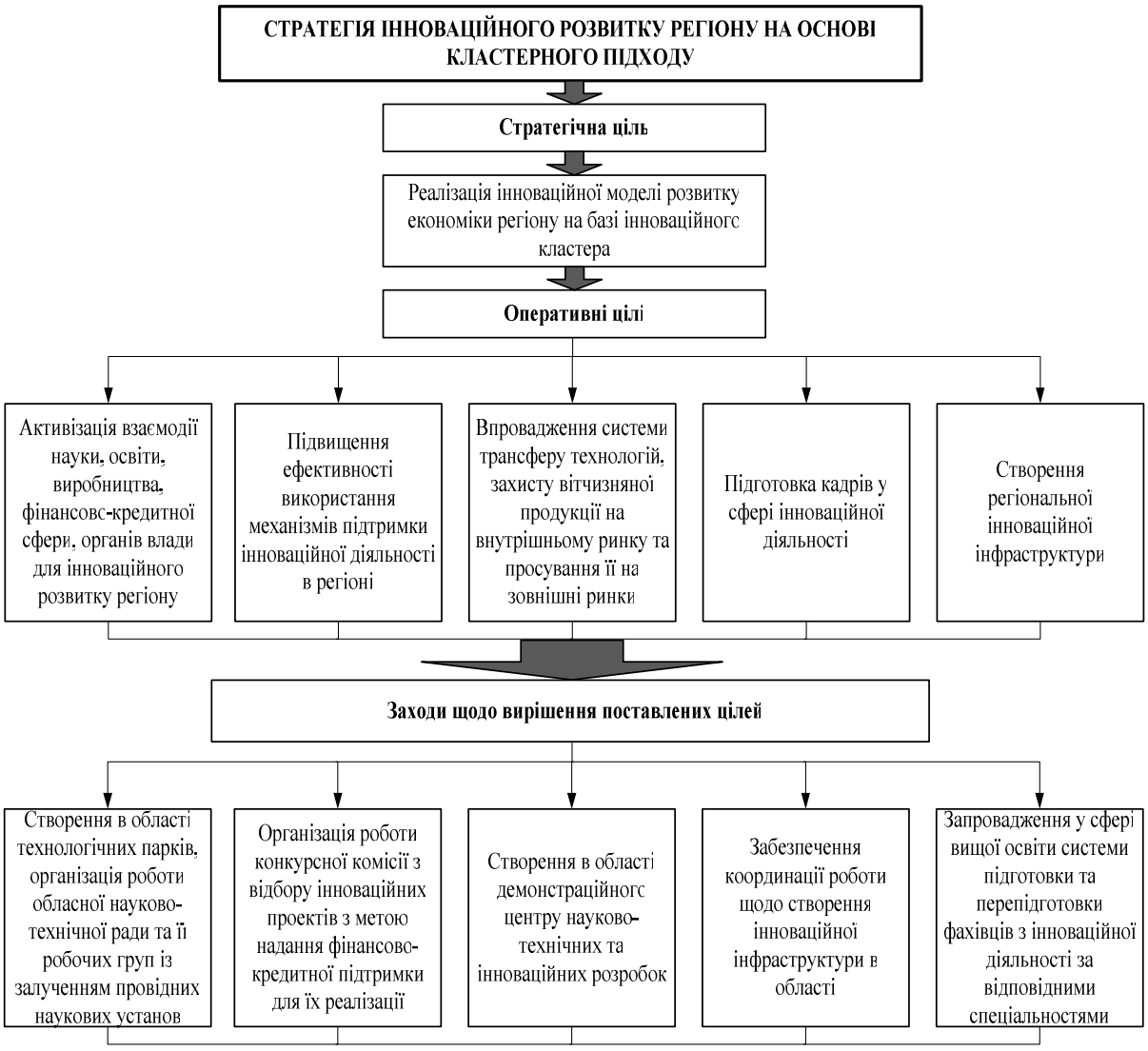

Рис. 8. Стратегія інноваційного розвитку регіону на основі кластерного підходу

Висновки і пропозиції. Формування, функціонування та розвиток інноваційних кластерів на регіональному рівні має відбуватися за активної участі органів державної влади, які мають визначати інституційне середовище їх розвитку. Пошук і запровадження інноваційних підходів до вдосконалення правових, економічних та організаційних засад регіонального розвитку є невід'ємною умовою забезпечення економічної та соціальної єдності, зростання конкурентоспроможності Чернігівського регіону.

Таким чином, впровадження кластерної моделі як інструменту реалізації стратегії нарощування інноваційного потенціалу регіону забезпечить:

– збільшення інвестицій у розвиток економіки регіону;

– залучення ресурсів у перспективну діяльність кластера з неефективних видів економічної діяльності;

– підвищення конкурентоспроможності компаній регіону, розширення їх частки на ринку;

– зростання темпів розробки та впровадження інновацій;

– зменшення безробіття, вирішення інших соціальних завдань регіону.

Реалізація інноваційно-інвестиційних пріоритетів на основі кластерів сприятиме технологічному переоснащенню виробничих підприємств, розбудові інноваційної ін-

фраструктури області, розвитку промислового виробництва, аграрного сектору, покращенню соціально-економічного стану в регіоні тощо.

Список використаних джерел

1. Герасимчук З. В. Конкурентоспроможність регіону: теорія, методологія, практика: монографія / З. В. Герасимчук, Л. Л. Ковальська. – Луцьк: Надстир'я, 2008. – 248 с.

2. Інноваційні підходи до регіонального розвитку в Україні: аналіт. доп. / С. О. Біла, Я. А. Жаліло, О. В. Шевченко, В. І. Жук [та ін.]; за ред. С. О. Білої. – К.: НІСД, 2011. – 80 с.

3. Організаційно-економічний механізм розвитку регіону: трансформаційні процеси та їх інституційне забезпечення: монографія / кол. авт.; за ред. д-ра екон. наук, проф. А. Ф. Мельник. – Тернопіль: Економічна думка, 2003. – 608 с.

4. Організаційні форми управління інноваційними кластерами. Державне агентство з питань науки, інновацій та інформатизації України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dknii.gov.ua/2010-09-09-12-22-00/2010-09-09-12-25-43/261-2010-12-24-13-22-50.

5. Середньострокова Програма соціально-економічного розвитку Чернігівської області на 2011-2015 роки «Чернігівщина-2015. Спільний шлях до добробуту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cg.gov.ua/index.php?id=4204&tp=1&pg=single_page.php.

6. Статистичний щорічник "Чернігівщина – 2010". – Чернігів: Головне управління статистики у Чернігівській області, 2011. – 486 с.

7. Стратегія соціально-економічного розвитку Чернігівської області на період до 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cg.gov.ua/index.php?id=3959&tp=1&pg=single_page.php.

УДК 338.45:021.18(043.3)

А.О. Пінчук, аспірант
Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ПРОМИСЛОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Визначено місце і роль промислового потенціалу регіональних промислових комплексів у системі управління розвитком їхнього стратегічного потенціалу. Уточнено архітектуру та склад груп стратегічного потенціалу реального сектору регіональної економіки. Визначено зміст і цільову орієнтацію використання граничних резервів, ресурсів та можливостей, об'єднаних у промисловому потенціалі РПК.

Ключові слова. *Стратегічний потенціал; промисловий потенціал регіональних промислових комплексів; архітектура сукупних ресурсів, резервів і можливостей; технологія управління розвитком промислового потенціалу.*

Определено место и роль промышленного потенциала региональных промышленных комплексов в системе управления развитием их стратегического потенциала. Уточнена архитектура и состав групп стратегического потенциала реального сектора региональной экономики. Установлено содержание и целевая ориентация использования предельных резервов, ресурсов и возможностей, объединенных в промышленном потенциале РПК.

Ключевые слова. *Стратегический потенциал; промышленный потенциал региональных промышленных комплексов; архитектура совокупных ресурсов, резервов и возможностей; технология управления развитием промышленного потенциала.*

A place and role of industrial potential of regional industrial complexes are reasonable in control system by development of their strategic potential. Architecture and composition of groups of strategic potential are specified. Maintenance and having a special purpose orientation of backlogs, resources and possibilities are certain.

Maintenance and having a special purpose orientation of backlogs, resources and possibilities, industrial complexes of Ukraine united within the limits of industrial potential of regional are certain.

Key words*. Strategic potential; industrial potential of regional industrial complexes; architecture of the combined resources, backlogs and possibilities; technologies of management development of industrial potential.*

Актуальність теми дослідження. У сучасних умовах функціонування регіональних промислових комплексів (РПК) України, коли інтелектуальні чинники розвитку промислового потенціалу обумовлюють формування нового типу розширеного виробництва, нагальним завданням є обґрунтування та розроблення адекватної стратегії промислового зростання в контексті забезпечення досягнення достатнього рівня економічної безпеки регіонів (ЕБР).

Наведені викладки набувають пріоритетного значення в контексті розвитку системи макроекономічного регулювання виробничо-господарської діяльності реального сектору регіональної економіки на засадах реалізації принципів системно-комплексного дослідження сутності та змісту базових компонент стратегічного потенціалу (СП) РПК. Деталізація останнього як економічної категорії і матеріальної основи розвитку продуктивних змін стає особливо актуальним в умовах ресурсних обмежень щодо розбудови промислового виробництва інноваційно-інтелектуального типу.

Результати попередніх здобутків у зазначеній сфері економічних досліджень. Теоретичним і прикладним аспектам вирішення багатогранних проблем щодо формування, нарощення та використання стратегічного потенціалу РПК присвячені праці видатних українських та зарубіжних учених, зокрема О. Алимова, О. Амоші, В. Гейця, В. Барканова, І. Бистрякова, Т. Бауліної, Л. Ладонько, В. Микитенко, М. Паламарчука, Г. Ситника, Є. Хлобистова, М. Хвесика, Н. Чумаченка, С. Шкарлета та ін. (їхній доробок наведено у наукових роботах [1 – 8]). Проте, віддаючи належне теоретичній і практичній цінності попередніх наукових здобутків, існує гостра потреба у:

а) системному дослідженні проблем формування, нарощення і використання саме промислового потенціалу реального сектору регіональної економіки, що впливає на: раціональне освоєння та перерозподіл ресурсів різної природи; оновлення основних виробничих засобів (ОВЗ); удосконалення методичного забезпечення реалізації процедур із моніторингу результативності управління розвитком промислового потенціалу РПК ($ПП_{РПК}$);

б) дефініційному визначенні понять «промисловий потенціал», «промислові можливості» та «промислові резерви», а також їхнього тлумачення як економічної категорії;

в) розробленні оптимальної для України стратегії управління розвитком $ПП_{РПК}$ у контексті забезпечення загальноекономічного прискорення та надійності функціонування регіональних економічних систем (РЕС) держави.

Мета статті та завдання. Метою статті є теоретико-методологічне обґрунтування сутності та змісту поняття «промисловий потенціал РПК» у контексті розроблення об'єктивного прикладного інструментарію його оцінювання-прогнозування за використання єдиного критерію ідентифікації результативності управління його розвитком із урахуванням масштабів його розвиненості в межах певного регіону України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Результати наукових здобутків щодо обґрунтування магістрального вектора стратегічного розвитку РПК, які деталізовано та обґрунтовано у наукових роботах [1; 3; 9-12], дозволяють зробити такий висновок: задля визначення ймовірнісних варіантів побудови сучасної моделі управління розвитком промислового потенціалу РПК нагальним завданням є формалізація передумов і найвагоміших факторів впливу на цілеорієнтовані динамічні його зміни, які передбачатимуть, переважно, врахування і використання внутрішніх джерел, резервів і можливостей різної природи певного регіону держави задля підвищення рівня життя населення територій, районів, регіонів чи держави у цілому.

Поряд із цим, будь-яке управлінське рішення, безпосередньо, пов'язано з розробкою домінант стратегічного управління, однак, окремим компонентом стратегічного потенціалу РПК. Сучасний етап трансформації української економіки на перший план висуває завдання щодо забезпечення стабільного, довготермінового, динамічного розвитку регіональної економіки як основи для підвищення добробуту населення та потребує прийняття оптимізаційних управлінських рішень з точки зору вибору однієї з певного переліку моделей ринкового господарювання, що набули поширення в економічно розвинутих країнах. Сучасні тенденції у ринковій економіці України проявляються у вигляді комплексних інституціональних та структурних перетворень та є найважливішим фактором постіндустріального відродження реального сектору.

Однак при недосконалих ринкових перетвореннях у державі існує недооцінювання існуючих можливостей і резервів формування та нарощення промислового потенціалу регіонів. Цьому сприяло, перш за все, відсутність стратегії щодо управління його розвитком на регіональному рівні.

Як визначено авторами щодо існування прикметних рис і закономірностей трансформації виробничо-господарських систем на рівні регіонів України, базові аспекти яких представлено у науковій праці [13], можна стверджувати таке: в умовах нарощення загроз світової фінансової кризи, коли суб'єкти державного управління не в змозі директивними методами впливати на зміну енергоекономічних параметрів функціонування будь-яких суб'єктів господарювання слід своєчасно вживати адекватні реальним соціально-економічним і виробничо-господарським процесам заходи щодо оптимізації суспільного відтворення (макроекономічні параметри, галузеві структури виробництва, ціни і грошово-фінансові потоки) для забезпечення достатнього рівня економічної безпеки як регіонів, так і держави у цілому.

Поряд із вищенаведеним, вважаємо за доцільне зауважити: посилення нестійкості поведінки зовнішнього економічного середовища, неефективність системи державного регулювання та втрата керованості розвитку виробничо-економічних систем на рівні регіонів, непослідовність і безсистемність у здійсненні економічних реформ лише загострило проблему своєчасної адаптації всіх секторів регіональної економіки до деструктивних впливів. Зазначене обумовило критичний стан більшості промислових підприємств, установ та видів економічної діяльності в регіонах.

Відтак, можна визнати, що у широкому смислі, дефініційне визначення категорії «промисловий потенціал РПК» та її економічна сутність дозволяють відтворювати кількісні виміри, за якими є можливість встановити відхилення від параметрів стану надійності функціонування реального сектору регіональної економіки, що визначає індивідуальну стійкість виробничо-економічної системи як «збалансованого розвитку певного РПК».

Одним із головних чинників удосконалення системи управління розвитком стратегічного ПП РПК є реалізація оптимальної для регіону моделі інноваційно-інвестиційного розвитку , тому у цій відповідності нами актуалізується комплекс завдань щодо визначення адекватних реаліям трансформаційного процесу компонент стратегії, до якої слід залучити певної природи механізм, технологію управління, методи та засоби з урахуванням масштабів розвиненості стратегічного потенціалу регіону. При цьому нагальною є потреба у ґрунтовній деталізації та окреслення світосприйняття такого феномену як структура стратегічного потенціалу, що убезпечує за рахунок формування, нарощення та раціонального використання сукупності ресурсів, резервів і можливостей певного РПК змістовні домінанти стратегії переходу до, переважно, ендогенно орієнтованої моделі промислового зростання/ або моделі управління убезпеченням резистентності реального сектору регіональної економіки до загроз і ризиків збалансованому функціонуванню.

Аналіз наукового доробку, що наведено і деталізовано у наукових роботах дослідників траєкторії розвитку промисловості України та результативності управління розвитком її стратегічного потенціалу (наведених у наукових працях [1; 3; 5; 14]), дозволив автору статті з’ясувати, що у більшості наукових досліджень проблематики економічного розвитку не здійснено обґрунтування змісту «промислового потенціалу РПК». При цьому недостатність розробленості теоретичних і практичних аспектів останнього дещо ускладнює реалізацію технологій стратегічного управління розвитком реального сектору регіональної економіки в контексті активізації процесів цілеорієнтованого керування його структурної, технологічної, ресурсної, інноваційної та інших складових промислового зростання.

Поряд із зазначеним, визнаємо: сутність категорії «потенціал» сучасними економістами розглядалась лише або суто з ресурсної, або з ресурсно-функціональної точки зору, а поглиблені дослідження питань із формування, нарощення та оцінювання параметрів розвиненості стратегічного потенціалу проводяться лише в контексті окремих його складових.

Зауважимо, що при всій розбіжності визначень економічної теорії стосовно реалізації технології управління розвитком стратегічного потенціалу, вони мають багато спільного, оскільки, під час групування за певними властивостями і ознаками компонент стратегічного потенціалу передбачалась лише ідентифікація міри досягнення мети функціонування промисловості в регіонах. А саме виконання поставлених завдань, перш за все, асоціювалось із певною можливістю використання / освоєння ресурсів і можливостей (зазначене представлено у науковій роботі [5, с. 125]).

Таким чином, вважаємо за доцільне навести і графічно представити ієрархічне розмежування опорних класів, що входять/ залучено до складу стратегічного потенціалу реального сектору регіональної економіки з урахуванням визначень і результатів, здійснених автором статті досліджень (рис. 1).

Звідси цілком закономірним підсумком обґрунтованих у цій статті авторських положень і концептуальних підходів до осмислення змісту поняття «стратегічний потенціал» як системного утворення стає:

1) не лише змістовне ускладнення його дефініційного оформлення. Один із варіантів якого, пропонований дослідником, має такий вигляд: *стратегічний потенціал реального сектору регіональної економіки України – це сукупність ресурсів і граничних резервів різної*

природи (технологічних, науково-технічних, організаційно-економічних, інтелектуальних, геополітичних тощо) та можливостей РПК держави, що доцільно враховувати і використовувати з метою гармонізації та досягнення визначених виробничо-господарських, соціально-економічних, економіко-політичних, інноваційно-інформаційних та демографічних цілей промислового зростанні в регіоні в контексті поширення й трансляції параметрів результативності управління розвитком РПК на внутрішньо- та зовнішньоекономічній арені;

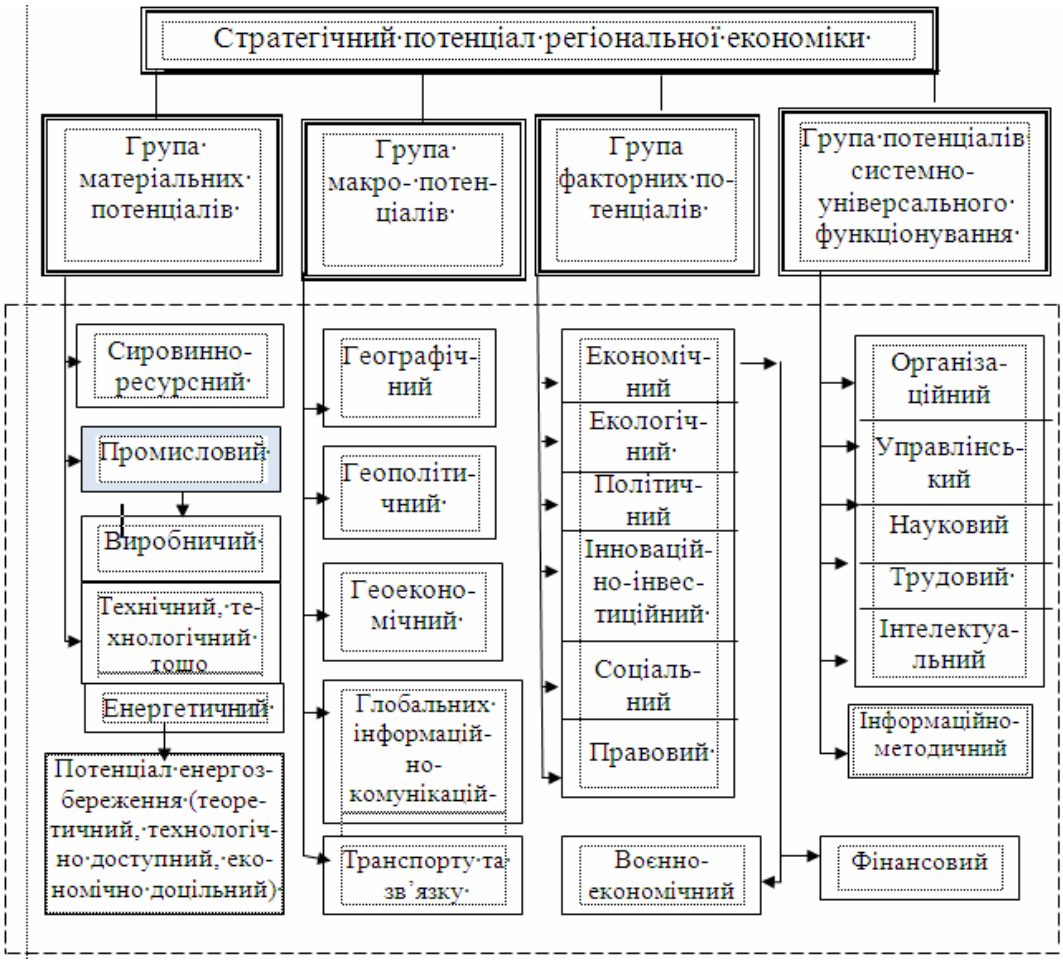

Рис. 1. Авторське групування базових компонент стратегічного потенціалу регіонального промислового комплексу

2) а й дефініційне визначення поняття *«промисловий потенціал РПК», масштаби, властивості й ознаки якого:*

а) відтворюють існуючі трансформації в межах виробничого, техніко-технологічного, енергетичного, управлінського, інноваційно-інвестиційного, інтелектуального та інших потенціалів;

б) ідентифікують порогові межі відхилення фактичних значень макроекономічних показників від визнаних вимірів надійності функціонування реального сектору регіональної економіки;

в) визначають індивідуальну стійкість виробничо-економічної системи генерувати, утворювати і формувати результат за наслідками реалізації оптимальної для певного РПК стратегії промислового зростання для забезпечення збалансованості, цільової орієнтації, високої енергоефективності функціонування всіх видів економічної діяльності в регіоні.

На відміну від однолінійної лаконічності й однозначності структуризації вже усталеного змісту, наприклад, економічного потенціалу [15], запропоновані нами підходи

до трактування змістовної сутності ПП РПК комбінують синхронне формування, нарощення і використання певного поєднання потенціалів – виробничого, техніко-технологічного, енергетичного, управлінського, інноваційно-інвестиційного, інтелектуального та інших потенціалів, а також факторів найвагомішого впливу на їхню трансформацію, без врахування яких аналіз перспектив будь-якого напряму розвитку РПК був би неможливим. Поряд із цим зазначимо, що ПП РПК автором статті не розглядається як формалізоване статичне явище, оскільки, він:

− має власну (актуальну на певному історичному етапі розвитку окремого РПК) ієрархію субструктурних елементів, яка, у випадку потреби, може ускладнюватися залежно від наявних масштабів розвиненості стратегічного потенціалу реального сектору регіональної економіки та її життєвого етапу;

− елементи ПП РПК вступають/ мають необхідні зв'язки між собою або ж ініціюють виникнення умов щодо ущільнення когнітивно-інформаційних потоків та розбудови специфічних сфер соціальної практики (інформаційної індустрії, ринку знань і прогресивних технологій, інформаційного менеджменту тощо), проявляючись як похідні резерви, ресурси і можливості (наприклад, від енергетичного – потенціал енергоефективності; від економічного - економіко-політичний; від наукового – науково-технічний, економіко-географічний тощо).

Наведені автором статті вище викладки та обґрунтування обумовлюють необхідність / імовірність графічного оформлення процесу цілеорієнтованого управління формуванням, нарощенням та використанням ПП РПК за рахунок залучення корелянтами оптимального складу способів, засобів та прикладного інструментарію в контексті вдосконалення технології управління його розвитком у взаємозв'язку з наявними в межах певної операційної системи в межах РПК трансформаціями його сукупних ресурсів, резервів і можливостей різної природи (рис. 2).

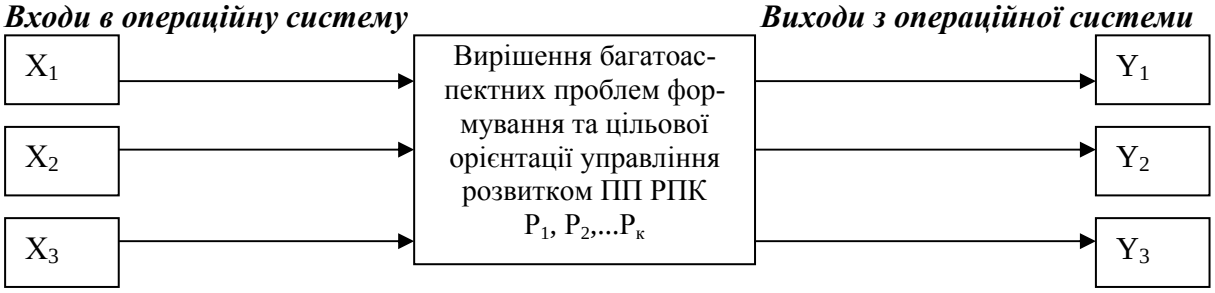

вектор стану входів $X_t = (X_1, X_2,\dots X_m)_t$;
вектор стану виходів $Y_t = (Y_1, Y_2,\dots Y_n)_t$;
вектор внутрішнього стану $P_t = (P_1, P_2,\dots P_k)_t$

Рис. 2. Схема трансляції/ реструктуризації функціоналів управління розвитком ПП РПК у контексті всебічного розширення і трансформації виробничо-господарської діяльності

У сучасних умовах функціонування промисловості України, коли розробка стратегії промислового зростання набуває пріоритетного значення в системі заходів державного управління економікою, комплексне дослідження кількісних вимірів стратегічного потенціалу (а у його межах і промислового потенціалу РПК) як економічної категорії і матеріальної основи продуктивних змін стає найбільш актуальним. Його результати дали б можливість точніше визначити вектор розвитку промислового виробництва, обґрунтувати і запропонувати альтернативні варіанти побудови майбутньої ендогенної моделі економіки, які базуватимуться переважно на використанні внутрішніх джерел розвитку і слугуватимуть істотному підвищенню рівня життя людей.

У зв'язку з цим, актуалізується проблема визначення нової парадигми ідентифікації, розмежування та групування специфічних функцій управління розвитком ПП РПК, яка

детермінує процеси формування й розбудови методології алокаційного управління, відповідної концепції, механізму і моделей цілеорієнтованого управління формуванням, нарощенням і використанням ПП РПК у системі координат економічного відродження України.

Висновки та перспективи подальшого дослідження ключових аспектів визначеної проблематики. Таким чином, підсумовуючи вищенаведені викладки, автор статті визнає, що проблема забезпечення достатніх темпів економічного зростання в межах регіонів України, підвищення рівня якості життя населення територій та забезпечення екологічної рівноваги – виступають ключовим пріоритетом вирішення соціально-економічних проблем XXI століття. Незалежно від досягнутих темпів економічної динаміки в державі, суб'єкти державного управління потребують та зацікавлені у здійснені трансформаційних процесів, які спрямовані на забезпечення достатнього рівня економічної безпеки РЕС та державного утворення у цілому.

Для України проблему промислового зростання регіонів ми надалі будемо розглядати, перш за все, з огляду на вживаність і збалансованість функціонування окремих РПК (і за будь-яких умов та нагромаджених загроз сталому розвитку). Це обумовлює необхідність визначення ключових чинників та факторів впливу на інтенсифікацію процесів формування, нарощення, трансформацію, поширення, трансляцію та раціонального використання промислового потенціалу регіонів. Отже, можна підкреслити, що проблема пошуку ефективної моделі промислового зростання в регіонах на засадах управління розвитком ПП РПК залишається актуальною і заслуговує на впровадження у практику економічного дослідження реального сектору регіональної економіки. Оскільки нагальною проблемою на сьогодні залишається потреба в активізації рушійних сил, залученні та диверсифікації джерел фінансування, мобілізації різноспрямованих факторів генерування системних ознак нового типу розширеного виробництва інноваційно-інформаційного типу.

Список використаних джерел

1. Алимов О. М. Стратегічний потенціал – сукупні можливості національної економіки по досягненню цілей збалансованого розвитку / О. М. Алимов, В. В. Микитенко // Продуктивні сили України. – К.: РВПС НАН України, 2006. – № 1. – С. 135-151.
2. Економічний розвиток України: інституціональне та ресурсне забезпечення: монографія / О. М. Алимов, А. І. Даниленко, В. В. Микитенко, В. М. Трегобчук [та ін.]; під ред. акад. НАН України С. І. Пиріжкова, акад. УААН В. М. Трегобчука. – К.: Об'єднаний ін-т економіки НАН України, 2005. – 540 с.
3. Данилишин Б. М. Феноменологічні альтернативи економічного зростання України: монографія: у 2 т. Т. 1 / Б. М. Данилишин, В. В. Микитенко. – К.: Вид-во ЗАТ «Нічлава», 2008. – 336 с.
4. Данилишин Б. М. Макросистемна еволюція української економіки: монографія: у 2 т. Т. 2 / Б. М. Данилишин, В. В. Микитенко. – К.: Вид-во ЗАТ «Нічлава», 2008. – 210 с.
5. Потенціал національної промисловості: цілі та механізми ефективного розвитку: монографія / Ю. В. Кіндзерський, В. В. Микитенко, М. М. Якубовський, І. О. Галиця [та ін.]; за ред. канд. екон. наук Ю. В. Кінзерського; НАН України; Ін-т економіки та прогнозування НАН України. – К., 2009. – 928 с.
6. Антикризове управління економічною безпекою в умовах викликів фінансово-економічної глобалізації (державний і регіональний виміри): монографія / М. А. Хвесик, А. В. Степаненко, О. М. Ральчук [та ін.]; НАН України, Рада по вивч. продукт. сил України. – Донецьк: Вид-во «Юго-Восток», 2010. – 324 с.
7. Шкарлет С. М. Економічна безпека – інноваційний аспект: монографія / С. М. Шкарлет. – К.: Книжкове видавництво НАУ МОН України, 2007. – 436 с.
8. Ситник Г. П. Національна безпека України крізь призму регіоналізму та глобалізму / Г. П. Ситник // Вісник УАДУ. – 2002. – № 4. – С. 32-39.

9. Барканов В. І. Ресурсно-функціональне та інформаційно-методичне забезпечення прогнозно-аналітичної оцінки інвестиційних можливостей промисловості [Електронний ресурс] / В. І. Барканов // Проблеми системного підходу в економіці. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/PSPE/2010_2/Barkanov_210.htm.

10. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України: монографія / Б. М. Данилишин, С. І. Дорогунцов, В. С. Міщенко [та ін.]. – К.: РВПС НАН України. 1999. – 716 с.

11. Барканов В. І. Прогрес і системні новації в теорії управління національним господарством / В. І. Барканов, О. О. Демешок // Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції: «Україна – Чехія – ЄС: сучасний стан та перспективи». Вип. 5. – Херсон–Прага: ХНТУ, Вид-во ПП Вишемирський В. С., 2008. – С. 37-42.

12. Александрова В. П. Програмно-цільові методи управління технологічним розвитком виробництва. Економічна оцінка державних пріоритетів технологічного розвитку / В. П. Александрова. – К.: Ін-т економічного прогнозування НАН України, 2002. – С. 75-120.

13. Чупріна М. О. Технологія управління забезпеченням економічної безпеки та використанням стратегічного потенціалу держави / М. О. Чупріна, О. О. Демешок // Економіка: проблеми теорії та практики: [зб. наук. пр. / гол. ред. А. А. Покотілов]. Вип. 257: в 7 т. Т. 2. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2009. – С. 309-320.

14. Отенко И. П. Стратегическое управление потенциалом предприятия: монография / И. П. Отенко. – Харьков: ХНЭУ, 2006. – 256 с.

Економічний енциклопедичний словник: у 2 т. Т. 2 / [С. В. Мочерний, Я. С. Ларіна, О. А. Устенко, С. І. Юрій; за ред. С. В. Мочерного]. – Львів: Світ, 2006. – 574 с.

УДК 338.43:633/635(477.51)

В.С. Садчиков, здобувач
Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

РОСЛИННИЦТВО – СТРАТЕГІЧНА СКЛАДОВА ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ

Досліджено найважливіші сфери розвитку рослинництва регіону, місце рослинництва в розвитку сільського господарства області, стан виробництва продукції рослинництва та сформульовані основні напрямки подальшого розвитку рослинництва регіону.

Ключові слова: *рослинництво, сільське господарство, регіональний розвиток, зернові культури, картоплярство, льонарство, аграрна культура, цукрова промисловість.*

Исследованы важнейшие сферы развития растениеводства региона, место растениеводства в развитии сельского хозяйства области, состояние производства продукции растениеводства и сформулированы основные направления дальнейшего развития растениеводства региона.

Investigated the most important areas of crop area, place plant in agricultural development area, the state of crop production and formulated the main directions of further development of the crop area.

Постановка проблеми. Чернігівська область має значний сільськогосподарський потенціал і є однією із найбільш розвинутих аграрних областей України. Функціонування галузі рослинництва в сільському господарстві області характеризується економічною нестабільністю й аграрною неефективністю виробництва продукції в області. Підвищення ефективності і стабілізація виробництва продукції рослинництва має стати загальнодержавним завданням, оскільки рослинництво характеризується зональною спеціалізацією і тому поряд із зерновими культурами, значного розвитку набули картоплярство, вирощування льону, виробництво гречаної крупи, вирощування цукрових буряків, соняшників, овочів.

Актуальність проблеми виробництва продукції рослинництва за умов розвитку сільськогосподарського сектору економіки держави виходить на перше місце, оскільки саме вирішення і реалізація цієї проблеми дасть можливість сформувати продовольчу безпеку країни, створить додаткові робочі місця і забезпечить ринок продуктів більш дешевими і якісними вітчизняними продуктами, створюючи конкуренцію для ввезених генетично модифікованих продуктів рослинництва.

Ефективність виробництва продукції рослинництва формується під впливом багатьох факторів, зокрема: кліматичних, біологічних, технологічних, екологічних та інших, що ускладнює можливості пошуку додаткових шляхів підвищення економічної ефективності розвитку рослинництва в регіоні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем розвитку рослинництва в регіонах присвячені наукові праці Л.Л. Мельника, І.М. Карасюка, А.П. Лісовала, І.М. Давиденка, Б.М. Мойсеєнка, Ю.М. Андрєєва, О.Ю. Барабаша, П.С. Семенчука, Л.Л. Зіневича, В.Г. Глуздєєва, В.М. Крутя та інших. Разом з тим, питання щодо ефективності розвитку продукції рослинництва й надалі залишаються недостатньо вивченими в межах цілих регіонів країни, у тому числі і Чернігівського. У більшості робіт учених надається лише загальна характеристика спеціалізації рослинництва в країні, а ефективність розвитку рослинництва в конкретному регіоні подається у загальному контексті, дані, як правило, застарілі і не відповідають сучасному стану розвитку рослинництва як по регіонам, так і в загальнодержавному контексті.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Виробничий процес у рослинництві за змістом є біологічним. Людина керує ним, впливаючи на середовище, де проростають рослини, а також змінюючи природу самих рослин. Однак рослинництво залишається дуже залежним від природних умов (температурного режиму, вологості, якості ґрунту), тому в різних місцевостях вирощують певні види рослин. На врожайності культур суттєво позначаються і погодні умови кожного окремого року. Втрати врожаю можуть бути спричинені літньою посухою, малосніжною морозною зимою, надмірно во-

логим з паводками літом тощо. Культурні рослини, які вирощують у нашій країні, за відношенням до кліматичних умов можна поділити на дві групи. До першої належать ті, які пристосовані на ранніх стадіях свого розвитку до порівняно низьких температур, добре переносять заморозки, а наступні стадії їх розвитку відбуваються при відносно високих температурах (ярі – пшениця, овес, ячмінь, гречка, льон-довгунець, льон-кудряш, коноплі, цукровий буряк, соняшник; озимі – жито, пшениця; багаторічні трави – конюшина, тимофіївка і т. ін.). У рослин другої групи всі стадії розвитку відбуваються при відносно високих температурах, вони не переносять заморозків (просо, кукурудза на зерно, соя, рис, картопля тощо). Крім того, рослини потребують різної кількості поживних речовин. Гречка, жито, овес дають добрий урожай при незначному їх вмісті, а овочі, баштанні культури, цукрові буряки потребують досить високого вмісту поживних речовин. Характерною рисою праці в рослинництві є її сезонність, що призводить до втрати робочого часу, простоювання сільськогосподарської техніки. Виробничі особливості рослинництва, окремих його галузей, їх значення для господарства країни зумовлюють певну структуру посівних площ. У післявоєнний період підвищилася частка земельних угідь, зайнятих технічними і кормовими культурами, а зменшилася площа зернових. Проте і зараз вони займають третину посівних площ [12].

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз ефективності виробництва продукції рослинництва Чернігівської області, розгляд основних проблем і вирішення найважливіших питань щодо більш ефективного використання галузі рослинництва як провідної ланки розвитку сільського господарства регіону.

Виклад основного матеріалу. Економічний розвиток і орієнтація Чернігівської області як аграрної було розпочато у післявоєнні роки. Почали створюватись відповідні плани заходів, які давали змогу в досить короткі терміни підняти економіку Полісся на всесоюзний рівень.

У багатьох сільськогосподарських угіддях області і колгоспах за першу післявоєнну п’ятирічку було зібрано майже такий самий врожай, як і в довоєнні роки, що у свою чергу свідчить про те, що економіка області розвивалась досить швидкими темпами.

За роки сталінських п’ятирічок докорінно змінився якісний склад рослинництва в області.

Станом на 1950 рік план першої післявоєнної п’ятирічки щодо розвитку області становив 100,6 %, колгоспи області змогли збільшити врожайність земель, яка становила 100,9 % від довоєнного періоду. Товарообіг області збільшився на 17 %.

Вже на той час були сформовані основні сфери розвитку в сільському господарстві Чернігівської області, а саме: цукрова промисловість, картоплярство, льонарство, зернові культури. Для того, щоб зробити висновок про те, в якому стані знаходяться провідні галузі Чернігівського регіону, треба провести порівняльний аналіз кожної провідної сфери окремо і вказати основні причини, які призвели до відповідної ситуації в кожній сфері, а також напрямки покращення ситуації в цих сферах.

Проведений аналіз врожайності льону в Чернігівській області (рис.1.) охоплює значний період часу, а саме 1950-2008 роки, завдяки чому ми можемо чітко прослідкувати ситуацію, яка склалась у цій сфері і зробити відповідні висновки [2].

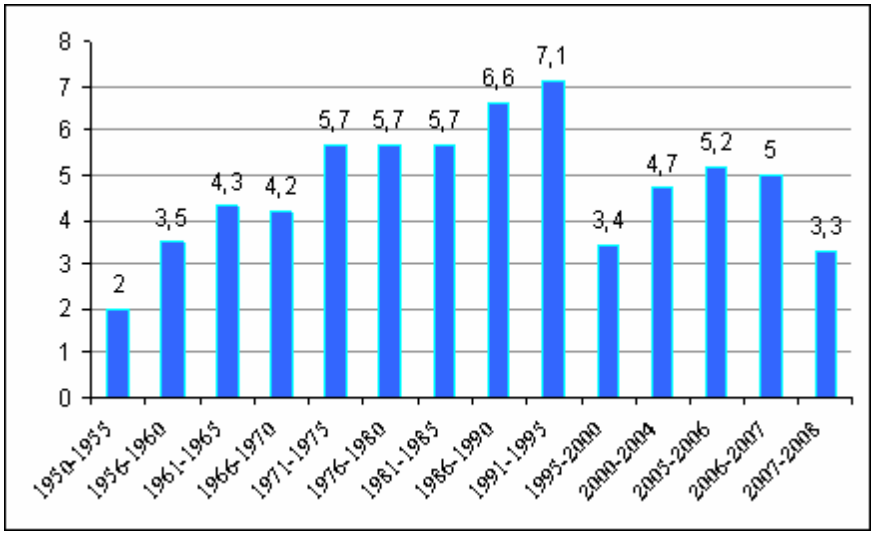

Рис. 1. Динаміка врожайності льону-довгунця (волокно) в Чернігівській області , ц/га

Досить чітко можна бачити, як відбувається нарощування обсягів виробництва льоноволокна в період з 1950-1995 роки, це пояснюється такими факторами, як:

− наявність робочої сили і передових технологій для вирощування цієї сільськогосподарської культури;

− велика кількість підприємств з переробки льоноволокна і наявність високого попиту і пропозиції цього виду продукції на ринку СРСР;

− значна підтримка держави;

− держава виступала основним інвестором і контролювала всі сфери розвитку сільського господарства, в тому числі і стратегічно важливих господарських сфер, до якої можна віднести вирощування і переробка льону;

− стабільність зовнішніх і внутрішніх ринків збуту цієї продукції, державний контроль за обсягами продажів льону в УРСР;

− мінімізація ризиків знищення культури, за рахунок постійних наукових досліджень і винаходження нових добрив для вирощування льону.

З 1996-2010 роки відбувається занепад цього виду сільськогосподарської продукції, оскільки підприємства морально і фізично старіють, не проводиться модернізація обладнання і створення нових технологічній ліній, циклів, не проводиться науковий підхід щодо підняття галузі на всеукраїнський рівень розвитку, немає державної підтримки і неможливість витримати конкуренції із західними і європейськими виробниками.

Льонарство, насамперед, потребує інвестицій для створення основних засобів – закупівлі необхідної техніки, тому що спостерігаються високі затрати водночас при низькому випуску волокна. Наприклад, у Франції та Китаї, які посідають провідне місце з обсягу виробництва та переробки льоноволокна, весь виробничий ланцюг оснащений необхідним обладнанням, що прискорює та покращує збір урожаю льону та безпосередньо його переробку [2].

Досить сильною стороною розвитку сільського господарства нашої області є зернове господарство, картоплярство і буряківництво. В таблиці 1 вказані основні сільськогосподарські культури та їх врожайність у період з 1995-2010 роки.

Простежується тенденція до зростання урожайності основних сільськогосподарських культур у динаміці. Однак великий вплив на врожайність мають зовнішні фактори, що не підпорядковуються господарській діяльності людини, зокрема – погодні. Мельник Л.Л. стверджує, що урожайність сільськогосподарських культур у фермерських господарствах залежить від розмірів зібраної площі.

Таблиця 1

Урожайність основних сільськогосподарських культур, ц з 1 га площі

Роки	Зернові та зерно-бобові культури	Цукрові буряки (фабричні)	Насіння соняшнику	Картопля	Овочі
1995	18,40	184,00	11,00	119,00	160,00
1996	15,90	167,00	9,00	168,00	161,00
1997	17,60	161,00	6,00	119,00	157,00
1998	14,60	157,00	5,10	139,00	188,00
1999	14,50	170,00	6,90	73,00	166,00
2000	16,00	185,00	6,70	149,00	118,00
2001	19,10	166,00	5,20	127,00	122,00
2002	22,90	237,00	9,60	112,00	123,00
2003	22,30	246,00	9,20	148,00	132,00
2004	30,20	268,00	8,20	155,00	137,00
2005	25,80	319,00	11,20	132,00	128,00
2006	23,30	351,00	11,40	166,00	158,00
2007	28,90	308,00	15,00	185,00	170,00
2008	32,10	367,00	16,30	179,00	202,00
2009	31,90	371,00	15,80	185,00	181,00
2010	25,10	316,00	15,70	141,00	159,00

Проаналізувавши таблицю 1, створимо діаграму, яка більш наявно буде відображати тенденції розвитку основних сільськогосподарських культур області (рис. 2.)

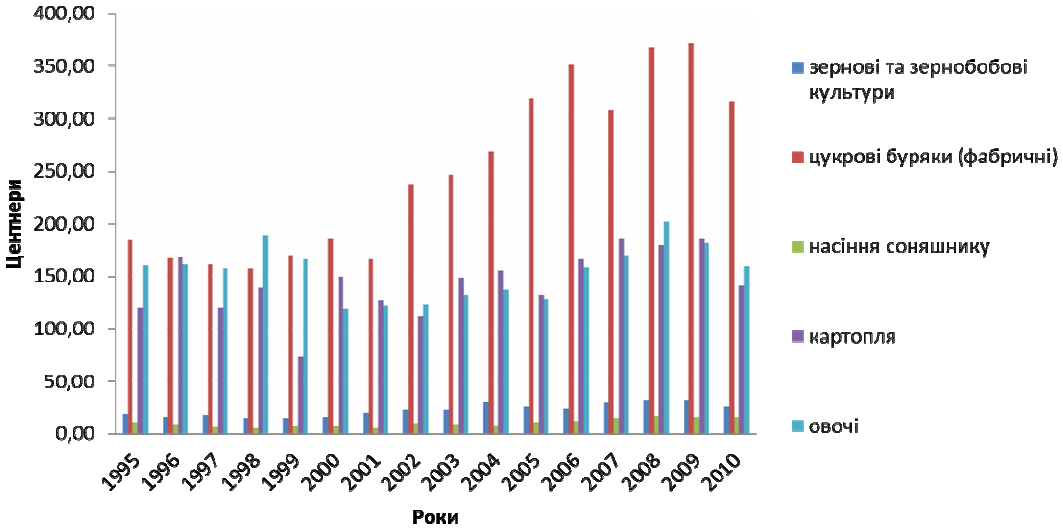

Рис. 2. Діаграма врожайності основних сільськогосподарських культур

Дивлячись на діаграму, можна сміливо стверджувати, що в порівнянні із 1995 роком, урожайність культур збільшилась, але збільшилась вона за рахунок посівних площ, отже, фактично збільшення відбулось не за рахунок вкладення коштів у розвиток сільського господарства, а за рахунок розширення площ посіву відповідних культур.

Зернові культури зараз знаходяться в стані занепаду, оскільки закупівельні ціни на них мізерні і сільськогосподарські виробники не мають можливості продати вигідно свою продукцію, також важливим чинником занепаду розвитку зернової галузі області є неможливість конкурувати за якістю зернових культур з іноземними провідними компаніями, що у свою чергу говорить про те, що необхідно залучати інвестиції у зернову галузь, оскільки це можливість експортувати свою продукцію за кордон і відкривати для вітчизняних аграріїв більш широкі і більш перспективні ринки збуту.

Тривалий час зернове господарство країни було зорієнтоване в основному на виробництво продовольчого зерна, а в 1940-1945 роках значно зросли потреби у кормовому зерні. Впровадження інтенсивних індустріальних технологій вирощування сільськогосподарських культур у 80-х роках вивело Україну по валовому виробництву зерна (52-53 млн. т) і з розрахунку на душу (1 тонна) на третє місце у світі після США та Канади. Для нашої країни хліб і хлібопродукти є основою харчування. За останні роки споживання хлібних продуктів на душу населення зросло з 138 кг – у 1985 р., до 145 кг – у 1994 р. При фізіологічній нормі його споживання 101 кг у раціоні харчування мешканця нашої країни хліб та картопля становить 46 %, у той час як у американця – 22 %. У цілому продовольчим зерном ми забезпечуємо свої потреби, але не вистачає якісного зерна, сильної і твердої пшениці, круп'яних культур. У зв'язку з цим у вирішенні зернової проблеми пріоритетне значення надаватиметься збільшенню виробництва високоякісного зерна твердих і сильних пшениць, посівні площі під якими мають збільшуватись у степових і лісостепових областях України. Важлива особливість організації виробництва зерна – створення приблизно однакових економічних умов для господарств усіх районів її вирощування за допомогою цінового механізму. При цьому закупівельні ціни мають стимулювати виробництво зерна в різних зона, зацікавлюючи господарства, збільшувати їх валові збори. Ціни повинні забезпечувати рівень рентабельності виробництва зерна не нижче 35-40 % [5].

Основною проблемою вирощування цукрових буряків у регіоні є нерентабельність. На сьогодні цукор, який виробляється із цукрової тростини, є набагато дешевшим за цукор, який вироблений із цукрового буряка, але цукор, вироблений із цукрового буряка, набагато солодший і корисніший за цукор, вироблений із цукрової тростини. Тому слід зазначити, що в області катастрофічна ситуація з вирощування цукрових буряків. Незважаючи на те, що урожайність їх підвищилась у порівнянні з 1995 роком, але у 2010 році тенденція до урожайності є спадною (лише 316 тис. тонн проти 371 тис. тонн 2009 року). Це свідчить про те, що потрібна термінова підтримка уряду, держави, місцевих органів щодо надання пільг підприємствам, які займаються вирощуванням і реалізацією цукрових буряків.

Також важливим чинником у цій сфері є залучення додаткових коштів від іноземних інвесторів. Збільшення врожайності уможливлює майже цілковита механізація обробки посівів, удосконалення насінницької справи, технології вирощування і переробки цукрового буряку.

Картоплярство на Чернігівщині розвивається досить високими темпами, якщо розглядати тенденцію розвитку цієї сфери сільського господарства, то можна сказати, що відбувається зростання врожайності картоплі у порівнянні з 1995 роком.

За 10 років (з 1990 по 2000) має місце зростання посівної площі картоплі, її валового збору і виробництва на душу населення. Однак у господарствах суспільного сектору рентабельність виробництва картоплі має від'ємні показники. Винятком є 2000 рік, коли рентабельність виробництва картоплі досягла + 14 %, тоді як у 1997-1999 рр. вона була збитковою культурою.

Збільшення виробництва картоплі повинно узгоджуватися з її потребами для харчування населення, годівлі худоби і забезпечення сировиною промисловості. Основними районами картоплярства повинні стати поліські і західні райони, вирощування ранньої картоплі можливе і в південних районах України, у приміських зонах великих міст і промислових центрів [3].

Якщо порівнювати останні тенденції 2011 року, то маємо таку картину розвитку сільського господарства області.

За січень-вересень поточного 2011 року (далі – п. р.) індекс обсягу виробництва продукції рослинництва порівняно з відповідним періодом 2010 р. становив 123,7 %, у т. ч. у сільськогосподарських підприємствах – 111,9 %, у господарствах населення – 131,5 %.

Станом на 30 вересня п. р. господарствами всіх категорій зернові та зернобобові культури (включаючи кукурудзу) скошені та обмолочені на площі 447,5 тис. га, що становить 67,1 % до площ, посіяних під урожай поточного року (торік – 82,4 %). Із зібраної площі одержано 1321,4 тис. т зерна (в початково оприбуткованій вазі), або на 6,6 % більше минулорічного обсягу, у т. ч. сільськогосподарські підприємства намолотили 1176,3 тис. т (105,5 %), господарства населення – 145,1 тис. т (116,5 %).

Середня врожайність зернових культур становить 27,8 ц з 1 га (рік тому – 23,9 ц).

Господарства всіх категорій накопали 1714,0 тис. т картоплі (на 46,8 % більше, ніж торік) та зібрали 134,2 тис. т (на 9,2 % менше) овочів відкритого ґрунту. Урожайність овочів становила 163 ц з 1 га (рік тому – 156 ц), картоплі – 208 ц з 1 га (142 ц). Господарства населення виробили 95 % загального обсягу картоплі, 97 % овочів відкритого ґрунту та 85 % плодів та ягід.

Наявність зерна та насіння соняшнику. Станом на 1 жовтня 2011 р. у зернозберігаючих, зернопереробних та сільськогосподарських підприємствах були в наявності 570,1 тис. т зернових культур, у т. ч. 199,8 тис. т пшениці, 126,1 тис. т кукурудзи, 77,7 тис. т жита, 58,6 тис. т ячменю та 69,9 тис. т насіння соняшнику.

Надходження цукрових буряків на переробні підприємства. Станом на 1 жовтня 2011 р. на переробні підприємства від усіх категорій господарств загалом надійшло 72,5 тис.т цукрових буряків (на 11,4 % більше, ніж на 1 жовтня 2010 р.), у т. ч. було закуплено 25,3 тис. т (34,9 % усіх надходжень) та надійшло на давальницьких засадах – 47,2 тис. т (65,1 %) [12].

Відповідні тенденції розвитку можемо побачити на рис. 3.

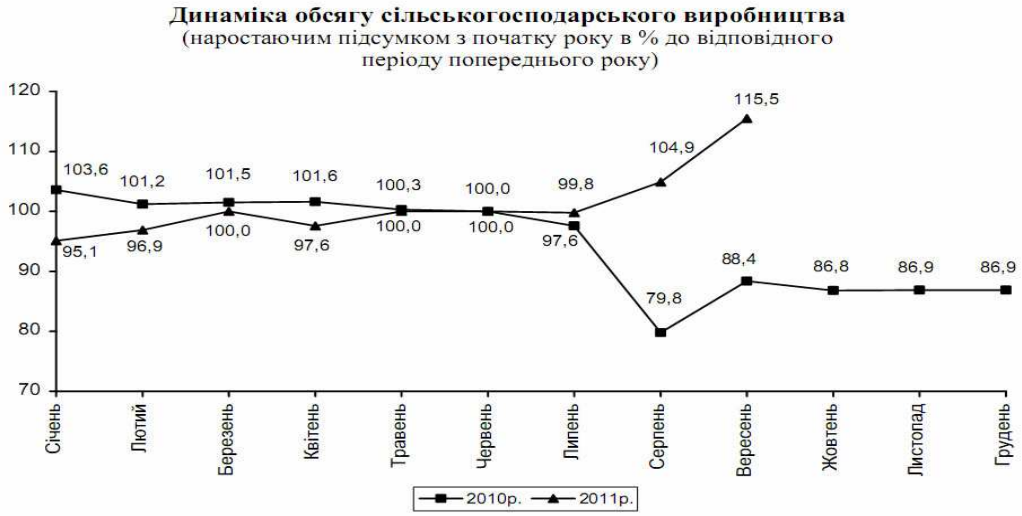

Рис. 3. Динаміка обсягу сільськогосподарського виробництва рослинництва на кінець 2011 року

За тенденціями 2011 року сільгоспвиробники області вже зібрали 1 мільйон 517 тисяч тонн зерна або 75 % прогнозованого валу. Наразі триває збирання кукурудзи, якої вже намолочено 620 тисяч тонн або дещо більше половини від прогнозованих обсягів. Першими на Чернігівщині були зібрані пшениця, жито, ячмінь та інші ранні зернові культури. Прогнози на врожай зернових та зернобобових культур переглядались у бік збільшення два рази. Спочатку, через тривалу посуху наприкінці весни та початку літа, прогноз на врожай був невисоким – близько півтора мільйона тонн зерна. Проте вегетація культур тривала задовільно, і прогноз було переглянуто – до 1,8 мільйона тонн збіжжя. А коли в області почали молотити пізні зернові культури, на вегетації яких тривалі дощі позначились позитивно, то прогноз на врожай було переглянуто ще раз – до 2-х мільйонів тонн [8].

Як повідомили в прес-службі головного управління агропромислового розвитку Чернігівської ОДА, наприкінці 2011 року аграрії вже намолотили перші десятки тонн зерна гречки із врожайністю майже 12 ц/га при очікуваній 7,2 центнера. Як передає кореспондент Укрінформу, висока врожайність гречки дає змогу фахівцям робити прогнози, що її в Чернігівській області зберуть удвічі більше, ніж торік, а саме 14,5 тис. т. Великі сподівання покладаються й на кукурудзу, якою навесні засіяли 260 тис. га – найбільше за весь майже 80-річний період існування області. З цієї площі сільгоспвиробники готуються зібрати 1,2 млн. т зерна. Якщо ці сподівання виправдаються, сукупний урожай зернових культур в області впритул наблизиться до 2 млн. т зерна [13].

Станом на 03.01.2012 року було підведено офіційні підсумки збирання врожаю 2011 року на Чернігівщині, згідно з якими аграрії регіону встановили три абсолютні рекорди. Про це з посиланням на дані статистики повідомили в прес-службі головного управління агропромислового розвитку Чернігівської облдержадміністрації. Так, всього зернових культур у вазі після доробки в цьому році було зібрано майже 2,5 мільйона тонн, що стало абсолютним рекордом за всю історію існування Чернігівської області в сучасних кордонах. До цього в регіоні всього два рази перетиналася двохмільйонного відмітка по збору зерна – в 2008-му і 2009-му роках. Торік аграрії регіону зібрали 1,518 млн. тонн зерна, що майже в 1,6 рази менше, ніж зараз. Абсолютним рекордом для регіону також став урожай кукурудзи – сільгоспвиробники намолотили 1,6 мільйона тонн зерна цієї культури у вазі після доробки. До 2011 року найбільшим результатом в області за весь час був вал кукурудзи в 2008 році – 858 тисяч тонн. Вирощування кукурудзи є одним з найбільш економічно вигідних напрямків рослинництва: ця культура на Поліссі дає врожайність у півтора-два рази вище ніж інші зернові і має відповідні попит і ціну. Тому площі під кукурудзою в області постійно розширюються. Урожай соняшника в області став третім абсолютним рекордом: зерна цієї культури було зібрано 140 тисяч тонн, що майже в 2,3 рази більше, ніж торік. Хоча аграрні експерти постійно попереджають, що нераціональне вирощування соняшнику виснажує ґрунт, часто перемагає економічна доцільність. Рекордом, хоча і не абсолютним, став і нинішній урожай картоплі, якого в нинішньому році на Чернігівщині накопали 1,752 млн. тонн – це найбільший показник у регіоні з початку дев'яностих років минулого століття [1].

Таким чином, можна скласти діаграму про питому вагу області у загальнодержавному виробництві рослинництва, що показана на рисунку 4.

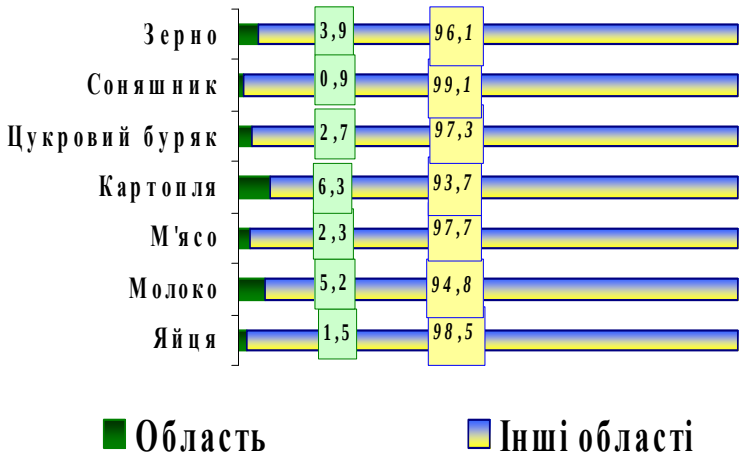

Рис.4. Питома вага області у загальнодержавному виробництві за 2010 рік, %

Прогноз щодо виробництва основних видів сільськогосподарської продукції до 2015 року, який представлений у таблиці 2, показує, що вже в 2011 році було перевищено

багато планових показників і це свідчить про те, що рослинництво в Чернігівській області має позитивну тенденцію до нарощення обсягів виробництва продукції зернового господарства, вирощування цукрових буряків, картоплярства, овочевого господарства.

Таблиця 2

Прогнозні значення основних видів продукції сільського господарства

Найменування показника	**Одиниця виміру**	**2011 р.**	**2012 р.**	**2013 р.**	**2014 р.**	**2015 р.**
Виробництво основних видів сільськогосподарської продукції:						
зерно	тис. тонн	1730,0	2076,0	2422,0	2768,0	3060,0
цукрові буряки	тис. тонн	450,0	450,0	450,0	450,0	450,0
картопля	тис. тонн	1400,0	1450,0	1500,0	1530,0	1550,0
овочі	тис. тонн	177,2	185,0	195,0	199,0	200,0

Висновки і пропозиції. На Чернігівщині сконцентровано 5 відсотків сільгоспугідь нашої держави (більше 2 млн. га). Тут вирощується половина українського льону, суттєва частина картоплі, зернових. У результаті аграрної реформи стрімко розвиваються особисті підсобні господарства селян, які забезпечують виробництво двох третин сільгосппродукції області. За рахунок збільшення родючості ґрунтів, можна домогтись підвищення врожайності продукції рослинництва і, проаналізувавши прогнозні значення основних видів продукції рослинництва, можна сказати, що розвиваючись такими темпами, продукція рослинництва не зможе повністю задовольнити всі потреби споживачів, тому необхідно прийняти такі заходи підвищення ефективності виробництва продукції рослинництва сільськогосподарськими підприємствами:

- вузька спеціалізація сільськогосподарських підприємств щодо вирощування не більше п’яти основних рослинницьких культур в одному регіоні; залучення наукового і економічного потенціалу країни для підвищення ефективності аграрного сектору як основи подальшого зростання матеріального виробництва;
- забезпечення рослинництва сучасною технікою, вдосконаленими технологіями вирощування польових культур і необов’язково за рахунок збільшення хімізації сільськогосподарського виробництва;
- оптимізація структури посівних площ, широке використання бобових культур, органічних джерел живлення рослин, біологічних і агротехнічних методів їх захисту, виведення сортів, що не уражуються шкідниками та хворобами, сортів, стійких проти бур’янів;
- меліорація земель, зокрема зменшення поверхневого стоку;
- зменшення, за рахунок насаджень лісів і окремих лісосмуг, вітрової та водної ерозії земель; використовування методів біотехнології, зокрема мікроклонування, яке дає змогу в стислі строки отримувати високоякісний насінний матеріал.

Список використаних джерел

1. Аграрии Черниговщины установили три абсолютных рекорда [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://anyfoodanyfeed.com/ru/news/id/10399.
2. Борисенко М. Роки натхненної праці (розвиток Чернігівщини за післявоєнні роки) / М. Борисенко // Деснянська правда. – 1969. – 17 жовтня.
3. Галузі рослинництва [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://buklib.net/component/option,com_jbook/task,view/Itemid,36/catid,98/id,1417/.
4. Головне управління статистики в Чернігівській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://chernigivstat.gov.ua/.
5. Зернове господарство України. Основні проблеми та перспективи розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ua.textreferat.com/referat-9279-4.html.

6. Льняные ткани: достоинства проверены тысячелетиями // Текстильная промышленность. – 2004. – № 3. – С. 12-13.

7. Москаленко А. М. Історико-економічні аспекти розвитку вітчизняного льоновиробництва / А. М. Москаленко, В. А. Москаленко // Економіка АПК. – 2007. – № 6. – С. 41-46.

8. На Чернігівщині зібрано півтора мільйона тонн зерна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://anyfoodanyfeed.com/ru/news/id/5347.

9. Поліський льон: минуле, сьогодення, а чи є майбутнє? // Легка промисловість. – 2009. – № 1. – С. 49.

10. Проблеми сільського господарства України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.refine.org.ua/pageid-3988-1.html.

11. Про піднесення економіки Полісся: (матеріали обговорення, проведеного на сторінках газети «Деснянська правда» у грудні 1946 – квітні 1947 рр.). – Чернігів, 1947. – 104 с.

12. Рослинництво України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://geoknigi.com/book_view.php?id=414.

13. Урожайність гречки на Чернігівщині істотно перевищує сподівання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://anyfoodanyfeed.com/ru/news/id/2394.

УДК:631.151.6(477.44)

В.Л. Коваленко, пошукач
Вінницький національний аграрний університет, м. Вінниця, Україна

РОЗВИТОК ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У СФЕРІ АПК ВІННИЧЧИНИ

Розглядаються питання доцільності інтеграційних процесів в аграрному виробництві, обґрунтовується ефективність функціонування крупних аграрно-промислових об'єднань на території області.

Ключові слова: *інтеграція, кооперація, концерн, компанія, агроформування, інтеграційні об'єднання.*

The questions of expedience of integration processes are examined in an agrarian production, efficiency of functioning of large agricultural-promishleny *associations is grounded on territory of area.*

Key words: *integration, co-operation, business concern, company, agroformations, integration associations.*

Постановка проблеми. Практика ринкового реформування аграрного сектору економіки України показує на збільшення впливу на характер економічного відтворення у системі АПК великих сільськогосподарських підприємств корпоративного типу. Основною причиною створення інтегрованих сільськогосподарських підприємств є ефект масштабу й об'єднання в технологічний ланцюг виробництва та переробки.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Слід зазначити, що дослідженнями проблеми інтеграції в АПК плідно займаються відомі вчені, такі як: В.Г. Андрійчук, М.П. Бутком, А.Д. Діброва, А.С. Кириленко, М.Й. Малік, Ю.О. Нестерчук, П.Т. Саблук, О.М. Шпичак та інші. Їх праці є ґрунтовними, але проблема інтеграцій в агропромисловому виробництві носить такий обширний характер, що потребує подальшого вивчення і обґрунтування, особливо на регіональному рівні.

Метою статі є вивчення стану інтеграційних процесів в аграрній сфері економіки Вінниччини, визначення типів і форм існуючих інтеграційних формувань та їх впливу на ефективність сільськогосподарського виробництва в регіоні.

Виклад основного матеріалу. Вінницька область, більшість населення якої меншає в сільській місцевості, й яка має значний природній потенціал і традиції в галузі виробництва й переробки продуктів харчування, значною мірою залежить від сільськогосподарського виробництва. Ця галузь регіональної економіки не розвинута настільки, щоб випускати та експортувати за межі області рентабельну і конкурентоспроможну продукцію з більш високою доданою вартістю. Тому об'єднання економічних суб'єктів господарювання в ланцюги виробництва та реалізації продовольчої продукції є нагальною необхідністю підвищення ефективності розвитку як регіону в цілому, так і підприємств агропромислового комплексу зокрема [1].

Незважаючи на збільшення кількості підприємств агропромислового виробництва Вінниччини основу економічного зростання регіону забезпечують великі інтегровані структури корпоративного типу: концерни, агрохолдінги, промислово-фінансові групи.

Концерн "Укрпромінвест" є яскравим прикладом системного бізнесу в області та України в цілому.

Укрпромінвест є засновником більш як двох десятків ТОВ, СТОВ, корпорацій, спільних підприємств, філій, зокрема таких, як: Агрофірма "Крижопіль", "Вінницька цукерка", ВАТ "Молочноконсервний комбінат", комерційний банк "Мрія" тощо.

Корпорація "Рошен" (до кінця 2002 р. носила назву ДП "Укрпромінвест" об'єднує в собі Київську, Вінницьку, Кременчуцьку і Маріупольську кондитерські фабрики, а також мережу філій, магазинів оптової та роздрібної торгівлі кондитерською продукцією.

У 2001 році концерн придбав на території Вінницької області Погребищенський, Гайсинський і Крижопільський цукрові заводи та 35 тис. га сільгоспугідь для формування вертикально інтегрованої виробничої структури.

Аналогічне за формою ПАТ "Концерн-Хлібпром", створений у 2003 році, за час свого існування об'єднав п'ять найбільших виробників хліба та хлібобулочних виробів Вінницької області ("Вінницяхліб", "Барський хлібзавод", "Гайсинхліб", "Могилів-Подільський хлібзавод", "Козятинхліб"). Окрім вищеназваних підприємств, до складу концерну

входять два підприємства, що займаються заготівлею і переробкою борошна (“Подільське борошно”, “Гайсинський комбінат хлібопродуктів”). На сьогодні ПАТ “Концерн Хлібпром” об’єднує 14 підприємств Львівської, Вінницької, Івано-Франківської, Рівненської та Черкаської областей України і входить до групи лідерів серед національних виробників хліба та хлібобулочної продукції (частка ринку України становить 7,4 %). Організаційна структура ПАТ “Концерн-Хлібпром” представлена на рисунку 1.

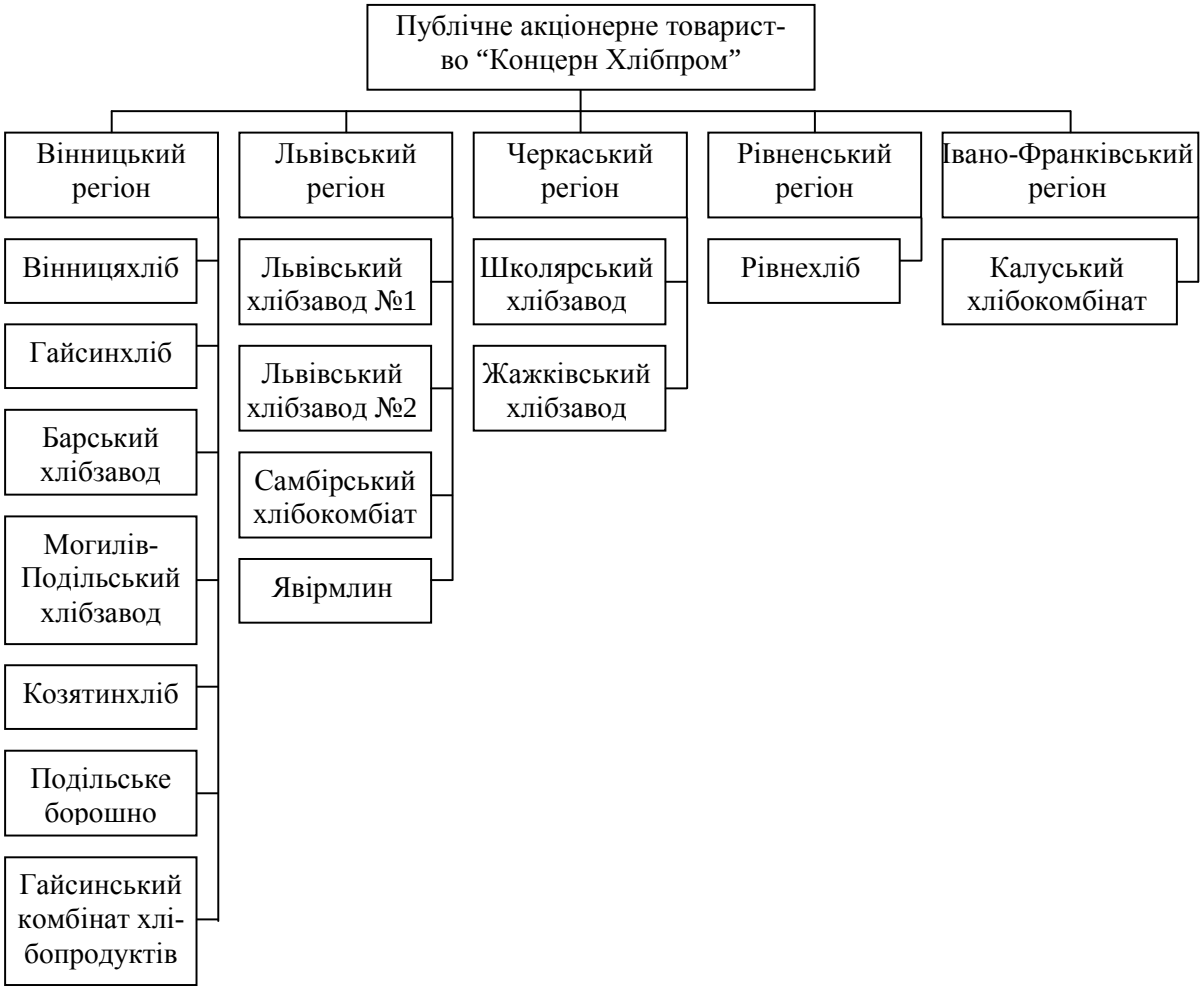

Рис. 1. Структура ПАТ “Концерн Хлібпром”

До основних переваг вертикальної інтеграції підприємств хлібопекарської галузі в рамках ПАТ “Концерн Хлібпром” слід віднести: економію на витратах, пов’язану з підготовкою, підписанням та виконанням контрактів відносно ціни та об’ємів закупівлі основної сировини (борошна), а також її зберігання; покращення інформаційного обміну між сторонами; захист виробництва від дефіциту сировини; зниження асиметричності інформації про якість сировини; зростання бар’єрів входу; витіснення конкурентів.

Плідною формою господарювання у сфері АПК виступають і агрохолдінги [2]. Зокрема, агрохолдінг “Агропродінвест” володіє більш як 100 тис. га сільгоспугідь і спеціалізується на рослинництві і тваринництві. Учасниками агрохолдінгового об’єднання є сільськогосподарські підприємства ЗАТ ПК “Поділля”, ТОВ “Фастівське”, ПК “Зоря Поділля”, які забезпечують сировинну базу для подальшої виробничої діяльності переробних підприємств агрохолдінгу (ВАТ “Крижопільський цукровий завод”, Гайсинський цукровий завод, ВАТ “Вінницький комбінат хлібопродуктів №2”).

На відміну від інших агроформувань ТОВ “Агропродінвест” несе відповідальність за соціальний розвиток соціальних територій, що входять до його структури. Наприклад, до складу ТОВ ПК “Зоря Поділля” входять 13-ть господарств Гайсинського і Теп-

лицького районів Вінницької області, підприємства Христинівського району Черкаської області, в яких чітко прослідковується політика об'єднання зусиль по забезпеченню виробництва, модернізації устаткування, створення нових робочих місць. У 2010 році ТОВ ПК "Зоря Поділля" досягло середньодобових приростів по вирощуванні ВРХ до 750 г; середня врожайність цукрових буряків становила 500 ц з 1 га [3].

Починаючи з 2002 року, в області плідно функціонує компанія "Миронівський хлібопродукт". ВАТ "Миронівський хлібопродукт" – вертикально інтегрований комплекс підприємств із випуску курятини, кормів і вирощування ВРХ. Компанія виробляє куряче м'ясо під торговою маркою "Наша Ряба", м'ясні напівфабрикати під торговою маркою "Легко" та делікатесне яловиче м'ясо. У Вінницькій області ВАТ "Миронівський хлібопродукт" планує в 2012-2014 роках поблизу м. Ладижин побудувати сучасний виробничий комплекс, що складатиметься із птахофабрики потужністю 420 тис. тонн м'яса на рік, комбікормового заводу потужністю 1,2 млн. тонн продукції на рік, олієекстрактного заводу потужністю переробки 500 тис. тонн соняшника на рік, рапсоекстрактного заводу потужністю 350 тис. тонн на рік, 9-ти елеваторів загальною потужністю приймання зернових і олійних культур більш ніж 1 млн. куб. м, 26-ти майданчиків по вирощуванню бройлерів на 33,8 млн. курок-бройлерів, інкубатор на 300-350 млн. шт яєць, забійного заводу і заводу з виробництва готових м'ясних виробів. Крім того, "Миронівський хлібопродукт" планує охопити 70 тис. га сільськогосподарських угідь для вирощування рослинної сировини для комплексу на землях Гайсинського, Тростянецького і Тульчинського районів області в рамках реалізації інноваційного проекту з будівництва птахофабрики (табл. 1).

Таблиця 1

Основні вихідні дані інноваційного проекту ЗАТ "Зернопродукт" компанії "Миронівський хлібопродукт" з будівництва птахофабрики в м. Ладижин Вінницької області

Райони	Кошторисна вартість (млрд. грн)	в т. ч. кредитних	Термін реалізації (років)	Стан готовності проекту, %	Термін окупності (років)
Бершадський, Гайсинський, Тростянецький, Тульчинський	9,6	2,3	2010-2015	0,3	7

Одним із найпотужніших підприємств регіону є ДПУГК Nemiroff, що виробляє понад половину спиртової продукції області та є лідером на горілчаному ринку України (табл. 2).

Таблиця 2

Виробництво спиртопродукції підприємствами Вінницької області за 2011 рік

Підприємства	Добова потужність (тис. дал.)	Річна потужність	Фактично вироблено за рік	Відсоток завантаженості виробництва, %
1	2	3	4	5
ДП "Барський спирткомбінат"	3,7	1350,5	93,9	7
ДП "Бершадський спиртзавод"	1,8	657	666,9	100,1
ДП "Гайсинський спиртзавод"	2,2	803	0	0
ДП "Мартинівський спиртзавод"	23	839,5	251	30
ДП "Немирівський спиртзавод"	23	839,5	1886,5	224
ДП "Овечачський спиртзавод"	1,3	474,5	391,1	82
ДП "Бджільницький спиртзавод"	1,3	474	663	13
ДП "Тростянецький спиртзавод"	4,5	1642,8	444,8	27

Продовж. табл. 2

1	2	3	4	5
ДП “Уладівський спиртзавод”	2,3	839,5	3243	39
ДП “Чечельницький спиртзавод”	1,5	547,5	100,8	18
ДП “Юрківецький спиртзавод”	1,6	584	247,5	42
ДП “Бершадський пивкомбінат”	5	1824	446,1	6
ДП “Чернятинський пивзавод”	1	356	1,87	7
ДПУГК Nemiroff	4	1460	7360,1	більш як у 5 разів
Всього:	74,7	12702,0	15796,6	124,4

Компанія Nemiroff має щорічне 10-15 відсоткове зростання за рахунок проведення реструктуризації її структури. Зокрема, тільки в 2010-2011 рр. було впроваджено ефективну систему корпоративного управління, побудовано прозору фінансову систему, упорядковано систему дистрибуцій, розроблено нову комерційну політику, збалансовано портфель інструментів маркетингу. Крім того, департамент маркетингу компанії розробив і реалізує глобальну стратегію для Nemiroff Holding до 2014 року, схвалив п’ятирічну програму інвестицій, запровадив західну модель бізнес-процесів реалізації річних маркетингових планів на ринках присутності компанії. Природно, великі надії покладаються і на нову продукцію. Тому асортиментний ряд компанії доповнено ще одним продуктом – першою в Україні еко-горілкою Nemiroff Distinct. Її сертифіковано за схемою міжнародного стандарту ISO 14024:1999. За задумом розробників, новий продукт сприятиме збільшенню частки ринку Nemiroff у преміумсегменті з 45 до 58 % до середини 2012 року [3].

За 2011 рік сумарно на усіх ринках компанія Nemiroff реалізувала 8,3 млн. дал. напоїв на суму 473,6 млн. дол. США, при цьому тільки 5 млн. дал. продукції було продано в Україні.

Висновки. Дослідження сучасних інтеграційних процесів в економіці АПК регіону дозволяє сформувати такі узагальнення щодо доцільності її здійснення, це:

− встановлення стабільних виробничогосподарських зв’язків між підприємствами за технологічним ланцюгом;

− досягнення збалансованої діяльності протягом повного життєвого циклу;

− зниження витрат на одиницю продукції за рахунок збільшення масштабів виробництва і підвищення цінової конкурентоспроможності продукції;

− накопичення капіталу для інноваційного розвитку та досягнення відповідного стану на ринку;

− створення сприятливих умов для диверсифікації виробництва, яка забезпечує гнучкість реакції на зміни у зовнішньому середовищі підприємства і можливості маневрування ресурсами;

− освоєння випуску нової продукції на основі нових виробництв для задоволення нових потреб.

Список використаних джерел

1. Мазур А. Г. Регіональна парадигма суспільного розвитку / А. Г. Мазур. – Вінниця: Книга-Вега, 2007. – 160 с.
2. Буряк П. Ю. Інтегровані підприємницькі структури: формування, ефективність, потенціал: монографія / П. Ю. Буряк. – Львів: Логос, 2007. – 468 с.
3. Аналітична доповідь "Розвиток інтеграційних об’єднань у Вінницькій області". – Вінниця: Облуправління статистики, 2011. – 42 с.

УДК 332.1

О.Д. Хомик, заступник начальника головного управління економіки Чернігівської облдержадміністрації
Чернігівська обласна державна адміністрація, м. Чернігів, Україна

ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ СТРАТЕГІЧНОГО ПЛАНУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Висвітлено практичний досвід Чернігівської обласної державної адміністрації у сфері стратегічного планування соціально-економічного розвитку області, схематично відображено систему стратегічного планування регіонального розвитку.

Ключові слова: *стратегічне планування, стратегія соціально-економічного розвитку, регіональний розвиток.*

Освещен практический опыт Черниговской областной государственной администрации в сфере стратегического планирования социально-экономического развития области, схематически отображена система стратегического планирования регионального развития.

Ключевые слова: *стратегическое планирование, стратегия социально-экономического развития, региональное развитие.*

Deals with practical experience of the Chernihiv Regional State Administration in strategic planning of socio-economic development of the region, schematically shows a system of strategic planning for regional development

Key words: *strategic planning, the strategy of socio-economic development, regional development.*

Постановка проблеми. Формування виваженої регіональної політики, спрямованої на підвищення конкурентоспроможності регіонів та усунення значних міжрегіональних диспропорцій, потребує всебічного обґрунтування пріоритетних напрямів та шляхів досягнення їх динамічного та збалансованого соціально-економічного розвитку.

Соціально-економічний розвиток регіону, як невід'ємна складова розвитку цілісного господарського комплексу України, час від часу потребує ревізії наявних ресурсів та визначення програми довгострокових дій. При цьому йдеться не лише про суто економічні, а й екологічні, соціальні, гуманітарні завдання в їх взаємоузгодженому поєднанні, тобто для забезпечення ефективного розвитку регіону потрібна науково обґрунтована стратегія його подальшої трансформації, як єдиного цілісного організму, яка, у першу чергу, повинна бути путівником для місцевих органів самоврядування та виконавчої влади, суб'єктів господарювання, населення для просування у спільно визначених напрямах з метою досягнення узгоджених цілей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні останнім часом стратегічне планування регіонального розвитку набуває все більшої актуальності та практичного поширення, але поки що ще не створено його цілісні теоретико-методологічну та законодавчу бази.

Хоча слід відзначити, що публікації щодо різних аспектів стратегічного планування зустрічаються практично в усіх економічних виданнях та з питань державного управління. Вагомий внесок у розвиток його теоретичних та практичних аспектів зробили вітчизняні науковці: О Берданова, М. Бутко, В. Вакуленко, В Геєць, З. Герасимчук, В. Нудельман, С. Максименко, І. Санжаровський, М. Чумаченко, Ю. Шаров та інші.

Світовий досвід стратегічного планування розвитку територій поширювався в Україні завдяки реалізації міжнародними організаціями проектів, як то «Розвиток громад і регіонів України», «Місцевий економічний розвиток міст України», «Регіональне врядування та розвиток» та інших.

Стратегічне планування регіонального розвитку в Україні було запроваджено Указом Президента України від 25 травня 2001 року № 341/2001 «Про Концепцію державної регіональної політики» та Законом України «Про стимулювання розвитку регіонів» від 8.09.2005 р. № 2850-IV [1; 2].

На їх виконання розроблено Державну стратегію регіонального розвитку України на період до 2015 р., у якій були визначені ключові проблеми розвитку регіонів: 1) низькі інвестиційна привабливість регіонів та інноваційна активність; 2) нерозвинена вироб-

нича та соціальна інфраструктура; 3) зростання регіональних диспропорцій у сфері соціально-економічного розвитку регіонів; 4) слабкі міжрегіональні зв'язки; 5) нераціональне використання людського потенціалу. Стратегічними завданнями регіональної політики до 2015 року було визначено: підвищення конкурентоспроможності регіонів та зміцнення їх ресурсного потенціалу; розвитку людських ресурсів; розвитку міжрегіональної співпраці; створення інституційних умов для розвитку регіонів [3].

Саме ці завдання лягли в основу регіональних стратегій, які були розроблені практично в кожному регіоні.

Для практичного використання у процесі стратегічного планування регіонального розвитку постановою Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2011 р. № 1186 затверджено Порядок розроблення, проведення моніторингу та оцінки реалізації регіональних стратегій розвитку [4]. До того часу використовувались Методичні рекомендації щодо формування регіональних стратегій розвитку, затверджені наказом Мінекономіки № 224 від 29.07.2002 [5]. Однак законодавчо сформованою система стратегічного планування стане лише після законодавчого визначення його основних понять та принципів, що може бути після прийняття проектів Законів України «Про державне стратегічне планування», який наприкінці минулого року Верховною Радою України прийнятий за основу, та «Про основні засади державної регіональної політики», що розробляється Мінекономрозвитку.

Мета статті. У рамках цієї статті вважаємо за важливе ще раз звернутися до проблеми регіонального стратегічного планування, висвітливши його практичні аспекти на прикладі Чернігівської області.

Виклад основного матеріалу. Стратегія соціально-економічного розвитку Чернігівської області на період до 2015 року була прийнята сесією обласної ради у 2007 році і передбачала її реалізацію у 2 етапи: І етап – 2007-2010 роки, ІІ етап – 2011-2015 роки.

Головною метою розвитку області на період до 2015 року стратегією визначено перетворення Чернігівщини в конкурентоспроможний інвестиційно привабливий регіон з високим рівнем життя населення та умовами для гармонійного розвитку особистості [6].

Стратегія визначила пріоритетні напрями, а також альтернативні варіанти прогнозних показників розвитку регіону. З метою реалізації її І етапу облдержадміністрацією було розроблено Середньострокову програму соціально-економічного розвитку області на 2007-2010 роки, яка містила систему заходів, спрямованих на досягнення цілей стратегії та перелік об'єктів інфраструктурного забезпечення і соціального призначення [7].

Економічні умови реалізації І-го етапу Стратегії умовно можна поділити на дві частини. Перша половина цього періоду, а це 2007-й та перша половина 2008-го років, характеризувалась економічним підйомом. Було досягнуто більшості запланованих макропоказників, активною була інвестиційна діяльність.

Наприклад, обсяги промислового виробництва в області у 2007 році порівняно з 2006 роком зросли на 5,8 %, виробництво валової продукції сільського господарства в усіх категоріях господарств – на 4,0 %. Оборот роздрібної торгівлі збільшився на 28,1 %, а реалізованих послуг – на 8,5 %. Обсяг інвестицій в основний капітал за рахунок усіх джерел фінансування зріс майже в 1,4 рази.

З кінця 2008 року область, як і вся Україна, відчула на собі негативний вплив фінансово-економічної кризи. У результаті були знівельовані позитивні напрацювання попередніх років, порушились багаторічні регіональні макроекономічні тенденції, оголились існуючі системні проблеми. Як наслідок, валовий регіональний продукт у 2010 році порівняно з 2007 роком становив 86,2 %.

У реальному секторі економіки стримуючими факторами стали, перш за все, значна зношеність виробничих фондів та слабка диверсифікація промислового комплексу, нераціональна структура сільськогосподарського виробництва, погіршення стану та ро-

дючості ґрунтів внаслідок їх виснажливого використання. Недостатній рівень розвитку та незадовільний стан інфраструктури, значний рівень зносу комунікацій негативно впливав на інвестиційну привабливість регіону, гальмував розвиток основних галузей економіки, використання транзитного та туристичного потенціалу. Серйозними обмеженнями також став невисокий індекс людського розвитку, складна демографічна ситуація, низький рівень доходів населення на фоні суттєвого безробіття.

Водночас, важливими конкурентними перевагами Чернігівщини передусім є вигідне економіко-географічне розташування, розвинена транспортна мережа, сприятливі кліматичні умови, достатній природно-ресурсний та виробничий потенціал, значний пласт історико-культурної спадщини, високий рівень освіченості населення та наявність висококваліфікованих кадрів.

А, оскільки, потенціал екстенсивного, інерційного розвитку регіону вичерпався, назріла необхідність здійснення радикальних інституційних перетворень у системі державного та регіонального управління, установлення обґрунтованих пріоритетів та вибору нової моделі використання економічного, інтелектуального, науково-технічного та соціального капіталу області, тобто виникла необхідність коригування Стратегії на основі економічних умов, що склалися, та досягнутих результатів, створення нової концепції економічного розвитку, яка визначатиме зміст як стратегічної, так і оперативної діяльності місцевих органів влади, забезпечить таку систему, щоб кожна оперативна дія витікала із стратегічних завдань, була логічним і послідовним кроком у напрямку їх вирішення.

Саме для вирішення цих завдань облдержадміністрацією за участю провідних науковців Чернігівщини, а також Інституту економіки та прогнозування Національної академії наук України була розроблена Середньострокова Програма соціально-економічного розвитку області на 2011-2015 роки «Чернігівщина-2015. Спільний шлях до добробуту», яка прийнята сесією обласної ради у червні 2011 року. Програма стала по суті планом із реалізації ІІ етапу Стратегії та регіональним втіленням Програми економічних реформ «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» [8].

Програма є сукупністю обґрунтованих пріоритетів соціально-економічного розвитку області, сформованих у вигляді оперативних цілей, для досягнення яких визначаються завдання, інструменти, заходи, джерела фінансування заходів. Вона визначає головні проблеми, які заважають динамічному розвитку регіону, обґрунтовує необхідні структурні перетворення економіки та соціальної сфери.

Під час розроблення основних стратегічних напрямів розвитку регіону було враховано, по-перше – наявний ресурсний потенціал регіону, по-друге – реальний стан сформованого і функціонуючого нині його господарського комплексу та соціальної сфери, по-третє – перспективні можливості ресурсного забезпечення намічених цілей розвитку, а також здійснено оцінку сильних і слабких сторін розвитку регіону, можливостей та ризиків.

Під час розробки програми враховано набутий облдержадміністрацією досвід управління регіоном, у тому числі в умовах кризового періоду, а також практичні напрацювання у найперспективніших секторах економіки.

На підставі проведеного глибокого аналізу, а також враховуючи результати соціологічного опитування щодо бачення перспектив розвитку регіону, проведеного Чернігівським інститутом економіки і управління, для досягнення стратегічної мети визначено 4 пріоритетні напрями:

- забезпечення сталого економічного розвитку через відновлення потенціалу та модернізації базових секторів промисловості, ефективне використання природно-ресурсного потенціалу, підвищення ефективності діяльності агропромислового комплексу;
- розбудова та модернізація інфраструктури;
- поліпшення бізнес-клімату й залучення інвестицій;

• підвищення стандартів життя населення [9].

На відміну від Стратегії, затвердженої у 2007 році, яка визначає лише стратегічні цілі розвитку регіону, Програма містить по кожному напряму, окрім стратегічних, ще й оперативні цілі та заходи з їх виконання, тобто окремі проекти, із визначенням головних виконавців, орієнтовними обсягами та джерелами фінансування.

До програми включено перелік інвестиційних проектів суб'єктів господарювання, спрямованих на відновлення економічного потенціалу області, а також перелік об'єктів соціально-економічного розвитку за рахунок коштів державного, місцевих бюджетів, інших джерел фінансування, зокрема це газифікація населених пунктів, їх тепло- та водопостачання, добудова і реконструкція закладів соціальної сфери, впровадження енергозберігаючих заходів у бюджетних установах, поліпшення інфраструктури тощо.

Ефективність реалізації програми визначатиметься шляхом моніторингу стану виконання її заходів, реалізації проектів, а також досягнення кількісних, тобто бечмаркінгових, показників, основні з яких передбачають базовий та оптимістичний сценарії.

Зокрема, за базовим сценарієм найбільш узагальнюючий показник розвитку регіону – приріст валового регіонального продукту – у 2015 році порівняно з 2010 роком прогнозується на рівні 18,1 %. За оптимістичним сценарієм, за сприятливих зовнішньої кон'юнктури та внутрішніх економічних умов, ВРП зросте майже на 25 %. Варто зазначити, що, за розрахунками, у 2011 році ВРП мав зростання 8 %.

Основними інструментами реалізації програми «Чернігівщина-2015» є:

− щорічні програми соціально-економічного розвитку – завдання і заходи програми конкретизуються у щорічних програмах соціально-економічного розвитку як області, так і адмінтериторій;

− регіональні цільові програми, як вже діючі, так і нові. Зокрема, у 2011 році всього діяло майже 70 регіональних програм, із них половина прийнята у 2011 році;

− заходи державних цільових програм, спрямованих на розвиток окремих галузей та сфер;

− угода щодо розвитку області. Облдержадміністрацією завершується узгодження з центральними органами виконавчої влади спільних заходів, спрямованих на розвиток регіону. Укладання угоди з Урядом дасть змогу впровадити комплекс субсидіарних дій щодо розв'язання наявних проблем регіону;

− угоди про міжрегіональну співпрацю та транскордонне співробітництво Чернігівщина має 43 чинні угоди про міжрегіональне співробітництво та є членом Єврорегіону «Дніпро».

Джерелами фінансування регіональної середньострокової програми є державні кошти у вигляді субвенцій із державного бюджету місцевим бюджетам, кошти державного бюджету, які виділяються на виконання регіональних заходів у рамках відповідних державних програм, кошти обласного та місцевих бюджетів, кошти, залучені у рамках міжнародних програм технічної допомоги, прямі іноземні та вітчизняні інвестиції, власні кошти суб'єктів господарювання, інші джерела.

Умовно систему стратегічного планування області на регіональному рівні можна зобразити так (рис.):

Реалізація головних завдань та заходів, передбачених програмою «Чернігівщина-2015. Спільний шлях до добробуту» дозволить поліпшити інвестиційну привабливість, створити умови для ефективного використання конкурентних переваг та потенціалу області та її територій, вирівнювання соціально-економічних умов і підвищення стандартів проживання населення, здійснити відновлення та диверсифікацію промислового виробництва, забезпечити його розвиток на високотехнологічній основі, відродити інтенсивний розвиток сільського господарства, поліпшити якість та доступність соціальних послуг.

Рис. Система стратегічного планування Чернігівської області

Висновки. Отже, у процесі стратегічного планування Чернігівщина пішла шляхом визначення стратегічних напрямів розвитку на довгострокову перспективу, які лягли в основу довгострокової стратегії та конкретизуються і корегуються у середньострокових та щорічних програмах соціально-економічного розвитку.

Список використаних джерел

1. Про Концепцію державної регіональної політики: Указ Президента України від 25.05.2001 № 341/2001 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/.
2. Про стимулювання розвитку регіонів: Закон України від 08.09.2005 № 2850-IV [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/.
3. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 21.07.2006 № 1001 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/.
4. Про затвердження Порядку розроблення, проведення моніторингу та оцінки реалізації регіональних стратегій розвитку: Постанова Кабінету Міністрів України від 16.11.2011 р. № 1186 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/.
5. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо формування регіональних стратегій розвитку: Наказ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України від 29.07.2002 № 224 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/.
6. Стратегія соціально-економічного розвитку Чернігівської області на період до 2015 року: затверджено рішенням восьмої сесії обласної ради п’ятого скликання 26 січня 2007 року [Електронний ресурс] / Чернігівська обласна рада. – Режим доступу: http://www.chernihiv-oblrada.gov.ua/.
7. Середньострокова програма соціально-економічного розвитку Чернігівської області на 2007-2010 роки: затверджено розпорядженням голови облдержадміністрації від 19 березня 2007 року № 112 [Електронний ресурс] / Чернігівська обласна державна адміністрація. – Режим доступу: http://oda.cg.gov.ua/.
8. Середньострокова Програма соціально-економічного розвитку Чернігівської області на 2011-2015 роки «Чернігівщина-2015. Спільний шлях до добробуту» року: затверджено рішенням четвертої сесії обласної ради шостого скликання 10 червня 2011 року) [Електронний ресурс] / Чернігівська обласна рада. – Режим доступу: http://www.chernihiv-oblrada.gov.ua/.

УДК 336.1

Г.В. Кравчук, д-р екон. наук, професор
Я.О. Лещенко, магістрант
Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

ВПЛИВ РЕФОРМУВАННЯ ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ НА ДОХІДНУ ЧАСТИНУ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ

У статті досліджено та проаналізовано реформування податкової системи в контексті змін, внесених до Податкового кодексу України через виокремлення наслідків їх впливу на формування доходів місцевих бюджетів.

Ключові слова: *оподаткування, місцеві податки, закріплені податки, податкові та неподаткові надходження, податковий тягар, економічний розвиток.*

В статье исследовано и проанализировано реформирование налоговой системы в контексте последних изменений, внесенных в Налоговый кодекс Украины та определено их влияние на формирование доходной части местных бюджетов.

Ключевые слова: *налогоообложение, местыне налоги, закрепленные налоги, налоговые и неналоговые поступлення в бюджеты, экономическое развитие.*

The article investigates and analyzes the paper investigates and analyzes the tax reform in the context of the changes made to the Tax Code of Ukraine through the selection of the consequences of their effect on incomes of local budgets.

Key words: *tax, local taxes, secured taxes, tax and non-tax revenues, tax burdens, economic development.*

Вступ. В умовах становлення та розвитку ринкової економіки великої актуальності набуває питання постійного і стабільного фінансового забезпечення місцевих бюджетів. Надання органам місцевого самоврядування достатніх фінансових ресурсів відіграє важливе практичне і теоретичне значення, оскільки місцева влада є не тільки розпорядником видаткової частини місцевих бюджетів, але й реально впливає на його дохідну частину.

Постановка проблеми. У наукових колах вважається, що головна причина вдосконалення порядку справляння місцевих податків і зборів полягає у необхідності зміцненні та стабілізації фінансів місцевих органів влади України в умовах різкого скорочення обсягів централізованого фінансування. Саме місцеві податки і збори покликані забезпечити основні надходження до бюджетів міських, селищних і сільських рад, підтримати і розвивати місцеву інфраструктуру, яка відіграє дедалі більшу роль під час проведення соціальної та економічної політики регіону.

Теоретичні підходи до вивчення системи оподаткування, обґрунтування його принципів та визначення місця місцевих податків і зборів у доходах місцевих бюджетів досліджують, зокрема, такі вітчизняні вчені, як: П.Д. Біленчук, О.Д. Василик, В.П. Вишневський, О.Д. Данілов, М.Я. Дем'яненко, Т.О. Єфименко, В.І. Кравченко, О.П. Кириленко, А.І. Крисоватий, А.А. Лукьянченко, П.І. Мельник, А.М. Поддєрьогін, Л.Л. Тарантул, Л.Д. Тулуш, Д.Г. Черник, Л.М. Шаблиста та ін. В їх працях наведені рекомендації щодо визначення напрямків підвищення ефективності формування системи оподаткування. Проте необхідне подальше дослідження проблем визначення наслідків змін у системі оподаткування на формування доходів місцевих бюдежтів.

Мета цього наукового дослідження полягає у визначенні впливу реформування системи оподаткування у зв’язку з останніми змінами, внесеними до Податкового кодексу України.

Виклад основного матеріалу. Вагомим чинником стабілізації економічної ситуації в країні за таких умов, на нашу думку, має стати ефективне використання системи місцевих податків і зборів, здатних перетворити територіальні громади із дотаційних на суб’єкти, які спроможні самостійно, за рахунок власних доходів вирішувати проблеми, що виникають у процесі їхньої роботи.

Варто зазначити, що місцеве оподаткування є також важливим і ефективним інструментом впливу держави на економіку регіонів. Роль власних джерел у наповненні місцевих бюджетів повинна неодмінно зростати, адже місцеві податки і збори можуть бути потужним джерелом забезпечення поточних потреб місцевої влади [3].

Податкова система України після прийняття Податкового кодексу перейшла на нову стадію реформування. Причиною цього стали порівняно великий податковий тягар та

неможливість податків стимулювати розвиток економічних процесів. Склад місцевих податків і зборів, який був стабільний протягом 15 років, докорінно змінився. З 1 січня 2011 року із прийняттям Податкового кодексу України справляються не 14, а лише 5 місцевих податків і зборів (рис. 1) [14; 7].

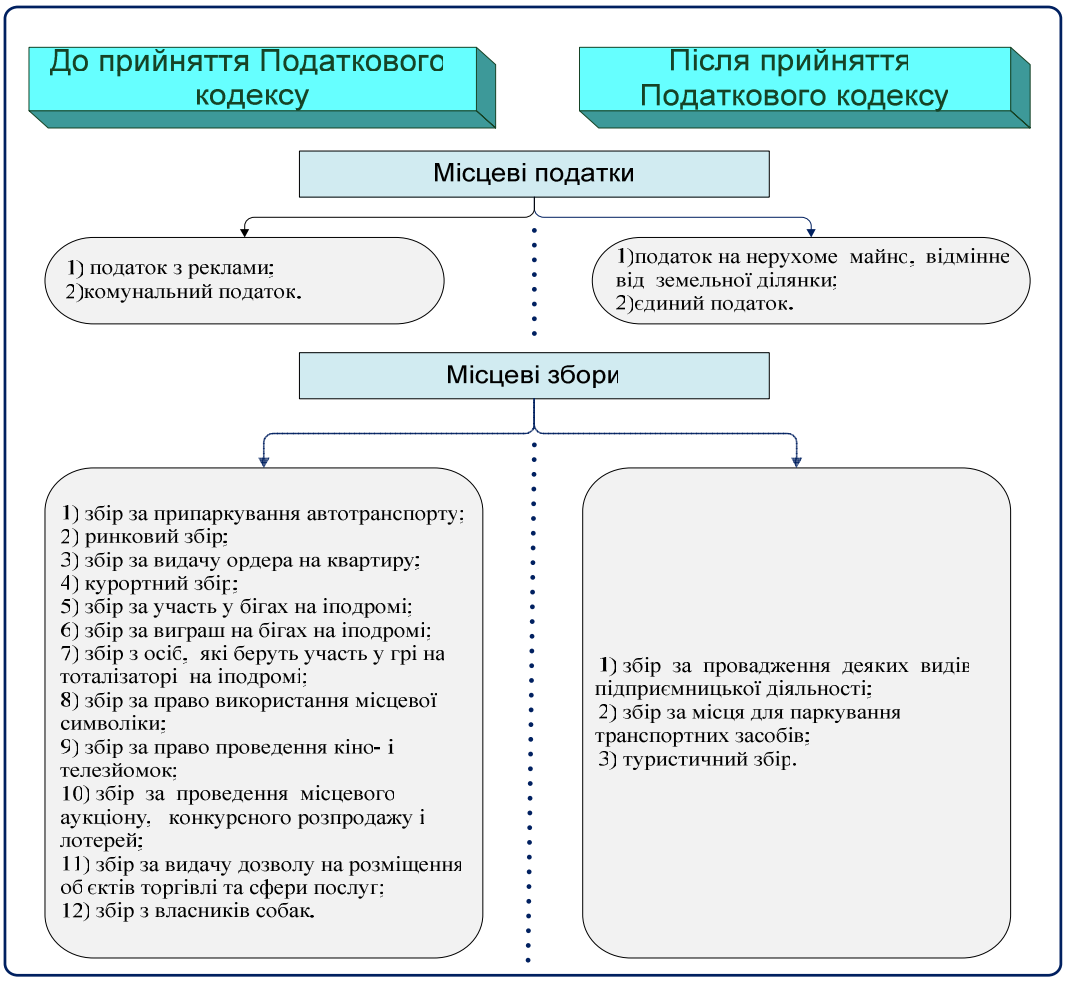

Рис. 1. Перелік місцевих податків і зборів

Скорочення переліку місцевих податків і зборів повинні частково підвищити регулюючий потенціал податкової системи, але слід зауважити, що більшість із визначених у Кодексі місцевих податків і зборів дублюють або об'єднують дію вже існуючих: так, наприклад, туристичний збір є об'єднанням готельного (справлявся до 01.01.04 р.) та курортного зборів, а в зборі за місця для паркування транспортних засобів змінено елементи оподаткування [1]. Із прийняттям Податкового кодексу України виникає потреба в більш детальному аналізі нововизначених місцевих податків і зборів (табл. 1) [7].

У зборі за місця для паркування транспортних засобів були змінені ставки та об'єкт оподаткування. До прийняття ПК України фізичні та юридичні особи, які паркувалися, сплачували за одну годину парковки 3 % неоподатковуваного мінімуму доходів громадян у спеціально обладнаних місцях і 1 % – у відведених місцях (тобто 0,51 грн та 0,17 грн відповідно) [12]. Зараз ставки встановлені у розрахунку від 0,03 до 0,15 % від мінімальної заробітної плати за кожний день за 1 кв. метр площі земельної ділянки і платниками вже виступають фізичні особи-підприємці або юридичні особи, які займаються діяльністю із забезпечення паркування транспортних засобів.

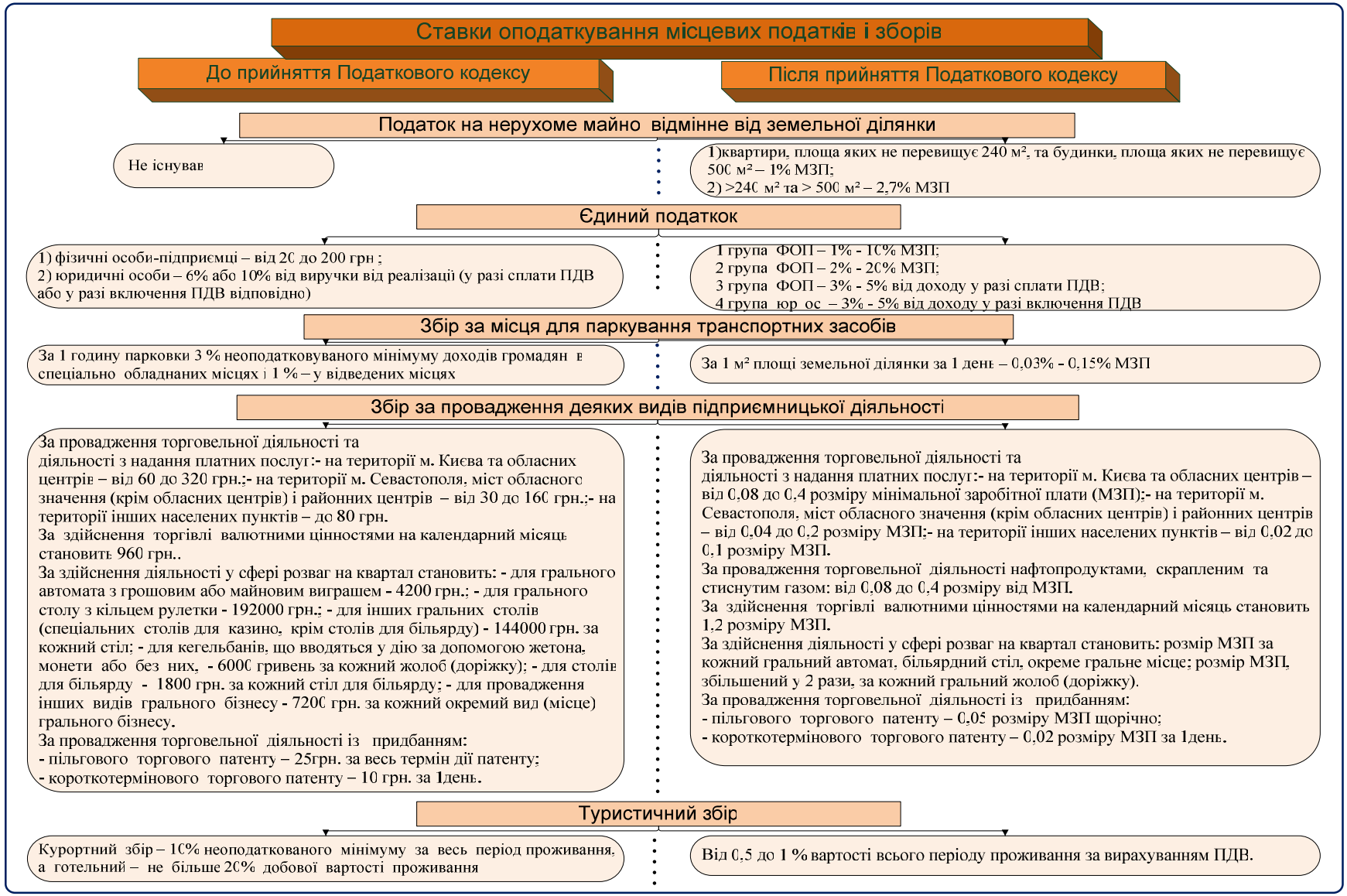

Рис. 2. Зміни в ставках оподаткування місцевих податків і зборів у результаті реформування системи оподаткування

Таблиця 1

Елементи оподаткування нововизначених місцевих податків та зборів

Суб'єкт оподаткування	**Об'єкт оподаткування**	**Ставка оподаткування**	**Термін сплати до місцевого бюджету**
1	2	3	4
Податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки			
Фізичні та юридичні особи, в тому числі нерезиденти, які є власниками об'єктів житлової нерухомості	Об'єкт житлової нерухо-мості	За 1 м^2 житлової площі об'єкта нерухомості: - житлова площа, що не перевищує 240 кв. м для квартир та 500 кв. м для житлових будинків, ставки податку не можуть перевищувати 1 % розміру мінімальної заробітної плати на 1 січня. - житлова площа, що перевищує 240 кв. м для квартир та 500 кв. м для житлових будинків, ставки податку не можуть перевищувати 2,7 % розміру мінімальної заробітної плати 1 січня	а) фіз.ос. – протягом 60 днів з дня вручення податкового повідомлення-рішення; б) юр. ос. – авансовими внесками щокварталу до 30 числа місяця, що наступає за звітним кварталом, які відображаються в річній податковій декларації
Єдиний податок			
1 група – фіз. особи-підприємці, які не використовують працю найманих осіб, здійснюють виключно роздрібний продаж товарів з торговельних місць на ринках та/або провадять господарську діяльність з надання побутових послуг населенню і обсяг доходу за календарний рік не перевищує 150 тис. грн	Дохід від реалізацій товарів, виконан-ня робіт, надання послуг	1 %-10 % від мінімальної зарплати (МЗП) станом на 1 січня.	Авансом, не пізніше 20 числа поточного місяця. Можуть здійснити сплату ЄП авансовим внеском за весь податковий період (рік), але не більш як до кінця поточного звітного року
2 група – фіз. особи-підприємці, які здійснюють господарську діяльність з надання послуг, у тому числі побутових, виробництво або продаж товарів, діяльність у сфері ресторанного господарства, кількість найманих осіб не перевищує 10 осіб і обсяг доходу за рік не перевищує 1 млн. грн		2 %-20 % від мінімальної зарплати (МЗП) станом на 1 січня	Авансом, не пізніше 20 числа поточного місяця. Можуть здійснити сплату ЄП авансовим внеском за весь податковий період (квартал), але не більш як до кінця поточного звітного року
3 група – фіз. особи-підприємці, кількість найманих осіб, у яких не перевищує 20 осіб і обсяг доходу за рік не перевищує 3 млн. грн		а) 3 % від доходу у разі сплати ПДВ; б) 5 % від доходу у разі включення ПДВ до складу єдиного податку	Сплачують протягом десяти календарних днів після граничного строку подання квартальної декларації
4 група – юр. особи-суб'єкти господарювання, кількість найманих осіб, у яких не перевищує 50 осіб і обсяг доходу за рік не перевищує 5 млн. грн			
Збір за місця для паркування транспортних засобів			
Юридичні та фізичні особи - підприємці, відповідно до рішення рад організовують та провадять діяльність із забезпечення паркування транспортних засобів на майданчиках для платного паркування та спеціально відведених автостоянках	Земельна ділянка	За кожний день у гривнях за 1 кв. метр площі земельної ділянки, відведеної для організації та провадження такої діяльності у розмірі 0,03 до 0,15 % мінімальної заробітної плати, установленої законом на 1 січня податкового (звітного) року	Сума збору,обчислена відповідно до податкової декларації за звітний квартал, сплачується у строки, визначені для квартального звітного періоду

Продовж. табл. 1

1	2	3	4
Збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності			
Суб'єкти господарювання (юридичні особи та фізичні особи-підприємці), їх відокремленні підрозділи, які отримують в установленому порядку торгові патенти та провадять такі види підприємницької діяльності: а) торговельна діяльність у пунктах продажу товарів; б) діяльність з надання платних побутових послуг за переліком, визначеним КМУ; в) торгівля валютними цінностями у пунктах обміну іноземної валюти; г) діяльність у сфері розваг (крім проведення державних грошових лотерей)	Виручка від реалізації продукції	За провадження торговельної діяльності та діяльності з надання платних послуг: – на території м. Києва та обласних центрів – від 0,08 до 0,4 розміру мінімальної заробітної плати (МЗП); – на території м. Севастополя, міст обласного значення (крім обласних центрів) і районних центрів – від 0,04 до 0,2 розміру МЗП; – на території інших населених пунктів – від 0,02 до 0,1 розміру МЗП. За провадження торговельної діяльності нафтопродуктами, скрапленим та стиснутим газом: від 0,08 до 0,4 розміру від МЗП. За здійснення торгівлі валютними цінностями на календарний місяць становить 1,2 розміру МЗП. За здійснення діяльності у сфері розваг на квартал становить: розмір МЗП за кожний гральний автомат, більярдний стіл, окреме гральне місце; розмір МЗП, збільшений у 2 рази, за кожний гральний жолоб (доріжку). За провадження торговельної діяльності із придбанням: – пільгового торгового патенту – 0,05 розміру МЗП щорічно; – короткотермінового торгового патенту – 0,02 розміру МЗП за 1день	а) торговельна діяльність з придбання короткотермінового патенту – не пізніше як за один день до початку провадження такої діяльності; б) торговельна діяльність, діяльності з надання платних послуг, торгівлі валютними цінностями – щомісяця не пізніше 15 числа, який передує звітному місяцю; в) у сфері розваг – щоквартально не пізніше 15 числа, який передує звітному кварталу
Туристичний збір			
Громадяни України, іноземці, особи без громадянства, які прибувають на території, де діє рішення відповідних рад про встановлення збору, та отримують послуги з тимчасового проживання (ночівлі)	Вартість проживання	Від 0,5 до 1 % вартості всього періоду проживання за вирахуванням ПДВ	Сума збору, обчислена відповідно до податкової декларації за звітний квартал, сплачується у строки, визначені для квартального звітного періоду

На нашу думку, такі зміни можуть дещо послабити контроль за повнотою сплати податків, оскільки сума збору за паркування автотранспорту, як правило, сплачується готівкою, а це, у свою чергу, породжує масу можливостей до зловживань, зокрема безкарного присвоєння адміністраторами належних до сплати сум місцевих податків і зборів.

Щодо збору за провадження деяких видів підприємницької діяльності, який раніше належав до загальнодержавних (плата за торговий патент на деякі види підприємницької діяльності) і згідно із Бюджетним кодексом та Законами України про Державний бюджет на відповідні роки зараховувався до суми доходів місцевих бюджетів, був переданий до складу місцевих податків і зборів. Раніше ставки за цим збором були фіксованими, чітко визначеними у гривневому еквіваленті. Після прийняття ПК України ставка збору встановлюється у відповідному розмірі від мінімальної заробітної плати, з урахуванням місцезнаходження пункту продажу товарів та асортименту товарів. Так, наприклад, вартість торгового патенту на здійснення операцій з торгівлі валютними цінностями встановлювалася у фіксованому розмірі 960 гривень за календарний місяць [13], зараз ставка збору становить 1,2 розміру МЗП (тобто на 1 січня 2012 року 1288 грн).

Туристичний збір є поєднанням курортного та готельного зборів. Базою справляння цього збору визначено як вартість усього періоду проживання (ночівлі). Відповідно до Декрету розмір курортного збору становив 10 % неоподаткованого мінімуму за весь період проживання, а готельного – не більше 20 % добової вартості проживання, тоді як відповідно до Податкового кодексу України ставка туристичного збору становить 0,5-1 % від бази справляння збору [1].

Податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, є принципово новим для української практики. Цей податок вже давно існує в Канаді, США, Великобританії. Планувалося, що запровадження такого податку дозволить не тільки наповнити місцеві бюджети, але й сприятиме ефективному використанню нерухомості її власникам. Аналізуючи реалії, які склалися в нашому суспільстві, можна говорити про неспроможність цього податку суттєво вплинути на дохідну частину місцевих бюджетів. Оскільки пільги, які передбачені для податку на нерухомість, такі: для квартир – до 120 м^2, для житлових будинків – до 240 м^2 – податок сплачуватися не буде. Тоді, на прикладі м. Чернігова, де досить значна кількість старих житлових будинків, в яких у середньому житлова площа квартир не досягає 100 м^2, постає питання: чи багато осіб буде сплачувати податок на нерухомість? Так, за 2011 рік надходження до бюджету м. Чернігова за податком на нерухоме майно становило 0 грн [10]. Це свідчить про його фіскальну неефективність. Необхідно посилити фіскальний тиск на власників, що володіють значними об’єктами житлової нерухомості.

Особливу роль у місцевих податках і зборах відіграє єдиний податок, оскільки саме він має найбільшу питому вагу у дохідній частині місцевих бюджетів. До прийняття Податкового кодексу України єдиний податок сплачувався фізичними особами у розмірі від 20 до 200 грн за місяць, і отримані кошти перераховувалися у таких розмірах: до місцевого бюджету – 43 %; до Пенсійного фонду України – 42 %; на обов’язкове соціальне страхування – 15 %. Юридична особа самостійно обирала одну з наступних ставок єдиного податку: 6 % суми виручки від реалізації продукції у разі сплати податку на додану вартість чи 10 % у разі включення податку на додану вартість до складу єдиного податку. Суми єдиного податку перераховувалася у таких розмірах: до Державного бюджету України – 20 %; до місцевого бюджету – 23 %; до Пенсійного фонду України – 42 %; на обов’язкове соціальне страхування – 15 %. Цей розподіл здійснювало Держказначейство [15].

У зв’язку з набуттям чинності Податкового кодексу України в 2011 році платникам єдиного податку, а саме фізичним особам-підприємцям до бюджету потрібно сплачува-

ти не всю ставку податку, а тільки ту частину, яка згідно з законодавством потрапляє до місцевого бюджету. Суб'єкт малого підприємництва сплачував до бюджету 43 % нарахованого єдиного податку (від ставки єдиного податку) та 57 % нарахованого єдиного податку на рахунки органів Пенсійного фонду України як частину суми єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування [9]. Тобто, при ставці в 200 грн. (згідно з «Рішення міської ради про встановлення розміру єдиного податку» [6]) ФОП сплачували 200 · 0,43 = 86 (грн).

З 1 січня 2012 року згідно зі змінами, які були внесені до Податкового кодексу України, всіх спрощенців поділили на чотири групи. Групи мають різні критерії відповідності для права перебування на спрощеній системі та, відповідно, різні ставки єдиного податку (табл. 2). Особливістю є те, що зараз спрощенці окремо будуть сплачувати єдиний податок з виділенням платників і неплатників ПДВ, сума якого буде повністю перераховуватися до місцевих бюджетів і окремо єдиний соціальний внесок у розмірі 34,7 % мінімальної заробітної плати, сума якого буде зараховуватися до Пенсійного фонду України [11].

За оцінками Державної податкової служби, зміни до ПК України щодо спрощенців дадуть можливість знизити податкове навантаження на бізнес, спростить адміністрування податків, сприятиме розширенню економічних можливостей для ведення підприємницької діяльності.

За інформацією Міністерства фінансів України, ці зміни враховують пропозиції представників малого бізнесу в частині реформування спрощеної системи оподаткування. А також, Мінфін вважає, що зміни сприятимуть розвитку малого підприємництва й створенню рівних конкурентних умов у цьому сегменті бізнесу.

Аналізуючи сучасну ситуацію, можемо стверджувати, що в результаті реформування єдиного податку податковий тягар на фізичну особу-підприємця, не те щоб знизився, а навпаки – зріс в 2,5 рази. Досить є сумнівним розвиток малого бізнесу з одночасним зростанням податкового тягаря.

Стосовно основних структуроформуючих складових дохідної частини місцевих бюджетів слід виділити податкові надходження (місцеві податки і збори, а також загальнодержавні, які зараховуються до суми доходів місцевих бюджетів) та неподаткові надходження. Кількісно цей поділ характеризується такими даними (табл. 2).

Таблиця 2

Структура податкових і неподаткових надходжень бюджету м. Чернігова

Надходження бюджету	Роки							
	2008		2009		2010		2011	
	тис. грн	%	тис. грн	%	тис. грн	%	тис. грн	%
Податкові надходження, з них	288366	86,50	274925	86,04	301269	85,14	371633	90,87
місцеві податки і збори	24376	7,31	24306	7,61	24682	6,97	21720	5,31
загальнодержавні податки і збори	263990	79,19	250619	78,44	276588	78,16	349912	85,56
Неподаткові надходження	44988	13,50	44591	13,96	52588	14,86	37343	9,13
Всього:	333354	100	319515	100	353857	100	408975	100

Дані таблиці переконливо свідчать про значну нерівномірність у податкових надходженнях з боку місцевих та загальнодержавних податків і зборів. Згідно з даними, найбільшу питому вагу в доходах місцевих бюджетів України сьогодні мають надходження від загальнодержавних податків, зборів та інших обов'язкових платежів, які практично не пов'язані з власною діяльністю органів місцевого самоврядування і становили в 2011 році 85,56 % від податкових і неподаткових надходжень бюджету міста, причому

їх кількість за останній рік зросла на 9,47 %. Частка надходжень до місцевих бюджетів від місцевих податків і зборів не перевищує 8 %, за 2011 рік вона становила 5,31 % (у попередньому періоді 6,97 %). Такий спад є досить логічним, оскільки із скороченням переліку місцевих податків і зборів, сума від їх надходжень теж зменшилась. Питома вага неподаткових надходжень до 2010 року мала тенденцію до зростання, а в 2011 році відбувся спад на 39 % до рівня 9,13 %.

Таким чином, податкова реформа, яка була покликана збільшити власні доходи місцевих бюджетів для певної їх фінансової незалежності, на практиці показала зворотний результат. Так, разом із скасуванням ряду неприбуткових місцевих зборів, таких як за участь у бігах на іподромі, за виграш у бігах на іподромі, з осіб, що беруть участь у грі на тоталізаторі на іподромі, за право проведення кіно- і телезйомок тощо, кошти, які практично не надходили, було скасовано два перспективні джерела поповнення місцевих бюджетів – комунальний податок та ринковий збір. На нашу думку, скасування першої групи зборів є виправданим, так як використання більшості цих місцевих зборів економічно невиправдане, оскільки незначні обсяги надходжень від них не перекривають витрат на їх адміністрування. А ось рішення щодо скасуванням комунального податку і ринкового збору є дещо поспішним і незваженим. Так, наприклад, за 2010 рік надходження від комунального податку становили 1093 тис. грн, а від ринкового збору – 4220 тис. грн [8]. Бачимо, що місцеві бюджети із скасуванням цих зборів втратили 5,3 млн. грн, а це є досить немаленька сума, яку можна було б направити на виконання пріоритетних соціально-економічних регіональних програм.

Фактично місцеві податки і збори, які за своєю економічною сутністю повинні бути основним джерелом наповнення місцевих бюджетів, не виконують належним чином фіскальної функції, оскільки у структурі дохідної частини місцевих бюджетів мають незначну питому вагу. Такі обсяги надходжень, безумовно, не можуть забезпечити фінансування більшості потреб регіонів [2].

Важливою характеристикою податкової політики держави є рівень податкового навантаження на платника податків. Таким чином, для більш глибокого аналізу проаналізуємо динаміку податкових навантажень на одного мешканця м. Чернігова та на кожну гривню бюджету міста Чернігова, а також ефективність діяльності контролюючих органів (табл. 3).

Таблиця 3

Вплив податкового навантаження та ефективності діяльності контролюючих органів на формування місцевого бюджету

Показники	Роки			
	2008	2009	2010	2011
Місцеві податки і збори, тис. грн	24376	24306	24682	21720
Неподаткові надходження, тис. грн	44988	44591	52588	37343
Бюджет, тис. грн	601328	604412	687080	901048
Податкове навантаження на бюджет	0,04	0,04	0,04	0,02
Ефективність діяльності контролюючих органів	0,07	0,07	0,08	0,04
Населення, тис. осіб	298,9	297,4	296,9	296,7
Податкове навантаження на населення	81,55	81,73	83,13	73,21
Ефективність діяльності населення	150,51	149,94	177,12	125,86

Отримані результати зобразимо графічно (рис. 2).

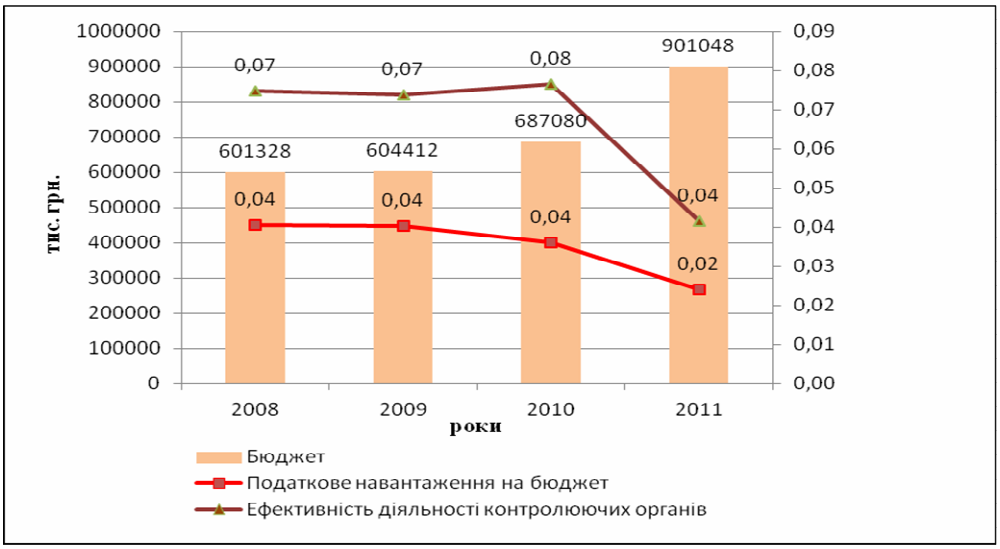

Рис. 2. Ефективність діяльності контролюючих органів та рівня податкових надходжень до місцевого бюджету

Бачимо, що за 2011 рік доходи бюджету міста Чернігова зросли на 31 %, тобто на 214 млн. грн. Таке зростання супроводжується паралельним зниженням надходжень від місцевих податків і зборів (за 2011 рік відбулося скорочення на 12 %) та від неподаткових надходжень (за 2011 рік зниження на 29 %). Так, основним джерелом формування дохідної частини місцевого бюджету виступають не місцеві податки і збори, а перераховані відповідно до законодавства України загальнодержавні податки і збори та трансферти, отримані від державного та інших місцевих бюджетів.

Зі скороченням переліку місцевих податків і зборів відповідно знизилось і податкове навантаження як на бюджет, так і в середньому на одного жителя міста Чернігова. Так, за 2008-2010 роки податкове навантаження місцевих податків і зборів на бюджет було незначним – 0,04, але стабільним. За 2011 рік рівень податкового навантаження знизився до 0,024, тобто місцеві податки і збори у формуванні дохідної частини місцевого бюджету займають лише 2,4 %.

Якщо умовно припустити, що кожен мешканець м. Чернігова сплачує певні місцеві податки і збори, можемо визначити рівень податкового навантаження на населення. Так, у 2010 році у порівняні з 2009 роком навантаження зросло на 2 %, а з рядом змін у податковій системі, за 2011 рік відбувся спад на 12 %. Зараз на 1 особу, мешканця м. Чернігова, в середньому за рік припадає лише 73 грн сплачених місцевих податків і зборів.

Ефективність діяльності контролюючих органів нами визначається як відношення неподаткових надходжень до доходу бюджету. Під ефективністю діяльності контролюючих органів ми розуміємо спроможність податкових контролюючих органів вчасно виявляти правопорушення щодо сплати та ухилення від сплати місцевих податків і зборів, і відповідно до правопорушень застосовувати певні штрафні санкцій (штрафи, пені тощо) та слідкувати за сплатою визначених штрафів. Таким чином, ми бачимо, що така ефективність до 2010 року зростала, а ось у 2011 році знизилась у 2 рази і стала відповідати рівню 0,04, тобто 4% місцевого бюджету сформовані за рахунок неподаткових надходжень. Але не можна говорити про цілковиту неефективність роботи контролюючих органів, оскільки за рахунок скорочення переліку місцевих податків і зборів, зменшилась кількість об’єктів оподаткування і відповідно зменшилась кількість платників місцевих податків і зборів, тобто і кількість потенційних правопорушників. Саме такий фактор більшою мірою вплинув на розмір неподаткових надходжень.

Щодо ефективності діяльності населення, то в 2010 році у порівняні з 2009 відбулося зростання, а вже в 2011 році – спад. Так, за 2011 рік на кожного жителя м. Чернігова

припадало 125 грн неподаткових надходжень. Загалом, можна сказати, що мешканці майже в 2 рази більше сплачують саме штрафів, пені тощо, ніж самих місцевих податків і зборів.

Для покриття дефіциту місцевих податків і зборів у доходах бюджету, який утворився за 2011 рік внаслідок реформування податкової системи, місцевим органам влади необхідно шукати джерела поповнення бюджету. Основним джерелом формування дохідної частини місцевого бюджету виступають трансферти. Розглянемо рівень трансфертного забезпечення бюджету, а також податкове навантаження на трансферти (табл. 4).

Таблиця 4

Ефективність формування дохідної частини бюджету м. Чернігова за 2008-2011рр.

Показники	Роки			
	2008	2009	2010	2011
Бюджет	601328	604412	687080	901048
Місцеві податки і збори	24376	24306	24682	21720
Офіційні трансферти	229528	274500	322325	470544
Рівень трансфертного покриття	0,382	0,454	0,469	0,522
Податкове навантаження на трансферти	0,106	0,089	0,077	0,046

Покриття бюджету м. Чернігова за рахунок трансфертів та місцевих податків і зборів відображено на рисунку 3.

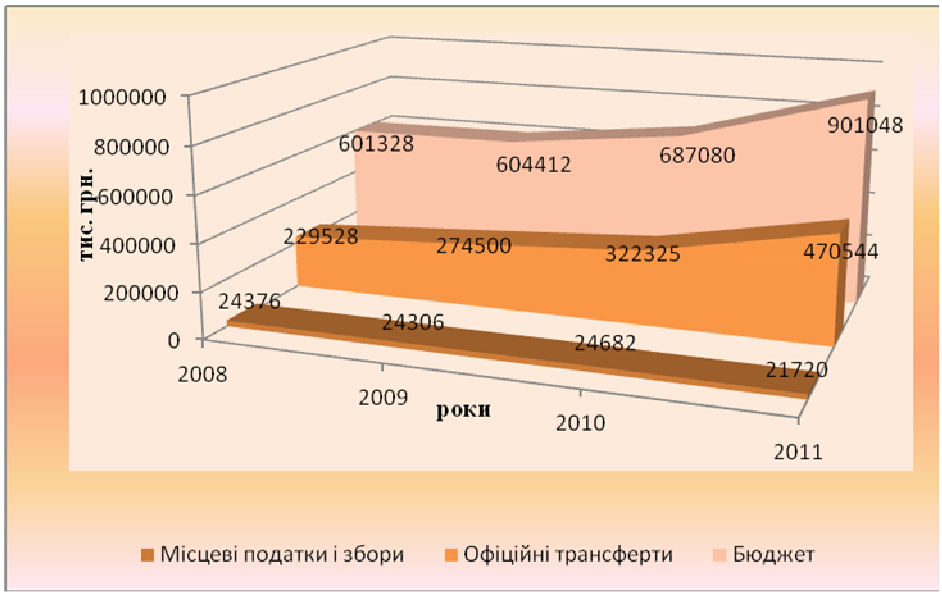

Рис. 3. Співвідношення між складовими формування доходів місцевого бюджету

Реформування податкової системи у розрізі місцевих податків і зборів ставило за мету збільшення дохідної частини місцевих бюджетів саме за рахунок надходжень від місцевих податків і зборів, паралельно відбувалося б зменшення трансфертів і, як наслідок, місцеві бюджети поступово виходили зі статуту «дотаційних».

Аналізуючи дані, бачимо, що на практиці все відбувається навпаки. Так, за 2011 рік, як нами було раніше сказано, надходження від місцевих податків і зборів скоротилося на 12 %, при цьому надходження від офіційних трансфертів зросли аж на 46 %. Таким чином, збільшення дохідної частини місцевого бюджету в основному забезпечено зростанням трансфертів.

Рівень трансфертного покриття бюджету з 2008 по 2011 рік має тенденцію до зростання, в 2011 році спостерігаємо найбільше значення показника – 0,522, тобто 52 % доходів бюджету м. Чернігова становили трансферти.

Щодо податкового навантаження на трансферти, то зі зменшенням надходжень від місцевих податків і зборів, відповідно в 2011 році відбувся спад на 40 %.

Структуризація місцевих бюджетів України засвідчує, що понад 92 % усіх бюджетів дотаційні і лише 8 % – це бюджети, які виступають донорами в умовах чинної системи бюджетного регулювання. Органи місцевого самоврядування мають слабку власну фінансову базу. Збереження такої структури зробить місцеве самоврядування на утриманні державного бюджету і надалі не дасть можливості місцевим органам влади виконувати ефективно свої обов'язки [4].

Висновки. Отже, спостерігаємо проблеми щодо становлення інституту самостійних місцевих бюджетів в Україні. Згідно з зарубіжним досвідом власні доходи місцевих бюджетів становлять, наприклад, у Швеції та Швейцарії понад 70, в Іспанії – 50, у Норвегії – 56 відсотків доходів бюджетів місцевих урядів. Тобто, власні доходи є основним джерелом надходжень до бюджетів місцевих урядів унітарних європейських країн – членів Європейського Союзу. У той же час для України характерною є мала частка власних доходів, що є свідченням низького рівня фінансової незалежності органів місцевого самоврядування [16].

Самостійність місцевих бюджетів України поки що багато в чому є лише декларованою в законодавстві. Їхня дохідна частина в основному залежить не від зусиль місцевої влади в розвитку власної бази оподаткування, а від перерозподілу фінансових ресурсів через державний бюджет. За збереження такої ситуації місцеві фінанси, безумовно, залишатимуться слабкими і не зможуть забезпечувати виконання покладених на місцеві органи влади функцій.

Механізм регулювання центральними органами влади доходів місцевих бюджетів позбавляє місцеві органи влади фінансової самостійності, на довгі роки закріплює залежність розвитку місцевої економіки і соціальної сфери від можливостей і бажання вищих органів влади вирішувати проблеми, що знаходяться на цій території районів, міст, селищ і сіл [4].

За результатами проведених досліджень та відповідних розрахунків щодо визначення впливу змін у системі оподаткування на формування доходів місцевих бюджетів: 1) було встановлено, що в результаті реформування податкової системи, з прийняттям Податкового кодексу України, зменшилась кількість надходжень від місцевих податків і зборів у дохідній частині місцевого бюджету, оскільки, окрім скасування ряду неприбуткових податків і зборів, були скасовані два пріоритетні джерела поповнення доходів бюджету, а саме: комунальний податок і ринковий збір, які приносили близько 5 млн. грн; 2) що зі зменшенням надходжень від місцевих податків і зборів, зросли обсяги трансфертів, які були залучені для покриття сформованого дефіциту податкових надходжень; 3) що податкове навантаження місцевих податків і зборів на бюджет та на одного мешканця м. Чернігова зменшилось; 4) що основними джерелами формування доходів місцевих бюджетів є загальнодержавні податки і збори, які перераховуються згідно з законодавством України до місцевих бюджетів, та офіційні трансферти, що свідчить про відсутність фінансової самостійності місцевих органів; 5) зниження ефективності у формуванні бюджетів.

Список використаних джерел

1. Бартчук Ю. А. Шляхи реформування системи місцевого оподаткування в Україні [Електронний ресурс] / Ю. А. Бартчук. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Apdup/2011_1/1-4-12.pdf.

2. Деркач М. Шляхи посилення доходної бази місцевих бюджетів України [Електронний ресурс] / М. Деркач. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Skhid/2011_1_sv/13.pdf.

3. Іваненко В. Місце та роль місцевих податків і зборів у забезпеченні місцевого самоврядування / В. Іваненко // Фінанси України. – 2007. – № 4. – С. 32-34.

4. Катасонова О. М. Актуальні проблеми формування дохідної частини місцевих бюджетів [Електронний ресурс] / О. М. Катасонова. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ekpr/2008_12/1/katasonova.pdf.

5. Офіційний сайт Головного управління статистики у Чернігівській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.chernigivstat.gov.ua/.

6. Офіційний сайт Чернігівської міської ради [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.chernigiv-rada.gov.ua/.

7. Податковий кодекс України (від 02.12.2010 № 2755-VI) [Електронний ресурс] / Відомості Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2755-17.

8. Про виконання міського бюджету за 2010 рік: рішення міської влади [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.chernigiv-rada.gov.ua/document/vikonanya-budzshetu/1078.

9. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 16 березня 2000 р. № 507: постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2010 № 1196 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1196-2010-п.

10. Про внесення змін і доповнень до рішення міської ради від 28 грудня 2010 року “Про міський бюджет на 2011 рік” (зі змінами і доповненнями): рішення міської ради [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.chernigiv-rada.gov.ua/document/vikonanya-budzshetu/2109.

11. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов’язкове державне соціальне страхування: закон України від 08.07.2010 № 2464-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2464-17/page.

12. Про місцеві податки і збори: декрет Кабінету Міністрів України від 20.05.1993 № 56-93 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/56-93.

13. Про патентування деяких видів підприємницької діяльності: закон України від 23.03.1996 № 98/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/98/96-вр.

14. Про систему оподаткування: закон України від 25.06.1991 № 1251-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1251-12.

15. Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб’єктів малого підприємництва: указ Президента України від 03.07.1998 № 727/98 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/727/98.

16. Сенюк Г. А. Світовий досвід формування доходів місцевих бюджетів [Електронний ресурс] / Г. А. Сенюк. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/Portal///Soc_Gum/Apdup/2011_2/2-5-23.pdf.

УДК 336.717.8

М.В. Дубина, канд. екон. наук
Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

УДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ СИСТЕМИ ПАРАБАНКІВСЬКИХ ПОСЕРЕДНИКІВ

У статті проаналізовано модель державного регулювання системи парабанківських посередників, визначено її особливості та сформовані заходи щодо вдосконалення такої моделі.

В статье проанализирована модель государственного регулирования системы парабанковских посредников, определены её особенности и сформулированы мероприятия по улучшению такой модели.

The model of state regulation the system non-bank financial intermediaries are analyzed, the it's features are identified and the main measures to improve this model are formed.

Постановка проблеми. Важливою складовою економічного розвитку країни є ефективна діяльність фінансових посередників на фінансовому ринку, зокрема, парабанківських посередників (страхових компаній, недержавних пенсійних фондів, кредитних спілок, ломбардів, фінансових компаній, інститутів спільного інвестування). Ці установи мають можливість акумулювати тимчасово вільні фінансові ресурси економічних суб'єктів та спрямовувати їх на розвиток національного господарства країни. В сукупності такі установи складають систему парабанківських посередників (СПП) країни.

На сучасному етапі парабанківські посередники в Україні, у порівнянні з розвитком подібних установ у зарубіжних країнах, розвиваються не надто динамічно і не відіграють помітної ролі у процесах акумулювання фінансових ресурсів та інвестування їх у реальний сектор економіки. Така ситуація пов'язана із сукупністю економічних, історичних, правових та організаційних чинників, які впливають на діяльність зазначених установ. Одним з таких чинників є сучасна модель державного регулювання СПП, яка має свої недоліки, що не сприяють активізації діяльності парабанківських посередників в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі значна увага присвячена питанням удосконалення державного регулювання діяльності фінансових посередників. Зокрема, варто відзначити праці таких науковців: А.М. Арістової, З.Г. Ватаманюка, О.М. Гладчук, О.Л. Дорош, І.С. Каракулової, А.С. Криклія, В.Л. Кротюка, М.Л. Лапішко, Є.Б. Ніколаєва, Г. Партин, Л.С. Співак та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак у багатьох роботах, зазначених учених, питання щодо вдосконалення державного регулювання СПП досліджуються фрагментарно. На наш погляд, важливою передумовою подальшого розвитку зазначеної системи є цілісний підхід до її реформування, що включає аналіз сучасної моделі державного регулювання та розробку заходів щодо підвищення її ефективності.

Мета статті – проаналізувати сучасну модель державного регулювання СПП в Україні та розробити заходи щодо її вдосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особливістю діяльності парабанківських посередників, як правило, є наявність елементу довіри між ними та їх клієнтами у процесі надання фінансових послуг. Саме ця характерна риса вимагає обов'язково втручання держави з метою регулювання діяльності парабанківських посередників, які, виступаючи, в основному прибутковими організаціями, намагаються отримати прибутки, не завжди враховуючи права та інтереси своїх клієнтів.

Історія розвитку парабанківських посередників у незалежній Україні свідчить, що недостатній рівень регулювання з боку держави одразу призводить до зловживань на фінансовому ринку з боку фінансових посередників та значно знижує рівень довіри економічних суб'єктів до діяльності цих установ, який відновити за короткий термін практично неможливо [2].

На сучасному етапі в Україні функції уповноважених органів у сфері регулювання за діяльністю парабанківських посередників розподілені між Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг України, яка здійснює нагляд за страховими компаніями, недержавними пенсійними фондами, кредитними спілками, ломбардами, фінансовими компаніями, та Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку, яка здійснює контроль за діяльністю інститутів спільного інвестування (рис. 1) [2].

Також у процесі регулювання СПП опосередковано беруть участь такі державні органи (рис. 1):

1) Кабінет Міністрів України – координує діяльність Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку та Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг; приймає нормативні акти щодо діяльності парабанківських посередників;

2) Верховна Рада України – призначає членів Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку та Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг; приймає законодавчі акти у сфері регулювання діяльності парабанківських посередників;

3) Національний банк України – регулює валютні операції, що здійснюють парабанківські посередники та надає ліцензії на інші види послуг, що можуть надавати зазначені установи у межах своєї компетенції;

4) Державна податкова служба України – забезпечує та контролює сплату податків та зборів парабанківськими посередниками;

5) Державна служба фінансового моніторингу України – забезпечує запобігання та протидію легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, через парабанківські установи;

6) Антимонопольний комітет України – забезпечує рівні можливості розвитку парабанківських посередників, створює умови добросовісної конкуренції між ними;

7) Державна служба статистики – встановлює порядок подання та збору статистичної інформації щодо діяльності парабанківських посередників в Україні;

8) Обласні державні адміністрації – співпрацюють з територіальними органами Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку та Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг у сфері підтримки розвитку територіальних систем парабанківських посередників.

Особливу увагу також варто приділити питанням реформування діяльності регіональних управлінь. Сучасна територіальна організація представництв Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг та Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку представлені на рис. 2.

Таким чином, територіальні управління Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку представлені в усіх обласних центрах України. Натомість, територіальні управління Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг існують лише у 8 регіонах: Львівській, Тернопільській, Харківській, Донецькій, Дніпропетровській, Одеській областях, м. Києві та в Автономній Республіці Крим (м. Севастополь) (рис. 2).

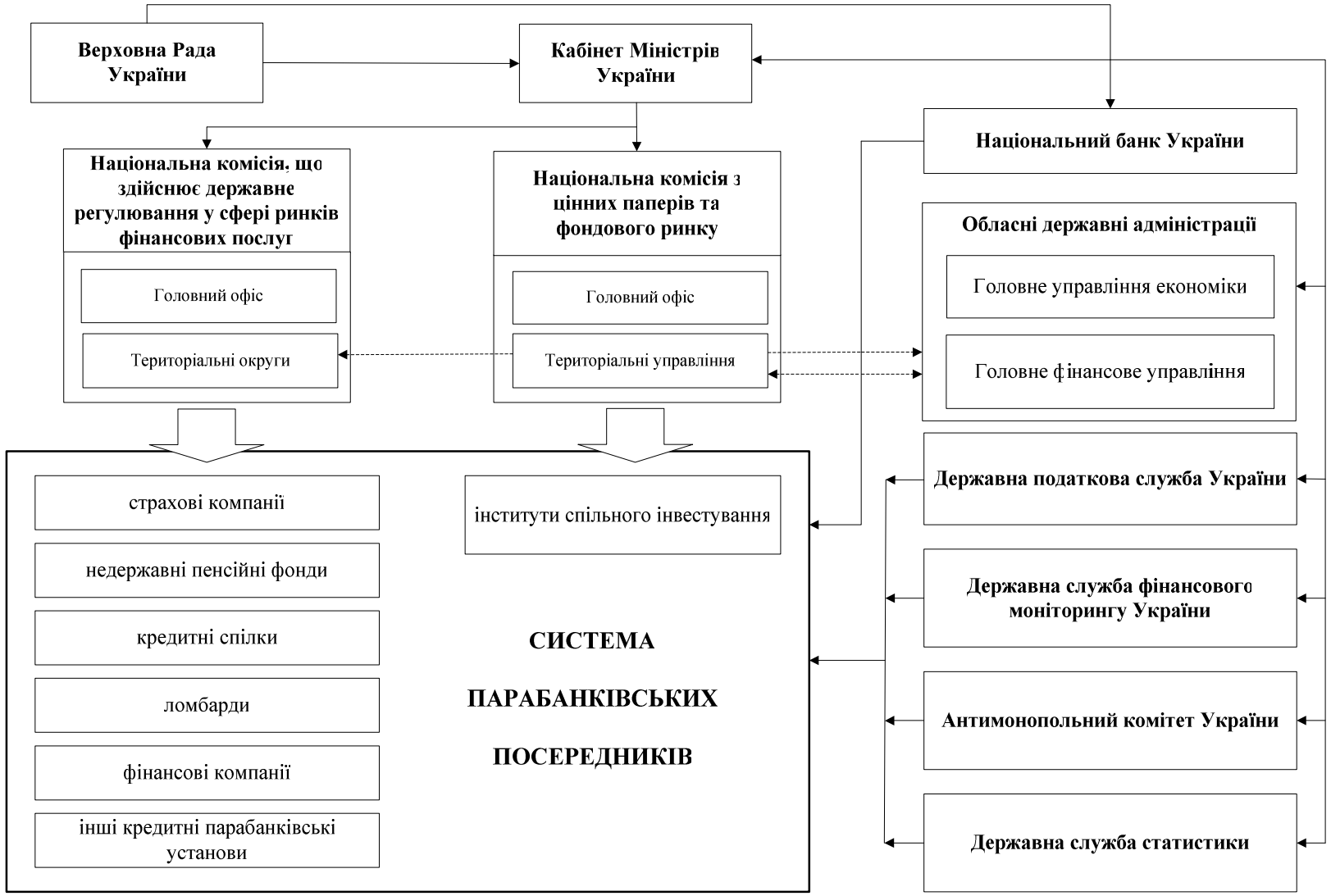

Рис. 1. Модель організаційної структури державного регулювання СПП

Рис. 2. Система територіальних управлінь Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, та Національної комісії з цінних паперів і фондового ринку

На нашу думку, актуальними стають питання формування територіальних управлінь Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг у кожному обласному центрі, що обумовлено наступним:

– сучасна територіальна організація представництв зазначеного уповноваженого органу сформована у 2002-2003 роках. Однак на сучасному етапі обсяг наданих фінансових послуг парабанківськими посередниками у декілька разів більший показників 2003 року. Також спостерігається і значне зростання кількості парабанківських посередників, що відповідно впливає на обсяг роботи, що повинні виконувати територіальні управління;

– у майбутньому темпи розвитку банківського сектору поступово будуть зменшуватися, але парабанківські установи розвиватимуться більш динамічно, оскільки мають значний невикористаний потенціал діяльності на фінансовому ринку України. Це призведе до зростання кількості як парабанківських установ, так і обсягів фінансових послуг, що ними будуть надаватися;

– фінансово-економічна криза продемонструвала неефективне державне регулювання діяльності парабанківських посередників в Україні, що негативно вплинуло на функціонування всієї СПП загалом. Збільшення кількості територіальних управлінь Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг дозволить більш оперативно реагувати на скарги економічних суб'єктів щодо діяльності окремих парабанківських посередників та приймати необхідні рішення, оскільки працівники регіональних управлінь краще ознайомлені з діяльністю зазначених установ у своєму регіоні та з їх філіальною мережею;

– частково створення територіальних управлінь необхідно виконати за рахунок деконцентрації працівників головного офісу Національної комісії, яка здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, що дозволить компенсувати витрати на утримання нових підрозділів за рахунок зменшення кількості працівників, що працюють у м. Києві, та збільшенні їх чисельності у регіонах, де заробітна плата, відповідно, є меншою. Варто також делегувати територіальним управлінням певні функції, що зараз виконуються працівниками головного офісу зазначеної установи [2].

Складним залишається питання фінансування новостворених територіальних управлінь Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. Однак, на нашу думку, питання створення таких представництв є необхідною складовою ефективної системи державного регулювання за діяльністю парабанківських посередників, оскільки дає змогу виконувати уповноваженому органу покладені на його функції, головною з яких є захист прав споживачів фінансових послуг.

Варто розуміти, що недостатній контроль з боку держави за діяльністю парабанківських посередників завжди буде призводити до зловживань з їхньої сторони, оскільки ці установи, у більшій мірі, є прибутковими організаціями. Однак така ситуація дуже негативно впливає на подальший розвиток парабанківських посередників та фінансового ринку країни у цілому внаслідок збільшення недовіри до діяльності таких установ з боку економічних суб'єктів, особливо фізичних осіб. Саме тому під час створення територіальних управлінь Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, у першу чергу, варто керуватися необхідністю відновлення довіри фізичних та юридичних осіб до діяльності парабанківських посередників.

Також згідно з законом України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо національних комісій, що здійснюють державне регулювання природних монополій, у сфері зв'язку та інформатизації, ринків цінних паперів і фінансових послуг" Національна комісія, яка здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг віднесена разом з Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку до переліку національних комісій, що лише підсилює її роль як регулятора на фінансовому ринку і дає підстави вимагати більшого фінансування для розширення територіальної мережі своїх управлінь [1].

Варто відзначити також, що обчислити обсяг додаткових витрат на створення регіональних представництв Національної комісії, яка здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, складно, оскільки цим уповноваженим органом не розкриваються дані про чисельність працівників, що задіяні в територіальних управліннях та про витрати на їх утримання, а надається лише загальна інформація про діяльність зазначеного органу.

Таким чином, розширення територіальних управлінь Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, дасть можливість:

1) сприяти покращенню умов надання фінансових послуг парабанківськими посередниками;

2) збільшити рівень дотримання парабанківськими посередниками встановлених нормативних вимог щодо їх діяльності;

3) отримувати оперативніше парабанківськими посередниками різнобічні роз'яснення щодо правил їх діяльності від уповноваженого органу;

4) надавати парабанківськими посередниками безпосередньо територіальним управлінням фінансову та інші види звітності;

5) здійснювати більш адекватні та оперативні дії зі сторони державного регулятора щодо парабанківських посередників унаслідок отримання скарг від економічних суб'єктів на безправні дії зазначених установ у процесі надання фінансових послуг до територіальних управлінь;

6) здійснювати контроль за достовірністю інформації, що надається парабанківськими посередниками у різнобічних звітах та перевіряти її відповідність встановленим законодавчим вимогам;

7) оперативніше реагувати на проблеми парабанківських посередників [3];

8) більш ефективно здійснювати моніторинг діяльності парабанківських посередників у регіоні, виявляти основні тенденції їх розвитку та здійснювати заходи щодо покращення діяльності цих установ;

9) ефективно взаємодіяти з органами місцевої влади та місцевого самоврядування щодо розвитку парабанківських посередників.

Організація територіальних управлінь Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, є важливою складовою реформування державного регулювання СПП та вимагає зваженого підходу до її побудови. Варто також відзначити, що, створюючи територіальні управління, необхідно враховувати розвиток регіональних систем парабанківських установ у тому або іншому регіоні, оскільки різнобічне територіальне розміщення парабанківських посередників вимагає неоднакових зусиль з боку держави щодо регулювання діяльності зазначених установ.

Висновки і пропозиції. Отже, запровадження наведених заходів дозволить удосконалити модель державного регулювання системи парабанківських посередників, зробить її більш ефективною, прозорою та зручною як для клієнтів зазначених установ, так і для самих парабанківських посередників. Це сприятиме функціонуванню цих установ на фінансовому ринку та посилить їх роль у розвитку національного господарства.

Список використаних джерел

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо національних комісій, що здійснюють державне регулювання природних монополій, у сфері зв'язку та інформатизації, ринків цінних паперів і фінансових послуг: Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3610-17.

2. Жарій Я. В. Напрями підвищення ефективності діяльності системи парабанківських посередників / Я. В. Жарій, М. В. Дубина // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. – 2012. – № 1 (56). – С. 250-259.

3. Рибак С. О. Інституційні інвестори фінансової системи: сучасний стан та перспективи розвитку / С. О. Рибак, О. П. Коваль // Фінанси України. – 2010. – № 10. – С. 60-64.

УДК 658.15.(477)

І.О. Журба, канд. екон. наук, доцент
Б.О. Бєлов, канд. екон. наук, доцент
Черкаський державний технологічній університет, м. Черкаси, Україна

ЕКОНОМІЧНА ПРИРОДА ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ ПІДПРИЄМСТВА

У статті розкрито якісні ознаки та особливості фінансових ресурсів; зроблено спробу визначити й охарактеризувати «фінансові ресурси» як самостійну економічну категорію; також проведено оцінювання ролі фінансових ресурсів як універсального виду ресурсів.

Ключові слова: *фінансові ресурси, капітал, кредит, прибуток, ефективність господарювання, економічне благо.*

В данной статье раскрыты качественные признаки и особенности финансовых ресурсов; сделана попытка определить и охарактеризовать «финансовые ресурсы» как самостоятельную экономическую категорию; также проведено оценивание роли финансовых ресурсов как универсального вида ресурсов.

Ключевые слова*: финансовые ресурсы, капитал, кредит, прибыль, эффективность хозяйствования, экономическое благо.*

This article deals with qualitative features and peculiarities of financial resources. An attempt was made to identify and describe "financial resources" as an independent economic category, also the role of financial resources as universal type of resource was evaluated.

Key words*: financial resources, capital, profit, credit, the efficiency of economy, economic benefit.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах, коли економічна ситуація в Україні знаходиться вкрай нестійкому фінансовому стані, процес залучення таких специфічних видів економічних ресурсів, як фінансові, є підґрунтям стабільності, надійності і подальшого розвитку вітчизняної фінансової системи, як в цілому, так і на регіональному рівні. Тому від процесів залучення фінансових ресурсів власне економічними суб'єктами в більшій мірі залежить сама можливість задоволення суспільних потреб, реальне покращення фінансово-економічного стану і підвищення рентабельності виробництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні аспекти вищезазначеної проблеми досліджували І. Бланк, О. Василик, М. Грідчина, О. Гудзь, Г. Кірейцев, В. Опарін, Д. Полозенко, П. Стецюк, В. Федосов, С. Юрій та інші вітчизняні науковці. Ґрунтовні дослідження питань капіталу та фінансових ресурсів проводилися в працях зарубіжних та російських дослідників – А. Гропеллі, Е. Нікбахта, В. Хорна, Л. Гапенські, Лі Ченга, Л. Крушвіца, І. Балабанова, А. Іванова, В. Ковальова.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У багатьох виданнях з питань фінансів не приділяється достатньої уваги питанням, що пов'язані з визначенням сутності фінансових ресурсів. Крім того, у фінансових словниках чітко не розмежовується поняття фінансових ресурсів держави і підприємства, оскільки більша частина суспільного багатства дійсно знаходиться в руках держави.

Разом з тим між фінансовими ресурсами держави і фінансовими ресурсами господарюючих суб'єктів є розбіжності, які проявляються передусім, у джерелах формування та напрямках використання.

Крім того, існують суттєві розбіжності в джерелах формування фінансових ресурсів та їх використання у підприємств і організацій, що засновані на різних організаційно-правових формах власності.

Мета статті полягає в розкритті якісних ознак і особливостей фінансових ресурсів, що допомагають ідентифікувати їх від інших фінансових категорій.

Виклад основного матеріалу. Однією з головних потреб людини в сучасному світі є володіння фінансовими ресурсами, як акумульованими економічними можливостями, а здатність фінансових ресурсів задовольняти її, характеризує їх як благо. Ця потреба примушує підприємців працювати, а володіння якомога більшою частиною вартості і можливістю її розподіляти є головною метою багатьох сфер бізнесу.

Фінансові ресурси є економічним благом. Прибуткові операції з вартістю характеризують фінансові ресурси як продукт праці. Здатність ресурсів задовольняти потерби

людей свідчить про наявність споживчої вартості, а можливість бути обміняними – мінової вартості [5]. Подібні характеристики дозволяють зробити висновок про те, що фінансові ресурси – це товар. З позиції товару, для фінансових ресурсів можливо використовувати поняття корисності і суб'єктивної вартості.

Згідно з трудової теорії вартісна ціна товару визначається суспільно необхідними затратами праці на його виробництво, тобто мова йде про те, скільки в середньому в суспільстві на сьогодні коштує виробництво одиниці фінансових ресурсів. Разом з тим, у процесі обміну на ринку відбувається співставлення вартості товарів і можливість відхилення кінцевої ціни від тієї, яка була визначена раніше, залежно від прихильностей покупця і його думки про цінність цього товару. Тому кінцева цінність товару визначається на ринку і залежить від його цінності і корисності для покупця. Наприклад, для підприємств цінність фінансових ресурсів значною мірою може відрізнятися залежно від особливостей організації виробництва, сезонних та інших факторів. До речі, цільове призначення кредитів, що потребують підприємства, змушують банки використовувати індивідуальний підхід при видачі позики, який враховує в її ціні всі можливі аспекти заходу, що кредитується. В такому випадку, вартість із об'єктивної властивості товару (так як вона утворюється при його виробництві, а отже притаманна йому з самого початку) перетворюється в суб'єктивне, так як вимірюється на ринку. В кожному конкретному випадку, при напрацюванні фінансових рішень, потрібно вирішувати цю проблему і співставляти як витрати праці на одиницю ресурсу, так і їх корисність.

Часто суб'єктивну цінність пов'язують з рідкістю блага і саме тому виділяють два види корисності: а) абстрактну, тобто здатність блага задовольняти потребу; б) конкретну (суб'єктивну), що відноситься до визначеної одиниці блага. Суб'єктивне оцінювання залежить від наявного запасу блага і від ступеня насичення потреби ним.

Так згідно з *законом спадної корисності*, по мірі задоволення потреби у фінансових ресурсах ступінь насичення росте, а величина корисності кожної додаткової їх одиниці зменшується. Цінність блага визначається корисністю його граничної одиниці, що задовольняє найменш значиму потребу [2]. І дійсно, при потребі в 100 одиниць фінансових ресурсів, із яких 99 вже отримані, чи така важлива потреба в останній (тобто найменш нагальній)? Корисність останньої одиниці блага, тобто тієї одиниці, яка задовольняє найменш нагальну потребу в ньому, і є гранична корисність Розрізняють загальну корисність всієї сукупності блага і граничну корисність його одиниці.

Саме тому вартість кредитних фінансових ресурсів у відносному вираженні на одиницю вище для незначної суми, а з насиченням потреби в ресурсах, все менша кількість господарюючих суб'єктів готові сплачувати їх кожну додаткову одиницю, що здійснює загальний знижуючий вплив на ціну.

Вплив здійснює також *бюджетне обмеження*, тобто неможливість заплатити більшу суму. Воно призводить до того, що покупець ресурсів повинен зробити вибір на користь визначеної комбінації їх покупок, максимізуючи корисність у заданих бюджетних рамках. Умова споживчої рівноваги наступає при рівному співвідношенні граничної корисності товарів до їх цін.

Попит на фінансові ресурси пред'являється, в тому числі і на фактор виробництва, тобто для виробничого споживання. Унікальність цього виду ресурсів полягає в тому, що він трансформується безпосередньо і з мінімальним часовим лагом у будь-який інший вид ресурсів. Коли мова йде про попит на ресурси як на фактор виробництва, то мається на увазі в тому числі попит, необхідний для придбання капіталу у фізичній формі (обладнання і т. ін.), тобто необхідно розрізняти форму, в якій пред'являється попит і зміст цього попиту.

Виходячи з тотожності фінансових ресурсів і капіталу, розглянемо *фактор виробництва* більш детально. Ще на ранніх стадіях економічної науки розрізняли капітал матеріалізований у будівлях, спорудах та ін., що отримав назву основного. Виділяють також і оборотний капітал [5]. Подібний підхід відомий нам і сьогодні, хоча він скоріше характеризує західний досвід господарювання. В українській практиці складові капталу відомі під назвою основних і оборотних засобів. Фінансових.

Факторним доходом на капітал виступає відсоток, а отже результуючим показником діяльності будь-якого господарюючого суб'єкта виступає показник ефективності використання його активів, що підкреслює тотожність фінансових ресурсів і капіталу.

Так як з допомогою капіталу можна виробити більшу кількість продукції (або збільшити свій доход), то він володіє продуктивністю. І якщо будь-який інший фактор виробництва створюється поза економічною системою, то капітальні блага постають як фактор, що виробляється самою економічною системою. Чиста продуктивність капіталу – це різниця між сумою споживчих благ, що вироблені з допомогою капіталу, і сумою споживчих благ, що довелося пожертвувати для створення капіталу. У відносному вираженні цей показник представляє собою виражений у відсотках дохід на капітал, або природну норму відсотку (нагадаємо, що приносити дохід – це природна властивість капіталу). Поняття чистої продуктивності капіталу пов'язане з поняттям дохідності капіталовкладень і попиту на капітал.

Суб'єкти господарювання сьогоднішні блага оцінюють дорожче майбутніх благ – така їх поведінка отримала назву *часової переваги*. Відсоток виступає регулятором суперечок покупця і продавця ресурсів. Ставка відсотку (норма відсотку) є співвідношенням доходу на капітал, наданий у позику до розміру запозиченого капіталу, і виражається у відсотках.

Існування альтернативних можливостей комбінації різних факторів виробництва передбачає, що одна і та ж величина випуску продукції може бути досягнута їх різним поєднанням. Звідси існує варіант, що забезпечує оптимальне використання факторів. Граничним продуктом фактора виробництва є продукт, отриманий у результаті використання додаткової одиниці цього фактора. Саме від величини продукту залежить попит, що пред'являється господарюючим суб'єктам на цей фактор. Збільшення внеску одного фактора, при незмінності інших, призводить до спадної віддачі цього фактора виробництва.

Межею введення фактора є рівність граничного продукту, що виробляється з допомогою цього фактора, і ціни, що сплачується за його використання. Припустимо, залучаючи у свій оборот додаткові фінансові ресурси, необхідно слідкувати за тим, щоб їх ціна не виявилася вищою від їх граничної продуктивності. Таким чином, гранична продуктивність фінансових ресурсів є мірою внеску у виробництво продукту і, звідси, будь-який господарюючий суб'єкт у ринковій економіці повинен порівнювати свої граничні доходи і граничні витрати; універсальність і оперативність трансформації цього виду ресурсів; можливості з його використання порівняно з іншими факторами.

Існує й оптимальний рівень інтенсивності використання (експлуатації) фактора виробництва, при якому віддача від його використання не перевищує темпів його відновлення. Наприклад, фінансові можливості будь-якого підприємства обмежені темпами росту і накопичення власних фінансових ресурсів, у іншому випадку – можлива втрата фінансової стійкості.

Оптимальне ж співвідношення факторів виробництва встановлюється на основі рівності відношень їх граничних продуктів і цін. Заміщення одного фактора виробництва іншим доцільно проводити до тих пір, поки об'єм продукту фактора виробництва не виявиться пропорційним ціні цього фактора. Раціональна економічна поведінка суб'єкта господарювання передбачає, що більш дорогий фактор виробництва буде заміщуватися більш дешевим [4].

Слід пам'ятати, що будь-яке підприємство володіє вже вищезгаданим бюджетним обмеженням, тобто придбання факторів за рахунок фінансових ресурсів обмежено, як правило, власними фінансовими можливостями, в рамках яких і встановлюється бажане та можливе поєднання факторів з врахуванням затрат на їх придбання й затрат наступного виробництва цього обсягу продукції.

Проблема обмеженості фінансових ресурсів визначає і проблему альтернативності їх використання. Мова йде не тільки про закупівлю факторів виробництва, але й про можливі альтернативи виробництва, а отже і про застосовуваність фінансових ресурсів в економіці. Саме ця, актуальна на сьогодні проблема, визначає, на нашу думку, і темпи економічного зростання в країні. Підприємство повинно вирішити для себе дилему – куди направляти фінансові потоки: у виробничу сферу (наприклад на виробництво товару 1 чи товару 2 і т. ін.) і тоді виробнича діяльність буде розвиватися та вдосконалюватися, чи у невиробничу. Звичайно розвиток ринкових відносин робить ймовірним перехід на новий рівень виробничих можливостей навіть за наявних бюджетних обмежень шляхом використання нових технологій, наукових відкриттів, і, звичайно ж, інформаційних ресурсів. Зазначимо, що виокремрелена інвестиційна функція фінансових ресурсів, будучи альтернативою їх виробничого використання, може, за умілої організації фінансової роботи, підвищити ефективність усієї діяльності господарюючого суб'єкта, тобто роблячи акцент на капіталізації ресурсів, можливо потім збільшити фінансові потоки у виробничу сферу.

Фінансові потоки, які циркулюють на рівні підприємств, концентруються в найбільш дохідних галузях, роблячи можливим їх пріоритетний розвиток, а зосередженість і перетікання фінансових ресурсів означає розвиток тієї чи іншої їх системи. В кінцевому результаті ми виходимо на проблему економічного зростання в державі.

Саме таким чином відбувається первинний розподіл наявних у підприємства фінансових ресурсів (на фактори виробництва), наступна спеціалізація виробництва, галузева приналежність, експортна орієнтація країни. Цей механізм розподілу фінансових ресурсів багато в чому пояснює формування показників матеріало- і капіталомісткості продукції, а також і, найчастіше, неможливість швидкої зміни спеціалізації і займаної ринкової ніші.

Отже, алгоритм максимізації доходу буде мати такий вигляд: придбання і використання найдешевшого фактора виробництва (1 вигода), випуск продукції, що користується попитом (2 вигода), реалізацію продукції на «ринку, що розвивається» (3 вигода), перевищення темпів зростання над темпами накопичення (4 вигода). Зазначимо, що цей алгоритм може застосовуватись на всіх рівнях господарювання.

Альтернативність виробництва того чи іншого товару пов'язана з поняттям альтернативної вартості, тобто збільшуючи виробництво одного товару, підприємство несе витрати втрачених можливостей, наприклад, по виробництву іншого чи по інвестиційним вкладенням. І сутність економічного *закону зростаючих витрат* проявляється в тому, що під час збільшення виробництва одного товару, неминуче збільшуються затрати, які виражені в кількості товару альтернативного випуску, тобто відбувається зростання витрат втрачених можливостей.

При одночасному збільшенні всіх факторів виробництва (до цього ми розглядали наслідки зміни одного фактора) відбувається процес збільшення випуску продукції в тій же, чи в більшій мірі. Цей закон також відомий як *економія на масштабі виробництва [6]*. Припустимо, що затрати фінансових ресурсів і праці збільшаться на 10 відсотків, а зростання обсягів випуску – на 15 відсотків. Це пояснюється так: 1) при крупномасштабному виробництві ефективна спеціалізація, що збільшує продуктивність праці; 2) можливе застосування прогресивних технологій і наукових досліджень; 3) відбувається відносне зменшення постійних витрат.

Але існує межа, коли гранична продуктивність сукупності фаторів виробництва починає зменшуватися. Тому логічніше *вести мову не про збільшення масштабів виробництва, а про їх економічну обґрунтованість чи доцільність*. Економічна доцільність передбачає, що діяльність повинна бути прибутковою. Отже, економічна доцільність стає, по суті, основою розширеного відтворення ресурсів і економічного зростання. Додамо, що існує і фінансове зростання, що представляє собою безперервне розширене відтворення фінансових ресурсів підприємства. В кінцевому підсумку, саме наявність більшої величини фінансових ресурсів після кожного циклу відтворення, означає прибуткову діяльність підприємства і можливість для їх наступного використання. Враховуючи аспекти застосовності фінансових ресурсів та універсальності останніх, зазначимо, що сучасна економічна експансія здійснюється у вигляді захоплення сфер найбільш вигідного застосування фінансових ресурсів у тій чи іншій країні (регіоні), а це в кінцевому результаті, здійснює вплив на економічну безпеку цих країн.

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи все вищесказане, зазначимо, що фінансові ресурси підприємств – це складна економічна категорія. В сучасній ринковій економіці, за відносної стабільності, розуміння фінансових ресурсів підприємств, як безпосередньо грошових коштів та їх еквівалентів не знайшло відображення в економічній літературі. Фінансові ресурси або ототожнюються з фондами грошових коштів, або з грошовими доходами і надходженнями. На наш погляд, фонди грошових коштів можуть і не утворюватися в організаціях, а доходи і надходження не обов'язково мають грошову форму. Сучасні економічні умови вимагають чіткості та ясності визначення фінансових ресурсів, універсального для будь-якої економічної системи. Фінансові ресурси організації, на нашу думку, – самостійна категорія, яка представляє собою грошові кошти та їх еквіваленти, що знаходяться в розпорядженні в кожен визначений момент часу і постійно змінюються в процесі їх формування і використання.

Роль фінансових ресурсів у підприємницькій діяльності складно переоцінити, оскільки вони безпосередньо і в найкоротші строки здатні перетворюватися в будь-який інший вид економічних ресурсів, і крім того, забезпечувати кругообіг останніх. Тому від наявності у підприємства достатньої кількості фінансових ресурсів напряму залежить успішність підприємницької діяльності і надійності організації як ділового партнера. В умовах розвиненого ринку суттєво підвищується відповідальність господарюючих суб'єктів за фінансування своєї діяльності. У зв'язку з цим виникає необхідність в умілому управлінні як підприємства в цілому, так і його фінансовими ресурсами, з метою їх самозбільшення.

Список використаних джерел

1. Балабанов І. Т. Основы финансового менеджмента. Как управлять капиталом: [учебное пособие] / І. Т. Балабанов. – Москва – Харьков – Минск: Питер, 2006. – С. 318.
2. Ван Хорн Дж. К. Основы управления финансами: пер. с англ. / Ван Хорн Дж. К.; гл. ред. Я. В. Соколов. – М.: Финансы и статистика, 1996. – 800 с.
3. Гудзь О. Є. Фінансові ресурси сільськогосподарських підприємств / О. Є. Гудзь. – К.: ННЦ «Ін-т аграрної економіки», 2007. – 578 с.
4. Опарін В. М. Фінансові ресурси: проблеми визначення та розміщення / В. М. Опарін // Вісник НБУ. – 2000. – № 5. – С. 26-31.
5. Пиндайк Р. Микроэкономика: сокр. пер. с англ. / Р. Пиндайк, Д. Рубинфельд; науч. ред.: В. Т. Борисович, В. М. Полтерович, В.И. Данилов [и др.]. – М.: Экономика, Дело, 1992. – 510 с.
6. Теорія фінансів: підручник / [П. І. Юхименко, В. М. Федосов, Л. Л. Лазебник та ін.]; за ред. проф. В. М. Федосова, С. І. Юрія. – К.: Центр навчальної літератури, 2010. – 576 с.
7. Фінансовий менеджмент: підручник / [А. М. Поддєрьогін, М. Д. Білик, Л. Д. Буряк та ін.]; кер. кол. авт. і наук. ред. А. М. Поддєрьогін. – К.: КНЕУ, 2005. – 535 с.

УДК 368.216.1

О.І. Панченко, канд. екон. наук
Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАХОВОГО МЕХАНІЗМУ ЕКОНОМІЧНОГО ЗАХИСТУ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ

У статті розкриті основні проблеми реалізації страхового механізму економічного захисту учасників перевізного процесу на залізничному транспорті з урахуванням проблем розвитку страхового ринку та залізничного транспорту в сучасних умовах, а також досліджені особливості залізничного страхування, які визначають напрямки його подальшого вдосконалення.

In the article the basic problems of the implementation of economic insurance mechanisms to protect participants of transportation process on the railways to meet the challenges of the insurance market and rail transport in the present conditions, as well as investigate the features of rail security, which determine the direction of further improvement.

Постановка проблеми. Ефективне функціонування залізничного транспорту є основою забезпечення стійкого соціально-економічного розвитку країни та створення умов для задоволення суспільних потреб у доступних і надійних перевезеннях вантажів і пасажирів. У процесі експлуатації залізничного транспорту та взаємодії з користувачами його послуг існує ймовірність виникнення непередбачених надзвичайних подій, які наносять значні збитки фізичним, юридичним особам, а також навколишньому середовищу.

Перевезення залізничним транспортом – це процес багатофакторний і проблеми збитків і втрат від надзвичайних подій, які можуть виникнути на різних етапах транспортування та з різних причин суттєво впливають на діяльність перевізника та набувають особливого значення, оскільки залізничні підприємства несуть відповідальність за всі загрози, джерелом яких є експлуатація рухомого складу, що негативно впливає на їх фінансово-економічний стан. Крім прямих збитків від пошкодження пасажирів, вантажів, транспортних засобів або іншого майна, підприємство задіяне в транспортному процесі, несе суттєві збитки у вигляді втрати клієнтів, зменшення кількості замовлень, зупинки транспортного процесу, що знижує економічну ефективність його діяльності.

Тому на залізничному транспорті повинні здійснюватись перевезення вантажів і пасажирів під час забезпечення економічного захисту його інтересів від впливу негативних факторів і випадкових надзвичайних подій. Це, у свою чергу, вимагає формування та впровадження дієвого страхового механізму економічного захисту залізничного транспорту, оскільки при його використанні перевізник отримує компенсацію збитків, які стали результатом непередбачених надзвичайних подій і продовжує транспортний процес, виконуючи свої обов’язки перед партнерами. Але в процесі його реалізації необхідно враховувати особливості функціонування залізничного транспорту як складної системи, яка об’єднує різні технологічні процеси та специфіку кожного об’єкта страхового захисту. Це суттєво підвищує якісний рівень транспортних послуг і економічну ефективність діяльності залізничного транспорту в цілому.

Таким чином, страхування на залізничному транспорті потребує оновлення та вдосконалення з урахуванням його особливостей та напрямків проведення реформ, у зв’язку з чим, виникає необхідність на основі узагальнення досвіду залізничного страхування виявити існуючі проблеми в механізмі його реалізації та визначити напрямки їх вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На основі аналізу останніх досліджень і публікацій можна зробити висновок, що велика кількість наукових праць присвячена характеристиці організації страхового захисту різних видів діяльності та галузей економіки. Необхідно відзначити значні здобутки в дослідженні теоретичних і практичних проблем щодо розвитку страхового ринку в наукових працях В.Д. Базилевича, В.Д. Бігдаша, Н.М. Внукової, О.О. Гаманкової, Т.А. Говорушко, О.М. Залєтова, М.С. Клапківа, М.В. Мних, С.С. Осадця та багатьох інших відомих учених. Однак, незважаючи на велику кількість наукових праць, які досліджують страхування в різних сферах діяльності, на

сьогодні відсутні наукові роботи, що вивчають організацію страхового захисту на залізничному транспорті.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У науковій літературі не розглядаються проблеми страхування на залізничному транспорті, тому не визначені основні особливості процесу організації страхового захисту на залізничному транспорті в сучасних умовах та не сформовані підходи до підвищення ефективності механізму страхового захисту залізничних ризиків. Між тим процеси реформування залізничної галузі, розвиток швидкісних пасажирських і вантажних перевезень, оновлення рухомого складу вимагають поступового вдосконалення страхового механізму економічного захисту залізничного транспорту та прийняття відповідних рішень про активне його використання.

Мета статті. Таким чином, метою цього дослідження є виявлення проблем у процесі реалізації страхового механізму економічного захисту учасників перевізного процесу на залізничному транспорті та визначення напрямків його вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Страховий механізм економічного захисту залізничного транспорту – це сукупність форм, видів, методів і способів організації страхування на залізничному транспорті, що забезпечує його економічний захист і стабільний розвиток. Цей механізм може включати страхування всіх учасників залізничних перевезень, оскільки при компенсації їх збитків з боку страховиків, зменшуються витрати перевізника та продовжується транспортний процес.

Страхування на залізничному транспорті займає незначну частину страхового ринку, оскільки в сучасних умовах залізничні перевезення надаються найбільшим державним підприємством-монополістом, тому замовником послуг зі страхування є держава, а придбання їх здійснюється як державна закупівля в порядку, встановленому Законом України "Про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти".

Отже, механізм формування страхових відносин між страховиками та перевізниками суттєво ускладнюється, оскільки вибір страхових компаній та переліку страхових послуг здійснюється на тендерній основі, що передбачає проведення конкурентного відбору учасників з метою визначення переможця торгів (тендера) згідно з встановленими процедурами.

Ситуація на ринку залізничних перевезень поступово змінюється, оскільки з’являються незалежні учасники перевізного процесу, які теж потребують страхового захисту, але його не використовують у зв’язку з низьким рівнем розвитку залізничного страхування. Необхідно зазначити, що причинами такої ситуації є як проблеми, що пов’язані з недоліками вітчизняного страхового ринку, так і з особливостями залізничного страхування (рис.).

До основних проблем розвитку страхування на залізничному транспорті можна віднести такі:

- недовіра до страхових компаній та інституту страхування в цілому, а також взаємна недовіра між усіма суб’єктами страхування вантажних перевезень (вантажовласниками, страховими компаніями та перевізниками);
- низький рівень страхової культури організації бізнесу підприємствами залізничної галузі, що проявляється в нерозумінні мети та функцій інституту страхування. У результаті, страхові внески розглядаються не як необхідна плата за надійність бізнесу, а як непотрібні додаткові витрати, на яких можна зекономити, тим самим зменшити фінансові витрати;
- суб’єкти перевезень не можуть адекватно оцінити потенційні ризики, які супроводжують процес транспортування та розрахувати ефективність використання страхового захисту;

- недостатнє інформаційне забезпечення учасників транспортного процесу про страхові послуги, їх вартість і обсяг страхових гарантій, а також про надійність страхових компаній. До того ж вантажовласники не мають чіткого уявлення, від яких ризиків необхідно страхувати той чи інший вантаж і як правильно скласти контракт, щоб врахувати всі особливості його убезпечення;
- недосконалість транспортного та страхового законодавства, оскільки обов'язкове страхування на залізничному транспорті здійснюється тільки під час перевезення пасажирів (страхування від нещасних випадків на транспорті) та небезпечних вантажів (обов'язкове страхування відповідальності суб'єктів перевезення небезпечних вантажів на випадок настання негативних наслідків під час перевезення небезпечних вантажів), що обумовлює вибір видів страхування;
- недосконалість інфраструктури страхового ринку, складний документообіг і відсутність сучасних технологій страхування в електронному режимі та систематизованої бази даних також стримує розвиток страхування на залізничному транспорті;
- недостатня кількість у страхових компаніях спеціалістів, які б знали всі особливості процесу перевезень на залізничному транспорті та могли, ознайомившись з варіантами умов поставок, запропонувати надійних експедиторів та перевізників, охоронне агентство та порадити при яких умовах клієнту необхідно страхувати вантаж, а при яких це повинні зробити його контрагенти.

Всі перераховані проблеми проявляються в тому, що страхування на залізничному транспорті має фрагментарний характер і на сьогодні відсутній дієвий страховий механізм, який би надійно захищав економічні інтереси цього виду транспорту. Під час удосконалення страхового захисту на залізничному транспорті необхідно враховувати особливості його функціонування, основними з яких є:

- велика вартість об'єктів залізничного страхування, тому їх пошкодження чи знищення призводить до значних збитків;
- колійний характер перевезень, що обумовлює потенційну необхідність взаємодії з іншими видами транспорту та швидкість врегулювання страхових випадків;
- складність залізничної інфраструктури, що обумовлює складність організації перевезень та велику кількість ризиків, які їх супроводжують;
- поєднання різних видів діяльності та здійснення різних видів перевезень.

Важливою умовою надійного страхового захисту на залізничному транспорті є формування довгострокових партнерських відносини між транспортними підприємствами та страховиками, які мають досвід у страхуванні залізничних ризиків, оскільки визначення реальних страхових тарифів та їх зниження при пролонгації договорів страхування за якими не відбулись надзвичайні події, а також справедливе врегулювання страхових випадків є важливими умовами тривалих страхових відносин. До того ж при страхуванні ризиків на залізничному транспорті важливе значення має оптимізація вартості страхових послуг, які включаються в залізничні тарифи, що суттєво впливає на макроекономічні процеси. Тому формування «лінії страхових відносин» між учасниками залізничних перевезень і страховими компаніями найбільше відповідає вимогам суспільно значущих залізничних перевезень.

На залізничному транспорті страхування може здійснюватись як за рахунок безпосередньої співпраці зі страховими компаніями, так і співробітництва з транспортно-експедиторськими компаніями, які встановлюють договірні відносини зі страховиками, а залізничний транспорт виступає складовою логістичного ланцюга. Тому в процесі реалізації страхового захисту на залізничному транспорті страхові відносини можуть формуватись за різними схемами, і суб'єктами страхових відносин можуть виступати вантажовідправники, вантажоотримувачі, експедиторські компанії або перевізники.

Рис. 1. Основні проблеми реалізації страхового механізму економічного захисту залізничного транспорту та напрямки їх вирішення

Отже, необхідно розробити типові схеми організації страхового захисту для кожного об'єкта залізничного страхування окремо з урахуванням конкретних умов. У такому випадку будуть чітко визначені переваги та недоліки використання страхового механізму економічного захисту для залізничного транспорту в кожній конкретній ситуації та економічно обґрунтовано рішення, які приймаються по убезпеченню його діяльності.

Правила страхування, які використовуються на залізничному транспорті повинні максимально враховувати особливості, що обумовлені складністю залізничної інфраструктури, а також специфікою його функціонування.

Так, протяжність залізничної мережі та її будова ускладнюють процес повідомлення про настання страхового випадку та його оформлення. Правилами страхування встановлюється обмежений термін на подачу письмової заяви про пошкодження або загибель застрахованого об'єкта залізничного транспорту страховику і в компетентні органи (органи внутрішніх справ, державну протипожежну службу тощо) від 2-х до 3-х днів. Іноді

виконання встановлених вимог практично неможливе, оскільки страхувальник не завжди може вчасно дізнатися про страховий випадок, тим більш зібрати всі необхідні документи, що підтверджують факт його настання. Тому під час організації страхового захисту на залізничному транспорті повинні збільшуватись часові межі подачі письмової заяви про пошкодження чи загибель транспортних засобів або вантажу.

Одночасно залізничний транспорт відрізняється тим, що його колійний характер вимагає максимально швидкого відновлення руху поїздів після настання страхового випадку. Тому іноді вимога про збереження засобів залізничного транспорту як пошкоджених, так і непошкоджених без змін, до прибуття представника не може виконуватись, а для того, щоб виконувалась, необхідно забезпечити швидке врегулювання страхових випадків і створення відповідної служби та до процесу врегулювання збитків необхідно залучати незалежні експертні організації та представників перевізника.

Отже, страхові компанії, які здійснюють страхування на залізничному транспорті повинні мати розгалужену мережу представництв на залізницях для своєчасного врегулювання страхових випадків, оскільки специфіка залізничного транспорту вимагає швидкого відновлення перевізного процесу. До того ж у процесі поточного обслуговування договорів страхування об’єктів залізничного транспорту важливим є надання страховою компанією додаткових послуг по організації відстеження вантажу, що перевозиться, оскільки у цьому випадку вантажовласник і страховик має можливість швидко отримувати інформацію про його розташування та пошкодження.

Важливу роль у страхуванні на залізничному транспорті відіграє рівень сервісного обслуговування, який страховик надає при настанні страхового випадку. Саме в критичній ситуації важливо не тільки компенсувати збиток, а і допомогти страхувальнику вирішити проблему: правильно побудувати відносини з постраждалою стороною, організувати огляд пошкодженого майна та швидко і справедливо врегулювати страховий випадок.

Як показує досвід, дії страховика при настанні страхового випадку формують ставлення до страхування в цілому. Тому важливою складовою процесу реалізації страхових послуг є врегулювання страхових випадків на залізничному транспорті. У транспортному страхуванні врегульовуються страхові випадки аварійними комісарами – експертами страховиків, які оцінюють збитки та укладають аварійний сертифікат.

Для забезпечення подальшого розвитку страхування на залізничному транспорті необхідно підвищувати довіру до страхування шляхом спрощення умов договорів страхування, підвищення рівня сервісу обслуговування, скорочення строків розгляду претензій та справедливого врегулювання страхових випадків.

На ринку страхування залізничного транспорту, як і в інших сегментах страхового ринку загострюється цінова конкуренція зі зменшенням тарифних ставок з метою розширення клієнтської бази та збільшення страхового портфеля. У результаті суттєво знижується якість страхового захисту, оскільки зменшення страхових тарифів супроводжується використанням великої кількості обмежень та застережень, які визначають обсяги, строки виплати страхового відшкодування та можливість його отримання. Більш дешевий страховий захист завжди передбачає те, що страхувальник відшкодовує самостійно частину ризиків. Страховики, як правило, під час страхування рухомого складу застосовують франшизу або спеціальні обмеження, тим самим стимулюють страхувальника відповідально ставитись до застрахованого майна. Але страховикам необхідно об’єктивно оцінювати вартість можливих пошкоджень та частоту їх настання, оскільки це може вплинути на збитковість страхових операцій та необхідно постійно вдосконалювати умови страхування на залізничному транспорті відповідно до вимог міжнародної практики та використовувати гнучку тарифну політику, яка ґрунтується на тарифах, що постійно переглядаються з урахуванням досягнутих рівнів збитковості та вимог ринку.

Під час укладання договору страхування перевізникам необхідно враховувати і те, що у випадку повної загибелі майна, коли рухомий склад не підлягає відновленню, страховики пропонують різні варіанти відшкодування збитків:

- виплата повної суми збитку без урахування франшизи та без вирахування зносу;
- відшкодування вартості матеріалів і запасних частин для ремонту, враховуючи знижки на знос деталей, які підлягають заміні в процесі ремонту рухомого складу, та зважаючи на передбачену в договорі франшизу;
- відшкодування збитку, який визначається як різниця між його дійсною вартістю та вартістю залишків, які можуть продаватись або використовуватись за функціональним призначенням, при цьому страхувальник не має права відмовитись від таких залишків. В основному придатними для використання залишаються колісні пари, а залишки рухомого складу здаються на металолом, вартість якого буде вирахована зі страхового відшкодування. При цьому витрати на розрізання рухомого складу та доставку до місця здачі на металолом, оплачує страхувальник і відшкодуванню вони не підлягають.

У процесі укладання договору страхування перевізник повинен чітко усвідомлювати умови відшкодування збитків, які пропонуються та обрати найбільш вигідний варіант у конкретних умовах.

Динамічне зростання швидкості перевезень на залізничному транспорті вимагає оперативності з боку страховиків, а велика трудомісткість документообігу в процесі страхування вимагає автоматизації оформлення страхових документів для задоволення зростаючих вимог клієнтів. Страхові компанії повинні бути технічно оснащеними суб'єктами страхового ринку та стимулювати інших учасників страхових відносин до технічного вдосконалення, оскільки електронне страхування вантажів на залізничному транспорті спрощує технологію інформування споживачів про умови надання страхових послуг тільки надійними страховиками, які є учасниками системи електронного страхування. У результаті пришвидшується документообіг, який супроводжує оформлення страхових правовідносин і страхування органічно стає складовою загальної процедури організації вантажоперевезення та стає одним з елементів загального бізнес-процесу. Єдина інформаційна база поєднує всіх учасників транспортного процесу та дозволяє стандартизувати документообіг під час страхування вантажів, які перевозяться залізничним транспортом і максимально спростити технологію електронного страхування.

Запровадження електронного страхування є основою сучасної послуги фінансового захисту вантажних залізничних перевезень, що значно підвищує привабливість вітчизняного залізничного транспорту. Тому запровадження електронного страхування вантажів є одним з напрямків удосконалення системи економічної безпеки перевезень на залізничному транспорті за допомогою формування фінансово-економічних відносин зі страховими компаніями, грошові ресурси яких залучаються для створення сучасної універсальної системи страхового та охоронного захисту вантажів, які перевозяться залізницями.

Одна з найбільш актуальних проблем є убезпечення залізничного рухомого складу в процесі його взаємодії з іншими видами транспорту. Наприклад, у зв'язку з застарілим технічним оснащенням стивідорних компаній у морських портах дуже часто завдається шкода залізничному транспорту. Претензії, які виникають під час пошкодження вагонів і вантажів, можуть вирішити страхові компанії як власників вантажів, так і стивідорних компаній за рахунок страхування їх відповідальності, або можна використовувати страхування залізничного рухомого складу, що теж суттєво зменшить ризики залізничних перевізників.

Висновки і пропозиції. Таким чином, аналіз проблем і особливостей реалізації страхового механізму економічного захисту залізничного транспорту свідчить про актуальність більш активного впровадження страхових інструментів у залізничній галузі

та необхідність їх вдосконалення, незважаючи на те, що протягом останніх років загальною тенденцією на ринку залізничного страхування не спостерігається активного розвитку.

Особливу увагу необхідно звернути на зарубіжний досвід організації страхування на залізничному транспорті, оскільки використання страхових механізмів інших країн може значно підвищити його ефективність.

Список використаних джерел

1. Про залізничний транспорт: Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=273%2F96-%E2%F0.
2. Про страхування: Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=85%2F96-%E2%F0.
3. Богомолова Н. І. Страхування засобів швидкісного залізничного транспорту як основа надійності перевізного процесу / Н. І. Богомолова, О. І. Панченко // Економіка: проблеми теорії та практики. – 2009. – Вип. 256. Том ІІІ. – С. 793-802.
4. Енциклопедія страхування / В. В. Фещенко [та ін.]. – К., 2008. – 650 с.
5. Клапків М. С. Страхування фінансових ризиків / М. С. Клапків. – Тернопіль: Економічна думка: Карт-бланш, 2002. – 570 с.
6. Панченко О. І. Особливості організації страхового захисту вантажних перевезень на залізничному транспорті / О. І. Панченко, Н. І. Богомолова // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. – 2010. – № 41. – С. 22-28.
7. Панченко О. І. Сучасний стан та перспективи розвитку транспортного страхування в Україні / О. І. Панченко, М. В. Дубина // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. – 2010. – № 44. – С. 256-266.
8. Программы страхования СК СОГАЗ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.sogaz.ru/corporate/insurance_transport/.
9. Програми страхування вантажів і відповідальності СК «Провідна» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://providna.com.ua/.
10. Програма страхування вантажів СК «Універсальна» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.universalna.com.

УДК 364.01

Н.В. Антоненко, ст. викладач
О.Д. Біднячук, студентка
Національний транспортний університет, м.Київ, Україна

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена проблемі реформування й розвитку пенсійної системи України, а також питанням визначення напрямків покращення пенсійного забезпечення громадян.

Статья посвящена проблеме реформирования и развития пенсионной системы Украины, а также вопросам определения направлений улучшения пенсионного обеспечения граждан.

The article is devoted to the reform and development of the pension system in Ukraine, as well as on identifying areas to improve pensions

Постановка проблеми. XXI століття ознаменувалося для України низкою проблем, насамперед, соціального характеру. Особливо наболілим є питання пенсійного забезпечення, навколо якого виникло неабияке напруження у зв'язку з нинішнім станом реформуванням пенсійної системи. Сучасна пенсійна система – це спадок командно-адміністративної системи, що потребує якнайшвидших докорінних змін. Основна ідея нині діючої солідарної системи полягає у забезпеченні пенсійних виплат за рахунок відрахувань з працюючого населення до Пенсійного фонду. Наразі ця система знаходиться у глибокій кризі: тільки за 2010 рік дефіцит бюджету Пенсійного фонду становив 34 мільярди 400 мільйонів гривень; 10 працюючих забезпечують 9,5 пенсіонерів [1]. Відповідно до ст. 46 Конституції України "громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом" [2]. Конституція гарантує соціальний захист, але дієвість системи державного соціального забезпечення надзвичайно низька, оскільки в країні діють стандарти "дешевої" робочої сили, високого рівня бідності і безробіття. Найкращою перспективою розвитку для пенсійного забезпечення в Україні є перехід до трирівневої пенсійної реформи: солідарної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, нагромаджувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та системи недержавного пенсійного забезпечення. Саме завдяки цьому переходу можна подолати основні проблеми існуючої системи: несправедливість при нарахуванні пенсій, непомірність розмірів нарахувань на фонд заробітної плати та зростаючий дефіцит пенсійного фонду.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Сучасне пенсійне забезпечення в Україні має ряд невирішених питань, до яких відносяться такі проблеми: зростаюча нестача коштів у Пенсійному фонді; соціальна несправедливість у виплаті пенсій; отримання працюючими пенсіонерами пенсії в повному обсязі і зарплати; «розчинення в державі» грошей померлих людей, що не досягли пенсійного віку.

Аналіз досліджуваної проблеми. Проблеми, пов'язані із пенсійним забезпеченням, відображені в наукових працях багатьох зарубіжних та вітчизняних учених. Значний внесок у розробку проблем реформування пенсійного забезпечення зробили такі закордонні вчені, як: Е. Юрзіца, Г. Мак Таггарт, П. Голиша, Н. Барра. Ряд вітчизняних учених-економістів займалися дослідженням пенсійного забезпечення та пенсійного страхування в умовах транзитивної економіки України – це Кір'ян Т.М., Шаповал М.С., Лібанова Е.М., Пирожков С.І., Бойко М.Д., Грушко В.І., Ріппа М.Б., Руженський М.М., Сахацький В., Шаварина М.П., Юрій С.І., Якимів А.І., Гнибіденко І. Ф., Зарудний О.Б., Зайчук Б.О., Надточій Б.О., Палій О.М., Яценко В.В., Кендюхов О.В. Наразі питання пенсійного забезпечення в Україні є одним з найбільш актуальних та дискусійних і потребує подальшого вирішення.

Метою написання статті є аналіз сучасного пенсійного забезпечення в Україні, виокремлення спірних питань пенсійної реформи та перспектив її розвитку.

Виклад основного матеріалу. Сучасне пенсійне забезпечення, як і захист непрацездатного населення, в Україні знаходяться на доволі низькому рівні, що спричинено багатьма факторами. Солідарна пенсійна система є вкрай несправедливою. Перш за все, вона зумовлена дією 30 пенсійних законів, по окремих з яких пенсії призначаються на рівні 80-90 % заробітку. Як наслідок, різниця в пенсіях досягає десятків разів [3].

Викликає питання і система сплати внесків до Пенсійного фонду, що склалася. Також потребує змін система індексації пенсій. Адже, якщо постійно підвищується лише мінімальний розмір пенсії у зв'язку із зростанням прожиткового мінімуму, то розміри призначених пенсій частіше будуть зрівнюватись із мінімальними пенсіями, при цьому втрачається справедливість призначення таких пенсій.

Особливої уваги заслуговує Закон України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи», прийняття якого викликало неабиякі суперечки серед громадян. Цим Законом внесено низку змін до 22 законодавчих актів, у тому числі Законів України «Про загальнообов`язкове державне пенсійне страхування», «Про пенсійне забезпечення», «Про недержавне пенсійне забезпечення», «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам», «Про прокуратуру», «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», «Про державну службу», «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про службу в органах місцевого самоврядування», «Про статус народного депутата України», «Про судоустрій і статус суддів». Згідно з ним, пенсійний вік для жінок підвищено до 60 років, страховий стаж підвищено до 30 років для жінок і до 35 – для чоловіків. Пенсійний вік чоловіків-держслужбовців підвищено до 62 років. Розмір максимальної пенсії для осіб, які втратили працездатність, обмежується на рівні 7640 гривень. Крім того, закон зменшує з 90 % до 80% заробітну плату для нарахування пенсій для держслужбовців. Також законом передбачено створення приватних пенсійних фондів тощо [4]. Одним із прогресивних пунктів закону є те, що пенсія буде обмежена максимальним розміром у десять прожиткових мінімумів, але викликає певне напруження в суспільстві друга частина цього пункту стосовно того, що пенсіонери, яким уже призначене щомісячне довічне грошове утримання, так й надалі будуть його отримувати [5]. Адже деякі «особливі» пенсіонери наразі отримують пенсії, що перевищують 75 прожиткових мінімумів.

Стосовно сутності самої реформи. Одна з важливих причин її проведення – уразливість діючої однорівневої системи. Під час кризи вона просто не в змозі працювати без постійно зростаючої бюджетної підтримки. Очевидно, що "для підстраховки" потрібний ще як мінімум один рівень забезпечення літніх громадян – накопичувальна система пенсійного забезпечення. В Україні її намагаються ввести ще з 2003 року. Але деструктивна критика гальмує цей процес.

Сутність нової системи полягає в персональних пенсійних рахунках, куди працюючі особи відраховуватимуть певний відсоток від своєї зарплати. Зараз розмір цього внеску встановлено в межах 2 % з подальшим його щорічним підвищенням на 1 % (до 7 %). Опозиція реформі стверджує, що в майбутньому пенсіонерів очікує не така вже й велика надбавка до пенсії. Проте на рахунку людини, за наявності трудового стажу 25-30 років, що платила внески в другий рівень, зможе назбиратись чимала сума.

Завдяки реформі частково вирішується проблема нелегальної зайнятості серед молоді. Підвищення пенсійного стажу на 5 років ставить ребром питання неофіційного працевлаштування [6]. Наразі, більше 40 % українців у віці до 35 років працюють "за угодою", то навряд чи після реформи вони будуть згодні мінімізувати податкові витрати роботодавця за рахунок своєї майбутньої пенсії. Важливу роль відіграватиме нако-

пичувальна система. Прив'язка до відсотка від "чистої" зарплати означатиме: хто більше заробляє, той і більшу персональну добавку до пенсії отримуватиме. Отже, працівники будуть зацікавлені в отриманні легальної оплати праці, а виплата керівниками зарплат "в конвертах" стане особистою проблемою таких керівників.

Непростою є ситуація стосовно пенсійного забезпечення держслужбовців. Адже, виходячи на пенсію, вони отримують до 90 % від свого окладу, тоді як інші категорії працівників у середньому приблизно 48 % [7]. Враховуючи сучасні умови «виживання» більшості пенсіонерів, з чисто людських міркувань – тут немає нічого поганого. Але така система нарахування пенсій створює додаткове навантаження на Пенсійний фонд, яке повинно зникнути із введенням нової системи пенсійного забезпечення.

Неабиякі перепони на шляху реформування пенсійної системи створює нинішня система оподаткування. Задля заохочення робітників та роботодавців до накопичення та інвестування пенсійних заощаджень, необхідно було б здійснити такі заходи: 1) з метою підвищення доходів населення та їх легалізації – знизити ставку податку на доходи фізичних осіб; 2) розробити економіко-правовий механізм по залученню до пенсійних фондів доходів, одержаних від легалізації та податкової амністії.

Важливим для майбутнього розвитку пенсійної системи є запровадження обґрунтованої системи звітності, фінансового обліку та суворого державного контролю у сфері соціального страхування.

Реформування пенсійного забезпечення передбачає також створення спеціальних індивідуальних рахунків, що зрівняють інтереси працюючих і пенсіонерів. Нарешті з’явиться можливість перейти із системи фінансової піраміди до системи, яка буде враховувати демографічний стан у країні.

Коротко розглянемо механізм накопичення пенсійних виплат на спеціальних індивідуальних рахунків [8; 9]. Кожна працююча особа сплачуватиме певну частину доходів на свій індивідуальний рахунок як внесок до Пенсійного фонду. Щорічно на внесену суму нараховуватимуться відсотки, що залежатимуть від самого фонду чи будуть регламентуватися законодавством. З настанням пенсійного віку кошти на рахунку перетворюватимуться на ануїтет. Індивідуальні рахунки зможуть ефективно розподілити дохід протягом життєвого циклу. Однак у цьому випадку в особи, що досягла пенсійного віку, немає гарантії отримати мінімальну пенсію. Тому гарантовані виплати мінімальної пенсії фінансуватимуться із бюджету. Цей метод пенсійного забезпечення є кращим за фінансування мінімуму з доходів пенсійної системи завдяки можливості коригування виплат відповідно до вкладу працюючої особи до Пенсійного фонду.

Рахунки дають можливість ідентифікувати внески працюючих, але при цьому учасники такої системи не будуть покладатися тільки на себе. Якщо правила пенсійної системи однакові для всіх, то вона є соціальною в тому значенні, що працюючі учасники ніби «купують» пенсійні права у попереднього покоління учасників замість безпосереднього зобов’язання сплачувати соціальні податки. Тобто, система, базисом котрої є індивідуальні рахунки, чітко обіцяє: кожен працюючий громадянин отримає в майбутньому, окрім суми в обсязі сплачених внесків, ще й зароблений відсоток.

Неабиякої популяризації, особливо в засобах масової інформації, досягла система недержавного пенсійного забезпечення. За першим варіантом, приватна фірма отримує доступ до управління частиною державної пенсійної системи. Такі випадки державно-приватного партнерства діють у Польщі та в інших країнах [10; 11]. Отже, частина «повністю профінансованих» пенсійних фондів управлятиметься приватними особами, що означатиме не що інше, як приватизацію соціального забезпечення.

За другим варіантом, фізичні та юридичні особи на засадах добровільної участі можуть укладати пенсійний контракт з адміністраторами недержавних пенсійних фондів,

з банківськими установами (про відкриття пенсійних депозитних рахунків для нагромадження пенсійних заощаджень) та страховими організаціями. Активи недержавних пенсійних фондів, відповідно до чинного законодавства, будуть використовуваться шляхом застосування різних інструментів фінансового ринку [12].

Найбільшою складовою у структурі недержавного пенсійного фонду є кошти на депозитних рахунках банків. Напрямок подібних вкладень характеризується стабільною дохідністю з відсотком, який, зазвичай, знаходиться на межі рівня інфляції. Можна забезпечити більш високу дохідність пенсійних вкладів за рахунок їх інвестування в акції та облігації українських емітентів, що забезпечить одночасне вливання коштів в український бізнес.

Соціальним захистом населення повинна опікуватися безпосередньо сама держава, а не певні особи, які зможуть вільно користуватися чужими грішми. Тому вищенаведений варіант не може бути доцільною перспективою для розвитку пенсійного забезпечення України, хоча завдяки створенню пенсійних фондів суто приватним сектором й лише за професійною ознакою можна буде вирішити питання пільгових пенсій. Це б змогло посилити відповідальність роботодавців щодо безпечних умов праці і звільнити Пенсійний фонд від виплат за пільговим пенсійним забезпеченням, а також правильно розрахувати тарифи страхових внесків окремо для кожної професійної пенсійної системи.

Одна з важливих умов реформування – чітке запровадження накопичувальної системи загальнообов’язкового державного пенсійного страхування до кінця 2012 року. Вона спричинена нівелюванням очікувань щодо перебудови пенсійної системи. Адже, Програма економічних реформ має декілька етапів, реалізація частини з яких відкладені на невизначений термін.

Необхідно також перерахувати вже призначені пенсії. При цьому необхідно за базу перерахунку брати середню заробітну плату пенсіонера за п’ять календарних років перед виходом на пенсію, також потрібно вдосконалити механізм обчислення коефіцієнта заробітної плати для осіб, які одержували допомогу по безробіттю, або здійснювали догляд за дитиною до 3-х років і т. ін.

На сьогодні громадяни не довіряють системі накопичення коштів, оскільки не розуміють самої її сутності. Наявні проблеми у солідарній системі, соціально-економічна криза і надалі стримуватимуть запровадження обов'язкової накопичувальної системи.

Висновки і пропозиції. Реформування та подальший стабільний розвиток пенсійного забезпечення в Україні в напрямку нагромаджувальної системи загальнообов’язкового державного пенсійного страхування зможе повернути довіру населення до державного апарату та сподівання на достойне матеріальне забезпечення в старості. Завдяки переходу від системи нарахувань на заробітну плату до системи відрахувань з неї у Державний пенсійний банк – пенсія кожного громадянина справедливо відображатиме трудовий внесок в еквіваленті заробітної плати кожного громадянина України у створення загальносуспільного продукту. Окрім соціального ефекту, буде одержано і небувалий економічний результат, оскільки Державний пенсійний банк, володіючи колосальною сумою «довгострокових» грошей, зможе інвестувати не тільки окремі державні підприємства, а й загалом цілі галузі. Таким чином, запровадження системи персоніфікованого пенсійного страхування наразі виступає головним способом подолання фінансової розбалансованості солідарної пенсійної системи, досягнення соціальної справедливості у розмірах отримуваних пенсій від раніше здійснюваних внесків – підвищить індивідуальну відповідальність громадян у власному пенсійному захисті.

Список використаних джерел

1. Задырко Г. Сергей Тигипко – о пенсионной реформе [Электронный ресурс] / Г. Задырко. – Режим доступа: www.zadira.info/news/8800.

2. Про внесення змін до Конституції України: Закон України № 2222-IV від 8.12.2004 р. – К.: Велес, 2005. – 48 с. – (Серія видань "Офіційний документ").

3. Пенсійна система України. Концепція подальшого проведення пенсійної реформи: обговорення за круглим столом [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.fpsu.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2022%3A2010-03-26-14-54-54&catid=2%3A2009-06-19-18-32-50&Itemid=2&lang=uk).

4. Янукович підписав закон про пенсійну реформу: Новини УНІАН [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.unian.net/ukr/news/news-455775.html.

5. Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи – [Чинний від 2011-07-08] / Верховна Рада України. – К.: Парлам. вид-во, 2011. – 573 с. – (Бібліотека офіційних видань).

6. Официальное видение пенсионной реформы в Украине: за и против [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.zadira.info/news/9772.

7. Пенсійна несправедливість [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ua.glavred.info/archive/2010/11/08/114754-4.html).

8. Даценко В. В. Функціонування системи пенсійного страхування в Україні: якісні зміни у пенсійній системі держави / В. В. Даценко // Актуальні проблеми економічного і соціального розвитку регіонів України: матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (Дніпропетровськ, 16-26 листопада 2009 р.): у 2 томах. Т. 1. – Дніпропетровськ: ДДФА, 2009. – С. 308-309.

9. Мордвінов О. Г. Впровадження та перспективи розвитку системи загальнообов'язкового накопичувального страхування в Україні / О. Г. Мордвінов, Н. І. Добриніна // Держава та регіони. – 2009. – № 4. – С. 188-192.

10. Марек Гура. Пенсійна реформа: Виклик для України / Марек Гура; за ред. М. Свєнчіцкі, І. Чапко, А. Єрмошенко. – К.: Аналітично-дорадчий центр Блакитної стрічки ПРООН, 2008. – 68 с.

11. Бондарук І. С. Зарубіжний досвід організації системи пенсійного забезпечення / І. С. Бондарук // Формування ринкових відносин в Україні. – 2009. – № 4.– С.15-17.

12. Надточій А. О. Аналіз досвіду недержавних пенсійних фондів / А. О.Надточій // Держава та регіони. – 2009. – № 1. – С.142-146.

УДК 338.512

В.А. Нехай, канд. екон. наук, доцент
І.О. Федорок, студентка
Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

ЩОДО КЛАСИФІКАЦІЇ ВИТРАТ У БУХГАЛТЕРСЬКОМУ ОБЛІКУ

Досліджено місце і значення класифікації витрат у системі бухгалтерського обліку підприємств та висвітлено її роль в інформаційному забезпеченні управлінського персоналу.

Исследовано место и значение классификации затрат в системе бухгалтерского учета предприятий и отражена ее роль в информационном обеспечении управленческого персонала.

A place and value of classification of charges are investigational, in the system of record-keeping of enterprises her role is reflected in the informative providing of managerial staff.

Постановка проблеми. Глобальні інтеграційні процеси в економічному просторі призводять до відкритості національної економіки та жорсткої конкуренції, що вимагає від вітчизняних товаровиробників підвищення конкурентоспроможності товарів на внутрішньому та зарубіжних ринках. Процеси глобалізації, за Т. Фридманом, – це “нестримна інтеграція ринків, націй-держав і технологій, що дозволяє індивідам, корпораціям і націям-державам досягати будь-якої точки світу швидше, далі, глибше і дешевше, ніж будь-коли раніше” [1]. Отже, одним з головних напрямів підвищення конкурентоспроможності продукції є зниження її собівартості як за рахунок використання новітніх технологій, так і поліпшення управління витратами.

Досліджуючи проблему ефективного управління витратами підприємства, перш за все слід відзначити, що в економічній літературі зустрічається велика кількість класифікацій витрат та видів витрат, у тому числі безліч синонімів для позначення однакових термінів, що вносить певні суперечності щодо їх відображення в системі бухгалтерського обліку, яка слугує інформаційною базою для прийняття управлінських рішень.

Аналіз останніх досліджень. З’ясуванню природи, умов виникнення, форм, видів, оцінки, механізмів формування і відображення витрат діяльності підприємств приділили значну увагу у своїх працях як вітчизняні, так і зарубіжні вчені: Ф. Бутинець, Б. Валуєв, Я. Витвицький, С. Голов, М. Данилюк, Б. Литвин, В. Орлова, М. Пушкар, В. Рудницький, В. Сопко, М. Чумаченко, О. Аксьоненко, І. Басманов, П. Безруких, К. Друрі, В. Івашкевич, Р. Мюллендорф, В. Палій, Дж. Ріс, Ч. Хорнгрен, А. Яругова та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Особливого значення набувають наукові дослідження, спрямовані на розвиток теоретичних основ бухгалтерського обліку, які спрямовані на вирішення проблем національної економіки. На жаль, вирішення методологічних проблем, які пов’язані з намаганням запровадити в Україні міжнародні стандарти фінансової звітності, не сприяють удосконаленню теорії бухгалтерського обліку та створенню адекватного методологічного, методичного та організаційного забезпечення потреб управління витратами.

Мета статті. Дослідження різних підходів до визначення поняття витрат підприємства, їх класифікації з метою поліпшення обліково-аналітичного забезпечення управління витратами.

Основний матеріал дослідження. У широкому розумінні методологія науки (від метод і грецького λόγος – вчення) – може сприйматися в різних значеннях: або як сукупність прийомів дослідження, що застосовуються в певній науці, або як учення про методи пізнання й перетворення дійсності, спрямована на усвідомлення наукою своєї власної природи, принципів і методів, що лежать в основі пізнання дійсності та відтворення її в мисленні.

Особливого значення проблеми методології бухгалтерського обліку як науки набувають у зв’язку з сучасним бурхливим розвитком інтеграційних процесів, введенням

нових категорій, у більшості випадків іншомовних, неправильно переведених, як сама назва, так і саме визначення поняття, що іноді призводить до втрати безпосереднього зв'язку між фактами економічної діяльності підприємства та їхнім теоретичним осмисленням. "Каждый научный термин должен обладать строго определенным и четко ограниченным содержанием; при этом значение каждого термина координировано со значением всех остальных терминов той же системы" [2]. Розглядаючи науку як систему, слід враховувати такі вимоги: знаючи категорію, розумієш її місце в системі, і відповідно, знаючи місце в системі, розумієш категорію.

Класифікація витрат є дуже важливою для розуміння поняття витрат і визначення методики планування, обліку, контролю та управління останніми. Як зазначає О.П. Рудановський: «Правильная классификация действует как сортировочный механизм: она или вовсе не пропускает к учету то, что считает не подлежащим учету, или, допустив, подводит всегда под одну из установленных категорий, хотя бы и с некоторыми натяжками.» [3].

В економічній теорії існують різні підходи до визначення витрат виробництва. Так, прихильники теорії трудової вартості (А. Сміт, Д. Рікардо, К. Маркс) вважали, що втілена у товарі праця складає зміст витрат виробництва [4].

Трудова концепція витрат базується на трудовій теорії вартості, основоположниками якої є У. Петті, А. Сміт, Д. Рікардо, К. Маркс. У трудовій концепції витрат виділяють дві групи витрат:

– витрати живої (необхідної і додаткової) і минулої, уречевленої праці (предмети і засоби праці, які набуті підприємством і використовуються в процесі виробництва);

– витрати капіталу – витрати грошових коштів для придбання засобів виробництва і робочої сили.

Витрати виробництва як сукупні витрати живої та уречевленої праці на виробництво продукції виражають сутність витрат виробництва для суспільства. Для підприємця виробництво продукції визначається витратами капіталу, а не витратами праці [5].

Австрійський теоретик Р. Візер розробив суб'єктивну теорію витрат альтернативних можливостей, відповідно до якої дійсні витрати виробництва продукту дорівнюють найвищій корисності тих благ, які суспільство змогло б отримати, якщо б по-іншому використало затрачені виробничі ресурси.

Інституціоналістська теорія витрат представлена в роботах Дж. К. Кларка, який ретельно досліджував різні типи витрат: індивідуальні і суспільні, абсолютні, додаткові, фінансові, виробничі, довгострокові і короткострокові.

Неокласичні концепції витрат виробництва розглядають їх як суму витрат (постійних і змінних) на придбання факторів виробництва.

Останнім часом широко відомою стала теорія трансакційних витрат, яка розроблена представниками неоінституціоналізму. Сюди відносять, головним чином, витрати обігу, тобто витрати на реалізацію товару (реклама, обслуговування ринків та ін.). Поняття трансакційнх витрат запровадив американський економіст Р. Коуз.

Неоінституціоналісти вважають, що функція ринку полягає в економії трансакційних витрат, а головною його перевагою виступає тенденція до мінімізації витрат кожного учасника обміну на отримання інформації.

У сучасній західній економічній теорії лежать постулати неокласичної та трансакційної теорії витрат виробництва, при цьому відправними є два моменти. По-перше, витрати виробництва – оплата придбаних факторів виробництва, які розглядаються з точки зору обґрунтування оптимальної стратегії підприємства з метою одержання рівного доходу на кожну грошову одиницю, затрачену на купівлю факторів виробництва.

По-друге, класифікація витрат виробництва ґрунтується на взаємозв'язку між обсягами виробництва і витратами. Відповідно, витрати поділяються на ті, які залежать (змінні), і ті, які не залежать (постійні) від обсягу виготовленої продукції [4].

Бухгалтерський підхід зорієнтований на ретроспективну фіксацію фактично здійснених витрат. Основними нормативними документами, які визначають методологічні засади формування в бухгалтерському обліку інформації про витрати підприємства та порядок їх розкриття у фінансовій звітності є П(С)БО 16 "Витрати" та П(С)БО 3 "Звіт про фінансові результати".

Згідно з П(С)БО 1 "Загальні вимоги до фінансової звітності" витрати – це зменшення економічних вигод протягом облікового періоду у вигляді вибуття активів або збільшення зобов'язань, які призводять до зменшення капіталу [6]. Основними нормативними документами, що регламентують порядок формування витрат та собівартість продукції для всіх підприємств, незалежно від їх організаційно-правових форм власності, форм обліку та звітності, є П(С)БО 16 "Витрати" та розроблені на його підставі галузеві методичні рекомендації щодо формування собівартості продукції (робіт, послуг).

Згідно з П(С)БО 16 "Витрати" витрати операційної діяльності можливо класифікувати за:

– статтями;
– елементами витрат [7].

Групування операційних витрат за статтями дає змогу визначити цільове здійснення витрат, узагальнити їх за місцем виникнення відповідно до виготовленої продукції, виконаних робіт, стосовно видів діяльності та у зв'язку з проведенням різних організаційно-технічних заходів.

Групування витрат за економічними елементами стосується лише операційної діяльності підприємств і дає змогу провести аналіз складу, структури та ефективності витрат. Можна визначити залежність витрат від технічного рівня розвитку та ефективності використання матеріальних, трудових ресурсів, визначити пріоритетні напрями їхньої раціоналізації. Поелементне групування використовують, визначаючи граничний рівень витрат, для складання кошторисів та формування їхньої нормативної бази [8].

Згідно з Податковим кодексом України пп.14.1.27 витрати – сума будь-яких витрат платника податку в грошовій, матеріальній або нематеріальній формах, здійснюваних для провадження господарської діяльності платника податку, в результаті яких відбувається зменшення економічних вигод у вигляді вибуття активів або збільшення зобов'язань, внаслідок чого відбувається зменшення власного капіталу (крім змін капіталу за рахунок його вилучення або розподілу власником).

Таким чином, класифікація витрат передбачає вибір таких групувальних ознак, які б найповніше відображали властивості різноманітної діяльності підприємства, з максимальним відображенням видів витрат, а саме, організаційно-управлінський, обліково-аналітичний, фінансово-економічний, маркетинговий, інвестиційний тощо.

Висновки і пропозиції. Важливою умовою успішної діяльності підприємств є досягнення оптимального рівня витрат на виробництво, внаслідок чого зросте конкурентоздатність продукції та стане реальним досягнення довгострокового економічного зростання підприємств. Отже, у ринковій економіці витрати, порядок їх формування та облік повинні створювати єдину, раціональну, чітко та безперебійно функціонуючу інформаційну систему з певними цільовими установками та взаємопов'язаними елементами, що здатна забезпечувати потреби користувачів з метою контролю та управління ними.

Список використаних джерел

1. Friedman Th. Understanding Globalization. The lexis and the Olive Tree. – N. Y., 2000. – P. 9.
2. Энгельс Ф. Диалектика природы / Ф. Энгельс, К. Маркс // Сочинения. – 2-е изд. – М., 1959. – Т. 14. – 516 с.

3. Рудановский А. П. Общая теория учета и оценка Московского городского счетоводства с точки зрения счетной теории и счетной практики в их современном развитии / А. П. Рудановский. – М., 1912.

4. Комарницький І. Ф. Економічна теорія: підручник / І. Ф. Комарницький. – Вид. 2-е, переробл. і доповн. – Чернівці: Рута, 2008. – 431 с.

5. Політична економія: навч. посіб. / [за ред. В. О. Рибалкіна, В. Г. Бодрова]. – К.: Академвидав, 2007. – 672 с. – (Альма-матер).

6. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку і "Загальні вимоги до фінансової звітності": затверджені наказом Міністерства фінансів України від 31.03.99 р. № 87 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nibu.factor.ua/ukr/info/instrbuh/psbu1/.

7. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 "Витрати": затверджено наказом Міністерства фінансів України від 31 грудня 1999 р. № 318 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: //http://www.nibu.factor.ua/ukr/info/instrbuh/psbu16/.

8. Гончаров В. М. Внутрішній економічний механізм підприємства: навчальний посібник / В. М. Гончаров, Н. В. Касьянова [та ін.]. – Донецьк: СПД Купріянов В. С., 2007. – 284 с.

УДК 657.42:631.115(477)

О.О. Сидоренко, канд. екон. наук, доцент
Д.В. Зоценко, асистент
Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ОБЛІКУ БІОЛОГІЧНИХ АКТИВІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ

Розглянуто методичні засади обліку біологічних активів сільськогосподарських підприємств України. Зокрема, основна увага приділена проблемам оцінки біологічних активів та їх відображення у фінансовій звітності.

Рассмотрены методические основы учета биологических активов сельскохозяйственных предприятий Украины. В частности, основное внимание уделено проблемам оценки биологических активов и их отображению в финансовой отчетности.

The methodological basis of accounting the biological assets at agricultural enterprises in Ukraine is considered in this article. In particular, special attention is paid to the problems of assessment the biological assets and their reflection in the financial statements.

Постановка проблеми. Специфікою діяльності сільськогосподарських підприємств є наявність у них значної частки господарських операцій з біологічними активами, що характеризує їх сільськогосподарську діяльність. Тому особливо важливого значення набуває методика оцінки та обліку біологічних активів на звітні дати.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Різні аспекти обліку операцій з біологічними активами досліджувалися у працях таких учених, як: Гливенко В.В., Голов С.Ф., Жук В.М., Замула І.В., Кірейцев Г.Г., Лень В.С., Маренич Т.Г., Моссаковський В.Б., Огійчук М.Ф., Сук Л.К. і Сук П.Л. [1-3; 5-7; 11; 12; 17] та багато інших. Значна увага приділяється питанням організації обліку операцій з біологічними активами, оцінці їх вартості.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас питання оцінки біологічних активів сільськогосподарських підприємств України є не достатньо висвітленими в літературних джерелах, що свідчить про актуальність здійсненого нами дослідження з теоретичної та практичної точки зору.

Мета статті. Метою статті є виявлення проблемних аспектів, пов'язаних з оцінкою та обліком біологічних активів сільськогосподарських підприємств України, та розробка заходів з їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Згідно із п. 4 П(с)БО 30 «Біологічні активи» біологічний актив – тварина або рослина, яка в процесі біологічних перетворень здатна давати сільськогосподарську продукцію та/або додаткові біологічні активи, а також приносити в інший спосіб економічні вигоди.

Біологічний актив та/або сільськогосподарська продукція визнаються активом, якщо існує імовірність отримання підприємством у майбутньому економічних вигод, пов'язаних з їх використанням, та їх вартість може бути достовірно визначена [14].

Первісна оцінка біологічних активів здійснюється за первісною вартістю, яка визначається залежно від умов надходження (одержання) біологічних активів на сільськогосподарському підприємстві (рисунок 1).

Проте, на нашу думку, більш складною ділянкою обліку щодо біологічних активів є порядок їх оцінки та відображення в обліку на дату балансу. Так, біологічні активи на дату балансу можуть обліковуватись за: справедливою вартістю, зменшеною на очікувані витрати на місці продажу; первісною вартістю з урахуванням суми зносу та втрат від зменшення корисності довгострокових біологічних активів; первісною вартістю, визначеною згідно з вимогами П(с)БО 9 «Запаси» – для поточних біологічних активів; справедливою вартістю з одночасним визнанням забезпечення за обтяжливим контрактом щодо продажу біологічних активів; теперішньою вартістю майбутніх чистих грошових надходжень від біологічних активів, обчисленою відповідно до П(с)БО 28 «Зменшення корисності активів» тощо.

Рис. 1. Склад первісної вартості біологічних активів залежно від умов їх надходження (одержання) на сільськогосподарському підприємстві

Джерело: складено авторами.

З наведеного стає зрозумілим, що метод оцінки біологічних активів на дату балансу залежить від багатьох обставин, які обов’язково повинні бути враховані при його виборі та є трудомістким процесом, полегшити який можна за допомогою використання розробленого нами дерева рішень щодо обрання методу оцінки біологічних активів на дату балансу, яке наведено на рисунку 2.

Слід зазначити, що платники податку на прибуток згідно з п. 11 П(с)БО 30 „Біологічні активи” мають право відображати біологічні активи на дату балансу за первісною вартістю з урахуванням суми зносу і втрат від зменшення корисності. Проте, якщо вони не використовують це право, то їм також доцільно використовувати зазначене вище дерево рішень.

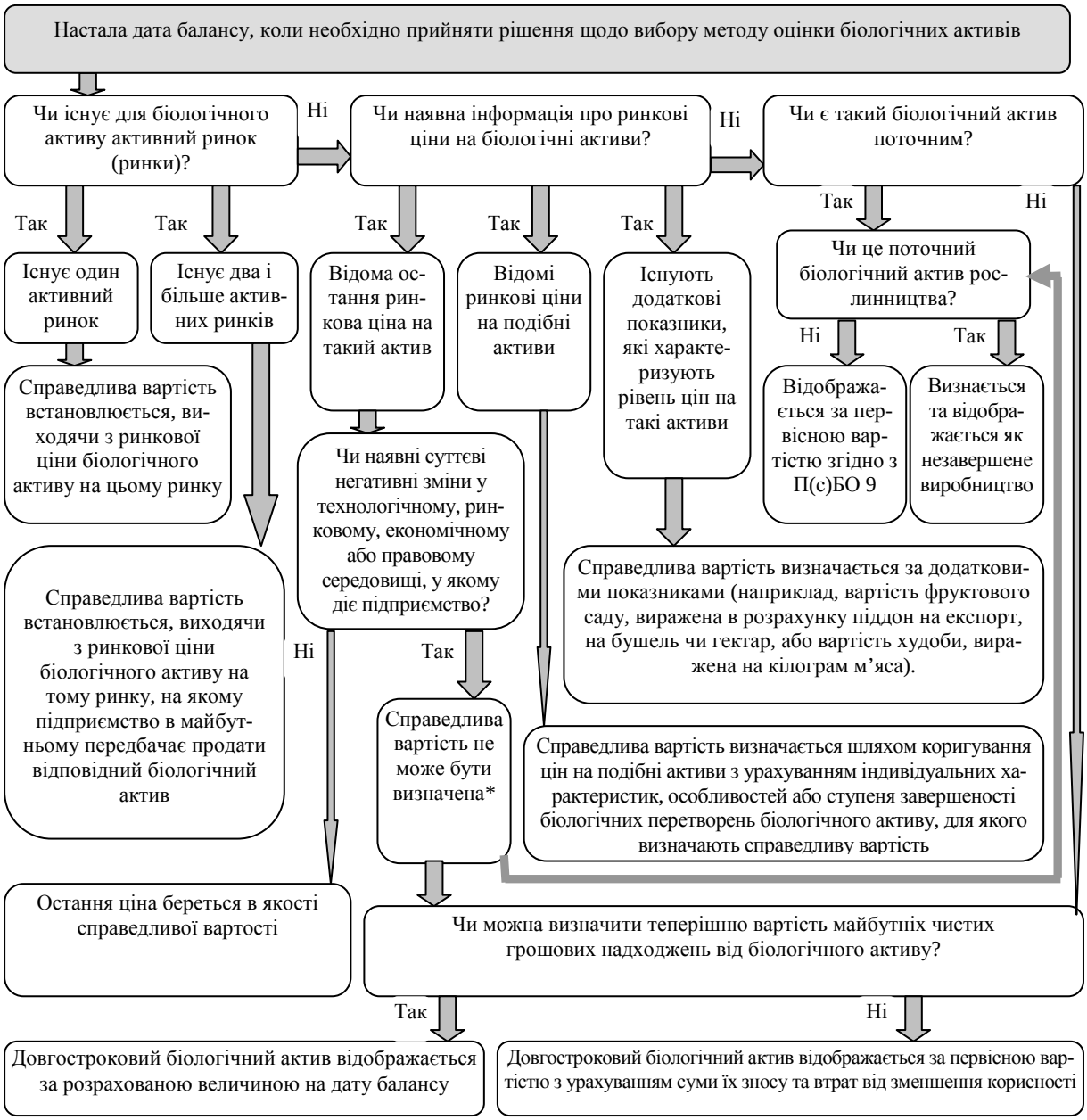

* для поточних біологічних активів користуємось другою стрілкою.

Рис. 2. Дерево рішень щодо обрання методу оцінки біологічного активу на дату балансу

Джерело: складено автором.

Обраний метод оцінки біологічного активу на дату балансу безпосередньо вплине на відображення операцій з біологічними активами в обліку підприємства. Зокрема, якщо біологічні активи обліковуються за справедливою вартістю, то до них буде застосовуватись передбачений П(с)БО 30 порядок обліку зміни справедливої вартості біологічних активів на дату балансу.

Так, якщо біологічні активи обліковуються за справедливою вартістю, зменшеною на очікувані витрати на місці продажу, та відбувається зміна справедливої вартості (збільшення чи зменшення) на дату балансу у порівнянні з попередньою їх оцінкою, то згідно з п. 21 П(с)БО 30 «Біологічні активи» таке збільшення (зменшення) відображається у складі операційних доходів (витрат). На нашу думку, такий порядок є недосконалим. Так, зміна вартості поточних біологічних активів правильно відображається у складі операційної діяльності, у той час, як зміна вартості довгострокових біологічних

активів не належить до операційної діяльності підприємства. Тому рахунки інших операційних доходів та інших операційних витрат ми рекомендуємо використовувати виключно для переоцінки поточних біологічних активів, що обліковуються за справедливою вартістю. Для відображення ж зміни вартості довгострокових біологічних активів доцільно застосовувати рахунки доходів та витрат іншої звичайної діяльності, що, на наш погляд, є більш методологічно правильним.

Отже, рекомендуємо п. 21 П(с)БО 30 «Біологічні активи» викласти в такій редакції: «Збільшення (зменшення) на дату балансу балансової вартості поточних (довгострокових) біологічних активів, які оцінюються за справедливою вартістю за вирахуванням очікуваних витрат на місці продажу, відображається у складі інших операційних доходів (інших доходів) або інших операційних витрат (інших витрат) відповідно» [14].

Необхідність такого удосконалення підтверджується також вимогою п. 22 П(с)БО 30 «Біологічні активи», за яким: біологічні активи, які на дату балансу обліковуються за первісною вартістю з урахуванням суми їх зносу та втрат від зменшення корисності, в обліку відображаються в порядку, що передбачений П(с)БО 7 «Основні засоби», відповідно до якого уцінка включається до складу інших витрат.

Бухгалтерські проведення, пов’язані з оцінкою біологічних активів на дату балансу, наведено у таблиці 1.

Таблиця 1

Бухгалтерські проводки, пов’язані з оцінкою біологічних активів на дату балансу

Господарські операції	Дебет	Кредит	Сума
А) Переоцінка довгострокових біологічних активів			
А.1 Дооцінка довгострокових біологічних активів, які обліковуються за справедливою вартістю, зменшеною на очікувані витрати на місці продажу			
Відображено збільшення справедливої вартості на звітну дату балансу	161, 163, 165	746	1000,00
Дохід списано на фінансовий результат	746	793	1000,00
А.2 Уцінка довгострокових біологічних активів, які обліковуються за справедливою вартістю, зменшеною на очікувані витрати на місці продажу			
Відображено зменшення справедливої вартості на звітну дату балансу	975	161, 163, 165	5000,00
Витрати списано на фінансовий результат	793	975	5000,00
А.3 Дооцінка довгострокових біологічних активів, які обліковуються за первісною вартістю* з урахуванням суми їх зносу і втрат від зменшення корисності, які переоцінюються вперше або щодо яких раніше була здійснена дооцінка			
Відображена сума дооцінки первісної вартості довгострокового біологічного активу	162, 164	423	2000,00
Відображена сума дооцінки зносу	423	134	1000,00
А.4 Дооцінка довгострокових біологічних активів, які обліковуються за первісною вартістю* з урахуванням суми їх зносу і втрат від зменшення корисності, щодо яких раніше була здійснена уцінка			
Відображено суму поточної дооцінки, що не перевищує суму витрат від попередніх уцінок	162, 164	746	1000,00
Дохід списано на фінансовий результат	746	793	1000,00
Відображено суму поточної дооцінки первісної вартості, що перевищує суму витрат від попередніх уцінок	162, 164	423	1000,00
Відображена сума дооцінки зносу	423	134	1000,00
А.5 Уцінка довгострокових біологічних активів, які обліковуються за первісною вартістю* з урахуванням суми їх зносу і втрат від зменшення корисності, які переоцінюються вперше або щодо яких раніше була здійснена уцінка			
Відображено уцінку первісної вартості	975	162, 164	2000,00
Відображено уцінку зносу	134	975	1000,00
Витрати списано на фінансовий результат	793	975	1000,00

Продовж. табл. 1

Господарські операції	Дебет	Кредит	Сума
А.6 Уцінка довгострокових біологічних активів, які обліковуються за первісною вартістю* з урахуванням суми їх зносу і втрат від зменшення корисності щодо яких раніше була здійснена дооцінка			
Відображено суму поточної уцінки, що не перевищує суми додаткового капіталу від попередньої дооцінки	423	162, 164	1000,00
Відображено суму поточної уцінки первісної вартості, що перевищує суму додаткового капіталу від попередніх дооцінок	975	162, 164	2000,00
Відображено уцінку зносу	134	975	1000,00
Витрати списано на фінансовий результат	793	975	1000,00
Б) Переоцінка поточних біологічних активів, які обліковуються за справедливою вартістю, зменшеною на очікувані витрати на місці продажу			
Б.1 Дооцінка поточних біологічних активів, які обліковуються за справедливою вартістю, зменшеною на очікувані витрати на місці продажу			
Відображено збільшення справедливої вартості на звітну дату балансу	211, 212	710	1000,00
Дохід списано на фінансовий результат	710	791	1000,00
Б.2 Уцінка поточних біологічних активів, які обліковуються за справедливою вартістю, зменшеною на очікувані витрати на місці продажу			
Відображено зменшення справедливої вартості на звітну дату балансу	940	211, 212	1000,00
Витрати списано на фінансовий результат	791	940	1000,00

* Оцінку біологічних активів за первісною вартістю на дату балансу можуть застосовувати платники податку на прибуток. Також може бути ситуація, коли підприємство не може визначити справедливу вартість біологічного активу за алгоритмом, передбаченим П(с)БО 30 «Біологічні активи», а тому обліковує його за первісною вартістю, тоді суму його переоцінки визначає спеціалізований суб'єкт оціночної діяльності.

Особливої уваги заслуговує порядок обліку біологічних активів, щодо яких існує обтяжливий контракт. Наприклад, укладено контракт, за яким сільськогосподарське підприємство зобов'язане продати біологічний актив за ціною, яка на дату такого продажу є значно нижчою за ринкову ціну, і сума доходів навіть не покриває витрат на створення (вирощування) такого біологічного активу. Такі контракти – не рідкість на ринку сільськогосподарських продуктів України: виробники часто змушені продавати їх за ціною, нижчою за собівартість, щоб покрити принаймні частину своїх витрат.

Так, П(с)БО 30 «Біологічні активи» не має жодних спеціальних вимог щодо порядку їх обліку і лише в п. 13 зазначено: «оцінка сільськогосподарської продукції за договірними цінами допускається лише за обтяжливими контрактами» [14].

Проте у п. 16 МСБО 41 «Біологічні активи» зазначено: «При визначенні справедливої вартості контрактні ціни не обов'язково доречні, оскільки справедлива вартість є відображенням поточного стану того ринку, на якому зацікавлені покупець і продавець бажають здійснити операцію». Отже, справедлива вартість біологічного активу або сільськогосподарської продукції не коригується через існування контракту. В деяких випадках контракт на продаж біологічного активу або сільськогосподарської продукції може бути обтяжливим контрактом, як визначено в МСБО 37 «Забезпечення, непередбачені зобов'язання та непередбачені активи». До обтяжливих контрактів застосовується МСБО 37» [10].

З наведеного можна зробити два висновки: 1) приймати як справедливу вартість ціни, зазначену в обтяжливому контракті, недоречно по відношенню до біологічних активів та сільськогосподарської продукції, тобто ми рекомендуємо третій абзац п. 13 П(с)БО 30 «Біологічні активи» вилучити як такий, що не відповідає методологічним засадам обліку; 2) обтяжливі контракти можуть бути укладені щодо біологічних активів, що, відповідно, потребує особливого порядку їх обліку, який не передбачений національним стандартом бухгалтерського обліку 30 «Біологічні активи».

Так, згідно із п. 66 МСБО 37 «Забезпечення, непередбачені зобов'язання та непередбачені активи», «якщо суб'єкт господарювання має обтяжливий контракт,

теперішню заборгованість за цим контрактом слід визнавати та оцінювати як забезпечення» [9].

Отже, якщо сільськогосподарське підприємство має обтяжливий контракт, наприклад, щодо продажу біологічних активів, то в обліку на дату балансу, крім проведень, пов'язаних зі зміною справедливої вартості (переоцінки біологічних активів, які обліковуються за первісною вартістю), необхідно відображати нарахування забезпечення.

На нашу думку, формування такого забезпечення та, відповідно, його відображення в балансі підприємства є суттєвою інформацією для користувачів звітності, оскільки вказує на ступінь ділової активності підприємства, на його здатність працювати в умовах невизначеності та ризику, що є основою успішного розвитку бізнесу в умовах ринкової економіки.

Облік обтяжливих контрактів в Україні також регулюється П(с)БО 11 «Зобов'язання». Відповідно до нього, обтяжливий контракт – це контракт, витрати (яких не можна уникнути) на виконання якого перевищують очікувані економічні вигоди від цього контракту [13].

Для відшкодування наступних (майбутніх) операційних витрат на виконання зобов'язань, зокрема і щодо обтяжливих контрактів, створюються забезпечення. Відповідно до п. 16 П(С)БО 11 «забезпечення щодо обтяжливого контракту визначається в сумі неминучих витрат, пов'язаних з його виконанням. Сума неминучих витрат, пов'язаних з виконанням обтяжливого контракту, визначається за найменшою з двох величин: витрат на виконання контракту або витрат на сплату неустойки (штрафів, пені) за невиконання контракту. Витрати на виконання обтяжливого контракту оцінюються за різницею між витратами на його виконання і доходами (втратами) від виконання іншого контракту, укладеного з метою мінімізації втрат від виконання обтяжливого контракту» [13].

Сума створеного забезпечення визнається витратами операційної діяльності.

При виконанні обтяжливого контракту по реалізації біологічних активів (інших активів), доходи по якому не перевищують їх балансової вартості, підприємство зазнає втрат від того, що собівартість біологічного активу або сума неустойок (штрафів, пені) за невиконання контракту (залежно від того, яка з зазначених сум є меншою) перевищує очікувану виручку без ПДВ за цим контрактом. Враховуючи, що забезпечення за таким обтяжливим контрактом визначається у складі операційних витрат, ми рекомендуємо відносити суму створеного забезпечення на рахунок 949 «Інші витрати операційної діяльності».

Згідно з Інструкцією про застосування Плану рахунків, забезпечення на виконання зобов'язань щодо обтяжливих контрактів відображають на рахунку 474 «Забезпечення інших витрат і платежів» [4].

Розглянемо облік операцій, пов'язаних із забезпеченням на випадок укладення обтяжливих контрактів на прикладі таблиці 2.

Таблиця 2

Бухгалтерські проведення, пов'язані з обліком поточних біологічних активів, щодо яких укладено обтяжливий контракт

Дата	Господарські операції	Дебет	Кредит	Сума
20 січня 2012 р. підприємство уклало обтяжливий контракт на реалізацію поточних біологічних активів за ціною 12000 грн з ПДВ, балансова вартість активу дорівнює 17000 грн. Сума штрафних санкції за невиконання (одностороннє розірвання) контракту складає 16000 грн. Контракт розірвано 15 квітня 2012 року.				
20.01.12	Нараховано забезпечення за обтяжливим контрактом за найменшою величиною (сума штрафу)	949 84	84 474	16000,00
20.01.12	Витрати списано на фінансовий результат	791	949	16000,00
15.04.12	Розірвано договір та відображено нарахування штрафних санкцій у сумі, яка покривається за рахунок забезпечення	474	685	16000,00

Висновки і пропозиції. В процесі дослідження виявлено, що окремі аспекти обліку біологічних активів є недостатньо дослідженими або взагалі нерозкритими як з наукової, так і з практичної точки зору. Так, недостатньо дослідженим є питання оцінки біологічних активів на дату балансу, в той же час оцінка вартості біологічних активів на різних етапах їх руху є важливою складовою облікової роботи сільськогосподарського підприємства, а тому потребує вивчення. При цьому найбільш трудомісткими процесами є вибір методу оцінки біологічного активу на дату балансу та безпосередньо оцінка активу. Тому, в роботі нами було розроблено дерево прийняття рішень щодо вибору методу оцінювання біологічних активів на дату балансу залежно від різних факторів, що мають вплив (наявність чи відсутність активного ринку, вид біологічного активу, строк його використання тощо), використання якого надасть можливість обґрунтовано приймати рішення щодо методу обліку біологічного активу на дату балансу.

У роботі також обґрунтовано необхідність удосконалення методики обліку результатів переоцінки біологічних активів, які на дату балансу обліковуються за справедливою вартістю. Зокрема, обґрунтовано доцільність відображення змін вартості довгострокових біологічних активів із застосуванням доходів та витрат іншої звичайної діяльності.

У дослідженні також виявлено, що питання обліку забезпечень за обтяжливими контрактами щодо продажу біологічних активів залишаються нерозкритими як з теоретичної, так і з практичної точки зору. В зв'язку з чим, в роботі було розроблено методику обліку забезпечення, створеного для погашення зобов'язань за обтяжливим контрактом. Використання запропонованого порядку визначення суми забезпечення та відображення його в обліку гарантуватиме висвітлення у звітності інформації про такі контракти з одночасним дотриманням принципу обачності та нарахування і відповідності доходів та витрат.

Список використаних джерел

1. Голов С. Ф. Облік сільськогосподарських активів за справедливою вартістю: проти течії / С. Ф. Голов // Облік і фінанси АПК. – 2006. – № 11. – С. 87-90.
2. Жук В. М. Методичні рекомендації з організації обліку біологічних активів і сільськогосподарської продукції за ринковою (справедливою) вартістю / В. М. Жук // Облік і фінанси АПК. – 2008. – № 1. – С. 5-22.
3. Замула І. В. Біологічні активи в Україні: концептуальний підхід / І. В. Замула // Зимові читання, присвячені ідеям П. П. Німчинова та І. В. Малишева: збірник тез та текстів виступів на Четвертій всеукраїнській науковій конференції, присвяченій видатним ученим у галузі бухгалтерського обліку д-ру екон. наук, проф. І. В. Малишеву, д-ру екон. наук, проф. П. П. Німчинову. – Житомир: ЖТДУ, 2006. – С. 25-27.
4. Інструкція «Про застосування рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операції підприємств і організацій»: затверджена наказом Міністерства фінансів України від 30 листопада 1999 року № 291 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0893-99.
5. Кірейцев Г. Г. Регулювання розвитку бухгалтерського обліку в сільському господарстві України / Г. Г. Кірейцев // Зб. наук. пр. Подільського державного аграрно-технічного університету. Вип. 17. Том 2. – Кам'янець-Подільський, 2009. – С. 22-29.
6. Лень В. С. Оцінка та облік поточних біологічних активів рослинництва / В. С. Лень, В. В. Гливенко, І. Л. Стародуб // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. – Чернігів: ЧДТУ, 2008. – № 33. – С. 172-178.
7. Маренич Т. Г. Удосконалення методики обліку витрат і доходів сільськогосподарської діяльності / Т. Г. Маренич // Реформування обліку, звітності та аудиту в системі АПК України: стан та перспективи: тези доп. II Міжнар. наук.-практ. конф., 19-20 жовтня 2006 р. – К.: Юр-Агро-Веста, 2006. – С. 55-56.

8. Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку біологічних активів: затверджена наказом Міністерства фінансів України від 29.12.2006 № 1315 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=293605&cat_id=293536.

9. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 37 «Забезпечення, непередбачені зобов'язання та непередбачені активи» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/file/link/320307/file/IAS%2037.pdf.

10. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 41 «Біологічні активи» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/file/link/320311/file/IAS%2041.pdf.

11. Моссаковський В. Облік біологічних активів / В. Моссаковський, Т. Кононенко, С. Кучеркова // Бухгалтерський облік і аудит. – 2007. – № 6. – С. 17-24.

12. Огійчук М. Ф. Формування у бухгалтерському обліку доходів та витрат сіль- ськогосподарської діяльності відповідно до вимог П(С) БО 30 «Біологічні активи» / М. Ф. Огійчук // Облік і фінанси АПК. – 2006. – № 6. – С. 24-33.

13. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 11 «Зобов'язання»: затверджено наказом Міністерства фінансів України від 31 січня 2000 року № 559 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0085-00.

14. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 30 «Біологічні активи»: затверджено наказом Міністерства фінансів України від 5 грудня 2005 року № 790 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z1456-05.

15. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби»: затверджено наказом Міністерства фінансів України від 27 квітня 2000 р. № 92 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0288-00.

16. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 9 «Запаси»: затверджено наказом Міністерства фінансів України від 20 жовтня 1999 р. № 246 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0751-99.

17. Сук Л. К. Облік біологічних активів / Л. К. Сук, П. Л. Сук // Облік і фінанси АПК. – 2006. – № 9-10. – С. 128-134.

УДК 631.162(091)

І.М. Гончаренко, викладач
Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

СТАНОВЛЕННЯ УПРАВЛІНСЬКОГО ОБЛІКУ НА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ УКРАЇНИ

Досліджено етапи формування та розвитку організації управлінського обліку на сільськогосподарських підприємствах України.

Ключові слова: *управлінський облік, становлення, еволюція, етапи розвитку, зародження, формування, інтеграція.*

Постановка проблеми. Специфіка сільськогосподарського виробництва полягає у його сезонності та використанні біологічних ресурсів. Забезпечення ефективного функціонування такого процесу виробництва здійснюється за допомогою управління, яке можливе за наявності інформації, необхідної для прийняття виважених управлінських рішень. Забезпечення користувачів такою інформацією здійснюється за допомогою управлінського обліку.

Управлінський облік виник внаслідок збільшення потреби у конкретній інформації для управління підприємством, яку не могла представити існуюча система фінансового обліку.

Як свідчать проведені дослідження, еволюційний шлях становлення управлінського обліку на сільськогосподарських підприємствах України має глибокі історичні корені, але мало вивчений і тому потребує подальших досліджень.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Розвитку теорії і практики організації управлінського обліку сприяють праці *українських учених*: Ф.Ф. Бутинця, Ю.А. Вериги, О.С. Бородкіна, С.Ф. Голова, Г.Г. Кірейцева, М.Ф. Кропивко, М.В. Кужельного, А.М. Кузьмінського, В.О. Ластовецького, В.С. Леня, В.Г. Лінника, М.Ф. Огійчука, М.С. Пушкаря, В. Рудницького, В.К. Савчука, Л.К. Сука, Л.С. Шатковської, М.Г. Чумаченка та інших, а також *зарубіжних учених*: Т. Джонсона, К. Друрі, Р. Каплана, М. Сміта, Г. Свідерської, Ф. Тейлора, Дж. Хіггінса та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість наукових робіт із тематики управлінського обліку, недостатньо досліджено еволюцію управлінського обліку на сільськогосподарських підприємствах в Україні, тому це питання залишається актуальним і потребує подальшого вивчення.

Мета статті. Метою статті є дослідження основних етапів виникнення, становлення і розвитку управлінського обліку на сільськогосподарських підприємствах України.

Виклад основного матеріалу. Вчені різних країн, у тому числі й України, давно займаються вивченням еволюції управлінського обліку. Різні автори наводять різні етапи розвитку управлінського обліку (табл. 1).

Дані таблиці 1 показують, що різні вчені визначають різноманітні етапи розвитку управлінського обліку взагалі. Водночас, проведене дослідження літературних джерел не дало нам змогу з’ясувати як розвивався управлінський облік у сільськогосподарських підприємствах на Україні.

Таблиця 1

Етапи розвитку управлінського обліку за окремими джерелами

№ з/п	Джерело	Етапи розвитку управлінського обліку
1.	Бутинець Ф.Ф. [1, с.17]	I етап – до 1900 р. – зародження; II етап – 1930-1970 рр. – формування та розвиток; III етап – 1970 р. і дотепер – стратегічне управління
2.	Голов С.Ф. [2, с.21]	I стадія – до 1900 р. – зародження; II стадія – 1900-1950 рр. – формування; III стадія – 1950-2000 рр. – розвиток; IV стадія – з 2000 р. і дотепер – інтеграція
3.	Добикіна Е.К., Ровенська В.В., Рижиков В.С. [3, с.11]	I етап – кінець 19 ст. – промисловий облік; II етап – до початку 2-ї світової війни – аналітичний облік; III етап – до 1953 р. – управлінський облік; IV етап – до 1975 р. – маржинальний облік; V етап – з 1975 р. – стратегічний облік
4.	Добровський В.М., Гнилицька Л.В., Коршикова Р.С. [4, с.12]	I етап – середина XIX ст.; II етап – початок XX ст. – середина 50-х років XX ст.; III етап – 50-80-ті роки XX ст. IV етап – з 80-х років XX ст. і дотепер
5.	Іванюта П.В., Левченко З.М. [5, с.13]	I етап – 1932-1935 рр. (стандарт-кост); II етап – 1953-1975 рр. (директ-кост); III етап – 1981 р. – дотепер (нормативний метод)
6.	Рудницький В., Рудницький Т. [6]	I етап – 1890-1920 рр. – школа наукової організації праці; II етап – 1921-1939 рр. – школа біхевіористична; III етап – 1940-1950 рр. – школа теорії кількісного підходу; IV етап – 1951-1960 рр. – школа класичної теорії організації (системний напрямок); V етап – 1961-1980 рр. – школа класичної теорії організації (ситуаційний напрямок); VI етап – 1981-1990 рр. – школа класичної теорії організації (ситуаційний напрямок); VII етап – 1991-2010 рр. – школа класичної теорії організації (ситуаційний напрямок)
7.	Янчук Т.Ю. [7]	I етап – 50-ті роки 19 ст. – зародження; II етап – 1950-1970 рр. – управління виробництвом; III етап – середина 70-х років і дотепер – стратегічне управління

На нашу думку, всю історію розвитку управлінського обліку на сільськогосподарських підприємствах в Україні можна звести до чотирьох етапів, якщо починати з моменту його виникнення у вигляді обліку витрат з метою калькулювання собівартості продукції і контролю за цими витратами (табл. 2). Зародження такого обліку відбулося в середині XIX ст. У цей період великі поміщицькі господарства були основними товаровиробниками сільгосппродукції. Спостерігається зростання товарності сільськогосподарського виробництва та експорту сільськогосподарської продукції до країн Західної Європи. В обліку почали визначати такі показники, як вартість часу обробки сировини, собівартість одиниці продукції, витрати на одного робітника. Саме на цьому етапі облік починають розглядати як функцію управління. Пізніше, а саме після скасування у 1861році кріпацтва, українські села пережили великі соціально-економічні проблеми, які виникли внаслідок необхідності викупних платежів для селян у процесі отримання землі. У цей період спостерігається низький рівень зростання продуктивності аграрного виробництва [8, с. 101].

Другий етап розвитку управлінського обліку в сільськогосподарських підприємствах починається на початку XX століття. В період з 1907-1915 роки в Україні відбувається Столипінська аграрна реформа. Спостерігається руйнування общинних форм господарювання на селі. Відбувається суттєве зростання виробництва сільськогосподарської продукції, його товарності, експорту.

Період з 1914-1921 роки пов'язаний з подіями Першої світової війни та Жовтневої революції, які завдали сільському господарству величезних втрат внаслідок відтоку працездатного чоловічого населення і руйнування інфраструктури, також відбулося послаблення уваги науковців і практиків до питань управління на сільськогосподарських підприємствах. Відновлення досліджень у сфері управління відбулося в період НЕПу (з 1921-1928 рр.). У цей час в Україні відбувся перехід від продрозверстки до продподатку. Починається розробка фінансово-кредитних планів, визначаються ймовірні фінансово-комерційні результати програм, які супроводжуються прибутково-видатковими кошторисами. Україна була піонером у розробці кредитних планів. З 1929 р. розпочинається період колективізації, який ознаменувався створенням колективних форм сільськогосподарського виробництва за одночасного руйнування одноосібного господарювання. Цей період відзначається послідовним, сталим, відносно сприятливим розвитком сільського господарства, ускладнюються технології й організації виробництва, що зумовило необхідність посилення контролю за витратами. Внаслідок цього на підставі розробки методів нормування праці (системи Тейлора, Ганта, Черча) впроваджено систему калькулювання стандартних витрат і оперативного аналізу відхилень. Починаючи з 1932 р., на підприємствах України, в тому числі і в сільськогосподарських підприємствах, поступово було впроваджено принцип організації обліку витрат за нормами «стандарт-кост». Суть цього методу обліку витрат полягала в тому, що облік витрат, випуску продукції і незавершеного виробництва ведеться за стандартизованою собівартістю. Витрати на виробництво обліковуються за фактичними витратами, випуск продукції – за нормативами. Мета такого обліку полягала у визначенні фактичної собівартості продукції для оцінювання запасів та встановлення цін реалізації. В процесі контролю виробництва визначаються відхилення від норм, причини і місце їх виникнення [5, с. 15].

Третій етап розвитку управлінського обліку в сільськогосподарських підприємствах починається з середини XX століття. У 1953 р. набуває поширеного застосування метод обліку витрат «директ-костинг». Система «директ-костинг» базується на тому, що всі витрати поділяються на прямі і непрямі. Прямі витрати безпосередньо відносяться на той чи інший вид продукції, вони можуть бути постійними і змінними. Непрямими витратами є накладні витрати, які також можуть бути постійними і змінними [5, с. 16].

З 1958 року колгоспи України почали складати виробничо-фінансовий план. До цього розробляли виробничий план (виробничу програму) і окремо кошторис доходів і витрат. У річних звітах колгоспів поступово стали знаходити відображення такі показники: з 1958 року – відношення виручки від реалізації товарної продукції до її собівартості, вартість валової сільськогосподарської продукції в закупівельних цінах і вихід її в розрахунку на людино-день; 1959 рік – прибуток і збитки, визначення чистого доходу і його розподіл; 1960 рік – амортизація основних засобів; 1963 рік – валовий дохід і його розподіл; 1965 рік – рентабельність виробництва по відношенню до собівартості, а з 1966 року – і по відношенню до основних виробничих фондів [8, с.101].

Важливим поштовхом для подальшого розвитку управлінського обліку в цей період був перехід від натуральної на переважно грошову оплату праці, який завершився в Україні у другій половині 1966 року з прийняттям Постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 15.05.1966 р. «Про підвищення матеріальної заінтересованості колгоспників у розвитку громадського виробництва», якою рекомендувалось колгоспам замінити оплату праці в трудоднях гарантованою грошовою оплатою, наслідком чого система трудодня вийшла з ужитку. Після переходу на грошові розрахунки з оплати праці широкого розповсюдження набув господарський розрахунок. Організація внутрішньогосподарського розрахунку в сільськогосподарських підприємствах була спрямована на досягнення максимальної еко-

номічної ефективності виробництва при мінімальних затратах праці і коштів, спираючись на матеріальну зацікавленість працівників у результатах своєї праці. Усі структурні підрозділи, які були переведені на госпрозрахунок, повинні були, не виходячи за межі встановленого на рік ліміту, виконати доведений їм план виробництва продукції, робіт і послуг при певному рівні собівартості, а також планувався рівень доходів за трансфертними цінами. Для реалізації цієї мети в кожному господарстві здійснювалось оперативне планування та контроль за дотриманням річного ліміту витрат на певні періоди року (місяці, квартали) та рівень отриманих доходів. При цьому переважав контроль за витратами. Контроль на більшості підприємств здійснювався щомісяця шляхом визначення та аналізу відхилень. Виявлені в процесі аналізу відхилення від установлених норм витрачання спеціалісти господарства та керівники окремих госпрозрахункових підрозділів використовували для прийняття оперативних рішень на вдосконалення організації виробництва, щодо економії витрат, матеріального стимулювання за рахунок позитивних відхилень. Наприкінці кожного місяця підбивали підсумки госпрозрахункової діяльності бригад, ферм, інших структурних підрозділів сільськогосподарського підприємства, порівнюючи ліміт витрат підрозділу на поточний місяць за діючими нормами витрат, перерахованими на фактично вироблену продукцію чи виконані роботи з фактичними сумами цих витрат. У результаті виявляли позитивні або негативні відхилення у витрачанні коштів. Якщо відхилення негативні (перевитрата коштів), на розширеному засіданні правління сільськогосподарського підприємства (виробничій нараді) заслуховували звіт керівника госпрозрахункового підрозділу, встановлювали причини та винуватців перевитрат, вживали заходів для усунення цих причин. Коли ж виявляли позитивні відхилення (економію коштів), керівництво сільськогосподарського підприємства приймало рішення про видачу певного відсотка щомісячних сум економії працівникам госпрозрахункового підрозділу у вигляді премії за економію матеріальних, трудових затрат і коштів. Матеріальне стимулювання в процесі виконання робіт мало виняткове значення як фактор підвищення продуктивності праці [5, с. 178].

У 1981 році сільськогосподарським господарюючим суб'єктам був рекомендований випробуваний у промисловості прогресивний метод обліку і контролю витрат на виробництво, заснований на організації обліку витрат шляхом відхилень від норм, що масово застосовувався в більшості розвинутих країн [5, с. 24]. Нормативний метод був розроблений на основі системи «стандарт-кост».

У цей же період було запроваджено на сільськогосподарських підприємствах чекову форму контролю. Суть її полягала в тому, що на підставі нормативів використання ресурсів виробництва та їх вартісної (цінової) оцінки встановлювалися ліміти витрат у натуральному і грошовому виразі для здійснення виробничої діяльності в кожному виробничому підрозділі сільськогосподарського господарюючого суб'єкта. Протягом певного виробничого періоду проводився контроль і аналіз виробничих витрат, підводились підсумки, визначались економія і перевитрати, після чого проводилось матеріальне стимулювання працівників за економію витрат. Основна мета чекової форми контролю – підвищення контрольної функції обліку, посилення його аналітичності, оперативності за раціональним використанням ресурсів виробництва. Слід відзначити, що в деяких сільськогосподарських підприємствах зберігся внутрішньогосподарський розрахунок, який забезпечує високу ефективність і конкурентоспроможність продукції сільського господарства саме через збереження цієї системи обліку. Під час використання чекової форми контролю виникають певні труднощі щодо обчислення госпрозрахункового доходу і відповідно системи матеріального стимулювання. Саме тому він здійснювався, як правило, економістами.

З часом структура управлінського обліку суттєво змінюється. Спочатку, коли йшлося про управління витратами, виникли такі структурні одиниці, як місця формування витрат. До цього часу деякі спеціалісти вважали, що управлінський облік – це система

управління витратами, хоча це, по суті, не так. Структура місць виникнення витрат стала основою для формування інформаційної та організаційної моделей будь-якого підприємства. Це питання вирішується через центри відповідальності, хоча центри відповідальності існували ще за радянських часів. У сільськогосподарських підприємствах, як правило, можуть виникати центри витрат, центри доходу, центри прибутку. Їхній склад і порядок формування інформації та побудови котролю мають тісно переплітатися з існуючою системою управління або перебудовуватися відповідно до потреб контролю.

У дев'яностих роках минулого сторіччя вчені різних країн здійснювали пошук нових концепцій і методів розвитку управлінського обліку. Зокрема, Н.Т. Джонсон у 1988 році у своїй праці, присвяченій управлінському обліку, висловив тезу, що «потрібно управляти діями, а не витратами» [9]. Перед ученими-економістами, які досліджують управлінський облік, стоять важливі завдання щодо розробки і впровадження у практику нових методик і процедур, які б могли відігравати важливу роль у процесі прийняття оперативних і стратегічних рішень. При цьому пріоритет повинен надаватися стратегічним рішенням. На наш погляд, саме в цей час зароджується новий етап розвитку управлінського обліку, який ми назвали стратегічним або економічним (табл. 2).

Динамічні зміни у світовому господарстві вимагають використання сучасних інструментів і моделей управлінського обліку, які можна було б використати у процесі реалізації стратегії підприємства.

Польська вчена Г.К. Свідерська для вирішення зазначеної вище проблеми щодо подальшого розвитку управлінського обліку пропонує [9]:

- концентрування уваги на майбутніх явищах;
- процесний підхід, який передбачає стратегічний аналіз «від зовнішнього до внутрішнього», що пов'язаний з врахуванням очікувань клієнтів як відправної точки;
- трактування інформації про засоби підприємства в стратегічному контексті;
- розуміння стратегічних концепцій, участь у розробці стратегії підприємства та моніторингу її реалізації.

На цьому етапі підприємство повинно здійснювати стратегічний підхід до процесу управління, щоб у такий спосіб досягнути стратегічної цілі. Пріоритетним має бути облік фактичних витрат виробництва, а не облік витрат за нормами.

Виділені нами етапи та їх характеристика зведені в таблицю 2.

Таблиця 2

Етапи розвитку управлінського обліку на сільськогосподарських підприємствах України

Етапи розвитку управлінського обліку	Суть і мета обліку	Основні характеристики періоду
1	2	3
Зародження до 1900 року	Використовується вся інформація по підприємству, на основі якої приймаються рішення. Облік зосереджено на витратах (собівартість одиниці продукції, витрати на одного робітника і т. д.)	Збільшення кількості великих підприємств, що зумовило зростання потреби в нових методах обліку й управління. На Україні поширюється кріпацтво. Великі поміщицькі господарства є основними товаровиробниками сільгосппродукції. Фактично та юридично селянство було позбавлено прав вільного землекористування. Також спостерігається зростання товарності сільськогосподарського виробництва та експорту сільськогосподарської продукції до країн Західної Європи

Продовж. табл. 2

1	2	3
Формування 1907-1952 рр.	Посилюється контрольна функція обліку через застосування системи калькулювання стандартних витрат і оперативного аналізу відхилень. Виникає облік витрат «стандарт-костинг» (1912-1932 рр.). Розроблено принципово нові методи калькулювання та обліку: система обліку витрат «директ-костинг» (1936р), метод однорідних секцій та облік за центрами відповідальності	У період з 1907-1915 роки в Україні відбувається Столипінська аграрна реформа. Період з 1921-1928 рр. називають періодом НЕПу. Починається розробка фінансово-кредитних питань. З 1929 р. розпочинається період колективізації, який ознаменувався створенням колективних форм сільськогосподарського виробництва за одночасного руйнування одноосібного господарювання. Цей період відзначається послідовним, сталим, відносно сприятливим розвитком сільського господарства, де починає загострюватися конкуренція, ускладнюються технології й організації виробництв
Розвиток 1953-1990 рр.	Практичне впровадження методу обліку витрат «директ-костинг» (1953р.). Впровадження на радянських підприємствах госпрозрахунку (1953-1984 р.р.). Впровадження нормативного методу обліку витрат з 1981р. Запровадження чекової форми обліку витрат	Починається скасування сталінського режиму управління аграрним сектором економіки. Відбувся перехід із натуральної на переважно грошову оплату праці. Набуває поширення автоматизація виробництва, розвиваються комп'ютерні інформаційні технології
Інтеграція (стратегічний) етап з 1991р. і дотепер	Переорієнтація управлінського обліку на запити стратегічного управління в умовах глобалізації економіки і відповідних змін у технологіях та системах управління. Підприємство повинно здійснювати стратегічний підхід до процесу управління, щоб у такий спосіб досягнути стратегічної цілі. Пріоритетним має бути облік фактичних витрат виробництва, а не облік витрат за нормами	Україна отримує статус незалежної держави. Приймається Закон України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні». Розширення міжнародних господарських зв'язків, відбувається зближення системи бухгалтерського обліку з міжнародними вимогами до його організації

Дослідження встановили, що незважаючи на суттєві напрацювання в області управлінського обліку, на практиці його застосовують лише 40 % сільськогосподарських підприємств Чернігівської області [10].

Слід відзначити, що ведення управлінського обліку займає велику питому вагу в обліково-аналітичній роботі бухгалтерського персоналу, тому в сільськогосподарській галузі нагальною потребою сьогодення є застосування інформаційних систем з використанням комп'ютерної техніки. Впровадження інформаційних систем обліку вносить зміни в організацію обліку взагалі й управлінського зокрема. Проте автоматизація обліку на сільськогосподарських підприємствах у Чернігівській області застосовується лише на 60 % сільгосппідприємств.

Сучасні програмні продукти дозволяють здійснення на підприємствах прогнозування, планування, бюджетування, аналіз і прийняття управлінських рішень, моделювання економічної діяльності. На сьогодні не має жодного програмного продукту, який би був орієнтований саме на сільськогосподарського споживача і це є перспективою розвитку в цьому напрямку.

Порядок надання облікової інформації у фінансовій звітності регламентується відповідними національними та міжнародними положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку. Що стосується внутрішньої, управлінської бухгалтерської звітності, то за підприємствами закріплено право самостійно визначати форми цієї звітності, а оскільки інших обмежень немає, то суб'єкти підприємницької діяльності мають змогу в рамках

чинного законодавства та національних положень розробляти придатну для потреб власної системи управління систему бухгалтерського обліку.

Функції управлінського обліку на кожному конкретному підприємстві, залежно від розмірів підприємства та його тактичних і стратегічних завдань, можуть покладатись на різні організаційні структури. На різних підприємствах можуть визначати і різну підпорядкованість підрозділу з управлінського обліку. Такий підрозділ може бути підпорядкований керівнику підприємства або фінансовому директору. На невеликих підприємствах підрозділ з управлінського обліку може бути створений у складі фінансового відділу чи бухгалтерії. В такому випадку підрозділи управлінського обліку підпорядковуються безпосередньо вищому керівництву підприємства.

Висновки і пропозиції. Проведеним дослідженням доведено, що управлінський облік на сільськогосподарських підприємствах має глибокі історичні корені. У зведеному вигляді ми пропонуємо виділити чотири етапи розвитку управлінського обліку: зародження, формування, розвиток, інтеграція.

За радянських часів науковцями і практиками було зроблено вагомий внесок у систему управління витратами підприємства, деякі методики використовуються на підприємствах і дотепер. На нашу думку, на рівні держави необхідно розробити методичні рекомендації по впровадженню управлінського обліку на сільськогосподарських підприємствах.

Для більш ефективного впровадження управлінського обліку на сільськогосподарських підприємствах необхідно підвищувати рівень застосування інформаційних систем з використанням комп'ютерної техніки.

Список використаних джерел

1. Бухгалтерський управлінський облік: [підручник] / Ф. Ф. Бутинець, Т. В. Давидюк, Н. М. Малюга, Л. В. Чижевська; за ред. проф. Ф. Ф. Бутинця. – 2-е вид., перероб. і доповн. – Житомир: Рута, 2002 – 480 с.
2. Голов С. Ф. Управлінський облік: підручник / С. Ф. Голов. – К.: Лібра, 2003. – 704 с.
3. Добикіна Е. К. Управлінський облік в оперативній діяльності підприємства: [навчальний посібник] / Е. К. Добикіна, В. В. Ровенська, В. С. Рижиков. – К.: Слово, 2005. – 272 с.
4. Добровський В. М. Управлінський облік: навч. посіб. / В. М. Добровський, Л. В. Гнилицька, Р. С. Коршикова; за ред. В. М. Добровського. – К.: КНЕУ, 2005. – 278 с.
5. Іванюта П. В. Внутрішньогосподарський (управлінський) облік у виробничих підрозділах сільськогосподарських господарюючих суб'єктів: навчальний посібник / П. В. Іванюта, З. М. Левченко. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 368 с.
6. Рудницький В. Еволюція управлінського обліку та сучасні концепції його розвитку / В. Рудницький, Т. Рудницький // Економічний аналіз. Випуск 6. – 2010. – С. 24-27.
7. Янчук Т. Ю. Впровадження управлінського обліку та еволюція його розвитку / Т. Ю. Янчук // Вісник ЖДТУ. – 2010. – № 3 (53). – С. 285-287.
8. Лукинов И. И. Развитие аграрной экономики Украинской ССР: монография / И. И. Лукинов, А. А. Сторожук, А. В. Крисальный. – К.: Урожай,1987. – 414 с.
9. Моссаковський В. Концепція побудови управління витратами у сільськогосподарських підприємствах / В. Моссаковський // Бухгалтерський облік і аудит. – 2009. – № 6. – С. 32-42.
10. Гончаренко І. М. Стан управлінського обліку на сільськогосподарських підприємствах Чернігівської області / І. М. Гончаренко // Розвиток наукових досліджень 2011: Міжнародна науково-практична конференція; м. Полтава, 28-30 листопада 2011 р. – Полтава, 2011.

УДК 657.421.1

А.О. Бірюкова, аспірантка
Національний транспортний університет, м. Київ, Україна

УМОВИ ВИНИКНЕННЯ ДЕБІТОРСЬКОЇ ЗАБОРГОВАНОСТІ НА ПІДПРИЄМСТВІ

Стаття присвячена проблемі зростання дебіторської заборгованості на підприємствах та методам управління дебіторською заборгованістю з метою підвищення ліквідності підприємства.

Статья посвящена проблеме роста дебиторской задолженности на предприятиях и методам управления дебиторской задолженностью с целью повышения ликвидности предприятия.

The article deals with the growth at the enterprises of accounts receivable and receivables management methods in order to increase of liquidity.

Постановка проблеми. У процесі здійснення різноманітних виробничих та комерційних операцій у підприємства може виникати дебіторська заборгованість за розрахунками з покупцями продукції, персоналом, власниками, бюджетом та позабюджетними фондами тощо. Але господарська практика свідчить, що на розрахунки з покупцями за відвантажену продукцію (виконані роботи і послуги) припадає більше 80 % загального обсягу дебіторської заборгованості підприємств, що робить її основним об'єктом фінансового управління [3].

На розрахунки з замовниками за виконані роботи і послуги припадає найбільша частка від загального обсягу дебіторської заборгованості підприємств, тому виникає нагальна потреба у створенні методів, що дозволять керівництву підприємства прийняти рішення про надання послуг без оплати і попередити можливість трансформації поточної дебіторської заборгованості в сумнівну та безнадійну дебіторську заборгованість.

Політика управління дебіторською заборгованістю є одночасно складовою не лише фінансової, а й маркетингової стратегії підприємства. Дебіторська заборгованість є невід'ємним елементом збутової діяльності будь-якого підприємства. Досить велика її частина в загальній структурі активів знижує ліквідність і фінансову стійкість підприємства і підвищує ризик фінансових втрат компанії, тому є необхідність у розробці заходів щодо вдосконалення системи управління дебіторською заборгованістю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема управління дебіторською заборгованістю є досить поширеною і вивчається у працях багатьох науковців і практиків: І.А. Бланка, Ф.Ф. Бутинця, М.Д. Білик, І.Т. Балабанова, Т.П. Головченко Л.А. Дробозіної, В.С. Лень, А.М. Поддєрьогіна, О.С. Стоянової, А.Д. Шеремета, В.В. Шокуна та інших.

Проте навіть наявність великої кількості наукових праць, присвячених управлінню дебіторською заборгованістю, не дають можливості вирішення питання зростання дебіторської заборгованості на підприємствах та збільшення частки сумнівної та безнадійної дебіторської заборгованості.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Сучасні умови розвитку економіки нашої країни передбачають динамізм розвитку взаєморозрахунків між контрагентами, але деякі підприємства з різних причин не вчасно погашають свої зобов’язання перед продавцями, що призводить до виникнення дебіторської заборгованості, тому існує потреба своєчасного повернення та попередження виникнення безнадійних боргів.

Щоб вирішити це важливе питання, необхідно звернутись до методів наукового пошуку оптимальних шляхів розв’язання цієї проблеми, ґрунтовного економічного аналізу підприємницької діяльності ринкової та економічної ситуації в цілому, методів планування та прогнозування.

Мета статті полягає в аналізі умов виникнення дебіторської заборгованості та обґрунтуванні організаційно-економічних заходів з метою забезпечення ефективного управління дебіторською заборгованістю підприємства.

Виклад основного матеріалу. В сьогоднішніх економічних умовах в Україні однією з вагомих причин погіршення ліквідності підприємств є невчасність платежів замовників, що призводить до виникнення дебіторської заборгованості.

Важливе значення у відносинах між партнерами має дотримання встановлених домовленостей, у тому числі й строків проведення розрахунків чи поставки товарів. Для покращення роботи кожного підприємства потрібно дотримуватись діючих правил розрахунків, не допускати прострочення, сприяти зменшенню дебіторської та кредиторської заборгованості [7].

Відповідно до П(С)БО 10 “Дебіторська заборгованість” визначається як сума заборгованості дебіторів на певну дату. Дебітори – це юридичні та фізичні особи, які внаслідок минулих подій заборгували підприємству певні суми грошових коштів, їх еквівалентів або інших активів [2].

Існує велика кількість визначень терміна “дебіторська заборгованість”, але одним із найбільш вдалих є термін Н.О. Матициної, яка визначає дебіторську заборгованості як розмір неспроможності суб’єкта підприємницької діяльності виконати грошові зобов’язання перед підприємством після настання встановленого договором строку оплати їх [5].

Дебіторська заборгованість виникає після того, як право власності на товари переходить до контрагента, або постачальник передає йому акт виконаних робіт, виконує послуги, в наслідок чого у покупців виникає обов'язок зустрічних дій (оплати, зустрічної поставки).

Таким чином, можна вважати, що дебіторська заборгованість виникає за таких умов:

- переходу права власності на товари;
- при передачі акта виконаних робіт, наданні послуг.

Момент переходу права власності на товар може бути зазначений у договорі окремо, і тоді, відповідно до цього моментом у бухгалтерському обліку відображається дебіторська заборгованість.

У загальному випадку дебіторська заборгованість відображається:

1) після оформлення документів на відвантаження товарів;
2) після підписання акта виконаних робіт (послуг).

Важливим моментом управління дебіторською заборгованістю може бути підвищення її якості. Досягнення цієї мети управління можливе використання таких методів:

- всебічного оцінювання фінансового стану потенційних кредиторів, їх платоспроможності, репутації, терміну існування, кон'юнктурної стадії в галузі, де партнери здійснюють свою діяльність;
- визначення максимальної суми боргу в цілому та на одного клієнта (лімітування дебіторської заборгованості);
- використання різних форм забезпечення повернення боргу (застава, страхування, гарантії банків або третіх осіб, оформлення забезпеченим векселем тощо);
- підвищення дієвості штрафних санкцій щодо боржників.

Використання запропонованих методів дозволить контролювати рівень дебіторської заборгованості та попередить можливість її трансформації у сумнівну та безнадійну. Також для визначення складу платоспроможних дебіторів доцільно здійснювати періодичні обстеження.

Управління дебіторською заборгованістю – специфічна функція фінансового менеджменту, основною метою якої є збільшення прибутку компанії за рахунок ефективного використання дебіторської заборгованості як економічного інструменту.

Основні завдання управління дебіторською заборгованістю:

1) комплексна перевірка контрагента на початковому етапі співробітництва;

2) подальший юридичний супровід угод;
3) фінансування дебіторської заборгованості;
4) облік, контроль, оцінка ефективності дебіторської заборгованості;
5) стягнення простроченого боргу;
6) претензійна робота з недисциплінованими дебіторами.

Основні функції керівника в процесі управління дебіторською заборгованістю:

1) планування дебіторської заборгованості, визначення фінансових та управлінських цілей;
2) організаційна функція, забезпечення виконання запланованих цілей;
3) мотивування співробітників, затвердження системи мотивації для співробітників, які беруть участь у процесі управління;
4) контроль запланованих показників;
5) аналіз результатів змін та зворотній зв'язок.

Для вдосконалення системи управління дебіторською заборгованістю можливо використовувати такі заходи:

− виключення з числа партнерів підприємств з високим ступенем ризику;
− періодичний перегляд граничної суми кредиту;
− використання можливості оплати дебіторської заборгованості векселями, цінними паперами;
− формування принципів розрахунків підприємства з контрагентами на майбутній період;
− виявлення фінансових можливостей надання підприємством товарного (комерційного кредиту);
− формування умов забезпечення стягнення заборгованості;
− формування системи штрафних санкцій за прострочення виконання зобов’язань контрагентами;
− використання сучасних форм рефінансування заборгованості.

Підприємствам, які відпускають товари в кредит, необхідно, окрім звичайних, передбачених договорами умов, враховувати загальний стан економіки країни у теперішній час, становище покупця та постачальника на ринку відповідних товарів і послуг. Отримати й оцінити інформацію про платоспроможність можливого покупця, що дозволяє кредитувати його відпуском товару в борг без особливого ризику для постачальника.

У ряді західних країн існують спеціальні агентства, які збирають таку інформацію, а потім надають її за плату. На основі цієї інформації підприємство-продавець може створити свого роду рейтинг платоспроможності своїх покупців і залежно від цього проводити індивідуальну кредитно-збутову політику щодо кожного клієнта.

Ризик дебіторської заборгованості включає в себе потенційну можливість її значного збільшення, зростання безнадійних боргів і загального часу погашення боргових зобов’язань.

Про можливість посилення ступеня такого ризику свідчить значне зростання відпуску товарів у кредит, подовження термінів цього кредиту, збільшення числа організацій-банкрутів серед покупців, загальне погіршення економічної ситуації в країні та світі.

У процесі управління дебіторською заборгованістю з метою прискорення розрахунків доцільно використовувати сучасні форми її рефінансування. Під рефінансуванням розуміється переведення дебіторської заборгованості в інші форми оборотних активів підприємства (грошові кошти або високоліквідні цінні папери) з метою прискорення розрахунків.

До основних форм рефінансування дебіторської заборгованості належать:

− факторинг (продаж дебіторської заборгованості на користь факторингової компанії чи банку);

− облік або дисконтування векселів (придбання банком векселя за іменним індосаментом і термінова сплата його пред'явнику, а отримання платежу тільки з настанням зазначеного у векселі строку погашення);

− форфейтинг (кредитування зовнішньоекономічних операцій у формі викупу в експортера векселів та інших боргових вимог, які акцептовано імпортером) [4].

Незалежно від виду операції рефінансування її використання базується на єдиних принципах:

− загальні витрати на рефінансування не повинні перевищувати очікуваний прибуток від використання вивільнених коштів у господарському обороті;

− витрати на рефінансування не повинні перевищувати вартості короткострокових кредитів для підтримки платоспроможності підприємства до інкасації дебіторської заборгованості;

− витрати на рефінансування не повинні перевищувати інфляційні втрати у випадку затримки платежів [3].

Важливими моментами в управлінні дебіторською заборгованістю є планування, організація та контроль роботи з дебіторами, які зводяться до:

− формування кредитного рейтингу клієнтів;

− класифікації дебіторської заборгованості за видами;

− введення реєстру старіння заборгованості;

− оцінки справедливої вартості й обертання дебіторської заборгованості;

− включення дебіторської заборгованості в систему операційних бюджетів;

− реструктуризації дебіторської заборгованості.

Визначальну роль у системі управління дебіторською заборгованістю відіграють відділи збуту продукції. Саме пов'язаність системи мотивації персоналу відділу збуту із розміром дебіторської заборгованості може стати чинником своєчасного погашення дебіторської заборгованості, але винагороди персоналу відділу збуту не повинні перевищувати витрати підприємства на дебіторів. На жаль, у сучасних умовах в Україні не дуже багато методів впливу на несумлінних дебіторів. В нашій країні поки що не набув широкого використання факторинг як один із інструментів управління дебіторською заборгованістю та страхування угод. Тому основними методами впливу на дебіторів виступають переговори з боржниками, припинення відвантаження продукції, зміна раніше обумовлених у договорі умов оплати за продукцію, застосування штрафних санкцій у вигляді нарахування пені або вирішення проблем через господарський суд [6].

Висновки і пропозиції. Дебіторська заборгованість є невід'ємною частиною діяльності підприємства, уникнути якою неможливо. Основною метою ефективного управління дебіторською заборгованістю є підвищення ліквідності підприємства та прискорення грошового обороту коштів.

Загальна сума дебіторської заборгованості за операціями, пов'язаними з реалізацією продукції, товарів і послуг, залежить від двох основних чинників: обсягу продажів у кредит, тобто без попередньої або негайної оплати, та середньої тривалості часу між відпуском товару (відвантаженням) та пред'явленням документів для оплати. Величина цього часу визначається кредитною та обліковою політикою підприємства, до складу якої входить:

- визначення рівня прийнятного ризику відпуску товарів в борг;

- розрахунок величини кредитного періоду, тобто тривалості часу наступної оплати виставлених рахунків;

- стимулювання дострокового платежу шляхом надання цінових знижок;

- політика інкасації, застосовувана підприємством для оплати прострочених рахунків.

На жаль, на теперішній час в Україні не дуже багато методів впливу на несумлінних дебіторів. У нашій країні поки що не набув широкого використання факторинг як один із інструментів управління дебіторською заборгованістю та страхування угод. Тому основними методами впливу на дебіторів виступають переговори з боржниками, припинення відвантаження продукції, зміна раніше обумовлених в договорі умов оплати за продукцію, застосування штрафних санкцій у вигляді нарахування пені або вирішення проблем через судові органи. Для зменшення ризику неплатежів підприємство повинно прискіпливо проводити аналіз учасників товарообороту з точки зору кредитоспроможності, створити чіткі правила та умови розрахунків, яких підприємство буде дотримуватися.

Список використаних джерел

1. Про затвердження Положення (стандарту) бухгалтерського обліку: Наказ Міністерства фінансів України (зі змінами, внесеними від 25.09.2009 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pro-u4ot.info/index.php?section=browse&CatID=92&ArtID=120&PHPSESSID=7ui75jmhclcavtp2mmo1npod53.
2. Бухгалтерський облік та фінансова звітність в Україні: навчально-практичний посібник / за ред. С. Ф. Голова. – Дніпропетровськ: ТОВ "Баланс-Клуб", 2000. – 768 с.
3. Коваленко Л. О. Фінансовий менеджмент: навч. посіб. / Л. О. Коваленко, Л. М. Ремньова. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – К.: Знання, 2005. – 485 с.
4. Лищенко О. Г. Управління дебіторською заборгованістю як фактором фінансової стійкості підприємства / О. Г. Лищенко, І. С. Середа // Держава та регіони. – 2010. – № 3. – С. 84-89.
5. Матицина Н. О. Основні засади регулювання розрахункових відносин через управління дебіторською заборгованістю / Н. О. Матицина // Бухгалтерський облік і аудит. – 2006. – № 12. – С. 38-42.
6. Матицина Н. О. Фінансова політика підприємства як інструмент управління дебіторською заборгованістю / Н. О. Матицина // Бухгалтерський облік і аудит. – 2005. – № 7. – С. 25-28.
7. Некрасенко Л. А. Шляхи оптимізації дебіторської заборгованості підприємств / Л. А. Некрасенко // Економічний простір. – 2008. – № 12/2.

УДК 657.1:64.013

В.В. Короткий, здобувач
Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

ВІДОБРАЖЕННЯ ПІЛЬГ У БУХГАЛТЕРСЬКОМУ ОБЛІКУ ОБ'ЄДНАНЬ СПІВВЛАСНИКІВ БАГАТОКВАРТИРНИХ БУДИНКІВ

Розглянуто існуючі види пільг для окремих категорій жителів багатоквартирного будинку та їх відображення в бухгалтерському обліку з метою контролю за порядком нарахування та отримання бюджетної компенсації.

Постановка проблеми. Статтею 25 Закону України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку» від 29.11.2001 року № 2866 передбачено, що органи місцевого самоврядування можуть делегувати Об'єднанню співвласників багатоквартирного будинку (ОСББ) повноваження щодо здійснення розрахунків пільг та субсидій окремим категоріям громадян по оплаті житлово-комунальних послуг [2].

Рахунки на оплату послуг з утримання будинку для пільгової категорії громадян ОСББ необхідно зменшити на суму пільг, передбачених чинним законодавством, з метою недопущення подвійного нарахування пільгової частини квартирної плати. Однак єдиного документу, який би регламентував порядок розрахунку та відображення цих пільг, у бухгалтерському обліку не існує.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням системи пільг, порядком її реформування та перспективами розвитку займається ряд учених: Я.Я. Назаренко, М.В. Кравченко, Т.О. Пікуля, Т.Б. Пивоварська та інші. Але відсутні системні дослідження, які б включали поетапний розгляд процесу надання пільг, починаючи від складання первинних документів і закінчуючи їх відображенням у системі бухгалтерських рахунків (табл. 1).

Таблиця 1

Дослідження щодо відображення пільг у діяльності ОСББ

Автори	Короткий зміст
Кальтагейсер М., Лисенко Н.	Розглядає кореспонденцію бухгалтерських рахунків та форму розрахунку субсидій на оплату житлово-комунальних послуг
Бабак А., Левицький Д., Лисенко Н.	Передбачають закріплення в обліковій політиці ОСББ порядку обліку бюджетних дотацій, субсидій і пільг, що надаються жителям будинку
Закон України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку»	Передбачає надання повноваження ОСББ по здійсненню розрахунків пільг. Сам порядок розрахунку законом не передбачений

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Існує не розкрите питання щодо поетапного, системного порядку надання пільг, починаючи від первинного документу та закінчуючи його відображенням у системі рахунків бухгалтерського обліку.

Мета статті. Обґрунтування порядку розрахунку та відображення в бухгалтерському обліку пільг, що надаються жителям будинку ОСББ.

Виклад основного матеріалу. Практично в кожному багатоквартирному будинку проживають пільгові категорії громадян, для яких потрібно розрахувати квартирну плату з врахуванням пільги. Перед розрахунком розміру пільги бухгалтеру ОСББ необхідно визначити підстави та порядок її надання згідно з чинним законодавством.

Підставою для надання відповідної пільги є документ, що посвідчує право на цю пільгу (посвідчення або довідка, видана в установленому порядку відповідно до чинної законодавчої бази). Перелік, розмір та порядок надання пільг передбачено окремими законодавчими актами (табл. 2).

Існуючі пільгові категорії громадян та відповідні пільги наведені в таблиці 2.

Таблиця 2

Пільгові категорії громадян, що отримують пільги на житлово-комунальні послуги

Категорія пільговика	**Відсоток знижки**	**Законодавчий акт, що регулює порядок надання пільг**	**Статті**
1	2	3	4
Громадяни, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи	50 % у межах норм	ЗУ «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 28.02.1991 №796-XII	ст. 20, п.11 ст. 21, п. 9 ст. 22, п. 14 ст. 20, частина II, п.8 ст. 20, частина II ст. 20, 21, 22
Ветерани ВВВ	50 % у межах норм	ЗУ «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 22.10.1993 № 3551-XII	ст. 14, ст. 15, ст. 10
	75 % у межах норм		ст. 12
	100 % у межах норм		ст. 13
Особи, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, їх вдови (вдівці) та батьки	100 %		ст. 16 ст. 16, п. 7
Особи, що мають особливі трудові заслуги перед Батьківщиною їх вдови та вдівці	100 %	ЗУ «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку» від 16.12.1993 року № 3721-XII	ст. 9
Реабілітовані особи	50 % у межах норм	ЗУ «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» від 17.04.1991 року № 962-XII	ст. 6
Діти війни	25 % у межах середніх норм	ЗУ «Про соціальний захист дітей війни» від 18.11.2004 № 2195-IV	ст. 5
Колишні в'язні концтаборів	100 % у межах норм	ЗУ «Про жертви нацистських переслідувань» від 16.04.2004 № 2256-IV	ст. 6^2
	75 % у межах норм		ст. 6^1
	50 % у межах норм		ст. 6^4 , ст. 6^3
Служба безпеки України. Пенсіонер СБУ	50 % у межах норм	ЗУ «Про службу безпеки України» від 25.03.1992 року № 2229-XII	ст. 27
Пожежна охорона. Непрацездатні особи працівника, який загинув. Пенсіонер пожежної охорони	50 % у межах норм	ЗУ «Про пожежну охорону» від 17.12.1993 р. № 3745-XII (члени сім'ї згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 06.07.1999 року № 8-рп/99)	ст. 23, ст. 22
МВС. Непрацездатні особи працівника, який загинув	50 % у межах норм	ЗУ «Про міліцію» від 20.12.1990 року № 565-XII (члени сім'ї згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 06.07.1999 року № 8-рп/99)	ст. 23, ст. 22
		ЗУ «Про державну податкову службу» від 12.04.1990 №509-XII	ст. 26
Військовослужбовці Вдова (вдівець), діти, батьки загиблого військовослужбовця. Інваліди військової служби	50 % у межах норм	ЗУ «Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20.12.1991 року № 2011-XII	ст. 18 ст. 12

Продовж. табл. 2

1	2	3	4
Педагогічні працівники, працівники бібліотек, які працюють у сільській місцевості і селищах міського типу, а також пенсіонери, що займали ці посади	100 % у межах встановлених норм	ЗУ «Про освіту» від 23.05.1991 № 1060-XII	ст.57, п.4
Особи рядового і начальницького складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України	50 % у межах норм	ЗУ «Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України» від 23.02.2006 № 3475-IV	ст. 21, п.11
Особи рядового і начальницького складу органів і підрозділів цивільного захисту	50 % у межах норм	ЗУ «Про правові засади цивільного захисту» від 24.06.2004 № 1859-IV	ст. 59
Судді у відставці або на пенсії	50 %	ЗУ «Про статус суддів» від 15.12.1992 року №2862-XII	ст. 44
Пенсіонери з числа прокурорів та слідчих прокуратури	50 % у межах норм	ЗУ «Про прокуратуру» від 05.11.1991 року №1789-XII	ст. 49 ст. 50
Ветерани військової служби і ветерани органів внутрішніх справ та їх вдови	50 % у межах норм	ЗУ «Про статус ветеранів військової служби і ветеранів органів внутрішніх справ та їх соціальний захист» від 24.03.1998 р. № 203/98-ВР	ст. 6 ст. 7
		ЗУ «Про службу безпеки України» від 25.03.1992 № 2229-XII	ст.27
Багатодітні сім'ї	50 % у межах норм	ЗУ «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 року № 2402-III зі змінами і доповненнями	ст. 1
		ЗУ «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 року № 2402-III зі змінами і доповненнями	ст. 13
Ветерани податкової міліції, Державної кримінально-виконавчої служби, Служби цивільного захисту та їх вдови	50 % у межах норм	ЗУ «Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ і деяких інших осіб та їх соціальний захист» від 21 грудня 2000 року № 2171-III	ст. 6

Важливим моментом при розрахунку розміру пільги в грошовому виразі є визначення бази її розрахунку. База нарахування визначена Постановою Кабінету Міністрів України «Про встановлення норм користування житлово-комунальними послугами громадянами, які мають пільги щодо їх оплати» [3]. В цій Постанові передбачено, що пільга на плату за користування житлом надається в межах 21 квадратного метра загальної площі квартири на одну особу і додатково 10,5 квадратних метрів на сім'ю. Проте пільга надається у грошовому вимірі, для чого необхідно визначити тариф на 1 квадратний метр житлової площі, який застосовують для розрахунку пільг. Згідно зі статтею 7 Закону України «Про житлово-комунальні послуги» ціни/тарифи на житлово-комунальні послуги встановлюють органи місцевого самоврядування. Отже, для розрахунку пільги застосовують тариф за один квадратний метр житлової площі, який затверджений рішенням відповідної місцевої ради, а не встановлений правлінням ОСББ. Причому та-

кий тариф повинен складатись з тарифів на послуги, що реально надаються жителям ОСББ та підтверджуються належно оформленими первинними документами. Ті послуги, які передбачені рішенням місцевої ради, але не надаються ОСББ, до розрахунку розміру пільги не включаються. Розрахунок розміру пільги на квартирну плату можна звести до формули (1):

$$P = \sum_{n=1}^{n} t_n \cdot (p + k) \cdot r, \qquad (1)$$

де P – розмір пільги на квартирну плату;

t_n – тариф міської ради на послугу n, що надається ОСББ та підтверджується відповідними первинними документами;

p – площа квартири, на яку надається пільга ($p \leq 21$ м^2 для пільг, що надаються в межах норм);

k – додаткова площа на сім'ю, що береться при розрахунку пільг (k = 10,5 м^2, якщо хоча б одна з прописаних у квартирі осіб входить до переліку членів сім'ї пільговика відповідно до статей законів, наведених у таблиці 2, якщо ж ні, то k = 0 м^2);

r – коефіцієнт знижки залежно від категорії пільговика (таблиця 2);

n – кількість послуг, що надаються жителям ОСББ і входять в квартирну плату.

Для розрахунку квартирної плати з урахуванням належних пільг пропонується використовувати робочий документ, форма якого наведена в таблиці 3. Форма робочого документу забезпечує накопичення аналітичної інформації за сумами пільг як у цілому по ОСББ, так і за кожним власником квартири.

Таблиця 3

Розрахунок бюджетної компенсації пільг з квартирної плати для пільгової категорії мешканців ОСББ

№ з/п	Номер квартири та ПІБ пільговика	Сума квартирної плати, нарахована згідно з тарифами ОСББ, грн	Категорія пільговика	Розмір пільги, %	Сума тарифів міської ради на послуги, що надає ОСББ, грн/м^2	Площа квартири пільговика, p м^2 ($p \leq 21$ м^2)	Додаткова площа на членів сім'ї, k м^2 (k=10,5 якщо закон відносить осіб, що прописані в квартирі, до членів сім'ї пільговика, або ж k = 0)	Сума бюджетної компенсації (графа 4 · графа 5 х х (графа 6 + графа 7)) : 100, грн	Квартплата, що підлягає оплаті на поточний рахунок ОСББ (графа 3 – графа 9)
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
...									
Всього									

У робочому документі (таблиця 3) розрахунок групують за категоріями пільговиків, за якими робиться окремий підсумок, а також виводиться загальний підсумок за всіма категоріями пільговиків.

Оскільки пільги надаються за рахунок коштів бюджетів, заборгованість бюджету з компенсації пільг перед ОСББ пропонується враховувати за дебетом субрахунку 378 "Розрахунки з державними цільовими фондами".

Алгоритм бухгалтерських проведень щодо нарахування та бюджетного відшкодування суми пільг наведено в таблиці 4.

Таблиця 4

Кореспонденція рахунків бухгалтерського обліку щодо розрахунку та отримання бюджетної компенсації пільг для пільгової категорії жителів ОСББ

Зміст операції	Кореспонденція рахунків		Сума
	Дебет	Кредит	
Нараховано квартплату пільговику без урахування суми пільг	377	484	1200,00
Зменшено квартплату на суму пільги з бюджету	378	377	200,00
Отримано квартплату від жителя будинку	311	377	1000,00
Відображено дохід у момент відображення документально підтверджених витрат (на суму понесених витрат)	484	719	1000,00
Відшкодування суми пільг з бюджету	311	378	200,00
Відображено дохід у момент відображення документально підтверджених витрат (на суму понесених витрат)	484	719	200,00

Пунктом 17 П(с)БО 15 «Дохід» та підпунктом 2.3 статті 137 Податкового кодексу України передбачено, що отримане цільове фінансування визнається доходом протягом тих періодів, в яких були здійснені витрати, пов’язані з виконанням умов цього фінансування [4; 1].

Отже, надходження квартплати від жителів будинку необхідно визнавати доходом протягом тих періодів, у яких були здійснені документально підтверджені витрати, пов’язані з утриманням житлового фонду ОСББ.

Висновки і пропозиції. Запропонований порядок бухгалтерського обліку пільг дозволить оперативно розраховувати та контролювати правильність розрахунків бюджетної компенсації для пільгових категорій жителів ОСББ. Виділення суми пільг з загальної суми квартирної плати забезпечить можливість аналізу щодо економічної обґрунтованості рівня квартирної плати для кожного з мешканців, а контролюючі органи на підставі зведених даних зможуть швидко перевіряти правильність цих розрахунків.

Список використаних джерел

1. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI.
2. Про об’єднання співвласників багатоквартирного будинку: Закон України від 29 листопада 2001 р. № 2866-III.
3. Про встановлення норм користування житлово-комунальними послугами громадянами, які мають пільги щодо їх оплати: Постанова Кабінету Міністрів України від 1 серпня 1996 р. № 879.
4. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку №15 «Дохід»: Наказ Міністерства фінансів України від 29 листопада 1999 р. № 290.
5. Бабак А. Управління житловим будинком: практичний посібник / А. Бабак, Д. Левицький, Н. Лисенко; Інститут місцевого розвитку. – К., 2007. – С. 53.
6. Кальтагейсер М. Створення та діяльність об'єднання співвласників багатоквартирного будинку: практичний посібник / М. Кальтагейсер, Н. Лисенко [та ін.]; Інститут місцевого розвитку. – К., 2007. – 288 с.
7. Настільна книга для неприбуткових організацій / за ред. А. Ткачука. – 2-е вид., виправл. і доповн., адапт. до укр. законодавства станом на 01.08.2005 р. – К.: [Ін-т громад. сусп-ва: ІКЦ «Леста»], 2005. – 288 с.

УДК 351.824:334.78:346

Л.Д. Оліфіренко, канд. техн. наук, доцент
Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ КОРПОРАТИВНИХ СТРУКТУР

У статті розглянуто різні підходи у визначенні дефініції "корпорація", наведені їх інституціональні та функціональні характеристики. Доведено необхідність розвитку саме корпоративних структур із застосуванням механізмів державного регулювання розвитку, актуальність яких полягає у забезпеченні економічної безпеки в контексті нових глобалізаційних викликів.

Ключові слова: *корпорація, корпоративні структури, інституціональні та функціональні характеристики, державне регулювання.*

В статье рассмотрены различные подходы в определении дефиниции "корпорация", приведены их институциональные и функциональные характеристики. Доказана необходимость развития корпоративных структур с использованием механизмов государственного регулирования развития, актуальность которых заключается в обеспечении экономической безопасности в контексте новых глобализационных вызовов.

Ключевые слова: *корпорация, корпоративные структуры, институциональные и функциональные характеристики, развитие, государственное регулирование.*

The different approaches in determining the definition of "corporation", given their institutional and functional characteristics are described in the article. The necessity of corporate structures with the use of mechanisms of state regulation of development, the relevance of which is to provide economic security in the context of new challenges of globalization.

Key words: *corporation, corporate structure, institutional characteristics, development, governance.*

Постановка проблеми. Сучасні умови здійснення інвестиційної діяльності, які потребують високої концентрації матеріальних і нематеріальних ресурсів, зумовили появу господарських структур різного рівня складності, адекватних рівню розвитку продуктивних сил та виробничих відносин. Найбільш сприятливою формою, що відповідає вимогам ефективного функціонування та розвитку в епоху інформаційного суспільства, є корпорація. Оскільки термін "корпорація" – запозичений, і в українському законодавстві визначається як корпоративне підприємство, "що утворюється, як правило, двома або більше засновниками за їх спільним рішенням (договором), діє на основі об'єднання майна та/або підприємницької чи трудової діяльності засновників (учасників), їх спільного управління справами, на основі корпоративних прав, у тому числі через органи, що ними створюються, участі засновників (учасників) у розподілі доходів та ризиків підприємства. Корпоративними є корпоративні підприємства, підприємства, що створюються у формі господарчого товариства, а також інші підприємства, в тому числі засновані на приватній власності двох або більше осіб" [1, ст. 63]. Дослідники цього питання додержуються різних концептуальних положень цього терміна. Іноді за корпорації приймають акціонерні товариства [2; 3], іноді господарські товариства [4; 5, ст. 3; 6, ст. 3], іноді об'єднання декількох юридичних осіб, які статусу юридичної особи не мають [7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань функціонування та розвитку корпоративних структур присвячені наукові праці І. Зятковського, В. Євтушевського, С. Румянцева, М. Радєвої, Л. Федулової, М. Якубовського та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Фактори, що впливають на вибір державної економічної політики, можуть бути різними, але найважливішим критерієм виступає адекватність державного регулювання рівню розвитку галузевих компаній, залежно від якого останні можуть досягати високих економічних показників. Багатогранність проблем веде до вироблення різноманітних методів та механізмів державного регулювання розвитку галузевих компаній.

Мета статті полягає у визначенні дефініції "корпорація" на підставі ґрунтовного порівняльного аналізу поглядів з точки зору їх інституціональних і функціональних характеристик та класифікаційних ознак. Виходячи з мети, постають завдання: проаналізувати види господарських об'єднань, напрями їх розвитку та переформатування інтеграційних структур різних форм у глобалізаційному світі.

Виклад основного матеріалу. Всі підходи до визначення корпорації дослідники поділяють за такими класифікаційними ознаками: правовий статус, економічні цілі, соціальні цілі, технологічна основа, інституціональне підґрунтя [8].

Багато авторів відрізняють організаційно-правові форми, до яких відносять індивідуальні господарства, товариства та акціонерні товариства (табл. 1). Організаційно-правові форми, які характеризуються контрактами (угодами) та відносинами між підприємцями у питаннях організації їх діяльності, основні з яких – асоціації, холдинг, промислово-фінансова група, картель, синдикат, консорціум, концерн.

Таблиця 1

Типологія економічних організацій корпоративної форми

Типи економічних організацій (індивідуальне підприємство, товариство, об'єднання)	
Організаційно-правові	*Організаційно-економічні*
Правова форма як суб'єкти економічних відносин (зовнішня організація)	Організаційна структура управління (внутрішня організація)
Форми асоціативних організацій: ▪ Акціонерні товариства ▪ Асоціація ▪ Картель ▪ Консорціум ▪ Концерн ▪ Корпорація ▪ Промислово-фінансова група ▪ Синдикат ▪ ТНК ▪ Трест ▪ Холдинг	Форми підпорядкування та управління: ▪ Лінійна ▪ Лінійно-функціональна ▪ Дивізійна ▪ Пірамідальна ▪ Продуктова ▪ Проектна ▪ Матрична ▪ Мережева

Отже, термін "корпорація" доцільно розглядати у вузькому та широкому розумінні. У вузькому, корпорація – велика організація, яка являє собою юридичну особу будь-якої організаційно-правової форми. Акціонерна форма – одна з можливих провідних форм існування корпорації, оскільки не кожна велика компанія є акціонерним товариством приватного чи публічного типу. Наприклад, у металургії чи хімічній промисловості діють товариства з обмеженою відповідальністю.

Інше розуміння корпорації ґрунтується на постулатах теорії угод, яка останнім часом отримала все більше поширення. За цією теорією корпорація являє собою систему зв'язків між її учасниками на визначеній основі. Як правило, таку основу складають договори, чинні норми правових відносин, ділова практика та партнерські відносини, які складаються на цьому ринку. Важливою ознакою, що визначає корпорацію, у теорії угод є обмеження ресурсів для функціонування суб'єкта. Інтеграційний (corporation – об'єднання, спільнота) принцип покладено в основу формування цілісної фінансової, виробничої, логістичної систем корпорації, суміжних галузей і сфер діяльності.

Розширена дефініція корпорації заснована на об'єднанні декількох юридичних осіб (підприємств, банків, страхових компаній і т. п.) для здійснення визначеної діяльності. У цій трактовці корпорацією називають організаційно-правову форму об'єднання промислового та банківського капіталів. У світовому та вітчизняному бізнес-середовищі функціонує декілька видів таких корпоративних структур: концерн, холдинг, конгломерат, промислово-фінансова група. Проте, на нашу думку, недоцільно приймати тимчасові об'єднання, некомерційні асоціації, союз і т. д. за корпоративні структури. Об'єднання такого типу є результатом інтеграції самих корпорацій, що уявляється як відносини більш високого рівня.

Одночасно сучасна корпорація, яка стає цілісним економічним агентом у системі економічних відносин, поєднує ознаки інституту й інституції. Інституціональний аспект визначає корпорацію як базовий, системоутворюючий інститут ринкової економі-

ки, концентрація капіталу якого стає інтегратором факторів власності, влади, менеджменту та праці. Масштаб та рівень впливу корпорації на інституціональне середовище можна порівняти з державним. Проте корпорація як інституція містить всі характеристики організації, наприклад, такі як функціональна спрямованість, масштабність, власність, концентрація, кооперування та спеціалізація, диверсифікація й інтеграція, та адаптує свою організаційні структуру управляння до ринкових потреб.

Використовуючи законодавчу базу України в галузі корпоративного управління, у цій роботі під корпоративною структурою розуміється юридична особа (або об'єднання юридичних осіб), які діють у визначеній організаційно-правовій формі, заснованої на асоційованій власності, тобто як єдиний економічний об'єкт. Характеристики корпоративної форми господарювання дають змогу обґрунтувати переваги і недоліки цієї організаційної форми діяльності (табл. 2).

Таблиця 2

Інституціональні та функціональні характеристики корпорації [7, с. 53-54]

Інституціональні	Функціональні
– самостійність корпорації як юридичної особи; – розпорошення прав власності; – договірна (контрактна) основа діяльності; – можливість безперешкодної зміни власника; – права учасників визначаються відповідно до законодавства; – обмеження особистої відповідальності власника; – обмеження контролю з боку власника; – відокремлення власності від управління; – можливість безперервної передачі частки власності; – безстрокове існування; – об'єднання, утворене з метою виживання та розвитку суспільства загалом; – конфлікт інтересів різних груп учасників корпоративних відносин; – соціальна відповідальність	– складність і багатоаспектність; – інтегрованість; – цілісність; – створення з метою отримання прибутку; – акумулювання ресурсів і економічного потенціалу; – вирішення суперечностей між потребою в капіталі та обмеженістю розмірів індивідуальних вкладень; – використання механізмів переливання капіталу; – неподільний майновий комплекс; – зменшення та диверсифікація ризику; – подвійне оподаткування; – синергетичний (фінансовий і функціональний) ефект; – кваліфікований найманий менеджмент; – ефективна мотивація до інвестування; – стійкість та ефективність; – незалежність від складу власників; – високий рівень соціалізованості

Відмінності організаційно-правових форм корпорацій знаходяться в організаційно-економічних відносинах у межах визначеної організації: господарського товариства, акціонерного товариства, державного підприємства і т. п., які визначені відповідними законами та закріплені в законодавчих нормах. До того ж, за висловленням Гегеля, будь-яка форма є способом існування. Форма (право) відображається у структурі, зміст – у функціях організації. Виходячи з мети представленого дослідження, корпоративна структура (фірма, компанія, корпорація) розглядається за такими характеристиками:

– цілісністю організаційної одиниці бізнесу в системі ринкових відносин (визначена форма власності);

– організаційною самостійністю (самостійно обирає тип внутрішньої організації);

– юридичною самостійністю (юридична особа, що зареєстрована відповідно до державних вимог);

– виробничо-технологічною самостійністю;

– фінансовою самостійністю (самостійно обирає фінансову політику, систему перерозподілу прибутку і т. д.).

Отже, різні типи корпорацій можуть виникати через їх різницю у розмірі; рівні концентрації у галузях економіки та національної економіки; у вимірюванні ефективності, їх діяльності; організаційних формах функціонування; виборі політики розвитку; механізмів функцій на ринку (рис. 1). Залежно від акцентів на цих аспектах діяльності власники компаній обирають стратегію їх розвитку. Число і розмір залежить від умов, які

визначаються сумарними витратами та ринковим попитом. Економія на масштабах і розмірі, що складаються на рівні одного підприємства, можуть відрізнятися від показників компанії, яка може втілювати різні комбінації підприємств та інших господарюючих суб'єктів. Останні виконують агентські функції, зв'язки з якими виникають у випадку делегування влади агентові щодо вирішення окремих питань діяльності.

Рис. 1. Класифікаційні ознаки корпоративних структур

Досліджуючи організаційно-методологічні та фінансові аспекти формування інтеґрованих корпоративних утворень в Україні, важливо брати до уваги специфіку правового оформлення корпоративного бізнесу і його порівнянності з чинною практикою в інших країнах, у тому числі й країнах ЄС. Насамперед, треба розмежовувати у бізнесі корпоративне та групове управління господарсько-фінансовою діяльністю підприємств [9].

Згідно з чинним законодавством України, господарські об'єднання утворюються як асоціації, корпорації, консорціуми, концерни, інші об'єднання підприємств. Господарські об'єднання характеризуються такими ознаками.

По-перше, його засновниками (учасниками) можуть бути тільки комерційні юридичні особи, тобто організації, основною метою яких є одержання прибутку. По-друге, учасники об'єднання зберігають свою юридичну самостійність як суб'єкти права. Це зафіксовано в ч. І ст. 121 Господарського кодексу України: підприємства [1] – учасники об'єднання підприємств зберігають статус юридичної особи незалежно від організаційно-правової форми об'єднання, і на них поширюються положення цього Кодексу та інших законів щодо регулювання діяльності підприємств. Отже, об'єднання не має права здійснювати управління і контроль за діяльністю учасників і виконувати функції щодо розпорядження їхнім майном. По-третє, добровільний порядок створення. Добровільність волевиявлення засновників на створення об'єднання знаходить висвітлення в установчому договорі. По-четверте, об'єднання визнається новим і самостійним суб'єктом права (юридичною особою), що є власником майна, переданого йому засновниками (учасниками). Згідно з ч.4 ст. 118 ГКУ об'єднання є юридичною особою.

Одне з основних правил, що регламентує виконання господарським об'єднанням зобов'язань, визначає норма, що міститься у ч. 4, ст. 123 Господарського кодексу: об'єднання підприємств не відповідає за зобов'язаннями його учасників, а підприємства-учасники не відповідають за зобов'язаннями об'єднання, якщо інше не передбачено установчим договором або статутом об'єднання.

Це положення випливає із принципу самостійної майнової відповідальності юридичної особи, закріпленого в ст. 96 Цивільного кодексу України: юридична особа самостійна відповідає за своїми зобов'язаннями усім належним їй майном.

Господарський кодекс України (ст. 120) називає чотири види господарських об'єднань: асоціація (ч. 2 ст. 120 ГКУ), корпорація (ч. 3 ст. 120 ГКУ), консорціум (ч. 4 ст. 120 ГКУ) і концерн (ч. 5 ст. 120 ГКУ). Перші два види – договірні, інші – статутні. Приведення в законодавстві переліку об'єднань має певне значення для відокремлення різних видів використовуваних у практиці об'єднань, виявлення їхніх відмінностей. Водночас важливо, що цей перелік не має вичерпного характеру. У Законі зазначено, що можливі й інші об'єднання підприємств, передбачені законом. Це дозволяє включати до сфери чинності Закону нові, раніше не відомі, види об'єднань.

Державні і комунальні господарські об'єднання утворюються переважно у формі корпорації або концерну, незалежно від найменування об'єднання – комбінат, трест тощо (гл. 12, ст. 120 ГКУ).

Підприємства-учасники об'єднання підприємств зберігають статус юридичної особи незалежно від організаційно-правової форми об'єднання, і на них поширюються положення вищевказаного Кодексу та інших законів щодо регулювання діяльності підприємств.

Підприємство-учасник господарського об'єднання має право:

- добровільно вийти з об'єднання на умовах і в порядку, визначених установчим договором про його утворення чи статутом господарського об'єднання;
- бути членом інших об'єднань підприємств, якщо законом, засновницьким договором чи статутом господарського об'єднання не встановлено інше;
- одержувати від господарського об'єднання в установленому порядку інформацію, пов'язану з інтересами підприємства;
- одержувати частину прибутку від діяльності господарського об'єднання відповідно до його статуту. Підприємство може мати також інші права, передбачені засновницьким договором чи статутом господарського об'єднання відповідно до законодавства.

Господарські об'єднання мають вищі органи управління (загальні збори учасників) та утворюють виконавчі органи, передбачені статутом об'єднання(гл. 12, ст. 122 ГКУ). Виконавчий орган господарського об'єднання (колегіальний чи одноособовий) вирішує питання поточної діяльності, які відповідно до статуту або договору віднесені до його компетенції.

Здійснення управління поточною діяльністю об'єднання підприємств може бути доручено адміністрації одного з підприємств (головного підприємства об'єднання) на умовах, передбачених установчими документами відповідного об'єднання.

Асоційовані підприємства (господарські організації) – це група суб'єктів господарювання – юридичних осіб, пов'язаних між собою відносинами економічної та/або організаційної залежності у формі участі в статутному фонді та/або управлінні. Залежність між асоційованими підприємствами може бути простою і вирішальною.

Проста залежність між асоційованими підприємствами виникає у разі, якщо одне з них має можливість блокувати прийняття рішень іншим (залежним) підприємством, які повинні прийматися відповідно до закону та/або установчих документів цього підприємства кваліфікованою більшістю голосів.

Вирішальна залежність між асоційованими підприємствами виникає у разі, якщо між підприємствами встановлюються відносини контролю-підпорядкування за рахунок переважної участі контролюючого підприємства в статутному фонді та/або загальних

зборах чи інших органах управління іншого (дочірнього) підприємства, зокрема володіння контрольним пакетом акцій.

Відносини вирішальної залежності можуть встановлюватися за умови отримання згоди відповідних органів Антимонопольного комітету України.

Про наявність простої та вирішальної залежності має бути зазначено у відомостях державної реєстрації залежного (дочірнього) підприємства та опубліковано відповідно до закону.

Холдингова компанія – відкрите акціонерне товариство, яке володіє, користується, а також розпоряджається холдинговими корпоративними пакетами акцій (часток, паїв) двох або більше корпоративних підприємств (крім пакетів акцій, що перебувають у державній власності) (ч. 5 ст. 126 ГКУ). В Україні діяльність холдингів у цілому не урегульована законодавством. Регламентована тільки діяльність холдингів, створюваних у процесі корпоратизації і приватизації, що діють на підставі Указу Президента України "Про холдингові компанії, що створюються в процесі корпоратизації і приватизації" від 11.05.94 р. № 222/94 і затвердженого цим Указом Положення про холдингові компанії, що створюються в процесі корпоратизації і приватизації (далі – Положення). У Положенні холдингова компанія визначена як господарюючий суб'єкт, який володіє контрольними пакетами акцій інших, одного або більше господарюючих суб'єктів.

Для того, щоб вважатися холдинговою компанією в Україні, суб'єкт господарювання має володіти не просто пакетами акцій інших, дочірніх компаній, а контрольними пакетами акцій. Це обов'язкова умова визнання суб'єкта господарювання холдинговою компанією, створюваною в процесі корпоратизації і приватизації в Україні.

Дочірнє підприємство – суб'єкт господарювання, контрольним пакетом акцій якого володіє холдингова компанія. Те, що суб'єкт господарювання визнається дочірнім підприємством, зовсім не означає позбавлення його самостійності дій. Воно зберігає свою юридичну самостійність. Оскільки дочірнє підприємство є юридичною особою, воно має право самостійно виступати в господарському обігу, однак вирішальний вплив на управління ним має холдингова компанія.

Поглинання господарюючих суб'єктів у процесі приватизації здійснюється за згодою Антимонопольного комітету України в установленому порядку.

Таким чином, основними особливостями, що характеризують холдингові компанії за законодавством України, є:

– холдингові компанії можуть бути дочірнім підприємством інших холдингових компаній;

– дочірнє підприємство не може володіти акціями холдингової компанії;

– законодавство передбачає низку обмежень стосовно створення і діяльності холдингових компаній.

Підприємство може бути учасником промислово-фінансової групи (або транснаціональної промислово-фінансової групи, якщо до складу групи входять українські та іноземні юридичні особи) [1].

Промислово-фінансова група – об'єднання, до якого можуть входити промислові підприємства, сервісні та інші підприємства, банки, наукові і проектні установи, інші установи та організації всіх форм власності, що мають на меті отримання прибутку з метою реалізації державних програм розвитку пріоритетних галузей виробництва та структурної перебудови економіки, включаючи міжнародні програми співробітництва, а також виробництва кінцевої продукції.

В Україні законодавчо не врегульовано створення фінансово-промислових груп (Закон України "Про промислово-фінансові групи в Україні" втратив чинність на підставі Закону України "Про визнання таким, що втратив чинність Закону України "Про промислово-фінансові групи в Україні" та внесення змін до деяких законодавчих актів України № 2522-VI). Законодавча невизначеність може привести до проблем у державному регулюванні їх діяльності. Причини невизначеності розвитку промислово-

фінансових груп (ПФГ) не можна розглядати без аналізу процесів реструктуризації та корпоратизації виробничих комплексів у середині 90-х рр. XX ст. Саме корпоратизація державної власності була фактором-мотиватором взаємодії фінансових та промислових капіталів до інтеграції підприємства у формі ПФГ. Було прийнято більше 20-ти законодавчих актів, регулюючих створення та функціонування ПФГ в Україні.

Проте недосконалість законодавчої бази про ПФГ не забезпечило визначення норм права щодо обов'язкового характеру у питаннях регулювання відносин між учасниками групи, не розв'язало проблему консолідації власності та структури влади, не визначало механізмів приєднання або виходу з групи, довірчого управління, передачі пакетів акцій, що належить державі в заставне управління, обов'язків топ-менеджерів і власників, і механізмів реалізації цих зобов'язань. Тому у більшості ПФГ були відсутні стимули до реального об'єднання ресурсів учасників груп, які продовжували функціонувати окремо один від одного, емпірично визначаючи стратегію свого розвитку. Частково це пояснюється диверсифікованістю сфер діяльності учасників групи та відсутністю контролю за результатами виконання попередньо прийнятих бізнес-планів, оскільки добровільна ініціатива об'єднання та незалежність учасників майже не делегують функції управління головній компанії у ПФГ. Відсутність консолідованого власника, конкретних об'єктів вкладання інвестицій учасників групи (головна компанія не має власних засобів), неспроможність контролювати членів групи та відсутність загальної концепції розвитку привели до того, що покладені на ПФГ надії щодо переходу на інноваційну модель розвитку української економіки (головний напрям у діяльності ПФГ був пов'язаний з наукомісткими галузями) так і не були втілені в життя [10].

Аналізуючи практику функціонування національних ПФГ у тій формі, у якій вони формувались, можна систематизувати причини невдалої інтеграції:

– невідповідність структури ПФГ ринковому механізму та контрактним відносинам. Новостворені ПФГ не ставили за мету конкурентне суперництво на товарних ринках України та за кордоном. Переважали політичні інтереси та тенденції до отримання швидких результатів, орієнтації на реакційне, а не на стратегічне управління;

– дискредитація відносин між членами групи через проблеми контролю та "прозорості", які багатократно посилювались в умовах об'єднання, невизначеність функціональних прав та обов'язків, механізмів взаємодії членів групи. Такий стан речей обмежує учасників щодо пошуку адекватних рішень, нової стратегії розвитку, нових ринкових ніш;

– стратегія ПФГ на отримання швидких результатів блокувала напрям у стратегії лідерства, яку можна було вибороти за рахунок консолідації ресурсів компаній та мультиплікативного ефекту від сумісної діяльності;

– посилення монополістичних тенденцій. Інтеграція у формі ПФГ привела не тільки до послаблення конкуренції, а й до ізольованості від ринку та обмеженості господарських зв'язків у межах групи;

– невідповідність структурним ринковим тенденціям та ступеню відповідальності за результати діяльності групи. ПФГ використовувались з метою переділу власності у виробничій сфері як засобу узаконення нових відносин власності у виробничій сфері та як спосіб узаконення нових відносин власності без їх оптимізації. Перекладання всіх невдач у діяльності на уряд країни та сприйняття офіційного статусу учасників як запоруку беззаперечної успішності привели до відсутності стратегії розвитку таких об'єднань, втрати потенціалу та гнучкості щодо інтеграції у ринковий простір.

Увага до розвитку корпоративних структур під впливом нових інтеграційних процесів значно посилюється як з точки зору факторів виробництва, так і державної політики в її базових галузях [10; 11]. На нашу думку, більш адекватною та перспективною позиціонується холдингова структура (наприклад) як така, що орієнтована на "жорстку" форму інтеграції, головною перевагою якої є відповідність організаційної структури управління стратегічному управлінню об'єднання, а також майнових відносин між його учасниками

(поділ капіталу). Концентрація функцій управління та їх поділ дозволяє використовувати синергійний ефект та досягати резонансу за результатами діяльності учасників об'єднання. Відбувається не формальна, а реальна інтеграція підприємств з відповідним контролем, що переконує інвесторів у ефективності вкладання засобів. Важливо також відзначити, що такі корпоративні структури при прийнятті відповідних рішень дуже легко структуризуються у компанії з великою державною часткою, які можуть мати або викуповувати (або за судовим рішенням) частку материнської компанії.

Висновки та пропозиції. Визначальних критеріїв оптимальності розмірів корпорації не існує через те, що джерелом походження економії масштабів є технологічні фактори, такі як спеціалізація, потужність, продуктивність праці тощо, а розмір залежить від організаційної ефективності, яка походить від комбінаторики операційного менеджменту компанії. Відтак, для кожного стану середовища функціонування компанії існують межі зростання концентрації, зумовлені еластичністю попиту, а також інституціональними організаційно-управлінськими обмеженнями. Оскільки показники концентрації містять різні аспекти діяльності компаній: ринкові, виробничі, фінансові, організаційні, а їх роль та співвідношення по-різному впливають на результативність у різних галузях економіки, стратегія розвитку компаній прагне або до диверсифікації своєї діяльності, або спеціалізації. Ці різновекторні напрями розвитку завжди містять назване протиріччя вибору рішення, як, наприклад, у випадку екстенсивного або інтенсивного шляху зростання.

Порівняльні характеристики мають допомогти у виборі конфігурації державної політики щодо виділення принципових факторів у розвитку тієї чи іншої корпоративної структури, щоб адекватно визначати ефективність застосування. Проте слід зробити застереження про те, що тільки вибір структурного оформлення корпорації не вирішує питань транспорентності, гнучкості та ефективності державного управління у цій сфері. Однак проводити державну політику розвитку в галузі значно легше й ефективніше у межах законодавчо визначених норм, у тому числі й міжнародних, прагнучи до удосконалення системи державного регулювання корпоративного сектору економіки.

Список використаних джерел

1. Господарський кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.
2. Євтушевський В. А. Стратегія корпоративного управління / В. А. Євтушевський, К. В. Ковальська, Н. В. Буженко. – К.: Знання, 2007. – 287 с.
3. Лисенков Ю. Фондовий ринок: термінологічний словник-довідник / Ю. Лисенков, О. Римарчук, О. Музиченко. – К.: Діалог-Прес, 1997. – 266 с.
4. Корпоративні структури в національній інноваційній системі України / за ред. д-ра екон. наук Л. І. Федулової. – К.: Видавництво УкрІНТЕІ, 2007. – 812 с.
5. Про підприємництво в Україні: Закон України від 07.02.1991 р. № 698-XII [Електронний ресурс].– Режим доступу: http://zakon.nau.ua/doc/.
6. Про господарські товариства: Закон України від 19.09.1991 р. №1576-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.nau.ua/doc/.
7. Радєва М. М. Корпорація як інституціональна форма розвитку економічної системи / М. М. Радєва // Економіка та держава. – 2008. – № 4 (64). – С. 46-49.
8. Радєва М. М. Розвиток корпоративних підприємств в Україні: інституціональний підхід: монографія / М. М. Радєва. – Запоріжжя: КПУ, 2010. – 336 с.
9. Зятковський І. В. Інтегровані корпоративні структури в умовах транзитивної економіки: відповідність нормам світової господарської та правової практики / І. В. Зятковський // Журнал європейської економіки. – 2005. – № 4. – С. 481-496.
10. Якубовський М. Промислова політика: проблеми та перспективи модернізації / М. Якубовський // Економіка України. – 2010. – № 8. – С. 21-29.
11. Концепція державної програми розвитку промисловості України на період до 2017 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.nau.ua/doc/.

УДК 331

О.Б. Юрченко, канд. екон. наук
Львівський національний університет ім. Івана Франка, м. Львів, Україна

ОСНОВНІ АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА РЕГУЛЮВАННЯ ОПЛАТИ ПРАЦІ В ОРГАНАХ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ Й МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Досліджено основні аспекти організації праці та її оплати в органах виконавчої влади й місцевого самоврядування на підставі діючого нормативно-правового забезпечення.

Ключові слова: *оплата праці, матеріальне стимулювання, фонд оплати праці, державний службовець, органи виконавчої влади та місцевого самоврядування.*

Исследованы основные аспекты организации труда и его оплаты в органах исполнительной власти и местного самоуправления на основании действующего нормативно-правового обеспечения.

Ключевые слова: *оплата труда, материальное стимулирование, фонд оплаты труда, государственный служащий, органы исполнительной власти и местного самоуправления.*

The main aspects of work organization and its payment in the executive and local authorities under the existing legal provision.

Key words: *pay, financial incentives, payroll, public official, the executive authorities and local governments.*

Постановка проблеми. У Законі України «Про державну службу» зазначено, що оплата праці державних службовців повинна забезпечувати достатні матеріальні умови для незалежного виконання службових обов'язків, сприяти укомплектуванню органів державної влади компетентними і досвідченими кадрами, стимулювати їх сумлінну та ініціативну працю. Проте аналіз сучасної практики доводить, що сьогодні ані сама система, ані рівень оплати праці державних службовців в Україні не забезпечують виконання цих завдань.

Оплата праці державних службовців дуже слабо пов'язана з кваліфікацією кадрів, освітою та професійною підготовкою, результатами навчання, складністю та відповідальністю трудових функцій державного службовця, ефективністю виконання структурами влади та їх апаратами функцій держави.

Сучасний рівень заробітної плати у державній службі лише сприяє збільшенню плинності кадрів, відтоку високопрофесійних кадрів у недержавний сектор, неформальній зайнятості та штучному зниженню вартості людського капіталу, що негативно впливає на мотивацію до праці, а отже, й на якість виконання службових завдань.

Найболючіша проблема та головна причина плинності кадрів у державних установах у частині звільнень за власним бажанням – рівень заробітної плати державних службовців, який не співвідноситься з рівнем відповідальності за виконання ними функцій державного управління.

Щорічно посадові оклади держслужбовців переглядаються та збільшуються. Однак рівень зарплати залишається досить низьким.

Витрати на оплату праці державних службовців є вагомою і захищеною статтею кошторису органів виконавчої влади та місцевого самоврядування. Види, форми і системи оплати праці державних службовців, розміри посадових окладів, надбавок і доплат, соціальних гарантій регулюються чинним законодавством. Відповідно нормативно-правове забезпечення праці та її оплати, державні гарантії, сучасні системи додаткового матеріального стимулювання суттєво впливають на організацію оплати праці в органах виконавчої влади та місцевого самоврядування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам дослідження системи матеріального забезпечення працівників у державних органах влади, в т. ч. органах виконавчої влади та місцевого самоврядування присвячені наукові праці українських учених Т. Мотренко, Н. Сімченко, В. Мартиненка, В. Яцуби, О. Заїки, О. Дімової. Суттєвий внесок у створення та розвиток системи мотивації та матеріального стимулювання, результативності праці державних службовців зробили Н. Нижник, С. Дубенко, О. Кірґян, Т. Пахомова, В. Щегорцова, В. Малиновський.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Через постійні зміни законодавства України неможливо сформувати єдину методику організації праці та її оплати в органах виконавчої влади та місцевого самоврядування, а також оцінити її дієвість через систему обліку, аналізу і контролю.

Мета статті. Головною метою цієї статті є дослідження та аналіз чинних нормативно-правових актів, на підставі яких здійснюється процес регулювання оплати праці в органах виконавчої влади та місцевого самоврядування.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» від 07.06.2001 № 2493-III з останніми змінами і доповненнями від 09.12.2011 р. служба в органах місцевого самоврядування – це професійна, на постійній основі діяльність громадян України, які займають посади в органах місцевого самоврядування, що спрямована на реалізацію територіальною громадою свого права на місцеве самоврядування та окремих повноважень органів виконавчої влади [4].

Посадовою особою місцевого самоврядування є особа, яка працює в органах місцевого самоврядування, має відповідні посадові повноваження щодо здійснення організаційно-розпорядчих та консультативно-дорадчих функцій і отримує заробітну плату за рахунок місцевого бюджету.

Отже, джерелом формування фонду оплати праці посадових осіб місцевого самоврядування є міський бюджет та інші джерела, визначені для цієї мети законодавством України [3].

Згідно зі ст.21 «Оплата праці, відпустки та пенсійне забезпечення» Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» посадові особи повинні одержувати заробітну плату, розмір якої має забезпечувати достатній життєвий рівень [2].

Основні положення з оплати праці державних службовців регламентовано Кодексом законів про працю України. Питання державного і договірного регулювання оплати праці визначається також Законом України від 24.03.95 р. № 108/95-ВР «Про оплату праці» та іншими нормативно-правовими актами.

Згідно із Законом № 108/95-ВР заробітна плата – це винагорода, обчислена, переважно, у грошовому вираженні, яку за трудовим договором власник або уповноважений ним орган виплачує працівникові за виконану ним роботу [1].

Розмір заробітної плати залежить від складності й умов виконуваної роботи, професійно-ділових якостей працівника, результатів його праці та господарської діяльності установи.

Держава регулює оплату праці працівників установ, встановлюючи розмір мінімальної заробітної плати й інших державних норм і гарантій, умови і розміри оплати праці керівників та працівників установ і організацій, які фінансуються або дотуються з бюджету, а також у формі оподаткування доходів працівників.

Фонд оплати праці державних службовців розраховують відповідно до Інструкції зі статистики заробітної плати, затвердженої наказом Держкомстату України від 13.01.2004 р. № 5. Інструкція містить основні методологічні положення щодо визначення показників оплати праці у формах державних статистичних спостережень для одержання об’єктивної статистичної інформації про розміри та структуру заробітної плати найманих працівників. Цим документом також визначено порядок розрахунку статистичних показників середньої заробітної плати, які є важливими індикаторами соціально-економічного розвитку.

Фонд оплати праці складається з трьох груп нарахувань: основної, додаткової заробітної плати та інших заохочувальних та компенсаційних виплат.

Основна заробітна плата – це винагорода за виконану роботу відповідно до установлених норм праці. Її встановлюють у вигляді тарифних ставок (окладів) і відрядних розцінок для робітників і посадових окладів для службовців [2].

Додаткова заробітна плата – це винагорода за роботу понад встановлені норми, за трудові успіхи, винахідливість і за особливі умови праці. До неї входить доплати, надбавки, гарантійні і компенсаційні виплати, передбачені чинним законодавством; премії, пов’язані з виконанням виробничих завдань і функцій.

Інші заохочувальні та компенсаційні виплати. До складу інших заохочувальних та компенсаційних виплат належать виплати у формі винагород за підсумками роботи за рік, премії за спеціальними системами і положеннями, компенсаційні та інші грошові та матеріальні виплати, не передбачені актами чинного законодавства або які здійснюються понад встановлені вказаними актами норми [2].

Не належать до фонду оплати праці суми допомоги та інші виплати, що здійснюються за рахунок коштів фондів державного соціального страхування (допомога по тимчасовій непрацездатності, у зв'язку з вагітністю і пологами, при народженні дитини, на поховання тощо), а також витрати на відрядження, матеріальна допомога разового характеру, що надає установа окремим працівникам у зв’язку із сімейними обставинами, на оплату лікування, оздоровлення дітей, поховання, суми благодійної допомоги та інші виплати, які визначені розділом 3 Інструкції зі статистики заробітної плати.

Структуру фонду оплати праці в органах виконавчої влади та місцевого самоврядування наведено на рисунку 1.

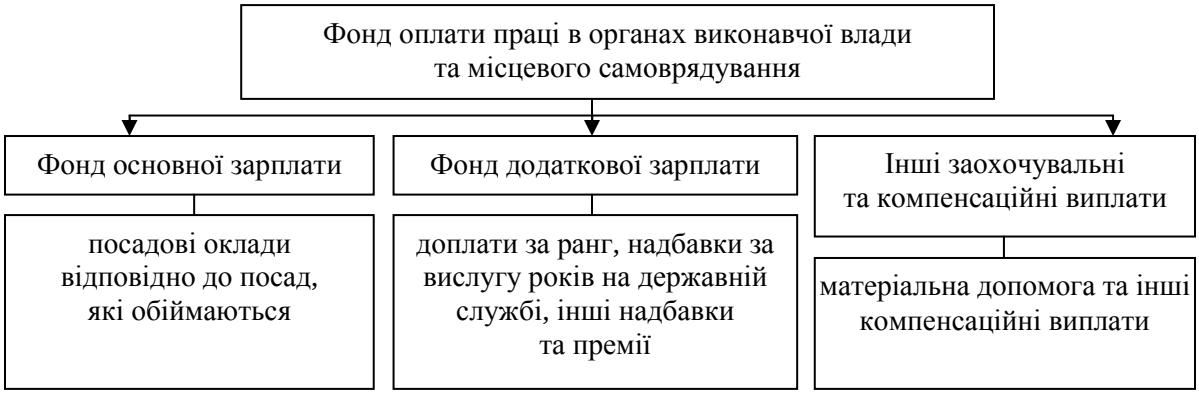

Рис. 1. Структура фонду оплати праці в органах виконавчої влади та місцевого самоврядування

17.11.2011 р. Верховною Радою України прийнято Закон України «Про державну службу» № 4050-VI, що набере чинності з 01.01.2013 р. Згідно з розділом VI «Оплата праці, заохочення і соціальні гарантії державного службовця» цього Закону заробітна плата державного службовця складається з посадового окладу, доплат та надбавок до нього, премій, передбачених цим Законом [7].

Державний службовець має право також на інші гарантії та компенсації у сфері оплати праці, передбачені законодавством.

Посадовий оклад – це виражений у грошовій формі розмір оплати праці службовця за виконання закріплених за ним функціональних обов’язків. Посадовий оклад встановлюється залежно від складності та рівня відповідальності виконуваних службових обов’язків.

Постановою Кабінету Міністрів України від 9 березня 2006 р. № 268 «Про упорядкування структури та умов оплати праці працівників апарату органів виконавчої влади, органів прокуратури, судів та інших органів» передбачено схеми посадових окладів керівних працівників і спеціалістів апарату міських (крім мм. Києва та Севастополя) рад та їх виконавчих комітетів; працівників і спеціалістів департаментів, самостійних

управлінь, відділів, виконавчих органів міських (крім м. Києва та м. Севастополя) рад; керівних працівників і спеціалістів апарату районних у містах (крім м. Києва та м. Севастополя) рад та їх виконавчих комітетів та інших держслужбовців тощо.

Схема посадових окладів на посадах державної служби визначається щорічно Кабінетом Міністрів України не пізніш як у місячний термін з дня прийняття Закону України про Державний бюджет України на наступний рік шляхом встановлення мінімального та максимального розмірів посадових окладів для кожної підгрупи посад державної служби.

При прийнятті на службу в органи місцевого самоврядування присвоюються ранги у межах відповідної категорії посад. Встановлюються такі ранги посадових осіб місцевого самоврядування:

- особам, які займають посади, віднесені до першої категорії, може бути присвоєно 3, 2 і 1 ранг;
- особам, які займають посади, віднесені до другої категорії, може бути присвоєно 5, 4 і 3 ранг;
- особам, які займають посади, віднесені до третьої категорії, може бути присвоєно 7, 6 і 5 ранг;
- особам, які займають посади, віднесені до четвертої категорії, може бути присвоєно 9, 8 і 7 ранг;
- особам, які займають посади, віднесені до п’ятої категорії, може бути присвоєно 11, 10 і 9 ранг;
- особам, які займають посади, віднесені до шостої категорії, може бути присвоєно 13, 12 і 11 ранг;
- особам, які займають посади, віднесені до сьомої категорії, може бути присвоєно 15, 14 і 13 ранг [4].

Ранги, які відповідають посадам першої та другої категорій, а також ранги сільським, селищним, міським головам, головам районних, районних у містах рад присвоюються рішенням відповідної ради в межах відповідної категорії посад.

Ранги, які відповідають посадам третьої-сьомої категорії, присвоюються відповідно сільським, селищним, міським головою, головою обласної, районної, районної у місті ради.

Ранги присвоюються відповідно до займаної посади, рівня професійної кваліфікації, результатів роботи.

Ранги присвоюються одночасно з обранням (прийняттям) на службу в органи місцевого самоврядування або обранням (призначенням) на вищу посаду. Особам, які призначаються на посади з випробувальним строком, ранги присвоюються після його закінчення, за результатами роботи. Особам, які призначені на посади і мають ранги посадових осіб місцевого самоврядування або ранги державного службовця, присвоєні за попереднім місцем роботи, надбавка за ранг у період випробувального строку виплачується відповідно до цих рангів [4].

Черговий ранг присвоюється за умови, якщо посадова особа успішно відпрацювала на займаній посаді не менше 2 років.

Державному службовцю встановлюється надбавка за ранг у співвідношенні до мінімальної заробітної плати залежно від присвоєного йому рангу: за 9 ранг – 0,10; 8 ранг – 0,15; 7 ранг – 0,20; 6 ранг – 0,25; 5 ранг – 0,30; 4 ранг – 0,35; 3 ранг – 0,40; 2 ранг – 0,45; 1 ранг – 0,50.

Постановою Кабінету Міністрів України «Про надбавки за вислугу років для працівників органів виконавчої влади та інших державних органів» від 20.12.1993 р. № 1049 визначаються порядок і умови виплати щомісячної надбавки за вислугу років членам Кабінету Міністрів України, працівникам Адміністрації Президента України,

Секретаріату Кабінету Міністрів України, міністерств, інших центральних та місцевих органів виконавчої влади та інших державних органів і служб [5].

Так, надбавки за вислугу років виплачуються керівникам, спеціалістам і службовцям органів виконавчої влади та інших державних органів встановлюються залежно від стажу роботи: стаж понад 3 роки – 10 % посадового окладу, понад 5 років – 15 %, понад 10 років – 20 %, понад 15 років – 25 %, понад 20 років – 30 %, понад 25 років – 40 %.

Надбавка за вислугу років обчислюється, виходячи з посадового окладу працівника без урахування інших надбавок і доплат. У разі виконання обов’язків тимчасово відсутніх працівників щомісячна надбавка за вислугу років обчислюється з посадового окладу за основною посадою [5].

Постановою Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2003 р. № 212 «Про затвердження Порядку видачі грошової винагороди державним службовцям за сумлінну безперервну працю в органах державної влади, зразкове виконання трудових обов’язків» (із змінами, внесеними згідно з Постановою Кабінету Міністрів України № 1563 від 02.10.2003 р.) відповідно до статті 34 Закону України «Про державну службу» передбачено грошову винагороду державним службовцям за сумлінну безперервну працю в органах державної влади, зразкове виконання трудових обов'язків (далі – грошова винагорода) видається особам, які пропрацювали безперервно на посадах державних службовців в одному або кількох органах державної влади не менше ніж 10 років [6].

Безперервний стаж роботи в органах державної влади обчислюється на підставі записів у трудовій книжці та документів, які відповідно до законодавства підтверджують стаж роботи.

Грошова винагорода видається один раз на п'ять років за умови зразкового виконання посадових обов’язків та відсутності порушень трудової дисципліни з урахуванням щорічної оцінки виконання державним службовцем покладених на нього завдань та обов’язків (далі – щорічна оцінка). Винагорода видається, якщо за результатами проведення щорічної оцінки рівень виконання державним службовцем обов’язків та завдань оцінений як «добрий» і «високий». При цьому повинні враховуватися результати щорічних оцінок за п’ять років.

Грошова винагорода видається у таких розмірах: від 10 до 15 років роботи – одна середньомісячна заробітна плата; від 15 до 20 років – дві, від 20 до 25 років – три, від 25 до 30 років – чотири, від 30 років і більше – п'ять, у межах асигнувань на оплату праці, передбачених у державному бюджеті для відповідних органів державної влади [6].

Середньомісячна заробітна плата обчислюється у порядку, визначеному законодавством.

Сума грошової винагороди включається до фонду оплати праці та відповідно до законодавства враховується під час визначення бази (об’єкта) для оподаткування, для нарахування страхових внесків до фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування та збору до Пенсійного фонду.

З метою стимулювання матеріальної зацікавленості працівників органів виконавчої влади та місцевого самоврядування застосовується система преміювання. Премії виплачуються працівникам до державних і професійних свят у межах асигнувань, передбачених кошторисом на оплату праці. Виплата премій, винагород за результатами роботи з фонду оплати праці проводиться відповідно до затвердженого Положення про матеріальне заохочення працівників у розмірі не менше 10 відсотків середньомісячного заробітку.

Керівник органу виконавчої влади та місцевого самоврядування має право преміювати працівників, що перебувають у його штаті, в межах асигнувань, передбачених кошторисом на оплату праці.

При преміюванні має забезпечуватися зв'язок виплат за результатами праці кожного окремого працівника, а також необхідно ураховувати конкретні показники діяльності органу самоврядування в цілому.

Премія нараховується за фактично відпрацьований час у відсотках до посадового окладу, як передбачено постановою Кабінету Міністрів № 268 від 09.03.2006 р.

Спеціалісти органу виконавчої влади та місцевого самоврядування преміюються за такі показники в роботі:

- своєчасне і якісне виконання покладених на них повноважень, відсутність порушень, цільове використання коштів;
- здійснення в установленому порядку фінансування видатків з місцевого бюджету;
- падання методичної і практичної допомоги підприємствам і установам, які є у комунальній власності міста, району;
- правильне ведення вхідної та вихідної документації, оформлення і передача її в установленому порядку в архів;
- тимчасове виконання обов’язків іншого працівника.

Посадовим особам місцевого самоврядування надається щорічна відпустка тривалістю 30 календарних днів, якщо законами України не передбачено тривалішої відпустки, з виплатою допомоги на оздоровлення у розмірі посадового окладу.

Посадовим особам, які мають стаж служби в органах місцевого самоврядування понад 10 років, надається додаткова оплачувана відпустка тривалістю до 15 календарних днів. Порядок і умови надання додаткових оплачуваних відпусток встановлюються Кабінетом Міністрів України [4].

Працівникам органів виконавчої влади та місцевого самоврядування здійснюють виплати щорічної матеріальної допомоги на оздоровлення, а також одноразових заохочень, не пов’язаних з конкретними результатами праці (до Дня матері, професійні свята, до ювілейних дат працівників та інших державних свят).

Матеріальна допомога на оздоровлення виплачується працівникам при наданні щорічної відпустки на підставі відповідної заяви працівника в сумі середньомісячної заробітної плати один раз на рік.

При виході на пенсію за умови звільнення з роботи посадовим особам місцевого самоврядування, які пропрацювали не менше 10-ти років, виплачується грошова допомога у розмірі 10 місячних посадових окладів.

Скорочення бюджетних асигнувань не може бути підставою для зменшення посадових окладів, надбавок до них, премій та фінансування інших передбачених законом гарантій і компенсацій державним службовцям [7].

Висновки і пропозиції. Оплата праці становить елемент управління персоналом і мотивації кадрів у кожному суб’єкті господарювання. Недоліки в системі оплати праці посадових осіб органів виконавчої влади викликають необхідність реформування системи оплати праці.

Діюча система оплати праці державних службовців України не враховує основного принципу – рівної оплати за рівну працю – і відзначається недостатньою прозорістю. Останній факт ставить під сумнів об’єктивність і неупередженість дій державних службовців, що є основним принципом професійної служби.

Недосконалою є і система підвищень посадових окладів державних службовців. При збільшенні розміру посадового окладу державного службовця розподіл коштів відбувається в межах кошторису установи, затвердженого на початку року, і, як наслідок, на матеріальне стимулювання (премії, відповідні надбавки) коштів не вистачає.

Завдяки значним надбавкам за ранг та вислугу років система оплати праці є більш привабливою для державних службовців передпенсійного віку, що створює перешкоди до залучення молоді на державну службу.

Отже, виникає об'єктивна необхідність подальшого поглиблення теоретичних досліджень і методологічних розробок, спрямованих на вдосконалення практики організації оплати праці в органах виконавчої влади та місцевого самоврядування на підставі діючого нормативно-правового забезпечення, що, в свою чергу, обумовлює напрямки подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел

1. Про оплату праці: Закон України від 24.03.1995 р. № 108/95-*ВР* ***(i***з змінами і доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 17.

2. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97 (зі змінами і доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24.

3. Про службу в органах місцевого самоврядування: Закон України від 7.06.2001 р. № 2493-III (з останніми змінами і доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 33.

4. Про державну службу: Закон України від 17.11.2011 р. № 4050-VI // Офіційний вісник України. – 2012. – № 4.

5. Про надбавки за вислугу років для працівників органів виконавчої влади та інших державних органів: Постанова кабінету Міністрів України від 20.12.1993 р. № 1049 // Офіційний вісник України. – 1993. – № 24.

6. Про затвердження Порядку видачі грошової винагороди державним службовцям за сумлінну безперервну працю в органах державної влади, зразкове виконання трудових обов'язків: Постанова Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2003 р. № 212 (зі змінами і доповненнями) // Офіційний вісник України. – 2003. – № 41.

7. Інструкція зі статистики заробітної плати: станом на 13.01.2004 р. № 5 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 4.

8. Пантюхін В. О. Удосконалення ефективності праці державних службовців в Україні / В. О. Пантюхін, І. В. Поддубна // Вісник Східноукраїнського національного університету ім. Володимира Даля. – 2011. – № 17 [171]. – С. 113-118.

9. Філіпповський В. М. Вплив стимулювання праці державних службовців на ефективність діяльності органів виконавчої влади / В. М. Філіпповський, Ю. А. Єфремова // Вісник Східноукраїнського національного університету ім. Володимира Даля. – 2011. – № 17 [171]. – С. 27-33.

УДК 330.59:330.35

І.А. Дудла, д-р техн. наук, професор
А.А. Дудла, канд. екон. наук, доцент
Н.А. Шпак, аспірант
Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

Я. В. Романов, магістр
Національний університет «Юридична академія імені Ярослава Мудрого», м. Харків, Україна

РОЗВИТОК ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЯК ФАКТОР ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

Досліджено вплив розвитку людського потенціалу на економічне зростання країн світу та України. Розглянуто динаміку індексу людського розвитку за 2000-2011роки у різних країнах світу. Сформульовано пропозиції щодо інвестицій у «людський капітал» як основний фактор економічного зростання.

Ключові слова: *людський потенціал, людський капітал, економічне зростання, розвиток, добробут.*

Исследовано влияние развития человеческого потенциала на экономический рост стран мира и Украины. Рассмотрена динамика индекса человеческого развития за 2000-2011 годы в разных странах мира. Сформулированы предложения относительно инвестиций в "человеческий капитал" как основной фактор экономического роста.

Ключевые слова: *человеческий потенциал, человеческий капитал, экономический рост, развитие, благосостояние.*

The influence of the development of human potential on economic growth of the countries of the world and Ukraine is researched. The dynamics of the Index of human development during 2000-2011 in different countries of the world is considered. The offers as to investments into "the human capital", as a major factor of economic growth are formulated.

Key words: *human potential, human capital, economy growth, development, welfare.*

Постановка проблеми. Економічне зростання дає можливість забезпечувати постійно зростаючі потреби людей і суспільства, вирішуючи економічні і соціальні проблеми. Світовий досвід свідчить, що нормальними темпами економічного зростання є річні темпи на рівні 3-5 %.

На відміну від економічного зростання, економічний розвиток можна визначити як перехід від одного стану економіки до іншого, коли в новому періоді не тільки збільшується виробництво тих самих товарів, а має місце й виробництво нових товарів і послуг з використанням нових технологій порівняно з минулим періодом. Можна сказати, що економічне зростання становить зміст розвитку, є його складовою частиною. Якщо економічне зростання відбиває суто кількісні зміни в економіці, то економічний розвиток – це якісне економічне зростання.

Нині світ вступає в період нової економіки, особливостями якої є те, що основними генераторами економічного розвитку стають нові знання, інноваційні та інформаційні технології, прямі і зворотні зв’язки між наукою, виробництвом і освітою як інституту підготовки і перепідготовки кваліфікованих робітників, менеджерів, науковців, політиків.

Якщо в умовах незростаючої економіки людина може протягом значного періоду користуватися раніше набутими знаннями та вмінням, то в умовах економічного зростання прискорюється процес оновлення знань і вдосконалення вміння. Знання і вміння застарівають протягом 5-6 років. А звідси проблема постійної перепідготовки.

Тобто, поряд з інвестиціями у сферу фізичного капіталу особливого значення набувають “інвестиції в людину”, які включають не лише витрати на відтворення робочої сили, але й на освіту, підготовку і перепідготовку працівників, накопичення і передачу знань, охорону здоров’я, міграцію, пошук інформації.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання аналізу людського розвитку досліджено у працях вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема: Д. Богині, О. Грішнової, Б. Данилишина, І. Кравченко, О. Кучеренко, Е. Лібанової, В. Онікієнко, Ю. Саєнко, В. Шахова, Р. Макконнелл, Л. Брю, С. Фішер, Р. Дорнбуш, Р. Шмалензі та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак поза увагою дослідників на сьогодні залишаються питання визначення головних факторів економічного зростання та пріоритетів інвестиційної політики держави.

Мета статті. Основною метою цієї статті є визначення стратегічних напрямків інвестицій та головних факторів економічного зростання.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах основними генераторами економічного розвитку стають нові знання, інноваційні та інформаційні технології, тому фінансові вкладення в освіту визнаються одними з найважливіших інвестицій у людський капітал. Необхідність збільшення обсягів бюджетних коштів, що вкладаються у розвиток освіти, спричинена завданнями підвищення ефективності та конкурентоспроможності економіки, структурними зрушеннями у сфері зайнятості, що визначають постійну потребу у підвищенні кваліфікації та підготовці кадрів, зростанні їх професійної мобільності. Існування зазначених факторів спричиняє необхідність пошуку нових підходів до вирішення питань бюджетного фінансування освіти як важливої складової людського капіталу. Проблема бюджетного фінансування освіти в Україні є комплексною і потребує відповідей на головні питання: наскільки ефективно використовуються бюджетні кошти та як найбільш ефективно розподілити виділені обсяги бюджетних ресурсів.

У зв’язку зі зростанням ролі знань і творчості різко збільшуються витрати на освіту. В Україні за роки незалежності частка державних видатків на освіту у ВВП коливалась з 5,6 % (281 млрд. грн у 1992 р.) до 8,4 % (майже 80 млрд. грн) у 2010 році. У зведеному бюджеті частка видатків на освіту становила за цей період від 15,4 до 21,5 % (темп приросту коливався від 9,5 % до 46,2 %).

Переважна частка бюджетних коштів спрямовується на фінансування загальної середньої освіти (41,5 % бюджетних асигнувань на освіту), вищої освіти (30,9 %), дошкільної освіти (11,7 %) та професійної технічної освіти (6,2 %). Решта коштів (9,7 %) витрачається на фінансування післядипломної освіти, позашкільної освіти та заходів із позашкільної роботи з дітьми, програми матеріального забезпечення навчальних закладів, дослідження і розробки у сфері освіти та інші заклади та заходи у сфері освіти.

В Україні державне фінансування освіти відбувається за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів.

Кошти місцевих бюджетів (приблизно 64 % обсягів державного фінансування освіти в Україні), витрачаються, переважно, на фінансування дошкільної та загальної середньої освіти. Кошти ж державного бюджету – на фінансування вищої освіти. У розрахунку на одну особу, що перебуває в освітніх закладах, видатки зведеного бюджету України зросли за останнє десятиліття у 11 разів: з 695 грн у 2000 році до 7647 грн у 2009 році.

За даними ЮНЕСКО загальні державні видатки на освіту у світі в цілому становили 15,4 % до загальних видатків бюджетів (в Україні – 20,2 %; у країнах з перехідною економікою – 9,6 %; у розвинених країнах – 12,4 %). Як бачимо, у світовому порівнянні рівень фінансування видатків на освіту з бюджетів України є дуже високим.

З’явилося поняття інтелектуальний капітал країни, який складається з людського та структурного капіталу. Перший характеризується рівнем знань, уміння, творчих здібностей працівників, їх культурою і моральними здібностями, що вони поділяють, а другий – технічним та програмним забезпеченням інформаційних систем, патентами, торговими марками, трудовими навичками, ноу-хау тощо.

Останнім часом з’являються концепції, згідно з якими поряд з природнім (Земля, корисні копалини, родючі землі, ліса, водні, атмосферні ресурси), фізичним (основні виробничі і невиробничі фонди, предмети праці, домашнє майно), людським капіталом існує ще й соціальний капітал, що включає такі складові як соціально-економічні зв'язки, що формуються в суспільстві, політична стабільність, законність і порядок, взаємодовіра, захищеність від корупції, диференціація доходів, моральні цінності, інституціональні норми і правила. Соціальний капітал – це могутній суспільний ресурс, що створює умови всезагальної, стихійної, автоматичної координації і кооперації всіх учасників економіки заради взаємної ефективності і вигоди.

Порушення чи втрата соціального капіталу взагалі, або будь-якої його складової (політичної стабільності, законності і порядку, взаємодовіри та ін.), призводить до катастрофічних наслідків в економічній системі.

Рівень життя має загальну тенденцію до зростання відповідно до закону збільшення потреб людей, але зменшується в періоди економічних криз, характеризуючи їхню глибину й соціальні наслідки.

ІРЛП – інтегральний показник, що розраховується щороку для порівняння та вимірювання рівня життя, грамотності й довголіття як основних характеристик людського потенціалу. Він є стандартним інструментом при загальному порівнянні рівня життя різних країн і регіонів. Індекс публікується ООН у щорічному звіті про розвиток людського потенціалу з 1990 року.

Під час підрахунку ІРЛП враховуються три види показників:

– очікувана тривалість життя – оцінює довголіття;

– рівень грамотності населення країни (середня кількість років, витрачених на навчання) й очікувана тривалість навчання;

– рівень життя, оцінений через ВНД на душу населення за паритетом купівельної спроможності (ПКС) у доларах США.

Першими десятьма країнами в рейтингу індексу людського розвитку за 2011 рік є Норвегія (ІЛР = 0,943), Австралія (0,929), Нідерланди (0,918), Сполучені Штати Америки (0,912), Нова Зеландія (0,907), Канада (0,902), Ірландія (0,895), Ліхтенштейн (0,891), Швеція (0,885) та Німеччина (0,885). Ізраїль зайняв 17-те місце, Польща – 39-те. 65, 66, 68 – відповідно Білорусія, Росія і Казахстан. Індекс людського розвитку для України у 2011 році становить 0,729 і відносить країну на 76 місце з 187 держав і територій. При цьому наша країна втратила 7 позицій у порівнянні з торішнім рейтингом – тоді Україна була 69-ю. Тим не менше, 76-е місце за класифікацією ООН входить до групи країн з високим рівнем людського розвитку (48-94 місця). В оточенні України – Грузія (75) і Маврикій (77). Останні місця в індексі займають Нігер і Демократична Республіка Конго (0,286 пункту).

Починаючи з 2010 року, до Звіту ПРООН були введені нові показники індексу людського розвитку :

1. ІЛР, скоригований на нерівність з урахуванням відмінностей у рівні прибутку, сфері охорони здоров’я та освіті;

2. Індекс гендерної рівності бере до уваги рівень материнської смертності та присутність жінок у парламенті;

3. Багатовимірний індекс бідності: оцінює бідність не лише з огляду на рівень прибутків, а й враховує численні фактори на рівні домашніх господарств – від основних життєвих стандартів до доступу до шкільної освіти, чистої води і медичної допомоги. Більше 1,3 млрд. людей у 104 країнах, для яких обрахований багатомірний індекс бідності – живуть на менше ніж $ 1,25 на день.

За період з 1990 до 2011 року значення ІЛР України зросло з 0,707 до 0,729, або на 3 % (у середньому приблизно на 0,1 % за рік).

По результатах рейтингу очікувана тривалість життя в Україні – 68,5 років, у середньому в нашій країні треба витратити 11,3 років на навчання, рівень життя оцінений у 6,175 тис. дол. на людину, рівень грамотності дорослого населення становить 99,7 %.

За даними ООН, населення України в 2011 р. становить 45,2 млн осіб, на 2030 р. прогнозується вже 40,5 млн. Міське населення становить 69,1 %, середній вік – 39,3 року. За індексом гендерної нерівності (0,335) Україна зайняла 57 місце з 146 країн.

Країною, яка досягла найбільшого зростання ІЛР у останньому десятилітті, є Оман, який постійно інвестував прибутки від енергоносіїв в освітню галузь та систему охорони здоров’я. Це підтверджує першочергову роль «людського капіталу» як фактора еко-

номічного зростання, підкреслюючи, що «найбільшим капіталом країни є її люди з їх майстерністю, досвідом і спонуканням до корисної економічної діяльності». Тому зрозумілим стає той факт, що ті країни, які більшою мірою інвестують кошти в науку, освіту, охорону здоров'я, культуру й інші соціальні проекти мають більш високі темпи економічного зростання в довгостроковій перспективі.

Хоча загалом у світі спостерігається прогрес з людського розвитку, різниця між країнами вражаюча: за останні 40 років, для 25 % країн з найнижчим рівнем розвитку характерне покращення ІЛР менш ніж на 20 %, у той час як для лідерів рейтингу – 54 %. Таким чином, різниця в доходах між країнами та регіонами світу зростає.

У процесі трансформації економіки України мали місце інституційні, технологічні, соціально-культурні перетворення. Характер інституційної трансформації, з одного боку, сприяв розширенню можливостей вибору людей в економічній діяльності. З другого – обумовив зменшення державної відповідальності за результати функціонування економіки; розшарування населення; підвищення правової незахищеності певних груп економічних агентів, що призвело до загальної нестабільності та підвищення рівня ризику економічних операцій. Сформувався некерований тіньовий сектор та відбулася монополізація значної кількості галузей економіки країни.

Проведення інституційних перетворень обумовило зростання інфляції, падіння обсягів виробництва, ріст безробіття, збільшення заборгованості по зарплаті. Кредитні та інвестиційні ресурси, як джерело коштів для реструктуризації виробництва, стали малодоступними внаслідок зменшення обсягів накопичення капіталу. Уповільнення технологічної трансформації за умов знецінення оборотних коштів та високої вартості кредитних ресурсів призвело до падіння прибутків суб'єктів господарювання і зменшення доходів основної маси населення. Разом з тим з 2000 року спостерігається стійка тенденція до помірного зростання рівня та якості життя населення України.

У розвиненій економіці від 10 до 20 % доходу йде на нагромадження капіталу, і навпаки, найбідніші аграрні країни часто здатні заощаджувати лише 5 % національного доходу. Більше того, значна частина цього невисокого рівня заощаджень іде на забезпечення житлом та простими знаряддями праці зростаючого населення. Тільки мала частка доходу залишається для економічного зростання.

Пропозиція суспільних благ в Україні характеризується таким чином. Ринкові блага в середньому представлені в широкому асортименті. Недоступність цих благ обумовлюється скоріше низькою купівельною спроможністю населення, ніж їх відсутністю.

Внаслідок трансформаційних перетворень в Україні сформувалося кілька соціальних груп. Створилися невеликі за чисельністю прошарки, що мають відносно високий рівень добробуту та стабільні можливості його збереження і підвищення. Але більш чисельними є такі, що мають низький рівень добробуту з дуже обмеженими можливостями його підвищення. Особливість ситуації в Україні полягає в тому, що, маючи невисокий ВВП та невисокі доходи на душу населення, відбувається небувало висока поляризація доходів. Так, в Україні співвідношення між грошовими доходами 10 % найбільш забезпечених і 10% найменш забезпечених груп населення перевищує 12 разів, тоді як у більшості розвинутих країнах світу цей коефіцієнт значно менший, наприклад, у Німеччині доходи 10 % найбагатших перевищують доходи 10 % найбідніших у 6,9 разів, Канаді та Японії – у 3,7 рази, а в Швеції він є найнижчим і становить 2,7 рази.

Відомо, що розмір та джерело доходів населення є головним критерієм соціального розшарування суспільства, а категорія доходів населення відображає економічні зв'язки між членами суспільства з приводу споживання виробленого продукту за рахунок її трудової активності, без чого не можна здійснити вихід на необхідні темпи зростання. Про це свідчать дані таблиці 1 про видатки мінімального сімейного бюджету.

Таблиця 1

Структура доходів по соціально-демографічних групах у середньому по Україні (у %)

Витрати	На душу населення	Соціально-демографічні групи			
		Працездатні	Пенсіонери	Діти до 6 років	Діти 7-15 років
Харчування	68,3	61,6	82,9	74,5	73,4
Непродовольчі товари	19,1	21,4	10,0	18,9	19,8
Медичні та освітні послуги	7,4	8,9	7,1	6,6	6,8
Податки та інші платежі	5,2	8,1	–	–	–
Всього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Під час вибору структури споживчих благ перевага надається продуктам харчування (частка витрат на них – близько 68 %). Потреба в благах довгострокового споживання, необхідних для відтворення і розвитку людського капіталу (перш за все освітніх, медичних послугах), залишається недостатньо задоволеною. Поточний рівень добробуту обмежує можливості інвестування у власний розвиток значної частини населення.

Саме тому особливо важливим у таких умовах є формування соціальних нормативів, тобто мінімальних державних гарантій, а саме: прожитковий та неоподаткований мінімум, мінімальні розміри заробітної плати, допомоги, пенсії за віком, співвідношення прожиткового мінімуму та мінімальної заробітної плати. Величина мінімальної заробітної плати і прожиткового мінімуму мають регулярно підвищуватись.

Мінімальна заробітна плата є державною соціальною гарантією, обов'язковою на всій території України для підприємств усіх форм власності та господарювання, розмір якої визначається з урахуванням: вартісної величини мінімального споживчого бюджету; загального рівня середньої заробітної плати; продуктивності праці, рівня зайнятості та інших економічних умов.

У сучасних умовах мінімальна заробітна плата повинна встановлюватися у розмірі не нижчому за вартісну величину межі малозабезпеченості в розрахунку на працездатну особу. Динаміка розміру та співвідношення мінімальної і середньої заробітної плати в Україні показано в таблиці 2.

Таблиця 2

Динаміка співвідношення мінімальної і середньої заробітної плати

Роки	Середньомісячна заробітна плата, грн	Мінімальна заробітна плата, грн	Співвідношення середньої і мінімальної заробітної плати, разів	Середній розмір місячної пенсії, грн (на кінець року)	Мінімальна пенсія, грн	Співвідношення середньої і мінімальної пенсії, разів
2002	376,38	152,5	2,47	122,49	84,9	1,44
2003	462,27	186,7	2,48	136,55	89,35	1,53
2004	589,62	210,3	2,80	182,24	156,53	1,16
2005	806,18	300,3	2,68	316,23	332,0	0,9
2006	1041,0	364,6	2,85	405,62	358,5	1,13
2007	1351,0	430,0	3,14	478,4	403,75	1,18
2008	1806,0	532,5	3,39	751,4	483,0	1,55
2009	1906,0	573,3	3,32	898,4	498,0	1,80
2010	2239,0	869,2	2,58	907,0	695,0	1,31

Незважаючи на те, що співвідношення середньомісячної заробітної плати до мінімальної за період 2002-2010 рр. набуло ознак зростання, цей показник ще далекий від ідеалу. За даними Міжнародної організації праці, мінімальна заробітна плата у більшості країн світу становить 40-60 % середньої заробітної плати і у декілька разів перевищує фізіологічний прожитковий мінімум.

В Україні діюча система пільг та допомоги потребує суттєвого вдосконалення, так як є надто розгалуженою, фінансово необґрунтованою, значною мірою декларативною, непро-

зорою та соціально несправедливою: порядок надання пільг регулюється понад 40 нормативно-правовими актами. Згідно з діючим законодавством налічується близько 30 пільгових категорій і понад 20 різних видів пільг. Пільги набули настільки широкого поширення, що їх можна було б використати у більшій кількості випадків, ніж кількість населення у країні. Розрахунки Міністерства фінансів України вказують на те, що діюча система пільг орієнтована здебільшого на забезпечене населення – якщо на одного бідного в середньому припадає 8,2 грн на місяць у вигляді пільг, то на одного небідного – відповідно 19,1 грн. Як наслідок – пільги, допомоги та субсидії поглиблюють диференціацію в доходах.

Висновки. Головна увага держави має бути зосереджена на інвестиціях у «людський капітал», який є головним фактором економічного зростання.

Швидке економічне зростання неможливе без найпередовіших досягнень науки й техніки, впровадження принципово нових підходів у менеджменті та у виробництві, тобто без здійснення «інноваційного прориву». Необхідним є прогнозування, планування й програмування соціально-економічних показників розвитку з використанням сучасних статистичних та економіко-математичних методів.

Державна політика має бути спрямована на розробку довгострокового плану розвитку країни, який би включав як стратегічну мету (вихід України на рівень найбільш розвинених держав світу за основними соціально-економічними показниками), так і тактичні цілі, які б коригувалися залежно від кон'юнктури ринку, фази економічного циклу та були б максимально гнучкими відповідно до вимог сьогодення.

Список використаних джерел

1. Балакірєва О. М. Громадська думка на межі 2009-2010 рр.: оцінка року та погляд у майбутнє / О. М. Балакірєва // Український соціум. – 2010. – № 4. – С. 135-153.
2. Богиня Д. П. Основи економіки праці: навч. посіб. / Д. П. Богиня, О. А. Грішнова. – 2-ге вид. – К.: Знання-Прес, 2001. – 313 с.
3. Волинський Г. Про соціальну диференціацію населення / Г. Волинський // Економіка України. – 2008. – № 2. – С. 79-84.
4. Дослідження: Держава сприяє соціальній нерівності в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://otherside.com.ua/news.
5. Звіт ООН про розвиток людського потенціалу за 2011 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org.ua/ua/information-centre/news/1243.
6. Иванов Н. Человеческий капитал и глобализация / Н. Иванов // МЗ и МО. – 2000. – № 11.
7. Краснокутстка Н. С. Економіка праці та соціально-трудові відносини: навчальний посібник / Н. С. Краснокутстка. – К.: Центр навчальної літератури, 2005.
8. Кузик М. Прогнозирование, стратегическое планирование и национальное программирование: учебник / М. Кузик, В. И. Кушлин, Ю. В. Яковец. – М.: Экономика, 2009. – 126 с.
9. Лібанова Е. В. Проблеми майнового розшарування населення України / Е. В. Лібанова // Україна: аспекти праці. – 2005. – № 1. – С. 24-30.
10. Охватить обездоленных: Всемирный доклад по мониторингу ОДВ [Электронный ресурс] / UNESCO. – Париж, 2010. – Режим доступа: http://www.ifap. ru/library/book474.pdf.
11. Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua.
12. Соціальний захист як ознака цивілізаційного суспільства // Віче. – 2004. – № 8. –С. 63-74.
13. Сравнение мировой статистики в области образования: Всемирный доклад по образованию [Электронный ресурс] / Інститут статистики UNESCO. – Монреаль, 2007. – Режим доступа: http://www.uis.unesco.org/template/pdf/ged/2007/GED2007_rus.pdf.
14. Статистичний збірник «Витрати і ресурси домогосподарств України» (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України) за 2001-2010 рр.
15. Adams R. H. Economic Growth, Inequality and Poverty: Findings from a New Data Set // World Bank Policy Research. Working Paper 2972. – 2002. – February. – 43 p.

УДК 378.046-021.68:6.1

А.Д. Каприн, д-р мед. наук, профессор, чл.-корр. Российской академии образования
Университет Дружбы народов им. П. Лумумбы, г. Москва, Россия

Б.Т. Пономаренко, д-р ист. наук, профессор
Российская академия народного хозяйства и государственной службы при Президенте РФ, г. Москва, Россия

ИНДИВИДУАЛИЗАЦИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ КАДРОВ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ В УСЛОВИЯХ МОДЕРНИЗАЦИИ ПОСЛЕДИПЛОМНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Рассматриваются пути модернизации действующего механизма подготовки, переподготовки и повышения квалификации врачебного персонала и управленческого корпуса сферы здравоохранения на инновационных основах. Раскрываются условия и факторы формирования профессиональных компетенций руководителей медицинских учреждений, выделяется значительная роль последипломного образования в этом процессе.

Ключевые слова: *модернизация, обучение кадров, профессионализм, компетенции, последипломное образование, механизм подготовки и переподготовки кадров, здравоохранение, инновационность, управление профессиональным развитием.*

Розглядаються шляхи модернізації механізму підготовки підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації лікарського персоналу та управлінського корпусу сфери охорони здоров'я на інноваційних засадах, що діє. Розкриваються умови і чинники формування професійних компетенцій керівників медичних установ, виділяється значна роль післядипломної освіти в цьому процесі.

Ключові слова: *модернізація, навчання кадрів, професіоналізм, компетенції, післядипломна освіта, механізм підготовки і перепідготовки кадрів, охорона здоров'я, інноваційність, управління професійним розвитком.*

The article considers the innovative ways of modernization of existing mechanism of medical and public health administration staff training, retraining and upgrading The terms and factors of professional competencies development of medical institution managers are revealed. A considerable role in this process is given to the post degree training.

Key words: *modernization, personnel training, professionalism, competences, post-graduate education, training, retraining and upgrading mechanism, public health, innovation, professional development management.*

Постановка проблемы. За последние два десятилетия произошли кардинальные изменения инновационного типа, включающие глубокую проработку методологических, правовых и организационных вопросов по формированию системы медицинского образования. Сформированная к настоящему времени система функционирует на инновационной основе. Она учитывает специфику и российский опыт подготовки и последипломного обучения врачебного персонала и менеджеров системы здравоохранения, достижения зарубежных образовательных систем.

Совершенствование последипломного обучения кадров сферы здравоохранения является одной из важных задач кадровой политики органов управления здравоохранением. Эта проблема актуальна как для врачебного персонала, так и для формирования современных менеджеров, призванных реализовать новые социальные проекты в сфере здравоохранения. В повестку дня образовательной политики сейчас поставлен вопрос о разработке широкого диапазона программ послевузовского образования врачей и менеджеров, отвечающих требованиям федеральных государственных стандартов третьего поколения. За этим следует освоение качественно новых методов обучения в период последипломного становления, а далее сертификация к последующей трудовой деятельности.

Проблемы инновационного развития системы образования, ориентированной на инновационную социальную практику включают в себя: профессиональное обучение, ориентированное на освоение инноваций; инновационное построение учебного процесса, конечным продуктом которого являются специалисты высокой квалификации, конкурентоспособные на современном рынке труда; научные исследования, производящие инновационные ресурсы в органическом единстве с кадровыми ресурсами. Инновационность рассматриваем как неотъемлемую характеристику процесса обучения, имеющего своей целью, в том числе, подготовку обучаемых к реальной инновационной практике.

Выбор приоритетов в методологии и организации профессионального образования кадров органично связан с тремя ведущими тенденциями. Во-первых, с глобализацией, предполагающей не только новое устройство политики, экономики, культуры, образования, но и высшую степень интернационализации. Во-вторых, с гуманитаризацией профессионального образования кадров управления, обращенностью к человеческому капиталу в структуре экономики и политики. Третья тенденция состоит в масштабном освоении опы-

та разработки и адаптации образовательных программ инновационного типа, эффективных технологий управленческого образования, рассчитанного на различные категории слушателей. Заметим, что глобализация и освоение современных технологий существенно усилили тенденцию повышения роли профессионального роста кадров различных категорий как важного фактора конкурентоспособности выпускников вузов.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Для того чтобы развивать социальную сферу, добиться обеспечения подлинных социальных ценностей в нашем государстве, нужны современные и качественно подготовленные кадры. Однако для решения этой задачи требуется модернизация действующего и поныне механизма подготовки, переподготовки и повышения квалификации не только врачебного персонала, но и управленческого корпуса сферы здравоохранения.

Управленческой и научно-педагогической практикой доказано, что одним из главных критериев совершенствования последипломного образования кадров здравоохранения является приближение учебных программ по их форме и содержанию к реальным условиям, в которых работают обучаемые. В каждом конкретном случае – к особенностям функционирования системы здравоохранения Российской Федерации.

Цель статьи. Рассмотрение направлений в повышении актуальности проблемы проектирования учебного процесса, в русле современного инновационного процесса, на основе индивидуализации реализуемых программ формирования высококвалифицированных специалистов, обладающих определенным комплексом ключевых компетенций и способных активно и инициативно совершенствовать все элементы системы российского здравоохранения от лечебного учреждения до соответствующего государственного органа власти.

Изложение основного материала статьи. Ежегодный выпуск специалистов из высших учебных заведений медицинского профиля составляет более тридцати тыс. человек. После выпуска в последующие за этим годы каждый из выпускников медицинских вузов должен проходить дополнительное (на бюджетной основе) профессиональное образование. Для этого предусмотрен ряд специальных схем, освоенных в сфере образования и здравоохранения. К таковым относятся: интернатура; получение сертификата специалиста; практическая или научно-клиническая деятельность; ординатура; получение сертификата специалиста; практическая или научно-клиническая деятельность. В последующем врач обязан проходить курсы усовершенствования по определенной специальности с обязательным прохождением сертификационного цикла.

В русле кардинальных перемен и модернизации высшего и последипломного медицинского образования актуализировалась проблема повышения качества практических умений выпускников. Об этом свидетельствуют результаты социологического опроса врачей – молодых специалистов [1]. Из числа опрошенных респондентов (около тысячи чел.) лишь 23 % выпускников оценили свою подготовку в вузе как хорошую, а 55 % – как удовлетворительную, 22 % – неудовлетворительную. Оценивая свои практические умения и навыки, только 12 % молодых врачей сочли их качество хорошим. Поэтому так необходимы поиск и апробация новых методологических подходов и организационных мер в системе последипломного обучения.

Практикой доказано, что врачи, проходившие последипломную и сертификационную подготовку на соответствующей кафедре, обучались по стандартизированной кафедральной программе. В большинстве своем, разделение слушателей на отдельные специализированные группы не практикуется. И всё более актуальным становится учет индивидуализации подготовки, профиля и места врачебной деятельности (поликлиника, амбулатория, стационар), исходного психологического и профессионального уровня (знания, умения, навыки).

С учетом изложенных обстоятельств, на кафедре онкологической урологии Университета дружбы в целях повышения качества обучения курсантов по сертификационному курсу последипломного образования врачей осуществлен комплекс социально-значимых мер.

Так, в качестве приоритетных задач были предложены: *во-первых*, разработка тестовых контрольных заданий для проверки исходного уровня знаний слушателей; *во-вторых*, реализация вариативных программы обучения врачей одного профиля, работающих

по разным направлениям (поликлиническому и стационар); *в-третьих*, создание психологически ориентированного мониторингового опросника для определения остаточных знаний слушателей. В соответствии с поставленными задачами для проведения анализа слушатели, обучающиеся на кафедре, были условно разделены на две группы – основную и контрольную.

В контрольную группу респондентов были включены слушатели, которые проходили обучение по сертификационному курсу (500 уч. часов) по стандартной программе. В целом основная группа состояла из слушателей, которые проходили обучение после предварительного тестирования уровня знаний. Средний возраст респондентов составлял 37 лет, а продолжительность обучения до включения в самостоятельную врачебную деятельность – 17 лет. Далее в целях изучения процесса послевузовского образования при делении по амбулаторно-клиническому и стационарному направлениям применялась психологически - мониторинговая программа. В анализируемые группы были включены преимущественно выпускники московских медицинских вузов.

Для изучения проблемы качества последипломного обучения учеными кафедры были разработаны две программы, отвечающие профессиональным интересам курсантов (поликлиника и стационар). Предложен также востребованный “тест-опросник” и анкета психологической оценки для последующего мониторинга обучающегося с интерактивной страничкой курсанта. К респондентам была обращена просьба ответить на вопросы анкеты, относящиеся к оценке качества предлагаемой программы обучения, квалификации преподавателей, уровня подачи материала, а также предложений по совершенствованию преподавательской и научно-клинической деятельности кафедры.

Анкеты были предложены слушателям основной и контрольной групп. В основной группе посещаемость вводных лекций до начала разделения по специализированным программам обучения оказалась на 15 % ниже чем в контрольной. В ходе психологического контроля треть курсантов основной группы высказали озабоченность и неуверенность в связи с предстоящим тестированием. В результате определения исходного уровня знаний в контрольной группе были получены следующие результаты. Каждый десятый курсант получил неудовлетворительную оценку, около 40 % из числа респондентов получили итоговую оценку «хорошо», а каждый четвертый – «отлично». По итогам тестирования исходного уровня знаний с отдельными курсантами были проведены занятия по индивидуальным программам, которые предусматривали выполнение домашнего задания, самоподготовку и контроль выполнения выданных заданий. Интенсификация обучения дала позитивные результаты.

После разделения состава группы по направлениям отмечено повышение посещаемости учебных занятий. Так, по итогам анализа качества педагогического процесса у курсантов основной группы оценка по большинству параметров оказалась выше на 17,7 %, чем в основной группе нежели в контрольной. Предложения по улучшению преподавательской деятельности кафедры ниже на 7,2 % соответственно. Таким образом, на кафедрах занятых последипломным образованием врачей полезным представляется тестирование входных данных.

По итогам проведенного тестирования оказалось полезным формирование группы индивидуальной подготовки врачей с выделением для такой группы преподавателя, а также интенсификация занятий – путем самостоятельной самоподготовки. Значительный акцент респондентами сделан на потребности овладения современными методами профилактики и реабилитации различного рода заболеваний, рациональной и безопасной фармакотерапии, знаниями основ доказательной медицины. В результате проведенного исследования были определены пути совершенствования обучения по отдельным направлениям подготовки (амбулаторное и стационарное). При этом представляется возможность повысить интерес курсантов к приобретению профессиональных знаний по специальности, а преподавателям увеличить количество полезной информации по тематике обучения врачебных кадров. К тому же, современные технологии дополнительного образования должны быть удобными для занятого медицинского персо-

нала, в максимальной степени приближенными к месту врачебной деятельности, способствовать решению актуальных задач, клинической практики.

Выводы и предложения. Введение на кафедрах психологически мониторинговых анкет с интерактивной оценкой знаний позволяет не только отслеживать психологические состояние курсантов на всех этапах обучения, но и получать полезные предложения от обучающихся коллег по улучшению работ кафедр, занятых в организации последипломного обучения. В частности, весьма важным и востребованным может оказаться создание своеобразной модели компетенций кадров здравоохранения, включающей:

− во-первых, когнитивную компетенцию, предполагающую использование знаний теории, а также практических навыков, полученных при разборе кейсов, разработки выпускных аттестационных работ, умений приобретаемых в ординатуре;

− во-вторых, функциональной компетенции (умения), показывающей, что врач должен уметь делать при работе в лечебном учреждении, в сфере последипломного обучения или в социальной реальности;

− в-третьих, личностной компетенции врача, предполагающей наличие у него должной морали, поведенческие умения в конкретных ситуациях (этому способствуют активные методы обучения, тематические дискуссии, формирование гражданских качеств и позитивного мировоззрения

Управление профессиональным развитием врачей организуется с учетом полученной ими квалификации. И, потому, этот процесс должен включать: диагностику профессиональной пригодности медицинского персонала; использование современных технологий отбора и расстановки кадров; дополнительное профессиональное образование, отвечающее требованиям государственных образовательных стандартов; оценку качества обучения; формирование кадрового резерва и планирование карьерного роста; стимулирование врачебного персонала и др. Наряду с непрерывностью процесса профессионального образования, важное значение имеет качественное изменение содержания образовательных мероприятий и методов их предоставления.

В ходе реализации концепций и программ профессионального развития руководители лечебно-профилактических учреждений, профильных отделений больниц и поликлиник должны стимулировать, прежде всего, развитие профессионализма медицинского персонала, повышение профессиональной компетенции и компетентности врачей, создавать условия для повышения их деловой и профессиональной активности. Качественным составом принятых на работу врачей высокой квалификации в значительной степени определяется объем работы кадровых служб по профессиональному развитию медицинского персонала. Поэтому освоение современных технологий поиска, подбора и отбора кандидатов на врачебные должности, организация конкурсных процедур могут иметь важное значение для эффективного управления профессиональным развитием медицинского персонала лечебно-профилактических учреждений.

Современная управленческая практика в системе здравоохранения требует, чтобы планирование профессионального развития кадрового состава лечебно-профилактических учреждений велось на основе прогнозирования потребностей и учета возможных изменений функций и профессиональных компетенций врачей, увеличения объема их работы, совершенствования должностной структуры лечебно-профилактических учреждений. При этом систематизация кадрового планирования в лечебно-профилактических учреждениях, включая освоение методов индивидуального планирования и программирования профессионального развития врачей, является непреложным условием достижения целей и задач профилактики, диагностики и лечения болезней пациентов. В этом плане важное значение имеет учет условий и факторов формирования профессионализма врачей как на личностном уровне, так и на уровне лечебно-профилактического учреждения.

Список использованных источников

1. Медицинское образование и профессиональное развитие // Журнал сообщества медицинских преподавателей. – 2010. – № 1 (1). – С. 52.

УДК 35.085:004

В.В. Огнева, д-р полит. наук, профессор
Российская академия народного хозяйства и государственной службы, г. Орел, Россия

ИНФОРМАЦИОННАЯ ОТКРЫТОСТЬ ОРГАНОВ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ КАК ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ УРОВНЯ КОМПЕТЕНТНОСТИ ГОСУДАРСТВЕННЫХ СЛУЖАЩИХ

Актуализировано проблему информационной открытости органов государственного управления, раскрывает формы их информационного взаимодействия с обществом, проанализировано рейтинги информационной открытости властных структур в регионах Центральной России, обосновано критериальные требования к профессиональной компетентности государственных служащих.

Ключевые слова: *информационное общество, информационная открытость власти, компетентность государственного служащего.*

Актуалізовано проблему інформаційної відкритості органів державного управління, розкрито форми їх інформаційної взаємодії з суспільством, проаналізовано рейтинги інформаційної відкритості владних структур в регіонах Центральної Росії, обґрунтовано критеріальні вимоги до професійної компетентності державних службовців.

Ключові слова: *інформаційне суспільство, інформаційна відкритість влади, компетентність державного службовця.*

Researcher points out the issue information transparency of state administration bodies, reveals methods of information interaction with society, analyses surveys of information transparency of state bodies in Central Russia regions, substantiates criteria concerning professional competence of public servants.

Key words: *informative society, informative transparency of government, public servant competence.*

Постановка проблемы. Важнейшим направлением реформирования органов государственной власти становится их информационная открытость. Это предполагает возможность их взаимодействия с гражданами как в пассивной (посредством публичного предоставления информации о содержании и результатах деятельности органов власти), так и активной (в виде получения обратной связи, возможности получения государственных услуг в интерактивном режиме) форме. Иначе говоря, качество государственного управления неизбежно коррелирует с готовностью публичной власти «слушать» и «слышать» население, позволяя, тем самым, осуществлять общественный контроль за своей деятельностью, общаться с гражданами наиболее удобным способом.

Обнародование сведений органами исполнительной власти об исполнении бюджета, реализации целевых программ, открытых конкурсах, аукционах, тендерах и условиях их проведения, экспертизах и прочее выступает показателем прозрачности деятельности органов исполнительной власти, способствует повышению степени ее ответственности перед населением.

Данному критерию должна соответствовать и законодательная власть. Федеральный парламент, законодательные собрания субъектов РФ, представительные органы местного самоуправления должны размещать на своих сайтах не только принятые ими законодательные акты, но и их проекты, а также отзывы экспертов на законодательные инициативы. Целесообразно также размещать информацию о поименном голосовании депутатов. В этом случае видна деятельность каждого депутата, его персональная ответственность за участие в принятии решений. Информационная прозрачность законодательного процесса способствует повышению ответственности депутатов федерального и регионального уровней за качество и эффективность законотворчества.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Дополнительными формами распространения официальной информации в обществе может быть опубликование данной информации в СМИ (не только в государственных, но в муниципальных и в частных), выпуск специализированных брошюр и сборников, размещение информации в сети Интернет, размещение информации на стендах официальной информации и т. п. Наиболее востребована среди населения нормативно-правовая информация, отчеты о проделанной работе государственных структур, работающих с гражданами, официальная информация о текущих событиях (обращения, ответы, выступления, комментарии и

др.). К сожалению, своевременное снабжение населения полноценной информацией, в особенности правовой, пока представляет проблему не только для сельской местности, но и для городов. В связи с этим актуальным является вопрос о повсеместной организации единого печатного органа опубликования нормативных актов; стимулирование распространения информации через негосударственные СМИ; формирование тематических нормативно-правовых сборников или бюллетеней; обеспечение общественного доступа к открытым финансовым, нормативным базам данных и статистики.

Важную роль в понимании в обществе сущности и результатов государственно-властной деятельности в целом и отдельных сферах играют отчеты о деятельности областных, городских и районных администраций. Это позволяет признание их как открытых, а не бюрократических инстанций.

Особый интерес представляют публикации данных о структуре и функциях государственных органов, численности и задачах госслужащих; сведений о лицах, занимающих руководящие должности в органах государственной власти; информация о зарегистрированных общественных и религиозных объединениях, профсоюзах, политических партиях, средствах массовой информации.

В экономической области обществом востребованы официальные данные о состоянии и перспективах развития рынков товаров и услуг, деятельности предприятий, исполнении бюджета, занятости населения. Актуальной является публикация данных о состоянии борьбы с криминалом и коррупцией.

В совокупности эта и другая информация представляет неоценимую практическую ценность для граждан, имеющих целью реализацию своих законных интересов и прав. Следует отметить, что в настоящее время органы власти пытаются сформировать различные банки данных, создали свои сайты в Интернете, публикуют стандарты оказания государственных и муниципальных услуг, однако в большинстве случаев представленная информация носит все же ограниченный характер, условия доступа к ней нельзя назвать удовлетворительными. Эти и другие проблемы требуют оперативного анализа и принятия соответствующих политических решений.

Цель статьи. Пути создания предпосылок к информационной открытости органов государственного управления как фактора повышения уровня компетентности государственных служащих

Изложение основного материала статьи. С учетом нарастающих темпов развития телекоммуникационных сетей важным средством взаимодействия органов власти и граждан становится передача и распространение информации в информационных сетях общего пользования. С помощью публикации информации в Интернете возможна более полная реализация права граждан на получение информации (опубликование нормативных актов, отчетов о результатах работы органов власти, распространение текущей информации об их деятельности). Современные интернет-технологии позволяют сделать общение власти и граждан разнообразным и эффективным посредством таких форм, как форумы, электронная почта, электронные архивы, телеконференции и прочее. Не случайно в России взят активный курс на формирование информационного общества.

Проблемы развития информационного общества в РФ были актуализированы еще в «Доктрине информационной безопасности», утвержденной Президентом РФ 09.09.2000 г. В ней подчеркивалось, что соблюдение конституционного права человека и гражданина на получение информации и использование ее в своих личных, общественных и государственных интересах ставится на первое место среди национальных интересов России в информационной сфере [1].

В данном направлении впоследствии были разработаны и реализуются:

− Постановление Правительства РФ № 65 от 28 января 2002 года «О федеральной целевой программе «Электронная Россия (2002-2010 годы)» [2];

− Распоряжение Правительства РФ от 27 сентября 2004 года № 1244-р «Об одобрении Концепции использования информационных технологий в деятельности федеральных органов государственной власти до 2010 года» [3];

− Распоряжение Правительства РФ от 25 октября 2005 года № 1789-р «Об одобрении Концепции административной реформы в Российской Федерации в 2006-2010 годах» [4];

− Распоряжение Правительства РФ от 17 июля 2006 года № 1024-р «Об одобрении Концепции региональной информатизации до 2010 года» [5];

− Распоряжение Правительства РФ от 6 мая 2008 года № 632-р «Об одобрении Концепции формирования в Российской Федерации электронного правительства до 2010 года» [6].

Одним из основополагающих нормативных актов в сфере развития информационных и телекоммуникационных технологий стала «Стратегия развития информационного общества в Российской Федерации» (2007 г.). В ней поставлены следующие основные задачи:

− формирование современной информационной и телекоммуникационной инфраструктуры, предоставление на ее основе качественных услуг и обеспечение высокого уровня доступности для населения информации и технологий;

− повышение качества образования, медицинского обслуживания, социальной защиты населения на основе развития и использования информационных и телекоммуникационных технологий;

− совершенствование системы государственных гарантий конституционных прав человека и гражданина в информационной сфере;

− развитие экономики Российской Федерации на основе использования информационных и телекоммуникационных технологий;

− повышение эффективности государственного управления и местного самоуправления, взаимодействия гражданского общества и бизнеса с органами государственной власти, качества и оперативности предоставления государственных услуг;

− развитие науки, технологий и техники, подготовка квалификационных кадров в сфере информационных и телекоммуникационных технологий;

− сохранение культуры многонационального народа Российской Федерации, укрепление нравственных и патриотических принципов в общественном сознании, развитие системы культурного и гуманитарного просвещения;

− противодействие использованию потенциала информационных и телекоммуникационных технологий в целях угрозы национальным интересам России;

− расширение сферы информационной открытости деятельности органов государственной власти [7].

Применение современных информационно-коммуникационных технологий позволяет, с одной стороны, значительно повысить информационную прозрачность государства, существенно снизить затраты граждан и хозяйствующих субъектов на ознакомление с информацией о деятельности органов государственной власти, а с другой стороны, создает предпосылки для общественного контроля за ними. Не случайно Президент России Д. А. Медведев в своем выступлении на заседании Президиума Государственного Совета 17.07.2008 года, посвященном реализации «Стратегии развития информационного общества в Российской Федерации», отмечал, что «развитие таких технологий прямо влияет на подъем науки и техники, на эффективность государственного управления и даже на политическую систему, открывая доступ к политическим институтам и тем самым на расширение демократии» [8].

Особого внимания заслуживает реализация концепции «Электронного правительства», которая призвана решить не только проблему доступа граждан к информации о

деятельности органов власти, но и поднять уровень эффективности самой власти, сделать процедуру принятия государственных решений прозрачной для общества, повысить социальную ответственность государственных служащих.

Одним из условий реализации концепции «Электронного правительства» становится создание информационных систем органов государственной власти, обеспечение их постоянного представительства в глобальной сети Интернет, развитие официальных сайтов субъектов Федерации.

Сегодня официальный сайт – самое эффективное средство распространения проверенной информации о деятельности государства среди неограниченного круга лиц. Зная официальную точку зрения государства, ее можно анализировать, сравнивать с другой информацией, подвергать сомнению и критике. Органы власти, которые обязаны рассказывать о своей деятельности в режиме он-лайн, вынуждены становиться более ответственными по отношению к исполнению возложенных на них обязанностей.

Поступательное внедрение информационных технологий, использование их коммуникативных возможностей делает официальные сайты органов государственной власти эффективным средством взаимодействия государства и общества. Устойчивое функционирование информационных систем становится быстрым и экономичным способом распространения информации о деятельности государственных органов и органов местного самоуправления, доведения официальной точки зрения властей до населения.

Мониторинг свидетельствует, что в настоящее время практически все федеральные и региональные органы государственной власти имеют официальные сайты, регулирование которых осуществляется принятием нормативно-правовых актов. На этих сайтах создаются разделы, позволяющие гражданам и организациям обращаться непосредственно в региональные правительства по вопросам, касающимся как деятельности органов государственной власти, так и по частным проблемам (табл.).

Таблица

Базовые опции интернет-сайтов администраций субъектов Российской Федерации Центрального федерального округа

Название исполнительного органа государственной власти субъекта Российской Федерации	Общественные приемные	Интернет-приемные	Обзоры обращений граждан	Примечание
Правительство Белгородской области	+	+	-	
Администрация Брянской области	+	+	-	
Администрация Владимирской области	+	-	-	Форум
Правительство Воронежской области	+	+	+	
Правительство Ивановской области	+	+	+	
Правительство Калужской области	+	+	-	
Администрация Костромской области	+	+	+	
Администрация Курской области	+	-	+	
Администрация Липецкой области	+	+	+	Опрос «Ваше мнение»
Правительство Московской области	+	+	-	Пресс-конференция
Правительство Орловской области	+	+	+	
Правительство Рязанской области	+	+	+	
Администрация Смоленской области	+	+	+	
Администрация Тамбовской области	+	+	+	
Администрация Тверской области	+	+	+	
Администрация Тульской области	+	+	+	
Администрация Ярославской области	+	+	+	
Правительство г. Москва	+	+	+	Опрос «Ваше мнение»

Наличие вышеперечисленных разделов на официальных сайтах исполнительных органов государственной власти позволяет стимулировать диалог публичной власти и гражданского общества, проводить анализ общественного мнения по вопросам общественного, социального и государственного значения.

Вместе с тем, в исследовании, проведенном специалистами «Института развития свободы информации» (С.-Петербург), отмечается, что «ни на федеральном, ни на региональном уровнях нормативно не определены технологические, программные, лингвистические, организационные и правовые требования, предъявляемые к официальным сайтам государственных органов и органов местного самоуправления, что является несомненным недостатком действующего регулирования» [9].

Суммарный рейтинг открытости официальных сайтов исполнительных органов государственной власти субъектов РФ составляет около 60 %. Получается, что значительное число данных по-прежнему остаются надежно укрытыми от посторонних глаз. Среди них, например, данные об информационных системах, находящихся в ведении госоргана, или информация о расходовании бюджетных средств. Тем самым, степень открытости и прозрачности остается низкой. В ряде случаев наблюдается существенный разрыв между количеством размещенных данных и их качественными характеристиками.

К сожалению, нет радикальных корректив, связанных с реализацией Стратегии развития информационного общества в РФ в рамках существующих региональных программ. А муниципальный уровень финансируется по статьям обеспечения электронизации по остаточному принципу. Это при том, что с начала 2008 года в стране осуществлен переход федеральных органов государственной власти на оказание государственных услуг гражданам в электронном виде с помощью Общероссийского государственного информационного центра (ОГИЦ). Через этот центр будет обеспечиваться в полном объеме:

- свободный доступ к информации о деятельности органов государственной власти и оказываемых ими услугах;
- дистанционное оказание государственных услуг;
- взаимодействие органов государственной власти друг с другом, с населением и организациями.

Выводы и предложения. В целом, опыт электронизации государственных услуг в России свидетельствует о том, что, в отличие от других стран, в Российской Федерации этот процесс идет «сверху вниз». Что же касается регионального уровня, то здесь имеет место и слабое использование интернет-ресурса, и дефицит средств на закупки программного обеспечения, и ограниченность сервисов (сейчас это в основном «бланки», «формы», «квитанции», информация о порядке оказания услуги), и отсутствие квалифицированных кадров для создания многоцелевых центров оказания услуг и др. В этих условиях стоит задача разработки стратегии развития информационно-коммуникационных технологий в рамках целевого государственного заказа с определением реальных сроков достижения показателей развития информационного общества и выделением соответствующих финансовых средств. Новое качество государственного управления, переведенного на базу информационно-коммуникационных технологий, позволит интегрировать информационные ресурсы, создать единую систему анализа, прогнозирования, моделирования и поддержки управленческих решений. Очевидно, что электронный документооборот сократит число рутинных операций, ускорит процесс движения документов, скорость их доставки до непосредственного исполнителя.

В рамках реформы государственного управления принципиально важно решить также извечную проблему «качества чиновничества», ведь особенностью государственного администрирования ныне объективно становится повышение открытости государственного аппарата, его приближение к институтам гражданского общества и рядовым граж-

данам, поскольку чиновник все больше вступает в соприкосновение с политизированной общественной средой. В свою очередь, общение с чиновником становится важным фактором формирования у населения имиджа государственной власти. В результате неизбежно происходит политизация управленческих кадров. И проблема уже не в том, входит политика в компетенцию государственного служащего или нет, а в объеме и содержании этой компетенции в зависимости от его ранга и должностных обязанностей.

Европейские стандарты политической компетенции включают, в частности:

• политические и социальные компетенции – такие как способность брать на себя ответственность, участвовать в совершенствовании демократических институтов, владение технологиями урегулирования конфликтов;

• компетенции, касающиеся жизни в поликультурном обществе – такие как толерантность, культура общения;

• компетенции, касающиеся владения устной и письменной коммуникацией, в т. ч. языковой;

• компетенции, связанные с владением информационными технологиями [10].

С учетом постановки задач в русле политической стратегии развития России до 2020 года [11] наряду с сугубо административными политические компетенции госслужащих могут быть представлены в следующем виде:

1. Компетенции в сфере повышения эффективности государственного управления:

− знание проблемных ситуаций;

− умение давать оценку политических последствий и результатов проводимой политики и реагировать на вызовы внешней среды;

− умение инициировать инновации в сфере государственного управления.

2. Компетенции в сфере повышения эффективности взаимодействия государства и общества:

− умение формировать экспертные сети;

− умение работать в широком публичном контексте (политические партии, общественные организации, бизнес-среда, некоммерческий сектор);

− умение осуществлять межведомственное и межуровневое взаимодействие органов государственной власти.

3. Компетенции в сфере открытости органов государственной власти:

− способность вовлекать общественность в процесс формирования государственной политики;

− умение диагностировать общественное мнение;

− умение взаимодействовать со СМИ.

4. Политико-коммуникационные компетенции:

− владение искусством презентации;

− знание технологий переговорного процесса и умение их использовать в конфликтной ситуации;

− умение использовать новейшие коммуникационные технологии в системе государственного и политического управления;

− высокопрофессиональное владение средствами устного и письменного общения [12].

Отмеченные компетенции направлены на продуктивную деятельность в сфере политико-административного управления, формирование позитивного имиджа власти, информационное взаимодействие с ключевыми аудиториями общества, способны эффективно воздействовать на социально-политический процесс, поддерживать состояние устойчивости, стабильности в обществе.

Список использованных источников

1. Доктрина информационной безопасности Российской Федерации: утверждена Президентом РФ 9 сентября 2000 года № Пр. 1895 // Российская газета. – 2000. – 28 сентября.
2. Собрание законодательства Российской Федерации. № 5. 04.02.2002. – Ст. 531.
3. Российская газета. – 2004. – 7 октября.
4. Собрание законодательства Российской Федерации. № 46. 14.11.2005. – Ст. 4720.
5. Собрание законодательства Российской Федерации. № 30. 24.07.2006. – Ст. 3419.
6. Собрание законодательства Российской Федерации. № 20. 19.05.2008. – Ст. 2372.
7. Стратегия развития информационного общества в Российской Федерации: утверждена Президентом РФ 7 февраля 2007 года № Пр-212 // Российская газета. – 2008. – № 34. – 16 февраля.
8. Стенографический отчет о заседании Президиума Государственного совета «О реализации Стратегии развития информационного общества в Российской Федерации» [Электронный ресурс]. – Петрозаводск, 2008. – Режим доступа: http://www.kremlin.ru/appears/2008/07/17/2341.
9. Режим доступа: http://www.svobodainfo.org/info/page/.
10. Hutmacher W. Key competencies for Europe // Report of the Symposium Berne. Switzerland, 1996.
11. Путин В. О стратегии развития России до 2020 года / В. Путин // Россия 2020. Главные задачи развития страны. – М., 2008. – С. 22.
12. Морозова Е. Г. Компетентностный подход к деятельности государственных служащих: роль и содержание политических компетенций / Е. Г. Морозова // Политическая компетенция государственного служащего: материалы научного симпозиума (21 октября 2008 года). – М., 2009. – С. 19-20.

УДК 35.088.6

Б.Т. Пономаренко, д-р ист. наук, профессор, действительный член Академии педагогических и социальных наук
Российская академия народного хозяйства и государственной службы при Президенте РФ, г. Москва, Россия

СТРАТЕГИЧЕСКИЕ ОРИЕНТИРЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ КАДРОВ СИСТЕМЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ

В статье рассмотрены процессы воспроизводства профессионального потенциала системы государственного управления как приоритетного направления государственной кадровой политики, обеспечивающие национальную безопасность страны, ее социально-экономическое развитие на основе социологических опросов государственных служащих. Выявлены основные проблемы и предложены стратегические направления профессионального развития кадров государственной службы.

Ключевые слова: *глобализация, инновационные технологии, профессиональное развитие, государственные служащие, государственное управление, программы, индивидуальные планы, профессиональная подготовка.*

У статті розглянуті процеси відтворення професійного потенціалу системи державного управління як пріоритетного напряму державної кадрової політики, що забезпечують національну безпеку країни, її соціально-економічний розвиток на основі соціологічних опитувань державних службовців. Виявлені основні проблеми і запропоновані стратегічні напрями професійного розвитку кадрів державної служби.

Ключові слова: *глобалізація, інноваційні технології, професійний розвиток, державні службовці, державне управління, програми, індивідуальні плани, професійна підготовка.*

The article deals with the processes of skilled potential reproduction in the system of state administration as the priority direction of state staff policy, which provides the national security of the its socio-economic development on the basis of the basic of sociological interrogatory of the civil servants. The main problems have been exposed and the strategic guidelines of professional personnel's development in governmental structures have been proposed.

Key words: *globalization, innovative technologies, professional personnel, civil servants, state administration, programs, individual plans, professional training.*

Постановка проблемы. С началом третьего тысячелетия в контексте формирования государственной кадровой политики и модернизации системы образования актуализировалась проблема формирования профессионального потенциала общества, повышения профессионализма и востребования квалифицированных кадров для государственного и муниципального управления. С 90-х годов система образования подверглась кардинальной перестройке, затем реформированию и модернизации. К настоящему времени в России сформирована система государственной службы, действующая на профессиональной основе и, соответственно, подсистема профессионального образования кадров государственного и муниципального управления.

В качестве основных направлений и приоритетов государственной кадровой политики в государственной службе определены: воспроизводство, профессиональное развитие и востребование кадрового потенциала системы государственного управления. Состояние кадрового потенциала, как известно, в значительной мере определяется рядом факторов, включающих: уровень профессионального развития и культуры кадров управления; количественные и качественные характеристики профессиональной трудоспособности граждан; развитость и требовательность институтов гражданского общества по отношению к сфере управления. При этом профессиональное развитие государственных служащих выступает как ведущий компонент структурных преобразований.

Анализ исследований и публикаций. Профессиональному развитию, представляющему собой процесс изменения качеств личности как субъекта профессионального труда, результат повышения профессионализма и специального образования, профессионального уровня и делового совершенствования служащего, в Концепции реформирования государственной службы (2001г.) было отведено приоритетное значение. За этим последовала разработка и принятие ряда нормативных правовых актов федерального и регионального уровней.

Управление государственной службой, при всей его организационной проблемности, представляет необходимость целенаправленного воздействия органов власти на

государственную службу, как систему, для реализации ее функций, проведения единой государственной кадровой политики, в т.ч. в сфере деятельности и организации на профессиональной основе деятельности государственного аппарата. На вопрос: «Насколько эффективно в современных условиях государственные органы занимаются формированием кадрового потенциала российского общества?», более половины респондентов (52,8 %) ответили, что малоэффективно, а 17,6 % опрошенных сочли, что совсем неэффективно. По данным социологических исследований [1] 52,8 % респондентов считают, что в современных условиях государство не выполняет протекционистскую роль по отношению к формированию кадрового потенциала российского общества. По данным официальной статистики «свыше 60 % выпускников вузовского «специалитета» не работают по своей специальности.

Хотя в методологическом отношении и организационном плане управление профессиональным развитием кадров государственного управления в течение последних десяти лет осуществляется путем разработки и реализации Федеральных программ, концепций и программ государственных органов (федеральный и региональный уровень), и индивидуальных планов профессионального развития служащих, установленного нормами права порядка формирования государственного заказа на дополнительное профессиональное образование. На вопрос: «Считаете ли Вы достаточно разработанным современное российское законодательство в сфере развития и востребованности кадрового потенциала?» лишь немногие, более половины респондентов (53,5 %), сочли этот процесс позитивным. При этом проблемы профессионального развития управленческих кадров находятся в русле кадровой безопасности, представляющей:

- состояние общества, достигаемое посредством деятельности, направленной на формирование качественных и количественных характеристик профессионального потенциала граждан, обеспечивающих сохранение целостности и развития общества, суверенитет государства, отсутствие рисков потери самодостаточности в различных отраслях науки, техники, образования, промышленности и сельского хозяйства, военной, духовной и других сферах деятельности;
- защищенность общества от угроз и рисков непрофессионализма, деструктивного профессионализма, сохранения и наращивания профессионального потенциала посредством эффективной государственной, региональной и муниципальной кадровой политики, вплоть до кадровой политики организаций и учреждений различного типа.

Прямые угрозы и риски кадровой безопасности для кадрового потенциала государства заключаются в тенденции сокращения научных и технологических школ; ликвидации или неточном прогнозе развития направлений подготовки и развития кадрового потенциала общества, оттоке квалифицированных кадров за рубеж; старении научно-педагогического состава кадров образовательных учреждений, в т. ч. управленческого профиля. При этом особо актуальной становится проблема воспроизводства квалифицированных кадров.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Будучи одним из основных направлений государственной кадровой политики и важным фактором обеспечения национальной безопасности, воспроизводство профессионального потенциала должно быть ориентировано на повышение профессионального уровня (речь о знаниях, умениях, навыках), методологии и организации профессионального образования государственных и муниципальных служащих, способных работать в условиях реализации стратегии социально-экономического развития государства, расширения масштабов глобализации. В ходе социологического опроса 63,1 % респондентов общий уровень профессионализма работников различных организаций в современной России оценили как низкий или скорее низкий, чем высокий [2].

Наиболее важным фактором воспроизводства социально-профессиональной структуры общества и состояния конкурентоспособности страны выступает профессиональное образование как источник развития не только человеческого потенциала государственного управления, но и основа кадровой безопасности государства. От развития этого фактора зависит способность разработки и освоения инновационных технологий, модернизация производственной сферы, создание условий для перехода к информационному состоянию общества. И здесь важно обратить внимание на потребность освоения технологий опережающего профессионального обучения как методологической основы профессионального развития кадров государственного управления.

Цель статьи. Целью статьи является выявление стратегических ориентиров профессионального развития кадров государственного управления как составляющей национальной безопасности страны, определение основных проблем образовательной сферы и нахождение путей их устранения.

Изложение основного материала. Проблемы развития образования, а их накопилось в значительном количестве, связаны с упрочением кадровой безопасности как составляющей национальной безопасности страны. Из широкого диапазона проблем и недостатков образовательной сферы выделяются:

- несовершенство федеральных образовательных стандартов и учебных программ;
- правовая неупорядоченность функционирования системы дополнительного профессионального образования;
- разноплановость сети образовательных учреждений профессионального образования кадров управленческого профиля;
- несовершенство финансово-экономических отношений в системе образования, хронический дефицит средств на профессиональное образование управленческих кадров.

Весьма неравномерно по территории Российской Федерации распределена подготовка управленческих кадров. Заметим, что в эпоху глобализации, разработки и освоения инновационных технологий профессиональное образование предстает не просто социальной сферой. По своей сути, инвестиции в образование – это вложения средств в будущее страны, в котором участвует большинство граждан страны. Около 80 процентов молодых людей (до 35 лет) заявляют в ходе опросов об их стремлении к получению высшего профессионального образования, профессионально-квалификационному росту. Однако в России только 20,6 % экономически активного населения имеют высшее образование, в то время как в США – около трети (31 %). Профессиональное образование, как результат усвоения специальных знаний, умений, навыков и опыта, должно стать основой и средством профессионального развития личности; неотъемлемой частью процесса социализации человека, сердцевиной развития профессионального потенциала общества.

Отвечая на вопрос: «Какие, на Ваш взгляд, аспекты государственного регулирования кадрового потенциала требуют более совершенной нормативной базы?», участники социологического опроса выделили вопросы социальных гарантий при устройстве на работу, проблемы охраны труда, мотивации.

В Российской Федерации профессиональное обучение кадров государственного и муниципального управления осуществляется в трех взаимосвязанных подсистемах:

- в высшей школе (государственные и негосударственные образовательные учреждения);
- в системе дополнительного профессионального образования;
- в средних специальных учебных заведениях, профессиональных училищах, колледжах, региональных учебных центрах.

По своей содержательной сути профессиональное образование в России представляет собой вид социального процесса, состоящего в трансляции новым поколениям управленцев необходимого социального опыта. Поэтому, все большее значение приобретает вос-

питательный аспект проблемы. Его суть – в реализации функции воспитания, которая необходима в условиях экономической и социальной нестабильности общества, пагубного влияния информационного хаоса, заполонившего средства массовой информации.

Проблемы и недостатки в профессиональном развитии кадров государственного управления заключаются в:

- неразработанности стратегии профессионального развития кадров управления;
- несовершенстве нормативных, правовых и организационных основ профессионального развития персонала;
- низкой мотивации государственных служащих и руководителей государственных органов, направляющих персонал учреждений на дополнительное профессиональное образование;
- слабой связи программ профессионального образования с практическими потребностями сферы государственного и муниципального управления;
- медленном освоении современных технологий профессионального развития, способствующих эффективному выполнению функций и задач органов государственной власти;
- формализации конкурсных процедур, укоренившейся практике назначения на должности государственной службы, карьерного продвижения и поощрения, при которой решающую роль играют не критерии профессионализма и деловитости, а факторы персональной преданности, групповых и личных интересов.

Не случайно в ходе социологического опроса среди государственных служащих на вопрос: «Как Вы оцениваете общий уровень профессионализма руководящего состава организации?» не более четверти респондентов сочли его высоким для различных категорий руководителей органов государственной власти. Социологические исследования свидетельствуют о формировании своеобразного рынка некачественного профессионального образования, многоуровневого и сомнительного по социальной эффективности образовательного конгломерата. В этом также кроется угроза национальной безопасности, поскольку значительная часть выпускников учебных заведений оказывается неспособной к созидательной продуктивной работе.

В условиях общеевропейской интеграции расширяется возможность выбора программ, нацеленных на воспроизводство кадрового потенциала общества. Вхождение России в Болонский процесс предполагает: выполнение обязательств по европейской кооперации в обеспечении качества образования с точки зрения разработки сопоставимых критериев и методик, организации подготовки бакалавров и магистров, создании общеевропейских характеристик в отношении разработки интегрированности учебных программ, программ обучения, тренингов, исследований.

С начала календарного года в нашей Академии ведется разработка качественно новых учебных программ бакалавриата и магистратуры в соответствии с федеральными образовательными программами третьего поколения. Уже пройден этап аккредитации программ. Ведется подготовка к приему нового контингента обучаемых. Одной из важных задач определенных к решению в Федеральной программе «Реформирование и развитие системы государственной службы Российской Федерации» (2009-2013гг.) является «формирование и реализация программ подготовки кадров для государственной службы и профессионального развития государственных служащих». Установлено регулирующее значение программирования и индивидуального планирования профессионального развития как способов взаимосвязи компонентов институциональной структуры, обеспечивающих порядок внутренних пространственно-временных, информационных, функциональных и иных связей.

Выводы и предложения. В перечне ожидаемых результатов: «разработка и внедрение в государственных органах программ и индивидуальных планов профессио-

нального развития государственных служащих». В ходе реформирования и развития системы государственной службы к основным задачам системы профессионального образования кадров государственного управления, как фактора обеспечения национальной безопасности государства, относим необходимость:

- расширенного и качественного воспроизводства кадрового потенциала общества, подготовки управленческих кадров высокой квалификации;
- совершенствования управления профессиональным развитием государственных и муниципальных служащих через механизмы планирования и программирования повышения профессионального уровня;
- повышения требований к культурологической и социологической составляющей в профессиональном развитии кадров системы государственного управления.

В целом же приоритетные направления формирования кадрового состава государственной службы должны включать:

- профессиональную подготовку служащих, их переподготовку, повышение квалификации и стажировку в соответствии с программами профессионального развития гражданских служащих;
- содействие должностному росту гражданских служащих на конкурсной основе;
- ротацию гражданских служащих как поочередное пребывание в какой-либо должности, обновление кадрового состава органов государственного управления;
- формирование кадрового резерва на конкурсной основе и его эффективное использование;
- оценку результатов профессиональной служебной деятельности государственных служащих посредством проведения аттестации или квалификационного экзамена;
- применение современных технологий при поступлении на гражданскую службу и ее прохождении.

Добиться превращения России в развитое в социально-экономическом отношении государство с современной высокотехнологичной экономикой, надлежащим качеством жизни людей, с развитой системой социально-политических отношений и демократических институтов, можно лишь поставив на должную высоту стратегию государственной кадровой политики, проложив путь своим гражданам к качественному общему и профессиональному образованию. Воспроизводство профессионального потенциала системы государственного управления должно стать приоритетным направлением государственной кадровой политики, обеспечивающим национальную безопасность страны, ее уверенное социально-экономическое развитие, достойное положение на мировой арене.

Список использованных источников

1. Турчинов А. И. Кадровый потенциал государственной гражданской службы: духовно-нравственные проблемы / А. И. Турчинов, К. О. Магомедов. – М.: РАГС, 2010. –122 с.
2. Кадровая политика: монография / под общ. ред. А. И. Турчинова. – М.: РАГС, 2009. – 256 с.

УДК 35.071

А.И. Турчинов, д-р соц. наук, профессор
Российская академия народного хозяйства и государственной службы при Президенте РФ, г. Москва, Россия

КАДРОВАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ И ГЛОБАЛИЗАЦИЯ

В статье рассмотрены вопросы и проблемы кадровой безопасности на современном этапе, установлены ее причины, раскрыто понятие и важность такого явления как кадровая глобализация, предложены направления по повышению эффективности воспроизводства кадрового потенциала необходимого качества, даны составляющие мобилизационной кадровой политики.

Ключевые слова: *кадровая безопасность, стратегия, кадровая глобализация, социокультурная интеграция, кадровая политика, государственное управление, система, перспектива, развитие, кадровый потенциал.*

У статті розглянуті питання і проблеми кадрової безпеки на сучасному етапі, виявлені її причини, розкрито поняття і важливість такого явища як кадрова глобалізація, запропоновані напрями по підвищенню ефективності відтворення кадрового потенціалу необхідної якості, дані складові мобілізаційної кадрової політики.

Ключові слова: *кадрова безпека, стратегія, кадрова глобалізація, соціокультурна інтеграція, кадрова політика, державне управління, система, перспектива, розвиток, кадровий потенціал.*

In the article questions and problems of personnel safety at the modern stage are considered, it's reasons are discovered, a concept and importance of "personnel globalization" phenomenon are revealed, the directions to increase the efficiency of personnel potential reproduction are offered, the constituents of mobilization personnel policy are given.

Key words: *personnel safety, strategy, personnel globalization, cultural integration, personnel policy, state administration, system, prospect, development, personnel potential.*

Постановка проблемы. В отечественной социологической науке немало внимания уделяется проблемам подготовки, технологий формирования профессионального и кадрового потенциала. В то же время подготовить хорошего профессионала это не всё. Надо создать и необходимые условия для того, чтобы его потенциал был востребован в нужное время, в нужном месте и в полной мере. Вот с этим в реальной действительности у нас немало проблем. Подавляющее большинство этих проблем лежит в русле кадровой политики. Не обращать на них внимания, а тем более в условиях глобализации и открытости рынков труда было бы опрометчиво и с точки зрения интересов человека и с точки зрения общества, государства, интересов национальной безопасности. Кадры, кадровая политика сегодня должны быть в поле зрения каждого субъекта управления. В этой связи рассмотрение некоторых аспектов кадровой политики через призму национальной безопасности считаю актуальными.

Анализ исследований и публикаций. Устоялось мнение, что безопасность, национальная безопасность общества, государства, личности зависит от того, каково качественное состояние экономической, военной, экологической, информационной и других видов безопасности. Это справедливо. Но безопасность – дело рук кадров. Структурные компоненты безопасности или угроз – это производные деятельности человека. Они зависят от количественных и качественных характеристик профессионального (кадрового) потенциала государства, отрасли, механизмов их воспроизводства и востребования.

Что же понимается под кадровой безопасностью? Нам представляется, что это такое состояние общества, которое достигается посредством деятельности, направленной на формирование качественных и количественных характеристик профессионального потенциала трудоспособных граждан, обеспечивающих сохранение целостности и развития общества, суверенитет государства, отсутствие рисков потери самодостаточности в различных отраслях науки, техники, образования, промышленности, сельского хозяйства, военной, духовной и в иных сферах деятельности. По сути – это защищенность общества от угроз и рисков непрофессионализма, деструктивного профессионализма, сохранения и наращивания профессионального потенциала посредством эффективной деятельности различных уровней субъектов кадровой политики – государственной кадровой политики (государства – Российской Федерации), региональной государственной кадровой политики (субъекта Российской Федерации), муниципальной кадровой поли-

тики (органов муниципальной власти), кадровой политики организации (руководства организации).

Каждый из этих субъектов кадровой политики имеет свои полномочия и ответственность в области кадровой безопасности перед тем социумом, который представляет.

Основу кадровой безопасности общества составляет его кадровой потенциал, а также механизмы его воспроизводства и востребования.

От чего зависит состояние кадрового потенциала общества. Среди ключевых факторов следует выделить:

− уровень культуры, образования, ментальности и благосостояния граждан страны;

− состояние количественных и качественных характеристик общей и профессиональной трудоспособности граждан;

− качество и количество занятого населения и кадров, непосредственно производящих состояние структурных компонентов безопасности;

− наличие в государственном управлении и организациях меритократических механизмов;

− уровень кадровой культуры субъектов управления (в первую очередь руководителей);

− развитость, зрелость институтов гражданского общества, способных блокировать продвижение во власть людей бесталанных, безнравственных, противостоять волюнтаризму и протекционизму, господству в кадровой политике, и прежде всего в системе государственного и муниципального управления, принципов личной преданности, землячества, родственных связей и др.

Необходимо заметить, что сама кадровая политика и кадровая безопасность общества должна иметь прочное правовое основание, правовые механизмы, регулирующие воспроизводство и востребованность кадрового потенциала, ответственность субъектов кадровой политики за ее проведение и результаты. Отсутствие или неразвитость этих механизмов приводит к тому, что их место занимают традиции, обычаи, обязательства, в конечном счёте – ментальность социума – «порадеть за родного человечека». Следует констатировать, что ментальность субъектов и объектов кадровой политики является одним из укорененных в отечественной культуре и истории факторов рисков и угроз многим модернизациям и реформам в России на протяжении не одного столетия.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Отсутствие прочных правовых механизмов создает прямые и косвенные риски и угрозы кадровой безопасности и для общества в целом и для других его институтов в частности. Особенно это пагубно сказывается в системе государственного и муниципального управления.

Какие могут быть риски и угрозы кадровой безопасности. Это, прежде всего, те, которые сопряжены с появлением в управленческих структурах таких категорий людей как «послушные умники и неумные послушники». Первые всегда могут по запросу субъекта управления всё что угодно «научно» обосновать, а другие бездумно и слепо выполнить любое указание. Профессиональные и нравственные люди в этой среде не задерживаются.

Не меньшую опасность представляют творцы «кадровой серости». Взойдя на вершины управленческой пирамиды непрофессионалы создают вокруг себя такое убогое в профессиональном отношении окружение, на фоне которого они выглядят куда более или менее похожими на профессионалов.

Немало проблем в практике кадровой политики создают для профессионалов представители так называемых «позвоночников», земляки, друзья, родственники, клановики. Социальная солидарность этих групп людей в организациях порождает такую интимную болезнь кадровой политики как протекционизм. Он, в свою очередь, ведет к социомонополизации видов деятельности, одной из которых выступает этномонополизация.

Цель статьи. Целью статьи является выявление и исследование факторов и составляющих кадровой безопасности в условиях глобализации, поиск предложений по улучшению ситуации как в государственном управлении, так и в других хозяйствующих субъектах, раскрытие сущности кадровой глобализации.

Изложение основного материала. В период трансформации социально-экономических отношений в России практика кадровой политики «обогатилась» новыми и весьма заметными группами в отечественных организациях, предприятиях и в государственном и муниципальном управлении. Это олигархозависимые, криминальнозависимые кадры и деструктивные профессионалы.

Эти девиации кадровой политики приобрели в государственном и муниципальном управлении опасный и системный характер и в условиях разгосударствления собственности, несовершенной правовой базы и неэффективной системы управления государственной и муниципальной службой являются источником устойчивых коррупционных отношений. Они создают реальные угрозы и риски кадровой безопасности, для кадрового потенциала, что может выражаться в уничтожении научных и технологических школ, ликвидации или неточном прогнозе научных и образовательных направлений подготовки кадрового потенциала страны, эмиграции профессионалов, старении научных и преподавательских кадров и другие.

Весьма серьезную угрозу в целом уже для национальной безопасности составляют для полиэтнических обществ такие процессы и факторы, как:

− неинституциализированные и неконституированные кадровые процессы и отношения;

− дисбаланс в кадровом составе в системах социального управления, сферах профессиональной деятельности представителей различных социальных групп (социосолидарность – этносолидарность – протекционизм – этномонополизация);

− низкий уровень знания культуры, традиций, религиозных верований этнических обществ государственными и муниципальными служащими; обособленность, замкнутость в полиэтнических сообществах образовательных структур, культивирующих этническую исключительность и другие.

В многонациональном социуме эти процессы должны иметь эффективные и не противоречащие законам механизмы регулирования и блокирования. Отсутствие должного внимания к качеству кадрового потенциала общества, уровню профессионального развития человека, механизмам воспроизводства и реализации его деловых качеств, защищенности интересов профессионалов и защищенности общества от непрофессионалов (и тем более – от деструктивных профессионалов), то есть к тому, что составляет содержание государственной кадровой политики, создает реальную угрозу безопасности общества.

Риски и угрозы кадровой безопасности усиливаются в условиях глобализации. С учетом повсеместной унификации процессов и последствий, которые характерны для конкурентной борьбы многих стран за профессионалов, кадровый потенциал других стран, есть все основания вести речь о кадровой глобализации. Глобализация открыла возможности привлечения специалистов из различных стран и концентрации уникальных кадров на прорывных направлениях науки, техники, технологий. Стало реальным существенное сокращение затрат на подготовку профессионалов и весьма быстрое приращение интеллектуального ресурса своей собственной страны за счёт страны-кадрового донора, а также воздействие на состояние кадрового потенциала других стран, причем как положительное, так и отрицательное.

Что характерно для процесса кадровой глобализации. Прежде всего:

− осознание промышленно развитыми странами неоспоримого приоритета ценности профессионализма перед любыми другими составляющими экономических процессов;

− унификация процессов в кадровой политике и особенно в образовательной политике;

− транснациональная конкуренция за профессионалов;

− привлечение и концентрация уникальных специалистов из различных стран на прорывных направлениях науки, техники, технологий;

− существенное сокращение затрат на подготовку профессионалов и быстрое приращение интеллектуального ресурса за счет кадрового потенциала других стран (глобальное кадровое паразитирование);

− воздействие на состояние кадрового потенциала других стран, причем как положительное, так и отрицательное (управляемая специализация кадровым потенциалом других стран).

Как относиться к тому, что зарубежные государства выстраивают кадровую политику по отношению к кадровому потенциалу России и других стран? С одной стороны – это неизбежность, которая сопровождает общество с разной интенсивностью практически на всем протяжении его истории. Факты привлечения иностранных граждан, обладающих неординарными способностями, известны еще из истории древнего мира. Они связаны и с миграцией ученых, и с любителями повоевать за деньги.

Масштабы и интенсивность сегодняшней диффузии кадрового потенциала различных государств несопоставимы с прошлым и обусловлены многочисленными социальными факторами, в том числе и интеграционными процессами. И это тоже неизбежность. Унификация цивилизационных процессов существенным образом расширяет возможности человека реализовать свои способности и интересы в сфере профессионального труда. С другой стороны, глобализация в этой сфере – форма прикрытия эгоистических интересов ушедших вперед в своем развитии промышленно развитых государств. Особенно это проявляется в состязательности стран за привлечение иностранного кадрового потенциала. Социокультурная интеграция процессов кадровой политики промышленно развитых стран на рубеже XX–XXI веков оказалась наиболее эффективным средством влияния на важнейшую ценность общества – человека, профессиональный потенциал государства, общества.

По сути, кадровая глобализация может рассматриваться как инструмент борьбы за мировой профессиональный потенциал, как форма ожесточенной конкуренции за мировое лидерство в различных областях науки, техники, технологий. И именно поэтому она представляет собой фактор угрозы национальной безопасности для тех стран, в которых неконкурентные условия для реализации профессиональных возможностей человека.

Кадровая глобализация оценивается неоднозначно. Ее инструменты, способы, субъекты, объекты воздействуют на лучшие «мировые мозги» повсеместно, а условия для их востребования – локально. Не все страны могут выступать в качестве субъектов этого процесса и создать условия человеку и конкурентные преимущества для реализации его профессионального потенциала, способностей. Но там, где такие условия есть, – это достижение и достояние человечества. И в этом смысле кадровая глобализация оказалась выгодна не только промышленно развитым странам, создающим локальные преимущества для талантливого, образованного человека, который не востребован дома, но и ему самому. Она оказалась важнейшим стимулятором развития профессионального опыта человека, а в целом и общества. И упреки в адрес государств-локомотивов безосновательны. Как можно им противостоять? Только создав лучшие условия для своих профессионалов.

В результате кадровой глобализации интеллект и профессионализм оказались в эпицентре мировой конкурентной борьбы. Шансы выиграть – у того, кто начал освобождаться от непотизма, трайболизма, землячества, кумовства, протекционизма, кадрового волюнтаризма и других кадровых «измов», а по сути, изменил философию отношения к человеку-профессионалу. Тот субъект кадровой политики, кто это понял, оценил и овладел хотя бы азами культуры профессионализации человека, пошел по пути

создания конкурентных преимуществ для него, оказался в выигрыше. Эти преимущества стали работать по принципу пылесоса – втягивая в свое кадровое пространство лучших профессионалов со всего мира.

Неконкурентоспособность условий для людей знающих и умеющих в собственной стране – это, с одной стороны, угроза национальной самобытности народа, поскольку глобализация выступает как управляемая унификация социальной среды. А с другой, это шанс для других стран мобилизовать свои внутренние ресурсы для сохранения идентичности, выработать собственные механизмы саморазвития и выживания. Но при одном условии – если достаточно политической воли и ума сохранить эту самобытность с помощью собственного кадрового потенциала.

Выводы и предложения. Качество кадрового обеспечения задач безопасного общественного развития – важнейшая и неотъемлемая функция государства. В кадровой политике в системе государственного и муниципального управления нужна *мобилизационная политика* по формированию профессионального, нравственного и патриотического кадрового потенциала. То есть тех, кто Россию воспринимает как *моя* страна, а не пользуется для определения своего отношения к ней указательным местоимением *эта* страна.

Существенным и необходимым в области кадровой политики в системе государственного и муниципального управления, кадровой политике в отношении управленческих кадров в государственных предприятиях и организациях является создание технологий реализации ее важнейшего принципа – профессионализма и компетентности. Сегодня этот принцип в большей степени лишь декларируется, а издержки абсолютизации менеджеризации сознания приводят к тому, что на управленческих должностях оказываются люди, чей профессиональный опыт не соответствует содержанию профессинально-квалификационных требований занимаемых должностей. В этом случае обладать компетентностью как высшей формой проявления профессионализма они не в состоянии. Человек может и быть профессионалом, например, в области медицины, но вряд ли будет компетентным, если занимаемая должность требует знаний и опыта в области финансов или наоборот.

Регулирование и недопущения таких процессов должно воплощаться в государственной кадровой политике, в том числе и в системе государственного и муниципального управления. Предложения по разработке концепции государственной кадровой политики Российской Федерации обсуждаются уже второй десяток лет, но этот документ так до сих пор и не принят.

Стратегическая цель такой политики заключается в создании кадрового потенциала России как важнейшего интеллектуального и профессионального ресурса общества, обеспечивающего сохранение его целостности и высоких темпов социально-экономического развития, устойчивой конкурентоспособности в международном разделении труда. Ныне Россия еще не выработала эффективной системной государственной кадровой политики. Есть лишь отдельные ее направления, механизмы, элементы. Ускорение этого процесса – залог решения тех задач, которые стоят перед страной как стратегические.

УДК 37.014.543

В.П. Делия, канд. филос. наук
И.В. Прошина, зав. кафедрой ИСЭПиМ
Институт социально-экономического прогнозирования и моделирования, г. Балашиха, Россия

ИННОВАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ

В статье рассматриваются пути перехода общества к инновационной экономики путем подготовки соответствующих специалистов в учебных заведениях. Предложена концепция и основные направления ее конструирования. В основу концепции положены идеи соединения профессиональной подготовки с нравственным и гражданским воспитанием, формированием творческого мышления у студентов, актуализации личностных и социальных смыслов в профессиональной подготовке, создания инновационной образовательной среды.

Ключевые слова: *инновационность, профессионализм, качество образования, инновационная экономика, концепция, инфраструктура, государственная структура.*

У статті розглядаються шляхи переходу суспільства до інноваційної економіки шляхом підготовки відповідних фахівців у навчальних закладах. Запропонована концепція та основні напрями її конструювання. В основі концепції лежать ідеї поєднання професійної підготовки з етичним і громадянським вихованням, формуванням творчого мислення у студентів, актуалізації особового і соціального значення в професійній підготовці, створення інноваційного освітнього середовища.

Ключові слова: *інноваційність, професіоналізм, якість освіти, інноваційна економіка, концепція, інфраструктура, державна структура.*

In the article the ways of transition of a society to innovative economy by training corresponding specialists in educational institutions are considered. The concept and the basic directions of its designing are offered. The main idea of the concept consists in combining the professional training with moral and civil education, forming innovative mentality of students, actualizing personal and social importance in professional training, creating the innovative educational environment.

Key words: *innovation, professionalism, quality of education, innovative economy, concept, infrastructure, state structure.*

Постановка проблемы. Переход общества к инновационной экономике определяет востребованность специалистов с инновационным мышлением. Таких специалистов может подготовить учебное заведение, нацеленное на создание инновационной системы обучения и воспитания. Может возникнуть вопрос, а что учебные заведения разве не нацелены на подготовку личности с творческим мышлением? Но следует учитывать, что «творческое мышление – это мышление индустриального общества, в нем не является основой феноменология знания, как движущая сила производства, социальной и личностной системы, так как доминирует результат труда индустриального уклада производства, отношения между производительными силами индустриального характера, в которых духовно-нравственная составляющая не стала массовидной, не определилась так остро своим содержанием на повестке дня перед человеком и обществом.

Анализ исследований и публикаций. В развитии системы инновационного образования должна лежать концепция, определяющая основные направления ее конструирования. В основе концепции лежит совокупность идей: идея соединения профессиональной подготовки с нравственным и гражданским воспитанием (Платон, Ломоносов, Пирогов); идея формирования творческого мышления у всех студентов вуза (развитие идей Я.А. Коменского, Л.С. Выготского); идея актуализации личностных и социальных смыслов в профессиональной подготовке; идея создания инновационной образовательной среды вуза, интегрирующей и активизирующей основные факторы личностного развития студентов; идея корпоративности и др.

Выделение ранее нерешенных частей общей проблемы. Инновационное мышление является продолжением творческого мышления, высшей стадией интеллектуального развития личности, но уже информационного общества, нового уровня производственных отношений производительных сил, социума, деятельности человека на знаниевой основе как источника развития, как главной детерминации и генезиса инноваций, а также высокой духовно-нравственной составляющей [1].

Цель статьи. Формирование концепции развития системы инновационного образования на основе актуализации личностных и социальных смыслов в профессиональной подготовке специалистов.

Изложение основного материала. Концепция включает систему принципов: открытости, системности, опережения, диалога, сотрудничества, коэволюционности, непрерывности, корпоративности, синтеза традиционного и новаторского, единства функционирования локальных и глобальной информационной систем и др. Разработанная концепция реализуется и модернизируется на протяжении четырнадцати лет и является системно определяющим направлением деятельности коллектива вуза на пути творческого поиска в реализации парадигмы профессиональной подготовки студентов гуманитарного профиля [2]. Концепция содержит общее описание будущего инновационного образования в образовательной среде вуза. Она структурно включает в себя: проектирование миссии вуза; прогнозирование инновационной образовательной среды; проектирование общих целей образовательного процесса; определение принципов инновационного образования; внедрение функциональных структурных элементов инновационного образования в процесс обучения и воспитания; прогнозирование направлений развития инновационного образования и среды вуза; проектирование педагогического обеспечения инновационного образования, формирующего творческое мышление.

Проектирование миссии вуза: Миссия понимается как доктрина, раскрывающая смысл существования вуза, в котором проявляются отличия от других учебных заведений. В ней могут быть выделены, как минимум, два основания: первое – приоритетные интересы вуза, второе – образовательная модель, обеспечивающая организацию учебной, методической, научной и воспитательной работы. Миссия института видится в создании инновационной образовательной среды для любого гражданина, имеющего аттестат о среднем образовании, желающего получить высшее образование.

Прогнозирование инновационной образовательной среды: Концепция института представляет собой системное построение основных параметров модели инновационного образования, обучения и воспитания, которые формируют у выпускников профессиональные и социальные компетенции, инновационное мышление, развитие духовности и нравственности, умение работать в команде и на благо команды, профессиональную и социальную мобильность, умение брать на себя ответственность. В реализации такой модели выпускника определяющее место принадлежит созданию инновационной образовательной среды.

Проектирование общих целей инновационного образовательного процесса**:** Концепция предполагает практико-ориентированный подход в форме инновационной образовательной среды, реализующей генерации инноваций педагогами-новаторами, нацеленной на формирование творческого мышления, умения не стандартно мыслить и действовать, обладать аналитическими, профессиональными и социальными компетенциями, нравственностью и правовым сознанием, что в совокупности подготовит выпускников к инновационной профессиональной деятельности, выработает в них способность не только адаптироваться к малоизученным условиям, но и активно их преобразовывать.

Превентивными целями инновационного образовательного процесса института выступают:

1. Повышение качества обучения и воспитания путем трансформации педагогических инноваций, совершенствования методической, научной, учебной, управленческой системы образовательного процесса, адекватного запросам работодателей; формирование профессиональной и социальной компетентности.

2. Создание сообщества педагогов-новаторов и самоорганизующейся образовательной среды, способной к генерации педагогических инноваций, формирующих инновационное мышление обучаемых и обучающих.

3. Реализация на практике инновационной парадигмы и концепции образования, обеспечивающих функционирование саморазвивающихся моделей профессионального обучения специалистов.

4. Развитие у всех субъектов и объектов образовательного процесса духовно-нравственных качеств, физического здоровья, повышение общечеловеческой и национальной культуры, формирование способности видеть сложные процессы социальной динамики, развитие инициативы, творчества, способности к труду и инновационной деятельности, лидерских качеств.

5. Поиск референтов, т. е. значимых образцов для подражания, способных в процессе обучения задать идеал совершенства, пробудить в обучаемом самосозидание, самоорганизацию, а также помочь понять свое предназначение, обрести профессиональный смысл, личностную и социальную гармонию.

Определение задач инновационного развития образовательного процесса в институте. В концепции реализуется следующий комплекс задач инновационного обучения и воспитания:

– разработка, апробация педагогических инноваций, технологий, активных методов обучения и воспитания и внедрение их в деятельность профессорско-преподавательского состава, кафедр, деканатов;

– проведение практических занятий со студентами в научных и культурных центрах столицы, во властных структурах, в верхней и нижней палатах государственного устройства, на предприятиях, в учреждениях, организациях и т. п.;

– проведение систематического методического мониторинга, нацеленного на совершенствование качественного образовательного процесса, разработку системы контроля, анализа и прогноза;

– создание единой системы инновационного обучения и воспитания студентов на основе анализа передового инновационного опыта профессорско-преподавательского состава института, а также изучение, обобщение и распространение отечественного и зарубежного инновационного опыта образования, формирования творческих способностей;

– систематическая подготовка и переподготовка профессорско-преподавательского состава;

– прогнозирование и моделирование вариантов подготовки специалистов с инновационным мышлением в изменяющихся условиях региона и страны;

– анализ отзывов с предприятий и учреждений на выпускников вуза и проведение исследований, обеспечивающих корректировку совершенствования развития творческих способностей у обучаемых;

– разработка студентами производственных проектов в различных секторах экономики для администрации города, конкретных предприятий и т. д.;

– проведение исследований фундаментального и прикладного характера в условиях вуза (совместно с научными и производственными подразделениями), в том числе и по педагогической инноватике;

– использование образовательных технологий, обеспечивающих студентам возможность выбора учебных курсов и построения индивидуального варианта обучения;

– создание учебно-материальной базы, реализующей основные характеристики инновационного высшего образования учебного заведения.

Разработка принципов инновационного образования. Они определяются в процессе исследования, имеют свою специфику в реализации. Они как бы выкристаллизовываются из общей системы принципов инновационного образования и одновременно определяют вектор развития педагогической системы.

Внедрение элементов инновационного образования в процесс обучения и воспитания: Функциональные структурные элементы модели инновационной образовательной среды вуза представляют собой самодостаточную структуру, обеспечивающую реализацию концепции по формированию творческого мышления.

Прогнозирование направлений инновационного образования, формирующего инновационное мышление: Повышение качества функционирования и совершенствования методической, теоретической, организационной, редакционно-издательской деятельности, осуществляемых в соответствии с требованиями Государственных стандартов и практики, предъявляемых к специалистам-выпускникам факультетов. Приоритетными инновационными проблемами, требующими своего разрешения при реализации данного направления, являются:

1. Создание инновационных идей и педагогических технологий обучающего и воспитательного характера, развитие инновационной образовательной среды.
2. Проведение систематического мониторинга реализации инновационной парадигмы образования, которая формирует модель обучения, созидающую личность с инновационным мышлением (одна из задач – определить сдерживающие механизмы её реализации).
3. Обеспечение условий для профессорско-преподавательского состава, обусловливающих генерацию педагогических инноваций, совершенствование корпоративности в вузе, развитие его традиций.

Создание Центра инновационной подготовки преподавателей института и (по договоренности) учителей школ. Подготовка преподавателей ведется по следующим направлениям: применение новых учебно-методических и технических средств; разработка кейсов и «портфолио»; технологии создания видеоконференций; разработка технологий поиска партнеров из числа представителей бизнеса и предприятий для заключения договоров на целевую подготовку специалистов, проведения практик студентов и выполнение ими производственных проектов; развитие системы экспертизы инновационных технологий, генерируемых профессорско-преподавательским составом; экспериментальная апробация педагогических инноваций и их реализация в учебном процессе, научно-исследовательской работе; обобщение и распространение (тиражирование) инновационного педагогического опыта; построение самоорганизующейся инновационной, открытой образовательной среды, генерирующей всеми структурными элементами педагогические и организационные инновации в жизнь и деятельность института.

Доминирующими проблемами при реализации этого направления выступают:

а) реализация трех основных видов педагогических инноваций: ретроспективных (в основе данного технологического метода лежит проблемный метод), современных (их основу образуют педагогические инновации в сочетании с техническими средствами обучения, компьютерной техникой) и перспективных (технологическая реализация инноваций, развивающих самостоятельную работу студентов);

б) инновационная подготовка (и переподготовка) преподавателей кафедр по инновационным технологиям обучения и воспитания. Система инновационного методического обучения преподавателей включает в себя семинары на кафедрах, научно-практические конференции, обсуждение актуальных педагогических инноваций на заседаниях Ученого совета, ректорате и др.;

в) развитие культуры управления инновационным обучением и воспитанием, совершенствование образовательного процесса, обеспечивающим формирование творческого мышления, проведение системного мониторинга эффективности реализуемых педагогических инноваций;

г) формирование новых компетенций профессорско-преподавательского состава и сотрудников.

Исследования основ формирования инновационного мышления обучаемого. К основам, составляющим модель инновационного мышления выпускника, мы относим: *Самость* – обучение и воспитание в системе рефлексивной самоорганизации, самовоспитания, саморазвития, самопознания, самосовершенствования, самодостаточности и т. д., направленной на мобилизацию всех потенциалов личности студентов для выхода на субъект-субъектный уровень сотрудничества в образовательном процессе с целью обеспечения разрешения комплекса противоречий, стоящих перед ними в профессиональной подготовке инновационного уровня, а также мотивации обучения в течение всей жизни.

Творчество – через процесс образования и в течение всей жизни в системе поиска, то есть развитие репродуктивного и продуктивного начала и эвристических способностей, мотивации познания и генерации новшеств.

Прогнозирование и моделирование – формирование и развитие личного опыта предвосхищения эффективности принимаемых решений и учета последствий их результатов для генерирования инноваций.

Духовно-нравственное развитие – мотивация на познание и совершенствование гуманистических ориентаций фило- и онтологических потребностей, присущих историческому опыту Российского государства и генерирование инноваций с альтруистическим духовно-нравственным вектором.

Любовь к труду – осознанное уважительное отношение к любому труду, умение честно и добросовестно трудиться, максимальное развитие на этой основе социально и профессионально значимых способностей и компетенций.

Референтация – стремление к образу и идеалу в совершенствовании и развитии личностных и профессиональных качеств.

Конгруэнтность – единство типа впечатлений – информационное, активизированное воздействие не должны разрушать самоорганизацию субъективной реальности; умение продвигать инновации в объективную реальность, преодолевать механизм торможения.

Осознанность и рефлексия – сознательное и осмысленное партнерское взаимодействие и сотрудничество в инновационном учебном процессе с педагогом в решении совместных учебно-воспитательных задач.

Креатичность – быть терпимым в процессе обучения и формировать к себе, в первую очередь, и к окружающим критическое мышление.

Право и ответственность – при предоставлении учебным заведением свободы выбора форм обучения осуществлять акцентирование внимания на качество отработки содержания учебных программ, познание смыслов изучаемых дисциплин, развитие аналитических компетенций.

Проективность – познание обучаемым опережающих знаний, навыков профессиональных и социальных компетенций для будущей профессиональной деятельности.

Инновационная способность – проявление активности и инициативы в образовательной среде, в жизни студенческого самоуправления и за пределами института, при этом вырабатывать активную жизненную позицию с элементами индивидуальности и проявлением новшеств.

Корпоративность – овладение традициями института, их совершенствование, а также способность принять корпоративные ценности будущей организации, в которой предстоит работать специалисту.

Лидерство – развитие мотивации к стремлению изменить существующее положение в профессиональной деятельности в масштабе района, региона, страны.

Рефлексия – организация идеальной, поисковой деятельности обучаемого, развитие самопознания, собственная актуализация в процессах бытия, способность генерации адекватных инноваций.

Разработка междисциплинарных интегрированных учебных программ для формирования инновационного мышления у предпринимателей: создание новых интегративных форм и структур, реализующих программы дополнительного обучения, а также активизация взаимодействия системы профессионального обучения с рынком труда и разработка механизма обратной связи между потребителями образовательных услуг и системой образования. С целью реализации данной задачи концепции института создано структурное подразделение – Центр инновационной подготовки и переподготовки предпринимателей. Он выполняет очень важную роль в развитии образовательной среды вуза, в обеспечении взаимодействия её внутренней и внешней частей.

К направлениям реализации данной задачи относятся:

− активное сотрудничество с Комитетом содействия малому бизнесу и предпринимательству Московской области, Министерством образования и всеми заинтересованными учебными заведениями, включенными в инновационную подготовку предпринимателей, создание технопарка, бизнес-инкубатора;

− разработка концепции по переподготовке предпринимателей, формированию у них инновационного мышления;

− привлечение выпускников заочной формы обучения к прохождению практики в структурах образовательной среды вуза;

− совместные проекты с представителями бизнеса и государственного управления по переподготовке и повышению квалификации кадров, открытие с ними новых уровней образования (рабочих профессий, подготовку специалистов с инновационным мышлением, для удовлетворения потребностей в инфраструктуре региона и его предприятий).

Работа с выпускниками: Её смысл состоит в том, чтобы оказывать содействие студентам, молодым специалистам в решении их проблем, не дожидаясь их просьбы о помощи. Вовлечение выпускников в образовательный, исследовательский, профориентационный и иные процессы, способствует развитию у них корпоративного чувства. Системная работа с выпускниками активизирует выполнение принципа «галстука выпускника».

К основным направлениями работы следует отнести:

− создание банка данных выпускников вуза и получение от них и работодателей обратной информации, связанной с оценкой их уровня инновационного мышления, профессиональных и социальных компетенций;

− содействие созданию внештатного Агентства трудоустройства выпускников;

− приглашение выпускников к процессу преподавания;

− работа с выпускниками по оказанию помощи институту.

Развитие научно-исследовательской деятельности вуза: Научно-исследовательская работа вуза направлена на приращение нового знания в процессе учебной работы. Генерирование инноваций выпускниками следует рассматривать как продукт творчества, обладающий новизной и социальной значимостью, а этому можно обучиться только в ходе активной научно-исследовательской работы. Инновационный процесс представляет собой комплекс связанных между собой явлений – от рождения научной идеи до её реализации и коммерциализации. Все это возможно при активном участии студентов и преподавателей в секциях научного студенческого общества, так как работа в них позволяет будущему специалисту не только осваивать фундаментальные и прикладные знания, но и уметь творчески мыслить, овладевать технологией создания нового знания и уметь внедрять в профессиональную деятельность инновационные компетенции.

Основной формой реализации концепции выступает *инновационный учебно-научный комплекс,* который включает в себя: разработку и реализацию фундаментальной темы исследования вуза «Инновационное образование как смыслообразующая система, формирующая инновационное мышление»; разработку инновационной тематики в докторских и кандидатских работах; участие преподавателей и студентов в инициативных научно-исследовательских проектах для бизнеса, производства; ведение актуальных научно-исследовательских направлений кафедрами; организацию научно-исследовательской работы студентов (участие студентов в научных конференциях, конкурсах, проектах, грантах, научных семинарах, диспутах, написании статей и т. д.); создание научно-исследовательских лабораторий по проблемам инновационной деятельности; проведение мониторинга по проблемам развития инновационного мышления и инновационной деятельности предпринимателей в регионе; организацию межвузовской научно-исследовательской деятельности по инновационной тематике; создание банка педагогических инновационных технологий и др.

Партнеры института: Важнейшей стратегической целью развития образовательной среды вуза выступает установление партнерских отношений со всеми заинтересованными субъектами общества. Институт – открытая система, готовая к сотрудничеству со всеми учебными и научными организациями, в том числе и зарубежными, а также предприятиями, административными органами в подготовке выпускников к творческой деятельности, инициированию в кооперации с ними новаторских проектов.

Выводы и предложения. Таким образом, цель реализации инновационной образовательной концепции заключается в формировании инновационного мышления у выпускника, системы профессиональных, социальных, аналитических компетенций для инновационной деятельности в бизнесе, государственных структурах на основе современного научно-методического, информационного, инфраструктурного, воспитательного обеспечения инновационной образовательной среды и целенаправленного исследовательского процесса с выходом на практические проекты.

Список использованных источников

1. Делия В. П. Инновационное мышление в XXI веке / В. П. Делия. – Балашиха: ООО «ДЕ-ПО», 2011. – С. 68-69.
2. Делия В. П. Формирование и развитие инновационной образовательной среды гуманитарного вуза / В. П. Делия. – М.: ООО «ДЕ-ПО», 2008. – 480 с.

УДК 67.401.02

Н.Г. Мамичев, канд. соц. наук
Брянский филиал Российской академии народного хозяйства и государственной службы при Президенте РФ, г. Брянск, Россия

ВНУТРЕННИЕ СОЦИАЛЬНЫЕ ФАКТОРЫ В УПРАВЛЕНИИ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ГРАЖДАНСКОЙ СЛУЖБОЙ СУБЪЕКТА РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

В статье рассматриваются вопросы выявления факторов, которые влияют на эффективность государственной гражданской службы в Российской Федерации. На основании результатов социологических исследований выявлено недостатки и резервы в управленческом процессе, определены оптимальные условия применения социальных механизмов управления государственной гражданской службой субъекта РФ.

Ключовые слова: *социологический опрос, социальные факторы, управление, гражданская служба, критерии эффективности государственного управления.*

У статті розглядаються питання виявлення чинників, які впливають на ефективність державної цивільної служби в Російській Федерації. На підставі результатів соціологічних досліджень виявлено недоліки і резерви в управлінському процесі, визначені оптимальні умови застосування соціальних механізмів управління державною цивільною службою суб'єкта РФ.

Ключові слова: *соціологічне опитування, соціальні чинники, управління, цивільна служба, критерії ефективності державного управління.*

The article considersthe questions of factors revelation, that influence the efficiency at government service of Russian Federation. On the basis of the social survey results, drawbacks and reserves in management process have been revealed and optimal conditions of social mechanism application of government subject service management of Russian Federation have been determined.

Key words: *social survey, social factors, management, government service, criteria of effectiveness of state administration.*

Постановка проблемы. Управление государственной гражданской службой – это, прежде всего, прерогатива государства, и представляет собой одно из ключевых направлений государственного управления. Профессор Г.В. Атаманчук охарактеризовал социальный механизм формирования и реализации государственного управления как «совокупность и логическую взаимосвязь социальных элементов, процессов и закономерностей» [3]. Таким образом, социальный механизм управления государственной гражданской службой субъекта РФ представляем как совокупность и логическую взаимосвязь социальных элементов, процессов и закономерностей посредством которых субъект РФ реализует (объединяет) потребности, интересы и цели общества в управляющих воздействиях на государственную гражданскую службу, закрепляет их в своих управленческих решениях и действиях (законах и иных нормативных правовых актах) и практически проводит их в жизнь, опираясь на конституционные полномочия.

Цель статьи. На основании социологического анализа раскрыть роль социальных факторов в функционировании социальных механизмов управления государственной гражданской службой.

Выделение ранее нерешенных частей общей проблемы. Рассматривая *социальный фактор как явление (процесс), обусловливающее социальные изменения* в отношении государственной службы или внутри государственной службы, выделяем две группы социальных факторов в управлении государственной гражданской службой: *социальные факторы внешней среды и социальные факторы внутреннего воздействия.* Важным для управления государственной гражданской службой является исследование *комплекса внутренних факторов*, влияющих на содержание и развитие социальных изменений внутри государственной гражданской службы. К ним в первую очередь следует отнести факторы, влияющие на формирование и развитие кадрового состава государственной гражданской службы субъекта РФ. Формирование *социальной среды государственной гражданской службы* должно начинаться с реализации комплекса мер, принимаемых для обеспечения конституционного принципа «равного доступа граждан к государственной службе». Практика показывает, что, несмотря на имеющуюся правовую базу, регла-

ментирующую порядок замещения вакантных должностей на государственной гражданской службе, имеют место нарушения действующего законодательства.

Изложение основного материала. К причинам дефицита квалифицированных кадров в системе государственной гражданской службы 42,4 % опрошенных экспертов, относят «привлечение и выдвижение кадров по знакомству, личной преданности» [6]. В оценивании препятствий, с которыми сталкиваются граждане при устройстве на работу в государственные органы власти и управления, эксперты основным препятствием считают отсутствие стажа работы, возраст и пол кандидата (рис. 1).

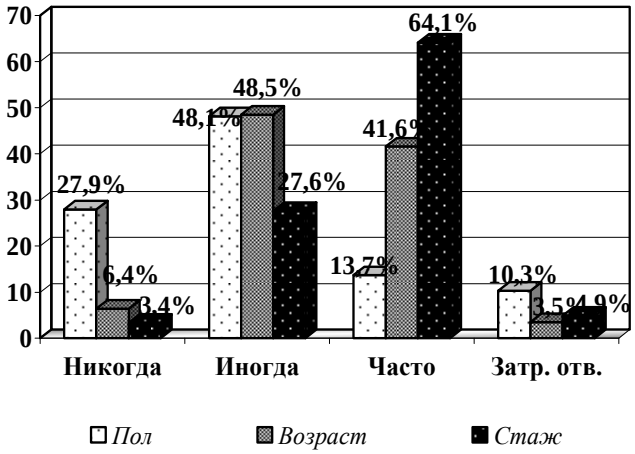

Рис. 1. Препятствия при устройстве на работу в органы государственной власти

Если требования к стажу работы по специальности (стаж государственной службы) относится к квалификационным требованиям и устанавливается нормативным правовым актом субъекта РФ, то отказ в приеме на государственную гражданскую службу по возрастным и половым признакам носит дискриминационный характер и свидетельствует об издержках в управлении государственной гражданской службой. Установление квалификационных требований по должностям государственной гражданской службы субъекта РФ к «стажу гражданской службы (государственной службы иных видов) или стажу (опыту) работы по специальности»[1] находится в компетенции субъекта РФ. Так, в Брянской области требования к «стажу» не предъявляется для младшей группы должностей, а на государственной гражданской службе Рязанской и Орловской областей требования к стажу не предъявляются, в том числе и для старшей группы должностей.

Снижая требования к «стажу» работы субъект РФ предоставляет большему количеству граждан возможность поступить на государственную гражданскую службу. Рост числа претендентов на замещение вакантных должностей или участников кадрового резерва государственной гражданской службы субъекта РФ, повышает уровень конкуренции при конкурсном отборе претендентов. В современных условиях, когда специалист, получивший профессиональное образование не в состоянии приобрести «стаж работы по специальности» по причине отсутствия рабочих мест в регионе, возможность поступить на государственную службу становится важным социальным фактором. С другой стороны, такой подход снижает качественный состав принятых на государственную гражданскую службу, что связано с притоком на государственную службу специалистов, не имеющих практического опыта работы по специальности.

В приведенном примере субъект РФ, устанавливая квалификационные требования, должен исходить из анализа кадрового потенциала региона и проводить взвешенную кадровую политику в отношении трудоустройства выпускников профессиональных образовательных учреждений. Взаимодействуя со студентами вузов следует внедрять и

использовать целевую подготовку специалистов по «договору на обучение между государственным органом и гражданином с обязательством последующего прохождения гражданской службы после окончания обучения в течение определенного срока» [2]. Например, такая норма, как заключение договора, осуществляемого по результатам конкурса, на обучение за счет средств бюджета субъекта РФ, на условиях, предусмотренных государственным органом и гражданином с обязательством последующего прохождения гражданской службы после окончания обучения в течение определенного, содержится в законодательстве г. Москвы.

Важным, как подтверждают результаты экспертного опроса, фактором является *стремление граждан поступить на государственную гражданскую службу*. Так, из числа опрошенных 44,7 % экспертов считают, что поступающие на государственную гражданскую службу граждане руководствуются «гарантией постоянной работы, стабильным положением», 31,3 % – «стремлением занять престижное место в обществе», 28,6 % – «стремлением обеспечить перспективы своего служебного роста» [6].

Сравнительный анализ показал, что «гарантии постоянной работы, стабильного положения», «стремление занять престижное место в обществе», «стремление обеспечить перспективы своего служебного роста» сохраняются на протяжении ряда лет в качестве основных причин, влияющих на профессиональный выбор граждан в пользу государственной гражданской службы (рис. 2).

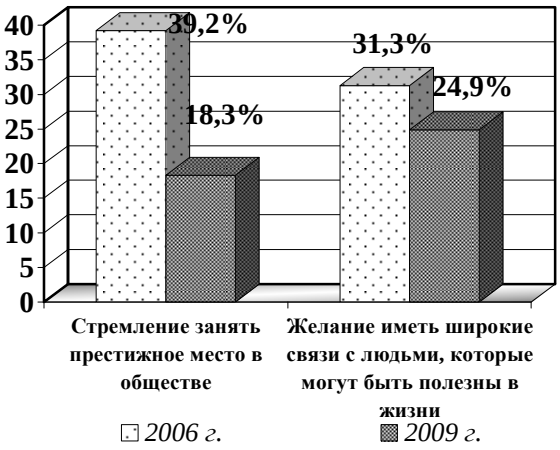

Рис. 2. Мотивы, побуждающие к поступлению на государственную гражданскую службу

В оценке экспертов оснований выбора гражданами государственной гражданской службы как рода своей профессиональной деятельности отражается характеристика состояния «социальных ожиданий» и «социальных рисков» современного российского общества.

Динамика экспертных оценок (табл. 1) наглядно демонстрирует стабильность причин предпочтения гражданами государственной гражданской службы. Сравнительный анализ экспертных оценок демонстрирует некоторые негативные тенденции, влияющие на качественные характеристики кадрового потенциала государственной гражданской службы.

Так, количество экспертов, выбравших в 2006 г. в качестве аргумента поступления на государственную службу «стремление занять престижное место в обществе», уменьшилось с 39,2 % до 31,3 % в 2009 г., что указывает на снижение престижности государственной гражданской службы у граждан, поступающих на государственную гражданскую службу субъекта РФ.

В 2006 г. 18,3 % экспертов отметили у граждан, поступающих на государственную гражданскую службу в качестве причины «желание иметь широкие связи с людьми, которые могут быть полезны в жизни»; в 2009 г. количество экспертов, разделяющих это мнение, выросло до 24,9 %. Количество экспертов, считающих причиной поступле-

ния граждан на государственную службу «стремление повысить своё материальное благополучие», выросло с 11,7 % в 2006 г. до 19,4 % в 2009 г. В 2006 г. 30,8 % экспертов отметили причиной поступления граждан на государственную службу «желания принести пользу обществу и государству», а в 2009 г. количество экспертов, поддерживающих это утверждение, снизилось до 24,4 %.

Таблица 1

Динамика экспертных оценок причины выбора гражданами государственной гражданской службы

Чем руководствуются граждане, поступающие на государственную гражданскую службу	**Мнение экспертов (в %)**	
	2006 год [5]	*2009 год* [6]
Гарантией постоянной работы, стабильного положения	40,0	44,7
Стремление занять престижное место в обществе	39,2	31,3
Желание принести пользу обществу и государству	30,8	24,4
Стремление обеспечить перспективы своего служебного роста	26,7	28,6
Стремление полнее реализовывать свои профессиональные качества	19,2	19,8
Желание иметь широкие связи с людьми, которые могут быть полезны в жизни	18,3	24,9
Стремление повысить своё материальное благополучие	12,5	19,4
Стремлением заработать высокую пенсию	11,7	12,4
Отсутствие другого выбора	5,0	3,7

Изменения в оценке причин выбора гражданами государственной гражданской службы в качестве своей профессиональной деятельности, должны учитываться при расставлении акцентов в управлении государственной гражданской службой. Как следует из выделенных экспертами приоритетов, наиболее значимым мотивом поступления граждан на государственную службу выступает гарантия постоянной работы и стабильного положения. Экспертные оценки показывают, что в формировании кадрового состава государственной гражданской службы на этапе отбора кадров для государственной гражданской службы издержки конкурсного набора (профанация или игнорирование конкурса) не компенсируются другими формами. Так, 34,1 % экспертов среди причин нехватки квалифицированных кадров указали «отсутствие четкой систематической работы по формированию кадрового резерва», 23,5 % отметили «недооценку роли профессионализма персонала в формировании кадрового резерва», а 11,1 % экспертов – «выдвижение на вакантные руководящие должности лиц, не состоявших в резерве» [6]. Распределение мнений экспертов указывает на то, что «основными причинами, обуславливающими недостаток квалифицированных кадров в государственных органах, можно считать субъективизм в подборе и расстановке кадров и бессистемность работы с кадровым резервом, а часто – ее полное отсутствие» [4].

Анализируемые внутренние условия и факторы, определяющие характер формирования кадрового корпуса и социальной среды государственной гражданской службы, в оценках экспертов, указывают на возможные издержки и, безусловно, могут оказать опосредованное влияние на качество кадрового состава государственной гражданской службы, если их не учитывать в управлении государственной гражданской службой субъекта РФ. Изучение социальных факторов, оказывающих влияние на выбор гражданами в качестве своей профессиональной деятельности государственную гражданскую службу, способствует обоснованию направлений формирования и использования кадрового резерва на государственной гражданской службе, планирования и осуществления опережающих действий в профориентационной работе по подбору кадров на государственную гражданскую службу. Более того, *профессиональную ориентацию в сфере государственной службы* следует рассматривать как совокупность социальных взаимодействий государственной гражданской службы как социального института с други-

ми социальными институтами общества с целью обеспечения подбора кадров на государственную гражданскую службу.

Особое место в функционировании государственной гражданской службы занимают вопросы *управления прохождением государственной гражданской службы*, так как социальные процессы, сопровождающие и обеспечивающие прохождение государственной гражданской службы, сопряжены со многими факторами. Отдельное место занимают факторы, влияющие на адаптацию гражданина поступившего на государственную гражданскую службу (гражданского служащего заместившего другую должность в результате развития карьеры). *Назначение испытания на государственной гражданской службе,* как показывает практика, носит формальный характер, не имеет нормативного правового сопровождения, не реализуется *заложенная в «испытательном сроке» социальная сущность* вступления государственного гражданского служащего в должность государственной гражданской службы.

Реализация принципа профессионализма и компетентности государственных гражданских служащих обеспечивается, в том числе, через квалификационный экзамен и аттестацию, дополнительное профессиональное образование государственных гражданских служащих. В настоящее время на государственной гражданской службе субъектов РФ эти кадровые процедуры стали привычными. Однако квалификационный экзамен, аттестация государственных служащих остаются методами дисциплинарного и воспитывающего воздействия на государственного гражданского служащего. Такое утверждение иллюстрируют результаты социологического опроса государственных служащих, проведенного в Московской области. Лишь 8,0 % респондентов указали, что перспективы служебного роста зависят от «результатов аттестации» и 3,8 % от «сдачи квалификационных экзаменов». Итоги аттестации государственных гражданских служащих еще слабо используются в управлении профессиональным развитием, оптимизации кадрового состава государственной службы, в процессе формирования кадрового резерва государственного органа субъекта РФ.

В последнее время существенно повысилось значение профессиональной компетенции в процессе формирования кадрового состава государственной гражданской службы. Важную роль в этом процессе играет социальный фактор *мотивации профессионального развития государственных гражданских служащих* субъекта РФ. Опрос показал, что государственные гражданские служащие перспективы своего служебного роста ставят в зависимость от «профессиональной компетентности» (32,1 %), «желания руководителя» (19,2 %) и «стажа работы» (14 %). Государственные гражданские служащие положительно оценивают уровень своего профессионализма («высокий» – 39,4 %, «средний» – 42 %), а также соответствие профессионального образования («вполне соответствует» – 36,9 %, «в большей мере» – 40 %) при этом 76,6 % служащих ощущают «необходимость продолжения профессионального образования». Более половины опрошенных считают для себя актуальным «прогнозирование и планирование развития кадров» (51,5 %), «управление профессиональным ростом» (53 %) и «развитие системы непрерывного образования» (53 %).

В табл. 2 приведены «социальные ожидания» государственных гражданских служащих в зависимости от полученного дополнительного профессионального образования, из которой видим, что приоритет отдан продолжению образования по причине «достичь высокого уровня специальных профессиональных знаний» (24,6 %) и «иметь возможность увереннее адаптироваться к изменениям условий деятельности» (23,4 %).

Результаты социологических исследований свидетельствуют о том, что фактор мотивации профессионального развития не учитывается в управлении государственной гражданской службой, а служащие не имеют возможности в полной мере реализовать свою профессиональную компетентность. Изменить положение дел, используя данный

фактор в целях повышения качественного состава государственных гражданских служащих, позволяет наличие соответствующего социального механизма управления профессиональным развитием государственных гражданских служащих.

Таблица 2

Ожидаемые результаты государственных гражданских служащих от дополнительного образования

Ожидаемые результаты государственных гражданских служащих от дополнительного образования	%
Достичь высокого уровня специальных профессиональных знаний	24,6
Иметь возможность увереннее адаптироваться к изменениям условий деятельности	9,7
Иметь возможность увереннее адаптироваться к изменениям условий деятельности	23,4
Овладеть современными информационными технологиями	5,7
Иметь возможность проявить свои творческие способности, самореализоваться	12,6
Передавать опыт и знания другим	6,3
Повысить свой общественный престиж	5,7
Иметь материальный достаток, позволяющий жить по своему желанию	8,6
Стать лидером в коллективе	1,7
Получить возможность быстро решить свои жизненные проблемы	1,7

На государственную гражданскую службу как социальную систему оказывают влияние факторы, имеющие социальное значение, т. е. заметно влияющие на поведение и деятельность государственных гражданских служащих. Анализ законов законодательства о государственной гражданской службе субъектов РФ Центрального Федерального округа показал, что имеют место различные подходы к организации государственной гражданской службы в субъектах РФ. Различия наблюдаются в части предоставления дополнительных государственных гарантий, пенсионного обеспечения государственных гражданских служащих.

Важным механизмом противодействия злоупотреблениям в сфере государственного управления и коррупции является *урегулирование конфликтов интересов и обеспечение соблюдения требований к служебному поведению* государственных гражданских служащих. В числе конфликтов чаще всего встречающихся в органах государственной власти треть экспертов (31,7 %) назвали «конфликт интересов», при этом вторым отметили «служебные споры» (45,2 %), а на первое место поставили «конфликт между руководителем и подчинённым» (53,5 %). В целом уровень конфликтности оценили как «средний» 51,7 % экспертов, как «низкий» и «средний» – соответственно 27,5 % и 15,8 %.

Как следует из приведенных в табл. 3 результатов социологического опроса, мнение экспертов на протяжении трех лет в оценке причин возникновения конфликта интересов на государственной гражданской службе существенно не изменились.

Таблица 3

Динамика причин изменения конфликтов в оценках экспертов

Причины возникновения конфликта интересов	Мнение экспертов	
	2006[5]	*2009*[6]
Низкое денежное содержание	34,7	41,9
Размытость должностных полномочий	47,5	46,5
Нравственный климат в обществе	23,7	31,2
Нестабильность государственной гражданской службы	48,3	44,7
Служебное поведение руководителя	не опрашивались	28,4
Отсутствие механизма контроля за доходами и имуществом чиновников	не опрашивались	16,7
Отсутствие уголовной и административной ответственности за неисполнение должностных полномочий.	не опрашивались	14,4

«Служебное поведение руководителя», отсутствие механизмов эффективного контроля за доходами и имуществом государственного служащего, уголовной и администрат-

ративной ответственности за неисполнение должностных полномочий. Тревожным является тот факт, что руководитель является составной частью механизма управления государственной службы, но, по мнению 28,4 % экспертов, является «источником» конфликта интересов на государственной гражданской службе. Более того, 37,2 % и 29,8 % экспертов считают, что на практике требование к государственному гражданскому служащему «не выполнять неправомерное, с его точки зрения, поручение руководства» соответственно «реализуется отчасти» и «не реализуется».

К причинам возникновения конфликтных ситуаций на государственной гражданской службе относятся отсутствие четкой «регламентации должностных полномочий», «низкое денежное содержание», «нестабильность государственной службы» и «нравственный климат в обществе». Добавились и другие причины: Урегулирование конфликта интересов на государственной гражданской службе призваны осуществлять комиссии соответствующих государственных органов, тем самым призванные формировать морально-психологический климат в коллективах, формировать «корпоративную» и организационную культура на государственной гражданской службе. В оценке экспертов деятельность комиссий по соблюдению требований к служебному поведению и урегулированию конфликта интересов в 40,1 % случаев «малоэффективна» и в 22,6% случаев «неэффективна».

Выводы и предложения. Как видно из исследования, можно выделить факторы, способствующие и факторы, препятствующие эффективному функционированию государственной гражданской службы. В результате профессиональной служебной деятельности на государственной службе выстраиваются особого рода социальные отношения, которые вместе с внутренними и внешними условиями и факторами, оказывают влияние, как на государственных гражданских служащих, так и на государственную службу в целом.

Исследование с помощью социологических методов социальных факторов, оказывающих влияние на управление государственной службой, позволяет выявить недостатки и резервы в управленческом процессе, определить оптимальные условия применения социальных механизмов управления государственной гражданской службой субъекта РФ.

Список использованных источников

1. О государственной гражданской службе Российской Федерации: Федеральный закон от 27 июля 2004 г. № 79-ФЗ // Российская газета. – 2004. – 31 июля.
2. О подготовке кадров для федеральной государственной гражданской службы по договорам на обучение: Указ Президента Российской Федерации от 21 декабря 2009 г. № 1456.
3. Атаманчук Г. В. Сущность государственной службы: монография / Г. В. Атаманчук. – М., 2008.
4. Турчинов А. И. Кадровый потенциал государственной гражданской службы: духовно-нравственные проблемы: монография / А. И. Турчинов, К. О. Магомедов. – М., 2010. – 204 с.
5. Материалы социологических исследований «Проблемы функционирования и развития государственной гражданской службы Российской Федерации» (март 2006 г.) / руководитель проекта – д-р социол. наук, профессор А. И. Турчинов; руководитель социологического исследования – д-р социол. наук, профессор К. О. Магомедов.
6. Материалы социологических исследований «Актуальные проблемы государственной гражданской службы Российской Федерации» (январь 2009 г.) / руководитель проекта – д-р социол. наук, профессор А. И. Турчинов; руководитель социологического исследования – д-р социол. наук, профессор К. О. Магомедов.

УДК 332.01

М.І. Мурашко, канд. екон. наук, доцент
Ю.М. Коваленко, здобувач
Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

РЕГІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ ЯК МЕХАНІЗМУ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

Досліджено напрями модернізації державної служби в Україні як механізму виконавчої влади публічного управління в контексті євроінтеграційної регіональної соціально-економічної політики.

Ключові слова: *модернізація, державна служба, публічна влада, соціальний капітал, регіональна соціально-економічна політика.*

Исследованы направления модернизации государственной службы в Украине как механизма исполнительной власти публичного управления в контексте евроинтеграционной региональной социально-экономической политики.

Ключевые слова: *модернизация, государственная служба, публичная власть, социальный капитал, региональная социально-экономическая политика.*

The directions of modernization of the state service in Ukraine as a mechanism of executive authorities of the public administration in the context of European integration regional socio-economic policy were investigated.

Key words: *modernization, government service, public administration, social capital, regional socio-economic policy.*

Постановка проблеми. Вдосконалення державного управління шляхом якісної модернізації інституту державної служби на загальнонаціональному та регіональному рівнях є значимою складовою ефективного розвитку України в напрямку євроінтеграції.

Європейська спільнота позитивно відзначила готовність уряду України щодо реформування системи державного управління з метою задоволення потреб суспільства та підвищення добробуту нації. Усвідомлення необхідності модернізації державної служби України знайшло відображення в уУказі Президента України щодо реформування Національної академії державного управління при Президентові України, прийнятті нормативно-правових та регламентуючих документів з питань розвитку інституту державної служби України.

Очевидно, що в сучасному віртуально-інформаційному середовищі, тільки взаємодопомога, взаємосприяння та співробітництво індивідуумів і соціальних груп, підґрунтям яких є довіра та система морально-етичних цінностей гуманістичного суспільства – це ті ключові фактори формування та накопичення соціального капіталу будь-якої спільноти, що приведуть до подолання стратифікаційного розшарування, досягнення соціально-економічного оптимуму та гармонії суспільного буття.

Питання соціалізації, якісної модернізації державної служби України, як апарата публічного управління, актуалізовано завданнями сьогодення і потребує дослідження потенціальних шляхів його вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перманентне реформування соціальних інститутів характеризується у вітчизняній науковій думці дослідженнями окремих питань з даної проблематики. Комплексне ґрунтовне вивчення усіх аспектів державної служби є актуальним питанням подальших досліджень у цій сфері.

Питання модернізації державної служби на рівні регіонів в контексті синергетики державного управління недостатньо висвітлено і залишається невирішеною частиною загальної проблеми модернізації державної служби України.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення напрямів модернізації соціальної складової державної служби України, спрямованих на ефективну реалізацію регіональної політики та досягнення синергетики публічної влади для підвищення ефективності своєї діяльності і вирішення євроінтеграційних завдань суспільства.

Виклад основного матеріалу. Державна служба є виконавчим механізмом державного управління – адміністратора соціально-економічних процесів, соціокультурних та суспільно-політичних відносин країни. Становлення і розвиток державної служби України синхронізовано із становленням української держави і характеризується як до-

сягненнями, так і помилками, характерними для процесу генезису соціального інституту в період трансформації пострадянського в соціально-ринкове середовище.

Виклики сьогодення зумовлюють необхідність випереджувальної модернізації всіх інститутів державної влади, і першочергово державної служби, як дієвого механізму функціонування державновладних повноважень, шляхом створення власних конкурентоспроможних технологій публічного управління.

Модернізація (фр. modernisation, від moderne – новітній, сучасний) – складний процес, що протікає під впливом глобалізації, в усіх основних сферах життєдіяльності суспільства. Він характеризується структурно-функціональною диференціацією та формуванням відповідних форм інтеграції.

У цій мірі спорідненим поняттю «модернізація» є дефініція «трансформація».

Термін «модернізація» у перекладі з англійської означає осучаснення й позначається наявністю ряду характеристик, властивих сучасному суспільству.

Існують різні інтерпретації поняття модернізації. П. Штомпка виділяє три значення цього поняття. Відповідно до його думки, у першому, загальному розумінні, модернізація – це синонім усіх прогресивних соціальних змін, коли суспільство рухається вперед. У цьому значенні вихід з печер і будівництво перших укриттів настільки ж явний приклад модернізації, як і прихід автомобілів на зміну кінським візкам або комп'ютерів на зміну друкарським машинкам. Однак він вважає, що стосовно теорії модернізації ближчими є такі дві інтерпретації цього поняття: у першому значенні поняття «модернізації» тотожно поняттю «сучасності» й означає комплекс соціальних, політичних, економічних, культурних й інтелектуальних трансформацій, що відбувалися на Заході з XVI-го століття та досягнувших свого апогею в XIX-XX століттях. Сюди включаються процеси індустріалізації, урбанізації, раціоналізації, бюрократизації, демократизації, домінуючого впливу капіталізму, поширення індивідуалізму й мотивації успіху, утвердження розуму й науки і т. ін. Модернізація в цьому контексті означає досягнення сучасності, «процес перетворення традиційного, або дотехнологічного суспільства, у міру його трансформації, у суспільство, для якого характерні машинна технологія, раціональні й секулярні відносини, а також високодиференційовані соціальні структури» [8].

В іншому розумінні термін «модернізація» відноситься до відсталих або слаборозвинених суспільств й описує їх зусилля, спрямовані на те, щоб наздогнати провідні, найбільш розвинені країни, які співіснують із ними в одному історичному часі, у рамках єдиного глобального простору. Інакше кажучи, у такому випадку поняття «модернізація» описує рух від периферії до центру сучасного суспільства. В загальному вигляді модернізація характеризується як суспільно-історичний процес, у ході якого традиційні суспільства стають прогресивними, індустріально-розвиненими.

У цьому контексті модернізація визначається як перехід від традиційного суспільства до сучасного, котре, на думку деяких науковців, містить у собі, насамперед, корінну відмінність від традиційного, тобто орієнтацію на інновації, перевагу інновацій над традицією, світський характер соціального життя, поступальний (нециклічний) розвиток, виділену персональність, переважну орієнтацію на інструментальні цінності, індустріальний характер, масову освіту тощо [7].

Специфічною рисою української спільноти є симбіоз тоталітарної пострадянської і ліберально-ринкової постмодерної культури мислення і дій, що зумовлює конфронтацію різних систем цінностей, ускладнює процес злагоди і формування довіри індивідуумів один до одного, соціальних груп, соціальних інститутів та інституту державної влади зокрема.

Останнім часом відбувається формування суспільства «споживання», яким легко маніпулювати за допомогою супермаркетів, шоу-програм та серіалів.

Тому мобілізація та подальше накопичення соціального капіталу індивідуумів, груп та інститутів сприятиме зміні ідеалів споживчого суспільства на систему цінностей цивілізованої гуманістичної спільноти. Одним із пріоритетних напрямів інтеграції до західноєвропейської цивілізації має бути синтез соціально-економічного, культурно-політичного векторів розвитку суспільства.

У щорічному Посланні «Модернізація України – наш стратегічний вибір» Президента України до Верховної Ради України зазначається, що у сучасних умовах головним ресурсом розвитку та модернізації будь-якої країни, провідним чинником її конкурентоспроможності стає людський капітал. Нова гуманітарна політика держави має бути спрямована на розвиток, орієнтована на максимальне розкриття потенціалу кожної людини, створення гідних умов для реалізації всіх її інтелектуальних і творчих можливостей. Суспільний прогрес неможливий без кваліфікованих фахівців, талановитих учених, якісної освіти і постійного професійного навчання. У Посланні наголошується на необхідності зростання інвестицій у людський розвиток, розвиток соціальної інфраструктури з метою формування кадрового, соціального, інтелектуального потенціалу суспільства як чинників забезпечення конкурентоспроможності країни [4].

Здобутками організаційної модернізації, спрямованої на виконання завдань наближення системи державного управління до європейських стандартів, модернізації і професіоналізації державної служби, є новий Закон України «Про державну службу» від 17.11.2011р. № 4050-VI, який набуває чинності з 1 січня 2013 року [1], реформування Національної академії державного управління [3], створення Національного Агентства з питань державної служби із системою регіональних структур [2], законодавчі заходи, спрямовані на запобігання проявам корупції в органах державної влади.

Громіздка система категорійності службових посад гальмує внутрішню мобільність державних службовців. За прикладами європейських країн новий Закон України «Про державну службу» шляхом запровадження чотирьохрівневої категорійності сприяв її модернізації. Він також підвищує соціальний статус державного службовця, впроваджує адекватне матеріальне забезпечення, краще захищає права на професію, насамперед, від впливу політичних факторів [6].

З прийняттям Податкового кодексу система державно-службових відносин публічного управління у податковій сфері зазнала значних змін, що є позитивним здобутком загальнонаціональної реформи державного управління. Кодифікація податкового законодавства стала значним кроком до модернізації публічних відносин тріумвірату «влада-бізнес-суспільство» у сфері оподаткування.

Традиційна управлінська структура мислення сприяє збереженню внутрішньої організації, форми та змісту державної служби, але при цьому ускладнює процес якісної трансформації свідомості державного службовця – особистісного самовираження, реалізації творчого потенціалу управлінських функцій, ініціативності в активізації соціальних процесів, мобільності, адаптивності, соціальної відповідальності.

Джерелом модернізаційних аспектів якісної трансформації державної служби України може бути світовий досвід із акцентом на соціальну сутність процесу модернізації та формування соціально-відповідальної публічної влади на загальнонаціональному та регіональному рівнях.

Логіка сучасних підходів до ефективного функціонування адміністративних систем полягає в усвідомленні гармонізації інтересів усіх суб’єктів соціально-економічних процесів і багатоаспектних суспільних відносин – людини, спільноти, держави як адміністративної системи самореалізації людини у певній спільноті.

Впровадження, перш за все, на регіональному рівні управлінської традиції західноєвропейської цивілізації, що полягає у розподілі відповідальності окремих аспектів со-

ціального управління між державним та приватним секторами, є одним з якісних елементів євроінтеграції державної служби України.

Передумовами модернізації державної служби мають стати:

- забезпечення стабільності та якісного розвитку суспільних відносин незалежно від «кольору» політичної еліти, що знаходиться при владі шляхом подолання бюрократизації, корумпованості, соціальної апатії державної служби;
- дотримання європейських стандартів модернізації, що базуються на принципах стабільності та еволюційності;
- забезпечення раціонального використання потенціалу державних службовців;
- зміцнення фінансової самостійності регіональних бюджетів;
- розроблення дієвої стратегії інноваційного розвитку територій регіонів.

Модернізація державної служби повинна визначатись послідовністю її етапів:

- аналіз реалій та визначення головний цілей модернізації та практичних шляхів їх досягнення;
- консолідація суспільства, мобілізація потенціалу публічного управління регіональних еліт з метою реалізації визначених цілей модернізації;
- розроблення та реалізація задекларованих програм у процесі модернізаційних перетворень державної служби;
- подальша консолідація регіональної спільноти та суспільства на модернізованій соціальній основі.

Перший етап обумовив такі інтегровані західноєвропейські аспекти модернізації державної служби:

- усвідомлення необхідності впровадження традиції наступництва на державній службі у вирішенні соціально-економічних завдань незалежно від зміни політичної еліти;
- трансформація пострадянсько-ринкового апарату виконавчої влади в соціально-відповідальний модернізований інститут державної служби;
- універсалізація певних послуг різними державними службами для підвищення їх якості;
- модернізація соціально-особистісного компонента державної служби;
- впровадження законодавчо-регламентованої етики державних службовців для формування якісної публічно-управлінської культури;
- розвиток інформаційного суспільства шляхом реалізації програми комп’ютерної грамотності населення, використання нових інформаційно-комунікаційних технологій та інтеграції національної інформаційної інфраструктури у світову інфраструктуру;
- формування та розвиток соціального капіталу як каталізатора якісних змін;
- трансформація до інформаційного суспільного управління;
- імплементація ринкового підходу в систему державного управління – публічна влада пропонує послуги, а населення їх споживає;
- впровадження інструментів проектного менеджменту у публічному адмініструванні шляхом розроблення і реалізації проектів розвитку, спрямованих на якісну зміну стану певної соціальної групи, збалансованого задоволення її матеріальних і духовних потреб.

Оскільки, в правовому аспекті державно-службові відносини передбачають наділення особи, що має статус державного службовця, виключним правом діяти від імені держави, то розвиток людського потенціалу в системі державної служби має відбуватися в контексті соціалізації – формування та накопичення соціального капіталу – як аспекту якісної модернізації державної служби.

На нашу думку, соціальний капітал державної служби має накопичуватись через механізм узгодженої взаємодії всіх гілок публічної влади, всіх механізмів публічного

адміністрування, спрямованої на подолання кризових явищ в усіх сферах життєдіяльності суспільства, зовнішніх фінансово-економічних глобальних загроз та забезпечення позитивного динамічного розвитку суспільства.

Нагромадження соціального капіталу повинно сприяти динаміці функціонування соціального механізму територіальної громади за такою моделлю: соціальний механізм – партнерська взаємодія соціальних груп з соціальними інститутами – соціальний капітал територіального утворення – міста, регіону, країни. Якісний розвиток такої системи можливий за умови соціалізації державної служби. В таких умовах саме соціальний капітал спроможний вирішити найгостріші питання суспільства – «соціальне відторгнення» та «соціальне залучення». Підтвердження цьому наведені в останній Національній доповіді про людський розвиток «Україна на шляху до соціального залучення», де виокремлено проблематику людського розвитку і соціального залучення, як взаємодоповнюючих та взаємопідсилюючих концепцій [3]. У ній визначено пріоритети політики соціального залучення, які мають бути прийняті до уваги під час розроблення регіональних програм соціалізації державної служби.

Тому завданням державної служби в кооперації з громадськими організаціями є визначення дієвих шляхів вирішення проблеми соціального відторгнення за такими ключовими аспектами соціального залучення:

- підвищення рівня довіри населення до усіх політичних інститутів;
- подолання дефіциту правових, інституційних, фінансових, адміністративних інструментів регулювання відносин у сфері культури для забезпечення її розвитку відповідно до національних інтересів країни;
- визначення пріоритетом регіональної соціальної політики досягнення відповідно до Директиви ЄС №17 повної зайнятості, високої якості та продуктивності праці, соціальної згуртованості та залучення;
- впровадження у сфері ринку праці та зайнятості принципів політики залучення найбільш уразливих груп – молоді, жінок, людей з особливими потребами та людей старшого віку;
- зменшення нерівності та відносної бідності населення шляхом:
  - соціально-відповідального розподілу доходів;
  - гендерного бюджетування;
  - адресності допомоги;
  - мотивації економічної активності самозайнятих осіб з метою трансформації малого бізнесу з «ринковим» менталітетом у демократично свідомий середній клас;
- вирішення житлової проблеми, як компонента повноцінної участі в суспільному житті, у двох першочергових напрямах:
  - доступність житла;
  - зменшення частки витрат сімейного бюджету на житлово-комунальні послуги та диференціації оплати послуг відповідно до їх якості;
- забезпечення рівного доступу населення до якісних медичних послуг незалежно від місця проживання та майнового стану шляхом збалансування державних гарантій та фінансових ресурсів через впровадження системи соціального медичного страхування;
- розроблення і реалізація регіональних та національних програм вирішення нагальних потреб таких уразливих груп, як:
  - діти-сироти;
  - багатодітні сім’ї;
  - люди з інвалідністю;
  - іммігранти;
  - діти трудових мігрантів;

- бездомні люди;
- люди, які живуть з ВІЛ/СНІДом.

Дієвим засобом якісної модернізації державної служби на регіональному рівні повинна бути активізація роботи щодо підвищення кваліфікації державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування на базі регіональних вищих навчальних закладів, що мають відповідну ліцензію (спрямованість) на підготовку магістрів державної служби.

Використовуючи європейський досвід, доцільно спрямувати зусилля на подолання корупції в органах державної влади шляхом забезпечення службовцям гідного рівня життя, як чинника престижності державної служби і відповідального ставлення до службових обов'язків.

Конструктивній модернізації державно-службових відносин, європеїзації публічного управління, на наш погляд, сприятиме:

- застосування, відповідно до сучасних стандартів якості та результативності діяльності державних службовців, європейської концепції менеджералізму публічного управління, характерною ознакою якої є орієнтація на клієнта-громадянина, соціально-управлінська відповідальність, партнерство тріумвірату «влада-бізнес-суспільство»;
- інноваційно-якісна інституалізація публічної сфери, яка полягає в тісній взаємодії громадськості та держави;
- формування нових відносин органів публічної служби на принципах партнерства, прозорого розмежування повноважень, створення та використання єдиного інформаційного простору;
- узгодженість пріоритетів розвитку органів державної влади і місцевого самоврядування;
- подолання конфлікту інтересів у питаннях фінансування та ресурсному забезпеченні реалізації регіональних програм розвитку;
- запобігання дублювання повноважень, визначеність відповідальності окремих гілок влади;
- прискорення модернізації шляхом переходу функціонально-орієнтованої системи управління до результат-орієнтованої системи;
- усвідомлення державними службовцями кореляційних зв'язків між власним добробутом і добробутом держави;
- реалізація інструментів соціального капіталу державної служби у вирішенні соціально-економічних проблем розвитку суспільства.

Важливою передумовою реалізації цих завдань є здатність та можливості залучення матеріально-технічних, інформаційно-комунікативних та фінансових ресурсів як на рівні регіонів, так і на рівні держави.

Висновки і пропозиції. Організація публічного адміністрування, поряд із соціально-економічним розвитком країни, є індикаторами задекларованих модернізаційних процесів в Україні. Їх результативність значною мірою залежить від активності регіонів, ступеня їх залучення до процесів у всіх сферах соціально-економічних відносин.

Реалізація викладених аспектів сприятиме якісній модернізації державної служби, підвищенню рівня соціальної відповідальності публічного управління, формуванню державновладної ментальності публічних службовців.

Розвиваючи концепцію менеджералізму публічного управління як модернізаційного аспекту, в подальшому вважаємо доцільним актуалізувати дослідження у сфері регіонального та муніципального управлінського маркетингу, застосуванні інноваційних, у т. ч. кластерних, підходів до організації програм розвитку територій, реалізації командних технологій менеджменту в контексті накопичення соціального капіталу спільноти як ефективного інструменту управління наявними та потенціальними ресурсами регіону.

Список використаних джерел

1. Про державну службу: Закон України від 17.11.2011 № 4050-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://portal.rada.gov.ua/rada/control/uk/index.

2. Питання управління державною службою в Україні: Указ Президента України від 18 липня 2011 року № 769/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua.

3. Питання реформування Національної академії державного управління при Президентові України: Указ Президента України від 09.12.2011р. № 1110/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua.

4. Модернізація України – наш стратегічний вибір: щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua.

5. Національна доповідь про людський розвиток: «Україна на шляху до соціального залучення» [Електронний ресурс] / Е. М. Лібанова, Ю. Левенець, О. В. Макарова [та ін.]. – Режим доступу: http://www.idss.org.ua/public.html, http://www.undp.org.ua/ua/publications.

6. Офіційний веб-сайт Національного агентства України з питань державної служби [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nads.gov.ua/control/uk/index.

7. Федотова В. Г. Типология модернизаций и способов их изучения / В. Г. Федотова // Вопросы философии. – 2000. – № 4. – С. 10.

8. O'Connel, James 1976. The concept of modernization, in: Black, pp.13-24: [цит. за П. Штомпкою. Соціологія соціальних змін]. – М.: Аспект-Прес, 1996. – С. 21.

УДК 323.3-057.34

К.В. Плоский, канд. наук держ. упр., викладач
Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова, м. Київ, Україна

І.С. Калиновська, ст. викладач
Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

АДАПТАЦІЯ В УКРАЇНІ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ ОЦІНКИ ПОТРЕБ У НАВЧАННІ КАДРІВ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

Аналізується зарубіжний досвід кадрової роботи, зокрема щодо вивчення потреб у навчанні в системі публічного управління, залучення недержавного сектору до освіти управлінських кадрів, пропонуються відповідні рекомендації щодо вдосконалення вітчизняної системи перепідготовки та підвищення кваліфікації службовців.

Ключові слова: *публічне управління, кадрова політика, державні службовці, зарубіжний досвід, підготовка керівників.*

Анализируется зарубежный опыт кадровой работы относительно изучения потребностей в обучении в системе публичного управления, привлечения негосударственного сектора к образованию управленческих кадров, предлагаются соответствующие рекомендации по совершенствованию отечественной системы переподготовки и повышения квалификации служащих.

Ключевые слова: *публичное управление, кадровая политика, государственные служащие, зарубежный опыт, подготовка руководителей.*

International experience of human resources work is analyzed on research of training needs in the system of public administration, private sector involvement in civil servants education, also appropriate recommendations are proposed to improve the national system of in-service training of state employees.

Key words: *public service, staff policy, civil service, foreign experience, principals training.*

Постановка проблеми. Одним із головних чинників становлення ефективного публічного управління в Україні є розвиток його людського потенціалу, адже відправною точкою і ключовою ланкою будь-якої системи соціального управління є людина (політик, фахівець). Тому від особистого та професійного розвитку посадовців усіх рівнів більшою мірою залежить результативність державної управлінської діяльності. Як відомо, важливим напрямком кадрової політики та інструментом кадрової роботи (управління людськими ресурсами), спрямованої на розкриття особистого та професійного потенціалу фахівців виступає освіта в усіх її багатогранних проявах, і відтворення такої системи освіти, на нашу думку, є чи не найголовнішим напрямом реформи публічного управління в Україні.

Загальновідомо, що відправною точкою діяльності з підготовки посадовців є вивчення (оцінка) потреб у навчанні, адже без чіткої відповіді на питання кого та чому вчити, будь-яка освітня робота буде малоефективною. Особливого значення така оцінка набуває під час формування змісту навчання з підвищення кваліфікації службовців.

Саме тому аналіз зарубіжного досвіду кадрової роботи, зокрема аналізу потреб у навчанні в системі публічного управління, може бути корисним для вдосконалення відповідної наукової бази та вироблення практичних рекомендацій з розвитку вітчизняної сфери підготовки службовців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню зарубіжного досвіду підготовки службовців присвячені роботи українських учених Н. Богданової, В. Лугового, О. Мельникова, Ю. Оболенського, С. Озірської, В. Олуйко, М. Серьогіна, В. Чмиги, Ю. Яшіної, російських – Г. Атаманчука, А. Марголіна, С. Саннікова та ін. Згадані вчені описують чинники, що впливають на формування параметрів освітньої системи публічного управління в різних країнах, вивчають функції, організаційні, педагогічні основи підготовки управлінських кадрів. Разом з тим потрібно відзначити, що на сьогодні недостатньо досліджено сучасні тенденції розвитку системи навчання службовців за кордоном, зокрема щодо аналізу та оцінки потреб у підготовці управлінських кадрів.

Мета статті. Метою статті є дослідження актуальних питань розвитку зарубіжних систем аналізу та оцінки потреб у навчанні службовців публічного управління та визначення напрямків його адаптації в Україні.

Викладення основного матеріалу. Передусім, потрібно відзначити, що за загальною оцінкою, на сьогодні система підготовки службовців в Україні є малоефективною, адже фактично не створено умов, коли б результати навчання суттєво впливали на кар'єрне зростання, рівень оплати праці посадовців, а відтак і на якість управлінських послуг. На нашу думку, одним із головних чинників, що впливає на формування ефективної системи підготовки посадовців в Україні (і розвитку інших сфер суспільного буття), є перехід до федерального устрою держави з посиленням децентралізації. Саме наділені належним чином повноваженнями, а відтак і ресурсами органи місцевої влади, маючи значно більшу відповідальність перед громадянами (оскільки матимуть більше повноважень) будуть «змушені» підвищувати якість управління, яка, як відомо, напряму залежатиме від рівня підготовки службовців.

Таким чином, сучасні реформи системи підготовки службовців в Україні, хоча і здійснюються за принципом централізації, на нашу думку, мають бути орієнтовані на створення передумов для децентралізації, запровадження на місцевому рівні саморегулятивних механізмів впорядкування процесу навчання посадовців, у тому числі і щодо визначення потреб у навчанні. Саме цей аспект має бути врахований під час аналізу зарубіжного досвіду освіти кадрів для потреб публічного управління, виробленні на його основі відповідних рекомендацій щодо запровадження в Україні.

Необхідно відзначити, що проблеми у сфері професійної освіти посадовців публічного управління характерні і для систем підготовки фахівців у більшості інших сфер вітчизняного суспільного життя. Адже концепція навчання впродовж усього життя, про яку говорять фахівці з освітніх реформ, донині не стала реальністю в Україні. Як доказ цього твердження, можна навести факт, що періодичність перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців у країні становить за різними оцінками 12-15 років, на відміну від розвинутих країн, де згадана періодичність не перевищує 3-х років (Японія – 1 рік).

Науковці виділяють англосаксонський, французький, американський підходи до управління професійним розвитком та підготовки службовців, при цьому дослідники наголошують, що пострадянські країни, в тому числі і Україна спираються в основному на адаптацію англійської, німецької або французької системи підготовки.

Визначимо головні тенденції розвитку публічного управління, які впливають на сучасний стан і напрями вдосконалення системи освіти державно-управлінських кадрів у країнах, що входять до Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР):

- більшість країн проводять або планують провести політику скорочення і реструктуризації державної служби;
- громадяни та підприємства все більше віддають перевагу використанню цифрових каналів взаємодії з урядом;
- країни роблять певні кроки до відновлення довіри, відкриваючи доступ до державної інформації та даних;
- стратегічне мислення та сильне лідерство в публічному управлінні стають особливо важливими [1].

Необхідно відзначити, що розвиток вітчизняного публічного управління цілком відповідає зазначеним тенденціям, які можуть слугувати орієнтиром для формування системи визначення навчальних потреб у підготовці вітчизняних службовців.

Цінним для розуміння засад зарубіжних практик підготовки службовців, аналізу їх освітніх потреб, є твердження, що розвиток державних систем управління трудовими ресурсами у західних країнах пройшов сім основних еволюційних стадій: аристократичну, патронажну, професійну, результативності, людську, приватизаційну, партнерську. Партнерська стадія бере свій відлік від 2000-х років і базується на цінностях індивідуальної

відповідальності, обмеженого і децентралізованого уряду, спільного надання послуг урядовими і неурядовими організаціями [2].

В Україні спостерігаються певні ознаки, які свідчать про необхідність переходу на партнерську стадію розвитку систем управління трудовими ресурсами в публічній сфері, зокрема поступово запроваджується ідея державно-приватного партнерства (прийнято Закон України «Про державно-приватне партнерство»). Це ставить нові вимоги та завдання для вдосконалення системи оцінки потреб у навчанні службовців.

Необхідно додати, що незважаючи на високий рівень розвитку систем навчання кадрів, іноземні фахівці відзначають – у зарубіжних країнах ще існує певна потреба у поглибленні розуміння навчання посадовців не як «зайвих витрат», а як «інвестицій у розвиток» [3]. Зокрема, у звіті Національної аудиторської палати Великобританії, опублікованому влітку 2011 року, зазначається, що на підготовку державних службовців країни неефективно витрачається мільйони фунтів стерлінгів, оскільки неналежним чином здійснюється управління підготовкою та розвитком персоналу, в тому числі погано проводиться оцінка потреб у навчанні [4]. До речі, у зв'язку зі згаданими проблемами, Уряд Великобританії запровадив у 2011 році нову систему освіти та розвитку на державній службі, що свідчить про гнучкість, оперативність практики публічного управління у сфері підготовки посадовців у зарубіжних країнах, що має бути запроваджено і в Україні.

У зарубіжних освітніх системах накопичено значний досвід вивчення потреб у навчанні державно-управлінських кадрів. Поступово зазначений досвід передається і в вітчизняну практику, зокрема можна відзначити діяльність Канадського проекту "Реформа управління персоналом на державній службі в Україні", експерти якого здійснили аналіз та ознайомлюють українських фахівців з методологією вивчення потреб у навчанні та професійному розвитку державних службовців [5]. Відповідно до згаданої методології оцінка потреб здійснюється на трьох рівнях: організаційний (широке охоплення з баченням загальної перспективи; потреби, які впливають на усю організацію, аналіз системи та процедур на рівні організації); операційний або функціональний (відповідно до сфери спеціалізації, потреби групи працівників, відділу/департаменту, аналіз теми/предмета); індивідуальний (аналіз індивідуальних потреб).

Для вивчення потреб пропонується використовувати такі методи: аналіз документів; інтерв'ю; анкетування; фокус-групи; спостереження; практичні завдання відповідно до роботи.

Очевидно, що для проведення вищезазначеної роботи з оцінки потреб у навчанні необхідні фахівці, які мають відповідні спеціальні знання, навички в освітній сфері, натомість в Україні підготовка таких фахівців майже не здійснюється. Зокрема, аналіз навчальних програм центрів перепідготовки та підвищення кваліфікації виявив лише окремі приклади освітньої діяльності, які мають відношення до підготовки такого типу – семінари «Андрагогічні підходи у навчанні дорослих».

У цьому аспекті необхідно використання та запровадження зарубіжного досвіду, зокрема досвіду Великобританії, де у Національній школі управління існує спеціальна професійна програма «Навчання та розвиток», яка спрямована на освіту керівників, організаторів навчання, викладачів [6]. У рамках зазначеної програми пропонується ряд курсів, зокрема дводенний семінар «Аналіз та оцінка потреб», змістовне наповнення якого складає: визначення типів проблем, які можна вирішити за допомогою навчання та розвитку; визначення критеріїв ефективності навчання; встановлення зв'язку між аналізом, оцінкою потреб та організаційною стратегією; проведення аналізу потреб у навчанні; оцінка ефективності навчання на індивідуальному та організаційному рівнях; збір даних; виокремлення значимих результатів навчання; доведення важливості інвестицій у навчання.

На нашу думку, одним із шляхів подальшого вдосконалення вітчизняної системи освіти державно-управлінських кадрів, зокрема щодо питання аналізу та визначення потреб у навчанні, є залучення недержавного сектору, адже не можна не погодитися з твердженням зарубіжних фахівців, що приватний освітній сектор накопичив значно більший досвід в окремих напрямках підготовки кадрів порівняно з галуззю публічного управління [7].

Основними чинниками необхідності розширення участі недержавного сектору у системі професійного навчання кадрів для публічного управління в Україні є:

- як відомо необхідною умовою сталого розвитку суспільства (в унітарній державі в тому числі) є забезпечення домінування так званих стихійних форм (саморегуляція, самоврядування) упорядкування соціальних відносин над свідомим типом управління, що передбачає значну децентралізацію;
- приватна ділова (підприємницька) ініціатива довела свою здатність ефективно (переважно більш ефективно ніж державні установи) задовольняти практично будь-які індивідуальні та суспільні потреби, а Макс Вебер добре показав, що в основі такої ініціативи лежить не тільки мотив отримання прибутку, але є і християнський дух служіння;
- з часів Адама Сміта зрозуміло, що саме ринкова «невидима рука» в умовах вільного (конкурентного) ринку здатна забезпечити довготривале зростання якості товару при зменшенні його ціни;
- освіта є сферою творчості, змін, новаторства і суспільного лідерства, а ці характеристики притаманні скоріше недержавному сектору, аніж державному, саме тому професійна освіта та її «друге обличчя» наука – в усьому світі великою мірою є справа недержавна;
- участь недержавних неприбуткових організацій (ціллю яких є не прибуток, а суспільне благо) в освіті службовців забезпечує реалізацію дієвого механізму впливу суспільства на формування компетентності, ціннісних орієнтацій посадовців. Для прикладу відомі Гарвардська школа публічного управління імені Дж.Кеннеді в США або Вища школа публічної адміністрації імені С. Сташіца у Польщі є недержавними неприбутковими організаціями;
- залучення фахівців, що орієнтовані на навчання бізнес-середовища дає змогу залучити в публічне адміністрування новітні знання з менеджменту, лідерства та формування корпоративної культури тощо.

У країнах колишнього соціалістичного табору успішно відбувається децентралізація системи навчання управлінців з розширенням участі недержавних структур. У Польщі в основному приватний сектор, у меншій мірі університети і дослідницькі аналітичні центри, здійснює підготовку до державної служби. В Латвії навчальні послуги для державних службовців приватного сектору є затребуваними і можуть закуплятися державними установами відповідно до Положення про державні закупівлі [8, с.117-119].

Загалом до системи перепідготовки та підвищення кваліфікації управлінських кадрів публічного адміністрування в країнах ОЕСР залучені: університети та спеціалізовані школи публічного управління; навчальні центри/організації адміністративних установ; приватні навчальні інституції, бізнес-школи; міжнародні організації [9].

Висновки і пропозиції. Узагальнюючи вищезазначене, можна зробити такі висновки:

– запровадження ефективних практик аналізу та вивчення потреб у навчанні державно-управлінських кадрів є одним із ключових елементів розвитку системи підготовки службовців;

− необхідно розробити з використанням зарубіжного досвіду та запровадити програму з підвищення кваліфікації «Навчання та розвиток», яка спрямована на підготовку керівників владних інституцій, організаторів навчання, викладачів;

− залучення недержавного освітнього сектору є важливим чинником удосконалення системи освіти державно-управлінських кадрів;

− серед подальших напрямків наукових розробок в окресленій сфері можна виділити: дослідження зарубіжного досвіду підготовки консультантів із запровадження систем навчання та розвитку у системі публічного управління; аналіз механізмів участі недержавного сектору в освіті посадовців зарубіжних країн тощо.

Список використаних джерел

1. Панорама государственного управления 2011 / Резюме, ОЭСР. – 2011. – 5 с.
2. Мельников О. Ф. Теорія та методологія фахової підготовки державних службовців: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра наук з держ. упр.: спец. 25.00.03 – Державна служба / О. Ф. Мельников; ІЗВРУ. – К., 2009. – 38 с.
3. Training and Development in the Civil Service. – Government of Ireland, 2000. – 81 pp.
4. Civil service training "is wasting millions" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.publicservice.co.uk/news_story.asp?id=16878.
5. Веб-сайт проекту «Реформа управління персоналом на державній службі в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ucs-hrm.org.ua.
6. UK National School of Government [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nationalschool.gov.uk.
7. Public Service Training Systems in OECD Countries / Sigma Paper No. 16, 1997. – 23 pp.
8. План модернізації державного управління: пропозиції щодо приведення державного управління та державної служби України у відповідність із принципами і практиками демократичного урядування / [А. Вишневський (кер. авт. колективу), В. Афанасьєва, Р. Гекалюк та ін.; за заг. ред. Т. Мотренка]. – К.: Центр адап. державної служби до стандартів Європейського Союзу, 2010. – 396 с.
9. Санников С. В. Система подготовки государственных служащих в структуре высшего профессионального образования: проблема адаптации зарубежного опыта [Электронный ресурс] / С. В. Санников // Модернизация национальной системы высшего образования и проблемы интеграции вузов России в мировое образовательное пространство: материалы Всероссийской науч. конф. – Режим доступа: http://publicservice2005.narod.ru.

УДК.34.11:351.85

В.В. Кравченко, ст. преподаватель
Брянский филиал Российской академии народного хозяйства и государственной службы при Президенте РФ, г. Брянск, Россия

РАЗВИТИЕ ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ ГОСУДАРСТВЕННЫХ СЛУЖАЩИХ КАК УСЛОВИЕ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СИСТЕМЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ РОССИИ И ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ ОБЩЕСТВА

Статья посвящается вопросам совершенствования правовой культуры государственных служащих, раскрываются причины ее деформации. Выделяются основные направления в реформировании и развитии системы государственной службы Российской Федерации, определяется роль правовой культуры государственных служащих в повышении эффективности государственной службы Российской Федерации и результативности их профессиональной служебной деятельности.

Ключевые слова: *правовая культура, государственные служащие, государственная служба, реформирование, правовой нигилизм, эффективность, профессионализм, система государственного управления.*

Стаття присвячується питанням удосконалення правової культури державних службовців, розкриваються причини її деформації. Виділяються основні напрями в реформуванні і розвитку системи державної служби Російської Федерації, визначається роль правової культури державних службовців у підвищенні ефективності державної служби Російської Федерації і результативності їх професійної службової діяльності.

Ключові слова: *правова культура, державні службовці, державна служба, реформування, правовий нігілізм, ефективність, професіоналізм, система державного управління.*

The article deals with issues of improvement of legal culture of civil servants, the reasons of its deformation are revealed. The main directions in reforming and development of state government system of Russian Federation are singled out, the role of legal culture of civil servants in the increase of effectiveness of state government of Russian Federation and their professional effectiveness is determined.

Key words: *legal culture, civil servants, public service, reforming, legal nihilizm, effectiveness, professionalism, state government system.*

Постановка проблемы. Конституция Российской Федерации закрепляет одну из важных основ конституционного строя – правовое государство. Между тем, вполне очевидно, что провозглашение данного принципа в основном законе государства является целью, вектором развития, а не констатацией свершившегося факта.

Построение правового государства это желанный результат развития для многих государств. Поиск способов практической реализации принципов правового государства актуальный вопрос и в отношении Российской Федерации.

Согласно утверждённым Президентом России «Основам государственной политики Российской Федерации в сфере развития правовой грамотности и правосознания граждан» отмечается, что «развитие правового государства, формирование гражданского общества и укрепление национального согласия в России требуют высокой правовой культуры, без которой не могут быть в полной мере реализованы такие базовые ценности и принципы жизни общества, как верховенство закона, приоритет человека, его неотчуждаемых прав и свобод, обеспечение надежной защищенности публичных интересов» [5].

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. В ряду приоритетных задач на пути построения правового государства называется необходимость повышения правовой культуры. Однако процесс развития правовой культуры не менее сложный, чем построение правового государства. Повышение уровня правовой культуры также требует определения наиболее оптимальных и эффективных способов реализации данной задачи.

Среди факторов, оказывающих влияние на формирование правовой культуры и позитивного типа правосознания и поведения, само государство отмечает «доступность и понятность оказываемых в системе государственной и муниципальной службы услуг населению; строгое соблюдение государственными и муниципальными служащими норм закона и профессиональной этики» [5]. Таким образом, государство признаёт, что развитие правовой культуры общества, определяется уровнем оценки эффективности деятельности самого государства в лице представляющих его органов.

Отношение к праву, оценка эффективности использования правовых норм в отстаивании прав у гражданина во многом зависит «от оценки государства как правового, которая в свою очередь формируется за счет оценки правового статуса социальных институтов, репрезентирующих государство для граждан» [4].

Цель статьи. Раскрытие путей развития правовой культуры государственных служащих, улучшения отношения к государственным органам и к государственному управлению в целом, формирование правовой культуры российского общества.

Изложение основного материала. Государственное управление, в представлении населения, – это, прежде всего, органы государственной власти, Президент, депутаты, министры, губернаторы, то есть лица, замещающие государственные должности. Роль органов государственной власти и должностных лиц значительна. Действительно, от их решений порой напрямую зависит развитие государства, и в итоге жизнь каждого человека. Однако деятельность государственных структур была бы менее эффективна, если вообще могла бы существовать, без людей, занятых профессиональной служебной деятельностью на должностях государственной гражданской службы, в чьи непосредственные обязанности входит обеспечение «исполнения полномочий федеральных государственных органов, государственных органов субъектов Российской Федерации, лиц, замещающих государственные должности Российской Федерации, и лиц, замещающих государственные должности субъектов Российской Федерации (включая нахождение в кадровом резерве и другие случаи)» [1, ст. 3].

От непосредственных действий, советов гражданских служащих зависят решения, принимаемые руководителями, должностными лицами органов государственной власти. В связи с этим очень важно, чтобы советы, непосредственная работа, осуществлялись квалифицированными специалистами.

Отмеченное утверждение приобретет ещё большую актуальность при условии учёта информации количественного состава государственных гражданских служащих. По данным федеральной службы государственной статистики численность работников, замещавших должности гражданской службы в федеральных государственных органах на конец сентября 2011 г. составила 38 тысяч человек [7]. На этот же период в органах государственной власти Российской Федерации на региональном уровне (в федеральных государственных органах и государственных органах субъектов Российской Федерации) замещали должности государственной гражданской службы 752,7 тысяч человек [6]. Представленная численность указывает на актуальность поиска повышения эффективности в работе государственных гражданских служащих.

Порой граждане негативно оценивают работу государственных органов, деятельность государственных служащих, объясняя такую позицию тем, что и среди данной категории большое количество примеров нарушения закона. Конечно, это не может служить оправданием для тех граждан, кто нарушает законы, но, тем не менее, доля тех, кто считает, что соблюдать законы будут только после того, когда и государственные служащие начнут соблюдать законы, достаточно велика, среди старших возрастных групп и молодежи – 47-48 % [4]. Наличие мнения о том, что среди государственных служащих имеют место факты нарушения закона, указывает на сомнения среди граждан в высоком уровне правовой культуры государственных служащих. Сложно не согласиться с позицией, согласно которой «низкий уровень правовой культуры государственных гражданских служащих негативно воздействует на состояние конституционной законности и общественного правопорядка в государстве, способствует нарушению основный конституционных прав и свобод граждан, снижает позитивную активность личности и разрушает духовную сферу общества» [3].

Многообразие подходов к определению правовой культуры не позволяет рассмотреть все аспекты данного явления. Попробуем выделить наиболее важные составляющие правовой культуры. Это, во-первых, правовые знания, во-вторых, уважительное отношение к праву и, в третьих, правовая активность при исполнении своих служебных обязанностей.

Законодательством Российской Федерации в отношении государственных служащих закреплено требование «исполнять должностные обязанности добросовестно, на высоком профессиональном уровне» [1, ст. 18, ч. 1]. Профессионализм предполагает наличие определённых знаний, жизненного опыта, что соответствует критериям отбора для замещения государственных должностей государственной службы.

Вне зависимости от непосредственного вида деятельности наличие правовых знаний является обязательным элементом, поскольку государственный служащий занимается обеспечением исполнения полномочий государственных органов и лиц, замещающих государственные должности, чья деятельность должна строиться на основе права. Законодательно установлена обязанность «соблюдать Конституцию Российской Федерации, федеральные конституционные законы, федеральные законы, иные нормативные правовые акты Российской Федерации, конституции (уставы), законы и иные нормативные правовые акты субъектов Российской Федерации и обеспечивать их исполнение» [1, ст. 15, ч. 1]. В тоже время, очевидно, что знать абсолютно всё законодательство невозможно, но при этом можно выделить минимум того, что должен знать государственный служащий: основы конституционного строя; права и свободы человека и гражданина; принципы и общие правила функционирования различных ветвей власти; наиболее важные нормы законодательства в сфере профессиональной деятельности.

Постоянное развитие системы права делает обязательным совершенствование знаний государственных служащих.

Источники получения правовых знаний в настоящее время широко распространены. К ним можно отнести официальные и неофициальные издания, публикующие нормативные акты, выступления и комментарии специалистов по наиболее важным положениям законодательства; телевидение, радио, Интернет, освещающие последние изменения. Помимо этого, законодательно предусмотрена профессиональная переподготовка, повышение квалификации и стажировка государственного служащего [1, ст. 62].

При той роли, которую играют правовые знания в развитии правовой культуры, всё же не стоит абсолютизировать их значение. Можно привести примеры, когда прекрасные знания права направлены не на предотвращение правонарушений, а используются для совершения последних. Одних знаний явно недостаточно для развитой правовой культуры.

Огромное значение в деле формирования правовой культуры имеет отношение к праву, выраженное в форме ценностных ориентаций. Правовой нигилизм как отрицание ценности права среди государственных служащих приводит к выбору и использованию незаконных способов регулирования общественных отношений, использованию служебного положения в личных целях.

Государственный служащий должен обладать сформированным позитивным отношением к праву, что позволит использовать как имеющиеся, так и приобретённые знания в процессе деятельности на укрепление законности и правопорядка, на усовершенствование системы государственного управления. Значит, особое значение имеет один из принципов, лежащих в основе назначения на должность государственной службы, учёт «заслуг в профессиональной служебной деятельности и деловых качеств» [1, ст. 60]. Однако необходимо учитывать, что это не только знание своих должностных обязанностей. Очевидно, актуально изучение мотивации, направленной на стремление к

совершенствованию деятельности органа власти, на готовность оказывать помощь обратившемуся лицу.

Выводы и предложения. Одним из основных направлений в реформировании и развитии системы государственной службы Российской Федерации является «повышение эффективности государственной службы Российской Федерации и результативности профессиональной служебной деятельности государственных служащих» [2, ст. 2].

Задачи, которые ставит государство в ходе реализации мер по развитию и реформированию государственной службы, направлены в том числе и на изменение отношения граждан к данному институту. К 2013 г. индекс доверия граждан к государственным служащим должен составлять не менее 130 % от базового значения [2]. Отмеченный показатель уровня доверия граждан вполне осуществим. Важно реализовать изменения в содержательной части требований к деятельности государственных служащих.

Среди мер государственной политики по обеспечению необходимого уровня юридических знаний, повышению правовой культуры и вовлечению в правовое просвещение населения государственных служащих следует отметить:

− содействие приобретению и совершенствованию знаний в области права в рамках получения второго высшего профессионального образования, обучения по программам профессиональной переподготовки и повышения квалификации лиц, замещающих государственные должности;

− совершенствование систем подготовки и переподготовки государственных служащих, повышение их квалификации и дополнительное обучение, направленное на совершенствование правовой культуры;

− устранение факторов, способствующих проявлению безответственности и правового нигилизма в деятельности государственных служащих, внедрение комплекса мер морального и материального поощрения образцового исполнения служебного долга;

− разработка и реализация программ участия государственных служащих, замещающих должности, связанные с применением знаний в области юриспруденции, в лекционной и консультационной работе по пропаганде правовых знаний и законопослушания в сферах деятельности соответствующих государственных органов;

− разработка и совершенствование способов информирования населения о деятельности государственных органов, о видах и формах оказания населению юридических услуг; проведение устных и письменных юридических консультаций для граждан по вопросам, входящим в компетенцию указанных органов [5].

Правовая культура гражданского служащего находится в зависимости от характера его должностных обязанностей, но данный фактор может влиять, например, на специфику правовых знаний, степень правовой активности. Однако в гораздо большей мере следует выявлять и развивать ценностное восприятие права (внутренняя установка по отношению к праву). Система мер по развитию правовой культуры государственных служащих в первую очередь должна акцентировать внимание на развитие механизмов по формированию твёрдой внутренней позиции человека к ценности права.

При совершенствовании правовой культуры государственных служащих важно учитывать, что правовая культура последних не находится в отрыве от правовой культуры всего общества. Объективно они взаимосвязаны. Человек поступает на государственную службу с уже имеющимся багажом правовых установок, которые он приобрёл в обществе. Факты деформации правовой культуры государственных служащих являются прямой проекцией проблем в уровне развития правовой культуры всего общества. Правовой нигилизм среди государственных служащих – это одно из проявлений искажённого восприятия ценности права в обществе. Следовательно, развитие правовой

культуры государственных служащих необходимо осуществлять в контексте развития правовой культуры всего общества.

Список использованных источников

1. О государственной гражданской службе Российской Федерации: Федеральный закон от 27.07.2004 № 79-ФЗ (ред. от 21.11.2011) // Российская газета. – 2004. – 31 июля (№162).
2. О федеральной программе "Реформирование и развитие системы государственной службы Российской Федерации (2009 - 2013 годы): Указ Президента РФ от 10.03.2009 № 261 (ред. от 12.01.2010) // Российская газета. – 2009. – 11 марта (№ 40).
3. Месилов М. А. Деформация правовой культуры государственных гражданских служащих [Электронный ресурс] / М. А. Месилов // Успехи современного естествознания. – 2010. – № 9 – С. 172-174. – Режим доступа: http://www.rae.ru.
4. Новикова А. Вопросы правосознания, правовой культуры и правового поведения граждан России [Электронный ресурс] / А. Новикова. – Режим доступа: http://www.demos-center.ru.
5. Основы государственной политики Российской Федерации в сфере развития правовой грамотности и правосознания граждан: утв. Президентом РФ // Российская газета. – 2011. – 14 июля (№ 151).
6. Справка о численности и оплате труда государственных гражданских и муниципальных служащих на региональном уровне в январе-сентябре 2011 года [Электронный ресурс] / Федеральная служба государственной статистики. – Режим доступа: http: //www.gks.ru.
7. Справка о численности и оплате труда гражданских служащих федеральных государственных органов в январе-сентябре 2011 года [Электронный ресурс] / Федеральная служба государственной статистики. – Режим доступа: http: //www.gks.ru.

УДК 35.08

С.В. Кантер, аспирант
А.А. Мельник, слушатель
Российская академия народного хозяйства и государственной службы при Президенте РФ, г. Москва, Россия

КАДРОВЫЙ РЕЗЕРВ КАК ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ

В статье рассматриваются направления обновления кадров государственных органов, выделены приоритеты процесса качественного обогащения профессионального потенциала с учетом стратегических направлений государственного управления. Раскрыты пути формирования и использования кадрового резерва как приоритетного направления государственной кадровой политики и важный элемент механизма её реализации.

Ключевые слова: *кадровый резерв, стратегия, эффективность, государственное управление, профессиональный потенциал, социально-экономическое развитие, гражданское общество.*

У статті розглядаються напрями оновлення кадрів державних органів, виділені пріоритети процесу якісного збагачення професійного потенціалу з урахуванням стратегічних напрямів державного управління. Розкриті шляхи формування і використання кадрового резерву як пріоритетного напряму державної кадрової політіки і важливий елемент механізму її реалізації.

Ключові слова: *кадровий резерв, стратегія, ефективність, державне управління, професійний потенціал, соціально-економічний розвиток, громадянське суспільство.*

The directions of personnel's renovation of state bodies have been considered, the priorities in the process of qualitative skilled potential enrichment, including strategic directions of state administration have been distinguished in the issue. The ways of formation and use of personnel reserve, as the priority of state staff policy and important element of its realization have been described.

Key words: *personnel reserve, strategy, efficiency, state administration, professional potential, socio-economic development, civil society.*

Постановка проблемы. Изменения, происходящие в политической, экономической и социальной сферах современного российского общества, требуют создания эффективной модели государственного управления и связанного с этим планомерного и качественного обновления управленческих кадров. Необходимой предпосылкой для реализации стратегии социально-экономического развития является формирование и использование профессионально подготовленного кадрового резерва, включающего состав перспективных специалистов, способных успешно справляться с задачами и функциями органов государственной власти Российской Федерации.

Анализ исследований и публикаций. От кадров, как профессионально подготовленных людей, отличающихся высокой профессиональной компетентностью, умениями и опытом зависит успех дела в любой сфере жизнедеятельности. Однако в современной России таких кадров явно недостаточно. Так, ни одно российское ведомство еще не избавилось от коррупции [5]. Один из ключевых моментов в борьбе с коррупцией – кадровая проблема. И лишь решив эту проблему можно будет навести должный порядок в государстве. Между тем, в кадровой политике достаточно широко воспроизводятся протекционистские механизмы замещения должностей госслужбы, основанные на родственных, земляческих, командных, клановых, криминальных и прочих отношениях. Наряду с этим процветает кадровый волюнтаризм, низкий уровень кадровой культуры, которые нивелируют конкурентные преимущества качественно подготовленных специалистов при трудоустройстве, девальвируют ценность профессионализма, порождают дискриминацию в трудовых отношениях.

В то же время, такие приоритетные направления формирования кадрового состава, как содействие должностному росту на конкурсной основе и ротация гражданских служащих, до настоящего времени не находят практического воплощения (ни нормативного, ни технологического) [4, с. 99]. Важнейший принцип формирования кадрового резерва, закрепленный законом, − содействие должностному росту на конкурсной основе – в практическом плане не всегда реализуется на должном уровне. Свидетельство

тому – активизация практики "бокового входа"[1] на государственную службу и замещения должностей по итогам конкурсных испытаний из числа граждан, не являющихся до этого государственными служащими.

Между тем, общая тенденция развития системы госслужбы, по мнению зарубежных экспертов, заключается в том, чтобы формировать эффективную систему прогнозирования потребностей в кадрах и как основу для замещения должностей использовать только конкурсные испытания, что свидетельствует о тенденциях ориентации на уже имеющийся кадровый потенциал [4, с. 102].

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Для качественного формирования и полноценного функционирования института резерва управленцев, как эффективной кадровой технологии, необходима разработка и реализация кадровой стратегии общества и государства, обоснование и принятие соответствующих правовых основ, организационных, информационных и финансовых ресурсов. При этом государственная кадровая политика должна выражать стратегию государства по формированию, профессиональному развитию и рациональному использованию кадрового потенциала.

Именно кадровый потенциал является главным национальным достоянием государства, обусловливающим повышение социальной энергии общества [9].Отсутствие должного уровня профессиональной подготовки руководящих кадров весьма характерно для ряда отраслей российской экономики, включая даже ракетостроение. В стране произошла подмена понятия "профессионал" новомодным слоганом "эффективный менеджер". Их численность во всех областях промышленности достигла критических цифр. В федеральные органы власти, к руководству промышленными предприятиями вполне легально пришли люди, далекие от понимания предмета, которым они руководят. А потому вред, нанесенный ими стране, катастрофичен" [3]. Действительно, на территории России находится около 30 % мировых природных богатств, а вклад государства в глобальный продукт – всего около трех процентов. Добываемая российская нефть дает около 60 млрд долларов, а продажа оружия – 6 млрд долларов. Между тем, Индия выпускает программного обеспечения на 40 млрд. дол и в ближайшее время планирует выйти на 60 млрд. дол, т. е. они мозгами зарабатывают столько, сколько Россия продажей нефти. По показателю "инноваций" мы ниже давнего еще уровня Советского Союза в 15 раз. А откуда взяться инновациям, когда, по данным РАН, доля России в мировых расходах на исследования составляет 2,2 %, тогда как США – 35 %, ЕС – 24 %, Японии – 13 %, а Китая – 11 %. Если учесть, в каком состоянии была отечественная наука в 90-е годы, то становится понятно, почему мы сильно отстаем от технологических лидеров, а также от Китая, Индии и Южной Кореи.

По мнению В.И. Жильцова, в немалой степени низкая эффективность системы государственного управления объясняется стремлением многих служащих пораньше занять престижную должность, не опасаясь того, что уровень профессионализма такого "резервиста" абсолютно не соответствует этой должности. В последние 10-15 лет в нашей стране наблюдается порочная практика, при которой для руководителей разного уровня, проваливших дело на порученном участке работы, самым худшим наказанием является увольнение по собственному желанию, однако, значительно чаще – это перевод на другую руководящую должность [4. с. 74]. Экс-президент Российской Федерации Д.А. Медведев на совещании по вопросам формирования резерва управленческих кадров (июль 2008 г.) обратил внимание на необходимость создания целостной системы воспроизводства и обновления профессиональной элиты в нашей стране [2]. В оценочном плане было указано на общенациональную проблему повышения роли форми-

[1] "Боковой вход" – принцип обновления кадрового состава высших должностей государственной гражданской службы за счет внешних кадровых ресурсов, не имевших ранее опыта работы на нижестоящих должностях в данном государственном органе.

руемого резерва управленческих кадров в обновлении, омоложении и рациональном использовании кадрового потенциала российского общества.

Разумеется, что постепенная и обоснованная смена кадров государственного управления оправдана и целесообразна, однако она не должна превращаться в стихийный процесс. Необходимо, прежде всего, определить цель обновления кадров соответствующего государственного органа, выделить приоритеты процесса качественного обогащения профессионального потенциала – с учетом не только текущих задач и потребностей, но и стратегических направлений государственного управления.

Цель статьи. Пути формирования и использования кадрового резерва как приоритетного направления государственной кадровой политики и важный элемент механизма её реализации.

Изложение основного материала. Вполне обоснованно экс-президент Российской Федерации Д.А. Медведев указал на необходимость модернизации всей системы работы с кадрами. Действительно, «сегодняшней России и её будущей инновационной экономике, государственной службе, системе управления и социальных услуг – нужна новая система формирования кадрового резерва, которая позволит привлечь в органы государственного, муниципального управления, в бизнес наиболее талантливых, творчески мыслящих и профессиональных людей" [6].

Поэтому одна из непреложных задач создания кадрового резерва состоит в том, чтобы выявить наиболее перспективных специалистов для профессиональной служебной деятельности кадров государственного управления с учетом сформулированных выше требований.

Таким образом, важнейшим элементом системы стратегического планирования экономического и социального развития Российской Федерации и ее отдельных регионов является формирование кадрового резерва. Будучи современной кадровой технологией, позволяющей создать подготовленный к управлению в новых условиях состав государственных служащих, формирование кадрового резерва позволяет обеспечить непрерывность и преемственность государственного управления, его совершенствование на основе отбора, подготовки и выдвижения кадров, способных эффективно реализовать задачи и функции органов государственной власти. Отсюда следует, что в системе государственной службы кадровый резерв выполняет функции развития, регулирования, стабилизации, непрерывности деятельности госаппарата [10].

Однако на протяжении двух десятилетий в России имеет место дефицит качественно подготовленного резерва управленческих кадров. Анализ причин дефицита кадрового резерва в органах государственной власти показывает, что формирование и работа с кадровым резервом, требуют наличия полноценной комплексной методологии, включающей взаимосвязанные этапы – от планирования, методик формирования и рационального использования кадрового резерва до анализа эффективности работы с этим кадровым составом. Поэтому управление кадрами на государственной службе должно включать организационное, правовое и технологическое обеспечение различных этапов прохождения гражданской службы. Фрагментарное внимание лишь к отдельным из этапов этой сложной работы способно лишь дискредитировать такие принципы формирования кадрового резерва, как конкурсность, объективность, равный доступ к должностям государственной службы [4, с. 115].

Практикой реформирования государственной службы последних лет обусловлена необходимость совершенствования основных подходов и механизмов к формированию и подготовке кадрового резерва государственной гражданской службы, широкого использования приоритетных направлений формирования кадрового состава в виде содействия должностному росту на конкурентной основе, ротации гражданских служа-

щих и др. Анализ кадровых отношений и процессов в системе государственной службы свидетельствует о том, что сейчас лишь отчасти включены механизмы востребования профессионализма при замещении должностей государственной службы.

Необходимость модернизации всей системы работы с кадрами также убедительно подтверждается результатами социологического исследования «Актуальные проблемы государственной гражданской службы в современной России», проведенной кафедрой госслужбы и кадровой политики РАГС в январе 2009 года, в ходе которого было опрошено 218 экспертов из числа компетентных госслужащих высокого ранга, представляющих федеральные и региональные органы государственного управления [8]. По мнению респондентов, проблема формирования кадрового резерва для системы госслужбы Российской Федерации стоит очень остро (33,8 %), при этом кадровые службы госорганов не совсем успешно справляются с задачами формирования кадрового резерва (56,0 %). В числе основных причин нехватки квалифицированных кадров в системе госслужбы – привлечение и выдвижение кадров по знакомству, личной преданности (42,4 %), отсутствие четкой систематической работы по формированию кадрового резерва (23,5 %), невостребованность честных и принципиальных госслужащих (16,1 %). Опрошенные эксперты считают, что следует зачислять госслужащих в состав кадрового резерва с учетом таких критериев, как профессионализм (88,8 %), высокий уровень самоорганизации и самодисциплины (48,6 %), достигнутые результаты в конкретном виде деятельности (46,7 %), творческий подход к делу, инновационное мышление (43,5 %), гражданская ответственность (40,7 %).

Социально-правовой институт государственной службы нуждается не только в постоянном к себе внимании со стороны высшего политического руководства страны и законодателей. Велика потребность в приоритетном решении проблем качественного совершенствования государственной кадровой политики. Особо важным ее направлением становится включение профессионалов в решение проблем государства и общества – потенциала конкурентоспособного во всех смыслах. Социальный опыт свидетельствует о том, что квалифицированного государственного служащего надо готовить в соответствующей профессиональной среде, где преобладают ценности и принципы общественного служения, профессионализма, ответственности. Как отмечено профессором А.И. Турчиновым, будущий госслужащий "должен учиться в тех учебных заведениях, где его воспитывают для служения гражданам, обществу и государству, а не доллару, рублю, прибыли" [7].

Анализ принципов работы государственных органов с кадровым резервом подтверждает необходимость комплексной и объективной оценки профессионализма, деловых и личностно-нравственных качеств работников, организаторских способностей, развития у лиц, включенных в кадровый резерв, духовно-нравственных устоев, воспитания гражданственности и патриотизма, неукоснительного соблюдения этических норм. Работники, отобранные в кадровый резерв, должны обладать государственным мышлением, принципиальностью, высокими нравственными качествами, честностью, порядочностью, восприимчивостью к деловой и справедливой критике. Разумеется, у "резервистов", как и у других лиц гражданского общества, должно быть четкое представление о том, как они хотят жить и действовать в профессиональной среде. К тому же, важно осознать, какова направленность вектора социального развития, каким представляется государство в идеале? Еще в XIX веке известный русский писатель М.Е. Салтыков-Щедрин прозорливо заметил: "Ежели существует способ проверить степень развития общества или, по крайней мере, его способность к развитию, то, конечно, этот способ заключается в уяснении тех идеалов, которыми общество руководится в данный исторический момент".

С этой точки зрения большой практический интерес представляет фундаментальное исследование, выполненное Институтом социологии РАН совместно с фондом Ф. Эберта, в виде доклада "Готово ли российское общество к модернизации?". Выяснилось, что под словом "модернизация" глава государства и население понимают совершенно разные стороны жизни и деятельности. Для большинства жителей России "модернизация" – это не инновации и нанотехнологии, а … социально-политические, внутригосударственные конструктивные перемены.

Приходится констатировать, что 55 % респондентов из числа опрошенных россиян назвали главными тормозами прогресса в России государственных гражданских чиновников, а 33 % – правоохранительные органы. То есть, 88 % россиян считают, что враг модернизации номер один – государственный аппарат [1]. Это неожиданный результат перестройки российского общества по капиталистическим лекалам!

Выводы и предложения. Цель государства состоит в накоплении богатств, утверждении достойного места среди других государств. Этого невозможно добиться лишь благодаря мудрости руководителей государственных органов или отменно функционирующим органам государственной власти. Эффективное государство – это деятельный народ. Пробудить активность граждан, не сдерживать самостоятельность, а поддерживать стремление работать для себя и общества – вот к чему должны стремиться кадры государственного управления.

Развитие гражданского общества, его политической структуры, как и создание адекватных механизмов выборности в органы государственной власти и контроля за служащими позволят, в конечном итоге, повысить эффективность государственного управления, преодолевая такие уродливые явления, как ориентация в решении любого вопроса на личные связи и знакомства, служение не закону, а конкретному руководителю, правовой нигилизм, коррупция, профессиональная некомпетентность, высокомерное отношение к собственному народу и др.

Одним из важнейших условий ускорения социально-экономического развития страны является реформирование и повышение эффективности системы государственного управления и государственной службы. В результате реформирования государственная служба должна стать комплексным правовым, социальным и организационным институтом по обеспечению выполнения государственными служащими функций государства и его органов по осуществлению услуг населению. При этом государственный служащий любого ранга обязан видеть в обратившемся к нему гражданине не докучливого просителя, а потребителя услуг, причитающихся ему по закону. Ведь систему управленческих отношений, жизненно важную для исторического существования, создает народ, объединенный в государство и взаимодействующий в его рамках. Эти соображения следует учитывать при определении стратегических целей и задач кадровой политики и приоритетов развития системы госслужбы.

Необходимо выработать стратегию развития кадрового потенциала государственных органов, исходя из того, что кадры всегда были и остаются лицом власти. Вместе с тем, кадровый потенциал является ключевым фактором превращения Российской Федерации в передовое, демократическое, федеративное государство. Управленческие кадры определяют цели, приоритеты и пути политического социально-экономического, оборонного, культурного развития страны. Как нами управляют – так и живет страна, поскольку функции и задачи государственной власти реализуют кадры, профессионально занятые в государственном аппарате. Отсюда следует, что формирование резерва кадров следует рассматривать как важнейший элемент реализации общей кадровой стратегии страны. Таким образом, кадровый резерв является одним из основных факторов развития управленческого потенциала России. Проблема совершенствования фор-

мирования и рационального использования кадрового резерва имеет особую государственную значимость.

Список использованных источников

1. Бодров А. Июль с игрой и жарой / А. Бодров // Советская Россия. – 2010. – 31 июля (№ 80).
2. Вступительное слово Д. А. Медведева на совещании по вопросам формирования резерва управленческих кадров [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.kremlin.ru.
3. Дубровин А. «Булава» бьет по своим / А. Дубровин // Московский комсомолец. – 2010. – 29 сентября.
4. Кадровый резерв как фактор развития управленческого потенциала России: материалы научно-практической конференции (РАГС. 26.03.2009) / под общей редакцией А. И. Турчинова. – М.: Издательство РАГС, 2009. – С. 99.
5. Коррупция – во всех ведомствах России // Metro. – 2009. – № 97. – С. 10.
6. Послание Президента Российской Федерации Федеральному собранию от 5 ноября 2008 г. // Российская газета. – 2008. – 6 ноября.
7. Турчинов А. И. Кадровый потенциал государственной службы: духовно-нравственные проблемы / А. И. Турчинов, К. О. Магомедов. – М., 2010.
8. Турчинов А. И. Проблемы теории и методологии государственного управления и государственной службы / А. И. Турчинов // Государственная служба. – 2008. – № 5. – С. 33.
9. Формирование кадрового потенциала России: нужно ли менять методологию? // РАГС: материалы конференции от 26 марта 2009 г. // Государственная служба. – 2009. – № 2. – С. 4.
10. Черепанов В. В. Основы государственной службы и кадровой политики / В. В. Черепанов. – М., 2010. – С. 449.

УДК 316.334.2:35.01

В.Н. Мамичева, аспирантка
Российская академия народного хозяйства и государственной службы при Президенте РФ, г. Москва, Россия

СОЦИОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ БАРЬЕРОВ ВО ВЗАИМОДЕЙСТВИИ БИЗНЕСА И ГОСУДАРСТВЕННОЙ ГРАЖДАНСКОЙ СЛУЖБЫ В СУБЪЕКТЕ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

В статье представлен анализ результатов социологического опроса субъектов малого и среднего предпринимательства Брянской области на предмет выявления барьеров во взаимодействии бизнеса и государственной гражданской службы субъекта Российской Федерации, препятствующих развитию малого и среднего бизнеса.

Ключевые слова: *социологический опрос, барьеры, бизнес, предпринимательство, государственная служба, эффективность, развитие.*

У статті подано аналіз результатів соціологічного опитування суб'єктів малого і середнього підприємництва Брянської області на предмет виявлення бар'єрів у взаємодії бізнесу і державної цивільної служби суб'єкта Російської Федерації, що перешкоджають розвитку малого і середнього бізнесу.

Ключові слова: *соціологічне опитування, бар'єри, бізнес, підприємництво, державна служба, ефективність, розвиток.*

Analysis of the sociological questioning results in small and middle business of the Bryansk region for the purpose to reveal barriers in business cooperation and civil service in subject Russian Federation, which hinder small and middle business is given in this article.

Key words: *sociological questioning, barriers, business, enterprise, government service, efficiency, development.*

Постановка проблемы. В последние годы в связи с процессами реформирования экономико-правовой системы государства существенно усилилась роль и значимость предпринимательства в экономике и социальной сфере региона. Развитие малого и среднего предпринимательства является важнейшим фактором становления рыночной экономики Брянской области, да и в целом всей России.

Малое и среднее предпринимательство обладает стабилизирующим фактором для экономики – это гибкость и приспособляемость к конъюнктуре рынка, способность быстро изменять структуру производства, оперативно создавать и применять новые технологии и научные разработки.

Анализ исследований и публикаций. Особую роль малого и среднего предпринимательства в современных условиях определяют следующие факторы:

- малое и среднее предпринимательство создает конкуренцию на рынке товаров и услуг, заполняет рыночные ниши, не занятые крупным бизнесом;
- малое и среднее предпринимательство имеет большой потенциал для создания новых рабочих мест, способствуя снижению уровня безработицы и социальной напряженности;
- становление и развитие малого и среднего предпринимательства изменяет общественную психологию и жизненные ориентиры населения, предприниматели образуют основу среднего класса, выступающего гарантом политической и социальной стабильности государства;
- развитие малого и среднего предпринимательства способствует росту налоговых поступлений в бюджеты всех уровней.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. В настоящее время субъекты малого и среднего предпринимательства нуждаются в особой государственной поддержке, которой они не получали на протяжении практически всей новейшей российской истории. Ситуация стала меняться только в последние годы, однако на сегодняшний день сделано явно недостаточно.

Цель статьи. Выявление барьеров во взаимодействии бизнеса и государственной гражданской службы субъекта Российской Федерации на основании обобщения результатов социологического опроса.

Изложение основного материала. В октябре 2010 года был проведен опрос среди субъектов малого и среднего предпринимательства Брянской области с целью выявления барьеров во взаимодействии бизнеса и власти, препятствующих развитию малого и среднего бизнеса.

Целью проведения анкетирования является выявление и оценка барьеров, возникающих на пути развития предпринимательской деятельности на территории Брянской области.

К конкретным задачам анкетирования можно отнести следующее:

- получить информацию о состоянии и реальных перспективах взаимодействия бизнес-сообщества области с органами государственной и муниципальной власти;
- определить проблемы, стоящие перед малым и средним предпринимательством, и пути их решения, предлагаемые субъектами малого и среднего бизнеса.

В опросе участвовали руководители малых предприятий и индивидуальных предпринимателей, представляющих более 100 субъектов малого и среднего предпринимательства и относящимся к следующим видам экономической деятельности: торговля – 37 %, производство – 23,4 %, строительство – 21,1 %, транспорт – 8,3 %, общественное питание – 6,2 % и другие виды деятельности – 4,0 %.

56 % анкетируемых относятся к развивающемуся бизнесу, 37,5 % – к стабильно развивающемуся, 6,5 % – к начинающему. 60,3 % анкетируемых являются индивидуальными предпринимателями, далее по убыванию идут общества с ограниченной ответственностью (38,2 %), затем акционерные общества (1,5 %).

Большинство респондентов по численности работников представляют средние предприятия (57,7 %), к малым отнесли себя 39,7 % и крупным – 2,6 %.

В ходе опроса были получены данные, характеризующие состояние, проблемы и намерения предпринимателей (табл. 1).

Таблица 1

Проблемы, сдерживающие развитие предпринимательства в субъекте Российской Федерации

Содержание ответа	**%**
Высокий уровень налогообложения	41,3
Трудности с получением кредитных ресурсов, лизинговых схем	34
Недостаток финансовых ресурсов	67
Низкое оснащение технологическим оборудованием, средствами производства	14
Трудности с поиском инвесторов	7
Недостаточное информационное обеспечение	8
Низкий уровень кадрового обеспечения квалифицированными рабочими	39
Трудности с получением государственного заказа	11
Высокие тарифы на электро- и теплоносители	61
Трудности с оформлением права собственности (аренды) на недвижимое имущество, земельный участок	53
Отсутствие информации о возможности аренды помещений, свободных и незагруженных производственных площадей	15
Трудности с организацией нового бизнеса	6,7

Анализ результатов даёт основания утверждать, что основными проблемами малого и среднего бизнеса в субъекте Российской Федерации является недостаток финансовых ресурсов (67 %) и высокие тарифы на электро- и теплоносители (61 %). Также острыми проблемами для бизнеса являются высокий уровень налогообложения (41,3 %) и трудности с получением кредитных ресурсов, лизинговых схем (34 %). Существует большая проблема с оформлением права собственности (аренды) на недвижимое имущество, земельный участок (53 %).

Проблема квалификации кадров (подготовки, переподготовки и повышения квалификации) стоит в настоящее время особенно остро, и это отмечают 39 % опрошенных предпринимателей. Экономика России, в том числе и субъектов Российской Федерации, находится на пути развития, появляются новые сферы деятельности, новые специальности. Новые рынки требуют новых высококлассных специалистов. Чем быстрее, динамичнее развивается сфера предпринимательства, тем острее чувствуется дефицит квалифицированных кадров.

Недостаточное информационное обеспечение предпринимательства и отсутствие информации о возможности аренды помещений, свободных и незагруженных производственных площадей рассматривается как острая проблема (8 % и 15 % респондентов соответственно).

Мнение респондентов о наличии административных барьеров, с которыми сталкиваются субъекты предпринимательства, по результатам опроса, выглядит следующим образом. Основные административные барьеры, по мнению 54 % респондентов возникают на муниципальном уровне, 27 % – на региональном, 19 % – на федеральном уровнях.

Деятельность правоохранительных органов в соблюдения прав предпринимателей субъекты малого и среднего бизнеса оценили следующим образом (по 5-ти балльной шкале: 1 – максимально негативная оценка, 3 – нейтральная оценка, 5 – максимально позитивная оценка): 51 % – 3 балла; 49 % – 2 балла.

При оценке эффективности реагирования органов исполнительной власти субъекта Российской Федерации на жалобы о нарушении прав предпринимателей по 5-ти балльной шкале (1 – максимально негативная оценка, 3 – нейтральная оценка, 5 – максимально позитивная оценка) результаты опроса распределились следующим образом: 48 % – 2 балла; 41 % – 1 балл; 11 % – 3 балла.

На вопрос «Приходилось ли Вам урегулировать вопросы Вашей деятельности с разрешительными, надзорными, контролирующими, лицензирующими органами с помощью непредусмотренного законодательством вознаграждения должностным лицам?» были получены следующие ответы: 49 % опрошенных ответили на данный вопрос «приходилось, но редко», 37 % – «да, с этим сталкиваюсь постоянно», 14 % ответили «нет, не приходилось».

В таблице 2 приведено мнение респондентов по ожидаемой субъектами предпринимательства поддержки со стороны органов государственной власти и местного самоуправления.

Таблица 2

Ожидаемая предпринимательством поддержка от органов государственной власти и местного самоуправления

Содержание ответа респондентов	**%**
Льготное и долгосрочное кредитование	57,3
Финансовая поддержка в виде гарантированного выделения денежных средств из бюджета, кредитования с отсрочкой платежа и субсидированием	23,0
Льготы по аренде помещений, земельных участков	19,0
Дотации, субсидии и субвенции	11,7
Налоговые льготы в различные уровни бюджета, в т. ч. льготы по налогообложению в первые годы деятельности	51,5
Снижение ставок по налогам	57,3
Получение постоянного государственного заказа	7,0

Бизнес-сообщество настроено положительно на сотрудничество с органами государственной власти и местного самоуправления. Мнение респондентов по оценке потребности и перспективам самоорганизации бизнеса во взаимодействии с властью приведены в таблице 3, из чего следует, что большая часть опрошенных предпринимателей

«рассчитывают на реальную эффективность» самоорганизации бизнеса во взаимодействии с властью (38,9 %).

Таблица 3

Потребности и перспективы самоорганизации бизнеса во взаимодействии с властью

Содержание ответа респондентов	**%**
Считаю желательной	27,4
Полагаю возможной	33,7
Рассчитываю на реальную эффективность	38,9

Так, отвечая на вопрос: “За счет чего в первую очередь можно повысить эффективность взаимодействия бизнеса с властью в снятии административных барьеров и устранения избыточного регулирования экономической деятельности?”, 77 % респондентов видят устранение барьеров в наращивании активности со стороны государства и 42,8 % опрошенных предпринимателей считают, что устранить барьеры можно путем регулярного информирования предпринимателей о полномочиях проверяющих органов, их правах и обязанностях. С другой стороны, есть мнение (20,8 %), что устранить административные барьеры и избыточное регулирование возможно только за счет активизации самого бизнеса и его более интенсивной самоорганизации в данном процессе. Прибегнуть к помощи межведомственных комиссий с участием органов государственной власти, общественных организаций предпринимателей, контрольных, правоохранительных и надзорных органов призывают 19,6 % предпринимателей. Решить проблему взаимодействия с властью путем создания при объединениях предпринимателей специальных органов, регулирующих конфликты, считают возможным 11,2 % опрошенных предпринимателей.

По мнению респондентов, главным тормозом в проведении работы по устранению административных барьеров является: «коррупция в органах государственной власти» (67,8 %); «бюрократизм» (59,3 %); «пассивность общественных объединений предпринимателей» (26,4 %).

Сложившуюся в настоящее время ситуацию с точки зрения условий предпринимательской деятельности и соблюдения прав предпринимателя в субъекте Российской Федерации респонденты оценили следующим образом (%):

- благоприятные, без нарушений – 0;
- приемлемые, с отдельными нарушениями – 44,2;
- неблагоприятные, с нарушениями – 55,8;
- проблемные, положение бесправное – 0.

Отвечая на вопрос анкеты: «Оцените в целом уровень административных барьеров в субъекте Российской Федерации», предприниматели дали следующие ответы (%):

- запредельно высокие – 0;
- высокие – 53,7;
- средние – 46,3;
- низкие – 0;
- барьеры отсутствуют – 0.

Выводы и предложения. Таким образом, исходя из результатов проведенного опроса, можно сделать вывод о том, что в субъекте Российской Федерации в развитии малого и среднего бизнеса существует ряд барьеров, которые можно разделить на следующие типы:

1. Административные:

- недостаточное нормативно-правовое регулирование;
- коррупция;
- недостаток финансовых ресурсов;

- высокие тарифы на электро- и теплоносители;
- уровень налогообложения, сложность налоговой и бухгалтерской отчетности;
- недостаточное информационное обеспечение.

2. Институциональные:

- неразвитая инфраструктура поддержки;
- недостаточное содействие муниципальной власти субъектам малого и среднего предпринимательства в продвижении производимых ими товаров (работ, услуг), результатов интеллектуальной деятельности на рынок РФ.

3. Субъективные:

- низкая активность субъектов малого и среднего предпринимательства в области подготовки, переподготовки и повышения квалификации кадров.

4. Инфраструктурные:

- слабая имущественная поддержка субъектов малого и среднего предпринимательства;
- барьеры при регистрации и ведении предпринимательской деятельности;
- проблема с оформлением права собственности (аренды) на недвижимое имущество, земельный участок.

Существующие проблемы можно решать только объединенными усилиями и согласованными действиями органов местного самоуправления, государственных органов (как региональных, так и федеральных) и самих субъектов предпринимательства при участии институтов гражданского общества.

УДК 35.08:328.185

С.В. Скалдуцкий, аспирант
Российская академия народного хозяйства и государственной службы при Президенте РФ, г. Москва, Россия

РАЗВИТИЕ КАДРОВОГО ПОТЕНЦИАЛА ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ КАК МЕХАНИЗМА ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ КОРРУПЦИИ

В статье рассмотрены основные составляющие развития кадрового потенциала государственного управления, установлена взаимосвязь между профессионализмом государственных служащих и уровнем коррупции, предложено внедрить более требовательный подход к формированию состава кадров аппарата государственных и муниципальных органов, к отбору на государственную службу.

Ключевые слова: *кадровый потенциал, развитие, государственное управление, государственные служащие, механизм, коррупция, кадровая политика.*

У статті розглянуті основні складові розвитку потенціалу державного управління, встановлений взаємозв'язок між професіоналізмом державних службовців і рівнем корупції, запропоновано впровадити більш вимогливий підхід до формування складу кадрів апарату державних і муніципальних органів, до відбору на державну службу.

Ключові слова: *кадровий потенціал, розвиток, державне управління, державні службовці, механізм, корупція, кадрова політика.*

The basic components of developing potential state administration, establishing interaction between professionalism of state administration executives and corruption level, introducing approach to personnel of state and municipal bodies formation have been concidered in the article.

Key words: *personnel potential, development, state administration, civil servants, mechanism, corruption, personnel policy.*

Постановка проблемы. В современном мире негативные проявления коррупции четко просматриваются в сфере политики и государственного управления как деструктивный фактор общественной жизни, определяющий состояние национальной безопасности государства, как препятствие развитию реальной демократии и росту благосостояния населения. Несмотря на тот факт, что коррупция нашла свое отражение в политической, экономической, культурно-духовной, социально-структурной организации общества, все ее проявления в большей степени ощутимы в реальной социальной жизни. Они сказываются на ее уровне, а также степени защищенности граждан, обеспеченности их прав и свобод.

Анализ исследований и публикаций. На основании Конституции Российской Федерации человек и его права провозглашены высшей ценностью, а признание, соблюдение и защита прав и свобод человека и гражданина – обязанностью государства. Исходя из этого, а также на основе ст. 18 Конституции Российской Федерации, государственный служащий служит в первую очередь гражданам страны. Тем не менее, в отношениях между органами государственной власти и гражданами порой возникают социальные противоречия, обусловленные различием интересов субъектов управленческих отношений. Помимо этого, внешняя среда системы государственного управления активизирует и провоцирует чиновников разного уровня на конфликт интересов. Таким образом, эти и многие другие обстоятельства запускают механизм формирования коррупционных отношений в различных сферах жизни общества.

Для более четкого понимания природы таких отношений обратимся к этимологии термина «коррупция». Термин «коррупция» является заимствованием. В переводе с английского языка «corrupt» означает «развращенный, продажный», а «corruption» – продажность, искажение, порча [2]. Анализ научной литературы по проблеме противодействия коррупции выявил широкий спектр дефиниций данного понятия. Например, одно из наиболее общих определений дано в Толковом словаре С.И. Ожегова. Он определяет коррупцию как «моральное разложение должностных лиц и политиков, выражающееся в незаконном обогащении, взяточничестве, хищении и срастании с мафиозными структурами» [4]. Действующее законодательство РФ в качестве коррупции признает: «а) злоупотребление служебным положением, дачу взятки, получение взятки, злоупотребление полномочиями, коммерческий подкуп либо иное незаконное исполь-

зование физическим лицом своего должностного положения вопреки законным интересам общества и государства в целях получения выгоды в виде денег, ценностей, иного имущества или услуг имущественного характера, иных имущественных прав для себя или для третьих лиц либо незаконное предоставление такой выгоды указанному лицу другими физическими лицами; б) совершение деяний, указанных в подпункте "а" настоящего пункта, от имени или в интересах юридического лица» [1].

Установлено, что коррупция – это многоаспектное явление. С политологических позиций она рассматривается как средство борьбы за власть и способ реализации властных полномочий. Экономисты видят причины коррупции в неэффективной экономике, а также нерациональном управлении экономическими процессами. Через призму социологии это явление просматривается как неформальное и отклоняющееся поведение управляющей элиты, проявляющееся в нелегитимном использовании ею социальных благ, использовании должностными лицами доверенных им прав и властных возможностей в целях личного обогащения.

Исходя из анализа научной литературы, выделяем следующие ключевые признаки коррупции:

1. Отклоняемость поведения коррумпированной элиты по отношению к интересам большинства членов общества.
2. Использование коррумпированной элитой разнообразных методов принуждения для достижения властного экономического господства.
3. Неформальный характер деятельности участников коррупционных отношений.
4. Нелегитимность использования участниками коррупционных отношений материальных и нематериальных благ, принадлежащих обществу и государству, а также способов их приобретения.
5. Наличие личной заинтересованности, сознательное противоправное подчинение публичных интересов интересам частным.
6. Использование должностным лицом служебного положения в целях получения выгоды либо предоставления выгоды должностному лицу, сопровождаемое сознательным нарушением закона.
7. Нанесение ущерба авторитету и интересам государственной власти и власти местного самоуправления.
8. Согласительный характер действий, всегда носит взаимовыгодный, взаимозаинтересованный характер.
9. Латентность, закрытость, секретность (стремление скрыть акт коррупции каким-нибудь юридическим обоснованием – неприемлемый атрибут коррупции).
10. Специфический сленг, поговорки: «отмывание», «крышевание», «откаты», «кошка в перчатках ловить мышей не будет» и др. [5].

Указанные признаки не возникают сами по себе. Это результат, обусловленный сложным процессом развития новой российской государственности, ускоренного перехода к рыночным социально-экономическим отношениям. Как следствие – серьезными сбоями в системе подбора и назначения кадров в системе государственного управления [3]. Эти и другие обстоятельства запустили механизм формирования коррупционных отношений во всех сферах общественной жизни, в том числе среди персонала государственной службы.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. В вопросах борьбы с коррупцией особую актуальность приобретает развитие кадрового потенциала государственного управления как один из механизмов противодействия этому опасному социальному явлению, в том числе посредством технологий государственной кадровой политики.

Цель статьи. Выявление причин проявления коррупции, поиск путей развития кадрового потенциала государственного управления как механизма противодействия коррупции на современном этапе.

Изложение основного материала. Кадровая политика в системе государственной службы понимаемая как общенациональная стратегия в вопросах формирования, развития и обеспечения востребования кадрового потенциала государственной службы реализуется по следующим направлениям:

- политика кадрового обеспечения государственных органов;
- организационно-штатная политика;
- политика профессионально-должностного развития государственных служащих;
- политика профессионально-квалификационного развития государственных служащих;
- политика социальной защиты государственных служащих;
- политика контроля за служебным поведением государственных служащих;
- информационно-кадровая политика;
- политика профессионального очищения государственной службы от непрофессионалов и скомпрометировавших себя людей.

В этой связи интересным представляется обратиться к международному опыту развития кадрового потенциала. Например, в Сингапуре отбор кандидатов в чиновники происходит еще в школе, где создана система, позволяющая отбирать способных, умных, прогрессивно мыслящих молодых людей, что способствует повышению их образовательного и профессионального уровня. Затем представителям будущей элиты помогают поступить в университет, отправляют на учебу и стажировку за границу. В частности, детям государственных чиновников оплачивается обучение в Оксфорде, Сорбонне, Гарварде и других наиболее престижных зарубежных вузов. Тем самым поощряется появление чиновничьих династий. Таким образом, государственный аппарат управления постепенно обновляется профессиональными, выученными и воспитанными кадрами.

Одной из мер по противодействию коррупции при комплектовании состава гражданских служащих является соблюдение конституционного права граждан РФ на равный доступ к государственной гражданской службе. Реализация данного принципа способствует созданию условий для объективной и комплексной оценки претендентов на должность гражданского служащего, в ходе формирования кадрового резерва для госслужбы, проведения конкурсов при поступлении на службу, резерва кадров для выдвижения, при недопущении субъективизма, лоббирования отдельных кандидатов со стороны бизнес- и криминальных структур. Именно открытые конкурсы при приеме на гражданскую службу позволяют противостоять все еще имеющемуся протекционизму, родственным и земляческим влияниям, лоббированию и даже взяткам «за получение должности». Особое внимание следует обращать на более тщательный отбор на службу граждан для зачисления на «взяткоемкие» должности (распределение природных ресурсов, финансовых дотаций, государственных и муниципальных заказов и т. п.).

В качестве инструмента противодействия коррупции используют и такую кадровую технологию, как аттестация гражданских служащих. Она проводится в целях определения соответствия кадров замещаемой должности гражданской службы, а также определения дальнейших служебных перспектив. При проведении аттестации обязательно должны учитываться: соблюдение гражданским служащим ограничений, отсутствие нарушений запретов, выполнение требований к служебному поведению и обязательств, установленных действующим законодательством.

Явную антикоррупционную направленность носят меры социально-экономического характера. Уровень денежного содержания государственного служащего должен обес-

печивать ему и его семье качество жизни, соответствующее уровню развития общества и государства, что будет способствовать долговременному, добросовестному и эффективному исполнению государственным служащим своих должностных (служебных) обязанностей.

Выводы и предложения. Современные социальные и политические реалии требуют не только разработки теоретических вопросов противодействия коррупции, но и практической выработки механизмов оптимального использования кадрового потенциала государственной службы в качестве ресурса по противодействию различным проявлениям коррупции. В связи с этим особую актуальность имеет более требовательный подход к формированию состава кадров аппарата государственных и муниципальных органов, к отбору на службу или для выдвижения на руководящие должности не только профессионально подготовленных, но и честных, порядочных людей, ставящих превыше всего служение обществу и государству, на основе воспитания у чиновников понимания не только уголовной, гражданско-правовой, административной, но и социальной ответственности за допущенные служебные и моральные проступки и тем более – за противоправные действия.

Список использованных источников

1. О противодействии коррупции: Федеральный закон от 25 декабря 2008 г. № 273-ФЗ.
2. Англо-русский и русско-английский иллюстрированный словарь. – М.: АСТ: Астрель, 2008. – 480 с.
3. Лубянка: обеспечение экономической безопасности государства: сборник. – 2-е изд. – М.: Моя Россия; Кучково поле, 2005. – С. 247.
4. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – 4-е издание. – М.: ИТИ ТЕХНОЛОГИИ, 2003. – С. 298.
5. Охотский Е. В. Коррупция: сущность, меры противодействия / Е. В. Охотский // Социологические исследования. – 2009. – № 9 (305). – С. 26-28; Гуров М. П. Коррупция как сложное социально-экономическое явление, представляющее угрозу национальной безопасности / М. П. Гуров // Вестник Московского университета МВД России. – 2008. – № 6. – С. 48-49.

ОСНОВНІ ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАЧІ РУКОПИСІВ НАУКОВИХ СТАТЕЙ ДО "ВІСНИКА ЧЕРНІГІВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ТЕХНОЛОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ. СЕРІЯ "ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ"

Вимоги щодо підготовки рукописів статей для публікації у "Віснику Чернігівського державного технологічного університету" (далі Вісник ЧДТУ) (внесено до Переліку наукових фахових видань ВАК України, затвердженого постановою Президії ВАК України від 10 березня 2010 р. № 1-05/2, бюлетень ВАК України № 4, 2010), розроблені з урахуванням постанови Президії ВАК від 15.01.2003 р. № 7-05/1.

Шановні дописувачі!

Спочатку просимо надіслати Вашу статтю, оформлену за наведеними нижче вимогами, для попереднього розгляду редакційною колегією "Вісника Чернігівського державного технологічного університету. Серія "Економічні науки". Після отримання позитивного відгуку прохання сплатити вартість статті і надсилати весь пакет документів до науково-дослідної частини ЧДТУ.

1. Для публікації статті у "Віснику Чернігівського державного технологічного університету. Серія "Економічні науки" до науково-дослідної частини ЧДТУ необхідно в обов'язковому порядку подати:

– зовнішню (підписану не працівниками ЧДТУ) рецензію на статтю за підписом доктора наук;
– довідку про авторів, заповнену за наведеним бланком (Додаток А);
– роздрукований текст статті, оформленої за зразком (Додаток Б);
– реферат трьома мовами (українською, російською, англійською) (Додаток В);
– електронний варіант статті;
– квитанцію про сплату вартості публікації наукової статті (Додаток Г).

2. Вимоги до наукової статті. Наукова стаття повинна відповідати тематичному спрямуванню збірника і бути завізована власноручно на першій сторінці підписом автора.

Статтю можна подавати однією з трьох мов: українською, російською, англійською. Обсяг статті повинен бути таким: мінімум – 5 повних сторінок, максимум – 10 сторінок (остання сторінка має бути заповнена не менш ніж на 3/4).

Стаття подається як у роздрукованому вигляді, так і в електронному варіанті на оптичному диску CD (DVD) або надсилається електронною поштою на адресу: maksim-22@yandex.ru. Текст статті набирається з використанням комп'ютерних текстових редакторів Word for Windows 97/2000/XP.

3. Структура статті. До друку у "Віснику Чернігівського державного технологічного університету. Серія "Економічні науки" приймаються лише наукові статті, які мають такі необхідні елементи: УДК; Автори; Назва наукової або освітньої установи, де працюють автори; Назва статті; Анотація; Постановка проблеми; Аналіз останніх досліджень і публікацій; Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми; Мета статті; Виклад основного матеріалу; Висновки і пропозиції; Список використаних джерел.

4. Параметри сторінки повинні бути такими:

Формат А4 (210 мм×297 мм).

Поля: верхнє, нижнє та бокові – 25 мм.

Відступ від верхнього та нижнього колонтитула – 25 мм.

Верхній і нижній колонтитули, а також номери сторінок не вводити. Текст повинен бути вирівняний по ширині аркуша.

5. Вимоги до анотації. В анотації має бути чітко сформульована головна ідея статті та коротко обґрунтована її актуальність (обсяг до 8-10 рядків). У статті подаються анотації трьома мовами: українською, російською, англійською.

КАТЕГОРИЧНО ЗАБОРОНЯЄТЬСЯ У СТАТТІ ВИКОРИСТАННЯ АВТОМАТИЧНОЇ РОЗСТАНОВКИ ПЕРЕНОСІВ ТА АВТОМАТИЧНИХ СПИСКІВ. УСІ СПИСКИ ПРОСТАВЛЯЮТЬСЯ У РУЧНОМУ РЕЖИМІ!

6. Вимоги до оформлення структурних елементів статті.

6.1. *УДК* – шрифт Times New Roman (кегель 12), курсив, вирівнювання по лівому краю без абзацу.

Автори – ***ініціали та прізвище*** кожного автора починати з нового рядка (шрифт Times New Roman (кегель 12), розміщення по лівому краю, без абзацного відступу, напівжирний), ***науковий ступінь або посада, якщо немає ступеня*** (шрифт Times New Roman (кегель 12), звичайний). Скорочення наукових ступенів подавати згідно з ДСТУ 3582-97 “Скорочення слів в українській мові у бібліографічному описі. Загальні правила та вимоги”.

Назва організації – місце(я) роботи автора(-ів) (вирівнювання по лівому краю без абзацного відступу, шрифт Times New Roman (кегель 10)). Після назви організації через кому вказуються місто та країна розміщення організації.

Назва статті – шрифт Times New Roman (кегель 12). Подається прописними напівжирними літерами, вирівнювання по центру без абзацу.

Анотація – шрифт Times New Roman (кегель 9), курсив, вирівнювання по ширині, абзацний відступ 0,63 см, одинарний інтервал.

Ключові слова – шрифт Times New Roman (кегель 9), вирівнювання по ширині, абзацний відступ 0,63 см, одинарний інтервал.

Основний текст – текст статті з заголовками (вирівнювання по ширині, абзац – 0,63 см, шрифт Times New Roman (кегель 12), одинарний інтервал) (Додаток Б).

Розділи статті (Постановка проблеми; Аналіз останніх досліджень і публікацій; Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми; Мета статті; Виклад основного матеріалу; Висновки і пропозиції) зазначаються таким шрифтом: Times New Roman, кегель 12, напівжирний, звичайний. Після назви розділу статті ставиться крапка і продовжується текст самої статті.

6.2. Інтервали між елементами статті такі:

– УДК – автори – 1;
– автори – назва організації – 1
– назва організації – назва статті – 2;
– назва статті – анотація – 1;
– анотація – ключові слова – 1;
– ключові слова – основний текст – 1;
– основний текст – назва таблиці (верхній край рисунка, схеми, діаграми) – 1;
– назва таблиці – її верхній край (нижній край рисунка, діаграми – їхні назви) – 1;
– нижній край таблиці (назва рисунка, діаграми, схеми) – основний текст – 1;
– основний текст – список використаних джерел – 1;
– список використаних джерел – перелік джерел – 1.

7. Цитати, таблиці, статистичні дані, цифрові показники, що підвищують рівень аналітичних матеріалів, подаються з посиланням на джерела. Таблиці мають бути пронумеровані й мати заголовок. Відповідальність за наведені показники несе автор.

Рисунки і таблиці необхідно подавати в статті безпосередньо після тексту, де вони згадані вперше, або на наступній сторінці.

7.1. Ілюстрації (рисунки та чорно-білі фотографії)

Під час виконання рисунків рекомендується використання Microsoft Visio 2007 (2003). За умови використання закладеної графіки Microsoft Word рисунки повинні бути згрупованими. Шрифт рисунків Times New Roman, кегель 12, курсив.

Рисунки позначають словом "Рис." і нумерують послідовно в межах статті. Пояснювальні підписи, номер рисунка, його назву розміщують послідовно під ілюстрацією.

Наприклад: *Рис. 1. Загальна характеристика економічної системи*

7.2. Таблиці

Цифровий матеріал, що наводиться в статті, як правило, повинен оформлятися у вигляді таблиць.

Розмір тексту таблиць – кегель 12. Усі таблиці повинні мати заголовки. Нумераційний заголовок таблиць (кегель 12) вирівнюють по правому краю таблиці, тематичний заголовок таблиці (по центру, кегель 12, курсив).

Наприклад:

Таблиця 1

Аналіз показників діяльності підприємства

Показники	Формула розрахунку	Фактори, що впливають на показник	Напрями поліпшення показників
1.			
…			

Якщо таблиця не вміщується на одній сторінці, всі її колонки нумерують, а над перенесеною частиною таблиці справа надписують: "Продовж. табл. 1".

7.3. Формули

Використовуючи формули, необхідно дотримуватися певних правил.

Великі, довгі та громіздкі формули, які мають у складі знаки суми, добутку, диференціювання, інтегрування, розміщують на окремих рядках. Це стосується також і всіх нумерованих формул. Для економії місця кілька коротких однотипних формул, відокремлених від тексту, можна подати в одному рядку, а не одну під одною. Невеликі і нескладні формули, що не мають самостійного значення, вписують усередині рядків тексту.

Стиль формул: хімічні формули набирають прямим шрифтом. Формули, на які є посилання, нумерують арабськими цифрами в круглих дужках праворуч. Обов'язково подають розшифровку літерних позначень величин у формулах. Для набору позначень фізичних величин використовують редактор формул Microsoft Equation для WINDOWS: 1) змінні, латинські літери – курсив, Times New Roman; 2) функції, цифри, українські літери – курсив, Times New Roman; 3) матриці, вектори – курсив, Times New Roman; 4) грецькі літери, символи – курсив, Symbol; 5) розміри: звичайний 11 пт, великий індекс 7 пт, малий індекс 6 пт, великий символ 14 пт, малий символ 11 пт.

Номер формули проставляється справа в кінці рядка в круглих дужках, не виходячи за поле. Формули необхідно вирівнювати по лівому краю сторінки. Між ними та текстом витримується інтервал в один рядок.

Наприклад:

Ефективна ставка процента для позичальника визначається за формулою (1):

$$Rt = \frac{SK}{z-h} \cdot 360, \qquad (1)$$

де SK – величина знижки (%); h – період дії знижки (днів); z – тривалість відстрочки платежу (днів).

8. Список використаних джерел необхідно складати за ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 "Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання" (ГОСТ 7.1–2003, IDT).

Заголовок "Список використаних джерел" слід розміщувати посередині рядка, шрифт Times New Roman, кегель 12, напівжирний, а список джерел – 11 кегель.

НЕ ДОЗВОЛЯЄТЬСЯ У СПИСКУ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ЗАЗНАЧАТИ ЛИШЕ АДРЕСУ САЙТІВ, ВОНИ ПОВИННІ БУТИ ОФОРМЛЕНІ ЗГІДНО З ГОСТом.

9. Оплата публікації. Опублікування наукових статей у "Віснику Чернігівського державного технологічного університету. Серія "Економічні науки" є платним. Вартість публікації 1 сторінки наукової статті становить **30 грн** (прохання обов'язково уточнювати вартість публікації). Оплата підтверджується квитанцією, зразок якої наведений у Додатку Г.

10. Контактна інформація.

Матеріали необхідно надсилати на адресу: 14027, м. Чернігів, вул. Шевченка, 95, корп. 1, к. 242 (науково-дослідна частина). Всі документи, що містять підписи та печатки, повинні бути відсканованими.

Контактні особи:
Ільчук Валерій Петрович.
Моб. тел.: 096-3839256.
Дубина Максим Вікторович.
Моб. тел.: 099-3763287.
E-mail: maksim-22@yandex.ru.

Відповідальність за матеріали, наведені у статті, несе автор. Неправильно оформлені автором стаття та супровідні документи, що не відповідають зазначеним вимогам, розглядатися не будуть.

Додаток А

Бланк для оформлення довідки про автора

ДОВІДКА ПРО АВТОРІВ

Прізвище		
Ім’я		
По батькові		
Науковий ступінь		
Вчене звання		
Почесне звання		
Місце роботи		
Посада		
Назва статті		
Обсяг статті		
Поштова адреса		
Контактна інформація	роб. тел.	
	дом. тел.	
	моб. тел.	
	e-mail	
Дата і підпис автора		

Додаток Б

Приклад оформлення статті

УДК 336.72

В.М. Ковальський, д-р екон. наук, професор
Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна
М.Д. Іванов, канд. екон. наук, доцент
Чернігівський державний інститут евономіки та управління, м. Чернігів, Україна
С.М. Іващенко, аспірант
Полтавський університет споживчої кооперації України, м. Полтава, Україна

ФІНАНСОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

Досліджено теоретичні питання формування фінансового механізму зовнішньоекономічної діяльності підприємств.

Ключові слова: *фінансовий механізм, підприємство, зовнішньоекономічна діялність.*

Исследованы теоретические вопросы формирования финансового механизма внешнеэкономической деятельности предприятий.

Ключевые слова: *финансовый механизм, предприятие, внешнеэкономическая деятельность.*

The theoretical aspects of forming a financial mechanism the foreign trade of enterprises were investigated.

Key words: *financical mechanism, foreign company.*

Постановка проблеми. …
Аналіз останніх досліджень і публікацій. …
Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. …
Мета статті. Головною метою цієї роботи є …
Виклад основного матеріалу. …
Висновки і пропозиції. …

Список використаних джерел

1. Захарова О. Д. Теоретические аспекты определения экономической сущности понятия “региональная система” в контексте регионализации экономики / О. Д. Захарова // Экономика и управление. – 2007. – № 1. – С. 46-51.
2. Захарова О. Д. Теоретические аспекты определения экономической сущности понятия “региональная система” / О. Д. Захарова // Проблемы экономической устойчивости предприятий санаторно-курортного комплекса: VII Всеукраинская науч.-практ. конф., 1-2 дек. 2006 г.: тезисы докл. – Ялта, 2005. – С. 43-44.
3. Стефанюк О. Д. Подход к социально-экономическому районированию Крымского региона / О. Д. Стефанюк // Современные направления теоретических и прикладных исследований 2008 г.: материалы Междунар. науч.-практ. интернет-конф., 15-25 марта 2008 г.: тезисы докл. – Одесса, 2008. – С. 72-74.
4. ….
5. ….

Додаток В

Приклад оформлення реферату до статті

УДК 37.014.543

Делия В.П., Прошина И.В. ИННОВАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ

В статье рассматриваются пути перехода общества к инновационной экономики путем подготовки соответствующих специалистов в учебных заведениях. Предложена концепция и основные направления ее конструирования. В основу концепции положены идеи соединения профессиональной подготовки с нравственным и гражданским воспитанием, формированием творческого мышления у студентов, актуализации личностных и социальных смыслов в профессиональной подготовке, создания инновационной образовательной среды.

Ключевые слова: *инновационность, профессионализм, качество образования, инновационная экономика, концепция, инфраструктура, государственная структура.*

УДК 37.014.543

Делія В.П., Прошина І.В. ІННОВАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В ПРОФЕСІЙНІЙ ОСВІТІ

У статті розглядаються шляхи переходу суспільства до інноваційної економіки шляхом підготовки відповідних фахівців у навчальних закладах. Запропонована концепція та основні напрями її конструювання. В основі концепції лежать ідеї поєднання професійної підготовки з етичним і громадянським вихованням, формуванням творчого мислення у студентів, актуалізації особового і соціального значення в професійній підготовці, створення інноваційного освітнього середовища.

Ключові слова: *інноваційність, професіоналізм, якість освіти, інноваційна економіка, концепція, інфраструктура, державна структура.*

UDC 37.014.543

Deliya V.P., Proshina I.V. INNOVATIVE PROCESSES IN VOCATIONAL TRAINING

In the article the ways of transition of a society to innovative economy by training corresponding specialists in educational institutions are considered. The concept and the basic directions of its designing are offered. The main idea of the concept consists in combining the professional training with moral and civil education, forming innovative mentality of students, actualizing personal and social importance in professional training, creating the innovative educational environment.

Key words: *innovation, professionalism, quality of education, innovative economy, concept, infrastructure, state structure.*

Додаток Г

Бланк квитанції для оплати публікації

Заява на переказ готівки

Дт **1002**

Ідентифікаційний код

Кт 31250273210037

05460798

Одержувач платежу Чернігівський державний технологічний університет

Дата здійснення операції

Дата валютування

Код установи банку

853592

Найменування установи банку ГУДК. Укр. в Чернігівській області

Прізвище, ім'я, по-батькові платника

Адреса платника

Призначення платежу за видання у збірнику

25010200

Сума

Загальна сума

(словами)

Касир

Підпис платника

Квитанція

Дт **1002**

Ідентифікаційний код

Кт 31250273210037

05460798

Одержувач платежу Чернігівський державний технологічний університет

Дата здійснення операції

Дата валютування

Код установи банку

853592

Найменування установи банку ГУДК. Укр. в Чернігівській області

Прізвище, ім'я, по-батькові платника

Адреса платника

Призначення платежу за видання у збірнику

25010200

Сума

Загальна сума

(словами)

Касир

Підпис платника

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ВІСНИК

ЧЕРНІГІВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ТЕХНОЛОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ «ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ»

НАУКОВИЙ ЗБІРНИК

№ 2 (58)

Головний редактор	С.М. Шкарлет
Відповідальний за випуск	М.П. Бутко
Літературний редактор	Л.М. Сила
Коректор	О.С. Смєлова
Комп'ютерна верстка і макетування	М.В. Дубина
	В.М. Олефіренко
	Т.В. Коваленко

Підписано до друку 03.09.2012 р. Формат 60х84/8. Друк різограф.
Гарнітура Times New Roman. Умов. друк. арк. – 41,27. Обл.-вид. арк. – 27,3.
Тираж 300 пр. Замовлення № 112/12.

Редакційно-видавничий відділ Чернігівського державного технологічного університету
14027, Україна, м. Чернігів, вул. Шевченка, 95.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 840 від 04.03.2002 р.